157212

STATUSFÉRFIAK'

ÉS

SZÓNOKOK' KÖNYVE.

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

ÚJ FOLYAMAT.

TARTALMA:

Canning. — Dupin. — Brougham. — Franklin. — Constant. — Mackintosh. — Jefferson. — Lamartine. — Escher.

EGY KÖTETBEN.

Pest, 1850.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

ELŐSZÓ.

Jelen munkából 1848. tavaszszal huszonkét iv ki volt nyomtatva, tizenhét ív közkezeken forgott; végét most irtam hozzá, hogy a' kiadó kevésbé csonka munkát nyújthasson az olvasó közönségnek.

Zürich, 1850. januáriusban.

Szalay László.

CANNING.

157212

Macaulay, a' jelen angol ministerium' leggenialisabb tagja, azt állitá egy ízben, hogy Pitt, ha napjainkban feltámadna, nem igen gyönyörködnék a' torysmus' hitágazatainak alkalmazásában, 's hogy a' haladás' híveivel a' Wellingtonok és Londonderryk ellen fogna szavazni. Találkoztak, kik ellenkező véleményben voltak; pedig Canningnak, Pitt' leghívebb tanitványának példájából láthatni, hogy a' „vészszel megvívott pilóta" a' nyugalom' napjaiban kalauz fogott volna lenni az igéret', a' szabadság' országa felé. Ha az olvasó figyelemmel végig megyen Canningnak itt következő életrajzán, megerösödni fog hitében: hogy végre minden komolyabb küzdelem, minden jószándéku vita, az erkölcsi világban az igazsághoz —, a' politicaiban a' szabadsághoz közelebb hoz bennünket; 's hogy mind azok, kikhez napjainkban bizodalommal tekintett fel az emberiség, vezéreknek annálfogva ismertettek, mert a' haladás' zászlaja lobogott kezökben.

Canning (George), ivadéka egy már a' XIV-dik század' okleveleiben előforduló, 's I-sö Jakab alatt Irlandban letelepedett angol családnak, született 1770. aprilis' 11-én Londonban, hová atyja tizenhárom évvel azelőtt érkezett meg a' család' garvaghi jószágából, melly reá volt szállandó, ha szülői őt ifjúkori könnyelmüsége miatt ki nem tagadják örökségéből, 's hol irodalmi foglalkozások között időnek előtte nyomoruságban holt el. Anyja, Mary-Ann Costello, születésére nézve szintén irlandi volt, 's a' milly szép, olly szegény; egy évvel férjének halála után a' drurylanei szinház' tagjává szegődött, hogy megélhessen.

Canning nem tartozott azok közé, kiket már bölcsőjökben ringatott a' szerencse; 's a' mostoha viszonyok, mellyek között született, még harmincz, negyven évvel utóbb bányásztattak ki ellene az oligarchák 's az olly édesörömest aristocrata vezérek alatt szolgáló demagogok által, hogy a' „kalandor" nevét süthessék a' birodalom' egyik dicsőségére!

„Arról vádolnak — igy szólott Canning a' liverpooli választókhoz 1816. junius' 12-én, midőn már huszonöt évig, mint követ, mint minister szolgálta volt hazáját, — „arról vádolnak, hogy kalandor vagyok. Ez olly vád, mellyre nézve örömest vétkesnek vallom magamat. Én a' népből való népképviselő vagyok, én választóimnak szine előtt csak jellememre támaszkodom, nem patriciusi pártfogásra, nem egyik vagy másik felekezet' ajánlására. 'S bizonyos vagyok benne, tőlem nem várja senki, hogy itt, hogy e' szabad hazában, hol az élet' mindenik terén nyitva áll mindenkinek a' tisztességes süker' útja, bocsánatot kérjek ez' eljárá-

somért. Tudom, van olly politicai hitvallás, melly bizonyos nagy családi combinationak jogot ád, parancsolni mind fejdelemnek mind népnek; 's tudom, hogy az öröklött közigazgatási képesség' ezen tanát épen azok látják legeslegérvényesebbnek, kik ugy találják, hogy nincs nevetségesebb elv annál, melly atyától fiúra, törvényes fokozat szerint szállítja a' koronát. Én soha sem irtam alá ezeknek theoriáját. Ha azt, ki mint képviselő a' parliamentben egyenesen a' néptől függ, 's ki mint a' koronának szolgája nem támaszkodik egyébre mint a' közbizodalomra, — ha azt kalandornak mondhatni, akkor igenis annak vallom magamat; 's e' helyzetemet, bár mint gúnyoljanak miatta, nem cserélném be valamennyi előnyökért, mellyeket száz nemzedéknyi származás nyújt."

De én az olvasónak bemutatom a' mestert, mielőtt a' tanulóról szólottam volna, 's ez egyáltalán nem volt szándékomban. A' magyart mindenekelőtt arra kell figyelmeztetni, hogy más országokban azon úton válik státusférfiúvá az ember, mellyen nálunk tudóssá válik, — tanulás' útján.

Canning gyermeksége' első éveit anyja' második férjének, Reddish színész' házában tölté, ki utóbb mindennemü kicsapongásainak következésében megőrült. A' gyermek az örvény' szélén állott, midőn egy kegyes kéz öt atyai nagybátyjához Stratford-Canning bankierhez vezeté, ki ezentúl neveléséről gondoskodott 's ki George' számára a' nagyszülöktől is eszközlött ki némi segédet. A' pártfogókul nyert rokonok a' gyermeket folyvást távol tartották anyjától, 's ez örömest mondott le szülői jogairól, csak hogy fia a' család' pártolásának örvendhessen. De Canning, egész életén keresztül a' legpéldásabb gyermeki szeretettel viseltetett anyja iránt, 's midőn a' hatalom' birtokába jött, önn igényeinek feláldozásával is mindenekelőtt arról gondoskodott, hogy kényelemben folyjanak le anyja' végnapjai.

Stratford-Canning szoros barátságban élt a' whig párt' több jelességeivel, 's a' gyámsága alá került fiút tizenhárom éves korában Fox' tanácsára az etoni collegiumba küldé. Csínos angol és latin versei csakhamar megkülönböztették társai között a' kis

Canningot, 's azon jellemvonások, mellyek öt utóbb közpályáján dicsőitették, — ritka nemeslelküség, sebes felfogás, és szilárd, a' czélhoz rendületlenül törekvő szándék már a' gyermekifjat is tüntették ki. Szikrázó elmessége és finom izlése — igy ír legújabb angol biographusa, — nagy munkaképességgel párosúlt, 's tehetségei ennélfogva kitünöleg gyakorlatiaknak mutatkoztak. Szorgalma által mintegy jelét adta, hogy nem akar a' genius' puszta sugallataira támaszkodni. Érezte a' munkának mind szükségét, mind becsét, 's első kezdetiöl fogva határtalan buzgalommal neki feküdött tanúlmányainak.

Egy levéltöredék iskolai éveiből mind jellemét, mind ifjúkori aggodalmait és reményeit élénken tünteti elönkbe: „Isten látja, — igy ír egyik barátjának — én már különben is vérmes reményeimnél és legbennsöbb 's általam mindenek felett becsült viszonyaimnál fogva szerfelett azon vagyok, hogy az alsóházba juthassak, azon egyetlenegy ösvényre, mellyen elérhetni azt, mi után vágyakodni érdemes, — az ambitionak kielégitését; más oldalról azonban a' józan ész', a' szerencse' 's a' kötelesség' minden intései kenyérkereset felé vonzanak. Ama' hajlamot, remélem, helyzetemnek komoly megfontolása 's a' szükség . . . le fogják győzni; 's a' törvénytudományt olly professionak nézem, melly hazánkban nemes tüzre gyújthatja az ifjat, melly erőt önt lelkébe. Az út, — való igaz, hosszú, fárasztó és göröngyös; de szilárd és tartós dicsőséghez vezet, 's vezet függetlenséghez, melly nélkül a' szerencsének legbövebb áldásai, a' legfényesebb, legdiszesebb helyzet sem elégitik ki a' nemesebb jellemet; és vezet hatalomhoz, mellynek eléréséért édesörömest fáradozik az ember.“

Híre neve sebesen terjedett már Etonben, 's ifju kortársai közül a' legjelesbek örömmel gyülekeztek körülötte. Egy szónoklati társulat időről időre gyüléseket tartott a' collegiumban. A' nézö itt nemes lordokat 's tisztességes és tudós gentlemaneket talált, mint magában a' parliamentben; a' viták szintolly hevesen folytak, mint a' westminsteri csarnokban. Canning ezen társaságban, mellyhez két, nem régiben meghalálozott híresség, marquis

Wellesley és gróf Grey is tartoztak, beszédeinek ereje és tisztasága által tünt ki, 's e' boldog viták neki egy pár barátot is szereztek, kik hívek maradtak hozzá halálaiglan.

Tizenhat éves volt, midön nehány iskolatársaival a' „microcosm" czímü heti lapot alapítá. Addison és Steele voltak a' dolgozótársak' elöpéldányai, 's Canning' czikkelyeit rendkivüli érettség, játszi ironia és a' legszabatosabb forma jellemzi. — 1787-ben Etonból az oxfordi „christcollege"-be költözött iskolai tanulmányainak folytatására, hol Jenkinson (utóbb lord Liverpool), lord Henry Spencer (mh. huszonöt éves korában mint követ a' stockholmi udvarnál), Drummond (utóbb követ Konstantinápolyban) 'sat voltak elválhatlan barátai, kikkel az etoni clubb' példájára szónoklati társulatot alapitott; — akaratának ellenére is minden gondolatja a' parliamenti pálya felé volt irányozva. Ez időben mindenki a' whig párt' nagyra menendö ifju sarjadékát látá benne. Atyja, mennyiben több rendbeli munkái után itélhetni, Wilkes' felekezetéhez tartozott; nagybátyja, mint már érintettük volt, szorosabb viszonyban állott Foxxal, Burkeval, Sheridannel, 's magának az etoni és oxfordi nagyreményü ifjúnak szóval, irással, sőt egy windsori választás' alkalmával még tettel is tanusított sympathiái ollyasok voltak, mellyek nem hagytak kétséget az iránt, hogy a' parliamentben az ellenzék' soraiban fog küzdeni. Midön iskolai tanulmányainak bérekesztése után, a' nagybátyjától időközben halál által megfosztott ifjú joggyakorlatra adta magát, az akkor mód felett divatos, ugynevezett „vitatkozó társaságok" üléseiben azonkép' mint a' whig aristocratia' salonjaiban, annyi elmeélt és szónoki erőt tanusított, 's a' franczia forradalom által felköltött reformeszmék' védelmében olly mérésznek mutatkozott, hogy Sheridan egy nap' világos szavakkal hirdeté az alsóházban, miszerint maholnap egy ifjú talentum előtt fognak megnyílni a' terem' ajtai, kinek neve Canning, 's kit a' whig párt büszkén vallhat a' magáénak.

'S Canning kevéssel utóbb visszaútasította a' néki a' whigek' élén álló Portlandi herczeg által ajánlott alsóházi széket, 's —

Pitthez állott. Találkoztak, kik apostasiát emlegettek, 's fiaik és unokáik apostasiát látnak e' lépésben még ma is; — de mi egy véleményen vagyunk Reynaud-val, Canning' franczia biographusával, 's nézetünk szerint annak, ki még nem szegődött semmiféle zászlóhoz, szabadságában áll, bár kik lettenek legyen mesterei és tanitói, tőlök pályájának kezdetén elválni, hogy más táborban foghasson helyet, ha ezt mind saját, mind a' közjó' érdekeire nézve üdvösbnek tartja.

Elmondottuk az ifjabb Pittnek életvázlatában, — név szerint Canningra is vonatkozólag, — hogy a' franczia forradalom' kicsapongásainak láttára a' legjelesebb publicisták közül is számosan idegenséggel fordultak el azon színhelytől, mellyet elragadtatással üdvözlöttek 1789-ben, 1790-ben; elmondottuk, hogy ennek okát a' történeti perspectiva' hibáiban kell keresnünk, mellyek a' közel szemlélővel néha az egyes szikláktól nem láttatják a' megettök dús virulást igérő mezőt. 'S hogy csakugyan a' franczia forradalom' kinövései, az őrültség és vérontás, melly ennek második stádiumát jellemzi, 's melly már Angliát is fenyegette, vezették öt Pitt' táborába, — világos, ha tekintetbe veszszük, minemü körülmény szolgált volt közvetlen okul az elhatározó lépés' eszközlésbe vételére.

Elmondjuk azonképen, mint ő azt barátjainak szokta volt elmondani.

Egy nap', midőn épen számot vetne magával, ha nem kellene-e néki külsőleg is megválni azoktól, kiknek politicai nézeteikben már nem osztozkodhatott, — levelet veszen William Godwintól, az „enquiry concerning political justice'" irójától, kit eddig személyesen nem ismert, de kiről tudta, hogy elvei csak tökéletes politicai desorganisatio' utján létesíthetők. A' levéliró jelentette, hogy más nap' nála fog reggelizni, mert nagyfontosságu ügyről kell véle értekeznie. — Godwin reggel csakugyan Canningnál termett; leirja a' birodalom' gyászos állását, szól a' népnek nyughatatlanságáról, mellyet a' kormány' romlottságából és zsarnokságából származtat, 's kinyilatkoztatja, hogy ő és hi-

vei nem fogják továbbá türni az elnyomatást, hogy megérkezett a' pillanat, midön fegyverhez kell nyúlni, 's hogy öt, Canningot szeretnék a' vezérséggel megbízni.

Canning elhült ezen őrültség' hallatára, 's időt kért, hogy magát meggondolhassa, mielőtt a' meghivás' elfogadása vagy el nem fogadása iránt nyilatkoznék. Godwin eltávozott, Canning pedig haladék nélkül Pitthez sietett, 's kijelentette néki: hogy zászlaja alatt fogja szolgálni a' közügyet. A' minister teljesedve látván, mit húzamosb idő óta forrón ohajtott, egyik hivének meghagyta, hogy mondjon le parliamenti székéről, 's 1793 elején, midön Anglia és Francziaország között már kitört a' háború, Canning mint newporti képviselő támogatta Pitt' politicáját az alsóházban.

Első beszédét azonban csak egy évvel utóbb, 1794. januárius' 31-én mondá, midön Fox és barátai megtámadták a' kormány' politicáját, meg nevezetesen azt, hogy a' ministerek Sardiniát pénzzel segítik Francziaország ellenében.

„Minthogy sem észre, sem ildomosságra nem hivatkozhatnak a' béke' barátai, — mondá Canning, Foxnak és Greynek adott válaszában, — azon vannak, hogy aggodalmainkat felköltsék. A' francziákról ugy szólanak, mint győzhetlen népről, melly az elragadtatásig telvén el a' szabadság' szent szerelmével, merhet mindent és véghezvihet mindent. Engemet mi illet, én szint' olly kész vagyok, mint bárki más, megismerni a' tökéletes őrültségig menő enthusiasmust, melly őket lelkesiti; erre elégséges bizonyság azon körülmény, miszerint épen akkor, midön a' legszörnyebb, legboldogtalanabb rabszolgaságba rohannak, felköltik újjongatásaikkal Európát, hogy ez őket csodálja, hogy szabadságukat irigyelje. De mielőtt ezen őrültségben okot látnánk a' háborúvali felhagyásra, tanácsos leszen meggondolnunk, hogy több okai vannak az őrültségnek. Ha az övék ártatlan idiota eszelősség lenne, melly béelégszik vele, hogy otthonn hóbortoskodhatik, hogy tölgykoszorúkat fonhat a' ringyók' halántékai körül, 's hogy csúfneveket találhat fel a' kalendáriom' számára, akkor távolról sem akarnám őket ártatlan mulatságaikban zavarni, akkor őszinte megvetéssel ugyan, de még is nem minden szánakozás nélküli megvetéssel nézhetnők őket. De ha őrültségök egészen más természetü; ha őrültségök brutalis

és gonosz jellemü; ha nem elégedvén be azzal, hogy önmagokat sebesíthetik, hogy önmagokat széttéphetik, kórságos erejöket szomszédaik' bolygatására fordítják; ha nem elégelvén, hogy magoknak kártyavárakat építhetnek, 's hogy magokat bilincseikkel feldiszíthetik, rendszeröket és rabságukat más nemzetekhez is becsempészik: akkor szükséges, ezen nemzeteket ellentállásra buzdítani. Illyes örültséget korlátolnunk kell a' világ' békéjének és jóléténck nevében, 's ha lehet, megsemmisítenünk."

Canning még több izben kelt Pittnek védelmére az 1794-diki ülés' folyama alatt, 's nevezetesen, midön Grey egy nap' felkiáltott: „William Pitt, az 1782-diki reformer, most bévádolja, sőt üldözőbe veszi a' reformereket," az ifju védencz nem utasítá vissza a' vádat, 's nyilatkozást tön: hogy ő tökéletesen egyetért Pittel, hogy béke' idején igenis tanácskozhatni a' parliamenti reform' szükséges vagy üdvös volta felett, de nem a' vész' és zavar' napjaiban; — nyilatkozását azzal rekesztvén be: hogy azon esetre, ha Pitt a' békének helyreállásával jónak látná, előbbeni véleményéhez visszatérni, ő, a' szóló, valószinüleg ismét egy értelemben lenne vele. — Az 1795-diki parliamenti ülés' megnyitásával (1794. decemberben) redkivüli indulatossággal kelt a' kormány' politicájának védelmére, olly eljárás, mellyért Pitt ez egyszer nem mondott neki köszönetet, mert épen ez indulatosság idegenitette el töle Wilberforceot, — de nehány hónappal később az ifju szónok már azon nyúgodt ügyességgel válaszolt, nevezetesen Irlandra nézve Foxnak, mellyet Pitt mindenek felett becsült híveiben, 's melly Canningnak az 1795-diki év' derekán a' másod státustitoknokságot szerezte meg a' külügyek' miniseriumában.

Minden viszonynak, minden politicai felekezetnek megvannak a' maga nyomoruságai, mellyek nélkül úgy nem képzelhető, mint az ember nem a' vele született gyengeségek nélkül. A' kormánypárt' nyomorusága abban áll, hogy a' legtörvényszerüebb ellenzéki mozgalmakban hajlandó némi forradalmi törekvéseket gyanítani; az ellenzék' nyomorusága meg az, hogy csupa Sejánusokat látván a' kormánynál, égő könyüket sír a' régiebb hi-

vatalnokok felett, kiket az újabbak kiszorítottak tiszteikből. 'S így történt, hogy midőn Canningnak hely jutott a' külügyek' ministeriumában, az ellenzék' tagjai azon oknál fogva támadák meg kineveztetését, mert elöde, Aust úr, kitünő érdemei' daczára, annálfogva tétetett le hivatalából, hogy Canningnak hely juthasson a' ministeriumban. Igy hitték ők. Pedig Aust úr nem tétetett le hivatalából, hanem másba, ollyasba léptetett át, melylyel nagyobb fizetés járt, 's mellyben „kitünő érdemeit" még öregbíthette. „Ha piszkos szándék vezeti eljárásomat, — mondá védelmeül Canning — akkor inkább Aust úr' mostani hivatalát fogadom el, mint az enyimet."

Az 1796. és 1797-diki években csak ritkán szólalt fel az alsóházban, hol most mint wendoweri követnek volt széke, 's csaknem kizárólag hivatalának élt. 1797-nek végén, Frere, Jenkinson, Ellis 'sat. barátaival az „Anti-Jacobin" czímü heti lapot alapitá, melly mint már elnevezéséből is gyaníthatni, a' franczia forradalom' subversiv eszméi vagy az illyeseknek keresztelt eszmék ellen volt irányozva, 's mellesleg irodalmi bünök' ostorozására is terjeszkedett ki. Politicai oldaláról tekintve a' munkát, természetesen minden lépten, nyomon, személyeskedésekre, túlzásokra, igazságtalanságokra bukkanunk, hiszen az a' feladás, hogy a' másik párt' emberei nevetségesekké, gyülöletesekké tétessenek! Moore az Anti-Jacobinban remekpéldányát látja a' politicai satyra' azon stylusának, melly könnyüsége és élénksége által azt sejdíteti velünk, hogy forrása jó kedv és elmésség, nem gonoszság és düh, 's mellynek malitiája is, mert poesis vegyült közbe, — bizonyos tüzi mesterségek' módjára szikrákban párolog el. Ezen jellemzés nem alkalmazható a' munkának azon részére, mellyben például a' st. anne's hilli jószágára vonult Fox a' legpóriasabban támadtatik meg. De siessünk megjegyezni, hogy a' dolgozatok' jóval nagyobb része több kéznek közös müve, 's hogy Canningnak, ki tíz évvel utóbb, egy alsóházi ülésben, öszintén és büszkeséggel vallá be magát az Anti-Jacobin' munkatársának, — hogy neki a' hösiségeknek látszani akaró betyárságok-

ban nem volt része. „Az „új erkölcsiség“ czímü versezet — irja Bell Róbert, — mindenki által Canningnak tulajdonítatik, még pedig a' legnagyobb valószinüséggel. Ezen satyra, mint cziméböl is sejdíthetni, a' divatos álphilosophia ellen volt irányozva, de a' szerző irásközben a' kitüzött czélon túlhaladva, Bedford herczeg, Southey, Coleridge, Godwin és más kisebb hirességek után is küldi nyilait. . . . Több hely azon félreismerhetlen csinnal van irva, melly az olvasót egy pillanatig sem hagyja kétségben a' szerző iránt. . . . A' prosai czikkelyek, a' jacobinusok' modorában készültek, kik ellen irányozvák, 's ma már feledésre jutottak; életben csak a' vállalat' aetheri szelleme maradott költöi szeszély' és elmejátékok' formájában. Ezen szellem' éltetője Canning volt,... 's a' munka' nyers részei soha sem tulajdonítattak néki. . . .“ —

1798-ban már az alsóház' első szónokai közé sorozták Canningot még politicai ellenei is. Midön Tierney az ellenzék' nevében 1798. december' 11-én, Isten tudja hanyadik ízben mennydörgött vagy inkább kesernyéskedett — mint szokása volt — a' háborút szünet nélkül folytató kormány ellen, 's midön a' ministerek' azon állitására, hogy Anglia Európának szabaditását vette czélba, megjegyzé, hogy ez ollyatén kifejezés, mellyről az ember nem tudja, mit értsen alatta, — Canning következő magyarázattal szolgált neki:

„Lássa mindenki, mi hasznát veheti észbeli tehetségeinek. Európának abrosza ki van terítve mindnyájunk elött. Én csak annyit mondhatok, hogy nem bámulom azon ember' felfogási erejét, 's nem irigylem azon ember' érzelmeit, ki ha ez' abroszra tekint, nem sejdíti, hogy mit értünk Európának szabadítása alatt. Én nem irigylem azon ember' érzelmeit, ki Helvetiának kínszenvedéseit láthatja, a' nélkül hogy felvillanna eszében, mit értünk Európának szabaditása alatt. Én nem irigylem azon ember' érzelmeit, ki megilletödés nélkül nézheti a' kifosztott, meggyalázott, összetaposott, kimerített, gúnynyal, iszonynyal és pusztitással tetézett Olaszországot, — ki láthatja mind ezt, a' nélkül hogy eszébe jöne, mit értünk Európának szabaditása alatt. És szintén nem irigylem azon ember' érzelmeit, ki nézheti, mint kényszerítetik lázadásra a' németalföldi nép, mint vív szabadságáért a' könyörületlen zsarnokság' súlyos keze ellen,

ki mind ezt nézheti, a' nélkül hogy gyanitaná, mi értelme lehessen e' szónak: szabaditás. Vagy látja, hallja-e ezen ember, Hollandot önkényes elnyomás és zsarolás alatt nyögni? vetett-e egy pillanatot az idegen úrnak mozdulatára megrezzenő Spanyolföldre? 's e' szó: „szabaditás" még mindig érthetlenül zeng füleibe? Hallott-e valamit Nápolynak megmentéséről a' brit hajósereg' megjelenése és diadalai által? Tudja-e, hogy Nápoly csak a' kardnak élével tartja fenn függetlenségét? És esze, szíve még mindig nem érti, nem érzi, hogy mit jelentsen Europának' szabaditása?"

'S most kiemelé, hogy a' directoriummal — Francziaországnak akkori kormányával szövetségben lenni, egy hajszálnyival sem kártékonyabb, mint vele háborúba keveredni; — új ok, nem sietni a' békekötéssel.

„Milly hálakötelék kapcsolja Sardiniának királyát szövetségeséhez? A' sardiniai király, igaz, még nem vettetett le thronusáról; de ő ott ül, egy franczia őrcsapat' kardjával feje felett. Igaz, ő még most is él a' király' stylusával és czímével; de melléje adtak egy franczia tábornokot, hogy az mint alkirály uralkodjék felette. Fogoly saját fővárosában, körülvéve kémektől és ügynököktől, a' directorium' fegyverei által mindenünnen bészegélyezve; kényszerítve, hogy tanácsából és színe elől számüzze mind azokat, kik leghivebb ragaszkodással vannak személye iránt, kik leginkább buzgólkodnak érdekeiért; kényszerítve, naponkint hirdetni népének a' türelem' és alázat' kinzó, legyalázó leczkéjét, mellynek ő egyik szomorú példája; menteni 's minél kisebbeknek hirdetni azon sértéseket, mellyekkel szövetségesei jobbágyait illetik; elnyomni még erőszakkal is alattvalóinak a' szövetségesek elleni fellobbanását,— feltehetjük-e, hogy a' sardiniai király illyes helyzetben vigasztalást, hasznot merít szövetségéből, hogy háladattal van érette? Nem fog-e, ha mindjárt szenvedéseit öregbitené, nem fog-e, ha nagy elődeinek szellemét öröklötte, ha vérök ereiben foly, — nem fog-e, még koronájának 's életének veszélyeztetésével is, minden alkalmat megragadni, hogy magát illy terhes viszony alól felmentse, hogy ezen eltürhetlen barátság' súlyát tova lökhesse magától? ..... Vagy várhatni-e háladatosságot a' havaselvi respublicától, mellyet, ugy látszik, minden mások felett választott ki Francziaország politicai boncztankisérleteinek tárgyaul, mellyet kötözve és bilincselve szolgáltatott egy sereg gyilkoló, kontárkodó philosophiai professor' kezébe,

hogy tagjait mindennemü phantasticus alakokká ficzamítsák, fúrják, faragják, bénitsák, 's hogy lüktető törzsökén végig nyomozzák a' republicanismus' éltető elvét."

Az olvasó tudni fogja, hogy Sardiniának királya, IV-dik Károly Emánuel 1797-ben kénytelen volt hadiseregét, Clarke franczia tábornok' suprematiája alá helyezni, 's hogy a' franczia hadvezér és a' sardiniai király köztt 1797. aprilis' 5-én kötött szerződés' erejénél fogva a' sardiniai hatalom az árnyékhatalmak közé sülyedett. Károly Emánuel — irja Schlosser, — köteles volt az országát minden oldalról bebarangoló franczia csapatokat élelemmel és szállítási eszközökkel ellátni, 's azon felül nyolcz ezer gyalog, ezer lovas katonát 's negyven ágyút a' francziák' rendelkezésére állítani. 'S mind ez nem elégitette ki a' franczia directoriumot, mert ez mind addig vonakodott a' szövetséget megerösíteni, miglen Bonaparte a' sanctiót töle kicsikarta elvégre. — Az ugynevezett havaselvi köztársaságban (république cisalpine) szintugy pogányul garázdálkodott a' directorium, 's nevezetesen midön a' respublicának Bonaparte által alakított képviselö testülete mérész volt egy reája tukmáltatott szerződést visszautasítani, annyira háborodott fel a' franczia directorium, hogy huszonegy képviselönek elzáratását, birság fejébe külön adónak szedését 'sat. elrendelé.

Ennyit, a' felebbi szónoklati töredékek' magyarázatára, talán helyén volt amaz időszak' általános történeteiből itt röviden megemlíteni. —

1799-ben, a' rabszolgakereskedés és Irlandnak Angliávali uniója feletti vitatkozásokban nevezetes részt vett Canning. Az olvasó kétségkivül ismerni fogja Wilberforceot, a' jósága által nagy férfiút, a' mi Bezerédj Istvánunk' nemes prototypusát, kiről már Fox és Pitt' jellemrajzaikban is emlékeztünk, 's kinek élete szent keresztháború volt a' rabszolgakereskedés 's általában minden kegyetlenség ellen. Midön Canning egy ízben a' bikaviadalokat védé az alsóházban, Wilberforce eliszonyodott, de em-

lékirataiban feljegyezve találjuk: „hogy midön Canningnak a' bikaviadalokkal járó kegyetlenségeket fejtegette, az bizony elszégyelte magát.“ Egyvalaki azon észrevételt tette e' jegyzetre, hogy Canning hasonló körülmények között másoknak alkalmasint ugy válaszolt volna, mint egy ízben Courtenaynak: „hirdesse az úr emberszeretetét az önhöz hasonlóknak, vallását a' newgatei börtön' lakosainak 's elmésségeit a' bérkocsisoknak.“ De kit sérthettek volna meg a' nemeslelkü Wilberforce' aggatódzásai az emberiségért, kit az ö gyermekded hite, és minden hullám' kényére felmerülö reménye és félelme? 'S hogy Canningban viszhangot találtak szent törekvései, világos azon beszédéből, melylyet 1799-ben mondott volt ez ügyben.

„Vannak — így szólott, — kik a' tulajdonjog' pajzsával védik a' rabszolgakereskedést. Jogot emlegetnek, boldog Isten! — Igaz, annak kínos tapasztalása, mi a' közelebb mult években történt a' világon, engem arra oktatott, hogy e' szót: „jog,“ olly eszmékkel hozzam kapcsolatba, melylyek tetemesen különböznek hajdani értelmétől. Én megtanultam, a' jogok' emlitését vérengzö, pusztitó, az emberiség' jólétével és szabadságával ellentétben álló tanok' elöszava gyanánt tekinteni. Ebből állott a' leczke, mellyet az emberi jogokról tanúltam. De soha sem, — még ama' gyászos és végveszedelemmel járó tan' gyakorlati alkalmazása közben sem ragasztatott e' szó, „jog“ olly szemtelenül a' gyilkosságra, a' pusztitásra, a' közfüggetlenség' megrohanására, a' magánboldogság' bészennyezésére és megrontására, a' legczégéresebb 's legnyilvánosabb igazságtalanságra, a' nyomornak és gyásznak mindenszertei terjesztésére, az ártatlanság' gyilkolására és békés nemzetek' kiirtására, — soha sem gyaláztatott meg annyira e' szó, „jog,“ soha sem alkalmaztatott fonákabbul, mint midön egy polgárosított státus' felvilágosodott kormánya jogot tulajdonított magának, kereskedni az ember' vérével! Semmi csoda, hogy olly kifejezéssel élnek az afrikai rabszolgaság' jellemzésére, melly a' franczia szabadságnak van szentelve.“

Még egy helyet irok ide e' beszédből, azt, melly válaszúl szolgál a' rabszolgaság mellett argumentumul felhozott „tempus immemoriale“-ra, — olly dolog, mellyet tudnivalóképen minden

előitélet' védelmére sétáltat fel a' gyávaság 's az ezt szépen kibányászó gonoszság.

„Bizony, nem hittem volna, hogy még a' rabszolgakereskedés' távol eredetére 's hosszadalmas életkorát is fogják diadalmasan emlegetni, hogy lesznek, kik a' rabszolgaság mellett a' tiszteletet parancsoló öregkorra 's az elévülés' szentségére fognak hivatkozni. Valjon, milly elveknél fogva viseltetünk némi tisztelettel ollyas institutiók iránt, mellyek hosszú idő óta léteznek? Mi oknál fogva türjük ezen institutiókat még akkor is, midőn a' változó körülményekkel és szokásokkal haszontalanokká lettek? mi oknál fogva viseltetünk némi hajlammal irántuk, csak nagynehezen mozdítván el őket, ha mindjárt terhesekké váltak? Azon oknál fogva, mert ezen institutiók' jóval nagyobb részében az eltünt becs' és hasznosság' árnyékát látjuk, 's látjuk annak emlékét, mi kezdetben vagy életrevalósága' idejében, az emberiségnek hasznára vagy becsületére szolgált. Állíthatni-e ezt a' rabszolgakereskedésről? Valjon a' közigazság' vagy nemzeti becsület' némi ollyas elvén alapúlt-e a' rabszolgakereskedés, melylyet egyedül a' világi változások csonkítottak 's rontottak meg? Hivatkozhatik-e korábbi érdemekre, szolgálatokra, dicsőségre, hogy jelen piszkos, gyalázatos voltát eltürjük? Vagy csecsemős korában talán szeretetreméltó volt, férfiassága' idejében hasznos, ha mindjárt öreg napjaiban kiállhatlanná és czudarrá vált? Nem. A' csecsemőnek ajkai vérrel voltak bémocskolva. Egész létele hosszú sora volt a' ragadozásnak, kegyetlenségnek és gyilkosságnak. Itélje meg a' ház, tanácsos-e, szabad-e illy életet az öregkor' tisztességében részesítenie; szabad-e azon lennie, hogy illyes életnek fonala meghosszabbítassék. . . ." —

Irlandnak törvényhozási uniójáról Angliával már több ízben tettünk szót e' munka' folyamatában. Ismételjük: mi nemcsak elutasíthatlannak látjuk az uniót, ha a' két országnak azonegy korona alatt maradása czéloztatik, de mi hasznosnak, Irlandra nézve is látjuk hasznosnak a' két ország' törvényhozási egységét, azon esetre, ha az unio valósággá válik. Irland' függetlensége phantom, a' repeal gyermekálom, vagy legfelebb napról napra mindinkább elkopó eszköz egyik vagy másik politicai czél' létesitésére. „Törvényhozási unio — így szól egy 1846-diki angol publicista, kinek meleg rokonszenvét Irland iránt bajos volna

kétségbe vonni, — becsületesen keresztülvitt törvényhozási unio, ugy látszik, természetes fejleménye azon viszonyoknak, melylyekben egymás' irányában állott a' két ország. Sokkal inkább egyeztethetik meg az örök igazság' elveivel, hogy Anglia és Irland azonegy törvény, azonegy kormány 's azonegy képviseleti rendszer alatt álljanak, mintsem az: hogy különválasztottság legyen függetlenség nélkül, vagy szövetség a' viszonyosság' jótéteményei nélkül. . . . . .

Az unio' végrehajtásának módját mi illeti, ennek legcsúfabb vonása az, hogy a' kormány a' csak imént leküzdött forradalomra támaszkodott az unio' eszközlésbevételénél. Ezen forradalom ürügyül szolgált az unio' siettetésére, mielőtt a' nép iránta kellőkép nyilatkozhatott volna. Vannak, kik ugy vélekednek, hogy maga a' kormány ügyekezett előidézni e' forradalmat, czéljának könnyebb létesítésére. De az angol kormány, bármi súlyos felelősség nehezedjék reá, aligha felelős ama' lázadás' undok részleteiért. A' gyalázat az ír végrehajtó hatalmat illeti egyesegyedül, a' gyalázat a' kormány' functióit bitorló czinkosokra háramlik. Pitt nem sejditette, milly gonosz kegyetlenséggel hajtattak végre Irlandban a' kormány' általános rendelkezései, ő nem tudta, hogy egyes intézkedések kínpadrendszerré torzíttatak; 's midőn a' parliamenti tanácskozás' alkalmával az ellenzék ezen gazságokat napvilágra hozta, 's midőn lord Clare kisérletet tett válaszolni e' vádakra, melyeket lehetetlen volt tagadnia, „soha sem fogom elfeledni Pitt' pillantatát," — mond Wilberforce, emlékirataiban, — „felém fordúlt az indignatio' azon dermedtségével szemében, melly arczát néha jellemezte, 's odahagyta a' házat."

Hogy Pittnek szándéka volt az unionak eszközlése után a' catholicusok' követeléseinek eleget tenni, az ma már nem szenved kétséget. Magánkörökben egész őszinteséggel szólott e' tárgyról, a' parliamentben ovakodott az ügy' részletességeibe ereszkedni, de szándékát, magát az elvet nem palástolgatta. A' catholicusoknak értésökre adta, hogy emancipatiójokat az unio' egyik következményének nézi, 's a' protestansokat azzal ügye-

kezett megnyugtatni, hogy ezen engedély nem fog veszedelmesnek mutatkozni, ha a' catholicusok eleve a' birodalom' öszves népességébe vegyültek el. . . . . Ezen nézeteket két rendbeli beszédben fejtegeté Canning, 's a' beszédek' elseje, az, mellyet 1799. januáriusban Sheridannek válaszúl mondott, itt következik:

„Nem szándékom e' pillanatban az ír ügyek' terjedelmes fejtegetésébe ereszkedni, de lehetetlen azokat más világításban nem láttatnom, mint mellybe tisztelt barátom által helyheztettek. Valjon tudakozódott-e Irland' jelen állapota után, ismeretesek-e előtte Irland' viszonyai a' legújabb események óta, mellyek most már köztudomásra jutottak és kétségbe nem vonhatók? Nem köztudomásu dolog-e, hogy Irlandban lázadás történt, 's hogy az elfojtatott ugyan, de talán még nem nyomatott el egészen? Nem köztudomásu dolog-e, hogy ama' hazaárulási törekvések nem a' tisztviselők' egyik részének változtatására, hanem a' fennálló kormány' és alkotmány' tökéletes felforgatására 's a' Nagybritanniávali szövetség' teljes megszüntetésére voltak irányozva? Nem köztudomásu dolog-e ez, nem csak az ír esküttek' verdictjénél — , hanem magoknak a' gonosztevőknek vallomásaiknál fogva is? Nem köztudomásu dolog-e, hogy Irlandban összeesküvések forraltattak, mellyeknek nem az volt czéljok, hogy az alkotmányt módosítsák, hanem mellyek kivált arra irányoztattak, hogy Irlandot 's a' brit birodalmat végkép elválaszszák egymástól; — összeesküvések, nem a' catholicusok' emancipatiójának eszközlésére, nem a' parliament-reform' ügyében, hanem az öszves országlás' megbuktatására 's a' két ország' tökéletes különválasztására? Kérdem, lehetséges-e, ha mind ezen körülmények ismeretesek előttünk, nem érezni, mi közelről érdekli Irland' sorsa Nagybritanniát? Vagy lehetséges-e, hitelt nem adnunk az elmarasztott árulók' vallomásainak, ... olly vallomásoknak, mellyekkel nem kértek bocsánatot elkövetett vétkeikért, hanem boszonkodásukat nyilvánitották, hogy nem járhattak el még egyéb büntettekben is; olly vallomásoknak, mik szerint szándékuk volt, hamuvá égetni ama' büszke fővárost, mellynek jóléteért most vajmi nagy mértékben aggódnak; . . . . olly vallomásoknak, mellyekből kiviláglik, hogy ámbár eddigi törekvéseik meghiúsultak, még korán sem tettek le gyilkos reményeikről, — kérdem, lehetséges-e, illyetén vallomásoktól megtagadnunk a' hitelt?

Ezen veszedelmes és gyalázatos tervek' felfedezése után, igen természetesen, czélszerünek sőt elkerülhetlenül szükségesnek találtatott, a' leghathatósabb eszközök után nyúlnunk, mellyeknek segédével a' még ne-

talán származható gyászos következményeket elháríthassuk, — azon következményeket, sir, mellyek nemcsak a' két ország' tartós szövetségét, hanem jólétét, sőt magát lételét is veszélyeztetik. Midőn illyetén sürgetős és tagadhatlan argumentumok' erejénél fogva szorgalmaztatik amaz eszközöknek vizsgálat alá vétele, akkor, ha mindjárt e' háznak valamellyik egyszerü tagjától indúlt is volna ki az inditvány, czélszerüebb és illendőbb fogott volna lenni, inkább más, szintolly alkalmatos és hatékony tervvel lépni fel, mintsem amazt megvetéssel visszaútasítani. 'S ha a' terv, mint a' jelen esetben, birodalmunk' legfőbb hatóságától indúl ki, szabad-e ezen tervet ollykép' utasítani vissza, miképen még a' legsilányabb, legmindennapiabb inditványnyal sem szoktunk bánni e' házban?

De távol legyen tőlem, kétségbe vonnom, hogy igen tisztelt barátomnak eljárása, való hazafiúi érzelemből ered, és őszinte, aggodalmas buzgalomból aziránt, mit ő Irland' érdekének néz. Magam is, sir, ha mindjárt kevésbé szoros viszonyban állok amaz országhoz, még is forrón ohajtom boldogságát és jólétét; de véleményem szerint inkább egyeznék meg azon szeretettel, melylyel tisztelt barátom hazája iránt viseltetik, 's azon kötelességgel, melylyel mind ama' mind emez országnak tartozik, — kimutatnia: miről feledkeztek meg a' ministerek, komoly törekvésök közben, némi hathatós eszközt találni fel Irland' jelen bajainak orvoslására; vagy legalább még bevárnia, miből fog azon rendszabály állani, mellyet ő olly annyira szeretne — a' nélkül hogy hallottuk volna — elvettetni e' ház által. Pedig tisztelt barátom és az egész ház érezni fogják minden bizonynyal, milly aggasztó legyen Irland' állapota. A' szőnyegen levő tárgy, mondhatom, a' legeslegfontosabb, mert nem tartományi intézkedésről van szó, nem arról, hogy Irland' belviszályai ideig óráig elaltassanak, hogy tervet készítsünk a' pártdüh' némi kiegyenlitésére, — hanem szó van arról, hogy Irlandot magunknak és magamagának biztosítsuk, 's hogy ez' úton az öszves birodalom' jólétét és nyugalmát előmozditsuk.

'S minthogy tisztelt barátom nem sietett éles elméjéhez méltó tárgygyal fellépni, Irland' véleményét kell kipuhatolnunk, hogy lássuk, milly nézeteik legyenek e' fontos tárgy felett azoknak. kik amaz ország' legfelvilágosodottabb, legértelmesebb fiainak ismertetnek, 's kiknek mind helybeli mind általános érdekeiről tökéletes tudomásuk vagyon. Ha ezeket megkérdezzük, 's ha válaszaikra figyelemmel leszünk, akkor semmi kétség, miszerint ugy fogjuk találni, hogy a' jelenleg szőnyegen levő rendszabály mellett nyilatkoznak, 's hogy készek ezt annak hirdetni, melly ellen legkevesebb kifogások tétethetnek. 'S most engedje meg nékem a' ház, azon vád ellen tiltakoznom, mintha a' legtávolabbról is hasznát akarnám venni

azon ingatag és kétértelmü kifejezéseknek, mellyeket tisztelt barátom a' korona' nyilatkozásában feltalálhatni vélt, — én kinyilatkoztatom nyiltan és öszintén, hogy a' jelenleg előttünk fekvő rendszabályban inditványt látok a' két ország' törvényhozói uniójára.

Midőn a' házat arra kérem, hogy ezen rendszabályt a' legeslegkomolyabb visgálatra méltassa, akkor kinyilatkoztatom egyszersmind, miszerint e' kérdés' vitatása közben tekintettel sem akarok lenni a' lázadásra. Lázadás csak erőszak által nyomathatik el. De az a' kérdés: minemü eszközökkel enyhíthetni az izgatottságot, 's mi módon orvosolhatni azon szakadást, melly ama boldogtalan országot széttépi? Ezen pártviták igen helyesen jellemeztettek egy iratkában, mellyet az én tisztelt barátom jónak talált keményen megróvni, 's mellyet az ír kormány' egyik tagjának tulajdonított. Ő ezen munkának alapokoskodását, azt, hogy az unio a' különböző és egymással ellentétben álló felekezetekre és érdekekre egyiránt jóltevőleg fogna hatni, fonák beszédnek keresztelte. Magamat mi illeti, én megvallom, hogy semmi fonákságot sem látok amaz okoskodásban. Én nemcsak lehetségesnek, hanem igen valószinünek is tartom, hogy protestansok és catholicusok csak nyerhetnek ollyatén intézkedés által, melly az egyiknek ambitioját kielégíti, a' nélkül, hogy a' másiknak biztosságát veszélyeztetné. Hogy ez lehetne az unio' eredménye, vagy inkább, hogy ebben látják általánosan az unio' valószinü eredményét, világos, ha a' jelenleg egymással szemközt álló felek', a' catholicusok' és protestansok' különféle követeléseire és vitáira figyelemmel vagyunk. Én inkább abból indulok ki, mire mindenik párt önnön érdekében hivatkozik, mint sem hogy külön véleménynyel lépjek fel aziránt, mit kellessék józanúl és czélszerüen megadnunk a' catholicusoknak vagy megtagadnunk tőlök, míg Irland különválasztva marad Nagybritanniától. A' protestans párt' nézetét mi illeti, bátor vagyok egy férfiúra hivatkozni, kinek munkáját nem régiben 's nagyobb gyönyörüséggel olvastam mint, a' többieket öszvesen, mellyek e' tárgyra nézve világot láttak Irlandban. Ezt azonban csak a' munkából kivilágló talentumra és elmeélre kivánom értetni, 's ez által nem akarok semmiféle véleményt nyilvánítani a' benne tárgyalt kérdésekre nézve. A' férfiú, kiről szólok, dr. Duigeneau. Munkája, melly Grattané ellen iratott, véleményem szerint, a' jelen ír mozgalmak' természetének és okainak leghívebb rajzát foglalja magában. A' munka nemcsak igen elmés, hanem igen tudományos egyszersmind, — mi talán még nagyobb ajánlására szolgálhat, — 's ellenét nagyobb mértékben győzi le, mint bármelly polemiai munka, mellyet valaha olvastam volt. 'S én annál is inkább nem késem e' munkára hivatkozni, mivel dr. Duigeneau azon keve-

seknek egyike, kik az ír ügyeket tárgyalják, a' nélkül hogy az unio mellett vagy ellen határozott véleményt nyilvánitottak volna. Dr. Duigeneau, tudjuk, ellenzi a' catholicusok' követeléseit, ő szükségesnek állítja, hogy a' catholicusok ezentúl is távol tartassanak a' törvényhozástól és valamennyi nagyobb státushivataltól, de ő egyszersmind vallomást teszen, hogy ezen szükség, ollyatén tervnek eszközlésbe vétele által, minő a' korona által előnkbe terjesztett, elhárítathatnék. Ő elkerülhetlenül szükségesnek tartja, vagy illyes tervet, azaz: uniotervet fogadni el, vagy pedig olly rendszabály után nyúlni, melly által a' protestans felsőbbség más úton biztosítatik. Dr. Duigeneau ezen biztositást örömest a' catholicismus elleni törvények' felelevenitésén alapitaná, de megismeri egyszersmind, hogy illyesmire semmi szükség, ha a' két ország együvéforrasztatnék unio által. Szerinte ezen alternativa' egyik vagy másik ágának okvetetlenül meg kell történnie, 's nyilatkozatában bírjuk a' protestanspárt' hitvallását, mellynél fogva, ez, úgy látszik, kész az unio' elvéhez csatlakozni, ellenkező esetben pedig folytatni a' harczot vallási és polgári előjogainak védelmére.

Kérdezzük most a' másik, a' catholicus pártot, 's mit nyerünk válaszúl? Körülbelől ezt: „adjátok meg az uniót; vagy pedig, hadd küzdjünk azért, mit eddigelé megtagadtatok tőlünk, — a' büntető törvények' végmaradványának eltörléseért.“ Ime, a' két ellenpárt egy közös pontban egyesült, 'S valóban, ha van középút elkeseredésök' enyhitésére, viszálkodásaik' orvoslására 's ellenkező érdekeik' egyesitésére, akkor haladék nélkül 's készséggel kell általcsapnunk ez' ösvényre. 'S hogy az unio lehetne illyes középút, annyival is inkább valószinünek mutatkozik, ha meggondoljuk: hogy a' catholicusok elleni törvény eredetét egy uniobeli inditványnak köszönheti, melly inditvány akkor Irlandtól indúlt ki, de melylyet az angol kormány visszaútasított. Ezen visszaútasításból származtak a' pápisták elleni törvények, mellyeknek megújitása, ha most elfogadjuk az uniót, természetesen szükségtelenné válnék. Ha, mondom, a' catholicusok elleni törvények egy a' korábbi időkben inditványozott unio' visszavetésének eredményeül hozattak, helyesen következtethetni: miszerint az unio szükségtelenné fogna tenni minden illyetén intézkedést, 's miszerint az unio ki fogná elégíteni a' protestans túlnyomósság' barátait, a' nélkül hogy törvényt kellene hozni a' catholicusok ellen, 's a' *nélkül, hogy azokat fennkellene tartanunk, mellyek jelenleg érvényességgel bírnak* (without maintaining those which are yet in force). Addig pediglen míg mások jobb tervvel elő nem állanak, melly ellen kevesebb kifogásokat tehetni, 's melly alkalmasabb, Irland' jelen bajainak or-

voslására: addig jónak kell tartanunk azon tervet, mellyet azok, kik legeslegjobban ismerik Irland' érdekeit, 's kiknek az ország' belső nyugalmát zavaró viszályokról legtöbb tudomásuk vagyon, — pártolni látszanak és elfogadni.

De a' jelen crisisben olly valami rejlik, — azt mondják, — minélfogva illetlen épen e' pillanatban illyes rendszabályt inditványozni. — Már ez csakugyan különös egy okoskodás. Ha az unio lecsillapitaná az ország' izgalmát, ha meg' helyreállitaná Irlandban a' békét, minek halasztanók a' gyógyszer' alkalmazását akkorra, midőn már lefolyt a' vita? Ha szándékunk két viaskodót elválasztani egymástól, akkor valóban nagy fonákság lenne, addig várnunk a' közbenjárással, míg a' vita már elmúlt magától. Igaz, találkoznak, kik annyira barátjai az ökölviadalnak, hogy nagyobb örömükre van, végig nézhetniök a' vitát, mint egymástól elválasztva látniok a' pártokat; — de ha meggondoljuk, hogy a' küzdőfelek két nagy nemzetosztályból állanak ez' úttal, 's hogy a' kormány' létele 's a' két ország közötti szövetség a' küzdbér: akkor csakugyan szerfeletti előszeretetről vádoltathatnánk ama' játék iránt, ha csak egyetlenegy pillanatig késünk a' kiegyenlitéssel vagy az engesztelődéssel. 'S valjon mi egyéb rejlik még a' jelen korviszonyokban, minél fogva a' kérdésben levő rendszabály czélszerüetlenné válik? Az talán csak nem, hogy a' francziák' folytonos törekvései Irland' elfoglalására, felfedeztettek és meghiusíttattak; mert bármi gyengédséget követeljünk is attól, ki két nemzetfél között akar közbenjárni: azon eljáráshoz, hogy Irlandot Francziaország ellen védjük, egy szikra gyengédség sem kivántatik.

Francziaországnak még mindig bévallott szándéka Irlandot megrohanni, és Nagybritanniától teljesen elválasztani; már pedig semmi kétség, hogy tisztelt barátom egyáltalában nem hajlandó, ollyatén gátot elhárítani, melly Francziaországot czélbavett martalékától távol tartja. Vagy talán szándéka van addig várakoznia, mig Francziaország egy újabb hajósereget szerelt fel, 's egy újabb hadicsapatot szállított ki Irland' partjain, hogy e' lépését ugyanazon sors érje, melly minapi vakmerőségét sújtotta, — 's csak ekkor kisértené meg a' pártok' engesztelését, 's az öszves birodalom' érdekeinek segédforrásainak és erejének egy ponthani gyüjtését? —

Azt is akarják értésünkre adni, — úgy látszik, — hogy Irlandban fegyveres erő döbbenté meg a' köztanácskozást, hogy a' közvélemény külső befolyásnak tételett ki. Az én tisztelt barátom nagy súlyt helyezett azon körülményre, miszerint ama' fegyveres erőnek jelenléte szükségképen nagy befolyással van a' közvélemény' nyilatkozatainak elferditésére. De ha mi az érdekek' és hajlamok' ollyas szövetkezését idézhetjük elő,

minöt az inditványozott rendszabály minden bizonnyal maga után vonand, akkor valószinüleg elmúlik a' szükség, nagy fegyveres erőt lábon tartanunk Irlandban, 's ezáltal a' tisztelt tag' panaszainak és nehézségeinek egyike elenyésztetnék. 'S aztán, nem is igen tapasztalhatni eredményeit azon megrezzentési rendszernek, mellytől ő olly annyira tart, 's melly, ugy látszik, sem a' szólás-, sem a' sajtószabadságra nem volt semmiféle befolyással, mert mindkettejének jóforma hasznát veszik ez alkalommal. Gondolom, tudva van mindnyájunk előtt, hogy Irlandban többen véleményöket olly szabadsággal nyilatkoztatták ki, mellyen még csak nyomát sem láthatni ama' megrezzentésnek. Egy igen tiszteletreméltó gentleman Irlandban, ki ott ugyanazon tisztben jár el, mellyet ön, sir, olly nagy dicsőséggel önmagára — 's olly nagy haszonnal e' házra és nemzetre nézve tölt be közöttünk, — megragadta ez alkalmat, kinyilatkoztatni a' parliamenten kivül azon érzelmeket, miket magában a' parliamentben nem nyilvánithatott, 's kinyilatkoztatni olly modorban, mellyen a' megrezzentés, legalább a' másik felekezettőli megrezzentés távolról sem ismerszik meg. De mentsen Isten, hogy helye lehessen illyes megrezzentésnek. Részemről igen természetesnek találom, hogy Dublin az első felindulás' hevében, mellyet ezen, a' főváros' érdekét illy lényegesen illető kérdés szükségképen előidézett, érzelmeit buzgón vagy talán épen mértékletlenül nyilatkoztatta ki. Dublin még most is igen hangosan roszalja e' rendszabályt, de Irlandnak más nevezetes, 's kereskedési tekintetben szintolly nagyfontosságu helyei sietnek kinyilatkoztatni, hogy helyeslik, hogy örvendenek néki.

Tisztelt barátom egyébiránt túllépett azon határokon, mellyek közé észrevételeit szorítani igérkezett; különben nem fogta volna a' két törvényhozóság' unióját azon békeblesitésekhez hasonlítani, mellyekhez Franciaország, már is óriási birodalmának öregbitésére folyamodik. Valjon mi czélra nyúlunk illyetén összehasonlitáshoz? Azért ügyekszik-e Franciaország más tartományokat magával egyesíteni, hogy kölcsönös kereskedési érdekeiket külebbterjeszsze? Vagy mit szereztek a' francziák a' békeblesített nemzeteknek — adókat-e és elkobzásokat, vagy pedig a' gazdagság' és jólét' eszközeit? Csak azt kivánták-e tőlök, hogy közös feltételek alatt közös részt vegyenek a' közjó' védelmezésében és előmozditásában? Hasonlítanak-e azon országok, mellyeknek békeblesitése után törekesznek, Francziaországhoz alkotmányra és törvényekre nézve? Olylyasok-e lakosaik, kik ugyanazon nyelvet beszélik, kik ugyanazon szokásokhoz ragaszkodnak, kik atyafiság' és vérség' kötelékeivel vagynak hozzájok csatolva? — 'S ha nem, ugy tehát miben rejlik a' hasonlatosság'

azon viszony között egy részről, mellyben amaz országok Francziaországhoz állanak, 's más részről Nagybritannia' és Irland' egymáshozi viszonyai között? Hol van az analogia ollyatén ellenséges összeköttetések 's ezen két ország' szövetsége között, mellyeket már a' barátság', a' vérség' legszorosabb kötelékei, a' kormánynak azonegy neme, ugyanazon fejdelem iránti közös engedelmesség 's ugyanazon alkotmányos jogok' élvezete együvékapcsol?

Van-e egyetlenegy irlandi protestans, bár mennyire aggódjék azon, hogy Nagybritanniának béelegyedése által az, mit ő a' protestans túlsúly' alapjának tekint, megingadoztathatnék, — van-e egyetlenegy irlandi catholicus, bármi ingerelt legyen, 's bár mennyire boszonkodjék, hogy a' parliamentből 's nehány felsőbb hivatalból ki van zárva, 's bár mennyire buzgólkodjék a' catholicus emancipatioért, — van-e, mondom, csak egyetlenegy protestans, csak egyetlenegy catholicus, ki ezen részletes nehézségek' alapján általános ellenszenvvel viseltetnék az angol alkotmány iránt? Találkozott-e már valaki, ki azt mondta volna: vegyétek vissza dicső alkotmánytokat, hisz' nincs a' mi nyelvünkön irva, nem illik szokásainkhoz, nem egyezik meg érzelmeinkkel? Bizonyosan egyetlenegy sem, azoknak kivételével, kiket restellek az ír nép' részének mondani, amaz árulók' kivételével, kik megkisértették azon alkotmány' felforgatását, mellyet szeretünk, azon szövetség' felbontását, mellyen mindkét ország' biztossága, létele alapúl. Az irlandi reform' leghivebb barátjai több ízben nyilatkoztatták ki, hogy óhajtásuk csak odamegyen, miszerint Anglia' tökéletesb állapotához közelebb hozassanak; hogy egyedül alkotmányunk' való áldásainak élvezete után sóvárognak; hogy álfény őket nem boldogíthatja, mert ebben sem biztosságot sem istenáldást nem találhatni; 's hogy csak az angol szabadság' való, jótékony és lelkesitő verőfényében éledhetnek fel újra. Ők tudják és érzik, hogy Irland valóban földi paradicsommá válhatnék, ha Angliávali összeköttetése olly alapon terjesztethetnék ki, melly az ír nép' viszonyait egyenlőebbekké tenné az angoléival.

De találkozott-e mind azon nemzetek között, mellyeket a' franczia despotismusuk' örvényébe rántottak, csak egyetlenegy is, melly alkotmányukat kivánta volna? A' piemontiak talán azt mondták nekik: „mi szeretjük a' ti szabadságtokat 's a' ti alkotmánytokat, hadd vegyünk részt áldásaikban?“ Vagy ezt mondták talán: „mi beleuntunk a' királyságba, adjatok érte öt directort; nekünk már nem tetszik a' királyi zászló, ide a' háromszinü cocárdával; kormányunk nem kell többé, vigyétek el királyunkat, családját, barátait, mindazokat, kik neki támaszúl szolgáltak, kik őt munkásságra buzditották?“ Nem, a' piemonti nép illyesmit nem mon-

dott. Csak emlékezzék vissza a' ház, mi történt Piemontban, ama borzasztó drámának végfelvonásaközben, mellyet a' francziák ott eljátszottak. Egy szeretett fejdelmet kiüztek országából, nem mert vétket követett el népe ellen, — hogy az új republicanismus' szójárásával éljek, — nem mert hütelen volt új szövetségeseihez, hanem egyedül annálfogva, mert a' francziáknak szükségök volt Piemontra, hogy seregök idevonulhasson, ha Olaszországból kiszorúlna. A' szerencsétlen fejdelem végre még kénytelen volt, kérni a' francziákat, engednék meg neki, hogy testvérét, kit kezesül akartak visszatartóztatni, magával vihesse. Boldog Isten! kezességet akartak tőle jámbor magaviseletéért, miután öt országából kiüzték 's arra kényszerítették, hogy szegényül és minden hatalom nélkül menhelyet keressen Sardiniában; — porban hagyták fetrengni a' fejdelmet, ki sem Isten, sem emberek ellen nem követett el vétket, hogy a' directorium' vérengző ágenseihez folyamodjék kegyelemért és könyörületességért! Vessen a' ház egy pillanatot e' látványra, 's itélje meg, valjon méltányos volt-e, bármi sors érje a' kérdést, ezt illykép kezelni, 's két szabad, független állodalom közötti értekeződést olly terv felett, melly mindkettőjök' jólétére van irányozva, Francziaország' példátlan zsarnokságával egybehasonlítani.

Ez' ügynél még csak szóba sem jöhetnek Francziaország' békeblesitései. Fejdelmünk, mert méltán és igazságosan aggódott Francziaországnak Irlandrai czélzatain, felhívta mindkét ország' parliamentjeit, jelöljék ki az eszközöket, mik által a' birodalomnak azon része, melly külső megtámadásoknak leginkább van kitéve, nagyobb erőt és szilárdságot nyerhessen, 's mellyeknek segedelmével Angliának hatalma, erélye és állandósága tökéletesen átruháztathassék Irlandra. 'S ha ez, köztudomásra, nem képes magát idegen hatalmasságok' megtámadásai ellen védeni, 's ha ennélfogva szüksége van Nagybritanniának segédére: akkor kétségkivül egyike a' legfontosabb kérdéseknek: valjon nem eszközöltethetnék-e ezen segéd legczélirányosabban a' két ország' békeblesitése által? De senki sem akarja ezen rendszabályt Irlandra rátukmálni, — Isten mentsen, hogy ez valaha történjék, — hanem ezen rendszabály elébe terjesztetik az irlandi parliamentnek, mint a' melly egyedül illetékes azt elfogadni vagy visszautasítani, — hogy fontolja és vizsgálja meg egész higgadtsággal. Ha pedig Irlandnak, az egész birodalomnak szerencsétlenségére, nem fogadtatnék el e' rendszabály, akkor bennünket legalább vigasztalni fog a' gondolat: miszerint a' brit parliament mindent elkövetett, hogy a' két ország' közös fejedelmének ajánlatára, az ő atyai országlása alatt e' hatalmas birodalom' különvált tagjai egyesítessenek, 's olly egészszé válja-

nak, melly hatalmas ugyan már jelen alakjában is, de mihelyest elválaszthatlanúl együvéforr, minden bizonynyal győzhetetlen, ha nem megtámadhatlan is. De gondoljuk meg, hogy Irlandot nem csak helybeli és hadi gyengesége tünteti fel az ellenség előtt fegyvereinek és ármányainak könnyü martaléka gyanánt. Ne higyük, hogy midőn a' kérdésben levő rendszabály által Irlandot az ama' fegyverek általi megigázástól, 's az amaz ármányok általi felbontástól megmentjük, hogy akkor ollyatén eszközhöz nyúlunk, melly nincsen arányban a' veszedelemmel, vagy állandó falakat emelünk mulékony megtámadás ellen, melly különben sem fogna nyomot hagyni maga után.

Bár mennyit elmélkedtünk is a' franczia forradalom' természete felett; bár mi kínos lett legyen is kedélyünkre és érzelmeinkre nézve, látnunk azon rémséges szenvedéseket, mellyek amaz események által a' körülöttünk tanyázó népekre hozattak: még is a' haszon, mellyet mások' tapasztalásából merítettünk, csak parányi fogott volna lenni, 's a' forradalom' természete és terjedelme feletti elmélkedés csak igen hijányos, — ha nem tanultuk volna egyszersmind, hogy a' franczia forradalom' erkölcsi hatása nem fog egyhamarjában elmúlni, hogy még azon esetre is, ha feltehetnők, miszerint Európának vissza fog adatni a' béke, 's azon királyságok, mellyeknek fejeit megkonyította a' vész, söt magok azon státusok is, mellyek gyökerestül tépettek ki a' földből, meg' vissza fognak helyeztetni előbbeni politicai állásukba, — hogy még ez' előfeltételek' esetében is — pedig, Isten látja, jóformán valószinüetlenek, — némi rejtett baj, a' jövendő erkölcsi és politicai forradalmak' elveül hátra fog maradni. Nincs olly ország, mellynek társasági állapota alkalmatosabb lenne, a' franczia forradalom' elveinek elfogadására, ápolására és megérleltetésére, — olly elvek, miknek végczélja az alsóbb néposztályok' physicai erejét a' közönség' mívelt és uralkodó alkatrészei ellen, a' szegénységet a' vagyon ellen, a' napszámost a' szabaditékosok ellen, 's mindenik rendet előljárói ellen felfegyverkezni, — nincs, mondom, illyes elvek' életbeléptetésére fogékonyabb ország, mint Irland, mellynek lakosai, általában véve, szegények és müveletlenek, 's mellyet a' vallási czivakodások olly annyira izgattak fel! Illyes országban szükségképen mély gyökeret vertek a' franczia forradalom' tanai. 'S részemről attól tartok, hogy ezen mérges befolyás nem fog egyhamarjában kiirtathatni. A' franczia forradalom tudja, hogy elveit, ha megfogamszottak, csak nagynehezen téphetni ki; tudja, hogy gyökeret vert Irlandban. 'S igy, nemde mindent fog elkövetni a' növény' ápolására és fentartására? Hogy ellenségeink' ezen reményét meghiusíthassuk, hogy Irlandot külső megtáma-

dásoktól 's belzavaroktól és szakadásoktól menthessük meg, hogy állapota minden tekintetben javulásnak induljon, — e' végett inditványoztatott a' kérdéses rendszabály. De ha mindjárt ennek szükségessége az imént említett okoknál fogva világos: innen egyáltalában nem következik, hogy Irland' népét vagy kormányát joggal róhatnók meg. A' bajnak alapoka a' dolgok' természetében, a' vagyonnak jelen felosztásában, az ország' socialis viszonyaiban rejlik. Irlandnak nincsen kereskedése, nincsenek tőkéi, Irlandban nem találjuk az általános rend- és iparszeretetet, 's nem azon néposztályokat, mellyek a' társaság' magasb 's alsóbb rétegeit egymással összekapcsolják, 's őket ezáltal öszhangzásba hozzák és egészszé alkotják. De ezen nagy és jótékony eredmények nem eszközölhetők puszta parliamenti végzés által; a' czél csak olly országgali egyesülés által érethetik el, melly kereskedéssel, tőkékkel 's azon középosztálybeli lakosokkal bír, kiket ügyesség, vállalkozási szellem, 's mértékletes rendes életmód közelebbről jellemeznek, — csak ollyatén egyesülés által, mellyben a' testvérstátus módot nyújt a' meggazdagodásra, példát és ösztönt az iparra, csak illyes egyesület által idéztethetik elő ama' nagy és jótékony változás. Eddiglen csak részletes eszközökhöz nyúltak az emberek, de mint előre lehetett látni, csak részletes sükerrel. Egyes gyárak emelkedtek, de a' mellettök álló kunyhó továbbá is nyomoruságban fetrengett. Még egy nagy kisérlet van hátra; 's ha az ellenséges pártok' és felekezetek' egyhangu tanuságtétele szerint jogunk van reméleni, hogy ezen kisérlet mindnyájunk' javára eszközöltethetnék, ha Irland' közvetlen biztositásán 's az egész birodalom' szilárditásán kivül, ollyas eredményeket is igér amaz országnak, mellyek belső jólétére és virágzására jótevőleg hatnak: akkor a' másik oldalról még nem hallottunk ez' éjtszaka olly argumentumokat, mellyek bennünket akadályozhatnának ez' ügy' tárgyalásába ereszkedni.

De mellyek tehát az inditvány' idejéből és módjából merített azon körülmények, miknél fogva az ír parliament vagy az ír nép csak gyanúval veheti ez' inditványt? Azon esetre, igen is, helyén volna a' gyanakodás, ha e' lépést egy sereg kisérlet előzi meg, miszerint Nagybritannia a' testvérországot sérthesse, megalázhassa, kereskedési fejlődését hátráltathassa, haladását a' gazdagság' 's polgárisodás' mezején akadályozhassa, törvényhozási függetlenségét korlátozhassa vagy elnyomhassa, 's a' törvények' és alkotmány' javitására irányzott minden törekvést gátolhasson, — ez esetben igen is joga volna mindenkinek, bizalmatlansággal fogadni ez' inditványt, 's nem siettetni további fejlesztését. Ha Nagybritannia mind a' mellett hogy Irland' jelen helyzetét látja és sajnálja, még nem gondos-

kodott volna segédeszközök' inditványozásáról, az Irland által ajánlottakat pedig folyvást ellenezvén, első ízben is a' jelen inditványnyal lépett volna fel tanács- és segédképen: akkor talán kérdezhetné Irland: valjon hol szunnyadozott olly hosszadalmas ideig az iránta jószándék, valjon miért nem tapasztalta eddiglen még a' legtávolabbról sem Angliának aggodalmas részvétét, 's valjon miért kelle neki ezzel csak jelenleg, még pedig első ízben is unio-inditvány' formájában találkoznia? De ez nem áll. Vagy talán ez volna az első gyógyszer, mellyet Anglia Irlandnak ajánlott, talán megtagadta valaha segédét Irlandtól? Vannak kik állitják, hogy mi három század óta nyomtuk el Irlandot. De a' jelen nemzedék legalább azzal vigasztalhatja magát, hogy csak igen parányi részben felelös ezen elnyomásért. Angliának eljárása a' közelebb lefolyt húsz év alatt tagadhatlanúl nem állott egyébből, mint az engedményezéseknek egy hosszú sorából. Irland nyolcz évi parliamentet akart, 's megnyerte. Irland független törvényhozást akart, 's akarata teljesítetett. Szabad kereskedést követelt, 's megadatott néki. Az ír nép' igen tetemes osztálya a' büntető törvénykönyv' azon rendelkezéseinek megsemmisitéseért folyamodott, mellyeket súlyosoknak, elnyomóknak talált: az angol kormány szilárdul támogatta e' kérelmet, 's közbenjárása maga után vonta az ohajtott eredményt.

Nekem nem szándékom, sir, ezen nagyszerü rendszabály' részleteibe bocsátkozni, vagy azon feltételek' természetét fejtegetni, mellyek alatt legsükeresebben létesíthetnék az unio. Mind ezt e' ház, annak idejében nem tölem, hanem — mint illik — egy magasabb tekintélytől fogja megérteni. 'S különben is ennek fejtegetése nem sok haszonnal járna az ügy' jelen állásában. Előadásomnak czélja, figyelmeztetni e' házat, hogy azon esetre, ha tisztelt barátomnak jobbitványát elfogadná, ha vonakodnék a' koronai üzenetet bővebben fejtegetni, véget fogna vetni az egyetlenegy nagy és terjedelmes javaslatnak, melly valaha az ír ügyekre nézve szóba jött e' házban. Mind azon tervek, mellyek eddiglen Irlandra nézve e' ház elébe kerültek — az ír előterjesztések' kivételével — csak valamelly közvetlen czél' elérésére voltak irányozva; az emberek népszerüségre akartak szert tenni azáltal, hogy az egyik pártot legyalázták 's a' másikat meg' égig emelték, vagy azáltal, hogy zajt ütöttek Irland' boldogtalansága és zavargásai felett, valahányszor történetből Angliának viszonyai demagogiai mondókákra kevésbé alkalmasoknak mutatkoztak.

Méltó, közelebbről szemügyre vennünk, mint viselé magát azon párt, melly az uniót most ellenzi, Irland' irányában akkor, midön a' kormánynál állott? Hoztak-e azon urak, midön a' hatalom' birtokában voltak, egyetlenegy nagyszerü és terjedelmes végzést Irland' ügyében? Nem.

Midőn egy irlandi rendszabálylyal előállottak, az ország' lakosainak három negyedét még csak tekintetbe se' vették. Azt hirdették, hogy a' feladás meg van oldva, 's hogy az irlandi zavarok le vannak csillapítva, — 's öszves tervökben még csak egyetlenegyszer sem fordult elő a' „catholicus" szó. Ebben állott a' bölcseség, ebben a' mindent átölelő pillanat, ebben a' nagyszerü felfogás, melly az 1782-diki nagyhirü végintézkedést jellemzi. 'S most nézze, sir, mint bánnak azzal, a' mi Irland' biztosítására czélba vétetik. Minemüek azon fegyverek, mellyekkel a' ministerium' mindenik inditványát tönkre szeretnék tenni? Mik azon pótszerek, mik az általa Irland' megmentésére inditványozott rendszabályok' helyébe ajánltatnak? Csak a' catholicusok' emancipatiója 's a' parliamenti reform. De miként történhetett, hogy az 1782-diki végelintézés' szerzőinek tizenhat évvel ezelőtt catholicus emancipatio és parliamenti reform eszökbe sem jöttek? A' mi az utóbbit illeti, erre nézve a' tisztelt úr, ki akkoron minister volt, Irland' helytartójának meghagyta, hogy ezen pontot minden esetre elnyomja, 's a' catholicusok' emancipatiója még csak egy szócskával sem érintetett.

Sir, az inditványozott rendszabálynak nem nagy dicsőségére válnék, ha mondanók, hogy tökéletesebb, hogy terjedelmesebb az 1782-diki végelintézésnél. A' kérdés, mellyet a' háznak komoly figyelmébe ajánlok, nem csekély fontosságu, a' kérdés ollyatén, mellytől a' birodalom' egyik tagjának biztossága 's az egésznek jóléte függ. Kérem, kényszerítem a' házat, gondolja meg, milly veszedelemben forog Irland, 's mi nagy mértékben kellessék fenntartásaért aggódnunk. Ha azon fényes győzelmek között, mellyek tengeri hatalmunk' évkönyveit diszesítik, és rémséges hírnevökkel bétöltik a' világot, azokat tartjuk legdicsőbbeknek, mellyek által Irland megmentetett: akkor hasonló érzelemnél fogva rokonszenvvel kellene viseltetnünk azon rendszabály iránt — sőt mindenképeni tökéletesitésén kellene fáradoznunk, — mellynek feladása: örök időre biztosítani Irlandnak e' győzedelmek' gyümölcseit, 's ama' való és állandó boldogságot, mellyet semmiféle győzelem sem képes adományozni! Hozzánk, kik hatalmas és szilárd kormány által védelmeztetve, békés 's megelégedett nép' ölében nyugalomnak és biztosságnak örvendhetünk, kiknek nem kell ellenséges megrohanásokat visszautasítani, nem kell lázadást elnyomni vagy enyhíteni, — hozzánk illik részvéttel viseltetnünk azon ország' szenvedései iránt, mellyet a' természet', barátság', közös nyelv', szokások' és érdekek', ugy rokon alkotmány' 's törvények' kötelékei olly annyira feloldhatlanul Angliához csatolnak, hogy az elválás mindenikünkre nézve — külön és együttvéve — gyászosnak fogna mutatkozni. 'S így hadd

vizsgáljuk meg komolyan azon kérdést, melly a' legjobb 's talán az egyedülvaló eszközöket foglalja magában, Irland' veszélyeit egyszerre és örökre elháritani, és zavarait lecsillapítani, 's egy úttal tartóssá alakítni azon szövetséget, mellynek szilárdítása mindkét ország' érdekében van, mindkét országra nézve szükséges."

Igy fogták fel Pitt és Canning az uniót; ők ezt elválaszthatlan kapcsolatban látták a' catholicusok' emancipatiójával, 's e' szempontból indulva ki, az 1782-diki intézkedésben a' kisebbség' privilegiumát szemlélték, az unio' inditványában pedig az összes ír nép' érdekében hozandó törvényt. De már említettük, hogy az ír végrehajtó hatalom' tagjainak eljárása ellenkezésben állott Pittnek nagyszerü politicájával, 's ha tekintetbe veszszük azonfelül, hogy a' függetlenség, ha mindjárt csak puszta szó volna is, varázshanggal cseng a' népek' fülébe, természetesnek fogjuk találni, hogy az ír parliament kezdetben nem mutatkozott hajlandónak az unióra. Grattan, a' zöld sziget' Demosthenese, ki három évvel azelőtt, midőn forradalomnak indultak a' közügyek, magányába visszavonult, most újra megjelent a' parliamentben, hogy az uniót mindenképen hátráltathassa. Corry, az ír kormány' egyik tagja, csodálkozását fejezé ki, hogy az, kit a' kormány mint árulót törvény elébe idézhetne, élén áll az unio elleni izgatásnak. Grattan rendkívüli szenvedélyességgel válaszolt. „Bevégezte-e már előadását az ur? — kiálta fel, — bevégezte-e már? mindenik szava egyegy csapás a' ház' szabaditékai ellen irányozva. Én öt nem szólítottam rendre. Minek is? Az ember sajnálkozással telik el illy példátlan tudatlanság' látására. De ez úttal nem válaszolhatok néma megvetéssel, mint szokásom, azon vádakra, mellyek a' tisztelt úrnak ajkairól hulladoztak. Nem! az ő fonák magaviselete sértés önök ellen. Azt mondja, hogy áruló vagyok, a' törvény' kegyelme által kimélt áruló. Miért nem nevez egyszerüen árulónak? Mert nem mer! a' gyáva felemeli a' kart, hogy sújtson, de nem mer sújtani! Én nem fogom öt czudarnak mondani: ő titkos tanácsos, 's igy a' kifejezés nem fogna parlia-

mentarisnak találtatni. Én nem fogom öt eszelősnek mondani: ő a' koronának kincstárnoka.

Azt mondja, hogy olly professioból szöktem meg, mellyben gazdagság és tekintet jutalmazzák az értelmes és munkás férfiút. Ha nem csalódom, ezen gazdagságot, ezen tekintetet minapában még ugyanezen professiotól várta a' tisztelt úr. 'S ő megszökött szinte, nem hogy a' hazát védelmezze, mint én, — hanem a' tányérnyalás', a' csúszásmászás' nemesebb professióiért. Egy nagy úrnál előszobáskodni, kevesebb fáradsággal jár, mint az ügyvédelem, 's a' középszerü politicai ember többet nyerhet, ha barátjait elárulja, mint mennyit a' középszerü ügyész nyer, ha elárulja védenczeit.

Hadd vádoljanak, hadd rágalmazzanak engem' az ügyészek tetszésök szerint, én eleget tettem hazámért. Én nem félek semmiféle megtámadástól; hadd keressenek ürügyet arra, hogy engem árulónak, szökevénynek mondhassanak; azt nem fogják józanúl állíthatni, hogy magamat eladtam volna.

1782-ben, az irlandi emancipatio' napjaiban kitünő részt vettem azon alkotmány' szerkesztésében, mellyet most lerontani készülnek. Ezen alkotmány az én magzatom, ezen alkotmány az én dicsőségem. 'S lenne bár egészségem még gyengébb, még töredékenyebb: vég erőmet is arra fordítanám, hogy Irland és Anglia' egyesülésének, ezen gyilkos unionak ellent mondjak. — Azt mondták önöknek, hogy miután szitásomra lobbot vetett a' láng, biztos menhelyet kerestem, 's hogy most visszatértem új vésznek, új tüznek gyújtására. Hazugság! Midőn idehagytam az országot, akkor még nem ütött ki a' belháború; midőn visszatértem, már lehetetlen volt, jobbra vagy balra nyilatkozni. Itt a' lázadók' serege, ott a' még jóval vétkesebb ministerek' tábora. Az alkotmánynak nem volt többé sanctuariuma. Halált a' lázadóra! — jól van; 's én láttam, mint emelkedtek a' vérpadok, de ezen vérpadokon hijányzott egy ember: az imént szólott tisztelt úr. Két őrült párt támadta meg az ir alkotmányt. A' tisztelt úr ezen pártok' egyikéhez tartozott, 's halált érdemlett. Én nem csatla-

kozhattam a' lázadókhoz, és nem csatlakozhattam a' végrehajtó hatalomhoz, én nem válhattam sem hóhérrá sem gyújtogatóvá, én nem gyilkolhattam sem mint biró, sem mint czinkos. Én eltávoztam azon drámától, mellyben nem szerepelhettem a' lelkiismeret' furdallása nélkül, 's mellynek nem lehettem közönös nézője veszedelem nélkül. Tiszteletre méltó emberek másképen vélekednek, tudom. Én tisztelem az ő véleményöket, 's megtartom a' magamét. . . . . .

Visszatértem, nem hogy új vészeket költsek fel, mint a' tisztelt úr mondá, hanem hogy a' hála' adóját fizessem le hazámnak; én töle olly jutalmat vettem fáradozásaimért, mellyre kevély vagyok, 's melly — merem mondani — törekvéseimet, szolgálataimat felül nem multa. Én visszatértem, hogy védjem az alkotmányt, mellyet teremtettem, 's mellyet a' tisztelt úr, néhány boldogtalan társaival meg akar gyilkolni. Ők meg vannak vesztegetve, ők lázadók. Ők e' pillanatban is öszveesküsznek. Gyanusítottak; álljanak elő tehát, 's vádoljanak bé. Fogjanak pörbe! én semmibe se' veszem a' tisztelt urat, én semmibe se' veszem egész csapatját. Álljanak elő ellenségeim; de előre is intem a' ministereket, én nem fogok kegyelmet osztogatni, 's nékem sem kell kegyelem. Ime itt vagyok. Magammal hoztam egy kifosztott alkotmány' végromjait e' terembe, Irland' szabadságának segédére."

Helyesen jegyzé meg egy franczia mübiráló: ha a' régiektöl illyetén beszéd reánk maradott volna, valamennyi professorok versent bámulnák, 's Europának valamennyi nyelveire fordítatnák le tanitványaik által. De ezen veszedelmes szónoklatnak az volt sorsa, hogy egy kis országnak homályos zugában hangzott el. . . . . Az unio azonban, ezen szomorú és elutasíthatlan rendszabály, mellynek szükséges voltát annyi esemény hirdeté, a' legerőszakosabb ellenzés' daczára is létesült. Az irlandiak' buzgalma olly fokra hágott, hogy félelmökben még a' kormány' leghívebb barátjai közül is számosan anathemát mondtak az unióra. Könyeket hullattak Irland' halála felett. De Pitt elhatározta, 's az

ő megtörhetlen erélye minden akadályt legyőzött. Ő nem hátrált, ő nem engedett. Ő végrehajtotta a' birodalom' organisatiójának és szilárditásának müvét, bár mint zajogtak körülötte Irland' fiai, kiknek kétségbeesett hűségök az agoniának görcsös karolásával ragaszkodott a' lehetetlenné vált függetlenséghez. 'S hogy ez csakugyan lehetetlenné vált, hogy Irland' jövendőjét nem lehet, nem kell ez unión kivül találni, mutatja mindenek felett Grattannak eljárása, midőn széket foglalt az egyesült parliamentben. A' helyett, hogy a' végrehajtott művet le akarná rontani, itéletet látott benne, 's három ország' emberévé vált. A' nélkül, hogy múltját hütelenül megtagadta volna, — még is érezte, hogy Fox és Sheridan mellett általános nézetekig kell emelkednie, hogy státusférfiuvá kell lennie, hogy az öszves brit birodalom' érdekeit kell átkarolnia, a' három ország' érdekét, nem külön egyét. . . . . .

1801. januárius' 1-én életbe lépett az unio. Három héttel utóbb inditványba hozatott a' catholicusok' emancipatiója. Pitt — igy ir lord Malmesbury (sz. 1746 mh. 1820.) halála után közrebocsátott naplójában, — vagy indolentiából, vagy talán azért, mert nem viseltetett mindig elégséges 's tartozó figyelemmel a' király' nézetei iránt, csak akkor értesitette III-dik Györgyöt, hogy a' kérdés szőnyegre fog hozatni, midőn a' rendszabályt már helyeslés végett terjeszté elébe. Pitt kimutatta az elutasithatlan szükséget, elvégre kielégiteni a' catholicusok' követeléseit, kinyilatkoztatván egy úttal, miszerint neki lehetetlen megmaradnia a' ministeriumban, ha az uniónak egyik alapfeltétele teljesitetlen maradna. De a' fejdelem válaszúl adá, hogy mindazokat személyes elleneinek fogja nézni, kik az emancipatio mellett szavaznak, — 's Pitt kilépett a' ministeriumból.

Canning szintén lemondott alstátustitoknoki hivataláról. „A' catholicusoknak remények nyújtattak — igy szólott több évvel utóbb a' parliamentben, — mellyeket kijátszani annyi, mint a' legvastagabb szószegés' erkölcsi vétkébe esni.“ — Időközben (1800. juliusban) a' fiatal státusférfiú házasságra lépett Scott tábornok' gazdag leányával. A' tábornok hires volt különczségei-

röl, 's egyebek közlt végrendeletében meghagyá, hogy azon esetre, ha leányainak valamellyike peerrel lépne házasságra, kétszázezer font sterlingnyi örökségének fele, melly öt különben tulajdoni joggal fogná illetni, azonnal a' másikra szálljon. A' növérek' idősbike mind a' mellett, a' duke of Portland' hitvesévé vált, de Johanna, az ifjabbik, — utóbb Canningné, — vonakodott a' végintézetet felhasználni, 's az örökség' egyenlő felosztását sürgeté. Százezer font elégséges volt, Canningnak független helyzetet biztosítani, 's házassága egyéb tekintetekben is azok közé tartozott, mellyek családi boldogsággal fizetnek a' közpálya' fáradalmaiért.

Az Addingtonféle ministerium tovább tartott három évnél. Az elsőben Canning rendesen meg sem jelent az alsóházban, ugy látszik, Pitt iránti tiszteletből, kinek akkori parliamenti székét köszönhette, 's kinek az volt kivánsága, hogy utóda a' lehetőségig kiméltessék. Ez időben csak egyetlenegyszer vett részt a' tanácskozásban (1802. május' 27-én), még pedig a' végett, hogy a' rabszolgakereskedés' megszüntetését sürgesse. De midőn az új választások' alkalmával, Tralee borough' által választatott képviselőül, úgy vélekedett, hogy szabadságában áll, megtámadnia azon kormányt, melly olly gyengének mutatkozott Franciaország', az első consul' nagyszerü készületeinek ellenében.

Midőn 1803. junius' 23-án inditvány tétetett: nyilatkoztassék ki, hogy a' ministerium nem bírja a' nemzet' bizodalmát, — Pitt a' napi rendre kivánt áttérni, azaz: nem pártolá az inditványt, de Canning ez egyszer életében nem szavazott véle. „Ne higye azonban senki — így szólott, — hogy mert más ösvényen járok, az ő eljárását távolról is roszallani vagy ennek illemes voltát reá és barátjaira nézve kétségbe akarnám vonni..... De magamat mi illeti, én tökéletesen meg vagyok győződve az inditványban foglalt vádak' alaposságáról, 's én kinyilatkoztatom: hogy a' jelen crisisben az ügyetlen és alkalmatlan ministeriumnak további fenmaradását nagyobb veszélylyel járónak hiszem, mint a' melly abból származhatnék, ha a' parliament rosznak és hibásnak nyi-

latkoztatja a' jelen közigazgatást.“ Addington ez úttal még többségben maradott, de a' ministerium' közel bomlását már előre lehetett látni, 's egy év múlva, midőn békövetkezett, mit Canning az általa alapított Pittclubban három évvel azelőtt jósolt vala:

And, oh! if again the rude whirlwind should rise!
The dawning of peace should fresh darkness deform:
The regrets of the good, and the fears of the wise,
Shall turn to the pilot, that weathered the storm.

('s ah! ha majd ujra felkél a' vad fergeteg, 's ha a' béke' hajnalára új sötétség borúl: akkor a' jóknak bánata és a' bölcseknek aggodalma a' pilota felé fognak fordúlni, ki diadalmasan vívott meg a' vészszel); —

midőn az amiensi békekötés felbomlott, 's Napoleon Boulogneból megrohanással fenyegette Angliát, Pitt végre engedett barátjai' 's a' fejdelem' ismételt sürgetéseinek,'s 1804. május' 18-án új ministeriumot alakított, mellyben Canning a' marina' pénztárnokságát választá tisztül magának. A' trafalgari nagy nap a' győzelem' reményével töltötte el az angol népet, de 1806-nak elején bekövetkezvén Pitt' halála, a' ministerium felbomlott. Canning' viszonyát a' nagy halotthoz következő sorokból itélheti meg az olvasó, mellyeket amannak hat évvel utóbb Liverpoolban mondott beszédéből vonunk ki: „Egy embernek híve voltam szívemből és lelkemből, míg élt. Pitt' halála óta nem ismerek vezért; politicai hódolatom az ő sírjában van eltemetve. De ha mindjárt nem követhetem többé közvetlen tanácsait: hatalmamban áll szeretni, tisztelni emlékét. Mennyiben véleményei azon tárgyakról, mellyek akkoron mint jelenleg rendkivüli közérdekkel bírtak, ismeretesek voltak előttem, annyiban hozzájok ragaszkodtam, 's hozzájok ragaszkodom még most is, mint politicai eljárásom' kalauzaihoz; 's mennyiben a' felmerülő új kérdésekre nézve csak analogiából okoskodhatom, mindíg rajta leszek, hogy e' kérdésekre azon elveket alkalmazzam, mellyekkel ő engem táplált volt, 's mellyeket tőle örökségül nyertem.“ —

Pitt' halálával a' kormány egy időre Grenville-ék 's a' már sírjának szélén álló Fox' kezére szállott. Az ellenzéknek vezére Canning volt, ki most inkább, mint valaha, tüntette ki bátorságát és ügyességét, megragadni minden alkalmat saját felekezetének szilárdítására 's az ellenfél' kárbaejtésére. Ez időben mondott több rendbeli beszédei a' legjobb pártbeszédek közé tartoznak, mellyeket az angol szónoklat' kincsei között találhatni; argumentum argumentumot ér, kép képet, 's a' satyra bennök olly keserü, hogy az elmésség' folytonos felszikrázásai nélkül kiállhatlannak fogott volna találtatni. De keserüség és igazság nem járnak mindig és szükségképen együtt. „A' felség' ministereinek egyike azon hajdani moralistára hivatkozott, — válaszolá Canning egy ízben, — ki házát az architecturának ollyatén neme szerint ohajtá vala épiteni, melly mindenkinek módot nyújtson, abba kényekedve szerint bétekinteni. 'S mint ez' embernek háza, ugy van alkotva, a' minister' állitása szerint, a' jelen kormány. De én hajlandó vagyok hinni, hogy a' kormány' eljárásának architecturája nem római, hanem góth stylusu, 's hogy nevezetességei nem állanak egyébből, mint idomtalan ablakokból, mellyek a' világosságot kizárják, és keskeny folyosókból, mellyek sehová sem vezetnek.“ Illyesmit csak a' pártszellem mondathatott Canninggal azon ministeriumról, mellynek Fox és Windham voltak tagjai, azon Fox, ki jóval igazságosabb volt politicai ellene iránt, midőn híveinek túlbuzgalmát, melly velök „valamennyi talentum' egyesületét“ láttatá a' ministeriumban, visszautasitá, mondván: hogy a' kormány ezt nem mondhatja magáról mind addig, míg Canningot a' háznak túlsó oldalán szemléli.

Fox' halála után Grenville-ék szívesen engedtek volna Canningnek helyet a' cabinetben, de ő hajthatatlan maradott, 's az ellenzék' élén küzdött 1807. martiusig, midőn a' Portland-Percevalféle ministerium alakult, mellyben a' külügyek' tárczája jutott volt néki. A' dán hajóseregnek elfoglalása, 's Angliának szövetkezése Spanyolországgal Napoleon ellen, — ezek ministeriumának fővonásai. Amabban a' nemzetek közötti jog' lábbal tapodá-

sát látták ellenei, ő maga a' szükség által parancsolt jogos eljárást, 's a' történetirás még e' napig sem formulázta végitéletét e' tárgyban. Illy körülmények között elő fogjuk adni mind a' vádat, mind a' védelmet, — itéljen az eleddig köztudomásra jutott adatok' nyomán az olvasó.

Franczia irók szerint a' tény ebben áll:

Dánia tökéletes békében élt Angliával, olly annyira barátságos viszonyban 's annyira távol minden ellenséges szándéktól, hogy háromszáz, sőt több dán hajó, az ország' öszves kereskedési erejének egyharmada rakodás végett Nagybritannia' kikötőiben tartózkodott. Becsületes szándékát ennélfogva nem volt ok kétségbe vonni, 's különben is Dániának józanúl nem lehetett más politicája, mint Europa' akkori viszályainak közepette semlegességi rendszeréhez továbbá is ragaszkodni. De Anglia attól tartott, vagy színlé magát, mintha attól tartana, hogy a' koppenhágai kikötőben tartózkodó dán hajósereg Francziaország' ambitióját felingerelhetné, 's hogy Napoleon fenyegetések vagy fegyveres erő által, Dániát arra bírhatná, miszerint véle szövetkezvén, hajóit is neki általengedje. Canning ez' oknál fogva a' háborúnak minden előleges kinyilatkoztatása nélkül angol hajósereget küld Koppenhága alá, melly a' várost felgyújtja, 's a' kikötőbe nyomulván, a' dán marinát erőszakosan elfoglalja. Joggal mondatott, hogy a' polgárisodott világ' történeteiben nem találhatni párját ez eljárásnak. Igaz, a' nemzetek közti jog' pontjai között van egy, mellyet végtelen gyengédséggel kell alkalmazni, mert különben mentségül szolgálhatna a' leggyalázatosabb rablásoknak, 's mellynél fogva a' háborúba keveredett felek' egyikének szabadságában áll a' legnagyobb szükség' esetében elfoglalni azon semleges helyet vagy helyzetet, mellyet az ellenség veszedelembe ejtett, 's mellyet tulajdonosa nem képes eléggé védelmezni, — elfoglalni a' végett, hogy semlegességén csorba ne ejtessék; de ha a' semleges hatalmasságon elkövetett ezen látszó erőszak nem tilos, az onnan van: mert ez, ugy szólván, a' semlegesség' érdekében történik. Aztán a' ter-

ritoriumnak ezen pillanatnyi elfoglalása is csak a' legnagyobb, legbizonyosabb veszedelemben számolhat mentségre. Si non imaginarium sed certum sit periculum, ne hostis eum locum invadat, et inde irreparabilia damna det, mondja Grotius. De ez Dániának akkori viszonyaira nem alkalmazható, 's különben is tekintetbe kell vennünk, hogy a' mi egy várra, egy helyre nézve áll, az nem áll egy egész országra nézve, 's nevetséges volna elvül felállítani, hogy egy nemzet meghódíthatja a' másikat, a' nélkül hogy ez panaszra okot szolgáltatott volna 's minden előleges hadüzenet nélkül; pusztán csak a' végett, nehogy országa egy harmadik által elfoglaltathassék."

Az angol irók, igen természetesen, ellenkező szempontból fogják fel ez ügyet. Szerintök a' dán hajóseregnek elfoglalása elkerülhetlenül szükséges volt, egyike azon politicai mesterfogásoknak, mellyeket nem kell védelmezni, mert innen az következnék, hogy vannak kik helyességét kétségbevonják, de mellyeknek dicsöitésére szobrokat kellene emelni A' dánok — így szólanak — vonakodtak velünk szövetségre lépni, és szükségképen ellenségeinkké váltak volna. Mi megfosztottuk öket azon eszközöktöl, mellyeket ellenünk forditandók voltak. Nem az volt a' kérdés: valjon van-e jogunk hajóikat elfoglalni? hanem az: valjon mi foglaljuk-e el hajóikat vagy Napoleon? — olly kérdés, mellyet nehány óra alatt kell vala megfejtenünk, 's mellyet Napoleon fogott volna feloldani, ha mi elhalasztjuk megfejtését. Illy pillanatban angol minister nem sokat gondol a' törvénytanárok', a' Grotiusok' szempontjával. Mindenek elött mentsük meg az országot, így szólott Canning magában, 's csak azután keresgéljük az argumentumokat ezen lépés' védelmezésére. Midön az ellenzék utóbb ez' eljárást szemére lobbantotta a' kormánynak, Canning válaszolá, hogy a' kormánynak magánúton értésére esett, miszerint a' tilsiti békekötésnek titkos czikkelyeinél fogva valamennyi europai hatalmasság' hajóseregei az angol tengeri erönek elnyomására fogtak volna fordíttatni. Az ellenzék bizonyságokat követelt, a' kormány igéretekről szólott, mellyek-

nél fogva kötelességében áll titokban tartani, mint jutottak legyen az említett czikkelyek tudomására. „Ha mindjárt egy pár szónok — mondá Canning az alsóházban — ő felsége' ministereinek eljárására az ország' átkát kéri ki, én még sem ijedek vissza, 's inkább elszenvedem ezt is, mintsem hogy kebelemből kitépetni engedném a' titkot.“ A' háznak egy tagja most a' külügyek' ministerének pörbevonatását inditványozá, 's Canning visszavonult az ülésből, hogy a' ház itélhessen felette. Százhatvannyolcz szavazat mellette nyilatkozott, 's ellene csak hatvanhét.

Azóta negyven év folyt le, 's a' tilsiti békekötés' titkos pontjaira nézve még jelenleg is meghasonlás van a' történetirók között. Alison, 's a' memoires d' un homme d' état' irója (Hardenberg) lételöket még minapában is kétségtelennek állitották, holott más részről Bignon, a' császári időszak' legcriticaiabb történetirója rólok makacsúl épen semmitsem akar tudni. —

Angliának szövetkezését Spanyolországgal Napoleon ellen egy része az ellenzéknek is óhajtotta, 's e' tekintetben Sheridan Canning mellett küzdött. „Angliának még soha sem volt szebb alkalma — így szólott az alsóháznak 1808. junius' 15-én tartott ülésében, — hatalmas csapással mozdítani elő a' világ' szabadságát. Bonaparte eleddig győzelemről győzelemhez ért pályáján, mert vagy méltóság nélküli kormányokkal vagy hazafiság nélküli nemzetekkel volt dolga; még hátra van, hogy megtanúlja, mit tesz az: küzdeni egy nemzet ellen, mellyet a' szabadság' szeretete lelkesit. Megérkezett az alkalom, midőn Európát jármától megmenthetjük; és ha a' ministerium Spanyolország' védelmére kél, olly őszintén fogom támogatni a' kormányt, mint ha mindenek felett kedvelt barátom (Fox) meg' feltámadott, 's a' külügyek' tárczáját meg' általvette volna.“ Canningnak jól esett e' támogatás, mert ifjuságának barátjától jött, ki iránt, ha mindjárt politicai pályájának első kezdetében meghasonlott is vele, mindvégig meleg rokonszenvvel viseltetett. Midőn nyolcz évvel utóbb Sheridant egypár barátja a' temetőbe kisérte, közttök ott volt Canning is, 's midőn a' holtnak egyik hitelezője, tisztességes ó-angol szokás

szerint a' holttestet koporsóstul lefoglalta, Canning odavetette bankjegy-tárczáját az uzsoráshyénának, 's intett, hogy folytassák békében a' gyászmenetet. —

A' hadi ministerség' tárczája Castlereaghnak kezében volt. A' külügyek akkoridöben, mint az eddigiekből is láttuk, jobbára hadi ügyekből állottak, 's igy a' hadi 's a' külügyi minister folytonos érintkezésben voltak. De Canning és Castlereagh legyőzhetlen ellenszenvvel viseltettek egymás iránt, 's a' folytonos érintkezés ennélfogva folytonos surlódássá vált, 's midön a' szerencsétlen walcherni hadviselés, Walchern szigetének elfoglalása 's meg' odahagyása, Castlereagh' politicai incapacitását mindenkivel éreztette, de egy úttal az öszves ministeriumra is árnyékot vetett, — Canning, ki lemondását már korábban nyújtotta be a' királynak, de ez által annak visszavételére bíratott, most kinyilatkoztatta a' portlandi herczegnek, hogy hivatalát már csak annyi ideig fogja viselni, mennyi kivántatik, hogy utódát kinevezhesse a' felség. Castlereagh, ennek hirére, késedelem nélkül nyújtotta bé lemondását, 's miután — igy szól Wilberforce, emlékirataiban, — haragját tizenkét napig szopogatta volna, Canningot párbajra hívta. „Mint köztisztviselőnek — igy irt a' kihívólevélben Castlereagh, — nincsen jogom neheztelni annálfogva, mert ön kinyilatkoztatta, hogy csak azon esetre marad szolgálatban, ha hivatalomból elmozdítatom; de van jogom azt követelni, hogy ezen kivánsága olly modorban nyilvánítassék, melly becsületemen, jó híremen nem üt csorbát.“ A' kihívás elfogadtatott, 's 1810. september' 21-én a' putneyi mezön találkoztak a' felek; az első, sükeretlen lövést felváltotta a' második, mellyben Canning megsebesítetett, mire a' segédek közbenléptek, 's bevégzettnek nyilatkoztatták az ügyet. Canning rövid idő múlva tökéletesen felgyógyult, 's october' 11-én lemondott hivataláról. Ezen lemondás' következésében a' Portlandféle ministerium felbomlott, 's Percival és társai léptek helyébe.

Canning azon időpontig, midön ismét hivatalt vállalt, idejének nagyobb részét London' szomszédságában fekvő falusi

jószágán, Gloucester-lodgeban tölté. Kövessük öt ide, hová bennünket egyik hü tisztelője', Bell Robertnek emlékiratai fognak vezetni, mellyekre folytonos figyelemmel voltunk a' jelen vázlat' kidolgozásaközben.

Miután elörebocsátotta volna az iró, hogy tekintet nélkül a' chronologiai rendre, több vonásokat fog együvé gyüjteni, mellyek az embert 's a' státusférfiút egyiránt jellemzik, 's mellyek, véleményünk szerint, a' később előadandó adatokat mintegy természetes világitásban fogják feltüntetni az olvasó előtt, így szól: Gloucester-lodge mindenünnen fákkal volt körülvéve, 's azon pillanatban, midőn árnyékaik alá léptél, a' legtökéletesebb elszigeteltségben látszattál lenni mind Londontól, mind az országuttól. Itt fogadá Canning a' jelen század' első negyedének legjelesebb egyéniségeit, 's a' gloucester-lodgei ebédek gyülései voltak egyszersmind a' legfényesebb értelmiségeknek. Az illyenkor felszikrázó elmésség a' legeslegfinomabb vala: de az elmésségnél jobb valami is volt itt fellelhető, — a' vidám és játszi jókedv' szelleme. Igaz, Canning néha kissé komoly is tudott lenni illyenkor. A' hivatal', a' felelős közhivatal' terhe alatt el-elborult néha. Rush, az éjszakamerikai szövetséges státusok' követe az angol udvarnál, „residence at the court of London" czimü munkájában említi, hogy midőn egy nap' Canningnál, akkorban már ismét külügyi ministernél ebédelne, 's midőn történetesen Swiftre tért által a' beszélgetés, a' házi úr Gulliver' utazásaiból azon helyet olvastatá fel titoknoka által, melly a' brobdignagi szélvész' leirását foglalja magában. „A' tenger mindig vadabbá és veszedelmesebbé vált, a' hullámok tisztára söpörték a' fedezetet, és lerántották magokkal a' kormányost." Canning csendesen ült egy pár perczig, aztán mintegy álmodozva, több ízben ismétlé: „És lerántották magokkal a' kormányost, — és lerántották magokkal a' kormányost!"

Canning szenvedelmesen szerette az irodalmat, 's ezen szenvedelem szinezetet adott öszves életének. Ő és Pitt egyiránt kedvelték a' classicusokat, 's Wilberforce emlékirataiban együtt

látjuk öket, midön ebéd után a' teremnek egyik szugában egy görög iró' textusával veszödnek, azalatt míg a' többi vendégek együtt társalkodnak. Fox hasonlókép igen szerette a' classicai irodalmat, de rokonszenvvel viseltetett még olly munkák iránt is, mellyek Pitt' szemében, ugy látszik, nem birtak érdekkel. Fox nagy regény-faló volt, 's Canning versenyzett vele e' tekintetben. Az angol stylust mi illeti, ennek első müvészei közé tartozott Canning. Ö volt az első angol minister, ki hazájának diplomatiai irományaiban az angol nyelvet léptette a' franczia' helyébe. Szeszélye, humora Gloucester-lodgeban 's a' parliamentben egyiránt ellentállhatlannak mutatkozott. Wilberforce kaczagva ment a' westminsteri teremből haza, midön Canning leirta az alsóháznak, hogymint kelt vala lord Nugent egymaga az alkotmányos Spanyolország' segédére. A' könnyü lovas egyenruha, a' nehézkés falmouthi hintó, görcsös nevetésre birták a' házat, mintha ez kaczagó légszesz által kivilágított pantomimicus alakocskák' gyülése lenne. Egy szikra roszakarat sincs az egész leirásban, 's lord Nugent nem hogy neheztelt volna miatta, még nagyobb tisztelettel viseltetett Canning' geniusa iránt.

„A' közelebb lefolyt julius' közepe felé történt, — így hangzik az érintett hely, — hogy a' nehézkés falmouthi hintó, Cornwall' országutján a' szokottnál is nagyobb gravitással haladott rendeltetése felé. Hiteles tanutételek szerint, két utas ült benne, egy nem igen tetemes dimensiójú asszonyság, és egy gentleman, ki mint utóbb kivilággott, zömök testét segédül vitte Spanyolországnak. Értésemre adták, 's miután nincsen okom, értesitömnek hitelességét kétségbe vonni, erösen hiszem, hogy a' hintóhoz tartozó bútorok között egy a' szokottnál nagyobb és rendkívüli tartalmu skatulya találtatott, 's a' tanúk oda nyilatkoznak, hogy midön a' kocsi rendeltetése' helyére érkezett, az érintett utas 's a' skatulya elválhatlanoknak mutatkoztak. A' skatulya egy spanyol lovassági tábornok' egyenruháját foglalá magában, 's a' rendkivüli nagyságu sisak, azt mondják, túltett valamennyi sisakon, mellyekről szó van a' történetirásban, túl még az otrantoi kastélyféle híres sisakon is. Egy a' tengerről hajókkal, 's a' szárazon hadsereggel ostromlott erösségnek, könnyü lovassági tiszt' egyenruhájában kelni védelmére, — ezen gondolat, valljuk meg, leg-

alább is új volt. Azt várták, hogy a' tisztelt úr által igért segéd 10,000 vagy 5,000 emberből fog állani. A' cortesek, midőn a' tábornok és egyenruhája megérkeztek, kétségkivül nagy megelégedéssel dörzsölgelték kezeiket, 's minden bizonynyal azt következtették, hogy megérkezvén az igért segéd, már nincs mitől tartaniok. A' segéd megérkezett, de olly értelemben, mint azt egy elmés úr, hg. Buckingham, a' velem szemközti ülö nemes lord' (l. Nugent') egyik elöde leirta volt. A' „Rehearsal" czímü vígjátékban találtatik egy jelenet, melly két trónbitorlónak terveit tárgyazza, kikhez egyik párthivök igy szól, belépvén:

„felséges urak! a' kapunál van a' sereg, de incognito, és szót akar váltani mindkettőjökkel."

(hangos és szünni nem akaró kaczaj). Illyetén lehetett a' nemes lord' megérkezésének hatása. Hogymint fogadtatott, 's minemü befolyással volt legyen a' cortesek' tanácsára és ügyeire, az nincsen tudva elöttem. Akkor már vége felé sietett minden. Mennyiben eszközölte volt a' dolognak ezen fejlödését a' nemes lord azáltal, hogy terhét a' cortesek' sülyedező mérlegébe vetette, sokkal kényesebb kérdés, mintsem hogy azt megfejthetném jelenleg."

Canning' szavának és hangjának bohózatos volta illyenkor utánozhatlan, — igy szól Wilberforce. Midőn a' közelgő elmésség teljes erővel ragadja meg lelkét, arczvonásai mintegy felvillannak, 's comicai mosoly játszik szája körül, melly a' nézőt a' bekövetkező csattanásra mintegy elökészíti, Szeszélye bonmot-kban, csipös megjegyzésekben szikrázott szét szünet nélkül. Ő epigrammákban tudott szólani, 's elmésség' dolgában olly leleményes eszü volt, hogy azon esetre, ha nem tünteti ki magát olly nagy mértékben mint szónok 's mint státusférfiu, fényes nevet vív ki magának a' Buckinghamek' és Wallerek' sorában. Politicai foglalkozásai nem engedtek neki elégséges időt irodalmi vállalatokra, de a' tudományos haladást mindig buzgó részvéttel kisérte. A' „Quarterly review" általa alapitatott, 's utóbb is több czikkelyekkel gazdagitatott. Ő egyike volt a' Reynolds- és Johnsonféle „irodalmi clubb'" negyven tagjainak; de nem elégelvén az irodalom' ünnepi processióiban és búcsujárásaiban való szerepléseket, tetemes részt vett a' liverpooli királyi intézet' fejlesztésé-

ben, 's bőkezü pártfogója volt „a' literary fundnak," melly alapitásának egyik évfordulati napján benne és Chateaubriandban legjelesebb vendégeit tisztelé. Ez' alkalommal történt, hogy az utóbbik, akkorban Francziaországnak követe az angol udvarnál, nyiltan, 's néki és az intézetnek egyiránt becsületére váló őszinteséggel megvallá, hogy midőn a' múlt század' végéveiben számüzött fővel tartózkodott volna Londonban, barátok és segéd nélkül, csak a' literary fund' készséges rokonszenvében talált támaszt, melly nélkül elhal, mielőtt a' későbbi napok' kárpótlásait élvezhette volna. — Canning soha sem mulasztotta el az alkalmat, az irodalom' vértanúinak tettlegesen segédökre kelni, bármelly politicai színezethez tartozzanak. Midőn James Mill, keletindiának szabadelmü történetirója, jeles radical publicista, Bentham' barátja 's a' Westminter-review' egyik elökelő dolgozó társa, — olly dolgok, mellyek nem igen ajánlották az embert az akkori angol kormánynak, — 2500 font sterling évenkinti fizetéssel járó nem-politicai hivatalért folyamodott, a' toryk felhivták Canningot, utasitsa el kérelmét. De a' minister jónak látta nem engedelmeskedni. Millnek radicalismusa nem fogja öt akadályozni, hogy hivatalában értelmesen és becsületesen járjon el, volt a' válasz. Illyes apró tények sejdítetik velünk a' jellem' nemes vonásait, valamint a' felszínen mutatkozó aranyparányok a' bennrejlő gazdag ereket hirdetik. Lelkülete izgékony volt és elelboruló, de távol minden kisszerüségtől és malitiától. A' neheztelést nem ápolgatta, hogy nagygyá nőjön kebelében, a' haragot nem titkolta el. A' valóságos hiba nem abban rejlett, a' mit érzett, hanem a' modor' 's a' kifejezés' hevében és dölyfösségében. Ő nyilt ellenség volt, de ollyas egyszersmind, ki az ellenfelet nem akarta, nem tudta kimélni Midőn Brougham öt egy ízben ürügyszövésről, szószegésről vádolta a' parliamentben, felugrott székéről, 's villámló szemekkel, mennydörgő hangon felkiáltott: „Hazugság!" Hobhouse pamphletet irt ellene álnév alatt, 's Canning a' kiadó által azt üzentette néki: hogy hazug, alávaló ember, hogy gyilkossá csak azért nem vált, mert gyá-

va, 's hogy huszonnégy óra alatt válaszát bevárja. De a' válasz elmaradt, 's Canning utóbb gúnyt gúnyra halmozott, midőn az iró szemköztt ült vele az alsóházban. „Ime a' demagog — kiáltott fel — még hat hónapja sincs, hogy megnyíltak előtte az alsóház' ajtai, 's már is feltalálta egyensúlyát és törpévé tepedt!" Nemes magaviselete, személyes kelleme és férfias egyszerüsége, egy befolyásos osztályt nyert meg neki, azt, melly közvetlenül nem vesz részt az országos ügyekben, de mellynek tetemes része van a' közvélemény' alakitásában, melly a' szinezetet adja meg neki, — Anglia' asszonyai lelkesültek érette, — a' szabadság' bátor lovagjai számot tarthatnak részvétökre! —

'S most térjünk vissza az események' chronologiai sorozatához, 's érintsük röviden azon éveket, mellyek még lefolyandók voltak, míg Canning új irányt adhatott elvégre Nagybritannia' külpoliticájának.

1810-től 1812-ig Canning ritkán jelent meg az alsóházban. Ez' időből csak három nevezetes beszéde maradt fenn. Az egyik a' regensség' kérdését tárgyazta. Midőn a' parliament 1810-nek végén összegyült, III-dik György már tökéletesen őrült volt, 's így újra kellett a' regensség' kényes kérdése iránt intézkedni. Olvasóink emlékezni fognak, hogy Pitt 1788-ban azon elvet állitá fel, miszerint a' koronaörökösnek a' parliament adja meg a' regensséghez a' jogot, szélesebb vagy keskenyebb alapon, megszoritásokkal vagy azok nélkül, — a' szerint t. i., mint a' viszonyokhoz képest jónak látja. Ezen elvnél fogva Canning azokkal szavazott, kik a' walesi herczegben csak annálfogva láttak regenst, mert a' parliament jónak látta, őt a' király' helyettesének ismerni. Ha ezt így akarta az alkotmány 1788-ban, — mondá, — nem akarhat egyebet 1811-ben. Huszonkét év' lefolyása nem foszthatott meg bennünket e' jogtól. De a' mód, mint kellessék ezen jogot gyakorlani, azon kérdés, — folytatá, — valjon megszoritás nélkül kellessék-e a' regensnek általadni a' főhatalmat, vagy pedig némi megszoritásokkal, nem örök és változhatlan elv', hanem az eszélyesség', az expediens-

ség' kérdése. E' tekintetben szavazatát azokéhoz adta, kik Europa' akkori állapotában, midön Napoleonnak colossalis hatalma Nagybritanniára nézve az erök' öszpontositását mód felett kivánatossá tette, — teljes királyi hatalommal sürgették felruháztatni a' regenst.

Másik beszéde a' bankügyet tárgyalta, 's ezt barátjai és ellenei az angol szónoklat' legfényesebb müvei közé sorozzák. A' genius' plasticai és teremtő ereje abban áll, — jegyzi meg e' beszédre vonatkozólag egy igen kényes izlésü biráló, — hogy még a' legszárazabb tárgy is csábitóvá válik keze alatt, hogy némi csodálatos allegoriaként mulattat bennünket, 's az ember bámul, bámul, miként történhetett, hogy eddig még nem tudta, miszerint a' papirospénz — és bankmegszoritási ügy a' legbájosabb tárgy, melylyel az emberi képzelödés foglalkodhatik! —

Még egy beszédét kell említenünk ez' időből, azt, mellyet 1812. februárius' 3-án a' catholicusok' emancipatiója mellett tartott, 's mellyre utóbb több ízben önérzettel tekintett vissza. 1812. második felében eloszlattatván a' parliament, követnek választatott Liverpool által. Megbukott versenytársa Brougham volt, ki hat évvel utóbb, midön a' toryk a' westmorelandi választókat töle elidegeníteni törekedtek, tisztelettel emlékezett meg Canning' eljárásáról ez' alkalommal: „Liverpoolban — mondá — szabad érzelmü és világosfejü versenytársakkal volt dolgom, olly férfiakkal, kik szégyenlették volna magokat, kiabálások és ármányok által győzedelmet venni az ellenfelen. Abban, hogy egy Canning volt versenytársam, megtiszteltetést láttam; abban hogy általa legyőzettem, nem láttam gyalázatot. Ő nem nyúlt becstelen eszközökhez, ö nyiltan és emberségesen vívott meg velem, 's diadala becsületes diadal volt. Több napokig szemben állottam a' fényes szónokkal, a' nagytalentumu és nemeslelkü férfiúval; elkeseredés nélkül jártunk el mindketten, a' nélkül hogy egyikünk vagy másikunk panaszra okot szolgáltatott volna, 's valamint barátságos találkozással nyitottuk meg a' vitát, ugy barátságosan váltunk el.“

Perceval' meggyilkoltatása után Canning két ízben kínáltatott meg a' külügyek' tárczájával, de ő nem érzett magában hajlamot az elfogadáshoz. „Én visszaútasítottam az ajánlatot, uraim, — így szólott a' liverpooli választókhoz, — mert olly feltételekkel volt összekapcsolva, mellyekről én és barátaim ugy véleked-tünk, hogy nem férnek meg személyes becsületemmel, 's hogy engem akadályoznának sükerrel szolgálni a' közjót.“ Ő a' kormánypárt' vezérletét követelte magának az alsóházban, 's miután ezt Castlereagh nem akarta kezeiből kibocsátani, a' regensnek minden kérelmei sem bírhatták rá Canningot a' ministerium' elvállalására.

Két évvel utóbb, midőn fiának gyengélkedése miatt Lissabonba készült, elfogadta a' követséget a' portugáli udvarnál. Brougham azon historiai vázlatok' egyikében, mellyek tőle koronkint szoktak megjelenni az „Edinburgh-review“-ban, keményen rótta meg Canningot, hogy az 1814-dik év' politicai combinatiói között hivatalt vállalt, 's lord Durham (akkor még mr. Lambton) szintén szemére lobbantotta Canningnak, midőn ez másfél év mulva visszatért Lissabonból, hogy a' közigazgatás' embereivel szövetkezett akkor, midőn politicai barátjai jobbnak látták hivatalon kivül maradni. A' megtámadott azon jogra hivatkozott, melly mindenkinek hatalmat ád, önmagáért gondolkozni, önmaga lábain állani, 's ellentmondott azon tannak, mellynél fogva hol az egyik, hol a' másik párt a' közügyek' kizárólagos ellenőrködését követeli magának. Ezen nyilatkozása természetesen whigeknek 's toryknak egyiránt nem tetszett, de ez első életjelensége volt a' Canning körül gyülekezett középpártnak, melly a' catholicusok' emancipatióját 's a' szabadkereskedést irta fel zászlajára, 's melly utóbb lényeges szolgálatot tett a' haladás' ügyének. De addig, míg ez megtörtént, bő alkalma volt tapasztalni, hogy az önnállásra törekvőt bizalmatlansággal nézi valamennyi felekezet, 's a' szakadatlan küzdés őt néha olly ingerlékenynyé tette, magaviseletét az alsóházban olly élessé, söt nem ritkán épen ba-

rátjai iránt olly igazságtalanná, hogy felületes szemlélő őt néha azokhoz sorozta, kikhez távulról sem tartozott.

Alig érkezett vissza Lissabonból Londonba, midőn a' keletindiai board of control' elnökségével bizatván meg, a' ministerium' tagjává vált, de e' tisztéről négy évvel utóbb, az épen (1820) thronusra jutott IV-dik György' hitvese ellen indított, 's általunk Brougham' életvázlatában közelebbről érintendő büntető eljárás' megnyitásakor lemondott. A' szerencsétlen asszony öt évekkel azelőtt bizodalmával tisztelte meg, 's most itt volt az idő, hogy magát háladatosnak mutassa iránta. „Mentsen Isten, — kiáltott fel az alsóházban, midőn itt szóba hozatott az ügy, — hogy vádolóképen lépjek fel valaha ez' asszony ellen!"

A' keletindiai társaság, 's ennek tagjai között ollyasok is, kik távolról sem osztozkodtak politicai nézeteiben, név szerint Hume, köszönetet szavaztak Canningnak azon buzgalmaért és igazságszereteteért, melylyel öt éven keresztül járt el a' board of control' elnökségében, — 's két évvel utóbb 1822-ben a' társaság' igazgatósága őt Keletindia' főkormányzójának nevezte ki. Canning elfogadta a' hivatalt, 's Liverpoolba indult, búcsúzni azon várostól, melly őt négy ízben képviselőjének választotta. Útközben hírt vett, hogy lord Castlereagh véget vetett életének, 's hogy a' közvélemény benne látja utódát. Ő nem sokat hajtott e' hirre, mert tudta, hogy IV-dik György őt, mióta a' királyné mellett nyilatkozott, nem jó szemmel nézi, — 's tovább folytatta útját. De nehány nap mulva — 1822. september' 11-én — már külügyi minister vala; a' király kénytelen volt engedni, mert lord Liverpool kinyilatkoztatta, hogy ellenkező esetre felbomlik az öszves ministerium. IV-dik György, midőn a' külügyek' pecsétjét Canningnak általaadná, azon reményét fejezé ki: hogy az új minister, elődének rendszerét fogja követni. — „Sire! elődöm öngyilkossá lett," — így hangzott a' válasz. —

A' jó ügy' minden barátjai élénk örömmel üdvözlötték Canningot azon polczon, honnan tizenkét évvel azelőtt lelépett, 's hol most alkalma lészen új irányt adni Nagybritannia' politicájának.

Byron, „age of bronze“ czímü költeményében, melly Europa' valamennyi hatalmasai ellen volt irányozva, e' szavakkal fordult az új mínisterhez: „Canning, te, kit státusférfiúnak neveltek, de ki szeretetreméltónak születtél, ki soha, még ama' buta házban (az alsóházat érti) sem tudtad száraz prosává alacsonítani költöi lángodat, te, a' mi első, a' mi legjobb, a' mi egyetlenegy szónokunk, téged még én is dicsőíthetlek, — a' toryk nem dicsőíthetnek inkább, söt ök nem dicsőítenek annyira; — tudd meg, ember! ök téged gyülölnek, mert szellemed nem annyira támasztja, mint rémíti öket. Az ebek összegyülekeznek a' vadász' szavára, 's követik öt, de tévednél, ha a' szeretet' jelét látnád csahólásukban, ugatásuk csak a' vadhús' panegyrisa, nem a' vadászé.“ —

Midön Canning a' külügyek' tárczáját általvette, a' veronai congressus épen összegyülekezendö volt, mellyben egyebek között a' spanyol ügyet is szándékoztak elintézni az illetök. Chateaubriand és Montmorency, kormányuk' nevében a' cortesek' eljárására hivták fel a' congressus' figyelmét, mint ollyasra, melly nemcsak a' Bourbonok' királyi székét a' pyrenaeusokon innen és túnan, hanem általában a' monarchiai elvet is veszélylyel fenyegeti, 's melly ennélfogva a' fegyveres interventiót elkerülhetlenül szükségessé teszi. Oroszország hévvel pártolta az inditványt, de Canning a' nagybritanniai követnek, herczeg Wellingtonnak meghagyta: nyilatkoztatná ki, miszerint ha a' congressus a' fegyveres közbenjárást elhatározza, Anglia nem fog benne részt venni, történjék bár mi, 's ha mindjárt a' szövetségnek felbomlása következnék a' közremunkálás' megtagadásából. Wellington ez' értelemben nyilatkozott, 's odahagyta Veronát. Ez volt az első jelenség, melly tanusitotta, hogy az angol politica nem fogja ezentúl az éjszaki hatalmasságok' 's a' franczia Bourbonok' érdekeiket képviselni.

Chateaubriandnak „Congrés de Verone“ czímü munkájában feltalálhatja az olvasó azon leveleket, mellyek a' franczia külügyi ministerhez intéztetve, az angol kormány' eljárásának iga-

zolásával foglalkodnak, 's mellyekben Canning már fennen hirdeti az alkotmányosság' codexének követeléseit. Midön a' franczia trónbeszéd Europának értésére adta, hogy Spanyolország tartozik megelégedni azon alkotmánynyal, mellyet VII-dik Ferdinand neki octroyirozni fog, Canning ezt irta Chateaubriandnak, akkorban franczia külügyi ministernek: „ha a' kérdéses beszéd azt akarja mondani, hogy a' spanyol nép törvényesen csak VII-dik Ferdinandtól nyerhet szabad institutiókat, ollyformán, hogy a' fejdelem előbb korlátlan hatalmát visszanyerje, 's aztán annyit ajándékozzon belőle a' corteseknek, mennyit elajándékozni kedve van, — akkor olly elvet állított fel, mellynek a' spanyol nemzet nem fogja magát alávetni, 's mellyet brit státusférfiú nem fog védelmezhetni. Ez valóban ollyatén elv, melly gyökerében támadja meg az angol alkotmányt."

Canning a' külügyi politicára nézve azon rendszert követte, mellyet utóbb a' juliusi forradalom: a' non-interventio' rendszerét. Midön az ellenzék ezt nem elégelné, 1823. aprilis' 28-án ekkép nyilatkozott a' minister:

„Tökéletesen áll, mint már néhány ízben említetett e' vitatkozás' folyama alatt, hogy jelenleg a' korlátlan monarchia 's a' korlátlan democratia állanak harczban egymással. Ezen két hatalom között foly most a' háború, vagy nyiltan vagy palástolva, Európának nagy részében. Áll az is, hogy a' lefolyt időknek egy korszaka sem hasonlít olly nagy mértékben a' mienkhez, mint a' reformatio' kora, 's tisztelt és tudós barátomnak, (sir James Mackintosh) és a' tisztelt baronetnek (sir Francis Burdett) tökéletesen igazuk van, midőn Erzsébet királyné' országlását tűzik ki nékünk példányul, hogy tanuljuk és kövessük. De az érdemes westminsteri követ azt is nyilatkoztatta ki, hogy Erzsébet királyné' politicájának képére, Anglia a' világ' jelen viszonyai között azon szabad nemzetek' élén tartozik helyet foglalni, mellyek az önkényes hatalom ellen támadnak fel. Sir! — Tagadhatatlan, mint ezt már megismertem, hogy ezen két korszak hasonlít egymáshoz, — annyiban legalább, mennyiben mindkettejében véleményharczot látunk, 's mindkettejében elvfrigyet egyszersmind, melly ama' véleményekben veszi eredetét, 's melly különböző nemzetek' felekezete és osztályai között bennsőbb közösséget állapít meg, mint melly a' közösi

hazából származik. Valóság, 's ugy hiszem, rémületes valóság, hogy a' két korszak e' tekintetben hasonlít egymáshoz. De ezen általános hasonlatosság' daczára van egy körülmény, melly a' jelen korszakot lényegesen különbözteti meg az Erzsébetétől, 's melly minden fontossága mellett azoktól, kiknek válaszolok, nem vétetett tekintetbe. Erzsébet önmaga is egyike volt azoknak, kik a' római egyház ellen feltámadtak; de mi egyáltalában nem tartozunk azokhoz, kik jelenleg háborúba keveredtek a' korlátlan monarchia' elveivel. Mi már béfejeztük e' harczot; mi elfoglaltuk helyünket; mi már régóta olly jellemet öltöttünk magunkra, melly különbözik a' bennünket környezőkétől. Azokkal, kik a' reformatiót támogatták, szövetkezni, 's élökre állani, — igenis, ez Erzsébet' kötelességében és érdekében állhatott; de érdekünk, kötelességünk kivánja-e, hogy a' forradalom' szövetségeseivé váljunk? Keljünk segédére az elnyomottaknak mindkét felekezetben; de a' politica azt tanácsolja nekünk, hogy egyikökkel se szövetkezzünk. A' mi helyzetünk sokkal inkább hasonlít ahhoz, melly Erzsébeté fogott volna lenni, ha az angol egyház az ő idejében már biztos alapon nyugodott volna, ha felsőbbségét már senkisem vonja kétségbe, ha Róma ellen biztosított, törvényes institutiónak ismertetik az europai hatalmasságok által. Vagy azt hiszik tisztelt barátaim, hogy ezen esetben Erzsébet' politicája ugyanaz fogott volna lenni?

Azon szerencsés helyzetben, hová eljutottunk, semmi közünk azon vitákhoz, mellyek más országokban olly dolgok' birtokáért keletkeztek, miknek mi már régóta háborgatás nélkül örvendhetünk. Mi ezen viták' folyamát azon polczról, mellyre szerencsésen felértünk, igaz, hogy nem nézzük ama kegyetlen érzelemmel, melly a' költő szerint azon veszedelmek' szemléletéből támad a' néző' lelkében, mikben nem kénytelen osztozkodni, — de nézzük azon öszinte szándékkal, hogy szelidítsünk, felvilágosítsunk, engeszteljünk, 's mentsünk ott és mindannyiszor, a' hol 's a' mennyiszer csak lehet.

A' mi helyzetünk tehát lényegesen a' semlegesség' helyzete, még pedig nem csak az egymással szembeszállott nemzetek, hanem az egymással küzdő elvek között is..... Angliának a' két túlság között külön középhelyet kell elfoglalnia, hogy a' métely' tovább harapódzását mind két részről akadályozhassa."

Ezen elv' következésében Canning nem elegyité be magát a' Francziaország 's a' spanyol cortesek közötti háborúba, de ezen elv' következésében egyszersmind nem késett (1825-ben) a'

délamerikai respublicákat megismerni, mihelyest ezek függetlenségöket kivivták. 'S midön a' despotismusnak visszaadott Spanyolország, a' szabad institutióktóli félelmében, azon volt, hogy az új portugáli alkotmányt feldöntse, midön Lissabonban az alkotmányosság' ügye ellen ármányokat forralni, 's Portugalt fegyveres kézzel megtámadni merész volt, Canning 1826. december' 12-én kilépett a' semlegességből, 's az angol politicának szükségessé vált újabb stádiumát az itt következő beszéddel jelelé meg, melly az alsóházat példátlan lelkesedéssel töltötte el, 's melly az akkori viszonyok között Europaszerte világesemény gyanánt üdvezeltetett:

„Sir! Midön az alsóháznak inditványt teszek, ő felségének köszönetet mondani azon kegyelmes üzeneteért, mellyet a' Nagybritannia és Portugal közötti viszonyokra 's az utóbb említett ország' jelen helyzetére nézve hozzánk leküldött; midön a' házat felhívom, adna reá olly választ, melly a' királyi üzenetben kifejtett nézeteknek viszhangja legyen, 's melly egyszersmind ő felsége' ministereinek várakozását kielégítse, — midön ezt cselekszem, sir, akkor mégis nem lehet nem éreznem, hogy bár mennyire legyek ügyünk' igazságáról 's az ő felsége' üzenetében javaslott politica' czélszerüségéről meggyőződve, — nem lehet, mondom, nem éreznem, hogy midön olly lépésre hívom fel a' brit alsóházat, melly a' háború' veszélyeinek teszi ki ez' országot, ezt a' fájdalom' és sajnálkozás' hangján kell cselekednem. Sir! bizonyossá tehetem a' házat, hogy e' pillanatban senki sem találkozhatik e' teremben, ki azon nagy és lényeges hasznokról, mellyekben tartós béke és nyugalom részesíti ez országot, — inkább volna meggyőződve, mint ő felségének ministerei, mint az, kinek most szerencséje van, önökhöz szólani. Ezen hasznokat, ezen előnyöket nem vonom kétségbe: 's én ezen körülmény' valóságáról olly annyira meg vagyok győződve, — még pedig olly okoknál fogva, mellyeket szerencsém lesz előadni, mielőtt leülnék, hogy a' világért sem szeretnék könnyedén olly rendszabályhoz járulni, melly háborút vonhatna maga után. De vannak esetek, mellyek nem csak becsületesnek és jótékonynak, hanem szükségesnek és elkerülhetlennek mutatják ez' ösvényt, 's meggyőződésem szerint a' jelen eset épen ollyatén; én érzem, hogy az, mi e' nemzetnek történeteink' legszebb időszakaiban vezérfényül szolgált, mit legnagyobb státusférfiaink hirdettek, mi az angol parliament' segédére és hozzájárulására mindig számot tarthatott, hogy az a'

nemzeti hűség' megőrzése, a' nemzeti becsület' tiszteletbentartása volt. Midőn a' nemzeti hüség' 's a' nemzeti becsület' ügye forog fenn, akkor semmiféle viszonyok köztt sem szabad engedékenyeknek lennünk. Sir! Ha a' fennforgó esetet nem tekinteném illyesnek, ha nem volnék mélyen meggyőződve, hogy ez egyszersmind a' nemzeti hűség' és nemzeti becsület' ügye, — akkor nem bátorkodnám, mint ezt jelenleg cselekszem, e' házban azon teljes és korlátlan bizodalmamat nyilvánítani, hogy e' kegyes üzenet minden kétségen kivül olly fogadást fog találni, mint azt ő felsége reméli. Ezen előfeltételből indúlva ki, szabadjon nékem a' tényleges viszonyok' egyszerű előterjesztéséhez általtérnem, hogy minél rövidebben 's olly világosan mint ezt a' tárgy engedni fogja, 's mennyire tőlem kitelik, a' parliament' itélete alá bocsáthassam az ügyet. Mielőtt a' tárgygyal kapcsolatban álló mellékkörülmények' vizsgálatához fognék, röviden előadandom az ügy' álladékát, melly, véleményem szerint külön népjogi, 's külön tényleges kérdésre oszlik.

Mi már a' ténykérdést illeti, melly most a' kormány által a' parliament elébe terjesztetett, úgy vélekedem, sir, hogy teljes lehetetlen, más világban látni e' tényt, mint a' minőben az feltünt volt a' ministereknek; valamint azt is lehetetlennek tartom, hogy parliament és kormány, e' nézpontból indúlva ki, másnemü határozatot hozhassanak annál, mellynek elfogadására ő felsége' üzenetében felhívatnak. Azon különféle szövetség- és barátságviszonyok között, mellyekre Europa' más nemzeteivel különböző időkben lépett ez' ország, nem találtatnak olly régi 's olly állandóan megtartott szerződések, — 's merem mondani, nem találtatnak mindkét ország' kötelezettségeit olly világosan meghatározó, 's azon politicával, melly Nagybritannia' más népekkeli közlekedését jellemzi, inkább megférő barátság- és szövetségszerződések, mint azok, mellyek ezen ország és Portugal között léteznek. Bocsánatot remélek, sir, ha arra figyelmeztetem a' házat, hogy már legrégiebb történetünk is említést teszen olly szövetségi és biztositási szerződésekről, mellyek a' brit korona 's a' portugáli király között fennállottak, 's bizvást mondhatom azt is, hogy ezen szerződések épen történetünk' legfényesebb időszakaiban fordulnak elő. A' Portugal és Anglia között keletkezett barátságos egyetértés már korán vette kezdetét, és tartóssá válván, számos, egymással ellenkező érdekeket és viszonyokat élt túl, mellyek az események' folyamatában, időről időre, természetesen és elkerülhetlenül származtak volt. Amaz időszaknál — mellyről most szólandó vagyok, — jóval korábban történt, hogy azon egyetértés, melly a' két státus között már előbb is létezett, a' jelen portugáli dynastiának thronusra jutásával új erőt

nyert. Azon időszaktól kezdve, midőn a' braganzai ház helyet fogott a' portugáli királyi széken, ezen dynastia 's Nagybritanniának uralkodói folyton folyvást barátságos viszonyban állottak egymáshoz, — ollyasban, melly minden bizonynyal, időről időre őszinteséggel újitatott meg mind két részről. Ezen viszony fennállott akkor is, midőn más szövetségek tetemesen megingadoztattak; ezen viszony megerősítetett a' vér' 's a' dicsőség' mezein, mellyekről az angol történetek' legfényesb lapjai tesznek említést. Sir, ezen szövetséget mindig lelkiismeretesen tartottuk meg. Igaz, — ollykor ollykor terheseknek találtuk a' szerződés' feltételeit, — én ezt nem akarom kétségbe vonni; 's találkozhattak többen, kik ohajtották, ráznók le bár e' frigyet, 's mentenők bár fel magunkat rendelkezései alól; — de a' nemzeti becsület' érzete, 's olly valami, mit szabadjon a' nemzeti rokonszenv' érzetének mondanom, kapcsolatban a' két ország' közös érdekével, közös ügyével, Angliát arra birták, hogy kitartson, hogy ne engedje magát azon nehézségek által elrémítetni, mellyek a' Portugal és közöttünk fennálló viszonynyal szükségkép' együttjártak. Sir, az általam eddig mondottak kelletinél szükebb határok közé szoritják a' fenforgó esetet. Nem csak rég' mult időkben és szerződésekben, mellyek az évek' 's az események' folyamata által háttérbe szorítattak, láthatni nyomait azon viszonynak, mellyben Angliának és Portugálnak egymáshoz kell állaniok, — hanem a' legeslegifjabb szerződésben is, mellyre Európának nemzetei léptenek egymással, 's melly jelenleg főfő törvényül szolgál a' polgárisodott világnak, — értem a' bécsi szerződést, — hasonló eljárást találunk a' Portugál és országunk közötti viszonyok' megállapitására nézve.

Sir, Nagybritannia akkor jól tudta, hogy többen kártékonynak hiszik reánk nézve e' viszonyt, de látta a' dicsőséget is, — 's miért ne mondjam — látta más részről az előnyöket is, mellyek ezen szövetségből származhatnak, — 's ennélfogva kötelezettségünket, Portugálnak jövendőben is segédére kelni 's fennállását biztosítani, olly világos 's olly kényszeritő szavakkal újitottuk meg, hogy ezáltal a' jelen eljárás tökéletesen igazoltatik. Szabadjon felolvasnom a' szerződés' illető helyét, mielőtt felkérném a' házat, fogadná el azon inditványt, mellyet teendő vagyok. A' Nagybritannia és Portugal között 1815. februárius' 23-án kötött szerződésnek harmadik czikkelye szól ekképen: „a' brit felség 's a' portugáli király közt kötött szövetségi szerződés olly körülményeken alapúl, mellyek szerencsére már nem léteznek, 's ennélfogva e' szerződés' összes pontjai valamennyi felekre nézve megsemmisítettek gyanánt tekintendők, a' nélkül azonban, hogy a' szövetség', barátság' és biztositás' régi szer-

zödései, mellyek olly húzamosan 's olly sükeresen állottak fenn Nagybritannia és Portugal között, csorbát szenvedjenek, 's mellyek a' magas szerzödö felek által most megújítatnak, 's ezentúl is tökéletes erövel és hatással bíróknak ismertetnek meg." Bátor leszek Portugal' minapi történeteit 's az ott uralkodó család' viszonyait felemlíteni, hogy az érintett szerzödés' szükséges következményeit minél tökéletesebben 's minél helyesebb szempontból foghassa fel a' ház. 1807-ben, midön Bonaparte' nyilatkozásához képest a' braganzai ház megszünt uralkodni, Portugal' királya a' brit kormány' tanácsára Braziliába költözött, 's ide helyezé át a' monarchiának székét. Ezen lépés titkos egyezkedés' következésében történt, mellynél fogva a' brit korona, mindaddig, míg a' braganzai ház Braziliában marad, más dynastiát nem fog jogositottnak ismerni a' portugali thronus' elfoglalására. Világos, hogy ezen egyezkedés nagy mértékben mozditá vala elö azon intézkedéseket, mellyek által a' szóban levö család Bonaparte' hatalma elöl biztosítatott, 's a' félszigeten alapja vettetett meg a' brit érdek' túlsúlyának. Midön a' portugáli királynak thronusa nem forgott többé veszedelemben, az idézett czikkely megszünt titkos lenni, az 1810-diki szerzödésnél fogva a' nemzetek közti jog' kiegészitö részévé vált, 's az maradt a' bécsi szerzödésiglen. Egész Europa tudta, hogy mi eltökélettük magunkat, csak a' braganzai ház' tagját ismerni Portugál' fejedelmének. De ezen eltökélés kiválólag azon elöfeltételen alapult, hogy a' fejdelem kénytelen Braziliában tartózkodni. Ezen túl nem volt kötelezö reánk nézve, mert mihelyest a' kötelezettség' alapja megszünt, azonnal megszünt a' szerzödés is. A' háború' szerencsés fordulatának következésében a' portugáli király' szabad választásától függött, vagy visszatérni, vagy Braziliában maradni, 's megszünvén Portugaltóli kényszerített távolléte, természetesen kötelezettségünk is megszünt..... De ezen szerzödés' elenyészése nem lehetett befolyással a' régiebb barátsági és szövetségi viszonyokra, azon viszonyokra, mellyek olly régóta 's olly szerencsésen állottak fenn Portugal és Nagybritannia között, mellyek a' magas szerzödö felek által megújítattak, 's teljes erőben maradtak fenn e' napig.

Említenem kell még továbbá, hogy azon esetre is, ha valamennyi szerzödés, mellyekre az érintett czikkely vonatkozik, tökéletes feledékenységre jutott volna bármi rendes vagy rendkivüli esemény' következésében, én még is Nagybritanniát erkölcsileg kötelezettnek tartanám, tisztét teljesíteni, 's azt hiszem, hogy szükség' esetében köteles volna, valamint jelenleg is köteles, Portugalnak védelmére kelni. De ez, szerencsére, nincsen igy; valamennyi korábbi szerzödés még létezik, va-

lamennyien ismeretesek az öszves polgárisodott világ előtt, Spanyolország 's az europai szárazföld' minden státusai ismerik e' szerződéseket, 's ezek olly nagy számmal vannak 's az egésznek eredménye olly világos, miszerint elégséges, egyre vagy kettőre hivatkoznom közülök, hogy Portugal, ezen régi barátunk és szövetségesünk iránti kötelezettségeink' természetét kitüntessem. Az első, mellyet említeni fogok, az 1661-ben, II-dik Károlynak a' portugali infantnéval házasságra lépésekor kötött szerződés. Ebben, miután szó tétetett volna Bombayról, Tangerről, és más helyekről, mellyeknek egynémellyike még most is a' brit kormány' birtokában van, mások már nem többé, megemlítetik, hogy Nagybritanniának királya, tekintetbe vevén ezen reá nézve olly nagy mértékben kedvező feltételeket, titkos tanácsának inditványára és megegyezésével, Portugal' védelmét magára vállalja, 's hogy ezen országot szárazon és vizen, öszves hatalmában 's minden tekintetben azonképen fogja segíteni és oltalmazni, mint Angliát magát. Ezen szerződésben továbbá megállapítatott, hogy szükség' vagy külmegtámadás' esetében a' brit korona, két ezred lovasságot, mellyeknek mindegyike ötszáz emberből fog állani, és ezer-ezer főből álló két ezred gyalogságot fog saját költségein Portugalba általküldeni. Még egyéb rokon tartalmu pontok is foglaltattak benne, mellyekre most nem szükség kiterjeszkednem. A' másik szerződés, mellyet a' háznak figyelmébe ajánlok, 1703-ból való, ez a' hollandi országos rendek, Nagybritannia és Portugal között alakúlt, 's azonegy időben a' híres methueni kereskedési szerződéssel, mellynek pontjai teljes érvényességgel bírnak még ma is. Az 1703-diki szerződés' második czikkelye által megállapítatott: hogy azon esetre, ha Spanyolország' és Francziaország' királyai, mindketten, vagy egyik közülök, Portugalt bármikor háborúval megtámadják, vagy okot szolgáltatnak azon gyanúra, hogy szándékuk van együtt vagy külön, Portugalt vagy ennek tengerentúli birtokait haddal megtámadni, hogy ezen esetre a' brit felség közbenjárását fogja ajánlani, miszerint az említett hatalmasságokat a' háborutóli elállásra bírhassa; ha pedig ez nem sükerülne, 's ha Portugal valósággal támadtatnék meg, ezen esetre nézve kinyilatkoztatják a' szerződő hatalmasságok, hogy Spanyolország' 's Francziaország' királyainak vagy egyiknek közülök hadat fognak üzenni, 's hogy mindaddig, míg az ellenségeskedés Portugal ellen meg nem szűnik, tizenkét ezer, tökéletesen felfegyverzett 's felkészített katonát fognak állítani 's illetőleg oda küldeni, hol jelenlétök szükségesnek fog tartatni.

Ezen czikkelyekből szövetségesünk iránti kötelezettségünknek, ha nem is terjedelmét legalább természetét látni fogta a' ház. Nem vonom

kétségbe, hogy kérdés tétethetnék: idő és körülmények valjon nem vetköztették-e ki erejökből e' szerződéseket? 's valjon mi oknál fogva kellessék az egyik felet még kötelezettnek tekinteni, ha a' másik, felteszem, Holland, — magát a' kötelezettség alól kivonta? Mondathatnék az is, hogy ezen szerződések' fogalmazása olly meggondolatlan 's olly pazar, miszerint keletkezésöket csak a' jószivüségnek köszönhetik, 's miszerint lehetetlen hinni, hogy valamelly nemzet magát lekötelezhesse, egy másikat azonképen védelmezni, mint önnönmagát. Mondathatnék végre: ezen szerződések olly túlzottak, mintha az lett volna a' szándék, hogy életbe sohasem léptessenek. De épen az 1703-diki szerződésre nézve, még akkor is, ha kirekesztöleg ebből indulnék ki, még akkor is, ha Portugalnak Hollanddali viszonyai, ha ennek nézetei és kötelezettségei vagy megváltoztak vagy elavúltak volna, még ekkor is, szükségtelen — úgy hiszem — kérdeznem: valjon Anglia, mellynek kormánya és nézetei nem változtak, tartozik-e jelenleg, kötelezettségeinek eleget tenni, vagy sem? Illyesmire nézve más időpontot kell vala választani, még azon esetre is, ha megismerném, hogy ezen kérdés tétethetnék. Ha voltak ellene kifogások, ezeket a' bécsi congressuson kellett volna foganatosítani, hol viszonyunk Portugalhoz az egész világ' szemléletére nyitva állott. Ekkor kellett volna kifogásokkal elöállani, ha kifogások szükségeseknek tartattak; 's mi nem annyira az 1661-diki és 1703-diki szerződések' külön czikkelyeinek értelmében cselekedtünk és cselekszünk, mint inkább a' bécsi congressuson épségben tartott és megismert szerződések' általános szellemében.

Portugalnak, mint szövetségesünknek joga van, Nagybritanniától segédet követelni, 's bennünket felhívni, hogy birtokának integritását ne engedjük veszélyeztetni. Ez az ügynek állása erkölcsi és politicai kötelezettségeink' szempontjából, 's én nem vonakodom kimondani, — nekem jogom van, mondani, hogy azon esetre, ha Portugal egy közelgő vésztöli félelmében hozzánk segédért fordúl, mi természetesen nem vonhatjuk meg töle segedelmünket, mihelyest a' casus foederis bekövetkezett, de még is kötelesek vagyunk mindaddig várakozni, míg a' tényálladékra nézve eléggé bizonyosakká tétettünk. . . . . .

Szabadjon itt melleslegesen a' késedelmezés' vádja ellen védenem a' kormányt, melylyel e' nagyfontosságu ügyre nézve illettetett. Kevés szavakkal fogom bébizonyítani, hogy ezen szemrehányás épen alaptalan. Csak vasárnap', december' 8-án, érkezett, a' portugáli követség' útján, kezemhez a' bennünket segédnyújtás végett felhivó okirat; — határozatlan hírek, igaz, már régóta voltak forgásban, — ollyas hírek, mik

Madridon keresztül, hol mindent eltorzítanak, a' szinte mindent, párt-czéljaihoz képest elferditö 's felforgató franczia sajtó' útján hozzánk érkeztek; de hiteles jelentés, mellyre parliamenti közleményt alapíthatni, december' 8-dike előtt nem érkezett kezünkhez. Szabatos értesitést — 's másnak nyomán nem indulhattunk — csak mult pénteken vettünk; szombaton keletkezett a' kormány' végzése, — vasárnap ő felsége által megerösítetett, — hetfön a' parliament elébe terjesztettük, — 's ez' órában, e' pillanatban, midön szerencsém van szólani a' házhoz, — brit katonák indulnak Portugal felé. Remélem ennélfogva, hogy bennünket helytelen késedelmezésröl nem vádolhatni; — de midön egy oldalról lehetetlen volt nem látnunk, hogy Portugalnak igényei olly világosak, kötelezettségünk olly szoros, 's a' béelegyedés' lehető következményei olly terjedelmesek: akkor kötelességünk volt más oldalról, nem minden hírnek, minden beszédnek hitelt adni; 's midön kötelezettségünket teljesérvényességünek ismerjük, egyszersmind a' tényekkel közelebbröl kell megismerkednünk, mielött azon lépést megtennök, mellynek öszves eredményeit emberi agy elölegesen fel nem vetheti. . . . . .

Midön korábbi időkben a' parliament felszólítatott, hogy Portugalnak segédére keljen, akkor ezen monarchiának rendes, alkotmányos hatalma a' király kezében volt; akaratának nyilvánitása, kérelmének előadása, személyes követelésének érvényesitése, — ennél egyéb nem kivántatott, hogy megadhassuk a' segélyt; de mihelyest tudtomra esett, hogy Portugalban az ügyek megváltoztak, hogy az alkotmány módosítatott: azonnal kötelességemmé vált, tudakozódnom, elöször: valjon helyesli-e a' portugali alkotmány a' követelést; másodszor: valjon illetékes hatóság által hivatunk-e fel a' segéd' megadására, 's valjon megegyeznek-e abban a' kamarák, hogy katonáink olly módon fogadtassanak, mint ezt egy régi és hív szövetségesnek katonáira nézve várhatni? Mi kötelesek voltunk arról gondoskodni, hogy mielött egyetlenegy katona Angliát idehagyja, mielött Portugal' partjára száll ki, — a' végrehajtó, 's általában minden illető hatalmak' megegyezését nyertük legyen meg eleve e' lépéshez; — 's ennélfogva szabad lesz a' késedelmezés' vádjára nézve, melylyel bennünket illettek, részünkről meg' azt nyilatkoztatnom ki: hogy csak ma reggel vettem a' Lissabonban összegyült kamarák' megegyezését. Nem csak hogy joggal nem vádoltathatunk késedelmezésröl, hanem bátran merem még azt is állítani, hogy azon esetre, ha inkább sietünk, meggondolás nélkül cselekedtünk volna, 's hogy mindenkép óvakodnunk kellett, ez' országot olly eljárásba keverni, melly haszontalannak mutatkozhatnék, vagy katonáinkat Portugálban kellemetlen fogadtatásnak tehetné ki. Azon

jelentés, mellyet a' lissaboni kamarák' eljárásáról ma vettem volt, sir W. A' Court' november' 29-én költ küldeményében van foglalva. Szerinte a' lázadók' berohanásáról szóló hír' megérkezése után más nap' a' ministerek a' végrehajtó hatalom' külebbterjedésén 's a' hadsereg' öregbitésén kívül, felhatalmazást kértek, idegen segéd' felhivására. A' képviselők felkiáltás által nyilatkoztatták ki megegyezésöket; hasonló szellem uralkodott a' másik kamarában is; a' tagok valamennyien emelkedtek fel székeikről, 's közülök többen személyesen is ajánlkoztak szolgálni a' haza' ügyét. Először is, Cadaval herczeg, a' kamarának elnöke nyilatkozott illy értelemben, 's a' ministert, ki követünket a' történtekről értesité, e' pillanat Portugal' szép napjaira emlékezteté.

Ezek szerint, biztositva vagyunk, hogy katonáinkat szívesen fogják látni, — térjünk most által a' legközelebbi kérdés' visgálatára: valjon casus foederis-e a' fennforgó eset? Portugáliakból álló, és Spanyolország által felfegyverzett 's felszerelt csapatok több helyeken ellenséges szándékkal törtek be Portugalba..... Külön ponton való egyes megtámadást ollyformán lehetne magyarázni, hogy ollyas csapattól indúlhatott ki, melly a' spanyol kormány' figyelmét kikerülte; egyes csavargók' kisérletéről lehetne szólani, kik Spanyolországgal újat akarnak húzni; — de megtámadás a' határszél' valamennyi pontjairól, — ez meghatározott és világos jellemmel ruházza fel a' merényt, 's minden félremagyarázást lehetetlenné teszen. Ha csak egyetlen egy spanyol lépett volna által a' határszélen, még akkor sem vonathatnék kétségbe az ellenséges megtámadás; 's most még is azt akarnák velünk elhitetni, hogy azon csapatok, mellyek Spanyolország által fegyverkeztettek fel, mellyek fegyveres kézzel léptek át a' határszéleken, nem követtek el semmi megtámadást, — még pedig annálfogva nem, mert ezen csapatok nem spanyol, 's nem is spanyol szolgálatban álló katonákból állanak, hanem ollyasokból, kik Portugalban növekedtek fel, 's kik most köszönet fejébe ellenséges kézből nyert fegyverekkel pusztitják hazájokat!.....

Kinyilatkoztattam már minapában, 's most újra ismétlem, hogy egyáltalában nem áll szándékunkban, Portugal' vagy más valamelly státus' belügyeibe elegyednünk; meg kell különböztetnünk a' belügyeket a' külügyektől. Isten mentsen, hogy valaha politicánkban vagy kötelességünkben álljon, magunkat azon ügyekbe elegyítenünk, mellyek valamelly idegen státusnak kormányformáját, institutióinak természetét 's a' módot illetik, melly által ezen institutiók minél üdvösbekké alakíthatók a' nép' javának előmozdítására; de ha tűrnök, hogy egy sereg kivándorlott ma hazájáról lemondhasson, 's holnap meg' hazájabelinek kivánhasson ismét

tartatni, hogy annál féktelenebbül garázdálkodhassék, — akkor politicánk olly jellemtelen volna, 's az erkölcsiség' ollyas megszegését türnök el, hogy érdemesek volnánk azon megrovásra, melylyel bennünket illetni akarnak. — De miután ez nem történt, ugy hiszem, jogunk van azon dicséretre, mellyet e' ház, és valamennyi becsületes ember e' házon kívül nem fog tőlünk megtagadni.

'S most világosan látja a' parliament az egész ügyet. Részünkről kétségbevonhatlan kötelezettség, melly nem koholtatott valamelly zugban, nem tartatott titokban, hanem a' történettudomány' emlékeiben öriztetve, egyszersmind a' jelen kor' mindenki előtt ismeretes' eseményein alapúl; — a' másik részről Portugalnak megtámadtatása, idegen eszközök által idegen czélokra; — 's ha most tényálladékot és kötelezettséget egymás mellé állítunk, azt fogjuk látni: hogy sem Nagybritanniának királya nem tagadhatja meg segédét szövetségesétől, sem a' parliament nem vonakodhatik, ő felségét olly állapotba helyezni, hogy kötelezettségének annak rende szerint eleget tehessen. 'S e' terrenumon bizvást hagyhatom az egész kérdést, söt szándékosan állítottam így együvé, a' mellékkörülményeknek minden érintése nélkül, mert óhajtottam, hogy azok kik engem most hallanak, 's azok, kiknek tanácskozásaink utóbb igen valószinüleg értésökre fognak esni, béavatkozásunk' világos okát azon melléktárgyaktól elkülönítve tudhassák meg, mellyek ha fogtak volna-e bennünket béavatkozásra bírni vagy sem, — most felesleges volna fejtegetnem.

Én a' kérdés' jogi oldalát tisztán akarom tartani minden mellesleges körülményektől, mellyek magokban véve talán nem hatalmaztak volna fel bennünket ez' inditvány' tételére, de mellyek még is a' parliament' figyelmére méltók, 's mellyeket nem szabad elhallgatnom, mert világosabb fénybe helyezik az ügy' állását. . . . . .

Portugalnak jelen helyzete olly sajátszerü, 's történeteinek végévei olly annyira telvék rendkívüli eseményekkel, hogy a' ház talán nem fogja haszontalan időpazarlásnak tekinteni, ha rólok 's azon hatás felől, mellyel Europának egy részére voltak, részletesebben szót teszek. Köztudomásu dolog, hogy a' portugáli király Braziliából, mellyet gyarmat állapotából kiemelni, 's fő országgá alakítani szándékozott, europai státusaiba utazott, hol felébredvén a' függetlenség' szelleme, mind két ország' békéjét veszedelmezteté. Köztudomásu dolog továbbá, hogy Nagybritannia felvállalta Brazilia és Portugal között a' kiegyenlitést, hogy mi reá birtuk a' portugáli királyt, miszerint megismervén a' két országnak egymástóli függetlenségét, Brazilia' koronáját legidősb fiának fejére helyezze. A' tenta

még alig száradt meg az illető oklevelen, midőn a' portugáli királynak időelőtti és váratlan halála a' dolgoknak új állását idézé elő, azonegy fejen egyesülvén ismét mindkét ország' koronája, minek nem csak a' magunk', hanem Portugal' és Brazilia' politicája szerint sem kellett volna történni. Anglia 's egy másik ország, melly Braziliával közel viszonyban áll, ez alkalommal tanácsadóképen lépett fel, de csak akkor, midőn a' portugáli király magát már eltökélette, Portugal' koronáját legidősb leányára szállítani. Ezen lemondása alkotmányos chartának adományozásával volt összekapcsolva. Találkoztak, kik állitották, hogy ez Nagybritannia' tanácsára történt. Ezen állitás alaptalan. Anglia nem adott volt illyetén tanácsot, 's nem adott annálfogva, mert ő felségének kormánya általlátta, hogy nem tiszte az angol ministeriumnak, akár Portugal', akár más valamelly ország' belügyeibe avatkozni..... Mi az említett alkotmányt illeti, nem tartom helyén valónak, róla most véleményt nyilvánitanom; hogy egyébiránt tisztába jöttem magammal iránta, természetes. De mint angol minister csak annyit mondhatok: Áldja meg Isten Portugalnak ezen kisérletét alkotmányos szabadság' nyerésére, 's legyen ezen nemzet olly alkalmas a' szabadság' elfogadására és ápolására, a' milly képes más tekintetben kötelességeinek teljesitésére Europa' nemzetei' sorában. Én ezen alkotmányt sem nem védem, sem nem vádolom. Annyi bizonyos, hogy törvényszerü felsőségtől indúlt ki. Ennélfogva nagy mértékben engesztelődtek ki vele az europai continens' hatalmasságai, 's előttünk, angolok előtt még kedvesebbé vált, mert a' portugali nép' valamennyi osztályai által örömmel fogadtatott. Ezen alkotmány' eredetének jogszerüségét még azon hatalmasságok sem hozták kétségbe, mellyek különben a' szabadelmü institutiókat a' legnagyobb féltékenységgel tekintik; ezen alkotmány csaknem egyhangulag fogadtatott el azok által, kiknek élniök kell alatta, olly elveken alapúl, mellyek módosítva bár hasonlítanak a' mieinkhez, 's így lehetetlen, hogy az angolok rokonszenvvel ne viseltessenek iránta. De nekünk nem feladásunk, azt a' portugáli népre rátukmálni, ha ez elfogadására nem volna hajlandó, ... 's nekünk nem kell érette harczra kelnünk, hanemha nyiltan és becsületesen bébizonyítják előttünk, hogy a' portugáli népnek nagy része kész, életét és vagyonát koczkáztatni érette.

Nekünk Portugalba kell mennünk, mert arra szerződések által vagyunk kötelezve, 's ha mindjárt ott semmitsem fogunk elkövetni, hogy az alkotmányt erőszakkal fentartsuk, legalább nem fogjuk engedni, hogy mások tökéletes életbeléptetését akadályozzák. Többet most nem szükség ezen pontra nézve mondanunk, de illő is, ildomos is kinyilatkoztatnunk,

hogy mi nem fogjuk magunkat Portugal' belügyeibe elegyíteni, hanem Portugalra fogjuk bizni, ezen ügyeket akkép rendelni el, mint ezt legtanácsosabbnak 's legjobbnak fogja tartani. Hadd járjon el maga Portugal belviszályainak csillapitásában; de mind addig míg Nagybritannia még képes leszen karját emelni, addig külhatalom ne merészeljen arra törekedni, hogy a' portugali nép' politicai véleménye felett uralkodjék. Még eddig semmi egyenes lépés nem tétetett illy jogtalan czélzattal; de mit mondjunk, ha az erőszak más eszközökkel akar Portugalba nyomúlni; ha botorúl azzal hízelkedik magának, hogy más név és különféle alakzat alatt, 's renegátusok' segédével kikerülheti az ellentállást; 's mit mondjunk kivált akkor, ha ezen erőszak olly státus ellen irányoztatik, mellynek szerencséje van Nagybritania' régi és hű szövetségese lenni? Kérdem, ilylyes volt-e Spanyolország' eljárása? A' ház 's az ország itéljen felette. Azonban legyen ez bár a' spanyol kormány' műve; ..... vagy legyen titkos erők' eredménye, mellyek önnös, a' kormánynyal daczoló, engedetlen pártok által használtatnak, ... ez, mondom, nem változtat a' dolgon Portugalra nézve, ha illy eljárás miatt szenved, 's nem változtat Angliára nézve, mellynek kötelessége megboszúlni a' hű szövetségese ellen irányzott jogtalanságot. Ha nem a' spanyol kormány a' megtámadó, akkor fel kell őt hívni, vessen gátot haladék nélkül a' pártoskodásnak. Igazságtalanok fognánk lenni a' spanyol kormány iránt, ha azt állítanók, hogy legyőzhetlen gyülölettel viseltetik a' szabadelmü institutiók iránt; de nem csekélyebb igazságtalanság rejlenék abban, ha a' tényeket nem soroznók elő olly híven, miként történtek volt. .....

Sir, — Spanyolországra nézve igen üdvös fogna lenni, ha mihelyest értésére esik azon lépés, mellyet most ő felsége' üzenetének következésében teendők vagyunk, meggondolja, mi módon fog felhivásunkra válaszolni. Erősen hiszem és szivemből ohajtom, hogy olly módot fog találni, melly még idején gátot vet a' bajnak; 's épen ennélfogva nem akarok belebb ereszkedni a' tárgynak e' részébe. .... Annak nyilatkozásából indultam ki, miszerint több okok birtak volt engem azon nézetre, hogy csak a' nemzeti becsület' megőrzésére tehetjük ki magunkat a' háború' veszélyeinek, — de jól kivánok értetni. Nem mintha jó ügyben tartanék a' háborutól, — 's bizom benne, hogy ezen ország soha sem fog más háborúba ereszkedni, — nem mintha azért félnék tőle, mert nem bizom erőnkbe és segédforrásainkba.

Nem, — én egészen más okoknál fogva tartok tőle. Én tartok tőle azért, mert ismerem azon rémséges hatalmat, melylyel ez'

ország bír, minden háborúval, mellybe ereszkedik, olly következményeket idéztetni elő, mellyeknek gondolatára is el-elborzadok. Emlékezni fog a' ház, hogy midőn nehány évvel ezelőtt szabadságot vettem magamnak, egy rokonnemü tárgyról szót tenni, ... kinyilatkoztattam: miszerint semlegességből kell kiindulnunk politicánkban, még pedig nemcsak az egymással harczoló népekre, hanem az egymással vivó elvekre és véleményekre nézve is, — semlegességből, melly egymaga képes, egyensúlyban tartani azon hatalmat, mellynek fenntartása Európának biztosságára és jólétére nézve olly szükséges. Majdnem négy évi tapasztalás akkor kimondott nézetemet nem változtatta, hanem megerősítette, 's még mindig tartok töle, hogy a' legközelebbi europai háború, mihelyest Spanyolország' és Portugal' szük határain túllép, véghetlenül borzasztó háború fog lenni, mert az a' politicai vélemények' háborúja leszen; — 's tudom, hogy azon esetre, ha ez' ország' érdeke és becsülete kényszeritenének bennünket, ezen háborúban részt vennünk, — hogy akkor, — ámbár remélem, miszerint azt olly szándékkal fogjuk tenni, hogy csillapítsunk, nem hogy ingereljünk, ... lehetetlen lesz akadályoznunk, miszerint mindazon országoknak, mellyekkel háborúban fogunk állani, valamennyi, akár méltán, akár ok nélkül nyugtalankodó és elégedetlen egyénei zászlaink körül ne gyülekezzenek.

Mondom, sir, hogy ezen körülmény, annak tudása, miszerint ezen ország olly rémületes hatalomról intézkedhetik, — mondom, hogy ez érezteti velem, a' mit érzek. De más az, birni egy óriás' erejével, 's más meg' az, óriás' módjára alkalmaztatni ez' erőt. Az öntudat, hogy mi e' hatalommal bírunk, biztosságot nyújt nekünk. Nekünk nem feladásunk, alkalmatosságokat keresni, ezen hatalmunk' kitüntetésére, — hanem feladásunk, az erőszakos és túlságos tanok' apostolaival mindkét táborban éreztetni, hogy érdekök ellen cselekednének, ha minket, ha arbiteröket ellenökké változtatnák. Anglia' helyzete, azon politicai véleménytusák közepette, mellyek jelenleg kisebb na-

gyobb mértékben a' világ' mindenféle országait ingadoztatják, hasonlitható a' szelek' fejedelméhez, ki a' költö szerint

„ . . . . . celsa sedet Aeolus arce
Sceptra tenens; mollitque animos et temperat iras:
Ni faciat, maria ac terras coelumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.“

Sir, — ha mind azon szenvedélyeket szabadon bocsátanók, mellyek most le vannak bilincselve, akkor olly pusztitási jelenetet idézhetnénk elö, minöt senki sem volna képes, még csak egyetlenegy pillanatra sem, borzadás nélkül tekinteni; 's én nem fekhetném le nyugottan, ha azt kellene mondanom magamnak, hogy ezen jelenetet, csak egyetlenegy órával is, siettettem. Ez tehát az ok, — épen ellentéte a' félelemnek, — épen ellentéte a' gyengeségnek, — mellynél fogva a' háború' megújulásától tartok. Hogy azok, kik a' mieinktöl eltérö elvek szerint járnak el, ezen okot jól bélássák, még mielött megérkezendett a' pillanat, midön hatalmunknak hasznát ketl vennünk, — hogy ezt elérhessük, sokat türnék, sokáig kimélettel viseltetném iránluk, — elszenvednék csaknem mindent, mi nemzeti hüségünkön 's nemzeti becsületünkön nem üt csorbát, — mielött a' háború' furiáit szabadon bocsátanám, mellyeket most féken tartunk, de mellyekröl nem tudhatni, hogy merre fognak rohanni, 's dühök hol fog megállapodni. Ez a' békének szeretete, mellyet a' brit kormány öszintén vall be; ez a' bekének kötelessége, mellyet a' világ' helyzete követel. Ezen meggyözödésemnél fogva, 's olly reménynyel, hogy a' szélsöségek még kikerültethetök, felhagyok ez' ügynek vitatásával. Keljünk Portugalnak oltalmára, bár kik legyenek megtámadói, mert kötelességünk követeli; de állapodjunk meg ott, hol kötelességünk megszünik. Mi Portugalba megyünk, nem hogy ott uralkodjunk, nem hogy ott parancsoljunk, nem hogy ott törvényeket hozzunk; de oda megyünk azért, hogy Anglia' zászlaját kitüzzük, hogy Portugalt megmentsük az idegen járom' veszedelmétöl.“

A' ház mintegy felvillanyoztatott e' beszéd által. „Soha sem fogom elfeledni — így ír egy szemtanú, — hangjának mély, erkölcsi komolyságát, 's a' dicsőség' sugarát, molly arczának vonalain végiggyúlt, midőn a' portugáli chartáról szólott.“ — 'S midőn egyvalaki szemére lobbantotta, hogy hasonló erélyességet már akkor kellett volna kifejlesztenie a' ministeriumnak, midőn a' franczia sereg Spanyolországba nyomúlt, — Canning újra felállott, 's válaszában az öregebb Pittnek pathosával és büszkeségével ezeket mondá: „Mert Francziaország megrohanta Spanyolországot, nékünk talán Cadixot kellett volna ostromolnunk? Nem. Én másfelé néztem, — én más hemisphäriumban kerestem Angliának elégtételt. Én egy pillanatot vetettem azon Spanyolországra, mellyet öseink ismertek, 's elhatároztam magamban, hogy azon esetre, ha Francziaország bírni fogja Spanyolországot, az nem leszen Spanyolország Indiával. Én egy új világot léptettem életbe, melly helyreüsse az egyensúlyt az óban.“

Canning mindig önnérzettel szokta felemlíteni, hogy a' délamerikai respublicák általa vezettettek be az önnálló státusok' társaságába. Midőn a' cabinetben ezen rendszabály felett folyt volt a' tanácskozás, Wellington és Peel mindenkép ellenezték, de Canning, kivált lord Liverpool által támogattatva, még is győzött elvégre. Ő tudta, hogy a' liberalismus' ügye néki köszönheti e' diadalt, 's midőn Brougham az alsó házban a' délamerikai köztársaságoknak Nagybritannia általi megismerését nagy és dicső dolognak mondá, de ollyasnak egyszersmind, melly nem a' ministerium', hanem az ellenzék' műve, — Canning egyebek között ezt mondá válaszában: „A' tisztelt úrnak beszéde, mellyben a' ministerium' eljárásának dicsőségét önmaga' 's barátjai' számára szeretné igénybe venni, engem egy bizonyos költőre emlékeztet, ki ollyannyira telt meg érdemének érzetével, hogy korának valamennyi szép verseit, geniusán elkövetett lopásoknak tartotta. Tőlem orozták ezen eszmét; ezen terv tőlem származik, — így kérkedett szünet nélkül. Végre olly fokra hágott önbálványozási dicsősége, hogy egy ízben, midőn Macbethet ját-

szanák a' színházban, 's midőn a' boszorkányjelenet mennydörgéssel nyittatnék meg, talpra ugrott, felkiáltván: „hah, ez az én mennydörgésem!“ —

Canning 1826-ban Párisba utazott, 's udvar és nép a' legnagyobb megkülönböztetéssel fogadták, — az utóbbinak ovatiói minden esetre öszinték valának, mert ez' időben Pittnek egykori barátja már az europai alkotmányos mozgalmak' élén állott. A' megcsökönösödött torypárt e' miatt gyülöletének egész mértékével fordúlt ellene, 's meghalálozván 1827. elején lord Liverpool, a' ministerium' feje, — mindent elkövetett, hogy Canning ne válhassék utódává. A' király peer-re szerette volna bízni a' cabinet' vezérletét, ollyas peerre, ki a' catholicusok' emancipatióját ellenzi. Canning ekkor kinyilatkoztatá, hogy ez esetben kénytelen lesz kilépni a' ministeriumból, 's hogy ő az alakitandó cabinetben nem vállalhat más hivatalt, mint a' korona' első ministereét. A' közvélemény erősen nyilatkozott mellette, 's IV-dik György engedett a' közkivánságnak, és aprilis' 11-én tudtára adatta az alsóháznak, hogy Canning bízatott meg a' ministerium' vezérletével. A' hír szünni nem akaró örömzajjal fogadtatott, de a' ministerek közül hat kilépett a' cabinetből. Wellington, Eldon, Peel, Melville, Bathurst és Westmoreland voltak a' kilépők. Canning mérsékelt torykkal — mert lord Dudley és lord Lyndhurst 1827-ben mérsékelt toryknak mondathattak, — 's három whiggel, — köztök lord Landsdowne és Tierney, — töltötte be helyeiket. A' szabadelmü sajtó bizodalommal válaszolt ez' eljárásért, még az Examiner is — akaratának ellenére — mindinkább közeledett feléje. Mi Canning urat — így irt a' radical Fonblanque — nem tartjuk politicai messiásnak, de mi készséggel ismerjük meg, hogy az ő kormánya az előbbenihez képest nagy jótétemény a' nemzetre nézve. Ő nem egészen az, a' mit óhajtunk; a' cabinetnek kilépett része egészen az volt, a' mit gyülöltünk. Mi neki érdemül tudjuk be, hogy amaz ördögöket számüzte, — a' tisztátalan lelkek belébújtak sertésformáikba, 's mi a' tisztitónak köszönetet mondunk ezen

lényeges szolgálatáért, a' nélkül hogy öt, mint laptársaink, istenelnök. De nem vonjuk kétségbe, hogy számos körülmény sokat reméltet velünk Canning úrtól ezentúlra. Ö koránt sem érzéketlen a' becsületes hírnév' dolgában, 's az egész világ örvend geniusa' dicsőségének, és benne az igéret' csillagát szemléli. Enynyi reményt, ennyi várakozást nem fog kielégítetlenül hagyni. Hatalmas okai vannak, törekvéseit a' jó czél felé irányzani, 's csak induljon nemes ambitiója után, és tízezerszer ütheti helyre elmúlt hibáit, 's a' mit az emberiségért jóban tesz, azt neki viszsza fogjuk fizetni dicsőségben. Ha ellenben vissza felé akarna lépni, vagy vesztegleni, ... öszves müve csak magamagának meggyalázásából fog állani. .... Az ország' politicája átalakulóban van, 's nem válhatik többé azzá, a' mi volt. Ha alchymistánk megijed, összezavarhatja a' chemiai processust, de lehetetlen azt meg nem történtté tennie; lemondhat az aranyról, de nem állithatja vissza az olmot. ....."

A' parliamenti, nevezetesen az alsóházi ellenzék nem késett a' ministerialis padokon helyet fogni. „Canning úr — mondá Brougham a' minister-változás feletti tanácskozás' alkalmával, — szabadelmü és férfias külpoliticának vetvén meg alapját, joggal számot tarthat szíves, buzgó és öszinte közremunkálásomra." De annál dühösebben támadta meg a' torysereg a' „parvenu"-t, a' „renegat"-ot, mert az a' Canning, kit pályájának kezdetén apostasiáról vádoltak a' whigek, most apostatának hirdettetett azok által, kik elveiket botorúl Pittéivel azonitották. Canning olly megtámadásoknak volt kitéve, mellyeknek nincsen párjok a' brit parliament' historiájában. „Ezen megtámadások — így ir egy korabeli — páratlanok voltak aljasság', malitia' és düh' tekintetében. Canning' személye ellen voltak intézve, nem politicai rendszere, nem politicai tanai ellen. Magas állása, népszerüsége, talentumai öt martalékul adták az irigységnek, 's ez volt az ellenségeskedés' alapja, mellyen a' nemes vadat halálig üldözték, midőn körülötte a' hivatalbeli bajok sürüsedtek, 's lelki, testi kínjai egészségét aláásták. Ök a' pillanatot jól válasz-

lották, 's használ vették a' lélekismeret' legparányiabb furdalása nélkül."

Canning az ingerültség' élességével, de annak tudomásával egyszersmind, hogy ministeriuma olly szilárd alapon nyugszik, minő Pitt' halála óta egy sem Angliában, — válaszolt ezen megtámadásokra. Ennyi küzdés azonban kimerítette az egy idő óta különben is gyengélkedő férfiú' erejét, 's miután a' devonshirei herczeg' villájában, hol húsz évvel azelőtt Fox hasonló körülmények között meghalálozott, nyugalmat, enyhülést hijába keresett, — elhúnyt 1827. augustus' 8-án, 's a' westminsteri templomban Pitt' lábainál temettetett el.

Két jeles publicistának, a' radicál Fonblanque' 's a' whig Mackintosh' emléksoraival rekesztjük be vázlatunkat. Az első, a' szabadelmü sajtó' kezelői között az, ki legnagyobb szigorral 's némi bizalmatlansággal viseltetett Canning iránt, mind végig, — ekkép nyilatkozott halálának hirére:

„Ha mindjárt nem vagyunk egy véleményen szabadelmü laptársainkkal Canning úr' jellemére nézve, még is a' jelen criticus helyzetben halálát nem lehet nemzeti szerencsétlenségnek nem tekintenünk. Diadalivünknek zárköve földre hullott: — mint kő talán kisebb becscsel bírt, — de értékét helyzetétől kölcsönzé. Canning úr tartotta össze az új ministeriumot, rögtöni eltávoztatása természetesen félelemmel tölt el bennünket, hogy az egész mü összeroskadhatna. Ha tudnók, hogy ez meg fog élni, hogy a' hézag helyesen fog betöltetni, hajlandók volnánk viszonylag csekélyebb jelentőségü csapást látni Canning úr' halálában. Az ország' kormánya jobban kezeltethetnék a' népre nézve, jobban önnön becsületére és harmoniájára nézve olly férfiúnak vezérlete alatt, ki ha mindjárt genius' dolgában nem versenyezhetnék az elhunyt főministerrel, egyszersmind kevésbé tarkán vegyítene össze jót roszat a' politicában. Canning úr, ha életben marad,

haladásában multja által akadályoztatott volna. Helyesen jegyeztetett meg, hogy midőn a' szabadság' elvei ellen küzdött, fiatal volt, 's másnak tekintélye és a' körülmények által vezéreltetett; 's hogy mióta a' hightory pártnak járma alól megmenekült, midőn szabadságában állott, saját lelkületének hajlamát követnie, a' nemeslelküség', igazság' és józan szabadság' oldalára állott. Ezen jegyzetnek helyessegét nem lehet kétségbe vonni. A' szolgálatban álló Canning, 's az uralkodó Canning különböztek egymástól; de az uralkodó Canning, ha mindjárt bilincsét széttépte, ennek egy részét még nyakán viselé vala, 's ezt a' nép ellenségei nyel gyanánt kezelhették, hogy őt visszaránthassák útjából. Ő nem volt

„ . . . . in seipso totus teres atque rotundus,
Externi ne quid valeat per laeve morari.“

Számos kiszögelléseinél fogva könnyü volt őt megállítani, midőn a' közjó' elömozditásán fáradozott, mert ünnepélyesen olly elveket vallott magáéinak, mellyek ellenkezésben állottak azokkal, miknek elömozditását vártuk töle életének végnapjaiban. Rendkivüli tehetségei őt talán képessé tették volna ezen akadályok felett diadalmaskodni, de minden esetre csak sok erőnek pazarlásával; 's más valaki, minthogy nem kell illy akadályokkal küzdenie, könnyebben fogna czélt érhetni.

Ha Canning úr' halála a' jelen kormányt szétbontja, 's ha a' kicsapott pártnak restauratioját vonja maga után, ennél gyászosabb csapás nem érhetné a' nemzetet. Ha ellenben nem zavarja meg a' jelen viszonyokat, 's ha elégséges ügyességü férfiú, kinek öszves élete szabadelvüséget tanusított, lép egy legalább is állhatlan jellem' helyébe, az ország nyerhetne e' változás által. De halasztatott volna bár e' kisérlet késő, késő napokra! Ki ne siratná illy fényes elme' leáldozását, ki ne gyászolná a' férfiú' halálát, midőn hallja elleneinek vad örömrivalgásaikat

Εχθροι γελωσι —

's kijelelhetnénk egyet, a' csapatnak leggyülöletesb emberét, kire a' leirást alkalmazhatni:

μαίνεται ὑφ' ἡδονῆς.

A' continensen Canning úr' halála minden bizonynyal mély fájdalmat fog gerjeszteni. Neve, őrszava volt a' szabadságnak, 's emelkedése törszúrás az elnyomásnak. Halála le fogja sújtani a' jókat, 's neki bátorítani a' gonoszokat mindenszerte. Az elhúnyt ministerelnök' szabadelmü hajlamait a' külpolitica' mezején nem lehet kétségbe vonni, 's tagadhatatlan az is, hogy itthonn szintén nehány nagyszerü elv' kinyilatkoztatása által szabadelmüséget tanusított; de nevezetes, hogy ámbár Canning úr általában véve az elnyomás' nyílt ellenségének vallotta bé magát számos ízben, még is a' részletekben nem mutatkozott annak. . . . Vagy talán szabadság- és igazságszeretete olly nagyszerü volt, hogy egyes esetekre nem terjeszkedhetett ki? — De ezentúl jobbat várhattunk töle méltán, 's most a' halál a' kétség' pecsétjét ütötte jellemére! Canning geniusáról szükségtelen értekeznünk. Ő az utolsó rhetor volt. Ha a' szónoklatban kevésbé tünik ki, alkalmasint nagyobb ember fogott volna lenni. . . . . Önmegelégedés egyik kitünő vonása volt jellemének, 's az „omnium quae dixerat feceratque, arte quadam ostentator" féle leirás különösen illett reá. De ha valaha a' hiuság menthető volt emberben, úgy menthető volt Canningban, — benne, ki a' természet' legválogatottabb adományaival felkészítve, alacson helyzetből a' birodalom' első hivataláig emelkedett, 's ki a' polgárisodott világ' legjobbjainak legjobb reményeiket magában központosúlni látta. A' babona' meséiben szó van olly emberekről, kik szerződésre léptek a' gonoszszal. Egy Faust sem igen kívánhatott volna több lenni, mint egy Canning. Szép külső, az asszony' szerelmének számára; lélekerő, mellyet bámulhasson a' férfiú; a' szerencsének arany áradata, némi söpredékkel ugyan, de minden apály nélkül; 's olly halál, melly a' világ' legjobb reményeinek fényével körülsugározva hagyta emlékét." —

Eddig Fonblanque. Lássuk most sir James Mackintosh' birálatát az elhúnytnak öszves müködése, 's mind nyilvános, mind magán-jelleme felett. „Canning' halála — így ír — azon körül-

ményeknél fogva, mellyek között történt, inkább érdekelte a' polgárisodott nemzeteket, mint bármelly más angol státusférfié. Halála esemény volt minden ország' beltörténeteiben. A' függetlenségért és lételért küzdő nemzetek, Limától Athenéig, fájdalommal teltek el és aggodalommal. A' migueliták Portugalban, az önkény' hívei Spanyolországban, a' jesuitai felekezet Franciaországban, 's a' diván Konstantinápolyban felsikítottak örömükben, midőn hatalmas ellenöket esni látták. Halálát sajnálották mind azok, kik nem izgatva személyes vagy pártgyülölködéstől, részvéttel viseltettek a' genius iránt, kit épen akkor ért a' csapás, midőn kisérletet tön, meggyógyítani a' forradalmi bajt, 's nyugalmat biztosítani a' jövendő javitások' számára: — olly elv, mellyet azóta más szerencsésebb, de nem érdemesebb ministerek sükerrel alkalmaztak, — az érdekek' és a' vélemények', az előitéletek' és a' követelések', a' fennállás' 's a' reform' alapos kiegyenlitése..... A' jellemnek természetes hajlamát talán jobban ismerhetni ki a' léleknek öntudat nélküli játékából társalkodásközben, mint a' nyilvános élet' szenvedelmei és érdekei által felköltött mozgalmakból. Canningnak társalkodása a' legkellemesebb volt, 's báját nem kevéssé növelte azon körülmény, hogy a' státusférfiú sokkal inkább volt elfoglalva, mintsem hogy a' társalkodásban mulatság helyett alkalmat keresett volna fényes tehetségeinek kitüntetésére. Magában értetik, hogy veszekedés, szónokolás 's jelesmondatok' üzése füzése nem találtak helyet társalkodásában, hogy sem dictátor nem akart lenni sem bohócz. Modora egyszerü volt 's minden feltolakodás nélküli; nyelve, előadása mindig egészen familiáris. Ha magasabb gondolat lopódzott ki lelkéből, társalkodási pongyolában jelent meg beszélgetésközben. Ezen egyszerü alapról a' legszerencsésebb hatással szöktek fel tréfái, a' gúnynak és szurkálásnak csaknem minden vegyülete nélkül, mellyek nyilvános tanácskozáskor rendesen előadásának nemesebb részei közé elegyedtek. Ő azon jeles férfiak közé soroztathatik, kik mindenek felett baráti körben vívják ki magoknak teljes szeretetünket. Ő azon kedves tulajdonnal bírt,

hogy mulattatására sokkal kevesebb kivántatott, mint mennyit itélő tehetségének élességénél és véralkatának elevenségénél fogva e' végre szükségesnek gondolnánk. Elkedvetlenedett, söt elnémult, ha ez vagy amaz jelen volt, ki néki nem kellett. Társalkodási magaviseletén megismerszett a' politicai boszuság vagy aggodalom, melylyel épen tépelödött, 's nem palástolhatá el érzékenységét a' nyilvános megtámadásokkal szemköztt, mellyekhez a' legtöbb angol politicus olly hamar hozzászokik, hogy fel sem veszi. Ezen gyengeségek talán még érdekeseknek fognak találtatni, mert maradványai a' nagyvilági társaság 's a' politicai ügykezelés által meg nem ronthatott természetes jellemnek. Néhány ellensége nemtelen volt öt fiúi pietásának sebzése által megtámadni, de a' gyermek' hajlama tiszteletes jellemét megtartotta a' hatalom' tetöpontján is mind végig..... Azt mondták felöle, hogy senkinek sem volt kevesebb népszerüsége és senkinek sem voltak hívebb barátjai, mint néki; 's az első tétel minden esetre előbb vonathatik kétségbe, mint az utóbbi. Nehány barátjai azok maradtak, politicai ellenkezések' daczára is, mellyek, — nehézkésebbé válván a' társalkodás, — gyakran aláássák a' barátságot; mások rendkivül forró, állandó és önérdek nélküli hajlammal viseltettek iránta, 's ámbár kivált azoké az érdem, kik illy tiszta hajlamra képesek voltak, még is becsületére válnak annak is, ki illy barátsággal tiszteltetett meg általuk.....

Mind a' mellett, hogy nem sokat gondolt a' pénzzel, sem gazdagabb barátjainak szivessége, sem másoknak példája nem igen bírhatták arra, hogy többet költsön, mint mennyit csekély patrimoniumával fedezhetett. Fényüzés vagy könnyedség utóbb se' bírhatták pazarlásra..... Más részről néha saját mérsékelt vagyonával is segítette azon folyamodókat, kik hivatalos segédben nem részeltethettek, 's némi nagylelküségnél fogva, melly reá nézve még nagyobb áldozattal járt, azon volt, hogy ollyatén esetekben, midön nagynak tudta a' szükséget, de midön egyszersmind lehetetlen volt rajta segítenie, — az okoknak irásba foglalt bö fejtegetésével enyhítse a' folyamodónak fájdalmát. Ha

valakit pártfogolt, kettős úton tüntette ki: azon gyengédség által, melylyel a' pártfogoltnak érzékenységét kimélte, 's azon lényeges szolgálat által, mellyet tett neki, — ritka és igen dicséretes tulajdon a' hatalom' embereiben.

A' politicai szónoklat, a' képesség valakit szóbeli fejtegetés' útján politicai rendszabályok' elfogadására vagy ellenzésére bírni, annál fontosabbnak mutatkozik, mennél nagyobb a' közvélemény' befolyása az országos ügyek' kezelésére. A' parliamenti tanácskozás' sajátszerü természeténél fogva a' szónoklati jelesség rendesen politicai ügyességre mutat. Elszavalt beszédekből ritkán következtethetni egyebet, mint az okoskodás' 's a' képzelet' erejét, 's nem mondhatni, hogy ez azonegy a' közügyek' tudományával. De a' vitatkozásnak előre nem látott eseményei 's a' rögtöni válasz' szüksége alkalmat nyújtanak a' sebes felfogás', szilárdság', merészség', ovatosság', lélekéberség' 's az emberkezelési ügyesség' kitüntetésére, — olly dolgok, mellyek a' státusférfiú' leglényegesebb tulajdonai közé tartoznak. Parliamenti szónoklatunk' legvirágzóbb időszaka mintegy félszázadot foglal magában, — lord Chatam' geniusának érettségétől kezdve Fox' halálaiglan. A' következő húsz évben Canning néha vezére 's mindenkor legnagyobb szónoka volt azon pártnak, melly a' kormányt védette, 's mellyben őt ügyes, de véle nem versenyezhető férfiak támogatták szemben az ellenzék' tagjaival, kiket ő nem tartott silányoknak, 's kiknek egyike legalább (Brougham) — mint ezt érzé vala mindenik hallgatója 's mint önmaga is megvallotta magánkörökben, — őt mindig tehetségeinek legnagyobb feszitésére birta.

Ha Canning száraz és sovány szónok lett volna: az okoskodás' legnagyobb mesterei közé soroztatnék általánosan; de hallgatói annyira meglepettek fényes formái által, hogy okoskodásának élét 's ollykor-ollykor tulságos finomságát néha észre se' vették; olly körülmény, melly egy oldalról az úgynevezett fényes hibák' kártékony befolyására mutat, de mellyről nem szabad megfeledkeznünk, ha Canning' tehetségeit érdemök szerint

akarjuk becsülni. Semmi kétség, hogy fény és dísz, ha csak tetszeni akarnak, ha csak mulatnak bennünket, a' nélkül hogy érzelmeinket a' szónok' érzelmeihez idomítanák, — vétséget foglalnak magokban a' szónoklat' első szabálya ellen, mert egyedüli józan czélját akadályozzák, nem hogy előmozdítanák. De a' szónoklat nagyterjedelmü müvészet, mellynek több nevezetes fajai vannak, 's ezeknek némellyikében a' fényes előadás inkább van helyén mint másokban, de mindenikében csak az elmebeli tehetségek' rendkívüli combinatiója által juthatni el a' legmagasabb polczra. Szónokaink között, úgy látszik, Canning legjobb példánya az ékes stylusnak. Burkenak fényes és fellengző leirásai, tágas és mély általános nézetei, való igaz, mindig gyönyörködtetni 's tanítani fogják az olvasókat, de még is tagadhatlanúl ollyatén kitérések, mik a' hallgatónak figyelmét elfordítják a' tárgytól, nem hogy reá lebilincselnék. Sheridant bámulatos józanság 's a' legtisztább elmésség jellemzi, de ő azon volt, hogy Burket az érzelem' és nagyság' idegen regióiba kövesse, 's ennélfogva leghíresebb beszédeinek fenmaradt példányaiban sok a' túlzás 's a' kicsapongás, eredményei azon törekvésnek, melly mesterség' és erőködés' útján ügyekszik a' természet által megtagadott tulajdont kipótolni Canning folyvást vett részt a' vitatkozásban, 's így alkalma volt annyi ismeretet kitüntetni, menynyivel Sheridan nem birt, 's a' készség' azon könnyüségét, mellyet ama' jeles férfiúnak nem volt elégséges módja hasonló mértékben kifejleszteni. A' stylus' nehány sajátságaira nézve Canning felülhaladta Pittet. Nyelve változékonyabb volt, 's ollykor egyszerüebb, angolabb, még fellengzőbb részeiben is. A' képes beszéd szikrázó elevenséget kölcsönzött neki, 's a' festések ragyogó fényt, olly dolgok, mellyekre nézve Pitt, — arányban szónoki nagyságával — gyengébbnek mutatkozott.

Canning a' szónok' külső előnyeivel nagy mértékben volt felkészítve. Kinyomással teljes arczulatja változott a' szónoklat' fordulataihoz képest; hajlékony és tiszta hangja épen annyi erővel birt, mennyit előadásmódja megkívánt. Beszédeinek nyu-

galmasabb részét olly testállással 's olly mimicával kisérte, melylyet a' festész mintául választhatott volna a' méltóság felé emelkedő kellem' jellemzésére.

Egyetlen egy angol szónok sem használta olly hosszasan, olly gyakorta 's olly sükeresen az elmésség' éles 's villogó fegyverét, mint Canning. Ő több diadalt aratott általa 's több ellenséget szerzett magának, mint bár ki más. Azok, kiknek nyomatéka nagy részben születésöktől és vagyonuktól függ, nem szeretik látni, mint üznek csúfot belölök vagy rendjök' mesterkélt méltóságából; 's talán kevés ember bocsátja meg őszintén az ellene irányzott jóizü elmésséget, ha kiveszszük azokat, kik érzik, hogy nem sértettek meg általa. Canning gyakran nem eléggé ildomosan használta ezen észbeli tehetségét..... Elmésségének rögtöni fellobbanásait, 's az emberek' vagy dolgok' közbenszött leirásait nem ritkán azon természetes egyszerüség jellemzette, melly ízletessé teszi a' tréfát, 's ennek, tudjuk, a' mesterkéltség és nehéz munka inkább árt, mint bármelly más tehetségnek. . . . . .

A' phantásia' és elmésség' elevensége ollykor ártott szónoklati komolyságának, 's az elkényeztetett hallgatók néha nem méltatták eléggé a' beszédeiben feltünő szónoki gravitást. De e' fontos tekintetben még is Pitt megett maradott,

„kinek homlokán mély barázdákban ült az elmélkedés 's az országos gond," valamint szintén Fox megett is, kinek lángoló szónoklata honszeretetből, minden aljasság' megvetéséből 's minden kegyetlenség' gyülöléséből, lelkének ezen fő szenvedelmeiből folyt ki mint forrásokból. Egyébiránt meg kell jegyeznünk, hogy Canning' szónoklati tehetségei nagyobb kört képeztek annál, mellyben öket rendesen gyakorlotta. Ha egyedül az ügy' állapotának puszta előadása volt helyén, korabeliei között senkisem lehetett egyszerüebb nálanál. Midön gyengélkedő egészsége öt arra intette, hogy rövid legyen, nem találkozott szónok, ki a' tárgyat olly kevés szóval, 's még is olly tisztán 's annyi könnyüséggel és csínnal előadta volna, mint ő. Midön 1823-ban

beszédét a' gyarmati reformról hallgattuk, úgy rémlett, mintha Burkénak philosophiai elveit és erkölcsi érzelmeit épen olly mértékben tette volna sajátaivá, mennyit gravis és új törvényhozási rendszernek bevezetésül szolgáló beszédbe fűzhetni. Szónoki hibái az ifju genius' hibái voltak, 's ennélfogva a' haladó kor tisztítani látszott ékesenszólását, 's évről évre eltünt egy-egy folt, melly a' beszéd' szépségeit vagy elfedezte vagy legalább elhomályosította. Nézetei napról napra nagyszerüebbekké váltak, 's ő talán annyira közelítette meg a' philosophiai elveket, mennyire ezt a' philosophus' tárgyai 's a' szónokéi között létező különbség rendesen megengedi.

Midön majd emlékiratai meg fogtak jelenni, mellyeknek szerkesztésével, azt mondják, legsürüebb foglalatosságai között sem hagyott fel, — akkor jobban fogjuk méltányolhatni irói érdemeit. A' mit prósai dolgozataiból eleddig ismerünk, az státusirományokból áll, mellyek, úgy tekintve, mint külügyi ministernek az europai történetek' egyik legfontosabb időszakában készült művei, kétségkívül nagy figyelemre méltók. Ez' irományok közül azokat, mellyek az öszves emberiséget itélethozásra hívják fel, annyi szabatosság, 's annyi változatlan ovatosság és méltóság jellemzi, hogy ezen igen nehéz irásnem' örök példányai gyanánt tekintethetnek. Utasításai, mellyeket nevezetes és bonyolodott esetekben a' küludvaroknál levő követeknek adott, magasb nézetekből indúlnak ki, 's a' mellett igen gyakorlati tapintatot tanusítanak; — ez utóbbi képességébe néha talán inkább bízott, mint mennyire emberi rövidlátásunknál fogva benne bíznunk kellene. „Nagy ügyek rendesen jóval durvábbak és keményebbek, — irja lord Bacon, — mintsem hogy az elmének fínom élei által kovácsoltathatnának.“ Alkudozási irományai néha szerfelett vitázó modorban voltak szerkesztve; nem hasonlítanak eléggé kétes ügypont feletti barátságos tanakodáshoz, mellyben az alkudozó fél argumentumait nem annyira kifejleszti, mint inkább csak érinti a' tárgyat, hogy az ellenfél' szándékát kileshesse. Ő néha inkább diadal mint haszon után látszik törekedni, 's

kissé megfeledkezik arról, hogy azon körülmény, miszerint az ellenfél megelégszik önmagával és azzal a' mit nyert, — fényes tanuságot teszen az alkudozónak ügyessége mellett. Igaz, ha az irományok végre a' parliament elébe kerülnek, akkor nem szabad szerfelett elleplezni a' nyert előnyt; 's aztán, a' tulságos vitatkozási hang a' parliamenti életből is ragad reánk. Vitatkozónak nehéz feladás, alkudozóvá válni. A' gyülésvezérlés' képessége igen különbözik az egyes emberekkeli bánásmód' tudományától.

Canning' verselői tehetsége inkább ügyességei mint magasb és nemesb képességei közé sorozandó. Kisebb embernek dicsőségül szolgált volna. Versei sokkal jobbak a' Cicero', a' Burke', a' Baco' verseinél Az ifju korában divatos izlés inkább megszerettette vele a' sententiákbani áradozást, mintsem menynyire ezt a' valóbb poesis' hívei helyeselhetnék. Kora ismeretsége Sheridannel szintén némi befolyással volt költői müveire, de a' classicai példányok' studiuma még is visszatartóztatta őt ama' rendkívüli férfiú' csillogó gondolatfüzésének követésétől. . . . .

Ha a' politicai satyricusnak egykor olly népszerü irományairól hallgatnánk, könnyen helytelen félénkségről vádoltathatnánk. E' tekintetben nem birt annyi álünnepélyességgel és szúró gúnynyal mint Fitzpatrick tábornok, nem bírt Moorenak vidám pazarlásával, ki elmésségének kimeríthetlen kincseit egyre tékozolja, 's Freere barátjának müveit is phantasticusabb kedvcsapongás jellemzi. A' müvészet' ezen sivatag tartományában, hol a' legfényesebb borostyán is könnyen hervadásnak indúl, 's hol csak Dryden alkotott halhatatlan müveket, Canningnak talán az szolgál legszebb dicsőségére, hogy dolgozatai között egyetlenegyet sem találhatni, mellyet becsületes ember a' vitának első tüze után vonakodnék a' magáénak vallani.

Gyermekségének irói zsengéiben találhatni ollyas helyeket, mellyekből nagy képzelődés nélkül is czélzásokat olvashatni ki politicájának legnagyszerüebb rendszabályaira, valamint életének öszves tartalmára 's azon gyászos fényre, melly halálát kö-

rülragyogta Első angol versezetének végsorában foglalt azon óhajtása ugyancsak teljesülésnek indúlt, — hogy

„élne bár lángban, 's lángban halna bár!“

Meglepő találkozás még az is minden esetre, hogy azon státusférfiú, ki végintézkedése által azon volt, hogy Görögország' szabaditására szövetséget alakítson, hogy az gyermekkorában verseket írt, mellyekben ezen ország' rabszolgaságát megsiratta, 's hogy az oxfordiak által megjutalmazott, „iter ad Meccam“ czímü költeményében (1789), melly annyi dicséretnek örvendhet, mennyiben latin mü napjainkban részesülhet, keserü fájdalmát fejezi ki, hogy ezen tartományok is a' török járom alá görbedtek:

„nunc satrapae imperio et saevo subdita turcae.“

'S hogy észrevételeinket együvé fogjuk: — Canning fínom és fényes elméjü, meleg érzelmü 's magas és nemeslelkü ember volt; olly státusférfiú, ki otthonn számos elleneit buzgó barátjaivá idomította át; kibe odakünn, mint egyedüli reményökbe biztak mind azok, kik rend és törvényes szabadság után esengnek; 's ki hatalmas és nagyszerü rendszabályok közepette halt el, mellyek ha általa, az ő szellemében hajtatnak végre, nevét a' kormányzók' első sorába helyezik, a' tartós béke' alapitói 's az emberi javulás' őrei közé.“

DUPIN.

Dupin (André-Marie-Jean-Jacques) született Varzy-ban (niévrei kerületb.) 1783. februarius' 1-én. Atyja, mint niévrei követ, tagja volt a' forradalom' második gyülésének, az úgynevezett assemblée législativenak, 's kilencz éves fiát magával vitte Párisba. Az 1792-diki történetek, nevezetesen az augustus' 10-dikei nap, midőn a' nép a' tuilleriákra rohant, 's a' király fogolylyá vált, mélyen hatottak a' gyermek' kedélyére. 1793-ban atyja, mérsékelt politicai elveinél fogva, magára vonván a' hatalom' embereinek gyanuját, börtönbe került, 's ezen körülmény a' különben is sebes fejlődésnek indult gyermekben korán költötte fel az erőszak' és önkény' gyülöletét. Robespierre' bukásával megnyilván a' börtönök' ajtai, Dupin' atyja is visszanyerte szabadságát, 's most minden idejét gyermekének növelésére fordità. A' politicai crisis' ezen időszakában közoktatás, úgy szólván, nem is létezett, valamennyi régiebb collegium el volt törölve, az új iskolák még nem voltak megalapítva, 's így magánoktatás' útján készült ügyvédi pályára az ifjú, — azon pályára, mellyen már tizenhét éves korában (1800) dicséretesen, 's első fellépésekor is diadalmasan kezdett működni.

Négy évvel utóbb a' Párisba költözködött ifju ügyvéd, „traité des successions ab intestat" (értekezés a' végintézet nélküli öröködésekről) czímü munkájával lépett fel első ízben, mint iró. 1804-ben visszaállítatván elvégre a' jogiskolák, Dupin előbb ugyan a' jog' licenciatusává, 's két évvel utóbb (1806-ban) a' jog' tanárává lett. 1809-ben, midőn már szépszámu clientelának örvendhetett, házasságra lépett, 's 1810-nek végén csőd nyit-

tatván egy a' párisi jogiskolánál megnyílt professori hely' betöltésére, öt is találjuk a' jelentkezettek között, de Cotelle és Boulage — két egészen ismeretlen név — választattak meg, nem Dupin, nem Persil! Illyesek igen gyakran a' concursusok' eredményei mind Francziaországban, mind másutt. Tudjuk mindnyájan, hogy Cujas (Cujacius) Toulouseban, 's Vico Nápolyban concursus' alkalmával csúful üttettek el a' római jog' tanszékétől, — mindketten a' római jog' nagymesterei.

Dupin eddiglen több éveken keresztül magán-oktatást adott a' törvényes pályára készülőknek, — 's tanítványai között találjuk Delangle-t a' párisi ügyvédi kar' egyik diszét, és Scribe-t, ki utóbb jobbnak látta, nem plaidoyer-k', hanem vígjátékok' irásával szerezni magának egy pár millio francot, — Dupin, mondom, ki magán-iskolát nyitott volt jogtanulók' számára, a' felebb érintett concursus' eredményének következésében végkép visszavonult a' tanszéki pályától, 's erejét kirekesztőleg az ügyvédelemnek szentelé. Hírnév' szerzése, nem kincsek' gyüjtése után indúlt, 's így ovakodott, válogatás nélkül felvállalni minden ügyet, melylyel öt megkinálták; — csak az igazságosaknak látszókat, csak azokat vállalta el, mellyeket reménye lehetett megnyerhetni, 's még az utóbbiak közül is csak annyit, mennyi öt jogi és irodalmi studiumainak folytatásában nem akadályozhatá. Több rendbeli munkái, nevezetesen a' római és franczia jog' körében, ez' időtájban láttak napvilágot. A' „précis historique du droit romain" (a' római jog' historiai vázlata) első megjelenésekor a' császári politia által elkoboztatott, de utóbb még nyolcz kiadást ért, 's németre, olaszra és spanyolra fordíttatott le. Egyébiránt ezen munkáját is valamint a' többieket, nem sorozhatni a' teremtő geniusok' művei közé, hanem azon szerényebbek' sorába, mellyeket az itélet' helyessége, az eszmék' tisztasága, jóizlésü tanultság 's a' stylus' szabatossága és erélyessége jellemeznek. Nevezetes, hogy Dupin semmiféle munkája után nem fogadott el tiszteletdíjt, hanem azt vagy elszegényedett íróknak rendelé kifizettetni, vagy pedig általában a' szegények

között osztogattatá ki. A' nézetek' egysége és állandósága meglepöleg fog hatni munkáinak mindenik pártatlan olvasójára. Bár mi tárgyról szóljanak, 's bár melly időben jelentek legyen meg, czél' és gondolkozás' tekintetében egyiránt állandó és szilárd lélek' nyomát viselik magokon. Egyetlen egy tény elégséges ennek bébizonyitására, — az, hogy a' júliusi forradalom után is újra és újra nyomathattak, a' nélkül hogy valamit ki kellett volna hagyni belölök, vagy öket a' liberalismus' követeléseihez képest újjá idomítani.

1812-ben Merlin (sz. 1754, mh. 1838), Francziaország' egyik legnagyobb törvénytudósa, a' „répertoire universel de jurisprudence" szerzője 's a' cassatioi törvényszék mellett föstátusügyvéd Dupint ezen törvényszékhez „avocat-généralnak" ajánlotta, de ez uttal is egy érdemetlen kapta el elöle a' tisztet.

1813-ban országos választmány bizatott meg a' „törvények' osztályozásával." A' választmányi tagok között Zangiacomit, Siméont 's több jeles törvénytudósokat találunk, melléjök Cambacérèsnek, (sz. 1753, mh. 1824) a' birodalom' fökanczellárjának inditványára Dupin titoknokul adatott. A' választmány' tagjai csakhamar egyéb tárgyak által foglaltatván el, Dupin egymaga járt el a' feladásban, 's a' közzétett gyüjtemények az ö munkájának tekinthetök.

1815-ben, midön Napoleon visszatért Elbából, hogy még száz napot töltsön császári székén, Dupin a' château-chinoni választó collegium által a' képviselök' kamarájába küldetett. Azon beszédei, mellyeket itt a' császári parancs által a' kamarától követelt esküformula ellen, 's az úgynevezett pótlék-oklevél' (acte additionel) helyébe léptetendö alkotmány mellett tartott, öt mindjárt kezdetben, mint független egyéniséget soron kívül helyezték. Első fellépése a' politicai élet' mezején nyilatkozás volt a' törvények' hatalma 's a' nemzet' alkotmányos jogai mellett. Természetes, hogy az ö neve sem hijányzott az 1815. július' 5-én költ azon nyilatkozat' alján, mellyben a' képviselök' kamarája az ellenség' ágyúival és szuronyaival szemközt azon elvet állí-

totta fel, „hogy Francziaország' kormánya, bárki legyen a' fejdelem, csak a' nemzetnek törvényesen nyilatkozott akaratán alapúlhat, 's hogy a' monarcha nem nyújthat valóságos biztositékokat, ha nem kötelezi le magát hittel, hogy a' nemzeti képviselet által alkotott 's a' nép által elfogadott alkotmányt megtartandja."

1815-től 1823-ig Dupin nem lehetett tagja a' követek' kamarájának, mert a' charta 1830-ig negyven éves kort kivánt meg a' képviselöben. De ezen időközben ügyvédi hírétnevét mindinkább öregbitette a' kormány' eljárása, mellynek politicai bölcsesége abban állott, hogy az ország' mind hadi, mind polgári dicsőségeit üldözöbe vette.

1815. octoberben, midön a' reactio fejét felütötte, midön az idegenek által restaurált párt üldözéshez fogott, midön kivételi törvényszékeit együvé gyüjtötte, 's midön mintegy bévezetésül ahhoz, mit „igazságszolgáltatásának" mondott, hirlapjaiban azt hirdette: „hogy a' felségsértésről és hütelenségről vádoltak' ügyvédei mintegy ezen vádlottak' büntársaivá válnak," — ekkor jelent meg Dupinnek: „de la libre défense des accusés" (a' vádlottak' szabad védelméről) czímü munkája, mellynek alapelve: „megtagadni a' védelmet, büntett fogna lenni; megadni, de nem teljes mértékben, zsarnokság." 'S e' pillanattól kezdve Dupin hadat üzent a' reactiónak, 's védelmére kelt minden politicai elnyomottnak.

1815-nek vége felé a' két Berryer-vel egyetemben ügyvéde volt Ney maréchalnak. „Vádoló! — kiáltott fel, midön Bellart státusügyvéd az öregebbik Berryer' beszédét félbeszakitatá, — „vádoló! te azon vagy, hogy a' maréchal' fejére háritsd a' villámot; engedj nekünk időt, hogy megmutathassuk, mint keletkezett a' vész." Mind hijába. Ney december' végnapjaiban halált szenvedett, de védelmezője úgy vélekedett, hogy a' föld eltakarhatta ugyan az áldozatot, de nem a' jogsértést egyszersmind. „Mondani fogom, míg élek, — kiáltott fel Dupin, — elmarasztása nem volt igazságos, mert védelme nem volt szabad."

'S ő szavát állotta. „Lettres sur la profession d'avocat" (levelek az ügyvédségről) czímü, 's 1818-ban megjelent munkájában, újra és újra bélyegezte meg ez' eljárást; 's midőn 1831. november' 12-én a' követek' kamarája kérelem' útján felhívatott, emelne emléket a' maréchalnak, Dupin a' szónokszék felé sietett. „Teljes lelkemből — mondá — pártolok minden inditványt, melly az elhúnytnak dicsöitésére van irányozva; de a' legszebb dicsöités, az elkövetett büntettnek legjobb reparatiója, azon itéletnek visgálatában és megsemmisitésében fogna állani, mellynél fogva elmarasztatott: az indokok nem fognak hijányozni..... Az eljárás a' külföld nevében nyittatott meg; hadi szerződés sértetett meg általa; a' védelem nem volt szabad; — én még egy ízben lépnék fel ügyvédeül." 'S az illető folyamodás csakugyan általa szerkesztetett, és az öszves ügyvédi kar' hozzájárulásával mutattatott be Lajos Fülepnek. Tudjuk, hogy eredmény nélkül maradott, de ez nem vet árnyékot az ügyvéd' hüségére.

'S valamint Ney' képében a' hadi sereget védte a' reactio ellen, úgy 1816-ban védette a' humanitast ama' három angol' (Wilson, Bruce és Hutchinson) pörében, kik Lavalette-t megszöktették, 's védette a' nemzeti becsületet az állitólag hg. Wellingtonra sütött pisztolylövés' félcomicai ügyében. Ő homlokegyenest támadta meg a' policziának ármánykodásait és gyülöletes provocatióit a' hires lyoni ügyben (1819), 's a' büntetlenül maradott gyilkolásokat és dühösködéseket azon pörben, melly általa Riomban a' felázitott pór által meggyilkolt maréchal Brune' árnyékának engesztelésére indítatott (1821). Ő ügyvéde volt Savarynak, midőn ez az enghieni herczeg' kivégeztetése miatt 1819-ben pörbe vonatott, és Savary felmentetett. Carnot öt választotta ügyvédének, de ő úgy vélekedett, hogy hasznosabb szolgálatot tesz Carnotnak, ha azt tanácsolja neki, ne itéltesse meg magát ellenei által. Elmondotta védenczének, mit Cambacérèstől pár nappal azelőtt hallott volt: ‚a' forradalom' idejében gyakran tettem szolgálatot a' veszedelemben forgó egyéneknek, mert azt tanácsoltam nekik, vonják meg magokat valahová, 's

ne hivatkozzanak ártatlanságukra, mellyet a' politicai reactiók' emberei kivétel nélkül szoktak megtagadni elleneiktől.“ Carnot szót fogadott, 's Poroszországba vonúlt. A' politicai ügyek' sorába tartozik még azon consultatio is, mellyet Dupin 1819-ben az ügyvédi rend' tanácsának tagjaihoz intézett, midőn ezek az utóbb (1823-ban) à la Tagen a' kamarából is kilökött Manuelt politicai véleményei miatt vonakodtak lajstromukba iktatni. „Másnemü indító okok kivántatnak arra, hogy egy sok tekintetben tiszteletet igénylő férfiú hivatalának szabad és nyilvános gyakorlatától eltiltassék, hogy a' fővárosnak ügyvédi karából kirekesztethessék azon férfiú, kit Francziaország a' nemzeti szónokszékre bocsátott; — kövessünk el mindent, hogy rendünket ne lehessen pártosságról és dicsőségféltésről vádolni.“

A' reactiónak ezen pöreiről térjünk által a' szorosabb értelemben vett restauratioi pörökre, — mert a' hatalom' emberei a' proscriptiókat, a' számüzéseket, az üldözéseket, még nem tartották elégségeseknek, 's a' politicai vádaknak egy új korszakát nyitották meg.

Dupin ezen időszakban a' szabadság' minden nemeit védette a' törvényszékek előtt, de mindenek felett a' sajtószabadságot. 1819-ben védette a' professoratus' 's a' közoktatás' jogait a' Bavoux-féle ügyben, — 1820-ban a' publicistaéit az abbé de Pradt' pörében, — 's ezentúl folyton folyvást a' historia', az egyéni szabadság', a' journalistica' 's általában a' sajtó' jogait egy egész évtizeden keresztül. 'S midőn végre a' restauratio azon pontra érkezett, hol már leghívebb barátjait is megtámadta, a' Journal des Débats is Dupint bizta meg ügyével, 's ő a' gyászos júliusi rendelmények' kibocsátása előtt hét hónappal, 1829. december' 24-én a' párisi királyi törvényszék' teremében e' jósszavakat hallatá: „Rosz játék az, uraim, midőn katonaság által hozzuk mozgalomba a' státusgépet; a' hatalom' lázadása azonképen fog megtörni a' törvényeken, mint a' tömegek' lázadása a' királyságon.“

Dupin' politicai ügyvédelmének egyik fővonása, — lángoló

hév mellett az önmérséklés. Ezt mindenek felett a' Constitutionnelnek védelmében tüntette ki, de épen ez által egyéni ellenséget szerzett magának. A' Constitutionnel arról vádoltatott, hogy a' státus' vallása iránti tisztelet megingadoztatására törekszik. A' vádlevélbe theologiai tévedések csúsztak be; az ügyvéd érzette, hogy neki nem csak publicistának és szabadelvünek, hanem orthodoxnak is kelletik lennie, hogy ez neki nagy mértékben fogja biztosítani a' sükert. Egy hónapig cabinetjébe zárkozott, 's keresztültanulta a' roppant pör' minden irományait 's a' legjelesebb canonisták' munkáikat. Ügyvédelmének bényomása rendkívüli vala. A' királyi törvényszék' végzése szép diadal volt az ügyvédre nézve. De nem csak a' Constitutionnel ellen lépett fel ez' alkalommal a' hatalom, hanem a' Courrier français ellen is, 's Dupin ekkor két dolgot követett el, mellyeket e' napig sem akart neki megbocsátani a' journalisticának egy része. Először is: különválasztotta a' Constitutionnel' védelmét a' Courrierétől; — másodszor: feleselésközben arra figyelmeztette az ellenzéket: „hogy a' formák nem rontanak semmit, 's hogy gyakran sok bajt megorvosolnak; hogy az ellenzéknek — nem birván a' számtöbbséggel — az ész' erejére kell támaszkodnia; 's hogy ennélfogva kivánatos, miszerint azon jeles irók, kik valamelly hírlap' élén állanak, elöleges átvizsgálás nélkül ne bocsássák ki a' hozzájok beérkezett czikkelyeket.“ Ezen megjegyzést sokan rosz neven vették neki, 's benne rejlik az utóbb bekövetkezett gyanusitásnak első forrása. Az ügyvéd olly véleményben volt, hogy midőn a' vádlottak nem követték el a' büntettet, mellyről a keresetlevél szól, de részben talán még is tévedeztek, tanácsos épen a' végett vallani bé a' tévedést, hogy a' ráfogott büntett alól annál nagyobb megnyugvással menthesse fel a' törvényszék a' vádlottat. Azóta akadtak ügyvédek, kik mérészebbek akartak lenni a' vádlottaknál, 's így magok buktatták meg védenczeik' ügyét!

Ezen politicai védelmek' sorában, mind ezen védenczek között egyetlenegyet sem találhatni, kinek neve árnyékot vethetne

a' többiekre becsület' dolgában. Bellart státusügyvéd ezt nem kevéssé restellette, 's ez oknál fogva azon volt, hogy Dupin hivatalból bizassék meg Louvelnek, a' berryi herczeg' gyilkosának védelmével. De az ügyvéd erélyes választ adott. „Kényszeríteni akarnának — így irt a' pör' előadójához intézett levelében, — hogy egy gyáva gyilkosnak nevét Ney maréchal' dicsőséges neve mellé iktassam; de inkább, mintsem erre reá álljak, inkább kilépek az ügyvédi rendből.“

Ezen politicai és büntető ügyek, mellyekben Dupin' hatalmas, gúnyos és eredeti szónoklata szabadon fejlödhetett ki, fényes és népszerü hírtnevet szereztek neki; de a' törvénytudósok nem csekélyebb becsben tartották magánjogi ügyvédelmét, 's ez reá nézve egyszersmind tisztességesen gyüjtött gazdagság' forrásává vált.

Magánjogi ügyei között, mellyeknek száma harmincz év' lefolyása alatt közel négy ezerre ment, a' legnagyobb neveket találhatni, — nevezetesen az angol, a' sardiniai, a' bajor, 's a' svéd királyt. A' Montmorencyak, a' Larochefoucauld-ok, 's hg. Talleyrand hozzá folyamodtak, mint ügyvédhez. Még a' restauratiónak legvakbuzgóbb hívei is, — tudomány és ügyesség után szeretvén indulni a' bizodalom, — a' liberalis Dupinnek elsőbbséget adtak a' legroyalistább ügyvédek felett; — a' Larochejacquelinek, a' Chabrianok, a' Caramanok az ő consultatióit kérték ki.

Napoleon' végintézetének végrehajtása egyike a' legfényesebb magánjogi ügyeknek fogott volna lenni, ha nyilvánosan, nem zárt ajtóknál foly le a' per. De a' restauratio annyira tartott a' Napoleon névnek varázshatalmától, hogy a' nyilvánosságot ez' alkalommal kizárta. Napoleon több millió francnyi öszveget hagyományozott híveinek, 's az öszveg olly kötelezettséggel tétetett le egy párisi bankházban, hogy ez, mihelyest e' végett felhívatik, három hónap' lefolyása alatt a' pénzt lefizetni tartozzék. Ezen három hónapi időköz elégségesen mutatta, hogy szoros értelemben vett letéteményről nem lehetett szó, mert különben a' pénznek természetben és minden pillanatban kellett volna jelen

lennie. A' bankház ügyesen kezelte a' pénzt, 's tartozott mind a' tőkével mind, a' kamatokkal. De nem ebben rejlett a' fő nehézség. Napoleon fiat hagyott maga után, 's a' bankház azon ellenvetéssel állott elő, hogy távol levén ez' örökös, a' fizetés csak itélet' erejénél fogva történhetik érvényesen. Más oldalról ezen itéletnek kieszközlése az által nehezítetett meg, hogy a' bankház' ügyvéde, megismervén ugyan a' követelés' igazságos voltát, még is azt állította, észrevételképen, de ékezéssel, hogy Napoleon mint számüzött és polgári halott, nem rendelkezhetett végintézetileg. Annyi bizonyos, hogy e' pontra ügyekezett fordítani a' törvényszék' figyelmét, 's a' korona' ügyvéde nagyélénken osztozkodott véleményében. Ezen thesis ellen küzdött Dupin, 's olly erővel, hogy a' zárt ajtók sem akadályozhatták argumentumainak nyilvánosságra jutását. „Urak, — így szólott, — Napoleon' testamentomának végrehajtói érzékeny kötelességben járnak el, midőn követelik, hogy annak végakaratja teljesedésbe menjen, ki a' francziák' császárja volt. Ők nem panaszkodnak azon magány ellen, mellytől e' pillanatban körül vannak véve..... Nem hogy keresték volna a' csattanást, mindent elkövettek, — hisz' jól tudják önök, — hogy azt kikerülhessék. De miután semmi sem akadályozhatta a' pörre kerülés' szomorú szükségességét, köszönetet mondanak önöknek ezen titkos tête-à-tête-ért, mellyben az igazság kegyes volt őket részesiteni. Ezen titokteljes eljárás összehangzik mind érzelmeikkel, mind helyzetökkel: 's én némi ünnepélyességgel tartozom nevökben fellépni....." Dupin' eljárásának következésében a' felek egyezkedésre léptek, mellynél fogva a' hagyományozott tőke 's a' kamatok, — de csak hármával százától — kifizettettek az illetőknek. —

Az ügyvéd' kötelességeinek első sorába — irja egy helyütt Dupin, — helyezem az önzetlenséget. Turpe est lingua emta reos defendere. — 'S csakugyan majdnem valamennyi politicai ügyekben, midőn védőképen lépett fel, nevezetesen a' sajtó' ügyeiben semmiféle honorariumot sem követelt. Egy kép, egy rézmet-

szés, bármilly emlékmü, azon irónak munkái, kit védelmezett volt, — ennél egyebet nem fogadott el. Illy tények rendesen ignoráltatnak, a' nemeslelkü férfiú, kitől kiindulnak, természetesen nem üti eljárását dobra, 's az irigység nem siet, azokat közzé tenni. A' Journal des Débats ez' oknál fogva kötelességének ismerte, 1830-ban, midön Dupin az anarchiai sajtó' öszves dühének volt kitéve, köztudomásra juttatni, hogy a' nemes gondolkozásu ügyvéd azon tízezer francot, mellyet a' hírlap' tulajdonosai neki 1829-ben tiszteletdíj' fejébe küldöttek, visszaútasította.

Még 1819-ben de Serres, akkorban királyi pecsétör, az igazságszolgáltatás' altitoknokságával 's a' vele járó 40,000 francnyi évdíjjal kinálta meg Dupint, olly igérettel, hogy három hónap mulva státustanácsosnak is neveztetik ki. De az ügyvéd, miután most is élö, vagy legalább nehány évvel ezelött még élt atyjának tanácsát kikérte, a' vett tanácsnak értelmében, oda nyilatkozott, hogy tisztéről nem akar lemondani.

Az orléansi herczeg'(utóbb Lajos-Fülep) clientelájával 1817-ben bízatott meg; 's köztudomásu dolog, hogy jelenleg is a' király' magánjogi ügyeinek tanácsában Dupin viszi az elnökséget.

Ügyvédi pályáját harmincz évnél tovább folytatta, 's ezen idö' lefolyása alatt professiójának valamennyi rokonszenveivel 's talán némi elöitéleteivel is azonosúlt, mert az ügyvédség reá nézve valóságos cultussá, bálványozássá vált. Midön 1829-ben a' párisi ügyvédi rend' bâtonnier-jává (elnökévé) választatott, kinyilatkoztatta: hogy ezen megtiszteltetésnél örvendetesebbet, ollyast, melly jobban eshetnék szivének, nem ismer. —

'S most térjünk által az ügyvédről a' státusférfiúra.

Már felebb említettük, hogy Dupin 1815-ben tagja volt a' képviselötestületnek, de a' következö törvényhozásokban, — negyven éves kort kivánván XVIII-dik Lajos' chartája a' képviselöben — nem vehetett részt. A' kamarában nem szólalhatott fel, de annál hangosabban szólalt fel a' sajtó' utján; minden törvényekre, minden kérdésekre nézve, mellyek akkor olly nagy

mértékben foglalkodtatták az elméket, nyilatkozott erélylyel, éllel, 's a' józan ész' azon hatalmával, melly mindenki által világosan láttatja a' tárgyat. A' választások', a' sajtó', a' községi rendszer', a' státustanács', a' gyarmatok', a' ministerialis felelősség', a' majoratusok' felállitása által veszedelmeztetett örökösödési jog', 's mindenek felett a' franczia nemzeti egyház' ügye egy sereg pamphletben tárgyaltattak általa, mellyek tetemes befolyással voltak a' közvélemény' megállapitására.

Negyvennégy éves volt, midőn 1827. decemberben a' mamersi választó collegium által (sarthei kerületb.) — hol senkit sem ismert, 's hová csak híre neve jutott el, — követnek küldetett a' kamarába. Röviddel utóbb, — eloszlattatván a' kamara — a' niévrei kerület' mindnégy járása által választatott követnek, — Dupin szülőföldének adott elsőséget, 's egyike volt a' kamara' legnépszerüebb tagjainak, midőn az 1830-diki forradalom kiütött. — Ő nem tartozott azok közé kik a' Bourbonok ellen összeesküttek, ő mindig roszallotta a' titkos társaságokat, 's midőn 1825-ben a' Constitutionnelt védelmezné, nemes önnérzettel mondhatta: „Én nem tartozom semmiféle sectához vagy felekezethez, én nem vagyok sem Apollonak sem Cephasnak embere, híve vagyok hazámnak és kötelességemnek.“ De midőn 1830-ban a' közjogot sértve, a' chartát lábbal tapodva látta, úgy vélekedett, hogy önmagát gyilkolván meg a' dynastia, önnön örültsége miatt esvén le a' thronusról, — minden jó polgárnak, minden értelmes férfiúnak első kötelessége, gátot rakni az árnak, melly mindent elnyeléssel fenyegetett. Azokkal szövetkezett, kik czélul tüzték ki magoknak: biztositani a' törvények' országlását, szabályos kormányt alakitani, 's népszerü királyi széket emelni fel a' forradalom' romjain, ollyast, mellynek jogai az „ezentúl valósággá válandó“ charta által határoztassanak meg; — szóval, ő és barátjai azon voltak, hogy mennyire az emberi gyarlóság engedi, a' nemzet' 's a' szabadság' ügye biztositassék, az által is, hogy gát rakatik a' demagogiai eszmék' működésének 's a' forradalom' szándéklott ismétléseinek.

Julius' 30-án Dupin is aláirta azon oklevelet, melly az orléansi herczeget Francziaország' királyi helytartóságával megbizta. 31-én a' herczeg, tollába adta neki azon proclamatiót, melly e' szavakkal végződik: „a' charta ezentúl valóság leszen!“ Ugyanez nap Páris' municipalis biztossága által az igazságszolgáltatás' ideiglenes ministerének neveztetett ki, de ő nem fogadta el e' tisztet, mert Páris városát nem tartotta arra jogositottnak, hogy ministereket válaszszon, azaz: hogy Francziaországot kormányozza. Nehány nap mulva tagja lett a' királyi helytartó által alakított ministeriumnak, de tárcza és fizetés nélkül.

Az új cabinet mindenek előtt azon alkotmányos kérdések' megvitatásában járt el, mellyek a' kamarák által tárgyallandók valának. A' cabinet egy lényeges kérdésre nézve kétfelé oszlott véleményében. Az egyik rész, hogy a' jövendőt a' multhoz kapcsolhassa, meg akarta tartani a' királyi eljárás' régi formuláit, 's azon volt, hogy VII-dik Fülep' nevét fogadja el az orléansi herczeg. A' másik rész, 's ennek élén Dupin, hévvel küzdött amaz inditvány ellen, kinyilatkoztatván: „hogy az orléansi herczegnek a' nemzet nem azon oknál fogva ajánlja fel a' királyi széket, mert Bourbon, hanem mind a' mellett hogy Bourbon (non parceque, mais quoique Bourbon), 's azon feltétel alatt, hogy ne hasonlitson az idősb ág' királyaihoz, sőt lényegesen különbözzék tőlök.“

Augustus' 6-án Dupin a' követek' kamarájában egyhangulag bizatott meg a' charta' revisiójának előadásával, 's minthogy lehetetlen volt nem éreznie, hogy a' párisi városházban, a' hôtel-de-villeben ülésezett elemek hajlandók a' respublicát kikiáltani, nem azon volt, hogy szónoklati mesterművet készitsen, hanem szabatos jelentést, mellyet két órának lefolyása alatt, míg társai, az illető választmányok' tagjai ebédeltek, szerkesztett vala. Este, kilencz órakor, a' jelentés felolvastatott az ülésben. Szándék volt, azonnal a' tanácskozáshoz fogni; Mauguin' inditványára azonban, a' tárgyalás más napra halasztatott.

A' chartának ezen ünnepélyes discussiója' alkalmával, Du-

pin több ízben szólalt fel, 's a' nemzet egynél több nagyszerü elvnek a' chartába iktatását köszönheti néki.

„A' cultusoknak törvény előtti egyenlősége; semmi uralkodó cultus, státusvallás' nevezete alatt.“

„Semmi rendkívüli törvényszékek vagy biztosságok, bármi czím 's bármi nevezet alatt.“

„Francziaország meg' visszafogadja színeit.“

„Semmi szabaditékos őrsereg! Jelenleg mindenik franczia katona mondhatja: Én egyike vagyok a' király' őreinek!“

„Az 1830-diki forradalom több mint egyszerü jobbitmánya az 1814-diki chartának.“

„Valamennyi közhatalom megujítatott: a' királyé azonképen, mint a' követek' és pairek' kamarájaé.“

„Kötelességünk 1789-t őszintén bétetőzni, nem pedig újra elkezdeni 1814-t visszafelé irányzott lépéseivel és fallaciáival.“

„A' censura nem állítathatik többé vissza.“

Ezen maximáknak rövid és eredeti fogalmazása tőle származik 's népszerüvé vált.

De semmit sem védelmezett nagyobb erélylyel Dupin, semmi sem szerzett neki több ellenséget, semmi sem lázitotta fel annyira ellene a' sajtót, mint a' magistratura' fenntartásának 's a' birák' elmozdíthatlanságának elve mellett mondott beszédei.

Dupin ez' alkalommal csak azon véleményét ismételte, melylyet már 1815-ben nyilvánított; de az emberek nem akarták hinni, hogy midőn ez elvnek újlag védelmére kelt, csak következetes maradott magamagával, csak szilárd meggyőződésének engedett, csak a' közjó' érdekében szólalt fel. Mind azok, kik a' magistratura' padjain helyet szerettek volna foglalni, felzúdultak ellene. Dupin kénytelen volt külön iratkában felelni a' közjó' palástjába takaródzott megtámadásokra, ... „quia contrarius sum operibus eorum, azért dühöngnek ellenem,“ mondja az epigraphe. Ezen férfias szilárdságu, 's az igazságtalanúl megbántott becsületes ember' indignatioját lehellő iratkában Dupin arra figyelmezteti elleneit, hogy eljárása nem egyéb, mint folytatása azon

szolgálatoknak, mellyeket a' restauratio' egész ideje alatt tett volt a szabadságnak. „Ezen tizenöt évi tusában, — így ír — mi jutott nekem osztályrészül? mit tettem egyebet, mint védeni másokat, én, az illy méltatlanúl megtámadott? Vagy talán megfeledkeztetek védenczeim' neveikről? ..... A' mi bévádlott vagy számüzött tábornokaink ..... 's a' mi igazságtalanúl vádlott státusférfiaink ..... és ti, irók, ti, védői a' sajtónak, kiktől én nem követeltem egyebet jutalmul, mint barátságtokat! ..... Ti mindnyájan, irói a' „Miroirnak," a' „Débats"-nak, a „Constitutionnel"-nek, kiket négy ízben védelmeztem! ..... Könyveimben ugyanazon tanokat hirdettem, mellyeket feleseléseimben; a' kamarának szónokszékén ugyanazon ügyet védettem, mellyet a' biróság előtt. ..... Jól van! soha se' mondjatok érte köszönetet; nincs ellene kifogásom; töröljétek ki — így szólitom meg az ismeretleneket, kik engem a' névtelenség' leple alatt rágalmaznak, — töröljétek ki az egykoron reám pazarlott dicséreteket, mellyek néktek talán alkalmatlanságot okoztak! Én feljajdultam azon magasztalásokra, mellyekkel hajdanta szolgálataimat fizetgették, 's mellyek felköltötték ellenem az irigységet! .... Vegyétek azokat vissza, de ne gyalázzatok engemet!"

Most a' Journal des Débats védelmére kelt egykori ügyvédének.

„Mi szüksége volt — így irt 1830. september' 22-én — magát igazolnia azon férfiúnak, ki elejétől fogva minden elnyomottnak védelmére, minden szabadságnak oltalmára kelt? Mi öszintén nyilatkoztatjuk ki: az időszaki irók roppant igazságtalanságot és borzasztó hálátlanságot követnek el, midőn azon férfiú ellen fordúlnak, ki tizenöt év' lefolyása alatt, általuk sem tagadott talentumának öszves erejével azon volt, hogy őket védje, őket és társaikat vagy elődeiket az elnyomó és zsarnoki hatalommal szemközt. .....

Bennünket mi illet .... jelenleg nem csak a' háladatosság azonosít bennünket Dupin úrral. Mióta a' negyvenéves időkor megnyitotta ezen tiszteletre méltó követ előtt a' politicai szónok-

szék pályáját, érdekes előadásai bennünket arra szoktattak, hogy öket keresztültanúljuk; 's mindig és minden alkalommal kénytelenek voltunk, becsülni öt mint státusférfiút, és csodálni öt mint szónokot. Mi láttuk öt, szilárdul megállapodni a' bölcseség' és erélyesség' terén, rettenthetlen ellene a' homlokegyenest fellépő despotismusnak azonképen, mint a' babona' és hypocrisis' leplével takaródzó absolutismusnak; ellátva a' fenntartás' azon ösztönével, melly örszemmel visgálja az épület' biztosságát; végre, barátja az egyetlenegy szabadságnak, mellyet képzelhetni, barátja azon szabadságnak, melly a' renden 's a' törvények iránti engedelmességen alapúl. . . . . 'S a' mi Dupin úr' eljárását még szebb fénybe helyezi elöttünk, az a' jellem' ereje, melly megvetteti véle a' vajmi gyakran a' nemzet' való érdekeinek feláldozásával megvásárlott népkegyet. A' nép! Dupin úr szolgálja öt, a' nélkül hogy néki, vagy a' magokat organumaiul feltolóknak hizelkednék. Becsületességének, ismereteinek és jószándékának érzetében halad czélja felé, a' nélkül, hogy azon akadályokkal törödnék, mellyeket alaptalan elfogultság vagy személyes érdekek elejébe gördítenek; ö a' jó ember, ki kezelni tudja az élö szót, vir probus, dicendi peritus; ö a' sokaság' tapsainak megvetöje, contemptor popularis aurae. Ö látja a' jót, ö ezt létesíteni akarja, 's fogja is létesíteni: útaljuk elleneit azon nagyjelességü beszédre, mellyet tegnap a' kamara' szónokszékén rögtönözött."

Az érintett beszéd nagy bényomást tett Párisban, 's negyvennyolcz órának lefolyása alatt húsz ezer példány kelt el belöle e' czím alatt: „Dupin úr' beszéde a' párisi kézmüvesek' érdekében," 's a' szónok csakugyan élénk, kézzelfogható 's minél népszerüebb argumentumokkal tüntette ki, a' clubbok, a' lázadások, 's a' demagogok' szószátyárságai milly kártékonyak a' munkára, a' kereskedésre és iparra nézve. „A' mi közéletünk — így szólott — tiltakozik a' régi respublicai erkölcsök' egyszerüsége ellen; nekünk egyébre van szükségünk, hogy kereskedésünket és iparunkat feleleveníthessük. Midön Fabricius fatálból ette a' zöldséget, akkor porczellángyárak nem léteztek. . . . . ."

Ezen időszaktól kezdve Dupin, a' nélkül, hogy megkínáltatva bár több ízben, részese lett volna valamelly ministeriumnak, mindig szilárd támasza volt a' juliusi kormánynak, 's részt vett valamennyi nagy discussióban, mellyeket az események' folyama a' nemzeti szónokszékre sodrott. 1830. augustustól kezdve Perier' haláláig (1832-b.) minden alkalommal megvívott a' forradalmi lázzal 's az anarchia' dühével. Valahányszor népszerütlen kérdés merült fel, valahányszor azok, kik most nagykényelmesen tartják fenn a' rendet, hallgattak vagy nem voltak jelen, Dupint a' szónokszéken találjuk. Ő küzdött a' clubbok 's a' propagandai hadviselés ellen, és védelmezte a' békerendszert, valahányszor azt megtámadták. Ő folyvást ellene volt azon tannak, melly csak tüzkeresztelés által vélé megerősíthetőnek a' júliusi dynastiát. Egy élénk válaszban Lamarque tábornoknak eszébe juttatá, mit mondott Lhospital kanczellár Montmorency connétablenak, midőn ez hadüzenést sürgetne: „Connétable! önnek tiszte hadakozni, midőn a' háború elhatároztatott; az én tisztem, szükséges vagy nem szükséges voltáról véleményt adni.“ Az anarchiának valamennyi nyilatkozásai benne megtörhetlen ellenökre találtak. „Ha csak egyszer engedünk nekik, — kiáltott fel — ismét kellene engednünk, engednünk kellene mindig!“ 'S midőn a' rendbontók magát a' kamarát veszélylyel fenyegetnék: „Történjék bár mi, jobb, áldozatoknak lennünk, mint hóhéroknak! Legyen a' kormány önmagához méltó, mi méltók leszünk magunkhoz.“ 'S a' lázadás öt most tulajdon lakában kereste fel, 's tört villogtatott ellene. 1831. februarius' 14-én reggel Mauguin e' szavakkal jött Dupinhez: „hiteles forrásból tudom, hogy ma házadra fognak törni; az ildomosság talán azt tanácsolná, hogy vonnád meg valahol magadat, 's ne veszélyeztetnéd életedet.“ — „Sürgetős dolgom van, — volt a' válasz; — tizenegy órakor a' ministerek' tanácsába megyek; két órakor a' kamarába; 's öt órakor itthonn leszek, és elvárom azon urakat.“ Ezen tények maga Mauguin által adattak elő a' kamarában, 's Dupin csipösen jegyzé meg válaszában: „Sajnálom, hogy nem te-

hetek hasonló szolgálatot önnek; mert véleménytársaim között senkit sem ismerek, ki hasonló veszedelemnek akarná önt kitenni.“

'S pedig épen ezen tisztességes és veszedelmes népszerütlenség' napjaiban mondá Dupin: „A' franczia nép! ismerjük meg ezen szónak értelmét: ez az öszves nemzet; a' nép, azaz, mi mindnyájan!“ És más alkalommal: „A' nemzet tulajdonosa jogainak; a' kamarák nem a' végett lépnek közbe, hogy azokat teremtsék vagy adományozzák, hanem egyedül azért, hogy gyakorlatba-vételöket szabályozzák. Mindent a' nemzetért, a' nemzet' segédével. Belülről rend, kivülről béke, a' törvényeknek tiszteletben tartása, 's olly széles básison nyugvó szabadság, minöt a' rend elviselhet.“ Ezek voltak az általa hirdetett elvek, de mellyeket számba sem vett a' szenvedelmek' vaksága. 'S ö, ki a' közveszély' napjaiban egyike volt a' rend' legbátrabb védöinek, — midön a' körülmények változtak, midön a' veszedelem megszünt, egyike volt az elsöknek, kik gátot raktak az ellentállásnak, kik akadályozták, hogy az átmeneti állapot ne állandósítassék. Ezek voltak Dupin' érdemei, midön 1832-ben a' követek' kamarájának elnökévé választatott.

A' juliusi forradalom utáni legislatiókban, Lafitte, Périer és Girod de l' Aine voltak a' kamara' elnökei, Dupin az alelnökséget viselte, 's e' tisztében olly szilárdságot fejlesztett ki, midön amazoknak helyetteseként lépett fel, melly a' kamara' figyelmét magára vonta. 1832. november' 21-én elnöknek választatott 234 szavazattal, — versenytársának Lafittenak csak 136 jutott. Egy hónappal azelött barátjainak minden törekvése sem birhatta öt arra, hogy az october' 11-dikei ministeriumban részt vegyen. De most nem azért választatott kamaraelnöknek, mert vonakodott ministerré válni, hanem mind a' mellett, hogy vonakodott; mindenki tudta, hogy nem ellenzési szándékból maradott a' ministeriumon kívül, 's hogy azt minden lényeges kérdésben támogatni fogja. Azóta, ha mindjárt rosz lábon állott a' többség' nehány tagjaival, 's ámbár több pontokra nézve nem volt

egy véleményen az egymást felváltó ministeriumokkal, még hét ízben (1839-ig) választatott a' kamara' elnökévé.

Cormenin következő itéletet hozott elnöki eljárásáról:

„Dupin úr, mint a' kamarának elnöke, fényes tulajdonokkal bír 's nehány hibákkal. Ő tudja az előzményeket, éles elmével alkalmazza a' ház' szabályait, 's a' parliamenti előjogokat fentartja a' ministeri bitorlásoknak ellenében.

Senkisem tudja jobban nálanál a' törvényhozási gombolyag' szálait különválasztani. Ha valamelly kérdés zagyvafejü vagy megzavarodott szónokok' kezébe esik történetből, kik azt javitmányokkal és al-javitmányokkal, megkülönböztetésekkel és almegkülönböztetésekkel feltüskézik, 's kik aztán nem tudván velo bánni, szépen otthagyják: akkor Dupin felszedi, megtisztítja és legombolyítja a' kérdést. Visszaadja neki értelmét, oeconomiáját, felosztásait, elvét és következményeit. Ő csodálatraméltóképp fogja össze a' tanácskozás' eredményét, 's olly szabatossággal fejtegeti a' discussionak logicai rendét, hogy még a' leghomályosabb szemüek is ráismernek 's felkiáltanak: „ez az!“ —

Dupin még egyéb jeles tulajdonokat is fejlesztett ki az elnöki széken. Senkisem helyzette nálanál magasabbra a' nemzeti képviselet' elnöki székét. „A' kamara' elnöksége az ország' első méltósága szememben! Az ember leeshetik innen, de magasbra nem juthat,“ — így szólott, midön székét első ízben elfoglalta, azt akarván általa kinyilatkoztatni: hogy nem akar leszállani róla és ministerré válni, mint hitték 's remélették többen azok közül, kik őt megválasztották. — Dupin mindenki ellen védette a' kamara' jogait, még önmaga a' kamara ellen is. „A' követek' kamaráját, mellyet ő mindig az elsőnek tartott, nem hiuságból, hanem a' dolgok' természeténél fogva,“ — szünet nélkül arra intette: „tartsa fenn függetlenségét, 's ne rendelje magát alá.“ Ollyas szavazatok után, mellyek a' kamarának nem nagy becsületére váltak, több ízben megjegyzette: „idővel majd megemlegeti mindenki,“ vagy „fenmaradván kinekkinek felelőssége“ 's a' t. Egy ízben, midön ollyatén ministerialis indityány vettetett vissza,

MAGYAR

melly a' kamarát némi jogától fogta volna megfosztani, ha végzéssé válik, — a' határozatot ekkép mondotta ki: „A' kamara nem mond le jogáról.“

Valahányszor a' nemzeti képviselet' valamelly jogát visszaszerezni vagy tiszteletben tartatni kellett, 's valahányszor a' kérdés' fontossága egyéni véleményének nyilvánitását követelte, odahagyta az elnöki széket 's felszólalt mint követ. „Úgy hittem, — ekkép nyilatkozott 1837-ben választói előtt — hogy nem szabad helyzetemet (elnöki tisztét érti) arra forditani, miszerint a' legcriticusabb 's legtüskésebb parliamenti vitákon kívül tartsam magamat, minek az önösség talán hasznát látta volna; 's ha mindjárt azon veszedelemnek tettem ki magamat, hogy azoknak neheztelését vonom magamra, kiket kimélnem érdekemben állott: mégis nem késtem mindannyiszor a' szónokszékkel cserélni fel az elnöki széket, valahányszor azt a' körülmények kivánni látszattak. Azt, hogy követ vagyok, önöknek köszönhetem, uraim, elnöki tisztemnek forrása a' követség, azon voltam, hogy a' vele összekapcsolt jogok el ne évüljenek nemgyakorlás által, 's felszólalnom hódolat volt, melylyel önöknek megválasztatásomért tartoztam.“

A' kamarának szabályzatát bal és jobb oldal, centrumok és ministerium ellenében egyiránt tartotta fenn.

Azon két sajtópörben, mellyek elnöklete' idejében a' kamara előtt folytak le — értem a' „Tribune“ 's a' „Réformateur“ czimü hirlapok' pöreit, — szemmel tartotta mind a' kamarának méltóságát, mind a' védelemnek jogait. „Igazságszolgáltatás és politica két különböző dolog,“ — e' szavakkal apostrophálta az utóbb emlitett pör' alkalmával a' pártnézetből kiinduló centrumokat; 's midőn az eljárásnak vége szakadt, a' vádlott' ügyvéde Dupinhez fordult, mondván: „köszönetet mondok az elnök úrnak, a' vádlott' nevében.“

Azon beszédeiben, mellyeket a' koronához intézett, Dupin a' bókformulákat komolyabb és méltóságosabb modorral cserélte fel, melly nem mindig elégité vala ki a' ministerialis követeket. „A' képviselők' kamarája — mondá egy izben illyes alkalommal,

— nem csak az által tünteti ki hüségét, a' mit megád, hanem az által is, a' mit nem ád meg, vagy a' mit vonakodik megadni.“

Ha most azon vádakra térünk által, mellyek ellene mint kamarai elnök ellen emeltettek, úgy fogjuk találni, hogy hibái az intések' szerfeletti élénkségében vagy épen marczonaságában, némi feleselési viszketegben, 's az általa felállitott rend' legparányiabb részleteinek makacs védelmében állanak, — olly dolgok, mellyek több ingerlékenyebb egyéniségeket idegenitettek el töle.

Ezen vádak nem alapnélküliek, de közelebbi vizsgálat után úgy fogjuk találni, hogy magának a' kamarának nem ritkán erőszakos magaviselete kényszeritette reá, az elnökre, a' megrovott élességeket.

Angliában, bár mi ingerült legyen az alsóház, mihelyest a' speaker, az elnök, e' szavakat hallatta: „Order all!“ (rendet mindnyájan) elhallgat mindenki. Ha a' háznak valamelly tagja név szerint rendre utasítatik, nem késik szót fogadni; 's ha vonakodnék ezt tenni, kényszeritő eszközök sem hijányoznának. „Csak Isten maga tudja, mi érhetné önt,“ — válaszolá egy nap' a' speaker valamelly tagnak, ki azt tudakolta töle, mi fogná öt érhetni, ha vonakodnék szót fogadni.

Francziaországban a' pairek' kamarája rendesen nagy salonhoz hasonlít, hol mindenki azon van, hogy urbanitását tüntesse ki, a' tagok nem szakitják egymást félbe, 's föleg, nem piszkolják egymást. De a' követek' kamarája gyakran épen ellentéte a' másiknak. Tüköre a' nép' véleményeinek 's a' nép' szenvedelmeinek, gyülhelye olly egyéniségeknek, mellyek a' nevelés' 's a' müveltség' igen különböző fokain állanak, — ki csodálkoznék azon vészeken, mellyek kivált a' barricádok közül kiemelkedett forradalom' első éveiben keletkeztek benne! Az utczán végig zúgott lázadás mindig viszhangra talált a' palais-Bourbonban; 's igy természetesnek fog találtatni, hogy az elnöki csengettyü nem nagy szolgálatot tett a' tömegek' lecsendesitésére, 's az egyének' rendreigazitására. Mit tevő legyen az elnök, ha,

midön a' kamarának egy tagját rendreutasitja, ez (m. de Corcelle) felkiált: „én megtiszteltetve érzem magamat a' rendre utasitás által!“

Ha az elnök nem fejleszt ki elég szilárdságot, ha a' rendetlenség erőt vesz a' kamarán, mindenki öt fogja okolni. „Ezt meg kellett volna akadályoznod, ennek elejét kellett volna venned“ — ezt fogják neki mondani. — De kérlek, hogymint? — Csengetés által. — De mikor azok a' legsüketebb fülek, mellyek nem akarnak hallani. — Kérd, kényszerítsd öket hallgatásra. — Nem fognak hallgatni. — Csak egy mód maradt hátra: név szerint apostrophálni a' rendbontókat. Dupin sükerrel alkalmazta e' módot, de általa egyszersmind elleneket szerzett magának, kivált azon ingerlékeny és hiú középszerüségek' számából, mellyeknek rikácsoló hangja rendesen csak kurta felkiáltásokban nyilatkozik, vagy épen csak a' chorusból hallatszik ki.

Egyébiránt bármi élesnek, bármi zordonnak látszott ollykor-ollykor az elnöki széken, bármi büszkének kellessék azt tartanunk, ki Saint-Marc-Girandinnak, midön ez — mert elnöki közbenszólás által beszédében félbeszakasztatott — arról panaszkodott, hogy háta megett zajt csinálnak, válaszul adta: „Uram, én nem háta megett szólok, hanem szólok önhöz a' magasból,“ — mondom, bármi érdesnek mutatkozott illyenkor, még is köztudomásu dolog, hogy Dupin nemcsak politicai, hanem még személyes ellenei iránt is, közfunctióiban mindig a' legnagyobb kiméllettel viseltetett. Igy például, a' centrumokat azáltal lázitotta fel maga ellen, mert Mauguint egy ízben nem akarta rendre utasitani, azon Mauguint, kiről tudta, hogy nálanál dühösebb politicai antagonistája nincsen. Midön Berryer öt egy ízben „tisztelt barátjának“ mondta, a' kamara csodálkozni látszott e' czímen. „Önnek igaza van, — kiáltott fel Dupin — mi barátok vagyunk, mi nem vagyunk vetélytársak!“ Ismételjük, — azon hibák' daczára, mellyekről Dupin többek által vádoltatott, 's mellyeket ő maga is szivesen ismer meg, a' kamara, mérlegezvén mind jó, mind rosz tulajdonait, öt nyolcz ízben választotta elnökének.

Dupin sohasem kereste az elnökséget, sem a' ministeriummal, sem semmiféle párttal nem lépett szerződésre, hogy azt elérhesse, 's mindig fennen hirdette: miszerint az megszünnék méltó lenni az elnökség' viselésére, ki azt bármi szerződés' tárgyává tenné. Igy nyilatkozott föleg 1838-nak vége felé, midön mind a' coalitio', mind a' ministerium' ajánlatait visszautasitá.

De e' világon mindennek vége szakad, 's hiszen magában már az is elég ritka tünemény, hogy valaki nyolcz kamarai ülésen keresztül vitte az elnökséget, midön annyi ministerium váltotta fel egymást ez' időközben.

Azon hatás, mellyet a' democratai kamaraelnök' szerfelett nagy befolyásának neveztek az emberek, az nem tetszett a' tuilleriák' híveinek, kik Dupint mindig szerfelett makranczosnak találták; 's más részről az ellenzék szinte nagykönnyeden feledkezett meg az elnök' pártatlanságáról, 's csak a' szónok' megtámadásait tartotta emlékezetben.

1839. januáriusban már csak parányi többséggel választatott elnöknek, 's ő nem is akarta elfogadni a' választást, mondván: „az elnöknek szintolly szükséges az erős többség, mint a' ministeriumnak, hogy illőkép mozoghasson;" de végre még is engedett barátjai' kérelmének, kik úgy vélekedtek, hogy lemondása által még öregbitené a' crisist; székfoglaló beszédében mindazáltal kinyilatkoztatta, hogy „csak engedelmességből" vállalta el ez' úttal az elnök' tisztét.

Ezen elnöksége rövid ideig tartott, de annál súlyosabb vala. A' vita Molé között volt egy részről, 's a' coalitio' főszónokai között a' másikról. Dupin szokott élességével ezeket is, Molét is rendre utasitotta a' felirás felett tizenkét napig folyt vitatkozás' alkalmával. A' cabinet' állása mindig sulyosbult, 's a' ministerium nem akarván szétoszlani, eloszlatta a' kamarát.

Dupin, szokása szerint számot adott parliamenti eljárásáról küldöinek, 's csaknem egyhangulag választatott meg általuk újra képviselőjöknek. De az új kamarában szemben állott a' coalitioval, mellyet roszallott volt, 's a' kormánypárttal, mellynek visz-

szatetszését vonta magára, mert Molé' ministeriumát „elégtelennek“ (insuffisant) nyilatkoztatta. Természetes, hogy sem az egyik, sem a' másik felekezetnek nem lehetett jeleltje. Elnökké Sauzet választatott 213 szavazattal Thiers ellenében, kinek csak 206 szavazat jutott. „Dupin pedig — így ir a' „galerie des contemporains illustres'“ szerzője — kiforgatva elnöki székéből, régi helyét foglalta el a' bal centrumban, igen mérsékelt hajlammal viseltetvén a' ministerium iránt, szavazván hol jobbra hol balra, lelkének sugallatához képest, — megtartván törvényesség és rend iránti szeretetét, 's azon személyes függetlenséget, 's a' cotteriák', rendszerek' és ministerialis fegyelem' azon gyülöletét, melly öt elejétől fogva jellemezte.“

Már felebb jegyzettük meg, hogy Dupin nem vonult az elnökség' sánczai mögé, hanem annyiszor mennyiszer leszállott a' pályasikra, 's részt vett a' kamarának vitatkozásaiban. Valahányszor nevezetesb jogkérdések merültek fel, Dupin nem mulasztotta el, mint szakember rólok nyilatkozni. A' septemberi törvények' hozatalakor, az úgynevezett disjunctio-törvény feletti tanácskozás' alkalmával az első sorban küzdött, 's mindkét alkalommal a' kormány' követelései ellen. A' polgári 's kereskedelmi jog' körébe eső ügyeket szokott élességével tárgyalta, névszerint az uzsorát, mikor Lherbette az ellene hozott törvények' eltöröltetését sürgette. (Bentham és iskolája kelletinél messzébb mennek, midőn törvényhozási intézkedés nélkül akarják hagyni az uzsorát. Két oldala van az uzsorának, az egyik nemzetgazdasági, a' másik erkölcsi. Ha figyelmünket csak az egyikre terjesztjük ki, szükségképen tökéletlenül oldjuk fel a' kérdést. A' fizetett kamat egymástól lényegesen különböző két részre oszlik. Az első képviseli a' kölcsönzött tőkének productumát, ezt, mint általában minden más árúnak értékét meghatározni, mindenkinek szabadságában kell állania, 's e' tekintetben csak a' szerződésekről szóló törvények kötelezők. De a' kérdés' második része valóságos díj azon veszélyért, melly a' kölcsönzőnek tőkéjét érhetné. Ez lényegesen változó mindenik köl-

csönvevőnek vagyoni és erkölcsi viszonyaihoz képest. Itt a' biztositásnak, a' sorsjátéknak egy neme lép közbe: ez a' kérdésnek erkölcsi oldala. A' törvényhozásnak tagadhatatlan joga van, intézkednie, hogy a' visszaélések akadályoztassanak vagy megfenyítessenek. A' ki az uzsorának átkos következményeit, kivált csekélyebb terjedelmü localitásokban figyelemmel kisérte, az minden bizonynyal meggyőződött illyes intézkedés' szükséges voltáról).

Többnemü kérdések, mellyek a' kamara által tisztán politicai szempontból felfogva, csak egyoldalulag oldathattak volna fel, Dupin által a' jogi momentum' szempontjából is tárgyaltattak, 's csak ez' oknál fogva intéztettek el kielégitöleg; más oldalról azonban nem tagadhatni, hogy Dupin' beszédeiben néha a' kérdés' politicai oldala mintegy elvész a' jogi momentum' túlsúlya alatt, mit nyilatkozásai az úgynevezett hajókutatási jog' ügyében, (1842) 's a' franczia egyház és a' concordatum felett közelebb adott véleménye is bizonyitanak. —

Eddig az ügyvédet 's a' képviselőt ismertettük meg az olvasóval, lássuk most Dupint, mint köztisztviselőt.

1830. augustus' 17-én, a' cassatioi törvényszék mellett főstátusügyvédnek neveztetett ki. Tizenöt évig dicsősége volt a' franczia ügyvédi karnak, midőn öt e' megtiszteltetés érte, 's ha mind a' mellett találkoztak, kik e' tisztet is szívesen elirigyleték volna töle, joggal mondhatta 1831-ben választóihoz intézett beszédében: „Ha innen, mint közkatona távoztam volna el, ki merné nekem szememre lobbantani, hogy a' tábornok' vállrojtjaival tértem vissza! Már pedig mindenik rendnek megvan a' maga maréchalbotja: én harmincz évig szolgáltam mint ügyvéd, 's ezen évek' sorában találhatni ollyasokat, mellyeket kétszeresen lehetne számba venni, legalább azokat, midőn annyi háladatlant védelmeztem.“

Dupin nagy mértékben birja azon tulajdonokat, mellyek az ügyvédi kar' 's a' magistratura' fusiójának képviselőjében megkivántatnak, 's biographiai dolgozataiból láthatni, hogy egyiránt

örvend, akár nagy tisztviselő', akár nagy ügyvéd' nevével találkozzék. De ezen két hajlama között még is az ügyvédség iránti látszatik némi túlsúlylyal bírni. Egy nap', levetvén státusügyvédi togáját, egyszerü ügyészi köntösben — az olvasó tudni fogja, hogy a' franczia ügyészek egyenruhát viselnek — jelent meg a' rend' tanácskozásában. 'S midőn hajdani ügyfelei őt körülfogták 's örömüket nyilvánitották, hogy őt ismét régi köntösében magok közlt szemlélik, válaszolá: „Uraim, ez az én alsó kabátom, mellyből akármikor kész vagyok meg' felsőkabátot csinálni."

Sub lege libertas, — volt a' jelszó, mellyet magának választott, midőn a' főtörvényszék' első státusügyvédének nevezteteti ki, 's magistraturájának öszves eljárása tanuságot teszen: hogy sem pártokat, sem kormányt, sem egyéneket nem ismerve, csak a' törvényekre volt figyelemmel. Valamennyi ügyekben, bármi természetüek lettek legyen, hív maradott jelleméhez, kötelességéhez, multjához; 's ő teljes joggal érdemli, hogy öszves pályájáról mondassék, mit Cormenin csak magánjogi ügyellátásáról mondott volt; „eljárásában szilárdnak mutatkozott, haladónak, pártatlannak, 's magához és tisztéhez méltónak."

Keresetlevelei — magánjogi 's büntető ügyekben egyiránt — nem ritkán végkép állapitottak meg nehány addiglan kétséges pontot. Több ízben reá birta a' törvényszéket, hogy a' tudomány' elveiből merítsen, ne holmi avas decisiókból. Igy p. o. mindjárt magistraturájának kezdetén követelte — 's a' törvényszék helyet adott követelésének — hogy az analogiából merített azon poenalitás szüntessék meg, mellynél fogva törvény' nem létében, a' gyújtogatás' büntetése, azaz: halálos büntetés érte a' háztulajdonost, ha biztosított házát felgyújtotta. Itt hézag volt a' codexben, 's a' törvényhozás, ekkép figyelmeztetve, kipótolta e' hézagot.

Mint másutt, úgy a' cassatioi törvényszéknél is azon volt Dupin, hogy az egyházi hatalom' bitorlásai olly tárgyak körül, mellyek a' világi hatóság' körébe esnek, megrovassanak. Igy p. o. midőn egy királyi törvényszék köztisztviselőket látott az

egyháziakban, kik csak a' státustanács' engedelmével állíthatnak törvény elébe; — midőn egy másik törvényszék büntetlenül hagyott egy temetést, mellyben az illető köztisztviselőnek előleges felhatalmazása nélkül járt el a' lelkész; — midőn azon szín alatt, hogy valaki chorus-gyermeknek neveltetik, ezen valaki a' közoktatás' törvényei alól kivonatott 'sat.'sat., — Dupin mindannyiszor megsemmisíteté a' cassatioi törvényszék által az illető itéleteket.

A' párviadalokra nézve az eddigi eljárástól különböző végzést hozatott a' cassatioi törvényszék által. Azelőtt tizennégy ízben úgy vélekedett a' főtörvényszék, hogy a' franczia büntető törvénykönyv' semmiféle czikkelyét sem alkalmazhatni a' párviadalra; Dupin az ellenkező thesist állitotta fel, 's fejtegetéseinek következéseiben a' főtörvényszék egyhangulag odanyilatkozott, hogy a' párviadalok a' köztörvény alá vonatandók.

A' gyarmati ügyek szép lapokat képeznek a' főstátusügyvéd' kereseteinek (requisitoires) gyüjteményében. Ha már 1828-ban a' martiniquei feketék köszönőlevelet intéztek az egyszerü ügyvédhez, mennyivel nagyobb hálával tartoznak az Antillák' 's a' nyúgotindiai szigetek úgy nevezett színes emberei a' státusügyvédnek! A' felhívott gyüjteményben (Requisitoires et plaidoyers du procureur-général à la cour de cassation de 1830 à 1836) olvashatni Dupin' beszédét egy nyomorúlt szökevény feketének ügyében, kit tüzzel és vassal büntettek, olvashatni, mint követel a' törvények' nevében elégtételt, mellyet azon ürügynél fogva tagadott meg a' gyarmati törvényszék, mert a' büntett nincsen bébizonyítva, miután a' tanuságot tett rabszolgák nem birnak jogi képességgel urok ellen vallani; — olvashatni feleselését azon „patroné"-ért, azaz: olly feketeért, ki tényleg szabad volt, de kinek tökéletes emancipatiójához még némelly formalitások kivántattak volna meg, 's kit a' gyarmati birák, ez' oknál fogva, újra a' hóhér' kezébe szerettek volna adni; — olvashatni beszédét azon indusért, ki rabszolgaságra kényszerítetett, daczára azon törvényeknek, mellyek a' szabad-

ságot az összes indus fajnak biztosítják, 's daczára azon másik törvénynek, melly szabadnak nyilatkoztat minden rabszolgát, mihelyest lába Francziaország' földjét érte. A' cassatioi törvényszék helyeseknek találta a' főstátusügyvéd' követeléseit, 's igazságot szolgáltatott.

Szóljunk most politicai ügykereseteiről. Ha valaki e' mezőn a' szenvedelmesek' rokonszenvére akar számítani, szükséges, hogy önmaga is szenvedelmesnek mutatkozzék. Hiszen mindenik felekezet nemcsak tanait, hanem gyűlöletét 's dühét is szeretné szónokaiba lehelleni. E' szerint a' státusügyvédnek, ha helyeslésök után törekszik, ugyanazon hibákat kellene elkövetnie, ugyanazon kihágásokat, mellyek ellen felszólal. A' tisztviselőt, ha jelét adja mérsékletének, gyengeségről vádolják, 's ha nem nyilatkozik mindig az ő érdekökben, állhatatlanságról. Igy történt Dupinnal is. Pedig ő kötelességében járt el, midőn mindenik ügyben csak azt nyomozta: hol van az igazság? 's nem gondolt vele, tetszik-e eljárása a' pártoknak, vagy a' főhatalomnak. Ő szilárd volt az ellenzék ellenében, midőn a' Courrier français' felebbhivását visszavettette, melly szerint a' magistraturának jogczímei vizsgálat alá vonattak volna; szilárd az erőszakosok' ellenében, azon pör' alkalmával, melly a' bíróság ellen nyilvános ülésben elkövetett merényekért több „republicanus" ellen indíttatott, (1832); szilárd a' főhatalom ellenében, midőn ez a' „Némésis" czimü 's az akkor még democrata Barthelemy által szerkesztett politicai lapot üldözőbe vette, midőn a' Nationalnak a' törvénykezési eljárások' közlését eltiltotta 'sat. 'sat. Hasonló pártatlanságot, 's hasonló függetlenséget tanusított 1838 vége felé, a' „Libéral du Nord" czimü politicai lap' ügyében, épen akkor, midőn az ellenzéki sajtó öt két hónap óta, a' milly igazságtalanul, olly dühhel támadta meg naponkint a' coalitio' nevében, mellyben Dupin nem akart részt venni. A' státusügyvéd az említett lap mellett nyilatkozott, a' ministerium' szorgalmazásának ellenére.

Dupin elejétől fogva úgy vélekedett, hogy néki, mint a' főtörvényszék' organumának, nem szabad tudakolnia, valjon na-

gyobb vagy kisebb izgatást idézett-e elő a' szőnyegen levő tárgy, valjon mellyik felekezetet sújthatja a' fennforgó ügynek jobbra vagy balra fordulása; — ő nem emlékezett meg arról, hogy a' National politicai ellene, hogy a' Némésis öt kisatyrázta, — ő csak a' jogkérdést látta, nem a' tény' kérdését.

A' főtörvényszéknél — mondá egy ízben — az ember ignorálhatja a' felek' neveit, semmi szükség, azokat felemlíteni. A' cassatioi törvényszék A. és B. között is intézheti el az ügyet, azonképen, mintha két algebrai mennyiség közötti problemának feloldásáról volna szó.

Midőn a' National' 's a' Némésis' ügye tárgyaltatott, — irja Ortolan, kinek „Notice biographique sur M. Dupin" czimü munkáját ezzel kivonatban veszi az olvasó, — jelen voltam a' törvényszék' ülésében, még pedig Carrel' és Barthélemy' oldala mellett, 's jól emlékezem, milly élénken 's milly loyalitással nyilatkoztak volt mindketten Dupinnek ritka pártatlanságáról 's hatalmas talentumáról. Nevezetes, hogy a' Némésis' szerkesztője, ki annyi ízben csipkedte, sújtotta volt Dupint, nem gondoskodott védőről, 's hogy a' státusügyvéd' előadása után lemondott védelmi jogáról. „Uraim! — így szólott Dupin, — mentsen Isten, hogy az itélőszékek 's mindenek felett a' cassatioi törvényszék azon magyarázgatások' veszedelmes ösvényére csapjanak át ismét, mellyeket olly jogosan lobbantottak a' restauratio' eljárásának szemére. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a' sajtószabadság, melly néha — semmi tagadás — igen gyászos hibákat követ el, mind a' mellett egyike leglényegesebb szabadságainknak, hogy ezen szabadság, közjog."

Dupin a' cassatioi törvényszék' üléseinek olly fényt kölcsönözött, minővel sohasem birtak előtte. A' beszédek, mellyeket a' törvényszéki évek' megnyitásakor tartott, sajátságos jellemmel birnak. Formájokat mi illeti: stylusok tiszta, szabatos, minden keresettség 's minden affectatio nélküli; inkább erélyt, mint kellemet éreztető, ollyas, minőnek lennie kell a' köztisztviselő' be-

szédének, ki mindenik szavát megfontolta, 's ki érzi a' tárgy' nyomatékát.

A' mi tartalmukat illeti, az megfelel a' juliusi forradalom' különböző phásisait 's a' magistratura' helyzetét jellemző eseményeknek, minél fogva a' státusügyvéd hol a' törvény' tekintélyéről szól, 's annak szükséges voltáról, hogy mindenki engedelmeskedjék a' törvénynek; hol vázlatát adja a' biró' kötelességeinek, kivált a' politicai felekezetekkel szemközt; hol igazolja a' birák' elmozdíthatlansága' nagy elvének fentartását; hol képét festi a' polgári bátorságnak, „ezen szilárd és változhatlan eltökélésnek, ezen minnen-magunkkali szerződésnek: tennünk a' mit tenni kell, történjék bár mi." Más alkalommal végig megyen a' törvényszék' működésén, 's az elkésett, a' hátramaradt ügyeknek, annak mit ő az igazságszolgáltatás' függőben maradt adósságának" mondott, elintézését sürgeti; — vagy buzdítja a' birákat azoknak dicsérete által, kiktől a' törvényszék halál által megfosztatott, 's példányokul állitván fel a' hajdani magistratura' 's a' hajdani ügyvédi rend' nagy jellemeit.

Dupin' keresetiratai, Cormenin' itélete szerint „világosság', szabatosság' és logica' tekintetében mintákul szolgálhatnak," — ugyanezen biráló' véleménye szerint azonban, Dupin nem fejleszti ki azon széles ismereteket 's a' törvénytudomány' azon kincseit, mellyek Merlin' keresetleveleit jellemezték. Ortolan ezen vádra oda nyilatkozik: hogy Merlin' érintett tulajdonai nagybecsüek lehettek amaz átmeneteli időszakban, midőn a' csak imént megállapított törvényhozásnak még bajoskodnia kellett a' korábbi legislatio' öszves poggyászával, de hogy jelenleg valóságos anachronismusul szolgálnának.

Dupint, a' főstátusügyvédet, tudományán és szónoki talentumán kivül még egyéb tulajdonok is ajánlják. Senkisem ovakodott inkább nálanál a' közvádlói toga' azon veszélyes befolyásától, melly a' tisztviselőt keserüvé, igazságtalanná teszi a' védelem' irányában. Mint státusügyvéd elkésziti, hierarchiai kö-

telességéhez képest az illető keresetiratokat, de a' tárgynak megvitatása után, mint a' magistraturának tagja, végzést meggyőződése szerint követel, 's egyszernél többször küzdött, még pedig diadalmasan, azon követelések ellen, mellyeket a' ministerium' meghagyásából köteles volt formulázni. — Ennyi, úgy hiszszük, elégséges Dupinnek, mint státusügyvédnek jellemzésére; 's ezzel bérekesztjük vázlatunkat, még csak azt érintvén, hogy 1832-ben mind az „académie française'" mind az „académie des sciences morales et politiques'" tagjának választatván, mindkét intézet' ügyeiben élénk részt vesz jelenleg is. Dupin' kezében semmiféle tisztség sem válik sinecurává, 's még a' parányi is nagyszerüebb formákat vesz magára, példa reá Gacogne helység' községe, melly öt mairejének választá, 's mellyet ő valóságos minta-községgé alakított át. —

A' szónok' közelebbi megismertetésére ide iktatjuk azon beszédét, mellyet 1845 februárius' 22-én a' ministerium' külügyi politicájáról mondott, 's melly függetlenségének azon kissé marczona formáit is viseli magán, mik a' Journal des Débatsval akkorban azt mondatták Dupinről: „hogy szép talentum és zsémbes magaviselet által néha eléri az ember, miszerint veszedelmes ellennek tartassék; de végre még is az egész világ szövetkezik az ellen, ki senkit sem kimélt."

A' beszéd így hangzik:

Uraim! — Senki sem tagadhatja, hogy midőn a' minapi kamarai ülés lefolyt, kevés hónappal ezelőtt, komolyakká válhatott bonyodalmak felköltötték volt aggodalmunkat. Most arról van szó: tudnunk, miként bontakozott ki a' ministerium ama' viszonyokból; ha érdemlette-e azon hangos helyeslést, mellyet követel tőlünk, mellyet nehányan szeretnének neki megadni, mintegy bátoritásul, hogy ügyeinket ezentúl is azonképen kezelje mint eddiglen; vagy pedig meghatároznunk: ha elörelátóbb és szilárdabb magaviselet által nem lehetett volna-e ama' bonyolodásokat megelőzni, vagy érdekeinknek és méltóságunknak inkább megfelelő módon megfejteni?

A' tanácskozás három fő kérdésen központosúl, mellyek a' jelen 's a' múlt ülés között felmerültek 's megoldattak részben. —

Nehány ministerialis szónok' véleménye szerint az egész kormányrendszer megingadoztatik, mihelyest ennek nehány pontjára nézve véleménykülönbség nyilatkozik; szerintök összeroskad az egész épület, ha azon előfeltételből indulunk ki: hogy a' ministerium nehány pontra nézve nem mutatkozott valóban fentartónak; — 's ez' oknál fogva, hogy némelly tiszteletre méltó, de félénk és könnyen felriasztható egyéniségekre minél biztosabban számot tarthassanak, fennen hirdetik: hogy mindazok, kik a' ministeriummal ellenkeznek arra nézve, mit a' békének megnyerésére tett volt, 's azon módra nézve, melylyel szerinte a' békének fentartása eszközöltethető, — mindazok a' háború' felekezetéhez tartoznak. Ezen nézet szerint, egybenmásban eltérni a' ministerialis tanoktól, annyi, mint lemondani a' conservativ rendszerről, mellynek köszönhetjük, hogy a' társadalmi rendet 's a' dynastiát megállapitottuk, 's hogy szabályszerü kormányt mind alkothattunk, mind védhettünk az anarchia ellen. Szóval, némi szentegyházat szeretnének láttatni a' ministeriumban, hol parancsoló dogmákkal szemközt, egy pontra nézve válni el, annyi, mint elválni mindnyájától.

Tagadhatatlan, hogy ezen állitások ügyesen illesztettek együvé; szándékuk: elpalástolni a' hibásrészleteket, 's következtetni belőlök: hogy még azon esetre is, ha a' ministerium egy, két, három pontra nézve tévedett volna, az semmi az egész rendszerhez képest, semmi azon szükséggel szemközt, hogy egyesülve maradjunk, 's hogy conserváljuk nem annyira a' dolgokat mint inkább a' személyeket, kikkel megszokott és hasznos viszonyokban állunk.

Én kevés szóval fogom megczáfolni ezen ellenvetéseket; 's merem mondani, nem hogy magamról szóljak, hanem azon vélemény' érdekében, mellyet védendő vagyok, miszerint nem találkozhatik senki, még a' conservativek között sem, ki azt állithatná, hogy én bármikor is, a' háborút pártoltam volna a' béke ellenében.

Igen is, uraim, a' háborúnak volt egy felekezete közöttünk, egy igen veszedelmes felekezete, melly nékünk aggodalmat okozott, nem a' közelebb múlt időkben, hanem mindjárt forradalmunk' kezdetén, midőn az öszves restauratio, az 1815-diki év' gyászos emlékei némi dühre ébresztették a' nemzetet, midőn a' boszuállás' ingere, a' háromszinü zászlónak rehabilitatiója, a' hadi szellem' feltámadása lángot vetettek; akkor, midőn Lamarque, a' szintolly jeles szónok, mint ügyes tábornok, 's az őt szónoklatával és talentumával támogató Mauguin, izgatták mind ezen gyülést mind a' tömegeket, 's a' háborúra mutattak, mint egyedüli eszközre

az imént szülemlett dynastiának megerősítésére, a' háborúra, még pedig nem az igazságos háborúra, hanem a' háborúra bármi áron.

Azt, mit ők tűzkeresztelésnek nevezgettek, eszméik' lánczolata szükségesnek láttatá vélök a' dynastiának consecratiójára; — akkor igenis létezett közöttünk egy háborúfelekezet, ollyas felekezet, melly a' nemzeti ingerlékenységeket 's a' császári időszak' leghősiebb emlékeit felhasználta, 's melylyel megvívni talán annyi volt, mint magunknak némi érdemet szerezni. Mi megvívtunk vele, mi elnyomtuk, mi legyőztük. Én egyike voltam a' vivóknak, 's én ezt említem azok' számára, kik akkor nem ültek a' kamarában, vagy kik tagjai voltak ugyan, de kik megfeledkeztek, úgy látszik, akkori eljárásomról.

Más alkalommal, mellyről szinte említést akarok tenni, 's melly kapcsolatban áll a' jelen ministerium' alakulásával, az 1841-diki válaszfelirásban szinte tárgyalni kellett a' háború' 's a' béke' kérdését. Minket akkor arról vádoltak, hogy minden áron akarjuk a' békét; mások meg' arról vádoltattak, hogy a' háborút akarják szintén minden áron. A' vád mindkét részről igazságtalan volt és túlzott. De épen ennélfogva megtámadás és védelem egyiránt szenvedélyesekké váltak. Mondhatom, bajos feladás volt, illy alkalommal a' válaszfelirás' előadásában eljárni.

Önök emlékezni fognak a' békéről és háborúról szóló czikkely feletti vitára, azon vészre, melly ez' oldalról (a' szónok a' bal oldalra mutat) ellenem emelkedett; gondoskodnom kellett magamnak magamról, egyéni hangommal küzdenem azon hanggyüjtemény ellen, melly beszédemet szünet nélkül félbenszakasztotta, megvívnom a' zivatarral, melly valóban úgy bánt velem, mintha magam is tilos időben Belgiumban lettem volna. (Czélzás arra, hogy Guizot 1815-ben Gentben volt).

Én tehát ellene vagyok minden igazságtalan háborúnak, és őszinte barátja a' békének, az erkölcsiség', a' szabadság', a' népboldogság' érdekében, 's barátja vagyok nemcsak a' békének ez' vagy ama' nemzettel, hanem a' békének valamennyi europai nemzettel, mert csak illyes általános béke fejlesztheti ki mindazon jótéteményeket, mellyeket tőle várunk.

Már most ezen hajlammal, melly önöket meg fogja nyugtatni, legalább magamat mi illeti, — általtérek a' másik ellenvetés' vizsgálatára.

Hogyan! — minden eltérés bármi kérdésre nézve magában foglalja az öszves rendszer' változását? Tilos volna mondanunk: „önök e' tárgyra nézve tévuton vannak; önök veszélybehozták a' békét; nem védették, vagy nem védették eléggé itt vagy ott.“ Ezt csakugyan nem lehetne mondanunk, a' nélkül hogy válaszúl nyerjük: „Önök egy rendszert támadnak meg;

hadd lássuk, hol van az önök' rendszere?" — Mindezt a' végett mondják, uraim, hogy más terrenumra játszhassák át a' kérdést, hogy a' részletekről a' rendszerre fordíthassák a' figyelmet, azon rendszerre, melly nem szünt meg kizárólagos 's méltó gyöngédségünk' tárgya lenni.

Uraim, egy nemzet nem változtathatja mindannyiszor rendszerét, valahányszor ministerium ministerium után következik. Vagy azt higyük; hogy midőn valamellyikünk eltérő nézetben van a' ministerium' eljárásának egyik vagy másik részletére nézve, akkor 's azáltal már lemondott eddigi elveiről, 's átvállalta az ezekkel homlokegyenest ellenkezőket? Nem, ezt senkisem állíthatja; 's ha szükséges volna, bébizonyítanom, hogy ezen véleménykülönbség, hasonló elvek mellett is tökéletesen rendén van, magát a' többséget, 's azokat, kik magokat kiválólag conservativeknek hiszik, arra emlékeztetném, hogy ők több ízben példával mentek elő e' téren. . . . . A' véleménykülönbség együttjárhat a' szövetséggel, 's azon számos pontok, mellyekre nézve megvan az egyesség, néha minden veszedelmet elháritólag takarhatják be azon pontot, mellyre nézve egymástól eltérünk.

'S e' szerint akármellyik conservativ nyugott lélekkel teheti azt, a' mit önök tettek, 's a' mit önök alkalmasint még több ízben fognak tenni.

Maradjunk meg állhatatosan azon elvek mellett, mik 1830 óta lelkesítenek bennünket, maradjunk meg a' valóságos, az értelmes conservativek' sorában; de ne feledkezzünk meg arról, hogy néha meg kell állapodnunk, ha bennünket szerfelett messze akarnak vezetni, ha erőszakolni akarják meggyőződéseinket, ha veszedelemben látjuk a' közügyet. Tanácsosb, egy kérdésre nézve magára hagyni a' ministeriumot, mint a' ministerium' kedveért elhagyni az országot.

A' szőnyegen levő kérdés szerintem az ügykezelés' kérdése. Az a' kérdés: ha valjon jól vagy roszúl kezeltettek-e a' közügyek azon rendszer' kebelében, melly a' többségnek rendszere egyszersmind? Én nem tehetem világosabban a' kérdést: sükerrel kezeltettek-e az ügyek, vagy pedig roszalhatni-e a' választott ösvényt és nehány eredményeket? Ez Marokko' kérdése, Taiti' kérdése, a' kutatási jog' kérdése.

Semmi kétség, uraim, — ha csak a' czélt tekintjük, lehetetlen, hogy találkozhassék értelmes ember, ki Marokko miatt hosszasabb vagy épen europai háborút szeretett volna előidézni.

'S találkozhatik-e értelmes ember, hazájának barátja, 's barátja az emberiségnek, ki óhajthatta volna, hogy olly nyomorú viszálkodás miatt, minő a' Taitiban keletkezett, a' világnak két leghatalmasabb nemzete egymás ellen fegyvert fogjon 's magával rántsa az egész mindenséget, még

pedig a' végett, hogy megtudhassuk: Pritchard úr valjon sértetett-e vagy sem, személyében és patikájának érdekeiben?

'S végre, ki akarhatta volna, ki akarhatná jelenleg, ki akarhatná bár mikor, hogy ollyatén kérdés miatt, melly a' philanthropián alapúl, hogy a' rabszolgakereskedés' eltörlésének kérdése miatt, mellynek elve az emberiség' szeretete, hogy a' miatt, miszerint a' feketék felszabadítassanak 's a' felszabadultak többé rabszolgaságba ne kerülhessenek, — mondom, ki akarhatott volna e' miatt, kiirtó háborút a' fehérek között, még pedig az emberiség' azon elvének nevében, melly alapul szolgál a' békeszerződéseknek?

E' szerint tagadhatatlan, hogy az egész világ békésen akará elintézni e' három ügyet. Béke Marokko miatt, nehézségeink' orvoslása után; béke Taitiban, hogy különben is megismert protectoratusunkat ellenőrködés nélkül állapíthassuk meg; béke a' kutatási jog miatt, minthogy ez jóval inkább philanthropiai kérdés volt, mint politicai.

Békét mind ezen ügyekben, — ebből áll a' politicai kérdés. De békét milly áron? ez az eljárás' kérdése.

A' külügyek' ministere azt állitá vala tegnapi beszédében, hogy ő Francziaországnak mind jogait, mind érdekeit, mind méltóságát oltalmazta eljárása által.

Már pedig én azt hiszem: hogy a' jogok nem oltalmaztattak; én azt hiszem: hogy az érdekek veszedelmeztettek; én azt hiszem: hogy Francziaországnak méltósága sehol sem volt feltaláltatható az eljárásban.

Marokkót mi illeti, méltóztassanak, uraim, a' sereget különválasztani a' cabinettől, a' győzedelmeket különválasztani az alkudozásoktól. Ne mondjuk: Varus, mit míveltél legióinkkal? Ő azt válaszolná: Én győzedelmet nyertem velök. Az országnak örömrivalgása nem várta bé a' cabinetnek felhatalmazását. A' városokban azonképen mint faluhelyeken, a' legmíveltebb férfiak azonképen mint a' legszegényebb napszámosok, örömmel üdvezlették kettős győzelmünket.

Lássuk a' tényeket.

Először is Marokkót. Itt seregeink dicsőséggel tetézték magokat; de mi része van a' ministeriumnak ezen fényes kezdetü ügyben? A' mi katonáinkat, a' mi seregeinket illeti a' háborúnak dicsősége; önöket, minister urak, a' szerződés, melly a' háborút berekesztette. Önök szeretnének osztozkodni, jól tudom; de ez nem volna igazságos: katonáink szerfeletti rövidséget szenvednének.

A' ministerium helyesen cselekedett, hogy a' marokkoi kérdést nem használta fel háború' eszközlésére; elég nekünk, untig elég, Algir. De

én arról vádolom a' ministeriumot, hogy a' szerződésben igéretet tett: miszerint Abd-el-Kaderrel, ha kezünkbe szolgáltatják, emberségesen, nemeslelküleg fogunk bánni. Milly botrány! Önök tehát megfeledkeztek arról, hogy Francziaországban mindig nemeslelküleg bántak a' legyőzött ellennel? Roszallanám önök' eljárását a' marokkoi ügyben, még azon esetre is, ha önöket csak arról kellene vádolnom, hogy illyes lappal mocskolták be évkönyveinket!

Lássuk Taitit. . . . . Nem akarom azon epicus gondolat' eredetét kutatni, melly önöket egész Oceaniáig vezette, kútforrását azon vágynak, hogy valami rendkívüli dolgot követhessenek el, 's hogy kikötönk legyen azon esetre, ha ott halászbarkáink találnának lenni. De én védem a' kamarát, midőn ezt önök arról vádolják, hogy a' szükséges tőkéknek megszavazása által magáévá tette az ügyet.

A' kamara ezen körülményt hasznára fogja fordíthatni, 's más alkalommal majd meggondolja magát, és ha azt mondják neki: „hiszen csak pénz kell," tudni fogja, hogy néha innen még egyéb dolgokat is szoktak következtetni. Egyébiránt, én csak önök nyilatkozását idézem, azt, hogy ott kitüzetett a' franczia zászló, és hogy ennek nem szabad félrevonulnia.

Ez gyakran igaz, igaz csaknem mindig; de még is ne faragjunk szerfelett általános maximát belőle, mert különben minden makacsság, minden roszúl kezdett eljárás, minden fonákul kitűzött zászló vég nélküli zavarba hozna bennünket. Ezen logica szerint, ha Afghanistanhoz azon viszonyban állunk, mellyben az angolok, végkép elmerültünk volna benne, 's küzdenénk minden haszon nélkül ezer akadály ellen.

Nem, nem; a' bölcseség arra oktat bennünket: hogy a' közügyeket mindig kapcsolatba kell hoznunk a' józan érdek' kérdésével, 's hogy ezen érdeket egyeztetnünk kell a' birodalom' méltóságával.

A' kamara tehát nem tette magaévá az ügyet; azt mondták neki: „ez csak kezdő ügy," 's ő azt válaszolta: „jól van," de azért nem szüntette meg a' felelősséget; ezen felelősség egész terhével nehezedik a' ministerekre, 's még akkor is, midőn a' kezdetet helyeselte, ezt úgy értette a' kamara, hogy önöknek természetesen számot kell adniok a' további eljárásról.

Most a' Pritchardféle kérdéshez érkezem.

Mit mondott volt tegnap a' külügyi minister? Ime, ezek voltak állításai, mellyeket beszédéből kivonhattam.

Ő bévallott ténynek mondotta, hogy Pritchard nem volt köztisztviselő, hogy nem volt felruházva consultiszttel Taitiban, hogy lemondott,

rég' már, ezen czimről, még pedig levél által, melly a' franczia kormány' képviselőit ezen lemondásról hivatalosan értesítette.

Más részről azt állitotta a' külügyi minister, hogy a' vallásos érzelem, a' vallási szónoklat' joga, 's a' cultusok' szabadsága nem sértettek meg, 's hogy e' tekintetben panaszra nem szolgáltattunk okot, sem Taitiban sem Angliában.

A' minister úr elvül állitotta fel: hogy nekünk jogunk volt, minden lázitó külföldit Taitiból elüzni; ez áll, mert sehol sem létezhetnék semmiféle nemzetiség, ha a' külföldieknek, mert idegenek, joguk volna feltámadni a' státus ellen. A' rendőrségi és biztossági törvények a' világ' minden tartományaiban kötelezők az idegenekre nézve, még azon esetre is, ha ezen idegenek angolok volnának.

Végre azt is mondták önök, hogy ügyviselőinknek méltó okuk volt, Pritcharddal úgy bánni, a' mint bántanak vele, őt letartóztatni és kiüzni; ezek önöknek saját szavaik, egytől egyig így állanak a' Moniteurban.

Jól van; e' szerint négy tényre nézve tisztában vagyunk. Pritchard nem volt köztiszttel felruházva; a' vallásos érzelem nem sértetett meg; nekünk jogunk volt lázitó idegeneket kiüzni; Pritchard illyes lázitó idegen volt. Mind ennélfogva, őt jogosan tartóztattuk le, őt jogosan üztük ki.

Minőnek kell vala ehhezképest lenni a' cabinet' eljárásának? Miért rovatott meg azon ügyviselőnk, ki Pritchardot letartóztatta a' végett, hogy hogy őt a' lázadás' munkájában akadályozhassa? Miért fizetünk Pritchardnak kárpótlást olly veszteségért, mellynek ő maga volt szerzője, ő, ki a' lakosságot ellenünk izgatta?

Lássuk a' külügyi ministernek két rendbeli ellenvetését, mellyeknek elseje ellenkezésben áll imént idézett negyedik tételével. „Nem voltunk anyagi bizonyitékok' birtokában, így szól; aztán hibás, roszallást érdemlő részei is voltak az eljárásnak; az ügyviselő nincsen mindenre jogositva."

Ez áll; de önök nem közlötték velünk az okleveleket, nem azt, a' mit látnunk, tudnunk kell, hogy önök' inditványát támogathassuk.

Mellyek voltak azon megrovást érdemlő eljárásrészek, azon tények, mellyek nem vállaltattak el, mellyek helyteleneknek nyilatkoztattak, 's mellyekre még egy ízben mondatik ki a' roszallás?

Bocsánatot kérek önöktől, hogy mint jogtudós szólok e' helyett; — ha önök nem voltak anyagi bizonyitékok' birtokában: sem arra nem lehetett okuk, hogy önmagokat kárhoztassák, sem arra, hogy másokat kárhoztassanak, mielőtt őket kihallgatták; azt kellett volna mondaniok, mit illyes alkalommal mondani szokott a' diplomatia: „még nem értesítettem hi-

valalosan a' történtekről..... Önök számot tarthatnak rá, — ha ollyas valami történt, a' mi elégtételt érdemel, ezt nem fogjuk megtagadni, de fenntartjuk magunknak a' tények' valóságának elöleges vizsgálatát."

E' helyett mi történt? Önök be sem várják ezen bizonyitékokat; önök roszalják Pritchardnak letartóztatását ugyanakkor, midőn megismerik, hogy jogunk volt, öt letartóztatni; önök kárpótlást itélnek oda Pritchardnak, mielőtt magaviseletéről tökéletesen értesítve volnának, 's mielőtt tudnák, ha valjon ollyas sérelem követtetett-e el rajta, mellyet helyre kell hozni; vagy pedig, ha valjon, ellenkezőleg, nem okozott-e ő nekünk ollyas kárt, melly testi büntetését vonná maga után, ha még kezeink között volna, vagy kárunk' pótlását vagyonából, ha illyest Taitiban maga után hagyott.

'S mit hoznak fel önök a' Pritchardnak odaitélt kárpótlás' oltalmára? Nekünk az már szerencsétlenségünk, hogy valamennyi vitáinkban azokkal, kik nemzeti érdekeink' ellenei, ministereink olly annyira elmések mind azon kisebb és nagyobb okok' feltalálásában és érvényesitésében, mellyek elleneink' követeléseit közelebbről vagy távolabbról sanctionálhatják, — miszerint ezek legjobban cselekesznek, ha bennünket magunkra hagynak, 's ha minket minnen szavainkkal czáfolnak meg, mondván: „önök önmagok is megismerték, hogy követelésünk a' legeslegigazságosabb és legeslegtörvényesebb."

Az angolok máskép cselekesznek; — ők habozás nélkül igy szólottak: „Pritchard ügyviselőnk volt, neki van igaza, önök fényes elégtétellel tartoznak neki." Önök erre azt mondhatták volna: lehetetlen, hogy franczia hadi tiszt gyávaságot vagy ok nélküli sértést követett volna el; mi ismerjük ügyviselőinket; marinánk nem követhette el azon vétket, mellyről vádoltatik; egyébiránt, ha csakugyan történt valóságos kártétel, mi azt helyre fogjuk pótolni, mi meg fogjuk vizsgálni az ügyet, de mi nem nyithatjuk meg eljárásunkat azzal, hogy önöknek, mielőtt felvilágositattunk volna, elégtételt, még pedig fényes elégtételt szolgáltassunk; mert ha fényes az egyikre nézve, megalázó leszen a' másikra nézve, mindaddig mig a' tények nem fogtak constatáltatni.

'S csakugyan, uraim, mit értünk ezen szó: „injuria" alatt? Bocsánatot kérek a' kamarától, hogy neki három deák szót idézek, még pedig három jogtudományi szót: Injuria est quod sine jure fit. Az, a' mi jog nélkül történik; de a' mi joggal történik, az nem injuria, azt bátran lehet védeni és következményeiben támogatni. . . . . , ...

A' ministerium arra figyelmeztette a' kamarát, hogy az angol kormány semmit sem követelt tőlünk; hogy a' mit tettünk, azt minnenma-

gunktól tettük; hogy mi, rendkívüli igazságérzetnél fogva, hogy a' franczia kormány, önszántából adta meg Angliának ama' kettős elégtételt, miszerint saját ügyviselőnket, ki bennünket védelt volt, megróvtuk, 's az angol ügyviselőnek, annak, ki taitii szállásunk' biztosságát veszedelmeztette, kárpótlással szolgáltunk.

Igaz, hogy a' nyomtatva megjelent egyik okiratból azt lehetne kiolvasni, hogy az angol kormány név szerint semmitsem követelt tőlünk; de jó lesz elolvasnunk az egész helyet, hogy felfoghassuk, milly ügyességgel bántak velünk.

Én nem csak ama' fegyveres hajóról szólok, melly útnak fogott volna indúlni, mint az argonauták' hajója, 's melly Pritchardot Taitiba visszafogta volna vinni; ezzel csak ijeszteni akartak bennünket, de szólok arról, a' mit követünk' sürgönyeiből mindnyájan kiérthettünk.

Augustus' 10-én költ iratában lord Aberdeenről ez áll:

„Azon elvhez képest, mellyet már első találkozásunkkor, a' legbizodalmasabb hangon nyilvánított, most is biztossá tett engem, hogy a' kiegyenlitési mód' kijelelését a' király' kormányának igazságszeretetére és loyalitására bízza."

Ez annyit jelent: gondoljátok meg, mivel tartoztok nekünk, hiszen nem sok fejtöréstekbe fog kerülni. 'S ez tökéletesen áll, ha valaki nagy hibát követett el, de nincs értelme a' tényekkel szemköztt.

Hogy azonban rajtunk a' módnak választására nézve is segítsen, így folytatja előadását önök' levelezője:

„Lord Aberdeen, mint mondám, a' legnagyobb mérséklettel szólott mindig, telve jóakarattal és barátsággal Francziaország és nagyméltóságod iránt, de még is mintha azt vettem volna észre beszédéből, hogy szerinte Angliának becsülete egyik taitii ügyviselőnk' eljárásának roszallását, vagy épen ezen tisztviselőnk' visszahivatását, avagy más, ehhez hasonló lépés' tételét elkerülhetlenül követeli. A' közönség 's a' sajtó is hasonló értelemben nyilatkoznak "

Igy hangzott a' suggestio; a' ministerium megragadta és felfogta, 's hogy az angol neheztelést lefegyverkeztesse, roszallást mondott ki d'Aubigny úr' eljárására.

Ez áll a' kárpótlásra nézve is.

Jarnac úr így szóll:

„ . . . . Utolsó találkozásunkkor azt vettem ki lord Aberdeen' beszédéből, hogy Pritchard úrnak pénzbeli kárpótoltatását jó szemmel fogná nézni az angol kormány, 's hogy ez lényegesen mozdítaná elő a' vitának elintézését."

Az első suggestióra kimondatott a' roszallás, a' másodikra megadatott a' kárpótlás.

'S önök ezen eljárást méltányosnak mondják? Megróni a' franczia ügyviselőt, ki hadi seregünk' biztosságának érdekében, a' Pritchard' lázitásánál fogva szükségessé vált ostromállapot' idejében, elfogatta a' lázitót, hogy a' bajnak továbbharapódzását akadályozza; — 's azonfelül még kárpótlást is itélni oda Pritchardnak!

Tegnap kisérlet történt, más szempontból védeni ezen kárpótlást. Pritchardot nagy pénzbeli veszteség érte, mert letartóztatott, 's mert hat napig fogva tartatott. Ez a' nagy nehézség.

A' nehézség, mint én értem, abban fogna állani: hogy egy ártatlan ember, hogy olly valaki, kit nem volt okunk letartóztatni, fogva tartatott. Illy esetben, nem lehet eléggé bánkodni; — ártatlant sértettünk, tévedtünk, elégtételt adunk; de még ez' esetben is, nem pénzzel fizet az ember, hanem mentségekkel, mi a' történetből megsértetett becsületes embereket mindig kielégíti.

De önök úgy találják, hogy Pritchard gyógyszerész' érdekei nagy rövidséget szenvedtek annálfogva, mert letartóztatott, mert hat napig fogva tartatott; olly rendszabály, melly magában Párisban, a' polgárisodás' kellő közepében is elkerülhetlennek fogott volna mutatkozni, mert lázitás', felbojtás' esetében egy részről, 's ostromállapotéban a' másikról, mindenekelőtt szükséges, felbojtó és lázitók között megakadályozni az érintkezést, a' közlekedést.

E' szerint az elvek' értelmében történt az eljárás.

De lett legyen ez akármint, annyi bizonyos, hogy most már csak anyagi érdekek' sértéséről, csak anyagi kárpótlásról van szó. Ezen érdekek hat napi fogság által sértettek, és önök megismerik, 's önök magok is mondották, hogy azon esetre, ha Pritchard azonnal hajóra szállítatik és tova küldetik, semmivel sem tartoznánk neki, mert akkor alkalmasint elmarad egynémellyike azon nehány szónak, mellyeket mi nem tudunk, 's azon megrovást érdemlő eljárásrészeknek, mellyeket önök eltitkolnak előlünk. Mi csak annyit tudunk, hogy „blockhouse"-ban tartatott fogva. Már pedig világos mindenki előtt, hogy azon esetre, ha dereglyére ültetünk valakit, hogy más országba szállitassék, szükségképen sokkal hosszasabb időre záratik el ügyeinek kezelésétől, 's következőleg, sokkal lényegesebb kárt szenved, mintha magában az országban 's csak nehány napra záratik el. E' szerint, bár mennyire törekedjenek önök igazolni a' kárpótlást, még sem érhetnek czélt. Önök argumentumot, hasonlatosságot akartak keresni azon két catholicus missionarius' eljárásában

kik Taitiba mentek, hirdetni az evangeliumot. Már akkor mondottam volt önöknek: „Igen, az evangeliumot hirdetni, de nem felbojtani ellenünk a' lakosságot.“ 'S csakugyan ebben rejlik a' lényeges különbség.

Igen, de önök azt mondják: Taitinak chartájában szó van státusegyházról, melly az idegen vallás' missionariusait kitiltja az országból. Lehetnek Taitiban törvények, mellyek ismeretlenek előttem; én nem hízelkedem magamnak azzal, hogy a' taitii törvényhozást olly jól ismerem, mint önök; de ha pogány vallás uralkodik Taitiban, miként történhetett, hogy Pritchard képes volt annyira magához hódítani a' lelkeket, még pedig épen predikációi által?

Én hajlandó vagyok azt hinni, hogy nem Pomare királynénak törvénye tiltja Taitiban a' cultusok' szabadságát, hanem az angol missionáriusok, kik a' catholicusok' versenyétől tartanak. 'S lehetséges-e, hogy azok, kiknek első dogmájok a' liberum examen, hogy azoknak is megvan a' magok türelmetlenségök?

Ez' esetben ama' két missionarius távolról sem szegte meg eljárása által a' taitii státusvallás' törvényét, hanem csak ollyas tényt követett el, melly egy másik europai vallás' ügyviselőinek nem tetszett. De lett legyen ez bár mint, — én azt állitom: hogy ennek semmi analogiája Pritchard' esetével, kinek vallásos érzelmeit senkisem sértette, ki predikációit és gyogyszerészetét folytathatta, de kinek, ellenünk, Taitinak protectorai ellen nem kellett volna ármánykodnia és lázítania; 's állítom továbbá azt: hogy csatákat és vérontást maga után vonó lázításnak eszközlése nem hasonlíthathatik össze két alázatos missionárius' eljárásával, kik az evangeliumot 's a' békét jöttek hirdetni, 's kik azonnal kiüzettek, a' nélkül hogy öket egyéb valamiről lehetett volna vádolni.....

Mindezeknél fogva felhatalmazottnak tartom magamat kinyilatkoztatni: hogy ezen ügyben Francziaország' joga nem védelmeztetett, hogy érdekei nem vétettek oltalomba, 's hogy méltósága, miután engedett, szót fogadott, kárpótlást fizetett, szintén védelem nélkül maradott.

'S most figyelmeztetni akarom a' kamarát azon nyilatkozat' fontosságára, mellyet töle követelnek. Vannak közöttünk, kik hajlandók megelégedésöket a' ministerium' eljárásával nyilvánítani, 's kik mind a' mellett igy szólanak: „csak tálalják fel előttünk a' Pritchardféle kárpótlást, mi azt megtagadni fogjuk.“

Ez késő vigasztalás lenne, uraim; késő és hatásnélküli. Önök' ministeriuma igéretet tett; senkisem tudja, milly öszveg fog a' számadás' alkalmával megállapitatni, de az elv el van fogadva; 's midőn valamelly nemzet igéretet tesz, ha bár helytelenül is, 's midőn ez nem függeszte-

tik fel a' helyeslés' békövetkezésétől, akkor kötelezve van, akkor kell fizetni. Tartsák fel önök legalább azon jogot magoknak, miszerint mondhassák, hogy nem helyeselték az eljárást; intézkedjenek ollyképen, hogy legalább nem önök' világos megegyezésével történjék a' fizetés, ha már fizetni kell. Az öszveg nem leszen szerfelett nagy; ha a' kormány köteles azt fizetni, tudni fogja, hogy hol találhatja; hiszen ott vannak azon tőkék, mellyeket annálfogva mondunk titkos tőkéknek, mert azoknak neveiket, kik bennök részeltetnek, némi szenny érné, ha kitudódnának. Bízom benne, hogy a' kamara sohasem fogja őket tudakolni. De ovakodjanak önök olly nyilatkozattól, mellyből azt lehetne következtetni, miszerint önök megismerték legyen, hogy a' ministerium jól kezelte ügyeinket, hogy Francziaország' érdekeit jól védelmezte, 's hogy midőn mindazt megadta, a' mit kivántak tőle, nemcsak tagadhatlan jószándékkal, hanem méltányossággal is járt el. Nem, a' méltányosság egyéb valami; a' méltányosság abban áll, hogy kinekkinek megadjuk a' magáét. Már pedig önök azt adták volt Angliának, mi őt nem illette.

Most még a' kutatási jogról akarok szólani.....

Az nem áll, hogy Francziaországnak nyilatkozásai a' kutatási jog ellen vagy gyengeséghez, vagy meggondolatlan lépéshez fognak vezetni. Önöknek ezen állitása csak azt bizonyítja, hogy nem érzenek magokban hajlamot az értekeződéshez.

Mi úgy tudjuk, hogy a' gyengeség 's a' meggondolatlan lépés között van valami, mit sem gyengeségnek sem hebehurgyaságnak nem mondhatni, 's ezen valami: a' jog.

A' kutatási jogról szóló szerződés által nem akartuk e' jogot Angliára szállítani, nem akartunk lemondani lobogónkról, nem akartunk hasznot szerezni Angliának, kereskedésünk', tengeri erőnk' kárával.

Ezen szerződés elvileg nem roszaltatott, sőt figyelmünket sem igen vonta magára mindaddig míg boszantóvá nem vált; de midőn olly tények által nyilatkozott, mellyek tengerészeinket kárba ejtették, akkor valamennyi politicai vélemény szólalt fel ellene.

Végre egy tény adta volt magát elő, miután igéretet vettünk, hogy az öszves polgárisodott világ fog ezen szerződéshez járulni: a' legelső tengeri hatalmasságok' egyike, mellynek megegyezése, rabszolgakereskedést gyakorló státusai is lévén, — legeslegfontosabbnak ismertetett, rögtön, különkötés által felmentetett a' kölcsönös kutatás alól. A' hatalmasságok megismerték, hogy az éjszakamerikai egyesült státusok magok fogják hajóikat kutatni. Ekkor felszólaltunk: Miért van az, hogy Francziaország, melly a' rabszolgakereskedésről lemondott, 's mellynek

loyalitását egyáltalában nincsen ok gyanusítani, kétségbe vonni, — ne örvendhessen ugyanazon előnynek? 'S íme, ez egy új inditó ok, követelnünk: hogy kereskedésünk a' franczia lobogó' kizárólagos örködése alá helyeztessék; ezt akartuk, akarjuk, 's akarni fogjuk mindig.

'S lássuk most, mi módon szeretnék a' jelen körülmények között kijátszani a' kérdést. Én felhívom a' kamara' figyelmét, mert meggyőződést szereztem magamnak e' tárgyban, 's mert nem akarom, hogy a' kamarát rászedjék, hogy a' franczia nemzetet megcsalják, vagy hogy daczoljanak vele.

Önök biztosságokat neveztek ki, önök értekeződésekhez láttak azon eszköznek kitudására, mellynek hatása felérjen a' kutatási jog' hatásával. 'S a' minister azon beszédében, mellyet a' pairkamarában mondott, megismerte, hogy a' kutatási jog elégtelenné vált, 's hogy szükségképen surlódásokat idéz elő státus és státus között; azon beszédében pedig, mellyet tegnap e' szónokszéken mondott, ugyanazon minister azt hirdeté nekünk, hogy Angliában a' kutatási jogot leghathatósabb eszköznek tartják.

Gasparin úr, ki nálamnál inkább van béavatva azoknak nézetébe, kik e' tárgyban akadékoskodnak, igen hatásos, 's jóval általánosb és a' kérdés' megoldását jóval inkább megközelitő módot ajánl nekünk: a' rabszolgaság' eltöröltetését. Isten mentsen, hogy ezt ellenezzem, ha lehetséges, ha alkalmas mód, és ollyatén, mellyet financziáink megengednek, 's melly nem fogja gyarmataink' közvetlen tönkrejutását maga után vonni.

Szívesen hiszem, hogy Anglia ezen módot szintolly hatásosnak fogná tartani, mint a' kutatási jogot; 's hiszem azt is, hogy édesörömest elsőséget adna néki; de gondolják meg önök, mire kötelezik le magokat ezen negociatio által, mellynek következése, hogy azon esetre, ha önök nem találnak módot a' kutatási jog' pótlására, helyettesitésére, a' kutatási jog megtartatik mostani formájában; ha találnak módot, melly önök' szemében jó, de melly Angliának nézete szerint nem éri fel a' kutatási jogot, akkor Anglia nem áll reá, 's a' kutatási jog ez' esetben is fennmarad; végre, ha a' rabszolgaság' eltörlésének eszméjénél állapodnak meg az értekeződök, akkor Franciaországra nézve egyiránt sérelmes két tétel között kell választaniok önöknek: vagy el kell törleniök a' rabszolgaságot, financziáik' kárára és gyarmataik' megbuktatására; vagy pedig, ha nem akarják eltörleni a' rabszolgaságot, akkor megmarad a' kutatási jog mostani formájában; valamennyi ízetlenségeivel és valamennyi alkalmatlanságaival.

Ez leszen a' nem régiben megnyilt jegyzőkönyv' eredménye, 's azoktól, kik értekeződőkül választattak, bajos volna egyebet várnunk. Ezen két férfiunál becsületesbeket, tisztesebbeket nem ismerek, de makacsabbakat sem. Lushington úr, telitömve angol nézetekkel, nem fog kivánságunkhoz járulni; 's még kérdés, ha valjon Broglie úr fog-e az 1831-diki és 1833-diki kötésektől elállani, mellyek az ő művei, — ha csak a' rabszolgaságot nem töröljük el, mire nézve már egy mindnyájunk előtt ismeretes jelentést tett.

A' kamara mást akart; önök nem úgy értették e' kérdést, hogy a' kutatási jogot mostani formájában fenn kell tartani, mert nem tudjuk mivel pótolni; vagy, hogy csak akkor kell azt eltörölnünk, ha pótlékát feltalálandottuk; önök azt állitották: hogy valamennyi hypothesis' esetében, ezen jog, mindaddig míg fenálland, külön mindenik hatalmasság' tengeri ereje által fog a' lobogója alatti valamennyi hajón gyakoroltatni.

Ezen nyilatkozatnak kellett volna minden további értekeződésnek kezdetül, 's ideiglenes előintézkedésül szolgálni. Ha a' kutatási jog ezen értelemben, azaz: a' kamara' kétszeri felirásának értelmében állapítatik meg, akkor az értekeződés más módok' és eszközök' feltalálására bizvást fogott volna folytattathatni, akkor reánk nézve nem volt volna sértő, legalább nem ollyas, melly nemzetünket meggyalázza.

De a' dolog nem áll igy. A' kutatási jog fenntartatott azon formájában, mellyet mi nem helyeslünk, mindaddig mig annak pótlékát fogták feltalálni, 's ha ez nem találtatik fel, a' kutatási jog fennmarad örökön örökké.

Ez' oknál fogva, ha a' ministerium azt mondja nekünk: hogy nagy lépést tett; én azt felelem: hogy ez hibás lépés volt.

Én azt hiszem, hogy a' ministerium nem csak nem követte a' kamara által kijelelt ösvényt, hanem hogy veszedelmeztette és bonyolitotta az ügyet.

Itéljen most e' tárgyban a' kamara. Ez nem alap nélküli vád, nem személyek miatti, nem szavak feletti vita.

Most tárgyról kell itéletet hoznunk, olly tárgyról, melly nagy mértékben érdekli az országot, ez ismeri az ügy' minden részleteit, 's önök ezen ország' színe előtt fogják feloldani a' kérdést.

Ohajtják-e önök, hogy a' válaszfelirás' megszavaztatása után, örömét nyilatkoztassa ki a' ministerium, mondván: ezen fényes helyeslés, melylyel önök olly állhatatosan 's annyi sikerrel folytatott eljárásunkat kisérték, arra int bennünket, hogy azok maradjunk, a' kik voltunk? azaz, ha majd egyéb ügyek is ezenképen kezeltetnek, önök ezt tökéletesen

helyesnek fogják találni, a' multnak helyeslése bátoritásul fog szolgálni a' jövendőre nézve.

Én, uraim, felelősségemnek érzetében nem mehetek annyira. Én a' békének, én a' szíves egyetértésnek embere vagyok. Maradjunk békében az egész világgal, gondoskodjék mindenki magamagáról, így szólottam 1831-ben; azaz: semmi elfoglalások, semmi hóditások, adjuk meg kinekkinek a' magáét, induljunk ki a' tökéletes viszonyosság' elvéből. De eddig Anglia' érdekében történt minden, semmi sem a' magunkéban.

Én szavazni fogok bármelly megszoritó jobbitvány mellett, ha ez nézetemnek tolmácsul fog szolgálhatni

BROUGHAM.

Brougham (Henry) született 1779. september' 19-én Edinburghban, nem gazdag, de mégis vagyonos szülöktöl. Anyai nagybátyja Robertson, a' híres történetiró, azon volt, hogy a' gyermek' elmebeli tehetségei minél czélszerüebben fejlesztessenek ki, 's midön Brougham tizenhat éves korában az edinburghi föiskolába került, rövid idö mulva magára vonta a' közfigyelmet egy opticai értekezés által, mellyet a' londoni „royal society"-nek beküldött, 's melly ezen tudományos társaság' 1796-diki évkönyveiben jelent meg; két évvel utóbb ugyanezen társaság Broughamnak egy újabb munkáját, a' felsöbb geometria' köréböl bocsátotta ki.

Ezen idötájban (1798) az ifju Brougham tagjává lett az ugynevezett „speculativ club"-nak, melly kivált szónoklati gyakorlatok' eszközlésbevételére alapítatott, 's mellyben Scott, Southey, Horner, Jeffery, Brown 's még több mások voltak Brougham' társai, kik utóbb vagy irodalmi, vagy politicai hírnévre tettek szert.

1800-ban Stuart, most már lord Stuart de Rothsay barátjával Németországnak éjszaki részét utazta be, 's midön nehány hónap mulva Edinburghba visszatért, a' skót ügyvédek' lajstromába iktattatott. Új tiszte, mellyet a' legnagyobb lelkismeretességgel töltött be, 's melly neki rövid idö alatt fényes nevet szerzett, nem akadályozá öt irodalmi pályáján, 's az 1802-ben alapitott Edinburgh-Review mindjárt kezdetben igen buzgó 's e' napig folytatott közremunkálásának örvendhetett.

1803-ban: „an enquiry into the colonial policy of the european powers“ (észrevételek az europai hatalmasságok' gyarmati politicájáról) czím alatt megjelent nagyobb munkája közfigyelmet gerjesztett. Mackintosh, — egyike a' legilletékesebb birálóknak — Gentzhez 1803. julius' 12-én intézett levelében nagy dicsérettel említi e' munkát: „szerzője — így ír — huszonnégy éves skót, Edinburghban. Alapnézeteit igen fontosoknak tartom, 's nehány uralkodó előitélet a' gyarmati politica körül, véleményem szerint, megczáfoltatott e' munka által. Igaz, hogy rövidebb lehetne, 's hogy legjobb benne a' kezdet, de minden hibái mellett is a' legjobb könyvnek tartom, melly Europában eddigelé világot látott ez' ügyben.“

1805-ben Brougham másod ízben látogatta meg az europai continenst, még pedig Pittnek megbizásából. Az olvasó tudni fogja, hogy ezen időtájban Éjszakeurópának nagyobb része Napoleontól vett parancsokat, de épen ekkor az ellentállás' némi jelenségei mutatkoztak a' déli részekben, 's Anglia azon reménynek engedé magát oda, hogy az iberiai félszigeten sükerrel fog megvívhatni a' francziák' császárjával. Ez' oknál fogva Pitt szükségesnek látta, olly valakit küldeni Spanyolországba, ki őt a' félsziget' viszonyairól személyes tapasztalás' nyomán részleteseben értesíthesse, 's e' tiszttel Broughamot bízá meg. A' fiatal ügyvéd örömmel ragadá meg ez' alkalmat ismereteinek, tapasztalásainak öregbitésére, de ellenei utóbb több ízben szemére lobbantották, hogy pályájának ezen szakában titkos ügyviselőül szolgált a' mindenható, a' tory ministernek, ő ki utóbb két évtizeden keresztül irgalmatlan ellene volt Pitt' hívei' valamennyi intézkedéseinek.

1807-ben Edinburghból Londonba költözött, hol egy évvel később, több londoni, liverpooli, manchesteri 's a' t. kereskedőknek a' kormány' eljárását bépanaszló petitióját négy óráig tartott beszéddel támogatá az alsóház' sorompói előtt, mi hirétnevét az ügyvédnek Angliában is honositotta, 's minek legközelebbi eredménye az volt, hogy ügyeinek száma mind Westminsterhallban,

mind a' circuituson, (a' birójárás' alkalmával) rendkívülileg öregbült.

1810-ben új pálya nyilt meg ambitiója előtt. Az earl of Darlington' utóbb marquis Cleveland' közbenjárására Camelford borough' képviselőjének választatván, 1810-nek elején széket fogott a' parliamentben. Első beszéde, mellyet martius' 5-én mondott, nem felelt meg barátjai' várakozásának, de midőn néhány hónappal utóbb (junius' 15-én) a' rabszolgakereskedést eltörlő törvény' elégtelenségére forditotta a' ház' figyelmét, mindnyájaknak véleménye szerint már az elsőrendbeli szónokok' sorában fogott helyet.

„Három éve — így szólott — hogy ezen gyalázatos kalmárkodás nem áll többé az ország' törvényeinek pajzsa alatt, 's ez' oknál fogva kinyilatkoztathatom, Istennek hála, azon érzelmeket, mellyek előbb nem az ügy, hanem a' törvény iránti gyengédségből elhallgattattak néha..... Én óvást teszek azon nyelvbeli visszaélés ellen, mellynél fogva a' gyalázatosak magokat kereskedőknek, kalmároknak mondják; foglalatosságuk nem kereskedés, hanem gazság. Én sokkal jobban ismerem, sokkal inkább becsülöm azon igen tisztességes, igen hasznos foglalkodást, a' kereskedést, mellynek feladása, emberiebbé, békésebbé tenni a' világot, melly természeténél fogva ellene az erőszaknak, a' csalásnak, melly elválaszthatlanúl van összekapcsolva szabadsággal és jószándékkal, — én sokkal többre becsülöm a' kereskedést, mintsem hogy megengedhetném, miszerint neve, sajátságos eszmeferditésnél fogva, gyalázatosan pazaroltassék olly emberekre, kiknek életök: árulás, rablás, zsarlás és gyilkosság, 's kik a' legczudarabb czél' elérésére a' leggonoszabb büntett' gyakorlatában járnak el. Midőn gyilkosságról szólok, akkor betűértelmében veszem e' szót; a' mit mondok, nem phrasis, a' mit mondok, nem túlzás. Én a' gyilkosság' legalávalóbb fajáról szólok,..... hideg vérrel, bérért elkövetett gyilkosságról, sőt még ennél is roszabbról, mert az utonálló, a' tengeri kalóz legalább önnön személyét is veszélyezteti, ... de ezen gazemberek mások' segédével élnek, kik czudarok mint ők, de nem olly gyávák..... Kereskedőknek, kalmároknak mondják magokat, 's mi több, Londonban és Liverpoolban, a' tisztességes kereskedés' ezen székhelyeiben? Én nevökön fogom őket nevezni: ők a' bérbefogadott gyilok' gyáva felbojtói!.....

Mit mondott az isteni törvényhozó e' tárgyról? Az nem áll, hogy a' szent irás hallgat felöle. Megmutatom, hogy nem áll. „A' ki valamelly embert ellop és elád, — így rendelkezik, — vagy a' kinek kezében az ellopott és eladott ember találtatik, azt halállal kell büntetni.“ És mint hangzik ezen isteni textusnak glossája nálunk: „A' ki valamelly embert ellop, — így szól az angol törvény, — és kínoz és megöl, vagy rabszolgának ád el..... húsz font sterlingnyi birságban marasztatik el.“ Nem, — lehetetlen, hogy ezen rendelkezés még továbbá is fennállhasson.“

Az inditvány egyhangulag fogadtatott el.

Igy szólott Brougham 1810-ben; azóta harminczhét év folyt le, Francziaország, Spanyolország és Portugal több forradalmakon mentek keresztül, Angliában elfogadtatott a' reformbill, mr. Brougham lord Broughammá vált, fökanczellárrá, a' peerek' házának elnökévé, a' ministerium' nagybefolyásu tagjává; azóta tömérdek angol tökék áldoztattak fel, hogy más országok ezen iszonyatos kalmárkodás' tökéletes megszüntetésére egyesüljenek Nagybritanniával, és még is! Amerika és Spanyolország nyiltan és kézalatt pártolják még most is, 's kérdés, valjon nem dolgoznak-e részben angol pénzzel? Jele, — így szólnak Brougham' ellenségei, — hogy még sem tett annyit, mennyit tehetett volna ezen bünnek kiirtására. — De illyesmit mondani, nagy igazságtalanság. Lehetnek, sőt vannak kétségkivül Brougham' politicai életében egyes pontok, mellyek megrovást érdemlenek, de szakadatlan buzgalmát két nagyszerü kérdés körül, még legátalkodottabb ellenei sem vonhatják kétségbe, értjük a' nemzeti nevelés' rendszerének, 's a' rabszolgaság' végkiirtásának kérdését.

Ez' időtől kezdve Brougham kitünő részt vett a' parliament' eljárásában, nevezetesen a' kereskedelmi kérdésekben, de mind e' mellett ügyvédi kötelességeinek teljesitésére is elégséges időt talált, 's gyakran történt, hogy éjtszaka egyike volt a' vezérszónokoknak az alsóházban, 's reggel a' törvényszék előtt vívott védenczeiért. Ez' időtájban vonult vissza lord Erskine a' bartól, olly körülmény, melly a' politicai ügyek' védelmét csaknem ki-

rekesztöleg Brougham' kezébe juttatta. Midön a' koronaügyvéd az Examinert 's még egy más lapot pörbe vonatott, mert szenvedelmesen nyilatkoztak az angol hadiseregben még jelenleg is divatos korbácsbüntetés ellen, Brougham, 1811. martiusban, a' lincolni esküttszék előtt egyebek közt így szólott:

„Erős kifejezések helylyel- közzel feltaláltathatók a' pörbevont czikkelyben, azt nem akarom tagadni. A' ki tűzbe jö, az erősen szokta magát kifejezni. Vagy talán azt fogják állitani, hogy midön valaki közérdekü tárgyról vitatkozik, akkor nem szabad erős kifejezésekkel élnie? Kérdem, azért vonták pörbe e' czikkelyt, mert szónoklati tüzzel iratott? Ha az iró botorul, hidegen, ostobául tárgyalja e' kérdést, egy örökkévalóságig is irhatott volna, a' nélkül hogy a' koronaügyvédnek eszébe jöne, keresetével közbelépni. Ha nem szabad melegen, hévvel illy tárgyakról vitatkoznunk, úgy mirevaló a' tűz az ember' kebelében?

Azt fogják talán válaszul adni: szoritkozzál olly tárgyakra, mellyek nem hatnak az érzelemre, foglalkozzál olly ügyekkel, mellyek senkitsem érdeklenek, értekezzél az arithmeticáról, a' törvény' elvont részeiről, tépd rongyokká a' szenvedelmeket összeadási és levonási példák felett, tüzeskedjél magánügyekben kényed, kedved szerint, — ez elégséges tér a' szív' nyilatkozásainak; de ovakodjál olly tárgyaktól, mellyek az öszves emberiséget 's kivált polgártársaidat érdeklik; ne gondolj a' brit hadisereg' sorsával és jólétével. Ovakodjál olly tárgyaktól, mellyek azokat illetik, ... kik a' harcz' mezejéről borostyánkoszorúval térnek haza, hogy itt azon büntetés érje őket, melylyel a' törvény a' legalávalóbb gonosztevőket sújtja: a' korbács. Szót se' tégy a' nyúgott-indiai csontvázházakról, azon tátongó örvényekről, mellyek Corunna' hőseit elnyelik. Mindezt ne illesd, ne illess semmit, mi az emberi szivet dobogtatja, mit még a' kövek is viszhangoznának, mi a' buta törzsököt is felébresztené, hogy figyeljen szavaidra. Illyesmit ne tárgyalj, vagy ha tárgyallod mégis, szólj hidegen, lelkesülj scála szerint, melly, úgy látszik, birtokában van a' koronaügyvédnek; maradj azon vonalon belül, melly olly finom, hogy azt csak az ő szeme különböztetheti meg.

Isten mentsen bennünket illyesektől! Ezen tan alkalmazás nélkül fog maradni, míg mi Angliában élünk, míg azon zsarnok által nem hódíttatunk meg, ki minden szabadságot vesz üldözőbe, 's olly dühhel, minő csak az elnyomók' kebelében loboghat, — azon zsarnok által, mondom, ki ellen az én védenczem is egész buzgósággal küzdött, azon zsarnok

által, kinek az leszen utolsó és legbecsesebb győzelme, mellyel a' szabad vitatkozás' hívei felett fog nyerni. Igen, uraim, ő békóba verte alattvalóit, hogy szépcsendesen, 's illedelmes mérsékeltséggel vitatkozzanak a' közügyek felett..... Midőn a' zsarnok' nagyravágyó és elnyomó politicájáról, midőn hadfogási rendszerének szigorairól szólanak, kötelesek azon vonalon belül maradni, mellyet ma kijelelt volt az én tudós ellenfelem. Ha ezen vonalon túlterjeszkednek, ha becsületes tűzzel ragadják meg az ügyet, 's ha meggyőződést nemző erővel tárgyalják, — azaz: ha ollyképen tárgyalják, mint az önök előtt bevádolt czikkely' irója, — akkor előre tudhatják, hogy minden törvényes eljárás nélkül agyon fognak lövetni, mint a' boldogtalan nürnbergi könyvárus (Palm), vagy hogy merő gúnyból bíróság elébe állítatnak, 's miután ügyök amúgy megvizsgáltatott, hosszú évsorra börtönbe küldetnek a' törvényszék által.

És mégis, uraim, Bonapartenak ezen eljárását még némileg menthetni. Mindenikünk tudja, hogy országlása igazságtalanságon alapúl és kegyetlenségen. Ha alapját feltárjuk, felmutatjuk, szükségképen megingadoztatik; — hallgatáson és homályon feneklik biztossága! 'S hatalmának fentartására mindenek felett kivántatik, hogy katonai rendszerének kegyetlensége ne támadtassék meg, mert mi egyeben sarkall nagysága? 'S e' szerint az iró, ki idegesen, élesen tárgyalja a' hadfogás' szigorait, kemény fenyitékre tarthat számot.

De nálunk, szerencsénkre, mégis más lábon állanak a' közügyek. A' mi alkotmányunk törvényen és igazságon, a' közszabadság' nagy és mély alapján emelkedik! 'S így bátran felhívhat mindenkit vizsgálat' eszközlésére. A' mi institutióink kiállják, kivánják a' verőfényt, 's a' párttusának közepette is tovább fejlődnek. A' mi kormányzóink eljárhatnak kötelességeikben, 's elláthatják a' státus' ügyeit, ha mindjárt fülökben cseng a' zaj. Nekik nem kell tartaniok az emberek' vizsgálatától. Csak vitatkozzék a' közönség, — annál jobb. Angliában, uraim, még a' dörgés is üdvösséges, holott Franciaországban a' susogás is öl.....

Önök, uraim, most ki fogják mondani verdictjök által, ha valjon ... ezen czikkelynek puszta olvasása fogja-e azon hatást előidézni, mellyről a' vádoló szólott volt, 's mellyet még a' jelen czikkely által megrovott büntetés sem idézett elő soha. Ezen tekintet, uraim, önöknek különös figyelmére méltó. Ha önök erre „igen"-t mondhatnak, — akkor végzést fognak hozni a' vádlott ellen, sőt nem csak ő ellene, hanem ellenem, az ő ügyvéde ellen is, ki nálanál jóval szabadabban szólottam önökhez, — 's azon vitéz tisztek ellen, kik a' mit ő roszall, szintén roszallottak, — 's

a' haza ellen, melly hangosan követeli legjobb érdekeinek tekintetbevételét, — 's az angol alkotmány' fenmaradása ellen." —

A' parliament' 1811-diki és 1812-diki üléseiben Brougham kitünö részt vett kivált a' kereskedelmi- 's banküg yekben, és az úgynevezett philanthropiai kérdések' tárgyalásokor. Midön inditvány tétetett, hogy Trinidadban a' spanyol codex az angol gyarmati törvényekkel cseréltessék fel, Brougham ekkép nyilatkozott, — 's ezen nyilatkozatát mindazoknak figyelmébe ajánljuk, kik, midön valamelly politicai institutio' átültetéséről van szó, ritka következetességgel legyalázzák az illetö institutiónak franczia kiadását, 's egekig emelik az angolt.

„Egyetlenegy ellenvetést hoznak fel a' Trinidadban divatozó codex ellen, hogy szerfelett szelíd, hogy szerfelett közeledik a' tökéletességhez. 'S lehetséges-e olly törvényeket ajánlani helyébe, miknek pajzsa alatt mr. Huggins (angol ültetvényes a' nyugotindiai gyarmatokban), halálra korbácsoltatván egy nyomorú lényt, ártatlannak nyilatkoztatott olly kiviláglás' nyomán, mellyet azon tizenkét rabszolga-zsarnok' kivételével, kik öt a' vád alól felmentették, egy lélek sem fogott volna elégségesnek találni? Midön mi angol törvényről szólunk, akkor ezt viszonyban tudjuk angol birákkal, angol esküttszékekkel, angol érzelmekkel és elvekkel. Valóságos gúny, szólanunk az angol törvény' honositásáról Nyúgotindiában, midön csak a' nevet szállitják oda, az angol érzelem nélkül. Illyenkor az angol törvény csak elnyomásnak és csalásnak szolgál eszközül....."

Canning' életvázlatából tudja az olvasó, kiknek kezében nyúgodott ekkortájban az angol kormány. 1812 september' 29-én eloszlatták a' parliamentet. Brougham, mint már is egyike a' whigpárt' legnépszerüebb tagjainak, barátjai által felhivatott, kisértené meg, ha valjon nem választanák-e képviselöjöknek a' liverpooliak; a' toryjelelt, tudjuk, Canning volt. Broughamra 1131 szavazat esett, Canningra 1631. Az inverkeithingi boroughokban szinte kisérlet tétetett Broughamnak megválasztására, de itt is azonképen mint Liverpoolban felülkerekedett a' tory-érdek, 's

ezen körülmény arra birta Broughamot, hogy 1812-től 1816-ig semmi további lépést sem tett a' parliamentbe juthatásra.

Ezen időközt kizárólag ügyvédi tisztének szentelé, mellyben napról napra magasabbra tört. Az angol barnak most ő volt fődicsősége.

Midőn 1816-ban megnyilt az új parliament, Brougham, mint Winchelseának (whig borough) képviselője ült az ellenzék' sorában. A' lefolyt négy év még inkább fejleszté ki publicistai és szónoki tehetségeit, 's a' whigpárt már úgy tekintett reá, mint egyik vezérére. Mindjárt az ülés' első napjában érezteté ellenei-vel teljes erélyességét. A' regens' megnyitó beszédében e' hely fordult elő: „szerencsémnek tartom, önöket arról is értesíthetni, hogy a' birodalom' gyárai, kereskedése és jövedelme virágzó állapotban vannak.“ Brougham erre megjegyzé: „hogy bizony, türhetetlen, ha a' ministerek illyesmit akkor mondatnak fejdelmi urokkal, midőn a' kereskedés országszerte tesped, midőn valamennyi bolt üres 's a' kereskedők' könyvei telvék adósságokkal.“ A' Spanyolország által még mindig folytatott rabszolgakereskedésre vonatkozólag, azon reményét fejezé ki, hogy „amaz országnak gyalázatos zsarnoka, ki olly embertelenül bánt volt legjobb barátjaival, ki olly háladatlan volt azok iránt, kik öt az általa becstelenített thronusra emelték, kinek legparányiabb büntette atyja' sceptrumának bitorlásában állott, — nem fogja országlásának szellemét Afrikára is kiterjeszthetni. Azon viszonynál fogva — így rekeszté be ebbeli előadását — mellyben kormányunk ezen nagy rabszolgakereskedőhöz 's rabszolgacsinálóhoz áll, okunk lehet reménylenünk, hogy némi befolyásunk lészen további magaviseletére.“

Mártius' 21-én Brougham a' ministeriumot „a' közjövedelmek' rendszeres pazarlásáról“ vádolta, 's arról „hogy süket füllel hallgatja a' nép' rémséges szavát.“ Ezen vádra Wellesley Pole megjegyzé: „hogy a' tanult gentleman most álorcza nélkül lépett fel, 's hogy őszinteséget töle józanul nem várhatni.“ Az elnök szükségesnek látta Wellesley Pole-t az általa használt ki-

fejezés' „nem parliamentaris“ voltára figyelmeztetni, mit a' szónok egész készséggel megismert, kinyilatkoztatván mindazáltal, hogy a' ki úgy szól, mint Brougham, az nem barátja az uralkodó háznak. — „Rendre, rendre! — kiáltának az ellenzékiek. Pole folytatá: „A' tisztelt gentleman azt állitotta, hogy az admiralitas 's a' ministerium olly rendszert követnek, melly tönkre teszi az országot; hogy a' stuartok' hibái viszonylag csekélyebbek voltak; hogy a' stuartokat csak vallásos bigotságról vádolhatni, de hogy most olly valaki foglalja el a' legfőbb helyet ez országban (a' regenst érti), kinek nincsen szíve.“ Brougham nem volt jelen, midőn Pole öt beszédeért megtámadta, de visszatérvén az ülésbe, kinyilatkoztatá, miszerint értésére esett, hogy a' tisztelt gentleman öt ollyasmiről vádolta, mit nem szabad megjegyzés nélkül hagynia. „De leülök — mondá — hogy alkalmat nyújtsak neki, szavainak magyarázatára.“ Erre W. Pole, beszédét oda értelmezte: hogy ő abban gyászos körülményt látna, ha a' szólott gentleman' elvei a' ministeriumnak is volnának elvei. Brougham megelégedett e' magyarázattal, kinyilatkoztatván: „hogy ő a' braunschweigi (az uralkodó) háznak öszinte barátja, hogy élénken érzi, mennyi hálával tartozik a' nemzet e' háznak; de nem lehet nem ohajtania: lennének bár jelenleg jobb tanácsosai, ollyasok, kik képesebbek öt (a' br. házat) és thronusát megóvni a' veszedelemtől.“

1816-ban Brougham a' nemzeti nevelés' elhagyott állapotára fordítá a' ház' figyelmét. Ezen ügy körüli szakadatlan fáradozásai, 1816-tól e' napig, — öt az angol és skót nép' örök hálájára érdemesítik. Agitatiója e' mezőn, a' legszebb eredményeket vonó maga után. Első inditványára választmány neveztetett ki: melly a' főváros' alsóbb osztályainak neveltetése körül vizsgálódjék. Két évvel utóbb a' választmány oda utasítatott: hogy figyelmét nem csak a' fővárosra, hanem az egész országra terjeszsze ki.

1818. május' 8-án Brougham, beszédét e' tárgyban ekkép rekeszté be:

„Lehetetlen elhallgatnom, mielőtt azon rendkivüli örömemet nyilvánitanám, mellyet annak látása költ fel bennem, hogy a' szegények ezen országban mindig számot tarthattak egyesek' bőkezüségére. Kimondhatlan gyönyörrel látom, mennyit adományoztak, mennyire buzgólkodtak egyes személyek, felebarátaik' javának eszközlésére. Ha nyomozzuk, kitől származnak ezen nagyszerü adományok, rendesen úgy fogjuk találni, hogy nem a' közhatóságtól, nem azoktól, kik fejdelmi kincsekkel levén felkészítve, ezeknek egy részét az emberiség' javára fordithatnák, nem azoktól, kik közhivatalaikban roppant öszvegeket gazdálkodván meg, ezeknek egy részét jótékony czélokra fordíthatnák, — hanem csaknem mindig valamelly ismeretlen személytől, valamelly alacson születésü kalmártól például, ki hálás szívvel emlékezvén vissza nevelésére, melly őt képessé tette, magának becsületes szorgalma által vagyont szerezni, ennek egy részét rokonaitól megvonta, hogy más, gyámoltalan teremtéseknek módot nyújthasson az övéihez hasonló körülmények között megvívni a' nyomorusággal. Ezen országnak mind köz- mind magántörténeteiben én ennél szebb vonást nem ismerek, kivéve talán azon még szívrehatóbb látványt, mellyet azoknak köszönhetünk, kik szemeink előtt, naponkint vagyonukat, idejöket, munkásságukat 's egészségöket a' szegényeknek szentelik. Hány embert ismerek, kiknek csak azt kell mondanunk: ezen ember hijába néz munka után, ezen gyermek nevelés nélkül marad, ez tömlöczben nyavalog, ez éhséget szenved, ez nyomoruságban tengeti életét, — 's ők azonnal felhagynak egyéb foglalatosságaikkal, mintha nem kellene magoknak is családaikról gondoskodniok, 's dolgoznak éjjel nappal, hogy táplálhassák az éhezőt, hogy ruházhassák a' meztelent, 's hogy a' szegény ember' gyermekére áraszthassák a' nevelésnek azon megbecsülhetlen áldását, melly egymaga felköltötte bennök az akaratot, 's módot nyújtott nekik, embertársaikon segíthetni! Ezen kép engem kimondhatlan gyönyörrel tölt el, 's annyival is inkább, mivel ez az egy Angliának dicsősége. Országunk erre kétszeresen kevély lehet, mert szabad alkotmányunknak nemes gyümölcse. Hol zsarnokok uralkodnak, ott talán paloták emelkednek a' szegények' szállásolására, 's kórházak talán födiszét teszik a' székvárosnak. Ez szép lehet szemre, és hasznos nehány osztályoknak, de mások' szenvedése szolgál neki alapúl, mert ..... a' költségek, nem ritkán, fonák és igazságtalan adók' utján hajtatnak be. Mindaddig, míg a' felsőbbség legszentebb jogainak élvezetétől fosztja meg a' népet, saját ügyeinek kezelésére sem engedvén neki befolyást, — mindaddig hijába keressük benne azon nemes érzelmeket, 's azon becsületes és nemesebb irányt, melly a' szabad embert

jellemzi, 's melly ezt arra oktatván, hogy személyes érdekeinek határán túltekintsen, szivét magasabban dobogtatja, 's karjait a' hazának jóléte és dicsősége után nyújtatja ki. A' despotismusnak legczudarabb eredménye abban áll, hogy természetünknek könyörületes érzelmeit korlátolván, gyanakodóvá és önzővé, még hazájának lételéről is megfeledkezővé teszi az embert. Anglia boldognak mondhatja magát, hogy népe még most is magasbakra tör .....; de én megfeledkeztem szándékomról, csodálásomat nyilatkoztatni ki azon egyének iránt, kiknek magokviseletét régóta figyelemmel kisérem, kikről ha nagyobb hévvel szóltottam, az annálfogva történt, mert érzeményeim irántuk még jóval forróbbak, kiknek érdemeik magasan állanak az emberi nyelv' minden dicsérete felett."

Kevés nappal a' billnek elfogadása után eloszlattatott a' parliament. Brougham a' westmorelandi grófság' képviselőségét szorgalmazta, de kevesebbségben maradott. A' Lowther-család' befolyása nagyobb volt, mint a' geniusé. Brougham' búcsubeszédében ezeket olvassuk:

„A' mai napnak eredménye különböző emberekben különböző érzelmeket költött fel. A' jó emberek, kik a' függetlenség' ügyét lábbal taposva, önök' jogainak bitorlását megörökitve látják a' poll' jelen állásában, gyászszal teltek el felette. A' rosz emberek meghosszabbitva látják általa az ország' meghasonlását, 's gonosz természetök gyönyörködik a' békövetkező szerencsétlenségek' kilátásában. A' megvesztegetés' zsoldosai felkiáltanak örömükben, hogy a' jó ügy megbukott, 's hogy az őket hizlaló rendszer fenmarad még ezentúl is. Csak a' bölcs emberek látják helyes világitásban az eredményt, látnak benne hatalmas csapást az elnyomás ellen, 's látják a' bizonyos győzelem' előízletét, mellytől csak az eszélytelenség foszthat meg bennünket, 's mellyet szilárdság és kitürés biztosítanak nekünk. A' gyenge elmék, kik a' helyett, hogy az ügy' igazságába bíznának, magokat az esemény által elragadtatják, — kétségbe fognak esni, de a' bölcs férfiak, kik inkább az ügy' érdemét, mint ideiglenes sükerét veszik tekintetbe, — azok küzdeni fognak érette, erős hittel, hogy győzni fognak, azok csak azt kérdezik: érdemli-e, hogy sükere legyen? 's az eredményt a' gondviselésre bizzák, önnön kebeleikben keresvén a' jutalmat, 's a' külső eseményekkel semmitsem gondolván. A' rövidlátásu és gyenge emberek, kik labdául szolgálnak az eseményeknek, nem képesek mérséklettel viselni a' jó szerencsét, és szi-

lárdsággal a' csapásokat, hanem elcsüggesztetnek az egyik által, és szemtelenekké válnak a' másiknak érintésére. Midőn az ég bé volt borúlva, midőn függőben volt az eredmény, midőn veszedelemtől lehetett tartani: akkor nem mertek nyilatkozni, — hamis lobogók alatt vitorláztak, — színeiket rejtezgették, — lyukakba és zugokba bújtak, — 's az ember közel lehetett hozzájok, a' nélkül hogy őket látta, hallotta, érezte volna; kikerültek minden szemet, mert tudták, hogy nem tiszteltetnek 's hogy megvetésre méltók; de midőn a' vész elvonúlt, midőn a' veszedelem megszünt, midőn biztosítva látták magokat: akkor napfényre jöttek — mint láttuk, — búvólyukaikból, nyomorú férgek gyanánt mocsok és piszok körül seregelve, 's a' föld' színe, nem mondom, ellepetett, hanem elcsunyítatott ezen mérges rovarok által. Ekkor felemelték gyáva hangjokat, ekkor felszólalt a' rövidlátó szemtelenség, hogy üdvezelje nem a' végdiadalt, hanem végveszélyének' kurta felfüggesztését. A' független választónak kötelessége megvetni ezen hangot, mint a' békának kuruttyolását; megvetni őket, mint érdemlik, 's mint magok magokat vetik meg; — de önöknek még tovább kellene menniök egy lépéssel, — ezen férgek, igen is, megvetésre méltók, de önöknek meg kellene gondolniok, hogy e' férgek egyszersmind ártalmasok; 's ügyekezeteinket oda kell irányoznunk, hogy jövő alkalommal az országnak függetlensége biztosítva legyen előlök "

Brougham e' szerint nem választatván meg Westmoreland' képviselőjének, az 1818-diki rövid ülésben nem bírt székkel az alsóházban, de a' parliamenten kivül is azon volt, hogy kivált a' népnevelés' ügyét elömozdithassa. 1818. septemberben „a letter to sir Samuel Romilly, upon the abuses of charities" (levél sir Samuel Romillyhez, az alamizsnai visszaélésekről) czimü röpiratot bocsátott közzé, melly igen rövid idő alatt tíz kiadást ért. Tartalmát és irányát következő kivonatból itélheti meg az olvasó:

„Czáfolhatlan elvnek tartom: hogy a' szegények' segédére alakúlt bármelly állandó pénztár, hogy minden, bármiként szerzett jövedelem, mellyet szükségkép a' gyámoltalanok' támogatására kell fordítani: ezeknek számát öregbíti. Ezen eredmény két különböző uton eszközöltetik: azáltal hogy iparra, előrelátásra, gazdálkodásra nem buzdít, 's az-

által, hogy a' meggondolatlan házasságokat előmozdítja, — az egyik eredmény szintolly bizonyos, mint a' másik. Bizonyos továbbá az is, hogy az ekképen származott növekedés a' kérdéses jövedelmek által eszközölhető arányt mindig felül fogja haladni. . . . . Az alamizsnatőkék azon mértékben fognak ártalmatlanoknak, sőt még jótékonyaknak is mutatkozni, a' mellyben alkalmazásuk ollyas körülmények' combinatióira fog szorítkozni, mellyek a' számítás' rendes folyamán kívül feküsznek, 's mellyekre a' dolgozó osztályok, midőn leendő jövedelmeiket eleve felvetik, nem támaszkodhatnak. Ehhezképest bizvást fordíthathatnak olly személyek' gyámolitására, kik történetből vagy gyógyíthatlan betegség' következésében, munkára alkalmatlanokká váltak, minők, például, a' vakok, a' bénák 's a' t. 's mi ezen szabályt a' kórházakra általában, azaz: a' betegségek' gyógyitására is kiterjesztenők, még a' gyermekkórházakat sem véve ki, mert ha mindjárt a' félelem, hogy halálozásunk' esetében családunk szükséget fog szenvedni, egyik ellenszere a' meggondolatlan házasodásnak, még is mindkét szülőnek halála nem mondathatik ollyas eseménynek, mellyet némi valószinüséggel előre lehetne látni. Hasonlóképen, ámbár az öregkornak bizonyos, 's az egyéni meggazdálkodástól független ellátása a' roszak közé számitható, még is jóval kevésbé ártalmas, mint hasonló tőkének létezése fiatal személyek' 's kivált gyermekek' gyámolitására. Ezen észrevételekből indúlva ki, most már azt fogjuk következtetni, hogy a' szegényi törvények' eddigi kezelése lényeges csorbát ejtett a' dolgozó osztályok' jellemén, hogy elkerülhetlenül szükséges, gyógyszer után néznünk, 's hogy az alamizsnatőkéknek kirekesztőleg nevelési czélokra fordítása a' legeslegjobb mód nagyszerü eredmények' eszközlésére. Ezenkivül ollyas adományok érdemlenek elsőséget, mellyek egyenesen buzdításul szolgálnak a' függetlenségnek, például, pénztár ollyas aggastyánok' ellátására, kik semmiféle alamizsnát sem fogadtak el soha; a' takarékpénztárak' első alapitási költségeinek viselésére 's a' t. Illyes tőkéket iparműszerek' vásárlására 's a' szegényebb iparosok közötti kiosztására is fordithatni, minek eredménye, való igaz, nem épen biztos, de mi még is jóval ártalmatlanabb, mint a' szokásban levő gyámolitási módszerek. Az imént említett czélokon kívül talán semmire sem alkalmazhatni nagyobb biztossággal az alamizsnajövedelmeket, mint rendkívüli szükség' idejérei félretételre, 's ekkor a' legalsóbb osztályokon felül álló személyek' gyámolítására lennének fordítandók, hogy ez' úton a' tehetősebb gazdákat lehessen a' végveszedelemtől megóvni.

Távol legyen tőlem, hogy azt állítsam, miszerint a' már létező alamizsnatőkéket is kellene illyes szigorú korlátok közé szorítani. Én csak

felállítom az elvet, mellynek nyomán a' törvényhozásnak el kell járnia, midön e' tárgygyal foglalkozik. Minemü körülmények jogosítják közbenjárásra a' törvényhozást, azt nehéz volna rövid szavakkal és általánosan kimondani. Hogy azonban semmiféle jogok sem sértetnek meg, ha a' szegények' gyámolitására szánt, de a' szegények' számának öregbitését maga után vonó módon kezelt tőke alamizsnára fordítatik, ollyképen, hogy ez által a' szegények' száma ne szaporítassék, — az magában világos. Fel nem tehetni, hogy valaki a' szegények' lételét ohajtotta volna; mindenik adományozó onnan indúlt ki, hogy az ő jóságától függetlenül, léteznek illyes szükölködő személyek, 's az volt czélja, hogy rajtok segítsen. Ha előreláthatá vala, hogy az adomány' formájának módosítása által megfogyaszthatja a' szegények' számát, minden bizonynyal elfogadta volna e' módosítást. Aztán, a' szegényeket nem tekinthetni olly testületnek, minő az egyház, vagy a' tulajdonjoggal biró egyéb társulatok. Ők ollyatén osztályt képeznek, mellybe senkisem lép be jószántából, 's a' mi számukat megfogyasztja, az szükebb korlátok közé szoritván a' szegénységet, hasznára van a' közönségnek. E' szerint, ha mindjárt a' szegények' gyámolitására szánt valamelly tőke eredeti czéljától eltérőleg kezeltetik, nem fogunk tulajdonsértést látni e' körülményben, feltéve, hogy ezen módszer által okvetetlenül megfogyasztatik a' szegények' száma, 's hogy a' tőke valósággal alamizsnára fordítatik. Igen szabatos, 's igen helyes kifejezéssel élünk, midön a' szegényekről, mint jogokkal biró testületről szólván, panaszt emelünk azok ellen, kik visszaéltek a' szegények' tulajdonával, minthogy ezt önnön hasznukra forditották. De mondanunk, hogy a' szegények' osztálya tulajdoni jogában sértetett, mert törvényt hoztunk, melly ezen osztály' növekedését gátolja, — az minden szabatosság nélküli beszéd fogna lenni....."

1819-ben Brougham ismét helyet fogott a' parliamentben, mint Winchelseának képviselője. Ez' évnek vége felé házasságra lépett John Spalding' özvegyével, Eden Tamásnak, Auckland és Henley lordok' nagybátyjának leányával — E' helyen említenünk kell egy anecdotát, melly két, három tizeddel ezelőtt szájról szájra ment a' londoni nagyvilágban, 's mellyet az idő nem fosztott meg hitelességétől. Az olvasó emlékezni fog azon számos csetepatékra, mellyek a' lordok' házában marquis Londonderry és lord Brougham között lefolytak, 's emlékezni fog azon

keserüségre, melylyel a' hajdani lordkanczellár meg szokta támadni a' nemes marquist, 's melly a' peereket és a' hallgatókat annyiszor megnevettette. Többen csodálkoztak, hogy politicai véleménykülönbség illy roppant gyülölséget idézhetett elö közöttök; pedig e' gyülölség' forrása másutt rejlik. Igaz, ök most versenytársak a' politica' terén, de korábban versenytársak voltak a' szerelem' mezején, 's akkor Londonderry volt a' gyöztes. Brougham, ifju korában ügyvéde volt Angelo Taylornak, lady Vane Tempest' gyámnokának. A' lady dúsgazdag volt, mr. Taylor pedig, ifju és tudós barátja iránti hajlamából arra határozta el magát, hogy barátjának fényes elmetehetségeit gyámoltjának kezével és kincseivel fogja megjutalmazni. De lady Vane Tempest' anyja más nézetekből indult ki, ő marquis Londonderryt (akkor még sir Charles Stuart) választá vejének, 's a' fiatal lady ez' alkalommal egy véleményen volt anyjával, 's kezét a' katonának nyújtotta, nem az ügyvédnek. A' múltnak emléke keserü lehet Broughamra nézve, de a' boszú — mondják — édes, 's lord Brougham talán vigasztalva érzi magát, midön szónoklata és satyrája megfizetteti marquis Londonderry által azon tartozást, melylyel sir Charles Stuart adósává vált.

Az 1820-diki év egyike a' legnevezetesbeknek volt Brougham' életében. III-dik György januárius' 29-én halálozott meg, 's halála eseményeket vont maga után, mellyek Broughamot, mint a' királynénak föügyvédét, a' népszerüség' olly polczára emelték, minöt csak kevesen értek el Angliában.

Lássuk ez' eseményeket közelebbről.

Elöször is, a' királynénak életvázlatával kell megismertetnem az olvasót.

III-dik György, huszonöt évvel thrónusra jutása elött (1795. aprilis' 8-án) házasságra lépett Carolina braunschweigi herczegnövel. A' boldog pár csak hamar boldogtalanná lett, — nehány hónappal összekelésök után elváltak egymástól. Elváltak, mert a' férj úgy akarta. Carolina nem követett el semminemü büntettet, de mégis ollyvalamit, mit a' magasmíveltségü férfiú, An-

gliának első gentlemanje — mint magát nevezgetni szerette — nem bocsáthatott meg hitvesének: megszűnt tetszeni neki.

Soha menyasszony nem bámészkodott inkább, mint ezen boldogtalan herczegné, midőn Angliába érkezett. Valami olly nagyot soha sem látott, mint a' saintjamesi palota, de hidegebb valamit sem látott soha A' herczegné a' wolfenbütteli udvarban növekedett, olly keskeny körben, millyet alig nevezhetni udvarnak. Az etiquettenek itt, úgy szólván, még nyoma sem találtatott, egy negyedóra mulva mindenki otthonosnak érezte magát, tréfára és vigalomra felhatalmazva. A' vendégek apró vígjátékokat játszottak a' herczegi családdal, 's parányi, gömbölyü asztalkák körül ebédeltek, mint valamelly franczia kávéházban.

Illy viszonyok között alakult a' herczegnének társasági modora és eljárása. A' tiszta mindent tisztának néz, de a' mit ama' parányi német residentiában vigságnak mondtak az emberek, az legalább is szelességnek és könnyelmüségnek kereszteltetett Angliában. Ha Carolina öszves életét a' wolfenbüttelihez hasonló körökben tölti, becsület — 's mi érzékeny asszonynál a' becsület' forrásának némi része — boldogság kisérte volna élete' pályáján mind végig. De ő rögtön más országba szállítatott, oda, hol az erkölcsiség 's a' társasági institutiók más formákban jelennek meg, 's hol ollyatén férj jutott neki, kit még csak nem is látott, 's kinek elhírhedt kicsapongásai rémüléssel töltötték el lelkét. Azt is mondják, hogy szíve már helyet engedett ollyas érzelmeknek, mellyeket most kötelessége volt örökre elnémítani. Igaz, ezt többen kétségbe vonták, nevezetesen azok, kik öt nem tartották „attachement"-ra képesnek, kik életének végszakáról következtetést vontak első ifjuságára. De ki tudja, mivé fogott volna Carolina fejlödhetni, ha boldogtalansága nem nehezedik átokképen fölébe? Ki vádolhatná öt iszonyú viszonyai között? Mellyik asszony maradhatna hü önmagához, ha a' walesi herczegnek nem karjai hanem körmei közé kerül?

Gondoljuk meg a' bün', a' csábitás', az alávalóság' mindazon szörnyeit, mik körülötte sereglettek e' családban, melly

olly erényes nehezteléssel tölt el a' decorum' legparányiabb sérelmének látására. Alig lépett ki az angol partra, midön a' szegény menyasszony látta, hogy lady Jerseyvel fog a' nőnek jogaiban osztozkodni. Ah, uram Istenem, — mondá egyik barátnéjának, — én rabja lehetnék azon embernek a' kit szeretek, de annak, a' kit nem szeretek, 's a' ki nem szeret engemet, — az teljes lehetetlenség, c' est une autre chose. — Midön a' herczeg őt palotájában fogadta, nehány percz mulva félrefordult, 's egy pohár pálinkát, vagy ha fínom füleknek ez jobban tetszenék — egy pohár brandy-t kivánt. A' herczegné' kiséröi tiszta kútvizzel akartak neki szolgálni, de ő elkáromkodta magát, 's odahagyta a' teremet. 'S a' menyekző' estvéjén ezen nagyfinomságu férfiú, ki az udvari etiquette' minden szálait szerette volna hitvesének nyaka körül sodorni, részeg volt olly mértékben, hogy az asztal alá esett. Itélje meg ön — így szólott a' herczegné 1810-ben, tehát jóval a' pör' kezdete előtt egy barátnéjához, — itélje meg ön, mit érez az asszony, ha férje felpálinkázza magát, midön kezet nyújt neki. Este holtrészegen dölt el szobámban, 's én ott hagytam őt, hadd heverhesse ki magát a' földön. Ha valaki azt mondaná nekem e' pillanatban: válaszsz, — akarod-e életedet újra általélni, vagy akarsz-e inkább meggyilkoltatni, — én a' halált választanám.

Midön Angliába hozatott, közönösen tekintették őt, úgy látszik, azok, kiknek társaságában forgott. De lord Malmesbury, ki őt Németországból átkisérte, bizonyossá tesz bennünket: hogy arcza csinos volt, szemei elevenek, kezei jól formáltak, fogai türhetőek; hogy physiognomiája nem volt épen gyöngéd, termete nem épen kellemes, kebele magas, és „vállai impertinensek.“ Ezen portrait, gondolom, legalább asszonyias, 's ha jó lelkének sugarait hozzá gondoljuk, még kellemes is. De nem volt „tactusa,“ 's így épen azzal nem bírt, mire új viszonyai között mindenek felett szüksége lett volna A' mesterkélt méltóságot nem növelték belé, 's így természetes, hogy utóbb sem tehette sajátjává. Nevelői nem ügyeltek azon külsőségekre, mellyek kivált

Angliában olly nagy súlylyal birnak, ha mindjárt más tekintetben kitünő gondot forditottak reája. Atyja nem vette volt magának a' fáradságot, szerelmes ledérségeit palástolgatni előtte. Carolina elbeszélte lord Malmesburynak, hogy atyja szerelmes viszonyban áll G. herczegnével, lady O-val, lady D-vel, 's hogy azonfelül még egy olasz fanciullával is mulatja magát. Anyja valóságos szájkelep volt, gyenge, hiszelékeny, teli capricekkel, de minden gonoszság nélkül. Ki csodálkoznék, hogy illy szülők' gyermeke 's illyes viszonyok' növendéke levén a' herczegné, nemes szívvel birt, de nem eléggé biztos itélőtehetséggel? Ezen fogyatkozásból származtak kissé szeszélyes kivánságai: azt óhajtotta, hogy Angliában minden ember szeresse őt, (John Bull' szemében ez volt az első hóbortosság, mellyet száján kiejtett), 's meg nem foghatta, hogy volna ez lehetetlen Angliában, 's hogy volna ez olly valami, mit magas helyzetével meg nem egyeztethetni.

Tartózkodása Blackheathben udvari számüzetésnek tekintethetett. Magaviselete itt Old-England' minden pharisaeusait megdöbbentette. Járt kelt, a' mint 's a' merre neki tetszett; mondják, még vöröshagymát is evett ollykor-ollykor, bor és brandy helyett alet ivott, 's az „ale" szót — szörnyüség! — „oil"-nak ejtette ki, 's a' kastély előtt leült a' pázsitra, 's hozzáfogott a' „médisance"-hoz, nem gonoszságból, hanem hol jó kedvből, hol unalomból. Reggeltől estig fejét azon törte, mint töltse idejét. Csizmákat húzott fel, hogy a' hóban botorkálhasson, 's éjtszaka bébarangolta a' kertet papucsokban, vörös öltönyben, 's kendővel fején. Lelke megnyilt minden nemes érzelemnek, de öszves magaviselete „delicatesse" nélküli volt. Ebédre, vacsorára egyszerü gentlemaneket hivott meg, — azon természetes oknál fogva, mert olly helyt lakott, hol másvalakit nem hihatott meg. Canning a' szomszédságban töltötte az év' nagyobb részét, 's vendége volt minduntalan. Carolina illyenkor szembekötősdit is szeretett játszani vendégeivel, olly neme a' játéknak, melly tudnivalóképen Napoleonnak, — de a' második Stuart Károlynak is kedvencz időtöltése volt.

Ezen fergeteg-élet' hirére rögtön öszves háznépét letartóztatták, hogy ezt ellene vallathassák. E' crisis' alkalmával Carolina nemes méltósággal viselte magát. A' birák a' legnagyobb szigorral jártak el a' vizsgálatban, 's a' herczegnét felmentették. Az öreg király szerette volna előbbi hibáit helyrehozni, 's kinyilatkoztatta, hogy menyével ki akar békülni, de fia ezt folyvást ellenezte, 's Carolina mindennemü üldözéseknek maradt kitéve ezentúl is. Természetének veszedelmes hajlama, melly mindig mások' rokonszenve után esengett, 's melly bölcs vezérlet alatt a' legnemesebb irányt fogta volna vehetni, végre álútra tévedett. Eddig csak indiscretiókat követett el, de azért nem tért el a' becsületesség' ösvényétől. Ezentúl vesztének indult. Kit illet a' vád? öt-e, vagy azokat, kik az ártatlant kitagadták körükből?

Midön az öreg király végkép megtébolyodott, menye sehonnan sem várhatott többé segédet. Engedett ellenségei' sürgetésének, 's 1814-ben külföldre költözködött, Brougham' tanácsának ellenére.

Magaviselete a' continensen ollyas volt, minőt várni lehetett egy örült asszonytól, kit elhervasztott érzelmei, gyilkos kezekkel összetépett élete kétségbe ejtettek, 's ki iszonyatos megvetéssel viseltetett a' közvélemény iránt, mert tudta, mert tapasztalta, hogy a' világ az üldözéseknek egész rendszerét léptette volt ellene életbe. 1814-től 1820-ig nagyobbára Olaszországban tartózkodott, 's csak örült magaviseletének híre érkezett át Nagybritanniába, de alig húnyt el III-dik György, 's fiának még alig volt annyi ideje, hogy koronázási öltönye iránt tanácskozhassék szabójával, midön megjött a' hír, hogy felesége nehány nap mulva Angliába fog érkezni, magát az ő kedves társaságában megkoronáztatandó. Ha a' Schreckhorn' tetejéről egy lavina egyenesen a' saint-jamesi palotára esik, nem okozhatott volna nagyobb aggodalmat annál, melylyel Carolina' szándéklott hazajövetelének híre IV-dik Györgyöt eltöltötte volt.

A' királyné junius' 5-én Calaisból Doverbe érkezett. A' nép örömrivalgással kisérte öt innen Londonig, hol Wood alderman'

házában vett ideiglenes lakást. Más nap', junius' 6-án következő üzenet érkezett le a' parliament' mindkét házához:

„Georgius Rex. — A' király szükségesnek tartja a' királyné' megérkezésének következésében, bizonyos irományokat közleni a' parliamenttel, mellyek a' királynénak 1814. ótai magaviseletét illetik, 's mellyeket ő felsége a' ház' komoly és haladéktalan figyelmébe ajánl. A' király mindenkép azon volt, hogy a' hatalmában levő valamennyi eszközökkel elháritsa ezen szükségességet, melly önnön érzelmeinek nem kevésbé kínos, mint a' népéinek; de a' királynénak legujabb lépése ezen eljárást elkerülhetlenné tette. A' király nem kétli, hogy a' ház el fog követni mindent, mit az ügynek igazsága, 's a' koronának becsülete és méltósága követelnek."

Brougham hijába figyelmeztette a' ministeriumot, hogy jog és politica egyiránt követelik ezen ügynek legalább elhalasztását. Castlereagh előadta a' kereset' vázlatát, 's a' pör elkezdődött.

Broughamnak óriási erőfejlesztése ez' időben bámulásra ragadott mindenkit. Lelkét, szivét szentelte ez' ügynek, 's ollykor ollykor valóban mintegy ihletettnek látszott. Beszédei, mellyeket e' nevezetes pörben mondott volt, jókora kötetet töltenének be. Azok, kik őt szólani hallották, 's kik a' nyomtatott sorokban nem lelik fel a' szem', a' hang', a' mozdulat' ihletettségét, — azok, viszonylag csekély hatásuaknak találják e' beszédeket, de ki feledkezhetnék meg valaha arról, mint rezgé át e' hatalmas szózat egész Albiont, mint költött fel millio viszhangot ennek legtávolabb részében is? Akkori beszédei birtak azon tulajdonnal, melly szónoklatát ritkábban jellemzi: nem csak az észre hatottak, hanem meginditották a' szivet is.

Junius' 6-án lord Liverpool' (a' ministerium' fejének) inditványára a' felső ház titkos küldöttség' választását rendelé el, melly a' parliament elébe terjesztett vádiratokat megvizsgálja. Ezen határozat' következésében a' királyné az itt következő nyilatkozást intézte az alsóházhoz:

„A' királyné szükségesnek találja, értesíteni az alsóházat,

hogy annálfogva tért vissza Angliába, mert egy idő óta titkos ágensek mindennémü ármányokat forraltak becsülete és nyugalma ellen a' külföldön, melly ármányok a' kormány által is helyeseltettek. Ő felségének nincsen egyéb szándéka, mint megtámadott erkölcsi jellemét védelmezni, 's fentartani azon igazságos jogokat, mellyek őt illetik, — meghalálozván azon tisztelt monarcha, kinek magas becsületérzetében és meg nem ingadoztathatott hajlamában mindenha legbiztosabb támaszát találta. A' királyné nem kevéssé csodálkozott, midőn megértette, hogy magaviseletére vonatkozó irományok' vizsgálatára hívatott fel a' parliament, 's csodálkozása még növekedett, midőn tudomására jutott, hogy szándék van, ezen irományokat titkos választmány elébe juttatni. Tizennégy éve, hogy első ízben emeltetett vád ő felsége ellen. Ő akkor is, valamint minden egyéb alkalommal azóta, kész volt, szembe szállani vádolóival, 's magaviseletét a' legszigorúabb vizsgálat alá terjeszteni. Most is nyilvános vizsgálatot követel, mellyben láthassa mind az ellene felhozott vádakat, mind az ellene valló tanúkat, — olly kiváltság, melly a' birodalom' legutolsó jobbágyától sem tagadtatik meg. Ő a' felség', a' parliament', az ország' színe előtt ünnepélyes óvást teszen azon titkos itélőszék ellen, melly a' végett alakíttatott, hogy az ellenei által faragott okleveleket vizsgálgassa, — óvást teszen ez' eljárás ellen, mellyet az ország' törvényei nem ismernek, 's melly az igazság' elveivel homlokegyenest ellenkezik. Ő bizton várja az alsóház' becsületességétől, hogy ezen merény' elkövetését tilalom alá fogja venni.

A' királyné nem mulaszthatja el, még azt is említeni, hogy már ezen eljárás' megnyitása előtt olly bánásmódhoz nyúlt irányában a' kormány, melly arra volt számítva, hogy néki és ügyének ártson. Nevének kifelejtése a' lithurgiából, azon körülmény, hogy nem láttatott el illő jövedelemmel, hogy még csak választ sem vett, midőn a' királyi paloták' valamellyikét lakúl kérte magának, 's hogy Angliának és az angol befolyás alatt álló valamennyi hatalmasságoknak diplomatiája mesterkélt mél-

tatlansággal viseltetett iránta a' külföldön, — mind ez arra volt irányozva, hogy a' világ előtt lealacsonítassék, mindezt csak törvényes eljárás és elmarasztás fogta volna igazolhatni.“

Nem sükerülvén az egyezkedés, mellynek eszközlésére a' király' részéről Castlereagh és Wellington, a' királynééről Brougham és Denman bizattak meg, 's mellyet Wilberforce' inditványára az alsóház is minden úton módon ügyekezett előmozdítani, — a' felsőházi titkos választmány felhivatott a' ministerium által, kezdené meg a' vizsgálatot. Carolina most petitiót nyújtott bé a' lordoknak, 's Brougham junius' 26-án a' ház' sorompói előtt az itt következő beszédet mondotta a' királyné' ügyében:

„Szerencsém van, megjelenni e' sorompók előtt, mint a' királyné ő felségének ügyvéde. Úgy értem, hogy nagyságtok' szándéka, bennünket kihallgatni azon tárgyra nézve, mellyről az asztalukon fekvő irományok szólanak. Talán inkább felelnék meg kötelességemnek nagynevü védenczem iránt, ha, érezvén a' fennforgó érdekek' véghetlen súlyát egy részről, 's azon gyenge erőt a' másikról, mellyet a' reám nehezedett tiszt' betöltésére fordíthatok, nehány órai időközt kérnék magamnak, hogy előkészület' nyomán nagyobb sükerrel járhassak el kötelességemben, mint melylyel magamat a' jelen körülmények között kecsegtethetem. Felséges védenczem' meghagyásából azonban inkább félreteszek minden személyes tekintetet, inkább apró veszélyeknek teszem ki az ügyet, mintsem hogy ő felsége bármi távolról elhalasztani, vagy akadályozni látszassék azon vizsgálatot, mellyben nagyságtok az ellene felhozott vádakra nézve haladék nélkül ohajtanak eljárni. 'S annyival is inkább szükséges, dicső védenczemnek ezen kivánságát nagyságtok előtt nyilvánítanom, mert érdeke mindenek felett azt követeli, hogy mai kérelmünket senki se tekintse halasztási kérelemnek a' szó' mindennapi értelmében. Mi nem kérjük nagyságtokat, hogy halaszszák el az eljárást, hogy halaszszák el az itélethozást, melly bérekeszteni fogja ez' eljárást, 's melly nem lehet egyéb, tisztességes felmentésnél. Mondom, nem lehet egyéb; mert érzem, hogy ő ártatlan, 's mert érzem, hogy önök igazságosok; — 's mivel ő ártatlan, és mivel önök igazságosok, és mivel a' kérelem olly törvényes elveken feneklik, mellyeket lábbal kell taposni, mielőtt önök folyamodásunkat elvethetnék: könyörgök nagyságtoknak, méltóztassanak kérelmünkhez járulni, mint ollyatén becsüle-

tes és méltányos vizsgálatot eredményeztethető lépéshez, minőt ő felsége joggal követelhet önöktől. A' királyné' magaviseletéről leszen szó. Nekünk jogunk van, tudni, milly eljárás' nyomán fog a' parliament' mindkét házában tárgyaltatni ez' ügy. Ő felségének üzenetéből azt értettük, hogy a' parliament elébe terjesztett tárczák olly irományokat foglalnak magokban, mellyek vádat emelnek a' királyné ellen, vádat ő felségének magaviselete ellen külföldöni tartózkodása' idejében. Milly természetü legyen ezen vád, minemü a' bizonyság, mellyen alapúl, mint szerkesztetett együvé, kik szolgáltak eszközökül, 's ezen eszközök kik által használtattak, hogy törvényes kiviláglást lehessen nyerni, vagy — helyesben szólva — hogy a' vádoló ama' tárczának gyalázatos tartalmának birtokába juthasson, — mind ezt nem nyomozgatom. Elég, tudnom, mit az üzenetből világosan láthatni, hogy bármi legyen azon tárczának tartalma, szolgáljon bár becsületökre vagy nem, azoknak kiktől származik, — egyedül arra van irányozva, hogy csorbát ejtsen a' királyné' jellemén, ollyvalaminek idézése által, mi hogy külföldön történt, hamisan állítatik. Mindnyájan tudjuk, hogy ő felsége, midőn künn mulatozott, ez' országtól messzecskén fekvő tartományokban tartózkodott, hogy ezen időnek jóval nagyobb részét épen az Alpeseken és Appenineken túl, de kisebb részét is olly távolságban töltötte azon itélőszéktől, melly előtt most megjelenendő, hogy physicailag lehetetlen, a' jelen percztől számítva, öt, hat hét' lefolyása alatt a' védelmére szükséges tanúkra, vallomásokra és levelezésekre szert tennünk. Ennyi idő alig volna elégséges arra, hogy leveleinkre választ vegyünk; 's ha nagyságtoknak szándékuk van addig várakozni, mig azon tanúkat együvékeresgélhettük, kiknek jelenléte elkerülhetlenül szükséges, kik nélkül lehetetlen keresztvallatás alá vonnom azon czudarokat, — bocsánatot kérek nagyságtoktól, — azon személyeket, kiknek tanuságtétele támogatja a' vádat, a' felebbi időközt még öt, hat héttel kell megtoldanunk. Ne engedjék meg nagyságtok, hogy valaki mondhassa, vagy — mert nyiltan nem meri hirdetni — kéz alatt terjeszgethesse: hogy ez a' bün' védelme. Nagyságos uraim! ez az ártatlanság' védelme. Mennél ártatlanabb a' királyné, mennél alávalóbbak, gyalázatosbak, czudarabbak azok, kik ellene tanuságot tesznek, — annál inkább szükséges, hogy rendelkezésére legyenek azon bizonyságok, oklevelek és irományok, mikről tudja, hogy általuk semmivé teheti elleneinek ármányaikat. Gondolják meg önök ő felsége' ügyének sajátszerüségeit, mellyek nem az ő gyártmányai, de mellyek ezen ügyet ezer nehézségek által megkülönböztetik a' többiektől. Midőn egy angol, vagy egy angolnő olly helyzetbe kerül, hol reá nézve szükségessé válik, magát, jellemét

védelmeznie, — 's ki az, bár mi egyenes fővel járja át életét, ki biztosítva van arról, hogy gyalázatos ármánykodások által nem fog illy helyzetre juttatni? — akkor ezen angol, vagy ezen angolnő nincs minden biztositék nélkül, mellynek pajzsa alá vonúlhasson. A' tanúk mind angolok; közöttök nincsen olly idegen, kinek elvei rongyokban lógnak le homlokáról, kinek tanusága kétségbe vonathatik, a' nélkül hogy elutasítathatnék, ki talán azt állítja, hogy ő nem köteles, vallomását esküvel is megerősíteni, vagy ki ezen kötelességét bévallja ugyan, de azon nézetből indúl ki, hogy lelkismeretét épen nem sérti, bár mit állítson, — mert, hiszen, hijányzik valami esküjéből, olly valami, mit a' mi gyakorlatunk nem követel, mit a' mi formáink nem szükségelnek. Mi az ő második biztositékuk? A' tanúk földieik. Ismeretesek előttök, ismeretesek az eljáró biró előtt, ismeretesek a' vádlottnak ügyvéde előtt. A' sajtó szintén segédökre van, leirja, miképen vallott a' tanú, mint viselte magát a' törvényszéken; leirja a' részletességig mindazon körülményeket, mellyek a' tanú' hitelessége iránti közvélemény' alakitására befolynak. A' harmadik biztositék abban áll, hogy mindenkit külön pör' útján tanuságtételre, mindenkit, bár mint vonakodjék az, igazmondásra kényszeríthet. Ezen pör ellen sem megvesztegetés, sem fenyegetés, sem igéret, sem semmiféle fogás nem szolgál óvszerül. 'S lássuk most ő felségének helyzetét. Az ellene valló tanúk mindnyájan külföldiek, kik annál bátrabban állíthatnak mindent eskü alatt, mert különös fogalmuk van a' bünbocsánatról. Én bátor férfiak' gyülése előtt szólok, olly férfiak előtt, kik — tudom — bátrak mint maga Wellington herczeg, ki szinte jelen van, mint látom; 's én nem késem erős hitemet nyilvánítani: hogy egyetlenegy sem találkozik önök között, ki nem remegne azon gondolatnál, hogy hitvesének vagy leányának becsülete illyes tanucsordától válhatnék függővé. Ő felsége nem kényszerítheti azokat megjelenésre, kik mellette fognának vallani. Ők vonakodhatnak megjelenni, 's neki nem áll hatalmában, őket ideállítani, vagy ollyasmivel bíztatni, mi hajlamot ébreszszen bennök, hazájokat és tüzhelyöket ez' ügy' kedveért odahagyni. Helyzete nem ollyas, melly az embereket utána, körülötte csődítse, — idegen országokban megtagadtatott, idehaza elhanyagoltatott, olly annyira, hogy egyáltalában nincsen módja, fenyegetés, megvesztegetés, erőszak, félelem 's remény által azokat tanúságtételre bírni, kik talán egymagok képesek, bizonyságot tenni mellette. Az ellene valló tanúk nem szomszédjai, jellemeik ismeretlenek; meglehet, hogy olly személyek, kik nem gondolnak azzal, mit otthonn mondanak, 's még kevésbé azzal, mit a' világnak valamelly távol részében esküvel bizonyita-

nak. — Milly öntudatos ártatlanságnak kell azon dicső asszony' kebelében székelni, ki mind ezen körülmények között azt mondja nékünk: „lássatok feladástok után, ne sürgessétek az ügynek elhalasztását.“ De nekem kötelességem, — 's ha elmulasztanám — önöknek kötelessége, nagyságos uraim, mint biráknak, arra ügyelniök, hogy védenczem azért ne szenvedjen, mert félelmet nem ismer, 's hogy a' vádlott félnek ártatlansága ne veszedelmeztessék önnön nagylelkűsége által. 'S épen ide megyen ki kérelmünk. Én alkalmatosságot keresek, bővebb értesitést nyerni a' tanúk felől. A' mit egynémellyikökben már is felfedeztem, az aggodalmas vágyat költött fel bennem, a' többiekről is bővebben értesülnöm. Én felhívok bármelly törvénytudóst, könyörgök neki, 's bárkinek, ki valaha büntető eljárást figyelemmel kisért, mondaná meg nekem, hogy' vallathatom az ellenfél' bármelly tanuját, ha semmitsem tudok szomszédjairól, szokásairól, jelleméről? Csak egyről szólok, kinek viszonyai tudomásomra jöttek. Azok között, kik ő felsége ellen tanuságot tesznek, van egy, ki szolgálatából elbocsátatott, mert négyszáz napoléond'ort lopott el tőle. Ez két tanú által bizonyíthatik be, kiknek egyike Rouenben van, Franczia-országban, ő angol tengeri tiszt, — nem olasz kém, — nem hannoveri báró, — hanem angol tiszt, ki vérét ontotta hazájának ügyében. Valjon nem int-e engem ezen példa arra, hogy ovatos legyek a' többiekre nézve is, kivált miután okom van hinni, hogy a' többi tanúkat is hasonlóknak fognám találni a' felebbihez, ha időm volna a' vizsgálódásra? Én nem kérek kedvezést nagyságtoktól, én csak igazságot kérek, — én kérdem önöktől, mint a' királyné' biráitól, mert önök azokká tették magokat: lehet-e szándékuk, engem a' királyné' védelmére kényszeríteni azon kártékony körülmények között, mellyeket leirtam volt? Ha olly valamire kértem volna önöket, mi csak egyetlenegy órára vonná maga után az eljárás' felfüggesztését vagy a' vizsgálat' eredményének elhalasztását, akkor azonnal felhagynék e' kérelmemmel, mert ő felsége kivánná, hogy így cselekedjem. De én csak arra kérem önöket, állapodjanak meg a' kezdetnél, a' nélkül hogy a' bérekesztést elhalasztanák; mert miután jelentést fogott tenni a' titkos itélőszék, önöknek időt kell nekünk engedniök a' kiviláglás' eszközlésére, 's így akár most, akár utóbb járulnak kérelmünkhez, a' végeredmény, ha majd ütni fog az óra, azonegy leszen mind két esetben. Én felteszem, — pedig talán nem kellene feltennem, — hogy miután önök elhatározták a' parliamenti vizsgálatot, 's miután a' vádnak viszhangjával bejáratják az országot, — nagyobb vagy kisebb hűséggel, a' szerint, a' mint vagy nyilvános lészen az eljárás vagy nem (nagyobb hűséggel az első esetben, kisebbel a' másodikban), én feltet-

tem, hogy miután ő felségének jelleme még vissza nem torolt állitások és hirek által ekkép' befeketítetett, hogy önök igazságérzetök' teljéből némi halasztást fognak nékünk engedni, miszerint képessé tétessünk, előállítanunk azon bizonyságokat, mellyektől ő felsége bizton várja felmentetését. Remélem ezt ennélfogva, mert nem találkozhatik törvényszék, sem Angliában, sem Milanoban, hol illyetén kérelmet elutasítanának. Ha önök brit birák, lehetetlen, megtagadniok e' kérelmünket. Ha önök ezt megtagadják, kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy önök nem érdemlik a' brit biró' nevét. Ám, lássák nagyságtok, valjon most kell-e megengedniök az elhalasztást, vagy pedig csak akkoron, midőn már nem fog megfelelni czéljának, mi úgy leszen minden bizonynyal, ha önök csak az elöleges vizsgálat után fogják megengedni az elhalasztást. Csak annyit kérek: ne válaszszanak önök eljárásukhoz olly modort, melly szükségképen maga után vonja az ártatlannak elmarasztását. Én kivánom azt, mit mindenik brit törvényszék köteles megadni, hol senki sem vonathatik büntető eljárás alá, mielőtt idő engedtetett néki, hogy tanúit előállíthassa, 's mellynek megtagadása a' legeslegártatlanabb emberre is, ha meghallja, úgy fog hatni, mintha anathemát mondott volna ellene az ország. Nekem jogom van ismételnem, mit a' parliament' tagjai kinyilatkoztattak volt, — 's a' törvényhozás' egyik ágának tekintélye kétségkivül latra vetendő — hogy most ollyatén vizsgálathoz készülünk fogni, melly a' törvényhozás' egyik ágának itélete szerint: ő felségének érzelmeit gyászba borítja, kijátsza a' parliament' reményeit, levon a' korona' méltóságából, 's kárbaejti a' birodalom' főfő érdekeit. Mind ennél fogva erősen hiszem, hogy azon vizsgálatban, mellyet ekképen bélyegzett meg az alsóház, két rövid hónapi elhalasztás nem fog szerfelett nagy engedményezésnek tekintetni azon czél' elérésére, hogy a' jogkiszolgáltatás megfeleljen feladásának, 's hogy törvényes igazságtalanság ne követtessék el a' birodalom' első jobbágyának jellemén."

Ezen beszéd, úgy Denmané is eredmény nélkül hangozott el, mert junius' 28-án a' lordok' házának titkos választmánya csakugyan együvé ült, 's julius' 4-én következő jelentést terjesztett a' felsőház elébe:

„A' választmány azon figyelemmel vizsgálta a' ház elébe terjesztett irományokat, melly az ügy' fontossága által kötelességévé tétetett; 's úgy találta, hogy ezen irományok, számos,

különféle rangu, és Europának különböző részeiben tartózkodó személyek' öszhangzó tanusága által erősített állitásokat foglalnak magokban, mellyek a' királyné' becsületét mélyen illetik: parázna viszonyról vádolván ő felségét egy idegennel, ki eredetileg, bérszolgálatában állott, 's ollyatén folytonos magaviseletet tulajdonitván ő felségének, melly rangjával és helyzetével épen nem fér össze, 's mellyet a' legféktelenebb szabadosság jellemez.

A' választmány úgy vélekedik, hogy ezen vádak nem csak a' királyné' becsületén, hanem a' korona' méltóságán, 's az ország' erkölcsiségén is ütnek csorbát. A' választmánynak véleménye szerint elkerülhetlenül szükséges, hogy ezen vádak ünnepélyes vizsgálat alá kerüljenek, 's ezen vizsgálat törvényhozási eljárás' útján eszközöltethetik legsükeresebben, mellynek szükséges volta azonban mély fájdalommal tölti el a' választmányt."

Ezen jelentés' következésében, lord Liverpool más nap' billt terjesztett a' felsőház elébe, mellynek erejénél fogva: „Carolina megfosztatik a' királyi czimtől, 's valamennyi, őt, mint a' király' hitvesét illető jogoktól és szabaditékoktól," 's melly: „a' király és a' királyné közötti házasságot tökéletesen felbontja."

Julius' 6-án ezen bill 's illetöleg ezen vádlevél kézbesítetett a' királynénak. „Sajnálom, — mondá válaszképen, — hogy ezen lépés illy későn történik. Húsz évvel ezelőtt talán némi hasznát látta volna a' király. Mi nem fogunk többé találkozni e' világon; de remélem, találkozunk a' másikban, hol nekem igazságot fognak szolgáltatni."

Augustus' 17-én mint a' bill' második olvasására szánt napon, Brougham egyebek között így szólott:

„Nem gyakorolhatom a' visszatorlás' jogát védenczem' nevében, a' nélkül hogy ő felségének egyenes parancsát megszegjem; nem is fogom gyakorlani mindaddig, míg arra elkerülhetlen szükség által nem kényszerítetem . . . . . ; 's ugyan ez' oknál fogva jelenleg a' felek' magaviseletéről és viszonyairól sem akarok szót tenni. Mind erről egy szót sem fogok szólani; ezek veszedelmes és borzasztó kérdések, mellyeknek vi-

tatása a' jelen pillanatban mennyi veszélylyel fogna járni, még csak érinteni sem akarom. Mostanság ezt nem tartom szükségesnek védenczem' érdekében; de ha megérkezendik a' szükség, csak egyetlenegy kötelességet ismer az ügyvéd, 's kerüljön bár mibe, azt teljesíteni tartozik." 'S ekkor általtérvén a' yorki herczeg, a' királynak testvére ellen 1809-ben folyamatban volt felsöházi eljárásra, felkiáltott: „A' királyi család' férfitagjai mindent követhetnek el, a' mi tetszésökben áll, bármi magas helyzet jutott legyen nekik, 's bármi szoros viszonyban álljanak a' koronával 's a' népnek érdekeivel; de ha a' rágalom' foga a' családnak egy ügyefogyott némberét támadja meg, ... akkor azonnal szükséges az eljárás, szükséges az üldözés, azon gyalázatos és hypocritai ürügy alatt: mert különben veszedelembe hozathatnék az ország', a' korona' becsülete. De a' nép ezen bánásmódban fogást lát bizonyos dolognak színe alatt egészen más valaminek elkövetésére, 's azt fogja mondani: íme, ott áll egy férfiu, ki hitvesétől szeretne megmenekedni, ő az ország' becsületéről és javáról beszél, pedig ezen ország' legdrágább érdekei, nyugalma, becsülete, boldogsága ama' férfiú' sovár vágyainak áldoztatnak fel."

'S most a' házasság' könnyelmü felbontásának veszedelmes voltára térvén át Brougham, hívatkozott sir W. Scott' doctrinájára, melly szerint a' házasság' felbontásánál a' közönség szintolly érdekelt fél, mint a' férj 's a' feleség.

A' tanúk' kihallgatása september' 9-dikéig tartott, 's ekkor a' királyné' ügyvédeinek kérelmére a' bill' második felolvasása october' 3-dikáig halasztatott el. Broughamnak e' napon mondott beszéde a' legremekebb 's legszónoklatiabb előadások között foglal helyet, mellyek valaha a' parliamentben hallattattak.

„Tagadom, — így szólott, — hamis és czudar állitásnak nyilatkoztatom, hogy ő felségének ügyvédei valaha a' királyné' magaviseletében könnyelmüséget láttak volna. Kereken tagadom. Igaz, ő felsége kénytelen volt, a' brit nemesség' társaságát olaszokéval cserélni fel; de nagyságtok, kik öt önnön családaikból kizárták, csak nem fognak vádat látni e' lépésében? Az üldözés, a' számüzés közepette csak egy vigasztalása maradt, — az öntudat, hogy gyermekének szeretetét bírta.

'S ezen gyermeknek házassága tudva volt egész Europa előtt, csak az anyától titkolták el! Csak történetből tudta meg a' királyné azon ese-

ményt, melly leányának boldogságát olly közelről érdekelte. De fogják-e hinni nagyságtok, fogja-e hinni az utókor, hogy ezen egyetlenegy, ezen forrón szeretett, ezen csaknem imádott gyermek' halálának gyilkos híre is csak történetből jutott a' hazájából számüzött anyának tudomására? De ha mindjárt ezen üldözött fejdelmi asszony nem tudja meg történetesen leányának halálát, azt megtudta volna máskép, mert Carolina herczegnőnek halála a' rögtön bekövetkezett milanoi bizottság által is (ez gyüjté együvé a' vádpontokat) adatott tudtára az anyának..... Lássuk, nagyságos uraim, minő volt ezen magas asszony' boldogtalan sorsa! Végzete mindig az volt, hogy midőn sürüsödtek körülötte a' veszélyek, legbiztosabb támaszát, leghívebb védőjét veszítse, és csaknem csodálatos találkozásnál fogva, alig vonatott el tőle valamellyik védelmezője, midőn már is új megtámadásnak lőn kitéve. Pitt úr volt legkorábbi védője és barátja ez' országban. Ő meghalt 1806-ban, 's nehány héttel utóbb elejét vette az ő felségének magaviselete ellen irányzott első vizsgálat. Pitt a' királyné' ügyét hagyományképen Percival úrra, ő felségének szilárd, mérész és legügyesebb védőjére szállitotta, 's az orgyilkosnak keze még alig fekteté vala porba Percival urat, midőn halálának súlyát már is érezte a' királyné, mert megújultak ellene a' megtámadások, mellyektől őt az elhúnytnak lovagiassága, ügyessége és változatlan hűsége megóvta. Ezután Whitbread úr vállalta el védelmét; és midőn bekövetkezett azon catastroph, melly minden becsületes embert, bár melly párthoz vagy felekezethez tartozzék, gyászszal töltött el, újra hallatszott a' vésznek távol dörgése, a' nélkül azonban, hogy őt megközelíthette volna, mert leánya oltalmára kelt, 's találkoztak, kik térdet, fejet hajtottak a' felkelő napnak. De midőn ezen kedves és szeretett leányát elvesztette, minden, a' mit várni lehetett, minden, a' mitől tartania kellett volna, ha nem tudja magát ártatlannak, minden a' mitől félt, — mert szereti-e valaki az üldözést, legyen bár ártatlan vagy vétkes? 's ki gyönyörködhetik az ellene intézett büntető eljárásban, ha mindjárt jelleme, becsülete folt nélküliek? — minden reá támadt rögtön, 's a' milanoi választmány munkálatához fogott. 'S mintha a' királyné nem fosztathatnék meg semminemü védőjétől, a' nélkül hogy azonnal gyászosabb színt öltsenek magokra viszonyai, — az nap', nagyságos uraim, midőn a' boldogult fejdelem' tisztességes maradványai koporsóba zárattak, midőn sírba szállt azon fejdelem, ki menyének Angliába érkezése óta, leghívebb, legszilárdabb védője volt, ugyanaz nap' megnyilt fennséges utódának palotája az ellenünk valló hamis tanúk' csordájának vezére előtt. Miért említem ezt, nagyságos uraim? Bizonyosan nem annálfogva, miszerint megjegyezhessem a'

mit mindenki tud: hogy a' kalmárkodó politicusok önzők, hogy az érzéketlenség ikertestvére a' háladatlanságnak, hogy aljas természet nem köteleztethetik le semmi által, hogy az illyetén emberek, mert kegyelmekben részesültek, 's mert megfeledkeztek a' háladat' kötelességéről, — ösztönt éreznek magokban, még czudarabbakká válni. Ez kopott egy tárgy fogna lenni, nagyságos uraim, 's én szégyenleném magamat, ha vele nagyságtoknak alkalmatlankodnám, de említem még is azon oknál fogva, hogy kinyilatkoztathassam, miszerint mélyen érzem a' királyné' ezen dicsőséges védőinek felsőbbségét, 's tudom, hogy ők minden esetre diadalmasan vívták volna ki ez' ügyet."

Brougham most a' korona' ügyvédének eljárására figyelmeztete a' lordokat, 's kiemelvén, hogy a' királyné' udvari dámái nem hallgattattak ki tanúk' képében, ekkép folytatá előadását:

„'S illy alkalommal csakugyan szabadna a' felperesnek fél ügygyel előállania? Szabad-e a' korona' ügyvédének mondania: „Ezen tanúkat nem fogom meghívni; igaz, ők a' lehető legjobb, ők minden kifogáson felül álló tanúk; ha a' királyné ellen vallanának, vége neki, de én nem fogom őket meghívni, ők a' ti tanúitok, nem az enyéim; idézzétek meg ti őket; hiszen szomszédságtokból valók; ők nem laknak Cotton — Gardenben, *) 's ennélfogva nem merem, nem akarom őket előállítani; de ha ti fogjátok őket meghívni, akkor majd látni fogjuk, mit vallanak; és ha nem hívjátok meg . . . . . " ‚Ha nem hívjuk meg;' — az igazság' nevében kérdem önöktől, ha nem hívjuk meg őket, akkor mi fog történni? Milly gyalázat, nagyságos uraim! ezen templomban, az igazság' legfőbb templomában elmarasztani valakit. . . . . azon szabály' daczára, melly valamennyi törvényszéknek sinormértékül szolgál, hogy mindaddig ártatlan vagyok, míg vétkesnek nem bizonyíttattam be; elmarasztani valakit azért, mert nem akarja elleneinek tanúikat meghívni! Nagyságos uraim! ha önök nem akarják, hogy mind azon jelenségek, mellyekből hazájokban kiismerik az igazságot, önöket maraszszák el örökre, hagyjanak fel késedelem nélkül ez' ügygyel. . . . . "

Beszédét ekkép rekeszté be:

„Ha a' királyné olly társaságba lett volna járatos, melly nem illett rangjához, ... ha kissé könnyelmüen viselte volna magát: még akkor

*) A' felsőház' szomszédságában levő telek, mellyen a' királyné ellen valló tanúk őrizet alatt tartattak.

is volna módom, őt védelmezni; de semmi szükségem a' védelem' ezen nemére. Mit bizonyítottak be ő felsége ellen? Bűnt nem; könnyelműséget nem. Ha az utóbbit egyik vagy másik lépéséből következtetnék nagyságtok, hivatkozhatnám arra, mi a' veszedelemben forgó erénynek mindig támaszul szolgál, — korábbi életére, midőn még itthonn volt, midőn a' boldogult király vette őt oltalmába. Kezemben van egy bizonyitvány, nagyságos uraim, ama szeretett fejdelemtől, mellyet nem olvashatok fel a' nélkül, hogy nagyságtok egész fontosságát ne érezzék, hogy irójának ránk nézve mindig kora halálát keserüen ne fájlalják. Ezen levél olly egyszerű, olly becsületes, olly férfias tartalmu, hogy lehetetlen azt nem közlenem önökkel. Kelt 1804. november' 13-án Windsorban, 's hangzik ekképen:

Kedves menyem. — Tegnap én 's a' családnak többi része találkoztunk a' walesi herczeggel Kewben; azon voltunk mindnyájan, hogy az összekocczanásnak és vádemelésnek anyagul szolgálhatott tárgyak kikerültessenek, 's a' társalkodás ennélfogva nem volt sem tanuságos, sem mulattató, de a' walesi herczegnek még is módot nyújt, kitüntetnie: valjon óhajtása, hogy családával meg' kibéküljön, üres beszéden alapul-e csak, vagy pedig valóságon. Én szorgalmatosan azon vagyok, hogy kigondolhassak valamelly tervet: mint kellessék nevelnünk azon kedves gyermeket, ki önt és engem joggal annyira érdekel; 's azon körülmény, hogy ezentúl szerencsém lesz, többet lennem önnel, engem nem csekély mértékben ösztönöz arra, hogy illyes tervről gondolkozzam; de ön biztos lehet benne, hogy teljes és szíves hozzájárulása nélkül semmiféle terv sem fog elfogadtatni, mert kötelességem önnek, az anyának tekintélyét mindenkép fentartani. Maradván kedves menyemnek szerető ipa

Georgius R.

Nagyságos uraim, — illy véleménnyel volt e' jámbor fejdelem, ki a' világi ügyeket 's az emberi természetet jóformán ismerte, — ezen közel és kedves rokonáról, 's ezen vélemény' nyomán nyilatkozott és cselekedett mindannyiszor, valahányszor unokájának, 's a' koronaörökösnőnek ügyében, ezen igen, igen kényes ügyben intézkedett.

Ez tehát, nagyságos uraim, a' tárgy, mellyről itéletet fognak hozni; 's hadd figyelmeztessem még egy ízben nagyságtokat, ha mindjárt az ismétlés' vétkébe esem is, — ne feledkezzenek meg soha, még csak egyetlen egy pillanatra sem, azon két főpontról, mellyeknek alapján támadtam meg a' kivilágiást: először, hogy az ellenfél nem bizonyította be a' tényeket azon jó tanuk által, kik rendelkezésére voltak, 's kiket nem idézni

még árnyékoka sem lehetett; és másodszor, hogy azon tanúk, kiket meghívnia tetszett az ellenfélnek, hogy közülök külön mindenik hitelre érdemetlen. Újra kérdem, nagyságos uraim, hogymint lehet valamelly czinkosságot felfedezni, hanemha ezen két elv' nyomán? Sőt néha valamelly czinkosság felfedeztetett a' második elv' eszközlése által, ha az első megfogyatkozott. Midőn tisztességes tanúk állíttattak elé, midőn olly személyek, kikhez gyanu sem fért, ideig óráig gonosz terveket támogattak, midőn az ártatlannak megmentése lehetetlennek látszott, épen akkor menekült meg mintegy az isteni gondviselés' szárnyai alatt, a' második elv' segédével, megmenekült azáltal, hogy a' kiviláglás ott rogyott össze, hol senki sem sejditette, hogy hézag találtatik, hol ostromtól nem tartván az ármányforralók, a' hézág' pótlásáról senki sem gondoskodott. Nagyságtok emlékezni fognak a' szentirásnak azon nagyszerü helyére — nagyszerünek mondom, mert költőileg való, — hol két aggastyán, két előjáró szövetkezett czinkosúl olly büntett' elkövetésére, melly mármár sükerültnek látszott. Ők szíveiket megkeményitették, — így szól az irás, — ők elforditották szemeiket, hogy ne lássák az eget, 's hogy eljárhassanak gonosz szándékukban. De ők, ha mindjárt világos, összefüggő, és ellenvallás által nem erőtlenített történettel állottak elé, még is felsültek, 's az áldozat kicsúszott körmeik közül, mert egy parányi körülményre, egy mastix-fára nézve nem egyeztek meg egymással. A' hamis tanúknak ilyetén ellenmondásait . . . . . senki se' mondja vakságában vagy amúgy hebehurgyán puszta eseményeknek, ezek a' gondviselés' kegyelmes nyilatkozásai, melly nem akarja, hogy a' gonosz diadalmaskodjék, 's melly védelmére kel az ártatlannak.

Illyetén az önök elébe terjesztett ügy, nagyságos uraim! Illyetén a' kiviláglás, melylyel támogattatik, — adósság' bebizonyitására sem elégséges, nem képes valakit valamelly polgári jogtól megfosztani, nevetséges, ha arról van szó, hogy a' legparányiabb vétségben marasztassék el valaki, botrányos, ha a' törvény által czégéresnek bélyegzett büntett' bebizonyitására hozatik fel, gyalázatos, ha egy angol királynénak becsületét akarják általa megrontani. . . . . Nagyságos uraim, méltóztassanak megállapodni egy pillanatra. Önök egy örvény' szélén állanak. Önöknek itélete érvényes leszen, ha általa elmarasztalják a' királynét; de ez leszen önöknek valamennyi itéletei közül az egyetlenegy, melly czélját el fogja téveszteni, 's melly visszapattan azokra, kiktől kiindúlt. Mentsék meg, nagyságos uraim, ezen catastrophnak iszonyai elől az országot, mentsék ki önmagokat e' helyzetből. Segítsenek önök azon országon, mellynek díszei, de mellyben úgy nem virulhatnak ha különváltak a' néptől,

valamint a' fának tövéről és gyökeréről vágott virág nem élhet meg; mentsék meg a' hazát, hogy ezentúl is fényére lehessetek, mentsék meg a' koronát, melly veszedelemben forog, az aristocratiát, melly megingadoztatott, az oltárt, melly nem állhat többé biztosan azon rohamok között, mellyek rokonát, a' trónt szét fogják tépni. Önök oda nyilatkoztak, nagyságos uraim, önök akarták, az egyház és a' király akarta, hogy a' királynénak neve ne emlitessék a' liturgiában. A' királyné ezen czifraságnak pótlékát a' nép' szivéből fakadó imádságokban találja. Ő nem szorúlt az én imádságomra, de én itt az irgalmasság' thronusához küldöm fel könyörgéseimet, hogy ezen ország' népére nagyobb mértékben árasztassék a' kegyelem, mint a' minőre azt kormányzóinak eljárása érdemesítette; 's hogy önöknek szíveik nyíljanak meg az igazság előtt."

Midőn a' tanúk' sorában Powell, a' milanoi biztosság' ügynöke hallgattatott ki, Brougham választ kivánt tőle ezen kérdésre: „kinek ügynöke ön, kinek szolgál ez' ügyben?" Mire: „no! no!" kiáltás hallatszván a' lordok' sorából, meghagyatott a' tanúnak, vonúlna vissza, míg a' felett tanácskozandottak a' lordok, valjon tétethetik-e néki ama' kérdés, vagy sem?

„Ez igen lényeges kérdés, nagyságos uraim, — mondá Brougham, — 's midőn e' kérdéssel előállok, csak a' szoros igazság' érdeke által vezéreltetem. Reánk nézve föbenjáró dolog, hogy ezen kérdés tétessék a' tanúnak. Ő a' jelen eljárás' folyama alatt e' törvényszék előtt megjelentek közül a' legeslegelső, kitől értesitést várhatunk e' tárgyra nézve. Vagy nem lényeges dolog-e, kérdenünk e' tanútól: ki sürgeti ez' ügyet? ki az ő védencze? kérdenünk ezt tőle, miután mi nyiltan bevallott vádlottért lépünk fel. Ha tudnám, kinek nevében szól, talán számtalan okleveleket, beszédeket, közleményeket idézhetnék, mellyek mind ellene vallanak, 's mellyek védenczem' ügyére lényeges befolyással lehetnének, de e' pillanatig még nem voltam képes kinyomozni lakát és nevét azon ismeretlen lénynek, melly panaszlóképen lép fel ellenünk. Nem tudom, ha nem fog-e elpárologni mint vékony levegő, nem tudom, minemü alakkal bir. . . . . Ha láthatnám, kérdést tehetnék neki, 's kivehetném szájából — ha van szája — ki legyen ő, és micsoda. Ha valjon férfi-e, vagy pedig csak olly valaminek hasonlatossága, mi fejdelmi koronát visel homlokán. Meglehet, talán alaknélküli valami, minek nincsen teste; annyi bizonyos, hogy életben járó dolog védenczemre nézve, tudnia, ki legyen az ő fő vádolója, 's hogy elkerülhetlenül szükséges,

reám, ügyvédére nézve, tennem olly kérdéseket a' tanúnak, mellyeket jogom van tenni, 's mellyeknek tételét bármelly alsóbb törvényszéktől követelhetném ; — és még is mindenik lépésemnél elömbe gördítik: ‚ezt nem szabad kérdezned,' ‚ezen kérdést nem kell tenned.' De hogymint járhatok el kötelességemben fennséges védenczném iránt, ha gátoltatom, ollyas kérdéseket tenni a' tanúnak, mellyek elkerülhetlenül szükségesek védelmére, 's mellyeket tenni kétségbevonhatlan jogom volna akármelly alsóbb törvényszék előtt? . . . . . "

A' lordok úgy vélekedtek, hogy a' sürgetett kérdést tenni. tilos, és november' 2-án 123 szavazat 92 ellen a' billnek második felolvasása mellett nyilatkozott.

Ezen végzés rendkívüli izgatottságot idézett elő a' közönségben. Mind két fél diadalt emlegetett. A' bill' pártolói a' második felolvasásban a' királyné' törvényes elmarasztását látták ; az ellenfél pedig azt állitotta, hogy illy csekély többség a' vádlottnak ártatlanságát bizonyítja. Annyi bizonyos, hogy ezen második felolvasás mintegy berekesztette a' törvényes eljárást. A' billnek sorsát előre tudhatta mindenki, mert aziránt nem lehetett kétség, hogy az alsóház vissza fogja vetni azon törvényjavaslatot, melly a' lordok' házában csak parányi többség által támogattatott.

November' 3-án a' királynénak következő nyilatkozása mutattatott bé a' felsőháznak:

„A' lordok' végzése az előttök levő bill' ügyében értésére esett a' királynénak. A' parliament', családa' 's az ország' szine előtt ünnepélyesen ellenmond nekie. Azok, kik önmagokat vallották vádolóknak, itéletet mertek hozni a' köztök 's a' királyné között fenforgó ügyben. Ollyas peerek szavaztak a' királyné ellen, kik a' vádat meghallgatták, de kik a' védelem' alkalmával nem voltak jelen. Mások már a' tárgyalás előtt hitelt adtak azon rágalmaknak, mellyeket a' királyné' ellenségei koholtak és elterjesztettek.

A' királyné nem fog élni azon jogával, mellynél fogva a' választmány előtt megjelenhetnék, mert reá nézve ezen intézkedés' részletei tökéletesen közönösek; 's ha csak ezen példátlan

eljárás' útján a' törvényhozás' másik ága elébe nem kerül a' bill, említést sem akar tenni azon bánásmódról, mellyben a' közelebb lefolyt huszonöt év óta részesítetett.

A' királyné most határozottan 's Istennek színe előtt nyilatkoztatja, hogy tökéletesen ártatlan azon büntettre nézve, mellyről vádoltatik, 's ingadozhatlan bizodalommal várja be ezen páratlan eljárás' végeredményét."

November' 10-én a' billnek harmadik felolvasása inditványoztatott. Azok közül, kik a' második felolvasást nem ellenezték, többen kinyilatkoztatták, hogy az ügy' továbbfüzését ellenezni fogják; a' gloucesteri püspök óvást tett a' házasságbontási záradék ellen; de végre mégis többséget nyert a' ministerium, 108 peer szavazván a' harmadik felolvasás mellett, ellene 99.

Lord Dacre most inditványt tett, hogy Brougham még egy ízben hallgattassék meg a' felsőház által ez' ügyben, de lord Liverpool, a' ministerium' feje azon reményét nyilvánitá, hogy a' felebbi inditvány feleslegessé fog válni az által, mit előadandó leszen. Ő jól tudja — így szólott, — hogy a' közvélemény ellene van e' billnek, 's a' ház is csak kilencz főből álló többséggel nyilatkozott a' billnek harmadik felolvasása mellett. Ezen viszonyok között a' ministerium lemond ez' ügynek további folytatásáról.

'S ezzel vége szakadt ezen híres pörnek, mellyet 1820-ban Európának valamennyi sajtói viszhangoztak. De Brougham még 1821-ben is, szónoklatának egész erejével küzdött a' királyné mellett, midőn ennek koronáztatását két napig (jul. 4. 5.) tartott előadásban sürgette a' titkos tanács előtt. Igaz, hogy siker nélkül. Lord Liverpool, midőn a' királyné tőle értesitést kivánt, milly szertartások mellett fog julius' 19-én végig menni a' koronázás, azt válaszolta: hogy a' király, kétségbevonhatlan jogához képest, csak önmagát fogja megkoronáztatni, 's hogy a' királynénak nem szabad a' koronázásnál jelen lenni. Carolina mind e' mellett, a' szertartás' alkalmával bebocsáttatását kivánta az egyházba, de valamennyi ajtónál visszautasíttatott. A' nép ennek hirére összesereglett, 's kiabálás és ablaktörés által tünteté

ki ellenszenvét a' ministerium' 's az udvar' főbb tagjai ellen. A' királyné nem szenvedett több megaláztatást, mert nehány hét mulva — augustus' 7-én szenvedéseinek véget vetett a' halál. Brougham a' halottnak is híve maradott, 's midőn 1822-ben a' Durham-Chronicle' kiadótulajdonosa az angol státusegyház' egyik püspöki megyéjének clerusát képmutatásról vádolta, mert a' királyné' halálakor megfeledkezett a' harangszóról, — olly vád, melly az érintett lapot sajtópörbe keverte — Brougham habozás nélkül védelmére kelt, 's az esküttszék előtt egyebek köztt így nyilatkozott:

„Az ellenfél kérdé a' vádlottól, valjon tudja-e, hogy az angol egyház törvényesen van megállapítva. Igen is, tudja, 's tudom én is. A' státusegyház törvényesen van megállapítva, azonképen mint a' polgári hatalom, mint az ország' valamennyi institutiói törvényesen vannak megállapítva, azonképen mint ő felségének valamennyi hivatalai törvényesen vannak megállapítva, 's mindazok, kik e' hivatalokat betöltik, törvény által oltalmazva. A' státusegyház nincsen nagyobb mértékben megállapitva, 's nem áll nagyobb oltalom alatt, mint ezen institutiók, hivatalok és tisztviselők, mellyek közül külön mindenik azonképen ismertetik meg, 's azonképen oltalmaztatik a' törvény által, mint az angol egyház; de mind e' mellett még nem hallottam, 's remélem, nem is fogom hallani, legalább önök' mai verdictjének leczkéjéből, úgy hiszem, nem fogom azt tanúlni, hogy mind ezen hivatalnokok és tisztviselők, és mindezen akár egyházi, akár világi institutiók valamennyi kezelőikkel egyetemben, nem szolgálhatnak őszinte, korlátlan, férfias, tüzes, sőt szenvedelmes vitatkozásnak is tárgyul, mindadddig, míg alkotmányával, míg szabad sajtóval kérkedik Anglia.

'S ha van Angliának olly része, mellyben mindenekfelett szükséges, szabadon értekezhetni illyes tárgyakról, akkor ezen rész — kimondom nyiltan — azon püspökség, mellyben önök, a' tizenkilenczedik században, egy középkori fejdelem, a' lord of Durham alatt élnek; mellyben a' hierarchiának javai nem mondom tömérdekek, de annyit talán sértés nélkül mondhatok, hogy fényes értékkel birók. . . . . Durham azon püspökség, mellyben az angol egyház olly hatalommal 's olly fénynyel van felruházva, minőt a' monostori időkor sem ismert, 's minőt catholicus tartományokban sem találhatni; 's hol, mintha sz. Péternek patri-

moniuma volna, papot találhatni mindenütt, merre nézünk; Durham azon püspökség, hol mindennemü surlodások nép és papok között kikerülhetlenek olly annyira, hogy kötelességemnek tartom, az utóbbiaknak érdekében, az utóbbiaknak oltalmára, — a' vallás' nevében, 's mint eszélyes ügyvéde az egyháznak és clerusnak, mint a' ki ezeknek fenntartására törekszem, — jogczímeik' és eljárásuk' korlátlan vizsgálatát követelni. Mert a' ki napjainkban magaviseletét nem akarja mindenkinek kutatása alá bocsátani, arról azt tartják, hogy önmagát marasztotta el; a' ki jogczímeinek vizsgáltatását ellenzi, arról azt tartják, hogy magát hibásnak vallotta. Csak a' silány, csak a' vak ember nem látja, hogy azon esetre, ha valamelly jogczím egyedül a' homály által tartathatik fenn, akkor annyit sem ér, mennyit az irha, mellyre irva van, mennyit a' viasz, melly pecsét' képében lóg le róla. . . . . .

'S most fel fogom olvasni, uraim, a' bévádolt czikkelyt; önök most színről színre fogják látni a' védenczem által elkövetett büntettet:

„Mi nem tudjuk, valjon bocsátatott-e ki ollyas rendelmény, melly a' gyásznak szokott jelét tilalom alá fogja, de ennek elmulasztása világosan mutatja, milly szellem uralkodik clerusunk' tagjai között. 'S ezen emberek Jézus Krisztus' követőinek mondják magokat, azt mondják, hogy nyomában járnak, hogy parancsait hirdetik, hogy szellemét terjesztik, hogy az egyességet, a' könyörületességet, a' keresztyén szeretetet mozdítják elő! Ki velök a' képmutatókkal!"

Hogy önök ezen czikkelykének értelmét felfoghassák, szükséges elejökbe terjesztenem azon képet, mellyben az ellenfél' tisztelt ügyvéde a' durhami püspökség' clerusát leväzlotta. Ennek helyzete — szerinte — sajátszerüleg szerencsétlen. Olly igazságtalanságot követtek el ellene, minőt még nem senki ellen. Tagjai ugyanazon nemeslelkü érzelmeket táplálják kebelökben, mellyeket többi honfitársaik, csak hogy azokat nem fejezték ki amaz ócska, szabad, angol módon, melly a' boldogult királyné elleni eljárás nyilt roszallásában áll; 's miután azon példátlan igazságtalanság' hosszú folyamát, melylyel diadalmasan vivott meg az elhúnyt, ellenei a' legembertelenebb kínzásokkal tetézték, hogy aláásshassák azon testet, mellynek lelkét nyilt ellenségeskedés le nem törhette, hogy kioltsák azon életet, mellyet gyalázatos ármánykodásaik által már rég' elkeserítettek; miután ama' nagy fejdelemnőnek dicsőséges, de boldogtalan élete . . . . . véget ért, miután azon királyi fejet lefektette a' halál, melly életében, épen mert elnyomni akarták, napról napra fennségesebben emelkedett, — akkor — úgy hallom most első ízben, — a'

durhami tiszteletes clerus, igaz, hogy nem sietett annyira, mint polgártársai, érzelmeit nyilvánítani, igaz, hogy a' királynénak gyáva üldöztetése nem töltötte el öt olly vészes indignatióval mint másokat, igaz, hogy halhatatlan diadalma feletti öröme nem volt olly korlátlan, 's gyászos és időelőtti halála feletti bánkódása nem volt olly hangos, mint a' mienk, — de mind e' mellett a' legelevenebb rokonszenv lakozott, elejétől fogva végig, tiszteletes szíveik' fenekén! Midőn a' legeslegelmésebb kegyetlenség' öszves eszközei az elhunytat olly sorsra juttatták, mellynek nincsen párja a' történetekben, akkor ők, — ha mindjárt nem zajogtak is annyira, — nem kevésbé illetődtek meg mint mások, — fájdalmuk mélyebb volt, mintsem hogy kifejezhették volna. Gyász szállotta meg kebleiket, gyász nehezedett nyelveikre, hangjokat gyász oltotta el; — és midőn mindenik felekezet, mindenik nemzet, sőt kívülök az öszves emberiség közös természetünk' érzelmeinek részt engedett: akkor az ő hallgatásuk, az ellentét, mellybe magokat az emberi faj' hátralevő részével helyezték, onnan származott, mert bánatuk mélyebb volt más ember' bánatánál.

'S hogy is ne éreztek volna így. Hiszen ők keresztyének. Ők a' szeretet' 's a' béke' evangeliumának hirdetői; ők leggyalázatosabb alakában látták az elnyomatást, látták, gonoszság és gyülölkedés mint ölté fel legczudarabb köntösét; látták, hogy olly rendszabályokhoz nyúlt a' hatalom, mellyek a' nép' ohajtásainak, minden józan ember' véleményének ellenére, a' legundokabb előítéleteket támogatták, — olly szándékkal, hogy belviszályokba sülyeszszék a' nemzetet. Ha ennek látására, ha azért, mert undorral fordúlunk el a' kegyetlenség', a' belháború' képétől, arra biratnak, hogy megelégedetlenségöket nyilvánitsák ez' eljárással, egy lélek sem fogta volna öket arról vádolni, hogy politicai tárgyakba elegyítik magokat; és midőn látták, mint diadalmaskodott az igazság és ártatlanság a' hatalom felett, akkor ha . . . . . mindjárt némi örömet mutatnak, senkit sem fogtak volna megsérteni ez által. Nyugodt, derült megelégedés illy szerencsés esemény miatt jól fogott volna illeni szent állásukhoz. Midőn azt találták, hogy a' királynénak szenvedései még mindig nem érnek véget, hogy boszúállásból, mert megmenekedett a' végveszedelemtől, új csapások irányoztattak ellene, és új kínzások gondoltattak ki azon életerőnek kimeritésére, mellyet a' nyiltan fellépő törvénytelen erőszak nem volt képes legyőzni, — akkor azt várta volna az ember, hogy ők, kik szeretetet, könyört és jóakaratot költenek fel mindnyájunkban, kik naponkint imádkoznak az elhagyottakért és elnyomottakért, — egy parányi jelét fogják adni a' roszallásnak. Midőn végre meg-

szűnt minden, midőn véget ért azon üldözés, mellyet csak a' halál szakíthatott félbe . . . . . akkor a' legnagyobb valószinüséggel azt lehetett várni, hogy a' durhami clerus nem fog az elnyomott ellen fordúlni, bármi hatalmas legyen az elnyomó, 's hogy haszonlesésből nem fogják száraz szemmel és érzéketlen szívvel tekinteni azon élet' végét, mellynek elkeseritésében és meggyilkolásában különben is részök volt. De én kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy öszves magaviseletök meghazudtolta mindnyájunk' várakozását. Ők nyíltan, buzgósággal és hatalmasan üldözték még hamvaiban is azon asszonyt, kinek szenvedéseit ma fájlalják, hogy olly itéletet csalhassanak ki önöktől, melly pajzsul szolgáljon nékik a' közvéleménynyel szemközt. A' milly némák és alamusziak voltak, midőn a' boldogtalan fejdelemné meghalálozott, olly zajosan tudták máskor valamennyi tornyaikban félreverni a' harangokat, midőn a' hatalomra pazarlott hizelkedés nyereséget igért nekik. Akkor bezzeg felküldték a' sok tisztelgő felirást, akkor tartották a' sok gyülést, pasquillusaikkal teli firkálták a' hírlapokat, 's megtöltötték sycophantaságaikkal a' szónokszékeket, míg csordultig telt meg a' hízelkedés' pohara az uralkodó fejdelem, az angol egyház' feje, és ezen egyház' patronátusainak osztogatója iránt.

Ez' ellentét' szemléletéből származtak a' vádlott' érzelmei, 's azon megrovások, mellyek alkalmul szolgáltak a' jelen eljárásnak. Ezen czikkely kirekesztőleg csak e' város' clerusát illeti, mellynek tagjai illy tiszteletlenséggel viseltettek az elhúnyt királyné iránt. Tagadom, hogy a' clerusnak többi részére is vonatkoznék, hogy az angol egyház' fennállása, 's clerusának általános jelleme és magaviselete ellen volna irányozva. . . . . .

Urak! Önöknek ma nagy feladást kell megoldaniok. Korunk nem azon kor, 's az időnek szelleme nem ollyatén, melly tűrné, hogy akár az ország, akár a' kormány, akár maga az egyház titokba burkolja mysteriumait, hogy a' templom' pitvarába őr állitassék kivont karddal, melly más irányt mutasson az ember' kutató szemének. Most olly idők járnak, mellyet vizsgálatra egyenesen felhívják az embert; 's az angol státusegyházra nézve az leszen a' leggyászosabb nap, szolgáira nézve az leszen a' legfeketébb, melly védenczemet az idézett sorok miatt kárhoztatni fogja azon tömlöczre, mellyet az egyház' álbarátjai, azok kik annyi kedvezésben részesítettek, sokkal inkább érdemeltek volna. Én egy véleményen vagyok az ellenfél' ügyvédével, hogy az angol egyháznak nincsen oka, külerőszaktól tartania. Kősziklán épülve, 's fejét más világ felé emelve,

örök létel után törekszik, 's fel sem veszi a' vészt, melly kívülről ellene dühöng. De ovakodjék a' belsejében, a' hatalmas falai között meggyülő rothadástól; 's ovakodjanak mindazok, kik az egyháznak jóakarói, 's kik akár politicai, akár vallásos érdekből állandónak ohajtják, pártfogásuk alá venni az ama rothadásból származott férgeket, mellyek fulánkot lövellenek a' rothadt részeket elseprő kéz felé. Az én tisztelt ellenfelem, lelke' ártatlanságában nagyfájdalmasan bépanaszolta, hogy a' durhami clerusnak nincsen módja, magát a' sajtó' útján oltalmazni. Nyugtassa meg magát, ők nem szükölködnek olly annyira védelem nélkül, ők nincsenek annyira megfosztva a' sajtó' oltalmától, mint azt vele, 's általa mások által elhitetni akarták. Ők nagy mértékben vették hasznát a' sajtónak . . . . . kivált védenczem' irányában. Igaz, mély sebeket nem ejtettek rajta, de az akarat megvolt bennök; aztán, vérengzés nélkül is alkalmatlanságot okozhatni és zavart. . . . . 'S miután önnön silány czélaikra visszaéltek az oktatás' nagyszerü gépével, a' sajtóval, most azt meg akarják semmisiteni, hogy veszedelem nélkül megszökhessenek. Ők azon hiedelemnek engedik magokat oda, hogy illy garázda czélra szövetkezni fog velök egy angol esküttszék. Hívságos remény! Ha ezentúl nem lészen szabad a' népnek, hozzászólani institutióihoz 's örszemmel kisérni a' köztisztviselőket, ha végre ez' országban el kell veszni a' szabad sajtónak, 's véle magának a' szabadságnak, — legalább ne engedjék meg önök, hogy kezeikből indúljon ki a' csapás. Bizzák ezt valamelly gonosz zsarnokra, valamelly bérbefogott és elfajult parliamentre, ... valamelly czudar kedvenczre, ki mindenben kész köteles szolgája az elbizakodott udvarnak, valamelly elvetlen katonára, minőt, Istennek hála, napjaink nem ismernek, ki a' bitorlónak tehetségeit összekapcsolja a' hadvezérnek dicsőségével, bizzák illy kétségbeesett kezekre, illy gonosz szerszámokra ez iszonyú művet! De önök, — tagjai egy angol esküttszéknek, szülői a' sajtónak, de egyszersmind támogattatva általa, és arra itélve, hogy vesztöket érjék azon pillanatban, midőn a' sajtónak ereje és egészsége aláásatik, ne emeljenek természetelleni szándékkal kezet ellene. Bizonyítsák be nekünk, hogy jogaink bízton nyugodhatnak önök' kezeiben, 's tartsák fenn mindenek előtt institutióinkat, tartsák fenn az által, hogy híven örködnek alapkövök felett. Mentsék meg az angol egyházat legroszabb elleneitől, kik ennek szilárd alapját homályba akarják meríteni, hogy saját gonosz tetteiket palástolhassák, 's hirdessék nékik, hogy ezentúl mint ennekelőtte a' szentség' minden részeit meg fogja látogatni a' verőfény, 's hogy visszaéléseiket a' világosság fel fogja deríteni."

Igy szólott Brougham a' királynénak halála után. Szívének melege által meg által hatotta a' beszédet, 's az elragadtatott hallgatók benne most is nem annyira a' Durham-Chronicle' kiadójának, mint inkább elhunyt fennséges védenczének, Carolina királynénak ügyvédét és dicsőitőjét látták.

'S most térjünk által közpályájának egyéb részleteire.

1820. vége felé a' sajtónak kicsapongásaira fordult nagy mértékben a' közfigyelem. Erkölcstelen hirlapok, ragaszok, röpíratok és torzképek elözönlötték Londont, 's ennek csatornáin az egész országot. E' baj' orvoslására magánszemélyekből álló egyesület alakúlt, melly értekezést bocsátott közre „azon büntetésekről, mellyek az angol törvény szerint a' sajtóvétségeket érhetik," 's melly ezen értekezésből egyegy példányt küldött mindazok' nyakára, kik az említett hírlapokat, röpíratokat 'sat. terjesztgették. Ez' intésre közülök többen magokba tértek, mások azonban folytatták előbbeni mesterségöket. Az utóbbiak ellen idézőleveleket eszközlött ki az egyesület (tudjuk, hogy Angliában magánvádolók járnak el olly ügyekben is, mellyek másutt a' státusügyvédség' tisztéhez tartozók), 's a' vádlottak közül többen, tartván a' pörnek kimenetelétől, nagyocska pénzöszveg' lefizetése 's mesterségökröli lemondás által vásároltak magoknak békét.

Nem tagadhatni, hogy az egyesület' működése előmozditotta a' közerkölcsiséget, de világos az is, hogy illyetén intézkedés könnyen veszedelmessé válhatott volna. A' sajtótörvény, természeténél fogva, nem lehet a' legeslegszabatosabb, 's a' vitatkozás' hevében akárki mondhat olly valamit, mi a' törvény' fenyitékét vonhatja maga után. A' közönség' értelmesebb része ennélfogva csak a' korona' ügyvédeinek felelősségében 's alkotmányosságában látta volt annak biztositékát, hogy a' törvény csak azon esetre fog alkalmaztatni, midön betüje is szelleme is sértettek meg, 's midön közrend és közbéke elutasithatlanul követelik. Ehhezképest Brougham 1821. május' 23-án nem mulasztotta el, figyelmeztetni a' házat az érintett egyesület' eljárására, 's kiemelni azon büntetőperek' veszedelmes voltát, mellyek tár-

sasági közköltségen 's politicai előitéletek által kiszemelt egyének ellen indítatnak. Nehány nappal később visszatérvén e' tárgyra, kedvencz sarcasticus modorában fonáknak és vakmerőnek bélyegzett egy körlevelet, mellyet az egyesület' titoknoka az ország' öszves magistraturájához intézett. Ezen beszédében Brougham az egyesületet alkotmányelleninek, eljárását törvénytelennek 's ollyasnak nyilatkoztatta, melly aláásván az esküttszékek' részrehajlatlanságát, mérget kever az igazságszolgáltatás' forrásába: A' ministerium védelmezte ugyan az egyesületet, de ez halálos csapást vett Brougham' kezéből, 's rövid idő mulva szó sem volt többé felőle.

Évről évre növekedett még most is a' szónok, az ügyvéd, az iró Brougham' dicsősége és népszerüsége. 1825-ben a' glasgowi egyetem' rectorának választatott. Sir Walter Scott volt versenytársa, a' szavazatok egyiránt voltak közöttök felosztva, midőn Mackintosh a' terembe lépett, és szavazatát Broughamra adván, véget vetett a' tusának.

„Érzem — így szólott 1825. aprilis' 6-án az egyetem' öszves hallgatóihoz az új rector, — elevenen érzem, hogy azon esetre, ha most általános kifejezésekkel arra intem önöket, hogy legyenek állhatatosak a' tanulásban, mellynek valamennyi ágai virulnak e' hely' védelme alatt, — érzem, hogy egy kopott regének ismétlésével untatnám önöket; 's más részről, ha bátorságot veszek magamnak, tanácsot adni önöknek, mint járjanak el tanulmányaikban, akkor azon jeles férfiak' tisztébe vágnék, kiknek gondjaira bizattak önök. De én még is kiteszem magamat mindkét vádnak, hogy szavamat kapcsolhassam az övékhez, 's hogy kérhessem önöket, higyék el, miszerint jelen korszakuk kétségkivül életöknek legbecsesebb része. Azért mert sokszor mondogattatott, nem szünt meg való lenni, hogy az ifjuság legeslegalkalmasabb időkor a' lélek' művelésére, 's hogy a' collegium' magánya tetemesen segíti elő a' tanulást. Önök' irigyletreméltó korában az újság' és friseség' eleven ingerével bír minden tárgy; a' figyelem mindegyre élesbítetik a' kandiság által, 's az emlékezet fogékony olly mértékben, minővel a' későbbi korszakok távolról sem bírnak. A' világ' bódító gondjai és csábító gyönyörüségei nem lépnek át e' csendes küszöbön; távol zaja csak alig-alig hallatszik ide, csak annyira, hogy

még kedvesebbé tegye önök előtt e' menhelyet; az ama' vészes tengeren hányt-vetett emberek' küzdelmeit olly fokról nézik önök, mellynek biztosságát kellemesebbé teszi a' kilátás a' vész' terére. Várakozzanak önök még kis ideig, akkor majd elmerülnek azonképen mint mi a' keserüség' hullámaiban, 's bánatos pillanatot fognak vetni — mint vetek én — azon békés lakra, mellyet odahagytak örökre. Ez közös sorsunk, mint az emberi társaság' tagjainak; de tulajdonitsák azt önök magoknak, ha szégyennel fognak visszatekinteni e' helyre, 's legyenek bizonyosak, hogy minden óra, minden pillanat, mellyet itt haszontalanságok' üzésével füzésével fecsérlenek el, akkor majd feltámad önök ellen, 's keserü de haszontalan bánkódás' éveivé fog átváltozni. Ügyekezzenek önök elméiket az előkor' tudományos kincseivel megrakni, hogy mindig fenntalálhassák magok magokban azon nemes és fínom élvezet' forrását, melly önöket képesekké fogja tenni kicsinbe venni azon vastag érzéki gyönyörüségeket, mellyeknek mások rabjaik; készítsék fel magokat az újabb idők' józan philosophiájával, hogy veszedelem nélkül haladhassanak előre azon kisérletek között, mellyek várakoznak önökre, 's hogy a' bennünket környező tévedésekre és tudatlanságokra lenézhessenek, nem kevély, gőgös megvetéssel, mint a' régiség' bölcsei, hanem szenvedelmes vágygyal, felvilágosítaniok azokat, kik a' sötétben tévelyegnek, 's kik iránt annál nagyobb hajlammal kell viseltetnünk, mennél nagyobb szükségök vagyon segédünkre."

Miután hallgatóit kivált a' régiebb angol irók' munkáinak tanulására serkengette volna, áttért a' szónoklat' magasztalására.

„Mindenki tudja, mi hatalmas szövetségesünk légyen a' szónoklat forradalmi korszakokban. De béke' idejében is, midőn az események' folyama lassú és sima, mint az időnek halk és észrevétlen haladása, 's midőn bel- és külügyekben egyiránt nem hallhatni a' fellázadt szenvedélyek' csikorgását, szintén virágzik, mint a' szabadság' védője, a' haladás' pártfogója, 's mindazon áldásoknak öre, mellyekben részesíthetni az emberiséget. Alakját csak szabad institutiók által felszentelt földön látjuk végigvonúlni. Pacis comes otiique socia, et jam bene constitutae reipublicae alumna eloquentia. Nékem úgy tetszik, midőn csendesen eszembe forgatom e' tárgyakat, hogy illyetén foglalkodás sokkal nemesebb feladása az ambitiónak, mint bármi más, mire az emberek' tömege öszves erejét pazarolni szokta. Terjeszteni a' hasznos ismereteket, elömozditani az elmebeli míveltséget, ezen biztos előrét az emberi javulásnak, siettetni

azon fényes nap' felderülését, midőn az általános tudalom' virradása a' nagy társasági pyramis' aljáról is el fogja oszlatni a' lusta, nehézkés gőzöket, — ez csakugyan magas hivatás, méltó a' legfényesebb tehetség', a' legtisztább erény' közremunkálására. Tudom, hogy olly helytt szólok, mellyet a' hajdankor' ájtatos bölcsesége csak a' közönség' válogatott részének oktatására szentelt. De ezen classicus földről indúltak ki azok, kiket a' génius nemesített, nem elődeik; kiknek páratlan érdemeik mindenki' számára nyitották meg a' tudomány' templomát; kiknek dicsőséges példája a' legeslegszegényebbet is felbátorította, hogy küzdje fel magát a' már nem többé elérhetlen magasságra, 's hogy lépjen be a' nap' verőfényében lángoló csarnokon. Én szólok azon városban, hol Black hajdan tanított, 's hol Watt tanult. Napjaink' nagy kisérlete tökéletesen sükerült; értem annak bebizonyitását, hogy a' legmagasabb elmebeli míveltség megfér a' munkásnak mindennapi bajaival és fáradalmaival; ezer élő példa mutatja, hogy az emberiség' mindenik osztálya viseltethetik lángoló szeretettel a' tudomány' legsublimisabb valóságai iránt.

Hadd engedjem magamat oda azon reménynek, hogy annyi jeles ifjú közül, kiket ezen, nemességéről és tudományáról egyiránt híres régi királyság a' végett nevel magának, hogy dicsőségét a' legtávolabb utókornak is általadják, — hadd engedjem magamat oda azon reménynek, hogy önök közül találkozni fog egy, — elég nekem egy, — ki más nemzeteknek, még töretlen pályán, fényes például fog szolgálni az által, hogy vezére leszen polgártársainak, nem haszontalan mulatságokban, nem is a' gögös mindennapiság' lealázó foglalatosságaiban, hanem azon valólag nemes törekvésben, hogy hazafitársainak tömegét felvilágosítsa, hogy nevét sem barbár fény, mint eddiglen, sem udvari üres csillogás ne körítse, hanem ollyas tisztelet, melly eszes természetünkhez legillőbb, 's melly az ismeretek' terjesztésével áll kapcsolatban; hogy, végre, még a' késő utókorban is milliók mondjanak reá áldást, kiket bölcs jótékonysága a' tudatlanságtól és vétektől megmentett. Néki ezt mondom: Homines ad deos nullâ re propius accedunt, quam salutem hominibus dando: nihil habet nec fortuna tua majus quam ut possis, nec natura tua melius quam ut velis servare quamplurimos. Ezt válaszszák magoknak irányul mindazok, kik a' tiszta boldogság' élvezetét, 's a' mocsok nélküli hírnevet érdeme szerint tudják becsülni."

Azon alkalommal, midőn Brougham Edinburghon keresztül Glasgowba sietett, hogy itt rectori székébe iktattassék, az előb-

beni város' polgárai nagyszerü banquettet adtak tiszteletére. Az elnök, mr. Cockburn, akkoron egyik legjelesebb tagja a' skót ügyvédi karnak, mielőtt az ünnepelt vendég' egészségét inná, hosszasabb beszédet tartott, mellyben a' királyné pörét is röviden érinté, 's egyebek között így szólott: „Csaknem húsz éve, hogy mr. Brougham megszünt edinburghi polgár lenni, 's hogy odahagyván szülővárosát, megkezdette nyilvános életének azon dicső pályáját, mellyet annyi sükerrel folytatott; de az odahagyott várost arra jogosította, miszerint mondhassa: hogy ámbár Brougham úr angol családból származott, még is Edinburghban nyerte volt öszves nevelését; Edinburghban kötötte legkorábbi, 's mint sokan hiszik, legkedvesebb barátságait, Edinburghban tüntette ki először elméjének mind természetes, mind müvelés által szerzett rendkívüli erejét, melly ismerőseit nem hagyta kétségben aziránt, hogy ő minden bizonynyal az első lészen mindenütt, hová öt kötelessége vagy hajlama vezetendik. Mennyire igazoltatott Brougham úr' legkorábbi barátjainak ezen meggyőződésök az eredmény által, nem szükséges említenem ez' alkalommal. Közel húsz éve, mint mondám, hogy ő elhagyott bennünket, 's azon naptól kezdve a' mai napig a' mi dicső barátunk folyton folyvást olly tehetségeket fejlesztett ki, hogy korábbi müvei mindaddig utólérhetleneknek találtattak, míglen azokat önmaga a' későbbiek által elhomályosította. Szellemi haladásának története egyike a' legnemesebb 's legörvendeztetőbb látványoknak, mellyekre egy szabad ország' évkönyveiben találunk, — egy ifju férfi, ki csak elvei és tehetségei által támogatva lép a' nyilvános életbe, 's ki itt teljes függetlenségben diadalt ül; — ki nagy birtok vagy örökölt viszonyok nélkül, kirekesztőleg belértéke 's az általa megragadott tárgyak 's azon ügyesség által, melylyel ez' utóbbiakat kezelte, olly nagy, sőt jóval nagyobb hatást vívott ki magának földieire, mintsem minőre valaha valaki puszta észbeli ereje által szert tehetett."

Brougham' válaszából a' következő helyet emeljük ki:

„Tudós barátom' beszédének egyik része fájdalmasan hatott reám. Ő a' boldogult királyné' „beperléséről" szólott. Én sem közhelyen sem magánkörben még nem hallottam annyira profanáltatni a' birói eljárás' kellékeit, mellyeket hivatalból és szokásból tisztelni tanúltam, mint akkor, midőn ő ezen eseményt „béperlésnek" mondta. . . . . Vagy „béperlésnek," „pörnek" nevezzük-e azon eljárást, mellyben a' vádlott kénytelen volt magát azok előtt védeni, kiknek érdekökben állott, őt megrontani; midőn azok, kik a' birói széken ültek, kik magoknak jogot követeltek a' biráskodásra, eleve összeesküttek vesztére? Nem! azon eljárás nem volt pörbeli eljárás, mellyben a' piszkolódás' mindenik csatornáját kiki szabadon csurogtathatta a' vádlottra, kit a' hatalomnak erős karja lesújtott, kit az országnagyok üldözőbe vettek, 's kit egyedül ártatlansága oltalmazott és azon törvény, mellynek kiforgatására ama' hatalom 's amaz országnagyok a' sötétség' hatalmasságaival szövetkeztek. Azon eljárás nem volt pör, mert az igazság' minden formái agyonzúzattak általa, hogy megalapíthassék a' vád. Ez pör lett volna! Az igazság', a' törvény' nevében kérlek benneteket, ne mondjátok annak! Míg ezen esemény becsteleníti történeteink' lapjait, addig hallgassanak amaz úri emberek a' keleti rabszolgaságról, ne emlegessék az agákat, a' basákat, a' beyeket, kik szintén birák mindnyájan, legalább azoknak tartják magokat, — addig jobb lesz meggondolniok, hogy nekik ollyas ministereik voltak, kik uroknak korlátlan hatalmát megismerve, megszegték hitöket, meg legbennsőbb érzelmeiket, 's úgy viselték magokat, mint rabszolgák, kik leborúlnak a' hatalom' zsámolya előtt, hogy ennek minden szeszélyeit végrehajtsák. Ha ez pörnek mondathatik, akkor, igen is, bé volt pörölve a' királyné azon időben, midőn én ötvenhat napon keresztül tanúja voltam amaz istentelen eljárásnak."

'S most térjünk vissza Broughamnak parliamenti működésére. 1825. martius' 23-án sir Francis Burdett, a' catholicusok' ügyében billt terjesztett az alsóház elébe. Canning melegen pártolá ez' ügyet, 's április' 21-én a' bill másodízben olvastatott fel, 268 szavazat levén mellette, ellene csak 241. A' billnek harmadik felolvasására, azaz: elfogadására május' 10-dike tűzetett ki. A' második és harmadik felolvasás között azonban olly esemény adta volt magát elő, melly nem kevéssé veszedelmeztette az ügyet. Április' 25-én a' Yorki herczeg (testvére a' királynak)

felkelt székéről a' felsőházban, 's kinyilatkoztatta: hogy ő, a' trónörökös, soha sem fog a' catholicusok' emancipatiójában megegyezni, ha majdan királyi székét elfoglalandotta. Ezen kinyilatkoztatás rendkívüli sensatiót okozott mindenszerte. Brougham más nap' az alsóházban egy irlandi ügy' tárgyalásaközben megjegyzette: „hogy azt, a' mi tegnap a' második házban történt, csak úgy kivánja említeni, mint historiai eseményt. Nem akarja mindazáltal tagadni, hogy az érintett nyilatkozás őt aggodalommal töltötte el, mint ollyas, melly a' brit birodalomban nem csak a' jó kormányt, hanem magát az alkotmányt, 's az 1688-diki forradalom' következésében törvényesen alapított monarchia' állandóságát is veszélyezteti. Ezen kifejezés olly mély 's olly komoly aggodalmakat költött fel, hogy a' szóló nem akart hinni fülének, midőn reggel meghozták neki a' hírt. 'S még most is lehetetlen hitelt adnia a' hírlapoknak. Gúnyirat az egész, — botrányos, hazug gúnyirat. Egy élő ember sem fogja elhinni soha, hogy azon háznak, melly az 1688-diki forradalom' erejénél fogva ül a' thronuson, egyik tagja azt hirdetgesse a' világnak, miszerint akkoron, midőn majd más tisztet fog betölteni, történjék bár mi — — —." Most Plunkett úr felállott, 's tudós barátját rendre utasította Brougham úr, mondá, olly kifejezésekkel élt bizonyos személy' irányában, hogy kötelességemnek tartottam mind a' ház, mind az érintett fennséges személy, mind azon nagyszerü ügy iránt, mellynek az én tudós barátom diadalt óhajt, — őt jelen indulatos előadásában félbeszakítani, tudván, hogy csendesebb pillanataiban maga sem fogja helyesleni mostani eljárását. — Mire Brougham viszonzá:

„Nem kétlem, hogy az igen tisztelt gentleman csak javamat, 's a' catholicus ügy' javát ohajtja; de nekem úgy látszik, hogy az én tisztelt barátom engemet időnek előtte szakított félbe. Nincs e' háznak olly tagja, ki jogositva volna, más tagnak beszédét félbeszakítani annálfogva, mert attól tart, hogy ama' másik tag véteni fog a' rend ellen. Nagy Isten! hallott-e valaha ember illy valamit? Azon parliamentben, mellyhez az

igen tisztelt 's tudós gentleman előbb tartozott, (az unio előtti ir parliamentet érti) illyesmi rendén lehetett: de az angol parliament' tagjának joga volt 's joga van, szólania minden félbeszakitás nélkül, mindaddig míg a' rendbontás' vétkébe nem esett. Ha felbontottam a' rendet, azt saját veszedelmemre tettem. Szavaimat bizvást feljegyezhetni. Én soha sem fogok, sem e' házban sem másutt ollyvalamit mondani, minek feljegyzésétől tartanék. Én a' ház' szabaditékaiért szólottam, de szólottam egyszersmind a' ház' állandóságaért, hiteleért, jellemeért. Vagy talán eddig még nem történtek e' teremben hivatkozások egy másik házra? Hiszen alig tudnék egy ülést, mellyben illyes hivatkozás ne fordulna elő, igaz, hogy rendesen ezen phrásisnak: „egy másik teremben, mellyet nevezni tilos" otromba pajzsa alatt Ha ezen ház' tagjai figyelemmel szoktak lenni a' peerek' házának eljárására, ha magam hallottam a' lordkanczellár' szavait itt felemlítetni, mielőtt huszonnégy óra folyt volna le elmondatásuk után, ha maga a' lordkanczellár utóbb ismételte e' szavakat a' peerek' házában, megtoldván őket válaszszal az ellenök tett megjegyzésre: ha mind ez történt, valjon nem méltatlanság-e a' mai nap' ellenem czélba vett eljárás? Valjon nem követ-e el alacsonságot e' ház, ha így szól: miattam bizony megtámadhatod a' püspököket, a' gyapjuzsákot, (értsd a' gyapjuzsákon ülő lordkanczellárt,) a' peereket, öszvesen és egyenkint, ha úgy tetszik; de mihelyest valaki egy pillanatot vet a' koronaörökösre, azonnal ellene fordul a' ház' szabaditéka, ellene, még mielőtt kimondhatta volna a' szavakat, mellyek magokban foglalják a' vétséget. Egy tisztelt 's tudós tag, önmaga a' legeslegrendellenesebb a' világon, felkél 's panaszkodik, hogy felbontottad a' rendet, nem mert szabályszerütlenséget követtél el, hanem quia timet, csak azért, mert attól tart, hogy mondathatnék valami. Vagy nem fogja-e azon gyászos újdonság, mellyről szólok, egész Angliát, egész Irlandot bejárni, mint a' catholicus ügy 's a' catholicusok felett meghúzott lélekharang' hangja? . . . . . Én minden embernek lelkismeretes érzelmeit tiszteletben tartom. Mentsen Isten, hogy a' becsületes véleménykülönbséget másban ne tűrjem azonképen, mint a' hogy' türelmet követelek a' magam' véleményének; távol legyen tőlem, hogy valaha szót emeljek a' lelkismeretes őszinteség ellen; de megtörténik néha, hogy azok, kik a' lehető legnagyobb mértékben vannak ezen őszinteség által feldiszesítve, a' legeslegmakacsabbak, ha nem bírnak felvilágosodott elmével egyszersmind, 's illyenkor a' remény, hogy megtéríthetők, — Isten irgalmazzon nekik, — nem egyéb, hagymáznál."

A' bill — tudjuk — elfogadtatott az alsóház által, de a' felsőházban 178 szavazat nyilatkozott ellene, — mellette ez' úttal — négy évvel az emancipatio előtt — még csak 130.

Az 1826-diki választások' alkalmával Brougham újolag azon volt, hogy westmorelandi követnek választassék. De bár menynyire növekedett népszerüsége a' birodalom' többi részeiben: atyáinak szülőföldjén, rokonai között befolyása gyengült, nem hogy növekedett volna. Lord Lowthernek 2097 szavazat jutott, Lowther ezredesnek 2024, neki — Broughamnak — csak 1378.

Az új parliament' megnyilásával Brougham már most negyedízben helyet foglalt mint Winchelseának képviselője, 's midőn 1827. tavaszszal, a' Canningféle ministerium alakult, Brougham tüzzel pártolta az új kormányt.

Romilly' halála után Mackintosh küzdött a' törvénykezési reformok' pártolóinak élén, de ezen ügy mégis némi hanyatlásnak fogott volna indúlni, ha Broughamot nem számíthatja védői között. Ő 1828. februarius' 7-én e' tárgyban hat óráig tartott beszédet mondott, mellynek szellemét és irányát az itt következő töredékekből itélheti meg az olvasó:

„Ha a' birodalom' öszves institutióit veszszük tekintetbe, — a' kormányt, a' polgári és katonai közigazgatásnak egész rendszerét, a' szárazföldi 's a' tengeri erőnek nagyszerü intézkedéseit, mellyeken a' státus' oltalma alapúl, külügyeinket, mellyek arra irányozvák, hogy békében maradhassunk a' világgal, házi viszonyainkat, mellyek a' kormányt tiszteletben tartatják a' néppel, adózási rendszerünket, melly az egésznek költségeit fedezi, — mindez semmivé leszen, mind ennek semmi fontossága, ha összehasonlítatik az igazságnak országszertei tiszta, gyors és olcsó kiszolgáltatásával.

Mindenik kormánynak bíróválasztáskor azon kellene lenni, hogy birái a' legügyesebb, legértelmesebb törvénytudók 's egyszersmind olly férfiak legyenek, kiknek jellemök minél több biztositékot nyújt, hogy tisztán és pártatlanúl fogják kezelni az igazságszolgáltatást. Én csaknem szégyenlem magamat, hogy illy locus communissal állok a' ház elébe, de ez nyomban látni fogja az alkalmazást. Sajnálva bár, ki kell mondanom, hogy a' mi birói rendszerünk e' feltételek' egyikének sem felel meg.

A' kormány a' legtanultabb törvénytudósok' 's a' legjelesebb ügyvédek' sorából tartoznék választani a' birákat, olly férfiak közül, kik a' jogtudománynak mind elméleti mind gyakorlati oldalát ismerik, kik tapasztalásaiknál fogva, mint vezérügyvédek, magasabb és felvilágosodott nézetekből indúlnak ki minden kérdésnél, kik külön mindenik ügyöket gyorsan és öszves sajátságaiban fogják fel. Azt gondolni, hogy a' jeles ügyvédből szükségképen rosz biró válik, a' lehető legnagyobb tévedés. A' tapasztalás egyebet bizonyít. Az én időmben azok voltak a' legjobb birák . . . . . kik magokat eleve mint ügyvédek különböztették meg. De a' bíróválasztásnak minden kizárás, minden megszoritás nélkül kell történni. Azt kell választani, kiben legtöbb tehetség, becsületesség és tapasztalás minél jobb vegyületben találtatik. A' bíró' tiszte olly fontos, 's természeténél fogva olly feleletteherrel járó, hogy az ember hajlandó volna feltenni, miszerint a' kormány' tagjai azt fogják magoknak követelni, hogy az öszves ügyvédi karból válogathassák ki a' legalkalmasabbakat. Igaz, a' törvény nem tiltja az értelmiség' és érdem' ezen keresgélését! Igaz, a' westminster-hall' ajtai nyitva állanak a' minister előtt! Ő belépheth a' küszöbön, 's kiválogathatja a' legügyesebbet 's a' legjobbat mindazok közül, kiket ott találhatni. Ha felhívják, egy lélek sem fog vonakodni, elvállalni a' bíróságot, bármilly nagy tudománynyal birjon, bármilly nemes jellemü legyen, bármilly felekezethez tartozzék. De van egy szokás, melly erösebb a' törvénynél, — egy szokás, mellyet véleményem szerint, ‚meg kell szegni, nem megtartani', — hogy illyes alkalmazásoknál nem csak az érdemet, hanem a' pártfelekezetet is kell tekintetbe venni. Az ügyvédi karnak fele e' szerint ki van rekesztve a' versenyzésből, mert a' ki nem tartozik egy bizonyos párthoz, abból nem lehet biró. Ha nem pártol bizonyos kormányrendszert, ha véleményfelekezete nem áll viszonyban a' koronával, vagy ha nem szövetségese az épen létező ministeriumnak, akkor bizonyos lehet benne, hogy ki van zárva. Hogy valaki biró lehessen, a' másik oldalhoz kell tartoznia; e' tisztességes hivatalt csak az remélheti betölthetni, ki azon oldal' embere, melly az udvarkegy' verőfényében ragyog; birói székre — általában véve — csak azon esetre tarthat számot, ha a' fennálló közigazgatás' vezérelveit támogatja. . . . . .

Hogymint fejezhessem ki én vagy bárki más, ha a' törvénykezést közelebbről ismeri, azon előnyöket, mellyek a' parányi sérelmek' olcsó orvoslásával járnak, — midőn naponkint tanúi vagyunk az ellenkező rendszer' bajainak? Hányszor volt alkalmam valamelly bukás' első eredetét tiz, tizenöt font értékü keresetben találni, mellynek költségei tete-

mes öszvegre menvén fel, forrásul szolgáltak a' bonyodalomnak! Sőt hány ízben láttunk egyes pörlekedőket azon helyzetben, mellyre Swift szerint Gulliver' atyja jutott, ki azért került csőd alá, mert megnyert egy pört, — költségekkel! . . . . . .

Ha tapasztalásból, — ha, mint gyakorlati törvénytudó, kirekesztőleg tapasztalásból akarok szólani, vallást kell tennem, hogy én az esküttszéki eljárást igen üdvös, bölcs és csaknem tökéletes találmánynak tartom, törvényes vizsgálat' eszközlésére. Először is, ellenőrködés alá helyzi a' birót, ki azonkivül, hogy politicai ügyekben előitélettel viseltethetik az egyik, — előszeretettel a' másik fél iránt, egyébnemü ügyekben is, midőn valamelly politicai húr váratlanúl megzendül, elfogulva lehet vagy a' felek vagy ezeknek ügyvédeik irányában. — Másodszor, megszerzi azon világismeretet 's azon rokonszenvet a' világ' izlései és érzelmei iránt, melly ritkán jellemzi a' birákat, 's melylyel, társadalmi állásuknál és szokásaiknál fogva, nem is illő hogy valamennyi tárgy felett nagy mértékben birjanak. — Harmadszor, hol van azon egyéniség, melly az egymással összeütköző bizonyitékokat különkülön azonképen mérlegezhetné, mint a' nép' középosztályaiból innen is onnan is választott tizenkét férfiú, kik különböző szokásokkal, jellemekkel, előitéletekkel és ismeretekkel birnak? A' személyek' nagyobb száma és különfélesége nem csekély mértékben biztosítja a' tanúk' és körülmények' egymással ellenkező bizonyitványaikból kifejlesztendő egészséges következtetést. Hogy' határozhatja meg a' biró csak távolról is olly biztosan, mint valamelly értelmes esküttszék, mennyit fizettessen kárpótlásul, ötven fontot-e vagy százat, mert valaki személyében megtámadtatott; tizenötszáz fontot-e, vagy két ezret, vagy ötezret, mert valakinek neje vagy leánya elcsábítatott? Az esküttszéki rendszer felette áll minden magasztalásnak; elméletben, gyakorlatban egyiránt kielégitő.

Figyelmeztetnem kell még egy ízben a' házat, hogy az öszves rendszert vegye tekintetbe. Részletes törvényhozás e' tárgyban bajjal jár. A' félénkek, 's különösen azok, kik még nagyobb mértékben vakok mint félénkek, azt ajánlják, hogy egyszerre csak az egyik ággal foglalkozzunk, 's úgy vélekednek, hogy ez' úton az egész ügy biztosítatik. De épen ellenkezőleg áll a' dolog. A' törvénytestben valamennyi tag szorosan függ össze; nem nyúlhatsz az egyikhez, a' nélkül hogy a' többiek is meg ne érezzék, 's ha szemedet csak egyre függeszted, nem mondhatod, mellyek sérültek még meg kivüle, és miképen. Egy nyilvánvaló tökéletlenség sem mozdítathatik el nagy veszedelem nélkül, ha csak valamelly

elszigetelt részben nem székell; mert nem ritkán történik, hogy hosszú gyakorlat által némi hijányból új intézkedés keletkezett, melly nálanál jóval tovább terjeszkedik, 's mellyet büntetlenül nem lehet helybőlmozdítani. A' topicus reformer, kinek öszves gondoskodása egy hibára szorítkozik, e' szerint ép' olly kártékonyan működhetik, mint azon sebész, ki erőszakosan igazítana helyre egy ócska ficzamodást, mellyen a' természet álizom' képzése által már részben segített, vagy ki valamelly bélkinövést, mellyben új vérforgási 's működési élet van keletkezőben, késsel távoztatna el. Önök bizonyosok lehetnek benne, hogy ollyatén mechanismusnak — minő a' mi törvénykezésünk — *általános* reformja valamint a' legsükeresebb, úgy az egyetlenegy biztos út egyszersmind. 'S valóban, csak ez érdemli az eszes és mérsékletes reform' nevét.

A' czél tisztán áll előttünk, 's dicső pálya vezet oda. Önök olly tettekkel dicsőitve adhatják át neveiket az örökkévalóságnak, mellyek nagyobbak és hasznosabbak mindazoknál, mik valaha elkövettettek e' falak között. Önök látták, hogy a' jelenkor' legnagyobb kapitánya, Olaszország' meghóditója, Németország' megalázója, az öszves éjszaknak ostora, valamennyi fényes győzelmeit semmibe se' vette azon diadalhoz képest, mellyre önök most szert tehetnek; — látták, mint veté meg a' szerencse' állhatatlanságát, 's ennek daczára mint dicsekedék fel joggal: „én a' törvénykönyvvel kezemben fogok az utókorra szállani.“ Önök öt legyőzték a' harcz' mezején; ügyekezzenek most véle a' béke' szent művei körül versenyzeni! Előzzék meg azt, mint törvényhozót, kit felülhaladtak mint katonát! . . . . . Azon dicséretek, miket álnok udvaronczok az Edvardokra és Henrikekre, az angol középkor' ezen Justiniánusaira vesztegettek, azokat igazságos adó' képében fogják fizetni a' jók 's a' bölcsek azon monarchának, kinek országlása alatt illy roppant vállalat létesülni fog. 'S valóban, a' királyi pálczák kivált azért irigyletre méltók, mert hatalmat adnak, így hódítani és így uralkodni. Augustus azzal kevélykedett — 's innen származott részben azon fény, melly korábbi éveinek perfidiáit elfeledteti velünk — hogy midőn uralkodni kezdett, Róma téglából volt épitve, 's midőn végéhez közeledett uralkodása, márványból, — olly dicséret, melly nem méltatlan ama' nagy fejedelemhez, 's melly jelen uralkodónkat is illeti. De mennyivel nemesebb oka lesz, fejdelmünknek feldicsekedhetni, ha majdan azt fogja mondhatni, hogy a' törvény drága volt, 's ő olcsóvá tette; hogy a' törvény zártkönyv volt, 's ő életet lehelt belé; hogy a' törvény a' gazdagok' patrimoniuma volt, 's ő azt örökségül hagyta a' szegényeknek; hogy a' törvény a' ra-

vaszságnak és elnyomásnak kétélü fegyvere volt, 's hogy ő azt a' becsület' támaszává 's az ártatlanság' pajzsává alakitotta át."

Brougham' inditványa, hogy a' korona külön felirás' útján kerestessék meg kezdeményezési jogának gyakorlatára ez' ügyben, egyhangulag pártoltatott, 's eredményeül választmány neveztetett ki, melly több — részben már törvénynyé vált — reformjavaslatokat terjesztett időről időre a' parliament elébe.

Midőn a' Wellington-ministerium alakúlt, az ellenzék' egyik része annálfogva is telt el aggodalommal, mert katona állott a' cabinet' élén. Fonblanque, a' radical sajtónak legjelesebb publicistája, egy sereg elmésséget szórt az új „premier" ellen. A' legújabb események — így írt — minden bizonynyal veszedelembe ejtik a' két házat, — természetes, hogy nem a' parliament' két házát értjük, hanem a' covent-gardeni és drury-lanei szinházakat, — mert valjon ki menne pantomímeket nézni, miután illy túlságos remeklőket látott a' közügyek' szinén? .... Ki fogna hét shillinget fizetni tulajdon erszényéből, hogy lássa, mint megy bolond Istók fejével neki a' falnak, midőn a' nemzet' költségén láthatja, mint játsza Wellington az első minister' szerepét? Ki menne nézni, mint vetik ki az embereket Drury-laneben az ablakon, midőn tudja, hogy rövid idő mulva nagyobb spectaculumot fog látni, — azt, mint vetik ki John Bullt tulajdon házából. Bizonyosak lehetünk benne, hogy ez rövid idő mulva meg fog történni, akkor, midőn „a' jelenkornak legnagyobb vezére" a' legparányiabb ministerré alakítatik által, mellyet teremtése óta látott a' világ. De ezen szó „átalakítatik" helytelenül van választva, mert herczeg Wellington azonegy időben ő felsége' hadainak fővezére és Angliának főministere leszen. Milly örvendetes jóslatu szövetkezés! Hogy a' megfoghatatlan unio tökéletességre emeltessék, talán nem ártana, megkérnünk a' herczeget, vállalná fel a' canterburyi érsekséget is, tudom, ő meghallgatja kérelmünket. Mitrával fején, az erőszak' kardjával egyik kezében, az ország' pecsétjével a' másikban, jóformán groteszk alakja

lészen pantomimunknak. . . . . Egy kapzsi emberről azt mondták: ha a' király Angliát és Skocziát jobbágytelekül adná neki, Irlandot burgonyakertnek kérné töle. A' herczeg ezen kapzsi ember' családából való. De egy nagy akadályt tudunk, melly öt nem engedi canterburyi érsekké válni; ezen akadály nem abban áll, hogy ő nem pap, — hiszen ő főminister a' nélkül hogy státusférfiú volna, — de áll abban, hogy egy lady, kit a' király tiszteletben szeret tartani, nem akarja a' püspökök' gyárát kezeiből kibocsátani, az ájtatosság' provinciája közvetlenül az ő tárczájához tartozván "

Brougham nem osztozkodott ez' aggodalomban.

„Én attól nem tartok, — így szólott az alsóházban, — hogy Angliába karddal hozathatnék be a' rabszolgaság. Ennek eszközlésére erősebb, 's még herczeg Wellingtonnál is jóval hatalmasabb ember kivántatnék. A' nemes herczeg miattam rá teheti kezét a' hadi seregre, rá teheti kezét a' mitrára, rá teheti kezét a' nagy pecsétre. Én mind ezt ajándékba adom a' nemes herczegnek. Támadja meg öszves erejével, karddal jobbjában az alkotmányt, — a' brit nép' erélyessége öt nem csak vissza fogja verni, de még kaczagni is fog erőködése felett. Tudván ezt, bizonyos vagyok benne, hogy a' nép' szabadságai nem fognak alkotmányellenes úton megtámadtatni. Illyes merénynek most nincsen ideje. Voltak korszakok, midőn az ország rémülettel látta, hogy ‚a' katona talpon áll.' Most máskép állanak a' dolgok. Napjainkban bizvást talpon állhat a' katona, azért még sem csinálhat semmit. Most egy más személy van talpon, — mint némellyek hiszik, minden jelentékenység nélküli személy, — ki öszves erejét az ügyek' jelen állásának eszközlésére irányzá. Talpon van az iskolamester; 's én inkább bizom a' ferulájával felfegyverzett iskolamesterben, mint a' teljesen felszerelt katonában, midőn hazám' szabadságainak fentartásáról és kiterjesztéséről van szó. Én Wellington herczeg' kineveztetését alkotmányos szempontból nem helyeselhetem, de hogy ennek következésében az ország' szabadságait veszedelem érhetné, ezen aggodalmat haszontalannak és alaptalannak tartom."

Az 1829-diki parliamenti ülés' folyamata alatt, Cleveland marquis, a' winchelseai borough' patronusa Wellington mellé állván, Brougham kötelességének tartá az említett borough' kép-

viselőségéről lemondani, mielőtt azonban lemondott volna, még pártolta a' Wellingtoncabinet által a' parliament elébe terjesztett 's diadalmasan keresztül vitt cath. emancipatioi billt; 's alkalmat vett magának figyelmeztetni a' házat, hogy azon inditványának következésében, mellyet tizenegy évvel azelőtt a' kegyeletes közalapitványok' ügyében tett, tizenkilencz ezer illyetén alapitvány vizsgáltatott meg a' parliamenti biztosok által.

1830-nak elején Brougham, mint Knaresborough' képviselője újra helyet foglalt az alsóházban.

Aprilis' 2-án a' polgári törvénykezés' hijányaira hiván fel a' ház' figyelmét, szólott ekképen:

„Ha valaki állitaná, hogy van olly ország, mellyben az, ki hat vagy hét font sterlingnyi adósságot akar behajtani, hatvan vagy hetven font sterling' kiadásával kénytelen megnyitni az eljárást, ... minden ember azt fogná mondani, hogy illyes ország, bármi előnyökkel birjon különben, boldogtalan törvénykezéssel van ellátva. De ha ama' valaki még hozzáadná, hogy a' hatvan vagy hetven font sterling költségeken kivül, még tenger bajokon, aggodalmokon és bizonytalanságokon kénytelen keresztül menni az ember; hogy a' botorkálásnak nincsen vége hossza; hogy az ügyet egyik tartományból a' másikba, egyik törvényszéktől a' másik elébe kell czipelnie, míg végre itéletet nyerhet, — akkor még kevésbé vágyódnánk azon ország után, mellyben illyetén igazságszolgáltatás, illyetén törvénykezési institutiók díszlenek. Midőn ezen értesités még azzal pótoltatik, hogy az említett országban, miután hatvan, hetven fontot költött a' hitelező, az adósnak hatalmában áll öszves vagyonát eldugdosni, olly annyira, hogy a' hitelező, költségei', várakozása' és aggodalma' daczára talán egy fillért sem kaphat vissza a' hitelezett összegből, 's midőn végre előadatik, hogy amaz országban, ha az adós képes is akar is fizetni, a' hitelező, igaz, visszakaphatja hat, hét fontnyi eredeti követelését, de nem az öszves pörköltségeket . . . . . midőn illyesmit hallunk, nem kell-e önkénytelenül kérdésre fakadnunk: valjon létezhetik-e illyetén ország? — Sir! az ekkép értesített ember, ha ugyan lehetségesnek tartja, hogy illyes ország létezhessék, azt legalább a' világ' legvadabb 's legmíveletlenebb' országai közé számlálná. Hogy szegény tartománynak kell lennie, azon nem kétségeskednék, valamint azon sem, hogy kereskedése nincsen, hogy tőkékkel nem bír, hogy népessége

gyér, — mert ellenkező esetben amaz eljárás szükségképen 's haladék nélkül lényeges módosításokat szenvedne. És mégis, — hiszen nem kell mondanom a' háznak, mert valamennyien, kik engemet hallgatnak, 's azok is, kik nem hallgatnak, tudják (nehányan keserü öntapasztalásból), hogy ezen boldogtalan körülményü ország az, mellyben én most szólok — Anglia. . . . . .

Hallottam mondatni, hogy midőn valaki szót emel a' fennálló viszonyok ellen 's változást kiván, — hogy akkor az ország' institutiói, a' mi tisztességes alkotmányunk, a' birodalom' törvénye ellen emel szót. Sir! én mindezek ellen nem szólottam, de szóltam az ármányok, szóltam a' súlyos visszaélések ellen. Burke nem volt barátja a' kiabálásoknak, nem volt pörzsöltagyu ellene a' fennálló institutióknak, nem volt öseink' bölcseségének becsmérlője, 's a' létező viszonyokra nem halmozott gúnyt, és mégis azt mondotta, 's a' mit mondott, arany betükkel kellene azon gyülések' tereme fölébe irni, mellyek törvényhozó testületeknek nevezik magokat: „A' hol visszaélés van, ott kiabálásnak is kell lenni, mert jobb felköltetnünk álmunkból a' vészharang által, mint megégnünk ágyunkban.“ Azok közül, kik a' kiabálásnak nem épen ellenségei, nehányan félénk és álreformernek neveztek engem; 's mások meg' látván, hogy szilárdul haladok elő ösvényemen, 's hogy nem engedem magamat jobbról vagy balról jövő zaj által eltévesztetni, hogy mindezt fel sem veszem, engem vakmerő és sebesvágtatva haladó újitónak bérmáltak el, ollyasnak, ki szeles kisérleteit azon tárgyakon kezdi meg, mellyek mindenki előtt tiszteletben állanak. Én az egyik vádat azonképen vetem meg, mint a' másika. Tudom, hogy a' reformernek ösvénye göröngyös; hogy ollyas talán, melly tiszteléthez vezet, de melly elrekesztetik a' segédtársak' titkos működése által, 's mellyen azon alávaló rágalmazók útunkat állják, kiknek. egynémellyike legalább, jobban mint bárki más, hazugoknak tudja az ellenem emelt vádakat. Annyi bizonyos, hogy vágtatva, hogy szelesen nem haladhattam ösvényemen, mert íme, már is arról vádolnak, hogy csak névre vagyok reformer, hogy a' valóságban, szövetségre léptem a' reform' elleneivel, titkos és gonosz szövetségre azokkal, kik a' visszaélésekből élősködnek. . . . . .

Azoknak, kik az emberiség' oktatását, javulását, előhaladását vették czélba, az volt sorsuk minden időben, hogy elleneik' üldözése és barátjaik' félreértése egyiránt akadályoztatták ösvényökön, hogy amazok nem kimélették, ezek nem védelmezték; hogy addig üldöztettek, gyaláztattak, elnyomattak, míg végre lehetetlen volt továbbá kiállaniok ennyi szenve-

dést; de az igazság meg fog élni, ha mindjárt a' rágalomnak is megvan a' maga napja. A' reformer előre haladand ösvényén, magasztalások által el nem tévesztetve, gyalázgatások által el nem riasztatva. Ő nem szorúlt dicséretre. Sőt azt mondom: jaj neki, ha őt minden ember magasztalja. Én folytatni fogom az útat, mellyet magamnak választottam, követvén azok' nyomdokait, kik bennünket megelőztek, kik tapasztalásaikat és győzelmeiket ránk öröklötték, — tapasztalásaikat, hogy általok vezéreltessünk, győzelmeiket, hogy nekibátorodhassunk."

Brougham ezen beszédének folytán inditványt tett: állitassanak fel a' kenti, durhami és northumberlandi grófságokban külön törvényszékek, mellyek adósságok felett, mennyiben ezek nem nagyobbak száz font sterlingnél, 's ötven font sterlinget felül nem haladó kártételek felett hozzanak itéletet. A' ház ellene volt az inditványnak, de ez nem akadályozá vala Broughamot, hogy rövid idővel utóbb, midőn peerré neveztetett ki, hasonló billt terjeszszen a' törvényhozásnak másik ága elébe. —

IV-dik György 1830. június' 26-án meghalálozott. Egy hónappal utóbb eloszlatott a' parliament, 's Brougham több yorkshirei választók által felszólítatott, lépne fel mint követjeleltjök. Brougham, ki húsz éven keresztül csak mint holmi nagy urak' patronatusa alatt álló rottenboroughok' képviselője foghatott helyet az alsóházban, — édesörömest engedett yorkshirei barátjai kérelmének, 's azonnal hozzálátott a' szükséges lépések' tételéhez. A' whig érdek' többi jeleltjei voltak: lord Morpeth, William Duncombe és Richard Bethell. A' toryrészről csak az egy mr. Stapylton lépett fel. A' tusa nem volt sem kemény sem hosszú, mert a' toryjelelt csak 94 szavazatot nyert, holott Morpeth 1464, Brougham 1295, Duncombe 1123, és Bethel 1064 szavazattal választattak meg a' yorki grófság' képviselőinek. Brougham, a' rottenboroughok' köldötte, most mint a' legnagyobb angol grófság' képviselője jelenhetett meg a' parliamentben, 's követül választatott azok által, kikkel ő addiglan semmi viszonyban sem állott, kik őt csak híréből, csak országos érdemeiből ismerték. Ezen választatására vonatkozólag mondá

utóbb Brougham: „hogy ez életének legnagyobb dicsősége, mellyre büszke leszen halálaiglan; hogy ez a' legfényesebb megkülönböztetés, mellyben öt polgártársai részeltethették.“

Az új parliament' megnyilásával Brougham helyet fogott Yorkshirért. Midön a' házba belépett, hangos örömüdvezlettel fogadtatott társai által, 's ő szokott ellenzéki székéről vezérképen járt el a' reformcrisis által követelt intézkedésekben. Az ülés' második napján jelentést tett, hogy két hét mulva inditványt teend a' parliamenti reform' ügyében. Ekkor nyilatkoztatá ki Wellington herczeg a' felsőházban, hogy ő ellensége minden reformnak, 's ezen nyilatkozása olly indignatiót költött fel ministeriuma ellen az öszves országban, hogy a' herczeg november' 16-án, Peellel egyetemben tanácsosnak tartotta lelépni a' kormányról. Mindenik olvasóm tudja, hogy Grey' ministeriuma lépett helyébe. Ezen nagyfontosságu politicai esemény' következésében Brougham odahagyta az alsóházat, 's mint „baron Brougham and Vaux of Brougham“ a' felsőház' tagjává, és — lordkanczellárrá neveztetvén ki egy úttal, — szószólójává (speakerévé) lett. Yorkshire' képviselőjének ezen felmagasztaltatását örömmel értette meg az ország. Igaz, az alsó háznak egy részecskéje öt arról vádolta, hogy a' peerség' elvállalása által elveit változtatta 's küldőinek érdekeiket feláldozta; de azon mód, melylyel öt a' yorkshirei választók kevéssel utóbb fogadták, annak világos jeléül szolgált, hogy ők egy értelemben voltak Broughammal, ki hozzájok intézett beszédében legújabb eljárását e' szavakkal okadatolta: „Helyzetemnek változása engem nem hogy képteleuné tenne hazám iránti kötelességem' teljesitésére, nem hogy szolgálataim' hasznosságát megfogyasztaná, de söt ellenkezőleg külebb fogja terjeszteni hatáskörömet, — midön a' királyt fogom szolgálni, alkalmam lesz egyszersmind, nagyobb mértékben szolgálnom hazámat.“ Nem tagadhatni egyébiránt, hogy a' peerség' 's a' lordkanczellárság' elvállalása némi ellentétben állanak a' polgári törvénykezés' reformját sürgető és általunk főbb részeiben már közlött beszédének következő zársza-

vaival: „Én sokat gondolkoztam e' tárgyakról, 's úgy találtam, hogy becsületes ember' szemében a' legdicsőségesebb dolog, szerény eszközül szolgálni a' ház' figyelmének fontos tárgyakrai fordítására. Én ezt jóval többre becsülöm a' hivataloskodásnál, mellynek patronatusa terhemre esnék, mellynek jövedelmeit megvetem, mint a' ki megelégszem azzal, hogy szorgalmatos földieim' módjára saját kezemmel szerzek magamnak annyit, mennyi szükségeim' fedezésére elégséges. A' mi azon hatalmat illeti, melly a' nagy hivatalokkal jár, mikről joggal mondatott, hogy általok „háromszorosan szolgák az emberek," — majdnem félszázadig éltem immár, 's megtanúltam annyit, hogy ama' hivatalok' való értéke csak azon képességben áll, mellyet nyújtanak nekünk, hogy polgártársainknak — igazságos jogaik' kivivásában — segédére lehessünk. Én birok ezen hatalommal. Küzdhetek polgártársaim' elnyomott jogaik mellett, e' házban mint ügyvédök, e' házon kivül mint segédök. Ezen hatalmat semmiféle minister sem adhatja meg nekem, — ezen hatalomtól engem senkisem foszthat meg."

1831-nek elején Brougham inditványt tett külön csödületi törvényszék' alakítására, 's az inditvány törvénynyé vált. September' 28-án a' kanczelláriai törvényszék előtti igazságszolgáltatás' sebesebb eszközlésére külön billt nyújtott bé a' felsőháznak, és october' 7-én europai hirü beszédét mondá a' reformbill' második felolvasásának támogatására.

„Egy nemes lord — így szólott, — egy jó barátom, kinek becsületessége és őszintesége nagyobb értékkel ruházzák fel nyilatkozásait, mint a' minővel ezeket a' puszta talentom felkészithetné, azon van, hogy önökkel elhitesse, miszerint mindazon petitiók, mellyeknek súlya alatt csaknem összeroskad ez' asztal, a' reform mellett szólanak, igaz, de nem ezen bill mellett, mellyről mondja, hogy az nem kell a' népnek. Bizony, furcsa eljárást választott volna a' nép, ha a' mi nemes barátunk' állitását igaz gyanánt kellene vennünk. Először is, ha nekik nem kell e' bill, bizvást más időre halaszthatták volna a' kéreményezés' jogát. Azt akarom mondani: ha valaki a' reform mellett kéreményez, midőn a' jelen törvény-

javaslat tárgyaltatik, ez által jelét adja, hogy a' bill magában foglalja azon reformot, melly után eseng. 'S csakugyan, ha látom, mint lépnek fel ez' ország' jámbor lakosai, mint lépnek fel a' nép' értelmes és szorgalmas osztályai, nem ezer számra, hanem százezer számra kérelmeikkel, — akkor lehetetlen egyebet következtetnem, mint hogy ők ezen billért, egyedül ezen billért kéreményeznek! De ha nekik valósággal más reform kell, nem az, mellyet a' jelen bill tárgyaz, még megfoghatatlanabb, nemde, hogy ők egyenkint és öszvesen nem ama' másik reformért, hanem a' jelen rendszabályért kéreményeznek?! Az én nemes barátom azt állítja, hogy ők szeretik a' reformot általában, de hogy a' jelen tervet gyűlölik; 's ezen állitását az által bizonyitja be, hogy valamennyi petitióikban csak ezen tervet sürgetik, 's a' reformot általában egy szócskával sem érintik meg. Bármi nagyra becsüljem nemes barátomnak jellemét, bármennyire csodáltam más alkalommal az ő józan értelmességét, kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy ez' úttal hijába nyomozom belátását, 's akár tanút lássak benne, ki tényekről tesz vallomást, akár birót, ki rendszabályok felett nyilatkozik, mindkét esetben arra kell kérnem nagyságtokat, hogy ne kövessék tanácsát. Mint tényekről valló tanú tökéletes fiascót csinált. ‚A' billnek — úgy szólt — sehol sincsenak barátjai,' 's hivatkozott bond-streetre, mint olly utczára, mellyben ő sétálni szokott, 's hol semmiféle boltba sem léphetünk be a' nélkül, hogy a' bill' ellenségeivel találkoznánk. Alig mondotta ki e' szót „bond-street," 's íme egy petitio terjesztetik nagyságtok elébe, aláirva csaknem valamennyi bond-streeti boltosok által, mellyben arról panaszkodnak, hogy nézeteik félremagyaráztattak, mert ők mindnyájan pártolói a' billnek. Az én nemes barátom most felkiált: ‚Oh, én nem értettem a' bond-streeti boltosokat in specie, én bármi más utczát is említhettem volna, p o. a' saint-jamesit.' 'S mihelyest híre ment ezen boldogtalan nyilatkozásnak, máris talpon állanak a' saint-james-streeti boltosok, 's a' bond-streetihez hasonló petitiót nyújtanak be. Midőn az én nemes barátom a' regent-streeten végig megyen, ennek valamennyi lakosai megszöknek, — azt mondják, — mert úgy vélekednek, hogy antireformereket jött keresni, nekik pedig legeslegsürgetősebb ügyök a' reformért kéreményezni. Hová menjen, micsoda utczát keressen fel, milly sétára meneküljön, — midőn valamennyi utcza, valamennyi sikátor, valamennyi séta érzi, hogy önvédelmökre szükséges, petitiót irniok alá, mihelyest köztök termett. Ha a' szárazföld' reformerei feletti boszújában, az én nemes barátom a' Themzén hajóra száll, nyomban azon ezer kéreményezővel (Lambeth) találkozik, kiknek petitióját

iménti nyújtottam bé nagyságtoknak. Ha fiakerbe veti magát, maga ezen fiaker 's bérkocsistársai, szükségesnek fogják találni, gyülekezniök és kéreményezniök. A' hol csak egy utcza, egy sikátor, egy séta van, a' hol csak egy folyó, egy csónak, egy szekér van, — mindenünnen, mert lakosokkal birnak, számüzve látja magát az én nemes barátom. Hayhillen nem találkozhatom vele, mert bármi kurta legyen e' hely, mégis találhatni rajta egy pár házat, — ő egye dül a' Berkeley-square' déli részén sétálhat „egymaga, társtalanul, búsongva és nagy-lassadan," mert itt olly utczát talál, mellynek egyetlenegy lakosa sincsen, 's mellyben ennélfogva a' billnek egyetlen egy barátját sem lelhetni. Ha kétségbeesésében megszökik a' városból, hogy falusi magányba menekülhessen: akkor is üzöbe veszi öt a' „petitio," „petitio," a' „bill," „bill" kiáltás. Útja öt olly falvakon fogja keresztül vezetni, mellyekben mindenik házon egy nagy ragasz szemlélhető, e' felirással: „A' bill!"; éjtszaka olly vendéglökben fog alunni, hol a' fogadós kezébe játsza neki a' billt, 's hol pinczérképen öltözött reformerek fogják öt szolgálni; vámot olly sorompóknál fog fizetni, hol aláirás végett petitiók feküsznek, 's midön tulajdon jószágába ér elvégre, leroskad a' Sheffield-petitio alatt, mellyet a' billnek tizezer négyszáz barátja irt alá.

Sok kifogást hallottam a' választási jognak alapul szolgálandó qualificatio ellen. Az én nemes barátom Birmingham' szomszédságában lakván, neveti a' birmighami státusférfiakat, 's a' manchesteri philosophusokat. Pedig ő megéri még — mondom, ő megéri még, hogy a' birminghami státusférfiak öt gyakorlati bölcseségre fogják oktatni, 's hogy a' manchesteri philosophusok neki leczkéket fognak adni a' türelem' dolgában. Az én nemes barátom helytelenül cselekedett, midön jónak látta százhúszezer és száznyolczvanezer föből álló népességek' rovására tüntetni ki sarcasticus tehetségét. Illyetén productiói által nem igen öregbitette azon osztály' hitelét, mellyhez tartozik; valamint azáltal sem engesztelte meg az aristocratia' elleneit, hogy apró epigrammácskákat lödözött illy hatalmas néptömegek közé. A' helyett, hogy példás mérsékletökre, tiszteletteljes magaviseletökre, meleg ragaszkodásukra, 's alázatos bizalmukra — olly dolgok, mellyek számtalan petitióikat kivétel nélkül jellemzik, — gyengédséggel, nyájassággal vagy legalább mindennapi udvariassággal válaszolt volna, — rendében találta, hexameterekkel és pentameterekkel, olvasottságával, 's finom phrásisokkal pöffeszkedni, 's megvetéssel nézni le azon tudományra, melylyel képviseletlen polgártársai a' gyakorlati törvényhozás' jóval fontosabb tárgyai körül birnak. . . . . .

De ezen petitiók a' pórtól valók azt mondják. Pórtól, néptől valók egyiránt. Én most a' középosztályokról szólok, ama' száz és százezer tiszteletre méltó egyénekről, a' birodalom' legszámosabb 's legesleggazdagabb rendjéről, mert ha nagyságtok' kastélyaik, házaik, tavaik, erdeik, rétjeik, szóval, öszves javaik elkótyavetyéltetnének, értékök távolról sem mérközhetnék azon középosztályok' nagy és szilárd kincseikkel, mellyek egy úttal a' józan, eszes, értelmes és becsületes angol érzelem' valódi letéteményesei. Ők talán nem képesek czifrán kikerekíteni egy periodust, vagy neki hegyesíteni egy epigrammát, de ők szilárd itélő tehetséggel biró 's épen nem változékony férfiak. Ha van hibájok, az hasznos egy hiba, ollyatén, melly a' státus — kuruzsolások' szaglalásában, a' fennálló institutiók' makacs szeretetében, 's valamennyi politicai csudaorvosság' tökéletes megvetésében áll.

De mikor a' jelen rendszer jól működik! — így szólanak, — mert az alsóház, választási módjának ellenére, ollykor-ollykor egy értelemben van a' nép' véleményével, 's mindvégig, talán egyetlenegy ízben sem ellenkezett vele. De ollykor-ollykor, 's épen a' leglényegesebb kérdésekre nézve ezen nemellenkezés, bizony, sokáig maradt ki. A' rabszolgakereskedés még mindig gyalázatjára szolgált az országnak, még mindig piszokba mártotta az angol nevet, számos évekkel azután, hogy vád emeltetett ellene a' parliamentben, 's hogy egyhangulag roszaltatott az öszves nép által. Vagy azt gondolják önök, hogy ezen mocsok reformált parliamentben illy sokáig túl élhette volna Wilberforce úrnak, az én tiszteletre méltó barátomnak bámulatos szónoklatát, 's az országnak egyhangu roszallását? Az amerikai háború talán kezdetét vehette, 's egy vagy két esztendeig eltarthatott volna, mert bármi természetellenes lett legyen, kezdetben még is nem volt népszerűtlen. De valjon tarthatott volna-e még 1778-ontúl, ha a' nép felszólalhat önnön házában? A' franczia háború, mellyet én akkoridőben jóval természetesb vitának tartottam, mert ifjuságomban némi hajlammal viseltettem azon párt iránt, melly a' franczia eszmék' hírére megkongatta a' rémülés' harangját, — a' franczia háború, mondom, nehány évig folytattathatott volna, — de ha az ország' képviselete reformáltatik, semmi kétség, hogy a' nemes gróf' (lord Grey) józan nézetei, 's hogy halhatatlan szónoklata az én mélyen tisztelt barátomnak (Fox), ki most túnan e' föld' zaján megelégedéssel nézi hazafiúi vágyainak közel teljesülését, — semmi kétség, mondom, hogy önző érdekek által el nem torzított parliamentben részvevő hallgatókra fogtak volna találni; 's valamint bizonyos vagyok arról, hogy itt állok, úgy

bizonyos vagyok arról is, hogy azon vészteljes háborúskodás Bonapartenak 1800-ban irott levele után egy napig sem fogott volna tartani.

A' jelen rendszernek jó hatása van! — azt mondják. De hát mi oknál fogva támadnak ezen politicai egyesületek, mi oknál fogva lép mindenütt társulatokba a' nép, hogy megtörhesse azon rendszert, melly szerintetök — olly hatályosan szolgálja a' nép' érdekeit? Miért gyül azon egy helyen százötven ezer ember, két, három megye' öszves felserdült lakossága együvé, hogy az elégedetlenség' szózatát hallassa, hogy megtagadja az adókat? Én azok közé tartozom, kik soh' sem ügyekeztek másokat elrémíteni, valamint magokat sem fogják mások által elrémítetni, de én egyike vagyok azoknak is, kik ama' jelenségeket kimondhatatlan aggodalommal tekintik. Bár mennyire tiszteljem azon gyüléseket 's az általok tolmácsolt politicai véleményt, mégis mint becsületes ember, mint a' koronának ministere, mint biró, mint az, ki tisztemnél fogva a' törvényszékek' élén állok, tartozom kinyilatkoztatni, hogy az törvénytelen végzés, melly a' kivetett közadók' megtagadását veszi czélba.

Azt kérdik tőlem, mi hasznát fogjuk látni e' rendszabálynak a' gyakorlati életben? — 'S nem haszon-e az, hogy a' kormány gyökeret fog verni a' nép' szivében? Nem haszon-e az, hogy a' közvélemény nyúgodt és higgadt de valóságos organummal fog bírni, mellyből annak folyamát kiismerhetni, 's melly által ezen közvélemény szabályosan és mérsékletesen, nem lázosan, nem megrázkodtatások' utján fog a' közügyekre hatni? Nagy Isten! Hát még önnön tapasztalásaikból sem fognak okúlni az emberek? Hát nem fogják elhinni soha, — vagy csak akkor, midőn már késő leszen, — hogy mértéktelen vágyak' megelőzésére és igazságtalan követelések' elháritására a' legeslegbiztosabb út: megadni annak idejében az igazság' mérsékelt kivánatait?

Önök, nagyságos uraim, egy nagy esemény' szélén állanak, — önök közepette állanak egy egész nemzet' remény — és félelemcrisisének. Önök' végzésének borzasztó hatása lehet. Állapodjanak meg, mielőtt az örvénybe merülnek! Meglehet, hogy onnan nincs menekvés! Jól illik önökhez, eljárásukat ezen hatalmas eseményhez idomítaniok. Azt senkisem mondja, hogy midőn kötelességökben eljárnak, személyök veszedelemben forog, 's magam is arra kérem önöket, ne tartsanak semmitől, de mindenek előtt üzzék tova magoktól a' leggyászosabb, legczudarabb félelmet, — a' félelmet, hogy félénkeknek tartathatnának. Ha önök nem akarnak az én tanácsom után járni, vegyenek példát a' nemes herczeg' (Wellington) státusférfiúi eljárásától, 's tekintsenek vissza — ha úgy tet-

szik — megelégedéssel önnön eljárásukra is. Neki azt mondogatták, 's önöknek is azt mondogatták, hogy Irlandban csak egyesek sürgetik a' politicai jogegyenlőséget, hogy a' zaj, a' mozgalom meg fog szünni, mihelyest ez vagy amaz alkalmacska megszünt, 's hogy engedni néki, annyi volna, mint megfélemleni . . . . . 1828. juliusban többen azt mondották e' teremben: most nincsen ideje az engedményezésnek, a' nép zajong, a' gyülekezés veszélyes. A' nyár elmúlt, 's az izgatottság nem szünt meg. Megjött az ősz, és nem hozta meg a' béke' drágalátos gyümölcsét, sőt épen ellenkezőleg, egész Irlandot dúlta fel azon példátlan tusa, melly a' catholicusok' nagy vezérével protestans parliamentben széket fogatott. A' tél békóba verte a' földet, de tehetetlen volt a' népdühhel szemközt, mellynek hullámai, a' vésznél erősebben ingadoztatták meg az igazságtalanságon alapult törvény' gyenge sánczait. Megjött a' tavasz, — de az aetheri gyengédség nem szolgált hírnökeül 's nem találtatott fel kiséretében, — a' catholicusok, a' mint hónap hónap után haladt, mindig erősbekké váltak, mindig szilárdabbul tökélették el magokat, és sérelmeiket hangosabban és daczosabban hirdették mint azelőtt. 'S milly eljáráshoz láttak önök a' legnagyobb ingerültség', veszély' és fenyegetődzés' ezen pillanatában? Nyolcz hónappal korábban azt tartották önök, hogy gyávaság volna kiáltozó és fenyegetődző embereknek engedni. Időközben semmi sem változott, ha kiveszszük azt, hogy a' kiáltás jóval zajosabbá, 's a' fenyegetődzés hasonlatlanúl gonoszabbá vált. 'S mégis mit tettek volt nagyságtok? A' mit kötelességöknél fogva tartoztak tenni, — önök megvetették a' szászszor ismételt kakuknótát: „ne hagyjuk magunkat megijesztetni.„ Önök megadták mind azt, mit az irlandiak követeltek, 's önök megmentették hazájokat. . . . . .

De a' catholicus követelések' historiája még más jelentékeny leczkét foglal magában. Ha mindjárt jog' és politica' és igazság' tekintetében a' catholicusok' emancipatióját szabályozó törvény nem adományozhatott kelletinél többet, — mégis ennek fele húsz évvel czelőtt elragadtatással fogadtatott volna, holott most az egészért, mert csak illy későn csikartatott ki, nem sok köszönetet mondtak önöknek. . . . . De, áldassék érette Istennek szent neve, az igazságos adósság, ha mindjárt késöcskén, megfizettetett elvégre, 's a' nemes herczeg az által olly polgári dicsőséget szerzett magának, melly legfényesebb hadi tetteivel kiállja a' versenyt, 's mellynél nagyobbat nem képzelhetni. Ha mint elődei, azokra hallgat, kik őt az állhatatlanság' 's a' megfélemlés' vádjával illetik, bebizonyitotta volna makacsságát, — 's Irland áldozatul esik neki!

Alkalmazzuk most napjaink' történeteinek, sőt mondhatnám, minden tapasztalásunknak ezen leczkéjét a' szőnyegen levő tárgyra. Mi valóban criticai helyzetben vagyunk. Ha visszavetjük a' billt, mert attól tartunk, hogy megfélemlésről fognak vádolni, meglehet, békében és csendességben éljük le napjainkat, de millio polgártársaink' szíveiket örökre elveszítettük, hajlamaikat eltoltuk magunktól, 's mi, és rendünk, és ennek szabaditékai tárgyul fognak szolgálni a' nép' gyülölködésének, mint a' közéjök és legszenvedelmesebb vágyaik közé betolakodott kirekesztőleges akadályok. Ezen fatum az öszves aristocratiát fogja érni, az ellenszenv mindnyájunkra fog kiterjeszkedni. Mert én azt hallom mindig és minden oldalról, hogy az öszves aristocratia veti vissza a' billt. Hogy a' nép kedvelli, 's hogy ennek sorából számosan támogatják, — azt megismerik elleneink, azt is, hogy a' ministerek mellette, érette működnek, de az aristocratia, — így szólanak, — szilárdul küzd ellene. Én ezen léha, meggondolatlan állitást kereken tagadom. Hogyan! nagyságos uraim, az aristocratia tömegesen vívna a' nép ellen, — ők kik a' népből származnak, — kik feloldhatlan kapcsolatban állnak a' néppel, — kik csak a' népre támaszkodhatnak, — kik természetes vezérei a' népnek? Ők ellenei volnának a' népnek, tudva, hogy a' nép' ügyéért nemesittetnek a' peerek, felszenteltetnek a' püspökök, koronáztatnak a' királyok? Ők ellenei volnának azon népnek, mellyet hogy szolgáljon, létezik maga a' parliament, mellynek számára hozattak a' monarchia' öszves institutiói, 's melly nélkül egyetlenegy óráig sem élhetnének meg? Ezen meggondolatlan állitás botrányosabb, hogysem azt eltürnünk szabadna; — mint tagja ezen háznak, indignatióval utasítom el magamtól. Megvetéssel utasítom vissza, mint ellenünk, mindnyájunk ellen irányzott rágalmat És mégis találkoznak, kik még e' falak között is arról szólanak, hogy e' bill olly nagy mértékben fogja öregbíteni a' democratia' hatalmát, miszerint az ország' többi rendjeit veszedelembe ejtendi; találkoznak, kik e' szerint arról vádolják a' bill' szerzőit, hogy előmozditják az anarchiát, hogy mások' fosztogatására nyújtanak segédkezet. Hogyan, nagyságos uraim, 's a' bill' szerzői talán olly szegények, hogy a' democratiai fosztogatások őket nem fognák érni? Hiszen a' jelen cabinetnek egy vagy két tagja több jószággal bír, mint az öszves ministerium, melly öt megelőzte; 's valamennyi tagjai gazdag birtokkal vannak ellátva. Nem szükség mondanom, hogy ezt nem kivánom rólam is értetni, mint kinek csekély vagy épen semmi birtoka sincsen. De még magamról is azt kell mondanom, hogy a' mim van, az a' létező institutiók' állandósága által van

feltételezve, 's önök nem szerethetik inkább a' magok fejdelmi birtokaikat, mint én a' magam csekély vagyonát. Midön önök' házának tagjává váltam, az állodalom aristocratiai institutióira fektettem édes mindenemet. Lemondottam bizonyos gazdagságról, nagy jövedelemről és nem csekély valóságos hatalomról, hogy tetemes bajjal 's terhes felelősséggel járó, és nagyon bizonytalan tartósságu hivatalt vállalhassak fel. Lemondottam a' kézzel fogható hatalomról a' hatalom' árnyékaért 's olly kitüntetésért, melly a' véletlentől, egyik vagy másik eseménytől függ. Leléptem a' yorkshirei képviselőnek 's az alsóház' egyik vezértagjának polczáról, olly magas helyzetről léptem le, melly bárkinek ambitióját is kielégíthetné, 's e' háznak fennállásától függesztettem fel sorsomat. Nincs-e jogom ennélfogva, önök' igazságszeretetére hivatkoznom, 's kivánnom önöktől, hogy a' mim fenmaradt, azt ne veszélyeztessék?

De csak a' köznép, csak a' pór, a' nemtelen csőcselék ohajtja a' billt! — 'S a' Norfolki herczeg, Angliának gróf-marsalja pór? A' Devonshirei herczeg pór? A' Bedfordi herczeg pór? . . . . . Az én barátom John Russell, az én barátom William Cavendish, az én barátom Harry Vane, a' pórhoz tartoznak-e vagy az aristocratiához? Nincsen-e fekvö birtokuk? Neveik újak-e? Vérök nem norman vér-e, 's nem bírnak-e mind azzal, mivel önök büszkélkednek? Az eszme sokkal nevetségesebb, mintsem hogy komolyan kellene megczáfolnunk; — hogy a' bill csak a' democratiának kedvencze, ezt gondolni, hirdetni, hagymáz. És még is találkoznak többen mind itt, mind másutt, kik mert örökké ugyanazon mondást ismétlik, vagy mert örökké ugyanazon mondást halljják ismételtetni, csaknem hajlandók hinni, hogy a' nemesség' soraiból senkisem pártolja a' billt!

Én nem palástolhatom azon aggodalmat, melylyel e' vitának eredménye elébe tekintek, én érzem, hogy az ország' békéje ezen eredménytől van feltételezve. Én nem gondolhatok rémülés nélkül arra, hogy a' bill talán el fog vettetni. De bár mi súlyosak legyenek az ideiglenes bukás' következményei, a' bukás csak ideiglenes lehet, mert vég-, sőt gyors sükere bizonyos. Ez nem tartóztathatik fel semmi által. Ne hitessék el önök magokkal, hogy azon esetre, ha a' jelen ministerek elejtetnének a' kormánytól, mások képesek volnának, önöket reform nélkül átvezethetni azon hullámokon, mellyek körülfognak bennünket. De a' mi utódaink jóval nehezebb körülmények között nyúlnának munkához. Önök akkor édesörömest fognak hozzájárulni olly billhez, mellyhez képest a' jelen törvényjavaslat igen mérsékeltnek fog tetszeni. Emlékezzünk a'

Sybilláról szóló parabolára, ez bölcs és üdvös tant foglal magában. A' Sybilla itt áll a' terem' küszöbe előtt, 's a' bölcseség' és béke' drágalátos könyveit nagyszelíden kínálja önöknek. Az ár, mellyet érette kíván, bizony olcsó, csak azt akarja, hogy adjuk vissza azon szabaditékokat, mellyeket ingyen is tartoznánk visszaadni. Önök nem állanak rá az alkura, a' csekély költséggel járó alkura, 's a' sybilla nem alkalmatlankodik többé az ajtóban. De önök csakhamar visszahívják őt, mert nem lehetnek el árúi nélkül. Ő visszatér ismét, de már csekélyebb kincsekkel; a' könyv' egyes levelei gyilkos kezek által tépettek ki, mások véres vonásokkal mázoltattak be. De a' jósnő már most többet követel: évenkint új választás alá kerülő parliamentet, titkos szavazást, választó jogokat milliók' számára! Önök neheztelve fordúlnak el tőle, 's ő másod ízben távozik tőlünk. Jaj nekünk, ha majd harmadízben is itt lesz; mert kincsére elkerülhetlen szükségünk van, 's ki tudja, milly árt szab majd néki? Még az is meglehet, hogy a' felsőház' hatalma leszen az ár. Milly eredménye leszen önök' makacsságának, ha még most sem engednek, arról hallgatok, sőt azt el sem akarom gondolni. De annyit tudok: valamint bizonyos, hogy az ember halandó, 's hogy tévedni emberi dolog, úgy bizonyos az is, hogy az elhalasztott igazságszolgáltatás felebbrugtatja az árt, mellyen önök biztosságot és békét fognak vásárolni magoknak; 's önöknek tudniok kell, hogy csak azt fogják aratni, mit arattak volt eldődeik, ha ezeknek gyalázatos gazdasági rendszeréhez tartván magokat, igazságtalanságból és forradalomra késztésből fog állani öszves vetésök.

De azon gyászos érzelmek között, mellyek most lelkemet lesújtják, egy felette áll mindnyájoknak. Önök ez ország' legfelsőbb bíróságát képezik, önök itt ülnek mint birák, 's valamennyi polgári és büntető ügyekben felebbvitel nélkül hoznak itéletet. A' birónak főfő kötelessége abban áll, hogy mielőtt kihallgatta a' feleket, a' legparányiabb ügyben sem hoz itéletet. 'S önök most kivételt akarnak tenni ezen szabály alól? Önök csakugyan elhatározták magokban, eldönteni, a' nélkül hogy végig hallgatták volna, ezen hatalmas ügyet, melly egy nemzet' reményeit és aggodalmait foglalja magában. Igen is, el vannak határozva. Gondolják meg tehát eleve, mit lesznek végzendők. Ne lázítsák fel, kérem önöket, a' békeszerető de eltökélett népet, ne tolják el magoktól az öszves birodalom' hajlamát. Mint barátuk, mint rendemnek barátja, mint hazámnak barátja, mint királyi uramnak hű szolgája tanácslom önöknek: ügyekezzenek mindenképen fentartani a' békét, fentartani és örökíteni az alkotmányt. Kérem, kényszerítem önöket, ne vessék vissza e' rendsza-

bályt. Mindenre, a' mi önöknek szent, mindenre, a' mi közös hazánkhoz kapcsolja külön mindenikünket, ünnepélyesen kérem önöket, intem önöket, könyörgök önöknek, sőt térdethajtva esedezem önök előtt — ne vessék vissza e' billt!

A' vita, mellynek e' fényes szónoklat egyik részét tevé, öt napig tartott. A' bill' második felolvasása ellen 199 szavazat nyilatkozott, mellette csak 158. De 1831. martius' 23-án a' bill ismét a' lordok elébe került, 's aprilis' 9-én másodízben volt felolvastatandó. Lord Grey hatalmas beszédben inditványozá a' második felolvasást. Lord Ellenborough ellenezte. 'S ezzel megnyilt a' vita, mellyet ötödik este Brougham rekesztett be. Szónoklatának peroratiója itt következik.

„Én nem akarok azon kérdés' vitatásába ereszkedni, nagyságos uraim, valjon kinek érdekében fekszik inkább a' béke' fenntartása, a' gazdagnak-e vagy a' szegénynek; elég nekem, tudnom, hogy a' szegény ember mindenét veszíti el, 's hogy először is ő szenved a' forradalom által, még pedig jóval mielőtt annyi fosztogatás következtethetnék el, hogy a' gazdag általa tönkre tétessék; — a' köznyomoruság, a' kenyérnek szüke, 's mindazon bajok, mellyek a' forradalmakkal járnak, minden bizonynyal az alacsonabb osztályokkal éreztetnék egész súlyukat. Nagyságtok, igenis, szenvedni fognának, ha mindenki elég eszelős lenne, azon törni fejét, hogy ezen ország' alaptörvényeit felforgassa, 's hogy zavarba ejtse a' birodalmat; de ki szenvedne mindenek előtt és leginkább? — bizonyosan az alacsonabb osztályok, a' napszámosokat, a' kéz- és földműveseket sem véve ki. De kik legtöbbet szenvednének mindnyájoknál, azok a' középosztálynak, sőt ez' osztály' aljasabb részének azon egyénei fognának lenni, kiket politicai jogokkal rendel felruháztatni e' bill. 'S így mi oknál fogva óvakodunk, nagyságos uraim, ez' osztályokba bízni? mi oknál fogva tartunk tőle, hogy az általok Westminsterbe küldött parliament az ország' alkotmányának felforgatását fogja czélba venni? miért ne biznánk azon osztályokba, mellyek legalább szintolly nagy mértékben érdemlik bizodalmunkat, mint azok, kikbe jelenleg bízunk? miért ne ruháznók fel azokat politicai jogokkal, kiknek érdekeik és érzelmeik tagadhatlanúl ellene vannak minden erőszakos változásnak? Tegyük fel, nagyságos uraim, hogy romlott része is van a' népnek, ('s én ide, ezen

pontra kérem ki nagyságtok' figyelmét,) tegyük fel, hogy illy romlott, illy gonosz szándéku rész létezik, hogy léteznek olly emberek, kikre önöknek nincsen hatásuk, emberek, kik idegenek hazájokban, emberek, kiket a' közvélemény' mindenik párája magával ránt, emberek, kiknek természetes állapotuk az izgatottság, — hívei azon nézeteknek, mik olly aggodalommal említettek fel e' helytt, — ha, mondom, illynemü emberek nagyobbacska számmal léteznének ez' országban, kérdem, lehetséges-e olly valamit képzelnünk, a' mi inkább és hatalmasabban térithetné öket vissza, hazájok iránti kötelességök' érzetéhez, 's érdekeik' helyes felfogásához, mint épen a' szőnyegen levő rendszabály? alkalom nyújtatván általa amaz elcsábított egyéneknek megtéritésére már annálfogva, mert olly személyeket helyez közéjök, kik befolyásukhoz képest ellenörködni fognak felettök, 's kik tanácsaik által képesek lesznek őket közös érdekeiknek megnyerni, — olly személyeket, kik csak kevéssel magasabban állanak felettök, 's kik öket az ország' institutióinak fentartásában érdekeltetik. . . . . .

Midőn látom, mint halad előre a' népnevelés, 's midőn látom, mi nagy mértékben fog ez nehány év' leforgása alatt valószinüleg növekedni, akkor örömmel 's naponkint öregbülő, sőt mondhatom, kevély bizodalommal viseltetem a' nép' többségének józan esze, 's értelmes, állhatatos, rend- és békeszerető véleményei 's vágyai iránt. . . . . .

Egy főtisztelendő egyháznagy azt mondotta volt, hogy a' nép már nem igen sovárog e' bill után, ha mindjárt némi rokonszenvvel viseltetik még iránta. Ne higyék, nagyságos uraim, hogy a' dolog így volna, ne engedjék magokat csalódásnak oda, — a' sovárgás, az aggodalom még nem szünt meg, még nem múlt el; ma is olly erős, olly bennső, mint a' millyen ezelőtt volt; az egész különbség csak abban áll, hogy most már a' bukás' 's a' hosszú elhalasztás' próbakövén is megállott: 's kiállotta azon kínokat, mellyekre nézve helyesen jegyeztetett meg, ‚hogy az elhalasztott remény beteggé teszi a' szivet.' A' sovárgás — mondom, — olly erős, 's olly bensö, mint ezelőtt bár mikor; és önök elhihetik nekem, hogy ezen ország' egyik szélétől a' másikig, a' nép, — az értelmes, a' gondolkozó, a' józan, a' becsületes nép, még pedig nemcsak e' fővárosban, hanem Angliának valamennyi városaiban, falvaiban és szállásaiban, 's ha ugyan lehetséges, Skóczíában még inkább, néma aggodalommal várják a' mai vitának eredményét. Én hiszem és remélem, nagyságos uraim, — én bizom benne, sőt nyugton elvárom, hogy végzésök ollyas leend, melly közös örömmel fogja eltölteni az országot, 's

melly véget fog vetni az olly régóta táplált kínos aggodalmaknak. Ha ez leszen szavazataik' eredménye, nagyságos uraim, a' nép nagyobb hajlandósággal, hálával és tisztelettel fog önök iránt viseltetni, mint valaha."

Aprilis' 14-én reggeli hét órakor megnyilt a' szavazás, 's a' második felolvasás mellett 184 peer nyilatkozott, ellene csak 175.

De a' ministerek' ezen diadala csak rövid ideig tartott; május' 7-én, midőn a' reformbill végkép elfogadtatandó volt, lord Lyndhurst olly módosításokat inditványozott, 's ezen módosítások olly tetemes többség által fogadtattak el, hogy más nap' lord Grey, Brougham' társaságában Windsorba a' királyhoz ment, kinyilatkoztatván, miszerint új peerek' kinevezése nélkül a' reformbill nem vitethetik keresztül a' felsőházon, 's miszerint ők azon esetre, ha a' király e' nézetökre nem hajlanék, készek hivatalaikról lemondani. A' király más nap reggel tagadó választ küldött kérelmökre, 's május' 9-én a' cabinet' valamennyi tagjai leköszöntek. Május' 12-én Brougham e' szavakkal vett búcsút a' kanczellári törvényszéktől:

„Más körülmények között illy alkalommal csak fájdalmat éreznék, hogy azoktól kell elválnom, kiknek szíves és tiszteletteljes hálával tartozom azon változatlan tiszteletért és szivességért, melylyel irántam viseltettek. De most, midőn önként vonúlok vissza, ama' fájdalommal szemközt erőt is érzek, mert azon elvek által támogattatom, mellyek irányt adtak pályámnak. Sőt többet mondok. Ama' fájdalmas érzet, mellyről szólottam, most elvész azon meggyőződésben, melly a' hatalomróli lemondásban, midőn ezt a' polgári kötelesség parancsolja, — magamnak túlbecsülése nélkül, úgy hiszem, — dicsőséget láttat velem, nem szerencsétlenséget."

Időközben Wellington herczeget bizta meg a' király új ministerium' alakitásával, de a' herczeg süker nélkül járt el ez' úttal feladásában, 's Vilmos' kérelmére Grey és társai, — értesitetvén a' korona által, hogy a' változott körülményeknél

fogva a' reformbill' elfogadása már nem szenved kétséget, — tárczáikat meg' visszavették.

Nehány nappal később — junius' 4-én — 84 tagból álló többség harmadizben olvastatta fel a' felsőházban a' billt, — 's a' reform június' 7-én a' király által is sanctionáltatott.

Az 1832—34-diki parliamenti ülések' folyama alatt Brougham többnemü billeket mutatott be a' felsőháznak, mellyek az igazságszolgáltatás' rendszeresitését tárgyalták, 's mellyeknek egyike — a' középponti büntető törvényszék' (central criminal court) alapitását tárgyazó, — törvénynyé is vált. Időközben lord Grey' helyét — a' cabinet' elnökeét — lord Melbourne foglalta el, de ezen körülménynél fogva valamint a' ministerium' elvei úgy Brougham' viszonyai sem szenvedtek változást. 1834. őszszel Edinburgh városa fényes vendégséget adván Greynek, a' reform' atyjának tiszteletére, a' ministerek közül Brougham is volt jelen, 's midőn a' ministerek' egészségét itták, egyebek között így nyilatkozott:

„Négy éve, hogy ministere vagyok a' koronának. Kezeim tiszták; egy hazafiúi érzelmet sem fojtottam meg kebelemben; egy barátomat sem hagytam el; egy elvet sem árultam el; egyetlen egy szavamat sem szegtem meg; egyetlen egy ármányhoz sem nyúltam. Tudva és akarva egy érdemetlen egyénnek sem nyújtottam kezet, egy jóra való embernek sem állottam útjában. Én nem hagytam el a' népet, 's hivatalban és hivatalon kivül, soha sem féltem és soha sem fogok félni Anglia' népétől. Sőt épen ellenkezőleg, dicsőségem és örömem, vele minden alkalommal találkoznom, neki számot adnom sáfárkodásomról, 's elmondanom neki, miképen gondolkozom egyik vagy másik tárgyról, ha mindjárt gondolkozásom eltérne is az övétől. Az a' minister csak félig ismeri kötelességét, ki csak annyit tanúlt meg, mint kellessék küzdeni a' népért a' hatalom' nehezteléseinek ellenére, 's ki lelkiismeretéhez képest nem ügyekszik előmozdítani a' nép' javát, még magának a' népnek is ellenére. De részemről nem tartom lehetségesnek, hogy én 's a' nép valaha komolyan ellenkezhessünk egymással. Nézeteim a' közügyekről tökéletesen egyeznek meg lord Grey' nézeteivel. Azon kell lennünk, hogy a' közkormány, a' korona 's a' nép által egyiránt támogattatva, állandóan, szilárdul, és változat-

lanúl járjon el kötelességében, utat nyitván a' szabadelvü véleményeknek folyamának; de azon is kell lennünk, hogy ezen folyam sem jobbról sem balról ne csaphasson ki, 's hogy sebességét józan felvetése a' körülményeknek, nyúgodt megfontolás és státusférfiúi ildomosság mérsékeljék. A' jelen ministerium tovább haladand ösvényén, nem gondolva a' túlzók' megtámadásaival, kik kétségtelenül, igen becsületes 's igen buzgó emberek, de minden meggondolás nélkül működők; kik czéljok felé törnek, de szelességökben megfeledkeznek a' kerékkötésről; kik útra indúlnak, hogy egy új világot fedezhessenek fel, de nem vesznek időt magoknak, hogy megtekintsék, valjon van-e deléjtőjök vagy sem; kik akkor buktatják meg a' hajót, midőn már csak öt percznyi távolságra vannak a' kikötőtől; kik házat építenek magoknak, tekintet nélkül arra, ha fognak-e bennök lakszobákat találni. . . . . Én tisztelem ezen személyeknek jó szándékát, de Isten mentsen, hogy kocsijokba üljek, mielőtt ennek kerekét megköttettem volna. Illyes emberek nem szolgálhatnak biztos kalauzakul Nagybritannia' ministereinek."

Midőn a' Melbourne-cabinet illy biztos alapon, — a' király' és nép' egyesült alapján vélt nyugodhatni, már közel volt felbomlásához. November' elején meghalálozván gróf Spencer, legidősb fia lord Althorp öröklé a' grófságot, 's következőleg a' peerséget is. E' szerint ideig óráig vezér nélkül maradott a' ministerialis felekezet az alsóházban, 's ennek ürügye alatt, — mintha az alsóházban ekkép támadott hézag a' Melbourne-cabinet által be nem töltethetnék — a' király magához hivatá Wellington herczeget, hogy véle új ministerium' alakítása iránt tanácskozzék. E' hirre Melbourne, Brougham 's a' többi ministerek nyomban bényújtották lemondásukat, 's Wellington és az Olaszországból e' végett visszahivott Peel léptek ismét a' közügyek' élére.

1835. aprilis' 9-én felbomolván a' tory-cabinet, ismét whig ministerium, 's ismét lord Melbournenak, mint a' kincstár' első lordjának vezérlete alatt alakult, de Broughamnak nem jutott többé a' szerencse, helyét a' gyapjúzsákon elfoglalhatni. Ellenségeskedései Palmerston és Russel lordokkal, 's kissé zsémbes magaviselete, mellyet Windsorban nem kedvelltek, 's melly Melbournenak sem lehetett ínyére, 's talán azon körülmény is,

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

hogy Carolinának híres ügyvéde ollykor ollykor szembeszökőleg látszott az előjogok' emberei, 's mi több, ministertársainak ellenei! felé gravitálni, — Broughamot szépen kiszorították a' cabinetből.

Ezóta szakadatlan antagonismusban áll a' whig párttal, 's a' whig ministeriumokkal, 's a' három országban senki sem csodálja inkább Wellingtont nálanál. Toryvá nem lett, legalább nem mulasztja el időről időre óvást tenni ezen neveztetése ellen, de eljárása ollyatén, melly öt bármi tory-cabinet előtt csak kedvessé, a' whigek előtt csak gyülöletessé tehette. A' főbaj az, hogy a' whig-ügy igen gyakran azonositva levén a' szabadság' 's a' haladás' ügyével, Brougham gyülölködésből amaz iránt, igazságtalan leszen emez, 's hütelen öszves multja iránt.

A közelebb mult években a' jó ügy' barátjai sokkal inkább örvendhettek Brougham' irodalmi müködésének, mint parliamenti gladiatorkodásainak. A' III-dik György' idejebeli angol státusférfiak' jellemzései, mellyek eredetileg az Edinburgh-review' füzeteiben, de utóbb külön gyüjteményben is jelentek meg, az angol publicistai irodalom' legjelesebb termékei között foglalnak helyet.

FRANKLIN.

Franklin, kiből a' mámoros XVIII-dik század istent csinált magának, nem volt hatalmas és ragyogó tulajdonokkal felkészítve, de bírt az elmésség', a' türékenység', az iparkodás' 's a' békés élet' valamennyi tulajdonaival. Hőse egy hősiség nélküli társaságnak, jóval hívebben képviselte ébredező nemzetének hajlamait, mint maga Washington.

A' kard, mellyet Washington kénytelen volt hüvelyéből kivonni, mint a' háborúnak symboluma ellenkezésben áll Amerikának, a' béke' országának géniusával. Franklin maga a' béke. Hideg, szenvedelmek nélkül, az erényt mesterséggé, a' jámborságot kalmárkodássá, az emberszeretetet calculussá idomítva, a' becsületességgel megférő ügyesség' adagát tévedés nélkül kiszámítva, másoknak és önmagának, a' természetnek 's a' társaságnak figyelmes kutatója, — Franklin' jelleme már azért is érdemli figyelmes vizsgálatunkat, mivel jóval halála előtt bálványnyá válván, ezen symbolicus átalakulása öt minden szabatosság nélkül tüntette fel a' bámészkodó sokaság' szemében. Nekem nem szándékom erényét lealacsonítani, 's hírétnevét elhomályosítni. De én úgy vélekedem, hogy jellemét nem fogták fel helyesen az eddigi történetirók. Naiv bölcselőnek és szeretetreméltó jámborfinak tartotta öt a' világ, pedig ő nagyszerüebb hírnévre érdemes, — ő *korának legjelesebb diplomatája volt.*

Igy itélt Franklinról Philaréte Chasles „le dix-huitiéme siécle en Angleterre" czímü munkájában. Schlosser, a' heidelbergi nagyhirü történetiró, ezen jellemzésre megjegyzé: hogy a' mit Chasles Franklinról mint született diplomatáról mond, az tö-

kéletesen áll, de arról sem kellene megfeledkeznünk, hogy Franklin a' diplomatának helyes és gyakorlati tactusával 's hideg és számvető ildomosságával kapcsolatba tudta hozni szelíd, józan religiositását 's meleg buzgalmát az emberiség' javáért. Ő tulajdon tapasztalásából ismerte az élet' tévutait, de miután szabályszerü munkásságra adta magát, munkái és önnön példája által nem szünt meg nékünk azon tant hirdetni: hogy csak a' szoros rend' és jogosság' ösvényén lehet való függetlenséghez eljutnunk.

Ezen két rendbeli, egymást kiegészitő itéletet igazolni fogja az itt következő élet- és jellemrajz, mellyet nagyrészben Franklin' autobiographiájának 's egyéb irományainak nyomán, — de mégis folytonos figyelemmel az amerikai forradalom' leghitelesebb történetiróira, 's a' nagynevü férfiú' újabb biographiáinak is felhasználásával, szerkesztettünk a' magyar olvasó' számára. Munkánk' korábbi füzeteiben jóval több szónoklati példányt találhatni, mint a' jelenben, de feladásunk nemcsak az alkotmányos országok' szónokait, hanem státusférfiait is jellemzenünk, 's hogy az utóbbiak között igen díszes hely jutott a' XVIII-dik század' legjelesebb diplomatájának, magában világos.

Franklin (Benjamin) született 1706. januárius' 17-én. Bostonban. Atyja, egy a' tizenhetedik század' vége felé Angliának northamptoni grófságából Éjszakamerikába költözött, 's Új-Angliában letelepedett puritánus család' ivadéka, szappan- és gyertyagyártásból élt. Benjamin nyolcz éves korában iskolába küldetett általa, de két év mulva már segédül szolgált neki a' szappanfőzés' és gyertyamártás' mesterségében. A' gyermek nem nagy hajlandóságot mutatott ezen foglalkodás iránt, 's atyja őt utóbb egy késcsinálóhoz adta, de nem tudván a' mesterrel megegyezni az illető bérre nézve, fiát rövid idő mulva ismét viszszaváltotta magához.

Az ifju most minden idejét olvasással töltötte. „Már gyermekéveimben — így szól autobiographiája — szenvedelmesen szerettem olvasni, 's öszves pénzecskémet könyvek' vásárlására fordítottam. Kivált utazás-leirásokban gyönyörködtem. . . . . Atyám' parányi könyvtára föleg theologiai munkákból állott. Én ezeknek jó nagy részét átolvastam, 's későbbi éveimben nem lehetett nem sajnálkoznom a' felett, hogy ez' időben választékosabb könyvek nem estek kezembe. . . . . Atyám' könyvei között Plutarch' életirásait is találtam, mellyeket újra és újra olvastam, ... 's találtam azonfelül De-Foë-nek „essay on projects" („tervekről") czímü munkáját, mellynek olvasása úgy látszik, ollyas nyomokat hagyott lelkemben, mik utóbb életemnek nehány nevezetesebb eseményeire is voltak befolyással."

Franklin tizenkét éves volt, midön egyik testvére sajtóval és betükkel visszaérkezett Londonból, hogy nyomtató müheIyt alapitson Bostonban. Atyja öt most ezen testvérhez bészerzette, olly feltétel alatt, hogy öt hét évig mint inas, mint tanuló fogja szolgálni, 's hogy csak az utolsó évben fog neki bér is járni munkájaért.

Rövid idő alatt szépen haladott előre új mesterségében, 's üres óráit olvasással és versirással pótolta. Hadd szóljon ő maga kissé sajátszerü poetai zsengéiről:

„Ez' időben a' költészet' szeretete szállott meg, 's több apró versezeteket készítettem. Testvérem ezt hasznára akarván fordítani, bátorított, 's két balladát iratott általam. Az egyik Worthilake kapitány' 's két leányának hajótörését tárgyalta, a' másik tengerész-dal volt egy elhírhedt martalócz' kézrekerüléséről. Mondhatom, rosz versek voltak stylus' tekintetében, valóságos vakkoldus-poesis. Midön sajtó alól kikerültek, testvérem házallani küldött velök. Az elsőnek igen nagy kelete volt, mert az esemény nem rég adta magát elő, 's híre messze hatott el. Hiuságom örvendett e' sükernek, de atyám lehangolta elragadtatásomat, nevetségessé tevén müveimet, 's a' szerzőt arra emlékeztetvén, hogy a' verselők mindig szegények szoktak lenni.

E' szerint szerencsésen kikerültem a' veszedelmet, melly igen nyomorúlt poetasággal fenyegetett. De minthogy prosairási képességemnek nagy hasznát vettem az élet' folyamában, 's minthogy elöléptetésemet kivált néki köszönhetem, el fogom mondani, mi módon tehettem szert viszonyaim között azon parányi ügyességre, melylyel talán mégis birok e' tárgyban.

Bostonban még egy más ifjú is szenvedelmesen szerette a' könyveket; John Collins volt neve, 's én szoros barátságban éltem vele. Gyakran vitáztunk egymással, 's valóban annyira szerettünk belé az okoskodásba, hogy a' szóharcznál kedvesebb foglalatosságot nem képzelhettünk magunknak. Hadd említsem itt melleslegesen, hogy ezen vitatkozási hajlam igen gonosz szokássá fajúlhat. . . . . Reám annálfogva ragadt el, mert atyámnál laktomban vallási vitatkozásokkal foglalkodó könyveket olvasgattam. Azóta alkalmam volt észrevenni, hogy józan emberek ritkán esnek e' hibába, törvénytudók', tanárok' 's valamennyi edinburghi növendék' kivételével."

Az élőszóvali versenyzést irott vitatkozások váltották fel, 's ennek az volt következése, hogy az ifjúnak stylusa szabatosabb és választékosabb formákat öltött magára. — Tizenhat éves korában egy munka jutott történetesen kezébe, mellynek szerzője tisztán növényi étkeket ajánlt táplálékul. Franklin elhatározta magában, hogy követni fogja tanácsát. Testvére, a' könyvnyomtató, nem levén házas, tanitványostul egy szomszéd házba járt ebédelni. A' fiút itt sokszor szidták meg, látván, hogy nem akar húsétellel élni. Végre Franklin inditványt tett testvérének, adná neki annak felét, mit hetenkint, élelmezés fejében fizet érette, kitartja ő majd magamagát. Az ajánlat elfogadtatott, 's a' fiú olly szükre szabta ebédjét, hogy még könyvek' vásárlására is maradt pénzecskéje. Ez időtájban az arithmetica' és geometria' elemein kivül még Lockenak 's a' port-royali jansenistáknak philosophiai dolgozataikkal ismerkedett meg. Socrates' memorabiliái Xenophontól öt magán kivül ragadták, annyira tetszett meg neki a' görög bölcs' vitatkozási modora, 's mióta ezen munkával

megismerkedett, mind szóbeli, mind irásbeli vitatkozásaiban felhagyott a' nyers ellenmondással 's az egyenes, közvetlen okoskodással, és a' szerény kérdezősködés' formáit lépteté helyökbe. „Utóbb — ezt olvassuk emlékirataiban — lassankint e' modorral is felhagytam, 's csak azon szokást tartottam meg, hogy szerény bizalmatlansággal nyilatkozom, 's hogy midön olly valamit állítok, minek ellenkezőjét is védelmezhetni, soha sem használom ezen szókat: „bizonyosan," „kétségtelenül" 's más hasonlókat, mellyekből azt lehetne következtetni, hogy makacsúl ragaszkodom véleményemhez. E' helyett inkább ezt szoktam mondani: „úgy képzelem," „felteszem," vagy „úgy látszik nekem, hogy ez vagy ama' dolog illyen vagy amollyan, ezen vagy azon okoknál fogva;" vagy: „ebből áll a' dolog, ha nem csalódom." Ezen szokásnak, úgy hiszem, tetemes hasznát vettem, (halljuk a' diplomatát) midön alkalmam nyilt, véleményemet 's nézeteimet mások által elfogadtatni. . . . . ."

1720-ig egész Amerikában csak egyetlenegy hírlap létezett, az 1704-ben alapított „Boston-News-Letter." De most Franklin' testvére 's illetőleg mestere, „New-England-Courant" czím alatt újat indított meg. Barátjai közül többen azt tanácsolták neki: hagyna fel vállalatával, mint mellynek nem lehet sükere; elég egy újság Amerikának. 1771-ben, midön Franklin autobiographiáját szerkesztette, már huszonöt újság létezett az angol gyarmatokban. Jelenleg, tudjuk, az egyesült státusokban alig találhatni egy városkát, mellynek nem volna külön hírlapja. Az időszaki iratok' összes száma ezerkétszázra megyen.

A' „New-England-Courant," minden jóslatok' daczára, szerencsésen indult meg, 's a' tizennégy éves Benjamin, miután bátyját a' szedésben és nyomatásban segítette, házalláshoz látott, 's a' példányokat maga szolgáltatta az előfizetők' kezéhez. Amerikában az időszaki sajtó körül még mai nap' sem követik mindenütt a' munkafelosztás' azon igen egyszerü elvét, miszerint a' hírlapokat mások irják, mások szedik, mások nyomják, 's mások meg' kihordják. A' szövetség' apróbb városaiban nem rit-

kán azonegy személy jár el mindama' foglalatosságokban, minek egyik következménye, hogy az amerikai sajtó' kezelői — the gentlemans of the press — általában véve nem tartoznak a' társaság' legmíveltebb egyénei közé. Némellyik olvasóm itt Dickens' amerikai utazásának azon helyére fog emlékezni, melly a' szerzőnek egyik tévedését vallja be. „Én egy csoport mozgékony embert, kik midőn hajónk Boston előtt horgonyt vetett, életveszedelemmel mászkáltak fel hozzánk a' fedezetre, újsághordozóknak tartottam, — így ír, — minőket nálunk is találhatni, holott pedig ezen egyének, a' nyakukba aggatott börtáskák' 's a' kezökben tartott papirosívek' daczára valóságos újságszerkesztők voltak, kik tulajdon személyökben rohanták meg a' hajót a' végre, hogy magokat — mint ezt egy vörös shawlos úri embertől értettem — kissé kiszellöztethessék!"

De térjünk vissza Franklinhoz. Bátyjának barátjai között nehány „irodalmi jellem" találtatott, kik apró értekezéseket irtak, mulatság fejében, a' lap' számára. Ezen úri emberek gyakran látogatták meg a' lap' kiadóját. Franklin figyelemmel kisérte beszélgetéseiket, mellyek irodalmi terményeik' közkedvessége körül forogtak, 's kedve kerekedett példájokat követni; de még, úgy szólván, gyermek levén, attól tartott, hogy testvére nem fogja közrebocsátani dolgozatait. Ez' oknál fogva rendes irásától eltérő kézzel névtelen czikkelyt gyártván, azt éjtszaka a' nyomtató műhelybe vetette, hol más nap reggel megtaláltatván, 's a' lap' dolgozó társai által, Franklin' hallattára, rendkívül magasztaltatván, szerencsésen kinyomtattatott. Az ifju irót ez nagy mértékben buzditotta, 's csak miután több czikkelyei hasonló módon világot láttak, vallotta bé magát irójoknak.

Mennyi fogás, mennyi eszélyesség már a' gyermekifjúban, 's a' tizennyolczadik század gyermekded naivságot látott az öregben!

De kövessük őt nyomról nyomra újságirói és könyvnyomtatói pályáján.

„Testvérem — ezeket olvassuk többször említett emlékira-

taiban — most kissé nagyobb tisztelettel viseltetett irántam; de még mindig mesteremnek tartotta magát, 's úgy bánt velem, mint inasával. Olly véleményben volt, hogy joga van, tőlem ugyanazon szolgálatokat követelni, mellyeket bármelly más mesterinastól követelhetett volna. Én ellenben úgy találtam, hogy ő gyakran szerfelett szigorú, 's hogy jogom van, tőle a' testvértől nagyobb engedékenységet várni. Csetepatéink több ízben atyám elébe kerültek, 's akár azért, mert testvéremnek rendesen nem volt igaza, akár azért, mert jobban értettem ügyem' védelméhez: csaknem mindig kedvező itéletet nyertem. De bátyám szenvedélyes ember volt, 's engem gyakran verésel is oktatgatott, — olly dolog, melly nekem nem lehetett ínyemre. Ezen kegyetlen és zsarnoki bánásmód, úgy hiszem, még mélyebbre oltotta belém az önkény' utálatát, mellyet éltem' minden napjaiban híven őrzöttem meg lelkemben. Inasságom türhetlenné vált előttem, és szünet nélkül alkalom után áhítoztam, azt megrövidíthetni, míg végre váratlanúl czélt értem.

Lapunkban, már nem tudom miféle politicai tárgyról, megjelent egy czikkely, mellyben a' képviselők' háza, az assembly sértést látott. Testvérem letartóztatott, elmarasztatott 's egy hónapi fogságra itéltetett, gondolom, annálfogva, mert vonakodott a' czikkely' szerzőjét felfedezni. Én is a' tanács elébe állíttattam, 's kihallgattattam, de ámbár kielégitő választ tőlem sem nyertek, mindössze is csak megdorgáltak, 's azzal szabadon bocsátattam; ők alkalmasint úgy vélekedtek, hogy mint inasnak, kötelességem mesterem' titkait ki nem tárni.

Testvérem' fogsága, mind a' mellett, hogy nem barátságos viszonyban álltunk egymáshoz, engem dühbe hozott. A' fogság' ideje alatt én kezeltem a' lapot, 's bátor voltam, nehány gúnyiratot iktatni be a' kormányzók ellen, mellyek bátyám' tetszését nagy mértékben nyerték meg, de másokat arra birtak, hogy nem kedvező szempontból fogván fel jellememet, éretlen élczeskedőt láttak bennem, ki csak satyrákon és pasquillusokon szereti fejét törni.

Midőn testvérem szabadon bocsátatott, a' képviselők' háza azon önkényes végzést hozta: „hogy Franklin Jakabnak ezentúl nem áll szabadságában a' New-England-Courant czímü hírlapot nyomtatni.“ A' dolgok' ez állásában tanácskoztunk barátainkkal, mit kellessék tennünk. Voltak, kik inditványozták, játszanók ki a' végzést azáltal, hogy a' hírlap' czimét megváltoztatjuk: de testvérem előrelátván az innen származandó bajokat, jobbnak találá, ha azontúl Franklin Benjamin' neve alatt jelenik meg a' lap; 's hogy a' képviselők' megrovását kikerülhesse, kik öt netalán arról vádolhatnák, hogy inasának neve alatt a' hírlapot még mindig önmaga nyomtatja, abban állapodtunk meg: miszerint eddigi szerződésem visszaadatván, arra hátiratképen teljes és tökéletes felszabadulásom jegyeztessék fel, hogy ez, szükség' esetében előmutattathassék; de más részről, hogy bátyám magának szolgálatomat biztosíthassa, új szerződést kellett aláírnom, melly felszabadulásom' idejéig titokban volt tartatandó. Az egész intézkedés silány volt nagy mértékben, mindazáltal életbe léptettük haladék nélkül, 's a' hírlap ehhezképest nehány hónapig nevem alatt jelent meg. Végre új egyenetlenség támadván közöttem és testvérem között, nem késtem szabadságomnak használnát venni, tudván, hogy neki nem leszen bátorsága, új szerződésemet előmutatni. Semmi kétség, hogy becstelenül viseltem magamat, midőn ezen körülményt illykép felhasználtam, 's én életem' kora tévedései közé sorozom ezen eljárásomat, de lelkem a' verések' emlékétől még elkeseredve levén, hibámat világosan általlátni nem igen voltam képes. Ha elvonatkozom ezen szenvedélyes magaviseletétől irányomban, bátyámat épen nem vádolhatom roszvérüségről, 's ki tudja, talán modorom sokkal impertinensebb volt, mintsem hogy igen természetes ürügyül nem szolgálhatott volna bánásmódjának.“ —

Midőn Jakabnak értésére esett, hogy Benjamin más mesterhez kiván szegődni, valamennyi nyomtató mühely' tulajdonosait felkérte, ne adnának neki munkát, 's ezt csakugyan valamennyien meg is tagadták az ifjutól. Ezen körülmény Franklint arra bírta,

hogy Collins barátjának segédével Bostonból titkosan eltávozván, New-Yorkba 's innen — miután itt sem találhatott munkát — Philadelphiába költözött.

Ugyanakkortájban, szintazon oknál fogva, mert mesterének kegyetlenségeit nem türheté továbbá, földönfutóvá vált az ó-világban, — Jean-Jacques Rousseau. De milly különbség kettejök között! Franklin — így ír felebb említett munkájában Ph. Chasles — tökéletes bizodalommal viseltetett türékenysége és állandósága iránt, — 's teljes joggal. Ő nem volt szenvedélyes, érzékeny, ingerlékeny gyermek, mint Jean-Jacques, kész minden vétekre 's minden erényre, természeténél fogva művész, szónok, 's azon erőszakos és választékos organismussal felkészítve, melly diadalt szerez költészetben és szónoklatban. Franklin igen fínom, igen hideg, igen szelid, igen bátor 's igen elmés emberke volt, ki jó kedvvel szállott síkra, megküzdeni az élettel, az elszigeteltséggel, a' szegénységgel. Hasonlítsuk össze azon éjtszakát, mellyet Jean-Jacques Turin' szomszédságában szabad ég alatt töltött, Franklinnak Philadelphiábai érkezésével. Mindketten árvák, mindketten szegények, vagyon nélkül és remény nélkül. Mindketten nevezetes emberekké válnak. De Jean-Jacquesban milly pezsgés, milly vész! milly élénk érzelmeket költ fel benne a' nap, a' levegő, a' zúgó szél, a' mellette elmenő vándor, a' távol zene, a' lomb' csörgése! Ime, a' költő. Franklinban a' prosa' emberét szemléljük. Emlékirataiban ekkép irja le első megjelenését Philadelphiában:

„Vasárnap volt, reggeli nyolcz és kilencz óra közt szállottunk ki hajónkból, közel a' vásártérhez. . . . . Részletesen fogom leirni, mint léptem be első ízben e' városba, hogy ezen igen fényes jóslatu kezdetet összehasonlíthassátok későbbi sorsommal. . . . . Hétköznapi öltözetben voltam, ... csupa sár, és zsebeim ümögekkel 's harisnyákkal megtömve. Egy lelket sem ismertem, 's nem tudtam, hová szálljak. Kifáradtam a' sok járástól, evezéstől 's éjtszakázástól, 's jóformán éhes valék; nem volt több pénzem mint egy dollar, 's körülbelől egy shilling réz-

ben; ez utóbbit a' hajósoknak adtam vitelbér fejében. Ök vonakodtak elfogadni a' pénzt, mert segitettem őket az evezésben, de én nem tágítottam. Az ember néha bőkezűebb, ha kevés a' pénze, mint ha teli erszénynyel bír; alkalmasint azért, mert amaz esetben palástolni akarja szegénységét.

Végig mentem az előttem nyiló utczán, jobbra is balra is kandikálván, míg a' market-streetbe értem, hol egy gyermekkel találkoztam, ki kenyeret vitt kezében. Gyakran történt, hogy száraz kenyérből állott öszves ebédem. Kérdést tettem, hol vette a' kenyeret, 's ő egy sütő-boltra mutatott kezével. Bemegyek haladék nélkül, 's kétszersültet kivánok, gondolván, illyest itt is találni, azonképen mint Bostonban; de Philadelphiában, úgy látszik, nem sütöttek kétszersültet. Most három-penny-czipót kértem. Illyes czipókat sem sütöttek. Ugy tapasztalván, hogy a' különféle kenyereknek sem nemeikhez sem árukhoz nem értek, azt mondtam nekik, adjanak akármicsoda kenyeret, három penny' árára. A' sütő három nagy czipót adott érette. Csodálkoztam a' mennyiségen: de magamhoz vettem, 's nem férvén be zsebeimbe, egyegy czipót fogtam mindenik hónom alá, 's a' harmadikból szépen falatoztam. Illyképen végig sétáltam market-streeten, 's innen fourth-streetbe értem, hol m. Read, jövendő feleségem' atyjának háza előtt mentem el. A' leány a' kapuban állott, észrevett, 's igen helyesen úgy vélekedett, hogy kissé különös és groteszk volt ezen első fellépésem.

Most befordultam a' saroknál, és chesnut-streeten mentem végig, mindegyre falatozva, 's megkerülvén e' szerint előbbi útamat, a' market-streeti kikötőhez értem, azon dereglye közelében, mellyen megérkeztem. Belépek, hogy egy korty folyamvizet ihassam, 's úgy találván, hogy az egyik czipóval már jóllaktam, a' másik kettőt egy asszonynak 's gyermekének adtam. . . . . Igy felfrisítve visszatértem a' market-streetbe, melly most hemzsegett az ünnepi köntösü néptől. Mindnyájan azonegy irányban indulván, hozzájok szövetkeztem, 's egy terjedelmes quakeregyházba érkeztem a' vásártér' szomszédságá-

ban. Leültem a' többiekkel, 's miután körültekintettem egy ideig, nem hallván semmit, 's különben is mámoros levén a' mult éjtszakai munkától és álmatlanságtól, egészséges álomba merültem. Ez' állapotban maradtam mindaddig, míg a' gyülekezet eloszlott, midön ennek egyik tagja szíves volt felkölteni. Ez volt az első ház, mellybe Philadelphiába beléptem, ez volt az első ház, mellyben Philadelphiában aludtam."

Az életrevaló ifjú csakhamar munkát talált egy Keimer nevezetü typographusnál. A' tanitvány rövid idő mulva túltett az öreg mesteren. Ügyessége történetesen tudtára esett a' tartomány' kormányzójának sir William Keithnek, ki az ifjut személyesen felkereste, 's igéretet tett neki, hogy a' kormány öt typographusának fogja választani, mihelyest nyomtató műhelye leszen.

Franklin, ennek következésében, 1724-nek elején visszament Bostonba, hogy atyjával értekezhessék. De ez semmitsem akart tudni a' tervről, 's levelet irt Keithnek, mellyben előadta, hogy egy tizennyolcz esztendős ifjat nem tanácsos illy nagyfontosságu 's azonfelül tetemes költségekkel járó vállalat' vezetésével megbízni.

A' fiú, látván, hogy családától nem nagy segédet remélhet, visszament Philadelphiába, 's ez' úttal nem magánosan, hanem Collins barátjának társaságában, de ez iszákosságra 's az ezzel járni szokott garázda életre adván magát, az eddigi szíves viszony csakhamar felbomlott közöttök, 's rövid idő múlva végkép váltak el egymástól.

A' kormányzó most is bátorította 's mindenképen kitüntette az ifjat, 's Franklin, miután a' felebb emlitett miss Readdel jegyet váltott, Keith' tanácsára Angliába utazott, hogy itt betüket és egyéb nyomtatási eszközöket vásárolhasson magának.

A' kormányzó öt azzal hitegette, hogy a' szükséges pénzösszeget neki előlegezni fogja, de nem volt ura szavának. Mit tartsunk olly kormányzóról — így szól emlékirataiban Franklin, — ki egy tapasztalatlan szegény fiat képes volt illy rútul meg-

csalni? De neki ez már szokása volt. Ő mindenkinek hajlamát szerette volna megnyerni, 's így miután csekély vagyonánál fogva nem sokat adományozhatott, pazarlotta a' sok igéretet. Más tekintetekben józan és értelmes ember volt, ügyes tollal bírt, 's mint kormányzó, a' nép' javát vette czélba, nem a' birtokosokéit, kiknek utasításaikra gyakran épen nem hajtott. Legjobb törvényeink közül többen az ő müveinek tekintendők, az ő kormányzása alatt állapíttattak meg. —

Elég a' hozzá, hogy Franklint mindaddig hitegette, míg őt a' kormány' hajójára csalta, hogy még ekkor is igéretet tett neki, miszerint a' newcastlei kikötőben a' kormány' egyéb leveleivel kezéhez fogja szolgáltatni a' szükséges váltót, — 's hogy Franklin üres kézzel érkezett meg Londonban.

De ő nem tartozott azon egyéniségek közé, mellyeket egy embernek szószegése elkedvetleníthetne. Mihelyest partra szállott, felkereste Palmert, Londonnak akkorban egyik nagyhirü typographusát, 's egy évre szolgálatába szegődött. „Igen szorgalmatos voltam, — így ír, — de Ralphphal (barátjával, ki őt Philadelphiából átkisérte, hogy kissé merész irodalmi és müvészeti terveit Londonban létesíthesse) csaknem öszves szerzeményemet elköltöttem. . . . . Ralph, úgy látszik, egészen megfeledkezett hitveséről és gyermekéről, 's én is fokonkint elfeledtem mit ígértem volt miss Readnek. Csak egyetlenegyszer irtam neki, 's akkor is csak arról értesítettem, hogy nem fogok visszatérni egyhamarjában. Ez egyik nagy hibája volt életemnek, mellyet szívesen hoznék helyre, ha újra elkezdhetném pályámat.

Palmer' typographiájában Wollaston' „religion of nature" czímü munkájának második kiadásával foglalkodtam. Nehány argumentumát nem épen alaposnak találván, metaphysicai értekezéskét irtam, mellyben ama' helyeket megróttam. Czíme ez volt: „Dissertation on liberty and necessity, pleasure and pain," (Értekezés a' szabadságról és kénytelenségről, az élvezetről és fájdalomról) Ralph barátomnak ajánlottam, 's kevés példányokban kinyomtattam. Palmer most nagyobb figyelemre

méltatott, 's talentumos fiatal embert látott bennem, nem mulasztván el azonban, komolyan megleczkézni a' pamphletemben kifejtett elvekért, mellyeket gyalázatosaknak tartott. Ezen munkának kinyomtatása egy másik hibája volt életemnek." —

Röviddel e' munkának megjelenése után a' szerző összeveszett azzal, kinek ajánlotta. Egy pipereárusnőt egyiránt érdekesnek találtak mindketten, 's ezen rokon izlésnek az volt következése, hogy a' barátság felbomlott közöttök.

Franklin most Palmer' typographiáját mással cserélte fel, melly nagyszerüebb levén amannál, neki több munkát 's több bért igért. Munkásságáról 's munkásságának igen tanuságos módjáról és mindenüvé elágazó hatásáról ezeket olvassuk emlékirataiban:

„ . . . . Kezdetben mint nyomó működtem, úgy hivén, hogy testgyakorlatra van szükségem, mihez Amerikában hozzászoktam, hol a' typographusok felváltva mint szedők 's mint nyomók működnek. Én csak vizet ittam. A' többi munkások — körülbelől ötven ember — nagy sörivók voltak. Történt, hogy nagy mennyiség betüket vittem külön mindenik kezemben le 's fel a' lépcsökön, holott a' többiek két kézzel csak annyit vittek, mennyit én egygyel. Ennek 's egyébnek látására csodálkoztak, hogy az „amerikai vízember," mint ök engem nevezgetni szoktak, erősebb azoknál, kik portert ittak. Nyomó társaim közül külön mindenik naponkint egy pint sört ivott reggeli előtt, egy pintet kenyérrel és sajttal reggeli' fejében, egyet reggeli és ebéd között, egyet ebédnél, egyet délutáni hat órakor, 's ismét egyet, midőn napi munkáját befejezte. Ezen szokás undorító volt előttem, de ök azt állitották, hogy ennyi sörre szükségök vagyon, különben nem birnak annyi erővel, mennyi munkájokhoz megkivántatik.

Mindenkép törekedtem őket felvilágositani, hogy a' sörből származható testi erő csak az árpának vízzé olvasztott velejével állhat arányban, mint mellyből a' sör alakúl; elmondtam nekik, hogy egy garasos czipóban több lisztláng találtatik fel, 's hogy ennélfogva, a' ki e' czipót megeszi 's egy pint vizet iszik reá,

az több erőt fog magának meríteni belőle, mint egy pint sörből. De ők ezen okoskodás' daczára is megitták a' szokott sörmennyiséget, 's minden szombat este négy öt shillinget fizettek ezen átkozott italért; olly költség, melly engem épen nem terhelt. . . . .

Nehány hét múlva . . . . . a' szedők közé állottam be. . . . . Ezek azt kivánták, hogy őket, mint újoncz, megvendégeljem. Én ezen kivánságban zsarolást láttam, mert a' nyomókkal már megittam volt a' vadpoharat. Mesterünk hasonló véleményben levén, felhívott, hogy ne engedjek. E' szerint két-három hétig pajtás nélkül maradtam. Úgy néztek rám, mintha excommunicáltattam volna, 's távollétemben minden kigondolható apró gonoszság követtetett el ellenem. Betüimet összevegyítették, lapjaimat felcserélték, tábláimat összetöredezték 'sat. 's mind ezt a' műhelyt járó kisértetnek tulajdonították, melly azokat kínozni szokta, kik nem fogadtattak be szabályszerüleg. Végre mégis kénytelen voltam, bár mennyire kelt oltalmamra a' mester, őket megvendégelni, látván, hogy őrültség, azokkal nem jó lábon állanunk, kik között élni, feladásunk.

Ezentúl a' legnagyobb harmoniában éltem munkatársaimmal, 's rövid idő mulva tetemes befolyással voltam reájok. Inditványt tettem, hogy a' műhely' nehány törvényei módosítassanak, 's inditványom ellenzés nélkül fogadtatott el. Példámra többen hagytak fel a' sör- és kenyér- és sajtmoslékolással. . . . . A' kik továbbá is folytatták e' gyalázatos szokást, azoknak gyakran vonakodott hitelezni a' vendéglő, mert megfeledkeztek a' fizetésről. Illyenkor hozzám folyamodtak, lennék kezes érettök. . . . Minden szombaton este, midőn kiki bérét felvette, magamhoz vettem azon öszvegecskét, mellyért kezességet vállaltam, 's melly néha csaknem harmincz shillingre ment.

Ezen körülménynek 's bohóskodási ügyességemnek köszönhettem, hogy befolyásos tagja maradtam a' műhelynek. Azonfelül mesteremnél jó hitelben állottam, mert folyvást szorgalmatos maradtam, mert „szent hétfőt“ soha sem üllöttem meg. Rendkívüli serénységem a' szedésben a' legsürgetősb munkákat sze-

rezte meg nekem, tehát azokat, mellyekért rendesen legjobb fizetés jár, — 's e' szerint igen vidorúl folyt le életem."

Mind e' mellett lassankint beléúnt londoni életébe, 's visszakészült Philadelphiába. Már indulóban volt, midőn sir William Wyndham öt megkereste, oktatná fiait az úszásban, mellynek nagy mestere volt, Chelseatól Blackfriars-bridgeig úszván le egyszernél többször a' Themzén, hol a' víz' szinén, hol a' víz alatt, mindenkinek bámulatára. Franklin már indulóban volt, mint mondám, 's így nem engedhetett Wyndham' kivánságának, de nehány évtizeddel utóbb, egyik fiával, akkoron lord Egremonttal fontosabb tárgyat kell vala elintéznie, mint mellyre öt az öreg William megkérte volt.

1726. julius' 23-án Franklin búcsut mondott Albionnak 's october' 11-én Philadelphiába érkezett.

Az olvasó alig fogja hinni, hogy ennyi tapasztalás 's ennyi eljárásbeli ügyesség egy húsz éves ifjúnak tapasztalása, eljárása volt.

Franklin most nehány hónapig egy bútorkereskedőnek segéde volt, de főnöke 1727-nek elején meghalálozván, ismét előbbeni mesteréhez, Keimer könyvnyomtatóhoz szegődött, kinek munkásai között egy vagyonosabb ifjúval ismerkedvén meg, ezzel typographiát alapított, melly kezdetben mindkettőjöknek közös tulajdona volt, de mellyet később egészen magához váltott.

Minden arra mutatott, hogy fordulóponthoz ért pályáján, 's emlékirataiban akkori elveiről következőleg ad számot:

„Szüleim idejekorán vallási irányt ügyekeztek adni lelkemnek, 's kisdedkoromtól fogva a' kálvinismus' elvei szerint ájtatosan neveltettem. De alig értem el tizenötödik évemet, midőn . . . . . a' revelatiót kétségbe kezdtem vonni. Nehány könyv a' deismus ellen kezembe került ugyan . . . . . de ezen munkák épen ellenkező hatással voltak reám, nem azzal, melly az irók' szándékában állott, mert a' deisták' argumentumai, mellyek ezen munkákban idéztettek, hogy megczáfoltassanak, nekem jóval erősbeknek tetszettek, mint a' czáfolat maga. Szóval: tökéletes

deistává lettem. Okoskodásaim más ifjakat is eltántorítottak, név szerint Collinst és Ralphot. De utóbb, midőn eszembe jutott, hogy ők mindketten bizony roszúl viselték magokat irányomban, pedig lelkismeretök' minden furdallása nélkül; midőn tekintetbe vettem Keithnek, egy más esprit-fortnak 's ennenmagamnak magaviseletét Vernon (ez öt egy summapénznek behajtásával megbízta, de Franklin nem sietett a' felvett pénzt neki azonnal kezéhez juttatni) és miss Read irányában, — olly dolgok mik nekem ollykor-ollykor nagy nyughatatlanságot okoztak, — akkor hajlandó voltam ezen tant, ha mindjárt való lenne, nem épen hasznosnak tekinteni, 's londoni pamphletem is tetemesen vesztett szememben. Elébe mottóul Dryden' következő sorait írtam:

Whatever is is right; though purblind man
Sees but part of the chain, the nearest link,
His eyes not carrying to the equal beam
That poises all above. (A' mi létezik, a' mi van, az helyes; ámbár a' vaksi ember csak egy részét látja a' láncznak, csak a' legközelebb részt, mert szemei nem bírnak azon biztos éllel, melly odafenn mindent egyiránt mérlegez).

Ezen munkámnak az volt feladása, miszerint az Istenség' tulajdonságaiból, jóságából, bölcseségéből és hatalmából azt következtessem, hogy olly dolog, mellyet a' bölcsészet „rosz"-nak nevez, nem létezhetik a' világon; hogy vétek és erény a' valóságban nem léteznek, 's hogy mindössze is csak hiú megkülönböztetések. E' munkát most már nem láttam többé olly helyesnek, minőnek előbb képzeltem volt, 's azt kezdtem gyanítani, hogy észrevétlenül valamelly hiba csúszott bé okoskodásomba, 's hogy ez valamennyi következtetéseimre is elhatott, a' mi metaphysicai okoskodásoknál gyakran szokott megtörténni. Szóval, meggyőződtem elvégre, hogy igazság, becsületesség és őszinteség az emberek közötti viszonyokban, lehető legnagyobb befolyással vannak az élet' boldogságára, 's ezen pillanattól fogva elhatároztam magamban, 's ezen eltökélésemet naplómba is jegyzettem, hogy gyakorlani fogom őket mindvégig. . . . . ."

Ez' időtájban Franklin „Junto“ névvel clubbot alapított, melly politicai és philosophiai kérdések' megvitatását tüzte ki magának czélul, 's melly azon kívül, hogy Pennsylvaniában a' legeslegjobb politicai iskola volt, alapitójának még külön hasznot is hajtott annyiban, mennyiben tagjai az új typographiának folytonos 's minél jobb munkákat szereztek befolyásuk által.

Természetes, hogy Franklin, mihelyest a' typographiának birtokába jutott, hírlapot is sietett kiadni, 's ez' úton rövid idő' lefolyása alatt politicai befolyását annyira növelé, hogy midőn 1729-ben a' nép új papirospénz' kiadását szorgalmazá, Franklinnak nyilatkozása e' tárgyban: „an inquiry into the nature and necessity of paper-currency (Értekezés a' papirospénz' természetéről és szükséges voltáról) többséget szerzett a' papirospénz' pártolóinak a' képviselők' házában. Azt talán fölösleges is említenünk, hogy köszönet fejében a' papirospénzi utalványok nála nyomattak, 's hogy ezen vállalat igen nyereségesnek mutatkozott.

Ezentúl, a' mihez nyúlt, minden sükerült neki. De Franklin tudta, mint nyerhetni, mint tarthatni meg a' nép' kegyét; Versaillesben nem voltak tökéletesebb udvaronczok nálanál, csak hogy azok a' királynak udvaroltak, ő a' népnek. Halljuk öt magát, mint irja le bámulatos naivsággal magaviseletét, midőn napról napra vagyonosabbá lett. „Hogy hitelemet — így ír — 's jellememet mint kereskedő biztosítsam, azon voltam, hogy nem csak valósággal legyek iparkodó és takarékos, hanem hogy másnak még csak ne is látszassam. Egyszerüen öltözködtem, 's köz mulatóhelyeken soha sem jelentem meg. Nem vadásztam, nem halásztam. Egy könyv, való igaz, néha elcsalt munkámtól, de ritkán, csak lopva, 's a' nélkül hogy botrányt okozott volna; 's hogy megmutassam, miszerint nem hiszem magamat kézművemen túlemelkedettnek, néha taligán magam toltam haza a' papirost, mellyet a' raktárakban vásároltam volt.“

Még mindig szerény mesterembernek kivánt látszani, 's polgártársai annak nézték még most is, 's utóbb jónak láták

magokat úgy viselni, mintha még mindig annak néznék. Pedig helyesen jegyzi meg Chasles: „1726-tól fogva, azaz: már húsz esztendős korában Franklin maga megett hagyta a' kézművest. 'S még jóval magasabbra emelkedett, midőn ügyes felfedezései által a' Newtonok, Lavoisier-k és Halleyk közt fogott helyet. De amerikai eredete 's látszólagos egyszerüsége a' kézművesnek, ki kézműves lenni megszünt, közcsalódásba merítették Európát. Polgártársai érezték a' vezér' szükségét azon nagy tusában, mellynek bekövetkezését sejditették, 's mellyet óhajtva vártak, — és a' szükség' érzete mindnyájokat Franklin' zászlaja alá gyüjtvén, úgy viselték magokat, mintha osztozkodnának azon illusióban, mellynek hasznát látták.“

Említettük felebb, hogy Franklin, mielőtt Angliába útaznék, miss Readdel jegyet váltott, 's hogy csakhamar megfeledkezett róla. Lássuk most, mint ügyekezett ezen hibáját helyrehozni.

„Mint szomszéd 's régi ismerős — így ír, — most is barátságos viszonyban állottam miss Read' családával. . . . . Szüléi ügyes-bajos dolgaikban tanácsomat kérték, 's ollykor-ollykor alkalmam volt nekik szolgálatot tehetni. Leányuk' boldogtalan állapota érzékenyen hatott reám; láttam, hogy csaknem mindig búsong, 's hogy a' magányt keresi mindegyre. Úgy vélekedtem, hogy boldogtalanságának fő okát feledékenységemben és állhatatlanságomban kelletik keresni, de anyja eléggé őszinte volt, inkább önmagának tulajdonítani a' hibát, mint nekem, mert házasságunkat akadályozván, mielőtt Angliába indultam, leányát távollétem alatt reá birta, hogy másnak nyújtson kezet.

Viszonyos hajlamunk feléledett, de nagy akadályok állottak útban egyesülésünknek. Igaz házassága érvénytelennek tekintetett, mert férjének, mint értesültünk, még egy korábbi felesége élt Angliában, de illy nagy távolságban nehéz volt szert tenni a' bizonyitékokra, 's ámbár híre szárnyalt, hogy a' férfiú meghalt, ezt mégsem tudhattuk meg bizonyossággal; 's feltéve, hogy csakugyan való lenne a' hír, az elhúnyt többrendbeli adósságokat hagyott maga után, mellyeknek fizetését tőlem, mint

utódától követelhetnék. De mind e' nehézségek' daczára mégis elhatároztuk magunkat, 's 1730. september' 1-én egybekeltünk. Azon bajok közül, mellyektől tartottunk, egyetlenegy sem következett be. Hitvesem jó és hü társam volt az életben, 's kereskedési ügyeimet lényegesen mozdította elő. A' szerencse felénk fordult, 's kölcsönösen azon voltunk, hogy egymást boldogítsuk. E' szerint helyrehoztam, mennyiben tőlem kitelt, ifjúságomnak ezen nagy hibáját. —"

Az irodalom' előmozditására eddigelé nem nagy gondot fordítottak Pennsylvania' polgárai. A' lakosok' nagyobb száma inkább volt elmerülve kereskedelmi foglalkodásokba, mintsem hogy tudományos vizsgálatokkal bajlakodjék; 's azon kevesek is, kiket hajlamuk e' pálya felé vonzott, azt ki nem elégíthették, mert terjedelmes könyvtárak nem léteztek. Franklin, hogy e' hézag pótoltassék, 1731-ben társaságot alapított, mellynek mindenik tagja negyven shillinget irt alá, 's magát azonfelül évenkinti tiz shilling' lefizetésére kötelezte. A' társaság nehány évtized mulva nem csak terjedelmes könyvtárnak, hanem válogatott természettudományi gyüjteményeknek is volt birtokában.

„Ezen institutió — irja dr. Stuber, kinek emlékiratából kölcsönöztük ez' adatot, 's kiből még többet fogunk általvenni vázlatunkba, — ezen institutió csakhamar igen üdvös befolyásunak mutatkozott. Az aláirási kötelezettség olly mérsékelt volt, hogy abban részt vehetett mindenki. Hasznai nemcsak a' gazdagokra szorítkoztak: A' közép és alsóbb rétegü polgárok is részeseivé váltak, minélfogva történt, hogy az ismeretek bizonyos mennyiségben a' nép' valamennyi osztályai között terjedtek szét. E' példa csakhamar követőkre talált. . . . . Reméljük, hogy az értelmiség öregbülni fog mindenszerte. Ez leszen szabadságaink' fenntartásának legjobb biztositéka. Értelmes emberekből álló nemzet, ollyasokból, kik ismerni és becsülni tudják a' jogokat, mellyeket Istentől nyertek, nem kerülhet járomba. A' zsarnokság a' tudatlanság' regióiban uralkodik, 's megszökik a' tudomány' világa elől."

„Szegény Richard' almanach"-ját Franklin 1732-ben kezdé kibocsátani. Ez számos maximákat foglalt magában, mellyek szorgalmat 's takarékosságot hirdettek, 's évről évre folytattatván, évről évre nagyobb keletnek örvendhetett. Az utolsó évi folyamatban mindezen maximák együvé gyüjtve jelentek meg e' czím alatt: „a' gazdagság' útja." Ezen czikkely több nyelvekre, közttök magyarra is fordítatott, 's mondhatni, az oeconomiának legjobb gyakorlati rendszerét foglalja magában.

'S ezzel politicai pályájának küszöbére értünk. 1736-ban Pennsylvania' képviselői gyülésének jegyzőjévé választatott, 's ezen választása több egymást követő gyülések által megújítatott, míg végre 1747-ben mint Philadelphia városának képviselője jelent meg a' gyülésben.

Mielőtt tovább indulnánk, szükséges, rövid pillanatot vetnünk Pennsylvánia' történeteire.

William Penn 1681-ben veté meg e' gyarmatnak alapját, mellyet nevéről nevezett el, 's melly gyors és nagyszerü kifejlődését az alapitó' teremtő lelkének, az általa használt bölcs és igazságos eszközöknek, 's az ildomosság' és erkölcsiség' azon elveinek köszönheti, mik Pennt vállalatában vezérlették.

Az angol korona admirál Pennek igéretet tett, hogy ezen gyarmatot neki, törlesztéseül egy tetemes pénzösszegnek adományozandja, melylyel adósává vált, 's mellynek visszafizetését az admirál követelte. De az öreg elhalt, mielőtt igéretének eleget tett a' korona, 's fiának, William Pennek kérelme e' tárgyban húzamosan elleneztetett lord Baltimorenak, Maryland' tulajdonosának ügyviselői által, de II-dik Károly végre mégis aláirta az adományozási oklevelet, mellyben elősoroltatván admiral Pennek érdemei és szolgálatai, említés tétetik a' fiunak dicséretes szándékáról: hasznos telepitések 's a' vad népek' polgárositása által minél külebb terjeszteni a' brit birodalom' határait.

Ezen oklevél William Pennt és utódait e' tartomány' valóságos és korlátlan tulajdonosainak mondja, azon feltétel alatt, hogy hűségöket az angol korona iránt, melly a' felségjogokat

magának fenntartja, meg nem szegik; nemkülönben jogokkal ruházza fel őket, miszerint törvényeket hozhassanak, kormányt szerkeszthessenek, földeket adományozhassanak, 's adót szedhessenek.

A' kereskedésre nézve kimondatott, hogy azt Angliának törvényei fogják szabályozni, 's hogy az új tartománynak csak az anyaországgal szabad kereskedést üzni. William Penn köteles volt ügyviselőt tartani Londonban, kit felelősségre lehessen vonni az angol kereskedelmi törvények' netaláni megszegéseért; de ugyanezen oklevélben kinyilatkoztatik egyszersmind, miszerint, ha az angol kereskedés' előjogaira nézve William Penn 's örökösei közt egy részről, 's az angol kormány között a' másikról surlódások támadnának, Pennsylvania' tulajdonosainak és lakosainak érdekeik mindig kellő figyelemre méltassanak a' korona által.

William Penn 1682-ben érkezett a' Delaware' partjához, 's vele számos quaker család. Az europai gyarmatok' alapítói rendesen úgy vélekedtek, hogy az europaiaknak 's mi több, az angol király' engedményeseinek joguk van elfoglalni a' vad népek' földjeit, azoknak megegyezésök nélkül: de Penn kötelességének tartotta, velök szerződésre lépni, 's eljárását annyi igazságszeretet 's olly egyszerü és szigoru becsületesség jellemezte, hogy nem csak az indusok', hanem a' körülötte megszállott hollandiak' és svedek' bizodalmát is szerezte meg magának. A' vele érkezett quakerek' magaviselete hasonlított az övéhez, 's ez' oknál fogva az indusok nemcsak nem bolygatták az új gyarmatosokat, hanem még segitették is őket, 's William Penn' becsületes eljárása olly annyira nyomult be e' vad népek' emlékébe, hogy még a' múlt század' végéveiben is, valahányszor Pennsylvaniával vagy a' szövetség' más valamelly státusával szerződésre léptek, csak nehány quakernek jelenléte nyugtathatta meg őket, „mert — így nyilatkoztak — William Penn' utódai nem fognák türni, hogy a' vörös bőröket valaki rászedhesse.“

Penn 1682-ben a' gyarmat' lakosaival gyülést tartott Che-

sterben 's az alkotmányt megalapitotta. Ennek erejénél fogva a' törvényhozás a' kormányzót, a' tartományi tanácsot 's a' közgyülést illette. A' tartományi tanács hetven személyből állott, kik a' közgyülés által választattak meg, 's kik a' három szavazattal biró kormányzónak vagy helyettesének elnöklete alatt intézték el ügyeiket. A' tanácsnak egy harmada évről évre új választás alá került. A' közgyülés kezdetben valamennyi lakosból állott, de csakhamar két száz tagra szorítatott, 's az öt százat sohasem haladhatta felül.

William Penn ez' alkalommal mondott beszédében következőleg nyilatkozott: „Bárminő legyen a' kormányforma, a' nép mindig szabad, ha törvények által kormányoztatik, 's ha része van ezen törvények' hozatalában, ez az egyetlenegy mód népszabadság' eszközlésére, 's e' nélkül csak zsarnokság, oligarchia vagy zavar lehet a' végeredmény. Minden kormánynak arra kell törekednie, hogy a' közhatalmat tiszteletben tartsa a' nép, 's hogy ez e' közhatalom' visszaélései ellen biztosítassék. A' nép akkor szabad, ha engedelmeskedik, 's a' hivatalnokok akkor érdemesek tiszteletre, 's akkor tartatnak tiszteletben, ha az igazság' 's a' törvény' nyomán járnak el tisztökben."

Surlódások támadván lord Baltimore és William Penn között földjeikre nézve, ez utóbbi kénytelen volt Angliába menni. Távolléte alatt az ügyek' kezelése külön tanácsra bizatott, melly visszaélései által annyira haragitotta maga ellen a' lakosokat, hogy az időközben angol királylyá lett orániai Vilmos szükségesnek látta, a' tartományt ideig óráig a' new-yorki kormányzónak felügyelése alá helyezni (1692). Ez alkalommal az alkotmány is némi módosításokat szenvedett. 1699-ben William Penn visszaérkezvén Angliából, újra kezébe vette a' kormányt, 's 1701-ben, midőn ismét eltávozott, azon alakjában terjeszté megerősítés végett a' nép elébe az alkotmányt, mellyet ez a' forradalom' kitöréséig változatlanúl tartott meg.

1718-ban Penn meghalálozott, sirjába vivén magával mindazoknak nagyrabecsülését, kik véle hivatalos vagy ügyviszony-

ban állottak. Halála után örökösei — kik Pennsylvaniának tulajdonosai és kormányzói voltak, azonképen mint ő, — hatalmuknak külebbterjesztésére törekedtek, 's egyebek között saját földjeiknek adómentességet követeltek. A' képviselők' gyülése szilárd ellenszegüléssel válaszolt, 's Pennsylvaniának historiája ezentúl, a' forradalom' kitöréseiglen, nem egyéb, mint a' kormányzók 's a' tulajdonosok között egy részről, 's a' képviselők között más részről lefolyt vitáknak historiája. Ezen örökös tusák valamennyi kérdést mérgesítvén el, miattuk néha a' legüdvösebb törvényjavaslatok sem léphettek életbe. 1744-ben, midőn Franczia ország és Nagybritannia között dúlt a' háború, egy vegyes franczia és indus csapat tört bé a' státus' határain. Szükséges volt, hogy védelmökről gondoskodjanak a' polgárok. Thomas kormányzó a' képviselők' gyülése elébe törvényjavaslatot terjesztett, melly a' szükségessé vált őrsereg' alakitását tárgyalá. De a' gyülés kinyilatkoztatta, hogy a' törvényjavaslatot csak azon esetre fogadja el, ha a' kormányzó meg' az ő törvényjavaslataihoz járúl, mellyek a' nép' érdekeit hatalmasan fogják előmozdítani. Thomas úgy vélekedett, hogy ezen törvényjavaslatok sértik a' tulajdonosok' jogait, 's helybenhagyását megtagadta; mire, a' nélkül hogy őrsereg' alakitására nézve törvényt hozna, eloszlott a' gyülés. Pennsylvaniának helyzete akkoridőben valóban aggasztó volt, — kitéve az ellenség' folytonos berohanásainak, valamennyi védelmi eszköz' szükében. A' crisis közepette Franklin, ki még 1736-ban a' képviselők' gyülésének jegyzőjévé választatott, 's ki e' tisztében az egymást felváltó gyülések által évről évre megerősítetett, — a' státus' védelmének szempontjából önkénytes társulat' alakitására hivá fel Philadelphia' polgárait. Terve közhelyeslést nyert, 's nyomban tizenkétszáz polgár által íratott alá. A' lelkesedés Pennsylvaniát által meg' általhatotta, 's rövid idő múlva tizezerre ment az aláirók' száma. Franklint a' philadelphiaiak ezredesöknek választották, ő azonban e' tiszt' elfogadását magához, viszonyaihoz nem tartá illőnek.

Physicai tanulmányok 's kisérletek, kivált az electricitas

körül, foglalkodtatták öt több éveken keresztül, 's hirétnevét Európában is megállapitván, a' Lavoisier-k és Halleyek között mutatták ki helyét, — de munkássága a' természettudományok' mezején, mellynek taglalása és méltatása a' jelen vázlat' határain kívül fekszik, nem voná el öt politicai pályájától. 1747-ben, mint philadelphiai követ a' képviselök' gyülésének tagjává vált. Ez' időtájban a' gyülés 's az úgynevezett tulajdonosok több pontra nézve élénk vitában állottak egymással. Franklin egyike volt azoknak, kik szilárdul ellenezték a' tulajdonosok' igazságtalan követeléseit, rövid idő mulva az ellenzék' vezérének tekinthetett, 's több lelkes üzenet (a' gyüléstől a' kormányzóhoz) az ő tollából folyt ki. Befolyása a' képviselök' gyülésében növekedett mindegyre. Ezen befolyás nem volt hatalmas szónoki tehetségnek eredménye; ő csak ritkán szólott, 's beszédeit soha sem dolgozta ki előre. Szónoklata gyakran csak egy sententiából, valamelly jól előadott történetecskéből állott. Modora egyszerü volt és szelid; szabatos és czifraság nélküli, mint irásai. Ezen egyszerü modorral, 's átható és biztos itélőtehetségével képes volt legékesenszólóbb 's leghamisabb elleneit megzavarni, képes volt barátjainak számára nyerni meg a' pártatlanok' véleményét. Egyes észrevételkék által semmivé tette a' legfényesebb szónoklatot, 's eldöntő befolyással volt a' leglényegesebb kérdésekre.

De ő nem elégedett meg azzal, hogy a' nép' jogait a' képviselök' gyülésében állhatatosan és szilárdul védelmezte. Ő kitekintett a' jövendőre, 's biztositani akarta e' jogokat, mi csak azáltal eszközöltethetik, ha értéköket felfogja a' nép, 's ez feltételezi az ismeretek' terjedését valamennyi néposztály között. Láttuk volt felebb, hogy egy nyilvános könyvtár' alapitása által első lépést tett a' tudományosság' terjesztésére. De ezen lépés egymaga nem lehetett elégséges. A' fennálló iskolák nyomorult állapotban voltak, alig-alig elégségesek az ócska angol nevelés' elemeinek némi alkalmazására. Franklin olly academiát tervezett melly egy részről „a' csecsemő státus' viszonyaihoz legyen mérve," 's a' másikról, alapúl szolgáljon, mellyen „az utókor nagy-

szerüebb növeldéje emelkedhessék.“ A' terv 1749. november' vége felé tétetett közzé, 's nehány hét alatt nyolcz száz font sterling iratván alá egymásután következő öt évre, 1750-nek elején már megnyittathatott az academia.

1752-ben dr. Bond jeles philadelphiai orvos indítványt tett kórház' alapitására. Tapasztalván, hogy jótékony terve polgártársai által nem igen támogattatik, Franklinhoz fordult segédért, ki szóval és irással rövid idő alatt nagyszámu híveket szerzett az ügynek. Kérelmére a' képviselők' gyülése végzést hozott, hogy mihelyest kétezer font sterling iratott alá egyesek által, azonnal hasonló öszveggel járuland e' czélhoz a' státus. A' terv' barátjai most kettös buzgalommal jártak el az ügyben, 's a' milly buzgalommal olly sükerrel. Ez volt a' nagyhirü „pennsylvániai kórház'“ eredete.

1753-ban Franklin, miután már több éveken keresztül mint philadelphiai postamester polgártársainak közmegelégedését kinyerte, — a' brit gyarmatok' főpostamesterének neveztetett ki. A' levélpostából származó haszon egyik főrészét tevé azon jövedelemnek, mellyet Nagybritannia az angol gyarmatoktól szedett volt; Franklin' felügyelése alatt az amerikai postának jövedelme háromszor nagyobb volt az irlandinál.

Az amerikai gyarmatok' határszélei sokat szenvedtek az indusok' pusztitásaitól, kivált mikor Anglia és Francziaország harczban állottak egymással. A' gyarmatok egyenkint, vagy gyengébbek voltak, mintsem hogy magok' védelméről sükeresen gondoskodhattak volna, vagy pedig nem voltak hajlandók magokra vállalni az egész terhet, miután szomszédaik ezen intézkedésnek, a' terhekbeni részeltetés nélkül szintannyi hasznát látták volna mint ők. Ollykor-ollykor a' kormányzók 's a' képviselőgyülések között fenforgott viszálkodások is akadályozták a' szükséges intézkedések' hozatalát, mint ezt már felebb láttuk. A' közjó' barátjai elevenen érezték olly egyezkedés' szükségesvoltát, melly ez' ügyet gyarmat és gyarmat 's kormányzó és képviselők között végkép elintézze. E' végre New-Hampshire, Mas-

sachusetts, Rhode-Island, New-Yersey, Pennsylvania és Maryland' küldöttei gyülést tartottak Albanyban. Franklin, mint Pennsylvaniának küldötte, részletes tervet mutatott bé a' gyülésnek, melly az éjszakamerikai történetiróknál „the Albany Plan of Union" név alatt fordul elö. Ezen terv szerint a' brit parliament külön kormányt fogott volna alapítani a' gyarmatok' számára, mellynek élén a' korona által kinevezendö közös elnök 's a' gyarmati képviselök' választásából alakulandó nagytanács müködjék. Ezen tanács' tagjainak száma egyenes arányban álljon a' külön mindenik gyarmat által az állodalom' pénztárába fizetendö öszveggel, kiköttetvén azonban, hogy egy gyarmatnak se lehessen hétnél több vagy kettönél kevesebb képviselöje. Az öszves végrehajtó hatalom a' közös elnököt illesse. A' törvényhozás a' nagytanácsból 's a' közös elnökből álljon, az utóbbinak megegyezése nélkül semmiféle bill sem válhatván törvénynyé. Az elnöknek 's a' tanácsnak együtt joga legyen: hadat üzenni és békét kötni; szerzödésekre lépni az indus népségekkel, 's a' vélök való kereskedést szabályozni, és tölök üres földeket vásárlani akár a' korona', akár a' szövetség' nevében; új gyarmatokat alapítani, 's törvényeket alkotni számukra, míglen az unio' külön státusaivá válandottak; katonaságot gyüjteni, várakat épiteni, hajókat felfegyverkezni, 's a' közös védelem' egyéb eszközeiröl gondoskodni, — hatalmuk levén e' végre elnöknek és tanácsnak, a' szükséges adókat kivetni. Valamennyi törvény Angliába küldendö fejdelmi helybenhagyás' kinyerésére; ha alkotásuk után három év alatt nem roszaltattak, helybenhagyottaknak tekintessenek. A' katonai és tengeri erö' valamennyi tisztei a' közös elnök által neveztessenek ki 's a' tanács által erösítessenek meg; a' polgári tisztviselöket válaszsza a' tanács, fenmaradván az elnök' megerösitési joga.

Ez rövid vázlata azon tervnek, mellyet Franklin a' gyülés elébe terjesztett, 's melly nehány napig tartott vitatkozás után egyhangulag fogadtatván el a' gyarmatok' küldöttei által, beküldetett az angol ministeriumnak, 's be mindenik tartomány' képviselö-gyülésének. Fátuma igen sajátszerü volt. A' brit ministe-

rium nem helyeselte, mert kelletinél nagyobb hatalommal ruházta fel a' nép' képviselöit; 's valamennyi tartomány-gyülés visszavetette, mert szerfelett nagy befolyással ruházta fel a' közös elnököt, a' korona' képviselöjét Talán épen azon körülmény, hogy mindkét részről visszavettetett, erös bizonyságaul szolgál a' terv' helyes, 's mind Amerika', mind Nagybritannia' akkori viszonyaihoz mérsékelt voltának.

1755-ben Braddock tábornagy nehány ezred katonasággal a' francziák ellen küldetett, kik Canadából minduntalan berontottak, 's az indusokat az angol gyarmatosok ellen uszitották. Midön a' katonaság már készen állott, olly nehézség adta volt magát elö, melly a' szándéklott expeditiót csaknem megakasztotta. Szekerekről senki sem gondoskodott. De Franklin, fiának segédével, rövid idö alatt százötven szekeret szerzett a' seregnek. Braddock szerencsétlenül járt 's ott veszett katonáinak tetemes részével. Segéde, Washington, visszahozta a' sereg' maradékát, de poggyászt és szekereket kénytelen volt elégetni, — máskülönben az ellenség' kezébe esnek. A' szekerek' tulajdonosai most jószágaikat visszakövetelték Franklintól, ki ez' úton összes vagyonától ejtethetett volna el, ha Shirley kormányzó, úgy találván, hogy Franklin a' közjó' érdekében kötelezte le magát a' szekértulajdonosoknak, ezeket ki nem elégíti.

Braddock' szerencsétlen vége rémüléssel töltötte el a' gyarmatokat. Hadi készületekhez láttak mindenütt; de Pennsylvaniában a' quaker érdek' túlsúlya ellenmondott olly védelmi rendszer' megragadásának, melly a' polgárokat felfegyverkezésre kényszeritse. Franklin a' képviselök' gyülésében törvényt inditványozott, mellynek erejénél fogva mindenkinek szabadságában álljon, a' polgári örsereg' soraiba állani, vagy nem. A' quakerek nem ellenezték e' billt, mert ha mindjárt elveik nem engedték meg, hogy személyesen fogjanak fegyvert, arra nézve nem volt ellenvetésök, hogy szomszédjaik hadakozzanak érettök. Ezen bill' következésében hatalmas örsereg alakúlt, 's Franklin az ezerkétszáz emberböl álló philadelphiai csapat' ezredesévé vált.

Midőn az ellenség Pennsylvaniának éjszaknyugoti határszéleit bolygatta, a' kormányzó Franklint bízta meg a' végek' védelmével. A' béke' és tudomány' hőse most erősséget épített, 's katonáit belészállítván, itt húzamosabb ideig tartózkodott, de végre szükségesnek találtatván jelenléte a' képviselők' gyülésében, visszatért Philadelphiába.

Gyarmatainak védelme nagy költségbe került Nagybritanniának. A' költségkimélés' legsükeresebb módja az lett volna, ha az anyaország fegyvert ád a' gyarmatok' lakosainak kezébe, 's ha arra oktatja őket, mint kellessék bánni a' fegyverrel. De Anglia nem ohajtotta, hogy erejök' öntudatára ébredjenek az amerikaiak. Attól tartott, hogy mihelyest ez megtörténendett, a' gyarmatok nem fogják többé elszenvedni azon kereskedési monopoliumot, mellynek annyi hasznát látták az angolok, annyi kárát az amerikaiak. Ezen monopolium' kedveért Nagybritannia kész volt, magára vállalni a' gyarmatok' védelmének költségét. Önmaga harczolt érettök, hogy őket függőségben tarthassa, 's e' végre mindenekfelett a' gyarmatokban ébredező hadi szellem' elfojtására törekedvén, a' polgári őrsereg' felállítása nem helyeseltetett a' ministerium által. A' már alakúlt ezredek feloszlattattak, 's rendes katonaság bízatott meg a' tartomány' védelmével.

A' határszéleken háború dühösködött, 's benn, a' státus' kebelében, folytonfolyvást tartottak Penn' örökösei 's a' nép között a' czivakodások. Még a' veszedelem' érzete sem békíthette ki egymással a' feleket. A' képviselők' gyülése folyvást sürgette a' tulajdonosok' adóztatását, a' kormányzók pedig állhatatosan megtagadták hozzájárulásukat a' billtől. A' gyülés illy viszonyok között az anyaországhoz folyamodott segédért. A' petitionak kézhezszolgáltatásával Franklin bizatván meg, 1757. juniusban Angliába útazott. A' képviselő-gyülés' meghagyásához képest mindenekelőtt azon volt, hogy az akkoron Angliában lakozó tulajdonosokat a' nép' igényeinek megismerésére bírja, de ez nem sükerülvén néki, petitióját a' királyi tanács elébe terjeszté. Idő-

közben Denny kormányzó megerősített egy billt, mellynek erejénél fogva, minden tekintet nélkül a' Penn családra, vettetett ki az adónak egy új neme. A' tulajdonosok ennek hirére mindent elkövettek, hogy a' fennforgó törvény' fejdelmi helybenhagyását akadályozhassák. A' Pennek' ügye hatalmas védőkre talált a' király' tanácsában, de talált a' nép' ügye is. Hosszasabb vita után végzés hozatott: igérje meg ünnepélyesen Franklin, hogy az adókivetésnél tekintet lészen arra, miszerint a' tulajdonosok' földjei csak arányos adóval terheltessenek. Franklin nem késett ez igérettel, 's a' Penn család visszavonta ellenzését.

A' mód, melylyel e' vita bérekesztetett, tanuságot teszen azon bizodalomról, melylyel még ellenei is Franklin' jelleme iránt viseltettek. 'S nem volt okuk, megbánniok e' bizodalmat. Az adó a' méltányosság' legszigorúabb elve szerint vettetett ki.

Franklin ezen tárgynak elintézése után még tovább is Londonban maradott, mint Pennsylvaniának ügyviselője a' brit udvarnál. Ismereteinek és buzgóságának köszönhette, hogy rövid idő mulva Massachusetts, Maryland és Georgia is ügyviselőjöknek választották. Ekkor már, respublicai eszméinek daczára, még a' brit orthodox egyetemek is olly nevezetes férfiút láttak benne, hogy öt, ki hírétnevét nem a' zsidó és görög philologiának, nem is az angol státusegyház' védelmének köszönhette, academiai koszorúikra méltatták. A szentandrási 's az edinburghi egyetem Skóczíában, 's az oxfordi, Angliában, öt törvénytanárrá graduálták, 's a' royal society Londonban tagjának választotta.

Canada ez' időtájban franczia gyarmat volt. Az angol gyarmatok' érdekében feküdött, más kezekben látni Canadát, ollyasokban, mellyek ne versenyezhessenek velök a' kereskedésben, 's mellyek szükség' esetében ne uszithassák ellenök az indusokat. Legjobbnak látszott, ha az angol korona venné magának a' fáradságot, Canada' sorsáról intézkedni. E' végre Franklin külön pamphletben tárgyalta az innen keletkezhető előnyöket, 's midőn Anglia 1761-ben csakugyan Canadára támadt, még külön ver-

sezetben is búcsúztatót fúvott a' francziáknak, azon franczia-knak, kik öt és hazáját nehány évvel utóbb partra segitették.

Az olvasó talán érdekkel fogja olvasni e' költeményt, mellynek eredetije puritánus rythmusban van írva:

We have an old mother, that peevish is grown,
She snubs us like children that can scarce walk alone 'sat.

's melly házias magyar prosában ekkép hangzik:

AZ ANYAORSZÁG.

„Anyánk, mióta elvénhedt, zsémbessé vált; szidalmaz bennünket, mintha lábaikon még alig álló gyerköczék volnánk. Megfeledkezik róla, hogy már felnöttünk, 's hogy magunknak is van eszünk; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Ha nem fogadjuk szavát mindig és mindenben, összehúzza szemöldökeit, egyre szid 's egyre neheztel. Hébekorba pedig még arczúl is csap; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Parancsai olly csodálatosak, hogy még azt is gondolhatná az ember: bizony, bizony, már útazni jár az öregnek esze. De se' baj; ő a' mi vén anyánk, ő követelheti, hogy tiszteletben tartsuk; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Türjük csak, türjük rosz kedvét. De miért türnök szolgáinak gorombaságát? Ha az inasok ostobául viselik magokat, bottal szokták öket oktatgatni; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Ti pedig, rosz szomszédok (a' francziákat érti), kik a' gyermekeket külön akarjátok választani az anyától, tanuljátok meg azt: hogy ő nékünk most is büszkeségünk, 's hogy mi pártjára fogunk kelni, ha ti öt megtámadjátok; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Mi pártjára fogunk kelni mindazok ellen, kik öt megtámadják, hogy vagyonától megfoszszák. Mert hiszen tudjuk, hogy a' mie van, mind az a' mienk leszen, ha majd odébb áll; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!"

Egyébiránt már ekkor is világosan látta Franklin, hogy az

anyaország' 's a' gyarmatok' egymástól különböző érdekeik előbbutóbb erőszakos elválást fognak előidézni. „Mindjárt gyarmataink' keletkeztekor — irá e' tájban — kellett volna ovatosoknak lennünk, 's kitekintenünk a' jövendőre. Mi ezt elmulasztottuk; most már késő, 's helyzetünk eszembe juttatja Bacon barátnak híres koponyáját. Bacon, azt mondja a' krónika, érczfallal szándékozott körülfogni Nagybritanniát, hogy örökre biztosíthassa ez' országot. A' Bacon által gyártott rézkoponya frater Bungeyt, a' művész' szolgáját figyelmeztetendő volt azon pillanatra, midőn az érczfal' öntése lehetséges. De Bungey elszunnyadt. A' rézfej szólott, mondván: Itt van az idő. Bungey tovább aludott. A' rézfej ismét szólott: Az idő itt vala. Bungey aludt még most is. Az idő elmult, mondá végre a' fej, 's iszonyatos durranás az alvó fölébe döntötte a' házat.“ Ez egyike azon apologusoknak, mellyek Franklin' elmefinomságát és stylusának' igénytelen kellemeit még fordításban is láttatják.

1762-ben Franklin visszatért Amerikába. Pennsylvaniának képviselő-gyülése köszönetet mondott neki „azon hűségért, mellyel Pennsylvania iránt kötelességében eljárt, 's azon számos és nagybecsü szolgálatokért, mellyeket Nagybritanniában léte alatt Amerikának általában tett volt.“ Hat évi működéseért a' gyülés neki ötezer font sterlinget rendelt kifizettetni.

Távolléte alatt Franklin évről évre újra választatott meg képviselőnek. Visszaérkeztével székét ismét elfoglalta, 's mint azelőtt, hív védője volt a' nép' jogainak.

Penn' örökösei 's a' gyülés között most megújúltak a' viszálkodások. A' tulajdonosok mindent elkövettek, hogy előbbeni adómentességöket meg' visszanyerhessék, 's 1764-ben sükerült nékik Philadelphiában többséget szerezni magoknak. Franklin a' választások' alkalmával elvesztette képviselői székét, mellyet tizennégy éven keresztül a' milly hűséggel, olly dicsőséggel töltött be. De magában a' gyülésben mégis Franklin' barátjai képezték a' többséget, kik őt a' tartomány' ügyében haladék nélkül Angliába küldötték.

A' Grenville — bélyegadó által Amerikában előidézett zavarok mindenki előtt ismeretesek. A' Rockinghamféle ministerium a' gyarmatok' némi megnyugtatására hajlandó volt ezen adót eltörleni, 's hogy az eltörlés' szükséges voltát a' koronával is, John Bullal is egyiránt éreztethesse, Franklint az alsóház' sorompói előtt kihallgattatta: mi oknál fogva, milly alapon vonakodnak az amerikaiak ez' adót elvállalni. Ezen kihallgattatása megjelent nyomtatásban is, 's Franklin' ismereteinek és előadási könnyüségének tanuságaul szolgál. A' bélyegadó, egy évvel kirendelése után, 's még mielőtt életbe léphetett volna, megszüntetett.

1766-ban Franklin meglátogatta Németországot és Hollandot, 1767-ben Francziaországot, amott csak a' tudomány' emberei fogadták öt, Párisban ezeken kivül a' király is.

A' brit parliament, való igaz, eltörlötte a' bélyegadót, de mindemellett továbbá is azt állitotta, hogy neki joga van, a' gyarmatokat megadóztatni, 's midőn a' bélyegadót eltörlé, kinyilatkoztatta egy úttal, hogy a' parliament hozhat törvényeket, mellyek a' gyarmatokat mindenre kötelezhetik. A' gyarmatok tagadták a' parliament' jogát, őket megadóztatni, 's tagadták azon okoknál fogva: mert nekik nincsenek képviselőik a' parliamentben; mert a' brit koronának jobbágyai csak saját képviselőik által adóztathatnak meg; mert a' törvényhozás' elvei lényegesen különböznek az adóztatás' elveitől; 's mert — végre — a' gyarmatok mindig birtokában voltak azon jognak, hogy magok magokat adóztathassák meg.

Ha az angol parliament nem vitatta volna minduntalan e' jogkérdést, a' gyarmatok örömest ajánlották volna fel subsidiumaikat a' szokott módon, azaz: a' ministerium' megkeresésére önnön törvényhozásaik által. Ha a' gyarmatok nem bolygattatnak ezen gyakorlatukban, az elválás talán csak messze jövendőben fogott volna bekövetkezni. Az amerikaiak első gyermekkoruktól fogva arra oktattattak, hogy tiszteljék azon népet, mellytől származnak, 's mellynek nyelve, törvényei és szokásai azonegyek az övéikkel. Ők az angolokban a' tökéletesség' pél-

dányait látták, 's előítéletökben Europa' legmíveltebb nemzeteit csaknem barbároknak tekintették az angolokhoz képest. Illy érzelmü népben csak ismételt igazságtalan bánásmód költhette fel az elválás' eszméjét. Az üvegre, börre, festékekre, theára 'sat. fektetett vámok, az egyes törvényhozások' jogkörének a' kormányzók általi megcsonkítatása, a' megvetés, melylyel panaszaik és kérelmeik fogadtattak 'sat. végre felébresztették az ellenzés' szellemét. A' ministerium, a' helyett hogy szelidebb bánásmód által ügyekezett volna a' kedélyeket lecsillapítani, erőszakoláshoz fogott. Ez még növelte az ellentállást. Hijába volt minden ügyekezet, őket arra birni, hogy mondjanak le szándékukról, őket a' kivitel' lehetetlenségére 's ez' eljárás' gyászos következményeire figyelmeztetni. Ők nem hagytak fel makacságukkal.

Franklin mindent megkisértett, hogy a' ministeriumot más rendszer' választására bírhassa. Szóval és irással kitüntette a' kormány' eljárásának fonák politicáját és igazságtalanságát, 's mindenkinek értésére adta, hogy bár milly vonzódással viseltessenek a' gyarmatok az anyaország iránt, a' rosz bánásmód ettől végre elidegenítendi a' kedélyeket. A' ministerium nem figyelt tanácsára; vakon megmaradt terveinél mindaddig, míg a' gyarmatosok csak zendülés vagy feltétlen engedelmeskedés között választhattak. Az utóbbi éles ellentétben állott a' szabadság' azon elveivel, mellyek osztatlan tiszteletöket birták. 'S így kénytelen voltak amahhoz folyamodni.

Franklin látván, hogy Nagybritannia és Anglia között lehetetlen helyreállítani az egyetértést, visszatért Amerikába, 1775-ben mindjárt a' háború' kitörése után. Alig érkezett meg, midőn a' pennsylvániai törvényhozás által követnek küldetett a' második congressusba.

Őszszel Canadába ment, hogy a' lakosságot egyesülésre bírja a' tizenhárom szövetkezet tartománynyal, de törekvései siker nélkül maradtak.

Midőn a' congressus kimondotta a' gyarmatok' függetlensé-

gét, többen úgy vélekedtek, hogy az idő roszúl van választva olly kérdés' elintézésére, melly életet és halált foglalt magában, — de Franklin most ellene nyilatkozott minden halasztásnak, 's példája elhatározó befolyással volt számos társaira. A' közvélemény egyébiránt már el volt készítve e' lépésre Paine Tamásnak „common sense" (józan ész) czímü munkája által, mellyben igen valószinüleg, Franklinnak is volt némi része.

Az 1774-diki philadelphiai convent, melly Pennsylvania' számára a' tulajdonosok' távollétében új alkotmányt tervezett, Franklint választotta elnökének. Ezen alkotmány tizennégy évvel utóbb lényeges módosításokat szenvedett, de minthogy Franklin' kormányelveinek legszabatosabb formulázása, szükségesnek tartottuk azt kivonatban közleni. Forrásunk la Rochefoucauld — Liancourtnak „Voyage dans les états-unis d' Amérique fait en 1795, 1796 et 1797" czímü 's nyolcz kötetből álló munkája, mellyet egy lélek sem ismer, vagy — jobban mondva — mellyről már mindenki megfeledkezett, pedig nem tudom, valjon nem tanuságosabb-e még a' Tocqueville' munkájánál is, mellyet — köztünk maradjon a' szó — a' mi embereink csúfúl félreértettek, különben nem hivatkoznának reá, midön férges throriáik' támogatásán izzadoznak.

De térjünk vissza Pennsylvániának 1776-diki chartájára.

A' törvényhozó hatalom egyetlen egy kamarára van bízva, mellynek képviselői évenkint választatnak. Minden huszonegy éves fehér, választó, ha már egy évig lakott Pennsylvaniában.

Képviselőnek mindenki választathatik, ha a' státusnak már két év óta lakosa.

A' képviselő esküvel tartozik megerősíteni, hogy egy Istenben hiszen, ki teremtette és igazgatja a' mindenséget, ki a' jókat jutalmazza, 's a' gonoszokat bünteti; — köteles levén egyszersmind kinyilatkoztatni: hogy a' bibliát Isten által ihletett münek tartja.

A' képviselők olly törvényeket hoznak, mellyek az alkotmány' szellemével megegyeznek; csak ollyas bill válhatik tör-

vénynyé, melly a' jelenlevő képviselők' két harmada által pártoltatik; a' törvény csak egy évvel hozatala után bír kötelező erővel, időközben kihirdettetik a' hírlapokban, hogy a' nép megismerkedhessék vele.

A' végrehajtó hatalom a' főtanácsban székell, melly elnökből, alelnökből 's a' nép által választott tizenöt tanácsosból áll. Választatnak három évre, de minden évben a' tanácsnak egy harmada megújitatik. Az elnök és alelnök csak egy évre választatnak a' képviselők' kamarája 's a' főtanács által közös ülésben. A' választás csak a' nagy tanács' tagját érheti.

Egy más politicai testület bétetőzte az alkotmányt. Ez a' „censorok' kamarája" volt, mellynek tagjai a' nép által évenkint választattak (kétkét tag mindenik grófságból); az egy ízben megválasztott csak hét év múlva választathatván meg újra. Tisztök: az alkotmány' ellenőrködése. Hatalmuk: bárkit magok elébe idézni, megakasztani a' törvényhozás' tanácskozásait, ennek minden cselekvényeit megvizsgálni, söt ezt a' néki alkotmányellenes eknek látszó végzések' megmásitására felkérni. Joga van — végre — az alkotmány' változtatására conventet hívni együvé, 's a' néki szükségeseknek látszó változásokat eleve kijelelni a' hírlapokban. —

„Egy törvényhozási kamara 's a' végrehajtás többeknek kezében," — ez volt, úgy látszik, Franklin' kedvencz politicai dogmája; így szól egyik amerikai biographusa. De hozzátehette volna: hogy jelenleg külön mindenik éjszakamerikai státusnak két törvényhozási kamarája levén, 's a' végrehajtó hatalom nem testület, hanem egyesek által gyakoroltatván, az élet azonképen haladta túl Franklin' doctrináját e' tekintetben, mint az elmélet.

1776-nak vége felé Franklin a' congressus által követnek küldetett a' versaillesi udvarhoz, hol a' leglényegesebb szolgálatot tette volt hazájának, mert sükerült neki, Francziaországot a' fellázadt gyarmatok' szövetségeseül megnyerni. Francziaország volt a' szinhely, mellyen diplomatiai tapintata legfényesebb diadalát üllötte. Franklin' életének ezen időszakára nézve Chasles'

„étude"-je valóban nagybecsü; az itt következő kivonat igazolni fogja állitásunkat.

Alig érkezett Párisba, midőn, 1777. januárius' 4-én ezeket irja amerikai barátjainak: „A' nemzet mellettetek van; az udvar nem akarja a' háborút Angliával, — de engedni fog."

Egy barátnéjának ezeket irja a' franczia socialis életről: „Versaillesban azonképen mint Párisban a' fénynek 's a' külsőségek' elhanyaglásának csodálatos vegyületét találhatni. Az emberek itt az elegantiának minden nemeit gyakorolják, az egy tisztaság' kivételével. A' milliókba került versaillesi palota mellett piszkos és döledező kőfalakat szemlélhetni. . . . . A' piros máz, mellyről kegyed említést tesz levelében, itt igen divatos; ha szándéka van, a' párisi dámákat utánozni, kövesse pontosan tanácsomat, 's tökéletes másuk leszen:

Szerintök 's példájukra mindenekelőtt azon legyen, hogy a' természetet ne utánozza; a' színt nem kell fokonkint enyhíteni és nüanszírozni, az arcz' közepének eleven pirosától a' távolabb eső halványabb részekig, — valamint különböző 's az illető személyek' szinének megfelelő máznemeket sem kell alkalmazni. Még nem volt szerencsém valamelly hölgy' toilettjénél jelen lehetni, hogy a' kegyednek zsinormértékül szolgálható szükséges észrevételeket megtehessem; de én úgy vélekedem, hogy az itt következő eljárás tökéletesen fog megfelelni czéljának. Fúrjon egy darab papirosba három újnyi gömbölyü lukat, illessze ezen átlukasztott papirost ollyformán arczára, hogy felső vége épen a' szem alá essék, 's ekkor mázoljon be mindent, lukat és papirost piros festékbe mártott ecsettel. Ha kegyed leveszi a' papirost, azt fogja találni, hogy képén gömbölyü, vörös, igen csúnya de igen divatos folt maradt, 's hogy sokban hasonlít Medeához. Igy lépnek fel a' színésznök, a' szépségek, szóval, valamennyi asszonyok, kik elegantia és kellem után sovárognak. Tudtomra, csak az egy királyné küzd makacsúl e' szokás ellen."

A' psychológra nézve igen nagy veszteség, hogy Franklin' naplójából csak egy pár töredék maradt fenn, 1784-ből. Leve-

leiben ritkán vallja be titkait, — ildomossága és ügyessége ezt nem engedik. Ő nem beszél el mindent, a' mit tapasztalt, nem mond el mindent, a' mit gondol. Még a' barátság' kebelén is discretus. De naplójának fenmaradt nehány lapjai nagybecsü revelatiókat foglalnak magokban, 's az ember látja, mint gyülekeznek körülötte, a' bölcs körül, a' közel tusát előérző sasok és keselyük, a' franczia forradalom' tigrisei és oroszlánai, Chamfort, Mirabeau, és — ki hinné? — Marat.

Ezen naplóból láthatni, mennyi utopia forrt és pezsgett a' tizennyolczadik századi Francziaországban, az újjászülemlési tervek' ezen nagy üstjében. „Egy jámbor abbé — így ír 1784. július' 17-én — vastag kézirattal tisztelt meg, melly a' törvények', a' kereskedés', az erkölcsök', az ipar', a' közigazgatás' reformját foglalja magában, — a' szerző mindezt irószobájában szerkesztette együvé, a' nélkül hogy ismerné, hogy látta volna a' világot. Megigértem, hogy átnézem. Csötörtökön ismét szerencsém lesz hozzá. Valóban bámulatos dolog, látni hogy a' törvényhozók' egész serege szíveskedik velem újabbnál újabb terveket közleni a' nemzetek', de kivált az éjszakamerikai státusok' boldogitására. Ma le fogom írni mind azon nagy férfiak' conversatióit, kik engem látogatásukkal fognak megtisztelni.

D. e. 11 óra.

Egy ember azzal jött hozzám, hogy ő feltalált egy erőművet, melly magától jár, nehezék, rugó, kerék nélkül, a' levegőnek, a' tüznek, a' víznek minden alkalmazása nélkül; 's hogy titkát kétszáz louisdorért készpénzben megvehetem tőle. Mondtam neki, hogy Tamás vagyok benne, 's elmegyek hozzá, megnézni az erőművet.

Dél.

Bizonyos Couder úr felhí, gyüjtsek össze hatszáz embert, 's fegyverkezzem fel őket égő kanóczokkal, hogy Anglia', Irland' és Skóczia' partjait pusztíthassák. Nagy mértékben philanthropiai eljárás kétségkívül, mert véget vetne örökre a' háborúnak. Azt mondtam neki, hogy illyesmire nincsen pénzem, 's

hogy a' franczia kormány talán nem igen szeretné, ha amerikai ember katonákat gyüjtene Francziaországban, 's végre, hogy, ki tudja, valjon fogna-e az általa javaslott eszköz véget vetni a' háborúnak.

D. u. két óra.

Valaki megkért, pártoljam egy nagyfontosságu találmányát, melly a' hadi tudomány' rendszerét új alapra fektetné. Egy huszárt ollykép kellene a' szükséges fegyverrel, poggyászszal és eleséggel ellátni, hogy öt katonának senki sem ismerhesse, hogy mindenki által közönséges utazónak tartassék. Hat, hétszáz illyetén utazó elégséges volna egy városnak ostrom általi bevételére, mielött valaki csak sejdítené e' szándékot. Azt válaszoltam neki: hogy nem vagyok katona, hogy nem értek a' hadi mesterséghez, 's hogy jobb lesz, a' hadi tanácshoz folyamodnia. Ezen nép olly termékeny agyu, hogy nem győzöm eléggé bámulni; 's találmányai által időmnek olly tetemes részét rabolja el, hogy kénytelen leszek ezen tervkovácsolókat seregestül elutasítani.

Négy óra.

Levelet vettem egy „ismeretlen philosophus"-tól, ki értekezését az elemi tüzről, 's több camara-obscurai kisérleteinek részleteit bocsátja birálatom alá. A' munka angolul van irva, és stylusa elég jó, ha mindjárt franczia fordulatokkal megrakva. Látnom kell a' kisérleteket, hogy itéletet hozhassak a' tárgyról."

Marat volt az ismeretlen philosophus.

De mondottuk már, hogy e' naplóból, fájdalom, csak egy pár töredék maradt reánk, 's így e' hézagot pótolnunk kell Franklinnak Párisban és Passyban költ leveleinek tartalmából. A' tizennyolczadik század' Francziaországa öt határtalan enthusiasmussal fogadta. Franklinnak fekete öltönye versenyzett Jean-Jacquesnek gesztenyeszinü kabátjával; ezen újdon egyszerüség mindenkit elkábított, 's mennél távolabb esett az udvar' elegans divata az elökori nyerseségtöl, annál gyermekesebb bámészkodással tekintettek az emberek ezen követre, kinek ruházatán nem lehetett látni sem csipkét, sem himvarrást. Astrea újra volt

leszállandó a' földre ; a' marquisnők' falbalái reszkettek örömükben, hogy az amerikai követ' egyszerü kendejével találkozhattak; valamennyi arany burnótszelencze 's valamennyi mellénybegy tönkre silányult a' philadelphiai kalmárnak egyszerü öltönye előtt. Mind ezen uracsok 's mind ezen szép hölgyek nem vették észre, hogy a' simpla ruháju ember ravaszabb náloknál, hogy a' philadelphiai kalmár felhasználja éretlenségöket, hogy édeskés szerénysége elmés ravaszságának egyik legbiztosabb eszköze, hogy egyszerü külseje neki nem tudathatik be érdemül, mert ezáltal csak hazájának szokását követi; végre, hogy ezen puritanus diplomata túltesz Versaillesnak legálnokabb udvaronczain.

A' szende és ravasz aggastyán, kinek háboríthatlan nyugalma és kedves elmésségei Fontenellere emlékeztettek, Franczíaország' valamennyi elegans asszonya által ünnepeltetett. Ha kétszáz millio francot kivánt volna Francziaországtól, azt is megadják neki. De ne legyünk igazságtalanok a' franczia nép iránt. Franklin' követsége hízelgő volt mindazon nemes és dicső eszmére nézve, mellyekért Francziaország' szíve lelkesülve dobogott fel; szabadságot kivánt magának, szabadságot igért másoknak. A' doctor egyszerü és ösnépet képviselt, legalább ollyast, mellyet annak tartottak. Türelmen 's lelki szelidségen alapúlt religiója. Az ezer szenvedelem által felszántott ország, lábához dölt azon embernek, ki nem ismert szenvedelmet; symbolumául választotta öt, 's büsztjét Voltaire és Rousseau fölébe helyezte, Socrates mellé.

Franklin Passyban kis házat nagy kerttel bérlett ki magának, 's itt fogadta Páris' és Versailles' minden nevezetesebb egyéniségeit. Passyban költ levelei nagy mértékben viselik magokon jeleit amaz elmés causticitásnak, melylyel azon kedves gyermekekkel bánt, kikkel dolga volt. „Való igaz — így ír leányának — bennem itt bálványt, idolum-ot látnak az emberek, 's miután tudjuk, hogy ezen szó doll angol nyelven mindig bábút jelentett, nem kétlem; hogy idolum azt jelenti, kiből bábút csináltak.“ (Szóélczet nehéz lefordítani, nehéz, ha mind-

járt módosítjuk is, visszaadni; 's ez' oknál fogva inkább ide irom az angol eredetit: „It is said by learned etymologists, that the name „doll," for the images children play with, is derived from the word: „idol." From the number of dolls now made of your father, he may be truly said in that sense to be idollized in this country. Works of Benjamin Franklin; edited by Jared Sparks. VIII-dik k. 373. l.). A' képek, büsztek, és rézmetszések olly ismeretessé tették arczomat, mint a' holdét; nem volna tanácsos, ollyvalamit követnem el, miért megszöknöm kellene; mindenki rám ismerne." De nemcsak hogy ezen enthusiasmus megmosolyogtatja Franklint, ő még mulatja is magát azoknak költségén, kik ajánló leveleket kérnek töle, midőn Éjszakamerikába készülnek, erejöket az egyesült státusok' ügyében megkisértendők. Stylusának egyik kitünő vonása azon nyúgodt irónia, mellynek szúrását alig érezhetni, 's e' nemben bajos volna jelesebb müvet felmutatni, nem még Voltaireból sem, azon ajánlási levél-mintánál, melly irományai között találtatott.

Ajánlási levél-minta olly emberek' számára, kiket nem ismerek.

Páris, 1777. aprilis' 2-án.

„Uram,

Ezen levél' kézhezszolgáltatója ajánló levelet kiván tölem, ámbár sem öt, sem nevét nem ismerem. Ön ezt rendkivülinek fogja találni; de hijába, ezt hozza magával a' divat Francziaországban. Egyszernél többször megtörténik még az is, hogy ismeretlen személy bemutat önnek más ismeretlen személyt, 's hogy kölcsönösen ajánlják egymást. A' mi a' jelen gentlemant illeti, kénytelen vagyok önt, erényeire 's érdemeire nézve, magára a' levél-átadóra utasítani, ő azokat minden bizonynyal jobban ismeri nálamnál. Egyébiránt ajánlom öt, mint a' ki érdemes azon udvarias fogadtatásra, mellyet joggal követelhet a' kül-

földi, kit nem tudunk rosznak, 's én kikérem számára ön' részéről mind azon kedvezéseket és szolgálatokat, mellyekre magát érdemesnek fogja mutatni."

Képzeljük magunknak a' franczia monarchia' lánglelkü nemességét, melly seregestül jött engedelmet kérni az öreg doctortól, hogy az egyesült státusok' függetlenségeért küzdhessen. Az öreg úr ezen felajánlásokat némi gúnyos „a' mint tetszik"-kel fogadja, melly sajátszerü ellentétben áll iránta kitüntetett lovagiassággal; 's még csak egyetlenegyszer sem jö eszébe, öszinte hálát nyilvánítani Francziaországnak ezen nemeslelkü szeleburdiságaért. Mindössze is csak annyit mond, hogy a' franczia nemzet mégis szeretetreméltó egy nép, mellyel jól esik érintkezésben lennünk, „melly kalapokat csináltat magának, hogy azokat hóna alatt viselje, melly haját ollyformán sütteti, hogy lehetetlen, kalapot tennie fejére, 's melly bármi frivólnak mondathassék, bizony, mívelt és kellemetes." Az ő ó-német vére nem lüktetett unisonóban a' franczia civilisatióval, 's ő még mindig ugyanaz volt, ki több évekkel azelőtt, mindent elkövetett, hogy Francziaország elveszítse Canadát. Az ember még mindig ráismer az ó puritánusra, XIV-dik Lajos' eskütt ellenségeinek fiára. Francziaország azonegy időben lelkesült érette, midőn régi hitétől 's régi kormányától külön kezdett válni. Franklin, ki még igen jól emlékezett arra gyermekkorából, mint hirdette tiszteletes Increase Mather Amerika' puritánusainak XIV-dik Lajos' halálát, mint bélyegezte öt Isten' választott népe' „vén gonosz üldözőjének", — Franklin az encyclopaedistákkal állott rokonságban; ereje ezen körülményen alapúlt. —

Az öreg Franklin Párisban és Versaillesban, — mint láttuk, — ollyformán viselte magát, mint azon csábító, ki nyugodt marad, 's ki mosolyog magában a' csábitottnak szenvedelme felett. Mulatság látni, mint neveti monsieur Felix de Nogaret-t, ezen o ndviselését Francziaország' valamennyi almanachjainak félszázadon át, — ki a' parányi emberkék' módjára megragadott minden alkalmat, hogy a' történetek' chorusába hangját ő is

vegyíthesse, 's ki ennélfogva nem mulasztotta el, Franklin körül is udvarolni. E' végett lefordította ama' híres verset:

„Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis"

's három lapnyi levelet irt ezen, hol Turgotnak, hol d' Alembertnek tulajdonított, valósággal pedig Maniliustól származó 's Franklinra csak alkalmazott sorhoz commentárképen. Hosszas fejtegetésbe ereszkedett ezen versnek számtalan fordításai 's név szerint a' magáé felett is, ez utóbbit természetesen legszerencsésbnek tartván. Benjamin az itt következő levelkével felelt, melly a' milly udvarias, olly gonosz egyszersmind:

„Uram,

Vettem levelét, mellyben tenger bókok után, mik fájdalmas érzést költenek fel bennem, mert nem biztat a' remény, hogy azokat valaha kiérdemelhetném, — véleményemet kéri ki egy deák versnek fordítása felöl. Én sokkal kevésbbé ismerem önök' nagyszépségü nyelvének elegantiáit és finomságait, mint sem hogy itéletet merjek hozni azon poesisról, mellynek benn k e l l foglaltatni e' versben. De az eredeti versnek kétrendbeli tévedésére akarom önt figyelmeztetni. Electricitasbeli kisérleteim' daczára a' villám még mindig egyenesen orrunk elött esik le; 's a' mi a' zsarnokot illeti, egy millionál többen voltunk, kik jobbjából kirántottuk a' sceptrumot. Egyébiránt örömmel fogom venni önnek verseit „e g y l e g y e z ö f e l e t t," mellyekre nézve szíves igéretét birom. Maradván 'sat."

Mulatságosabb valamit nem képzelhetni azon mezei ünnep' leirásánál, mellyet madame Houdetot (Rousseau' Sophiája) adott volt tiszteletére Sannoisban, a' montmorencyi völgyben. Franklin kevesebb önszeretettel és szintannyi finomsággal birván mint Voltaire, nem kábult el e' tömjéntöl, mellyet kényelmesen szivogatott, titkos ironiája még öregbitvén az élvezetet.

Hintaja még az országúton volt, midön madame Houdetot 's véle az egész társaság egy negyedórányira ment elébe. Benjamin leszállt a' hintóról, Sophie kezet nyújtott néki, 's e' versekkel üdvezlé:

Ame du héros et du sage,
O liberté! premier bienfait des dieux,
Hélas! c'est de trop loin que nous t'offrons des voeux!
Ce n'est qu'en soupirant que nous rendons hommage
Au mortel qui forma des citoyens heureux.

(Lelke a' hősnek 's a' bölcsnek, oh szabadság! legfőbb jótétemény e az isteneknek! Ah, mi szerfelett messziről kivánunk neked győzelmet! Mi csak fohászkodva mutathatjuk be hódolatunkat azon férfiúnak, ki boldog polgárokat teremtett).

Ezen szabadság, mellyet szerfelett messziről csodáltak az emberek, 's ezen győzelemkivánás, mellyben magának a' franczia udvarnak is volt része, világosan mutatták, hogy a' forradalom, melly még nem volt meg a' dolgokban, már megvolt a' kedélyekben — Leültek az ebédhez. — 'S most inkább vagy kevésbé rosz versekben a' felebbi kivánatok' tolmácsaivá lettek gróf Tressan, a' középkori fabliauk' Florianja; vicomte d' Apché, kinek versei azt mondották, hogy valamennyi franczia lovag örömest vívna egy angol chartáért; 's a' jámbor monsieur d' Houdetot, ki nejének szeretőjével (St.-Lamberttel) szemközt, a' többieknél is nevetségesebbnek mutatkozott. Ő Franklint Tellhez hasonlította, megemlítvén azonban, hogy Tell barbár volt, holott Franklin csupa míveltség, ut figura docet, 's még a' harmonicához is ért.

Már a' kávét is szolgálták, 's még nem volt vége a' sok declamatiónak. Madame d' Houdetot addig üldözte verseivel a' doctort, míg hintajába szállt, mikor e' négy sor verset adták neki útra:

Législateur d'un monde et bienfaiteur des deux,
L'homme dans tous les temps te devra ses hommages;
Et je m' acquitte dans ces lieux
De la dette de tous les ages.

(Törvényhozója egy világnak és jótevője kettőnek, az emberek minden időben fognak neked hálával tartozni; 's én itt minden kornak adósságát rovom le).

Az érdekes egy jelenet lehetett, midőn egymással találkozott a' két irónia, Voltaire és Franklin, a' két aggastyán, kiknek egyike azzal töltötte volt életét, hogy a' fennálló institutiókat lángmüveiben persiflírozta, másika pedig igen gyakorlatilag 's jóval nagyobb hidegvérüséggel tiszteletét irántuk azzal tanusította, hogy Versailles' kincsét kimeritette azon respublicai eszmék' támogatására, mellyek az europai monarchiákat rövid idő mulva megingadoztatták. Midőn a' XVIII-dik század' ezen bálványai egymással találkoztak, madame Denis (Voltaire' rokona), d' Alembert és Morellet voltak jelen. Voltaire angolul kezdte a' társalkodást, 's midőn madame Denis megjegyzé, hogy Franklin igen jól beszél francziául: „Bocsásd meg, édesem, — válaszolá nagybátyja, — kitüntetnem, hogy Franklin' nyelvén tudok beszélni, nekem egyik hiúságom.“ Az enthusiasmus általános volt; a' királyok és cabinetek is osztozkodtak benne, de mindenek felett mégis az asszonyok 's az irók, — azok, mert salonjaikban illyes öltözetü embert még nem láttak, ezek, mert az éjszakamerikai státusok' politicai mozgalmát önnön munkáikból származtatták. Ségur — az öregebbik — kinek ifjusága ez időbe esik, így szól emlékirataiban e' tüneményről: „Semmisem lepte meg inkább az embereket azon ellentétnél, mellyben fővárosunk' fényüzése, divataink' elegantiája, Versailles' nagyszerüsége, XIV-dik Lajos' monarchiai büszkeségének meg' annyi nyoma, nagyaink' müvelt de gögös rátartása állott volt az éjszakamerikai követeknek csaknem pórias öltözetével, egyszerü de büszke magaviseletével, szabad és habozás nélküli beszédével, be nem porozott hajával, végre azon antik külsejével, melly a' XVIII-dik század' puha és szolgai civilisatióját rögtön Platonak nehány bölcs kortársaival, vagy Cicero és Fábius' idejének republicánusaival látszott érintkezésbe hozni (Amerika és Plato! Római patriciusok 's amerikai könyvnyomtatók! kiált fel e' helynél Schlosser). Ezen váratlan látmány annálinkább ragadott el bennünket, mennél újabb 's mennél öszhangzóbb volt az irodalom' 's a' philosophia' irányával, mellyek reformok iránti vágyat

's élénk szabadságszeretetet költöttek fel mindnyájunk' keblében. ..... A' congressus követei hivatalosan még nem ismertettek diplomatiai ügynököknek (Ségur 1777-ről szól, a' saratogai capitulatio előtt), ... de házaik mindemellett gyülhelyül szolgáltak a' főváros' 's az udvar' legjelesebb egyéniségeinek, kivált a' philosophusoknak 's az íróknak. Ezek tulajdon munkáiknak tulajdonitották a' liberalis tanok' haladását és sükerét az új világban, 's titkos vágyuk az volt, vajha azonképen, mint versenytársaik Amerikában, lehessenek ők egynap törvényhozók Európában." —

Nevezetes tény azon mystificatio, mellynek a' franczia udvar magát az amerikai háború alatt odaengedte Nemeslelkü csalódás, kétségkívül, de olly annyira ellenkező Francziaország' érdekeivel, hogy alig követtetett el a' hiba, már is észrevette 's megbánta a' franczia cabinet. Miután pénzét és vérét odaadta az éjszakamerikai státusoknak, miután Canadát elvesztette, — Francziaország úgy találta, hogy nemcsak kárpótlás nélkül maradott, de hogy az amerikaiak vele, jótevőjökkel még olly tiszteletlenül is bántak, miszerint külön békét kötöttek Angliával, 's a' versaillesi cabinetet még csak nem is értesítették előlegesen felöle.

Jared Sparks, Franklin' munkáinak legújabb kiadója, bár mennyire viselje szivén hazájának érdekeit, mégis csodálkozik az illem' ezen megsértése, 's illy roppant háladatlanság felett a' puritánus, respublicai, erényes, 's mi több, a doctor Franklin, az erényesség' ezen symboluma által képviselt nép' részéről. Az egyesült státusok' ifju gravitása rászedte Francziaországnak öreg és nemeslelkü frivolitását. A' franczia ministerium örömest palástolgatta volna mindenki előtt azt, miben Jared Sparks joggal „az udvariasság' legegyszerüebb szabályainak megsértését 's a' franczia kormány' meggyalázását" látta. A' ministerium érezte ezen sértést, mint ezt Vergennesnek m. de la Luzernehez, Francziaországnak Éjszakamerikában követéhez intézett következő leveléből láthatni:

Versailles, 1782. dec. 19.

Szerencsém van közleni önnel elöleges czikkelyeit azon szerződésnek, mellyet az amerikai biztosok a' nagybritanniaiakkal kötöttek. Ön kétségkívül örömmel fogja látni, mint láttam volt magam, azon számos elönyöket, mellyekre szövetségeseink, az amerikaiak, ezáltal szert tesznek; de önt meg fogva lepni, valamint meglepett engem, a' biztosok' magaviselete, kiknek, hozzájárulásunk nélkül, semmi esetre sem kellett volna e' szerződésre lépniök. A' congressus nekünk ezt különben is világosan megigérte. A' király, mint önnek már mondám, csak azon esetre követelt magának személyes befolyást, ha ez barátjaira nézve szükségessé válnék; az amerikai biztosok nem állíthatják, hogy magamat béelegyítettem, vagy épen, hogy öket kandiságommal fárasztottam volna. Ők tölünk a' lehetségig tartották magokat távol. Egyikök — Adams ur, — midön visszajött Hollandból, hol öt követünk ünnepélyesen fogadta, úgy vélekedett, hogy nékem a' legparányiabb deferentiával sem tartozik; három hetet töltött Párisban, a' nélkül hogy felém jött volna, míg végre eszébe juttattam, hogy még élek. Az értekeződések' folyama alatt, valahányszor velök a' tárgyról szólottam, merö általánosságokra szorítkoztak válaszaikban, szerették volna velem elhitetni, hogy a' szerződés nem halad elöre. Gondolja meg ön meglepetésemet, midön november' 29-én doctor Franklin hozzám jö 's értésemre adja, hogy az elöleges pontok alá vannak irva, szóbeli és kölcsönös igéretünk' ellenére, melly azt tartotta, hogy csak együtt fogjuk aláírni a' szerződést. Nehány nappal utóbb, midön látogatásomra jött, értésére adtam, miszerint ezen rögtöni és külön eljárási modor nem ollyas, melly a' király' tetszését megnyerhesse. Úgy látszik, érzette a' megjegyzés' helyességét, 's azon volt mindenkép, hogy magát és társait kimentse. Társalkodásunk barátságos hangon folyt. . . . . Ha a' király olly kevés delicatessel bír, mint az amerikai biztosok, rég' már külön békét kötött volna Angliával; de ö szövetségeseit oltalmazni akarta, 's folytatta a' háborút, bár mennyi hasznát ve-

hette volna a' békének. Értesítse ön a' congressus' legbefolyásosabb tagjait az amerikai biztosok' rendellenes eljárásáról; jó lesz, egyszerüen szólani felőle, mint valamelly tényről, nem panaszképen. Én nem vádolok senkit, még doctor Franklin' magaviseletét sem akarom megróni; ő szerfelett volt hajlandó, társainak engedni, kik irányunkban udvariasság' dolgában nem nagy költségekbe verték magokat. Egész figyelmöket a' Párisban volt angolokon felejtették. Ha abból, a' mi szemünk' láttára történt, következtetést akarunk vonni a' jövendőre, akkor úgy vélekedem, hogy nem nagy jutalmát fogjuk látni annak, mit az egyesült státusokért, mit nemzeti lételök' biztosítására tettünk. . . . . Az amerikaiak ismét pénzt kivánnak tőlünk: ön elgondolhatja, hogy illyetén eljárás nékünk nem nagy ösztönül szolgálhat, vélök újra és újra éreztetnünk bőkezüségünket."

'S a' franczia kormány olly gyenge volt, 's Franklinnak diplomatiai csábjai olly bűvösök, hogy két nappal később ugyanazon gróf Vergennes ezt irá ugyancsak de la Luzernenek:

„Ön tudja, ... hogy a' congressus húsz millio livret kért kölcsön ő felségétől. Ezen öszveg tetemesen múlja felül jelen pénzerőnket, de mindemellett ő felsége, újabb jelét akarván adni őszinte vágyának az egyesült státusok iránti jó szándékát kitüntetni, elhatározá: hogy 1783-ra hat millio livre fog nekik előlegeztetni."

Francziaország ekkor már az örvény' szélén állott, melly a' monarchiát nehány évvel utóbb elnyelte, 's a' thrónus gondatlanúl vetette oda millióit az ifju respublicának. Azon szédelgés, melly Francziaországot a' XVIII-dik század' vége felé elfogta, azon sajátságos mámor, melly a' regensség' orgiájára következett, semmiből sem világlik ki inkább, mint az idézett diplomatiai levelezésből. Az egész világ látta némi hasznát ez ügynek, az egy Francziaország' kivételével. Anglia megtartotta Canadát és Új-Skócziát; nehány év múlva különben is semmi esetre sem bírt volna többé óriás leányával, Éjszakamerikával. Most öszpontosítván erejét, rövid idő mulva újabb fejlődésének köze-

pette megfeledkezett ezen gyarmatról, mellyet háladatlannak gondolt, 's melly nem volt az, csak teljeskorunak érezte 's mint illyes viselte is magát. Francziaország csak azon utánzási lázat nyerte millióiért, melly a' bekövetkezett forradalmat természetes ösvényéről tévutakra vezette.

Párisból a' Franklin-enthusiasmus bejárta az öszves világot. Sparks' gyüjteményében találunk leveleket vagy inkább hymnusokat Franklinhoz Manillából, Corfúból, Egyiptomból; egyet a' maroccoi császár' ministerétől!

Franklin ezen határtalan népszerüségét nemcsak való érdemeinek köszönhette, hanem azon körülménynek is, hogy folytonos figyelemmel volt a' külszínre. „Ne feledjük el — így ír több izben ismerőseinek, — hogy nem elég lennünk, hogy átszanunk is kell. (Non solum esse, sed videri). Egyik barátnéjának ezt írja:

„Kedves gyermekem, eleinte szándékom volt kegyed' munkáját saját neve alatt kiadni, de attól tartottam, hogy ebben hiúságot láthatnának az emberek. Jobb lesz, neve nélkül adnom ki, 's kéz alatt közhírre juttatnom, hogy a' munka kegyedtől való; ez szerénységhez fog hasonlítani.“ Ezen tény magában véve csekély jelentékenységü, de ollyatén, melly jellemzi a' finomság' azon árnyéklatát, 's ha már ki kell mondanunk, azon erkölcsi hypocrisist, melly, kapcsolatban jeles tehetségekkel 's való érdemekkel, Franklin' szerencséjének bázisul szolgált, melly öszves eljárásának sükert biztosított. Ő — kétségkivül — igen becsületes ember volt, de ö semmit sem mulasztott el, hogy tökéletesnek látszassék. Magaviseletét Francziaország irányában már a' felebbiekből itélhette meg az olvasó. Míg azon volt, hogy szövetségeseül nyerhesse meg e' hatalmasságot, addig szerénynek, öszintének, hálaigérőnek látszott; de alig ért czélt, midőn hátat fordított neki 's békét kötött Angliával. Vergennes tapasztalván, hogy az, ki öt naponkint látogatta meg hajdanában, most Versaillesről egészen megfeledkezik, május' 5-én 1783. e' levelkét irá neki:

Uram, Remélem, hogy holnap szerencsém lesz, önt Versaillesban láthatni. Bátorkodom hinni, hogy a' külhatalmasságok' ministerei között ön is helyet fog találni magának. Vannak, kik megjegyzették, hogy az egyesült státusok' biztosait ritkán láthatni Versaillesban, 's ezen körülményből ollyas dolgokat következtetnek, mik ellen — tudom — ön' küldöi óvást fognának tenni, ha értesítetnének e' tárgyról."

Vergennesnek egyik későbbi levelében ezen melancholicus sorokat olvassuk: „Ön, uram, az ildomos, a' bölcs, tökéletesen érzi, mivel tartozik az illedelemnek. Ön egész életében eleget tett kötelességeinek; kérem, gondolja meg, mi módon szándékozik a' király iránti kötelességeit betölteni. Nem akarom e' tárgyat bővebben fejtegetni, én ezt önnek saját integritására bizom; 's ha szíves lészen, engem ezen bizonytalanságból kiemelni, kérni fogom a' királyt, hogy adja meg önnek, a' mit kiván."

Franklin ezen vádakra szokott ügyességével hidegvérüen azzal válaszolt: hogy ő örök háladatot érez a' király iránt, hogy az Angliával kötött szerződésben vétket nem láthatni, csak az illedelem ellen elkövetett hibát. Az amerikai külügyminister Livingston Robert Vergennes' vádját alaposnak találta 's ez értelemben irt volt Franklinnak. Az öreg úr ekképen válaszolt: „Ön nem helyesli, hogy a' biztosok az Angliával kötött békeszerződést aláirták, mielőtt az a' versaillesi udvarral közöltetett volna Részemről nem igen látom, mi oknál fogva panaszkodhatnának a' francziák: azon szerződésnek egy pontja sem ejtheti öket kárba. . . . . Úgy hiszem, ök nem panaszolták be hivatalosan e' tényt, mert különben ön nekünk általküldte volna a' panaszt, hogy reá felelhessünk. Én már rég ideje tökéletes elégtételt adtam Vergennes úrnak e' tárgyban. Mi a' szerint jártunk el, a' mint legjobbnak láttuk akkor időben, 's ha csalatkoztunk, a' congressus bennünket megróhat, mihelyest kihallgattattunk általa. Minthogy öt személyt bízott meg ez ügygyel, némi bizodalommal viseltetett eljárásunk iránt, úgy látszik; mert arra,

hogy a' franczia ministerium' felügyelése alatt szerződjünk Angliával, arra egy személy is elégséges lett volna."

Ezen szelíd és mérsékelt válasz, melly a főkérdést megfejtetlenül hagyja, remekműve a' diplomatiai szemfényvesztésnek. Az amerikai Talleyrand társaira tolja a' hibát, ha hibáról szó lehet, 's a' congressusra útal, azaz: magokra az egyesült státusokra, határozzák meg őt: van-e joga a' franczia királynak, magát sértettnek érzeni 's e' felett panaszt emelni? 'S ezen komédiában a' legmulatságosabb vonás Vergennesnek, az ildomosságáról elhírhedt Vergennek sajátszerü helyzete, ki nem akarja bevallani, hogy rászedetett, 's ki ennélfogva nem is mer panaszt formulázni! —

Midőn egy izben valaki kérdést tett Franklinnak: mellyik a' státusférfiú' leghasznosabb tulajdona? — válaszúl adá: a' becsületességnek híre és külszíne. Naplójának egyik helye magában foglalja öszves theoriáját e' tárgyról. „Demosthenes — így ír — annak, ki tőle a' szónok' fő tulajdonát tudakolta, válaszolá: először is az actio, aztán ismét az actio, és még egyszer az actio. A' státusférfiú' legfőbb tulajdonának pedig a' külszint, a' külszint, 's ismét a' külszint mondom. Lord Shelburne, egyike a' jelenkor' legnevezetesebb politicusainak, nem tartatik őszintének, mi hatását tökéletesen paralysálja. Pedig részemről soha sem tapasztaltam őt álnoknak. A' státusférfiú csak azon esetre nézhet sükernek elébe, ha szavába és tehetségébe bíznak az emberek. Mihelyest ezen véleményt megszerzettük magunknak, valamennyi halasztás, valamennyi akadály, valamennyi nehézség eltűnik. Ha mindjárt jóformán roszúl beszélnél, mégis a' becsületesség' szine alatt könnyen diadalmaskodol a' világnak legfényesebb szónoka felett. Én a' hitel' jelentékenységéről, 's a' külszinnek uralkodásáról a' közügyekben, annyira meg vagyok győződve, hogy véleményem szerint John Wilkes III-dik Györgyöt megfoszthatta volna thrónusától, ha ez utóbbi nem áll jó családatya hirében, 's ha Wilkest nem tartják gazembernek."

Franklinnak alkalma volt magamagán tapasztalnia, milly

értékkel bírnak külszin és bizodalom, mert általuk a' franczia udvartól 1776 és 1781 között évenkint három millio francot szerzett hazájának, 1781-ben négy milliót, 's ezen felül még hat millio subsidiumot, mint ajándékot XVI-dik Lajostól. —

1785-ben bétöltve látván küldetésének czélját, 's érezni kezdvén az aggkor' gyengéit, öszszel Amerikába, 's névszerint Philadelphiába a' congressusnak akkori székhelyébe visszatért, hol a' város' végrehajtó tanácsának tagjává, 's rövid idő mulva elnökévé választatott.

1787-ben Franklin Pennsylvania' részéről tagja volt azon conventnek, melly az éjszakamerikai státusszövetségnek jelenleg is fennálló alkotmányát szerkesztette.

A' forradalom' idejében alakúlt congressus csak egy kamarából állott. A' közös veszedelem volt a' státusokat összekapcsoló kötelék; a' közbizodalom — ebből állott a' congressus' hatalma. Alig köttetett meg a' béke, midőn feloszlás fenyegette a' nemzettestet. Az egyes státusok megfeledkeztek a' szövetség' létéről, a' congressus nem érzett magában elégséges erőt a' törvények' végrehajtására, nem érzett magában bátorságot a' szükségeseknek látszott törvények' hozatalára. A' közügyek' ezen állapotában 1787-nek elején a' congressus alkotó gyülés' tartására hivta fel a' népet, melly több erővel ruházza fel az uniót, hogy ez feladásának megfelelhessen

Az alkotó gyülés, a' convent májusban ült együvé, Washington' elnöklete alatt. A' tagok' száma ötvenöt volt mindössze, a' gyülés' végefelé alig negyven. Mondottuk már, hogy Franklin is volt e' conventnek egyik tagja. Kivüle még Hamilton, az ifjabbik Madisson', a' két Morris', Ingersoll' 'sat. tiszteletes neveikkel találkozunk. A' gyülés elébe terjesztett alkotmányterv szerint a' praesidens', 's a' senatus' (felső tábla) tagjai éltök' idejére választattak volna; az egyes legislatiók által hozott törvények, csak ha a' szövetség által eleve megerősítettek, birtak volna kötelező erővel 'sat. Ezen terv nem találván pártolóra, választmányi úton kijeleltetett az alap, mellyen az alkotmány emelkedendő volt.

Nevezetes, hogy a' convent' ülései nem voltak nyilvánosok, 's hogy az első ülések' valamellyikében végzés hozatott, miszerint a' tagok a' tanácskozás' tárgyairól, míg az alkotmány elkészülendett, a' conventen kívül senkivel sem fognak értekezni. A' közbenjött discussiókról csak annyit tudunk, menyit egyes tagok a' gyülés' eloszlása után felemlíteni, közzétenni jónak láttak.

A' választmány „nemzeti"-nek kivánta czímeztetni az alkotmányt, a' gyülés' többsége: „szövetségi" nek keresztelé el. A' választmány a' nagyobb státusoknak nagyobb befolyást akart biztosítani, — de ezen inditványban a' többség antirepublicanismust látott, látta a' státusok' souverainitásának megsértését 'sat. míg végre Franklin' inditványára középútat választott a' gyülés: miszerint a' képviselet arányban álljon a' népesség' nagyobb vagy kisebb számával, de a' senátusba a' legkisebb státus is annyi tagot küldjön, mennyit a' legnagyobbik. A' választmány a' képviselő testületet három évre, a' senátust hét évre ajánlá megválasztatni, a' gyülés amott a' három évet kettőre, emitt a' hetet hatra szállította le. A' Praesidens az eredeti terv szerint a' congressus által hét évre választatott volna, a' convent négy évre választatta meg, 's nem a' congressus hanem az egyes státusok által.

Az ülések 1787. májustól september' közepéig tartottak. Eloszláskor Franklin az itt következő beszéddel fordult az elnöki székhez:

Elnök úr,

Megvallom, hogy e' pillanatban nem helyeslem mindenben az alkotmányt; de nem tartom bizonyosnak, hogy soha sem fogom helyesleni; mert életemnek hosszú pályáján alaposabb értesités vagy bővebb megfontolás több ízben kötelességemmé tették, nagyfontosságu tárgyak iránt is nézeteimet megváltoztatni, úgy találván, hogy azok hibásak. E' szerint mennél öregebb leszek, annál inkább vagyok hajlandó, nem bízni saját itélő tehetségembe, 's tiszteletben tartani másokét. Legtöbb ember, azonképen mint a' vallásbeli felekezetek' jóval nagyobb száma olly véleményben van, hogy csak ő benne székell a' józan ész, 's hogy azok, kik

máskép vélekednek, annál mélyebb hibába sülyednek, mennél távolabb esnek tőle vélemény' dolgában. Steel, — protestans iró — munkájának ajánló levelében ezt mondja a' pápának: „a' mi egyházunk 's a' római csak annyiban különböznek egymástól a' tanok' bizonyosságát illető véleményre nézve: hogy a' római egyház csalhatatlan, 's az angol soha sem téved.“ De ha mindjárt több magánszemélyek csaknem annyit tartanak saját csalhatlanságukról mint felekezetökéről, mégis kevesen fejezik ki ezt olly természetesen, mint az egyszeri franczia asszony, ki midőn hugával összekocczant, mondá: „én nem tudom, hogy' van az, de én magamon kivül senkit sem ismerek, kinek mindig igaza volna.“ Il n'y a que moi qui a toujours raison.

Ezek így levén, uram, én ezen alkotmányt elfogadom minden hibáival egyetemben, ha ezek csakugyan hibák; mert én azt hiszem, hogy nekünk közös kormány kell, 's hogy nincs olly kormányforma, melly nem válhatnék áldássá, ha jól kezeltetik; és hiszem továbbá, hogy ezen kormány valószinüleg számos éveken át jól fog kezeltetni, 's hogy despotismus által csak akkor fog vége szakadni, — mint értek véget ez' úton más kormányformák előtte, — midőn a' nép már annyira fogott megromlani, hogy zsarnokkormányra leszen szüksége, nem levén képes egyébre. Nagy kétségem van az iránt is, valjon más convent volna-e képes jobb alkotmányt szerkeszteni? mert ha az emberek' bizonyos számát összegyüjtitek, hogy hasznát vehessétek öszves bölcseségöknek, ezen emberekkel szükségképen összegyüjtitek valamennyi előitéleteiket, szenvedélyeiket, tévtanaikat, helybeli érdekeiket és önnös nézeteiket. Várhatni-e illyes gyüléstől tökéletes művet? Én tehát azon csodálkozom, uram, hogy ezen rendszer mégis olly közel jár a' tökéletességhez; 's hiszem, miszerint elleneinket meg fogja hökkenteni, kik elbizakodásukban már elébe néznek a' hírnek, hogy tanácskozásaink együvézavarodtak, mint Babylon' épitőié, 's hogy státusaink csak azért készülnek különválni, mert ez által módjok lesz egymás' nyakát szegniök, midőn ismét együvékerülendenek.

E' szerint, uram, annálfogva egyezem meg ezen alkotmányban, mert nem remélek jobbat, 's mert nem vagyok bizonyos benne, valjon nem ez-e a' legeslegjobbik. Hibáiról nyilvánitott nézeteimet feláldozom a' közjónak. E' teremen kivül mindig mélyen hallgattam felölök. Itt születtek, itt halnak el. Ha mindenikünk, midőn küldőihez visszatér, elmondaná, minemü kifogásai voltak a' rendszer ellen, 's ha azon lenne, hogy őket véleményének megnyerje, talán nem fogadtatnék el általánosan az

alkotmány, 's így elmaradna azon üdvös hatás, elmaradnának azon nagy előnyök, mellyeket a' valóságos vagy látszó egyhanguság számunkra külnemzeteknél azonképen keletkezletne, mint magunk' kebelében. Az, hogy valamelly kormány jólétet szerezhessen és biztosíthasson a' népnek, nagy mértékben a' közvéleménytől függ, — attól, hogy a' kormány általánosan jónak tartatik, nem kevésbé, mint a' kormányzók' bölcseségétől és becsületességétől.

Remélem ennélfogva, hogy magunk' kedveért, mint kik részét teszszük a' népnek, és utódaink' kedveért őszintén és egyhangulag fogjuk ajánlani ez' alkotmányt mindenütt, hol befolyásunk van, 's hogy eszünket és erőnket az alkotmány' jeles kezelésére fogjuk fordítani ezentúl.

Végre, lehetetlen azon óhajtásomat nem nyilvánítanom: hogy ezen conventnek mindenik tagja, kinek még ellenvetései volnának, kétkednék kissé ez' alkalommal csalhatlanságán, mint én, 's irná ide nevét, ez' oklevél alá, közös megegyezésünk' jeleül."

A' jelenlevők kivétel nélkül irták alá neveiket 1787. september' 17-én.

De az alkotmány' hetedik pontja szerint a' constitutio csak azon esetre válhatott törvénynyé, ha legalább kilencz státusnak (tizenhárom közül) gyülései által elfogadtatik. Ennek akadályozására ellenei által hírlapokban és pamphletekben a' legtarkább argumentumok használtattak fel ellene.

Mondatott: hogy a' convent (angol terminologia szerint: a' „convention") csak a' végett gyült együvé, hogy a' régi alkotmányt kijavítsa, 's hogy nem volt joga, újat teremteni.

Mondatott: hogy azon esetre is, ha fel lett volna hatalmazva új alkotmány' szerkesztésére, mégis túllépett hatáskörén, midőn érvényességéhez csak kilencz státus' megegyezését kivánja, 's midőn végzést hozott, hogy az elfogadásnak minden záradék nélkül kell történni; — ez annyi, mint sérteni a' nép' jogát: végítéletet hozni ez' alkotmány felett, és sérteni a' státusok' jogát, mellyek egymástól függetlenek levén, önmagok szövetkezhetnek ugyan belátásuk szerint, de mások által szövetségre 's a' szövetség' ez vagy ama' nemére nem kényszerítethetnek.

Mondatott: hogy szükséges volna, miszerint magát az al-

kotmányi oklevelet az emberi 's polgári jogok' általános kinyilatkoztatása, a' positiv szabadságnak ezen egyedüli forrása és alapja előzze meg.

Mondatott: hogy csak a' képviselő kamara indulván ki egyenesen a' népből, adó' és pénzintézkedés' dolgában szavazattal csak néki kellene bírnia, 's hogy a' senátusnak azon szabadsága, miszerint valamennyi törvényjavaslatnál jobbitványokat inditványozhasson, veszedelmezteti a' nép' érdekeit és biztosságát.

Mondatott: hogy a' praesidens' végrehajtási hatalmát nem a' senatus, hanem melléje adandó külön végrehajtó tanács által kelletett volna korlátolni, 's hogy joga levén a' praesidensnek, a' senatus' két harmadának hozzájárulásával szerződésekre lépni a' külhatalmasságokkal, az egyesült státusok' érdekei veszedelemben forognak, 's hogy ezen veszedelmet csak a' képviselők' házának közbenjárása minden illyes tárgyaknál, háríthatja el.

Mondatott: hogy a' szövetségi törvényszékek' hatásköre a' külön státusok' birói hatalmát paralysálja.

Mondatott: hoğy a' praesidensnek joga, miszerint a' hazaárulóknak is megkegyelmezhet, a' közszabadság ellen van irányozva, miután azok természetesen minden büntetés alól fel fognak mentetni, kik az ő, a' praesidens' meghagyásából fognak a' szabadság ellen összeeskünni, — 'sat. 'sat.

Még több hasonló argumentumokból, mellyek nagy részben a' közrend' 's a' közös kötelék' szüksége által feltételezett intézkedések ellen voltak irányozva, a' pártlogica 's a' hóbortosság azt következtették: hogy az új alkotmánytól abominatióval kell elfordúlnia minden honszerelmes polgárkebelnek.

Franklin ezen handabandákra szeszélyesen, mint szokása volt, 's azon mosolygó elmességgel, melly mindig rendelkezésére állott, felelt ekképen:

„Az inditványozott szövetségi alkotmánynak egy buzgó ügyvéde bizonyos közgyülésben oda nyilatkozott: hogy az emberiség' nagy része olly szenvedélyes ellene a' jó kormánynak, miszerint neki, a' szólónak azt kell hinnie: hozzon le bár egy angyal nekünk alkotmányt az égből,

mellyet ott számunkra gyártottak, mégis dühös ellenzőkre fog találni. — Voltak, kik nyilatkozását túlságosnak találván, őt e' miatt megrótták; 's ő nem igazolta állitását. — Alkalmasint nem jutott rögtön eszébe, hogy a' kisérlet megtörtént, 's hogy az eredmény fel van jegyezve a' leghitelesebb historiában, a' szent bibliában; máskülönben, úgy látszik, támogatni fogta volna véleményét ezen, minden kifogáson felül álló tekintély által.

A' mindenható jónak látta, egy külön családot kegyes gondviselésének folytonos tételményei által addig táplálni és növelni, míg nagy néppé vált; 's miután e' népet szolgájának Mózesnek több csodái kimentették a' rabszolgaságból, személyesen adott át ezen választott szolgájának, az öszves nemzet' jelenlétében, egy alkotmányt 's egy törvénykönyvet, mellyekhez alkalmazkodjanak, 's mellyeket nagy jutalmak' igéretével és szigorú büntetésekkeli fenyegetéssel — mint szófogadásuk' vagy engedetlenségök' következményével — kisért és megerősített.

Ezen alkotmány, ámbár magának az Istenségnek kell vala élén állania (miért is politicai irók által theocratiának neveztetett), csak ministerei által hajtathatott végre, 's ennélfogva Mózessel egyetemben Áron és fiai bizattak meg, járjanak el, mint az új kormány' első ministerei.

Azt gondolta volna az ember, hogy olly férfiak' megbízatása, kik a' nemzet' szabadságának kivívásában megkülönböztették volt magokat, 's kik életöket koczkáztatták, midőn nyilt homlokkal állottak ellent egy hatalmas monarcha' akaratának, ki a' nemzetet továbbá is rabszolgaságban kivánta tartani, — hogy ezen megbízatás ínyére lesz a' háladatos népnek, és hogy olly alkotmány, mellyet maga az Istenség készített számukra, ez' okból örömmel fog üdvezeltetni mindenki által. De a' tizenhárom nemzetségek közül külön mindeniknek több elégedetlen, nyughatatlan tagjai voltak, kik öket folytonosan izgatták: vessék vissza az inditványozott új kormányt, még pedig különféle inditó-okoknál fogva.

Nehányan még mindig hajlammal viseltettek Egyiptom, születésök' földje iránt; és ezek, valahányszor alkalmatlanság vagy baj érte volt öket, — helyzetök' változásának ezen természetes és kikerülhetlen akadálya, — zajt ütöttek vezéreik ellen, mint kik szerzői e' bajoknak; és nemcsak az Egyiptombai visszatérést, hanem szabaditóik' megkövezését is sürgették. Kiknek a' bálványzáshoz volt hajlamuk, azok restellették az arany bornyú' megsemmisitését. A' főnökök közül többen úgy vélekedtek, hogy az új alkotmány veszedelembe ejthetné saját érdekeiket, hogy a' hasznot hajtó tisztségek Mózes' és Áron' családjaik 's barátjaik által fognak betöltetni, mások, ha mindjárt szintolly jó születésüek, kirekesz-

tetvén belölök. — Josephusban és a' Talmudban olvasunk még nehány részleteket, mellyek kevésbé terjedelmesen említetnek a' szentirásban. Olvassuk nevezetesen azt: „hogy Korah a' főpapság után vágyódott, és megsértettnek gondolá magát, mert Áron neveztetett ki főpapnak, még pedig — mint mondá — egyedül Mózes által, a' népnek megegyezése nélkül. Ő arról vádolta Mózest, hogy mesterkedései által ravaszúl kezére kerítette a' kormányt, 's a' népet megfosztotta szabaditékaitól; és hogy Áronnal összeesküdött a' zsarnokságnak családaikbani örökitésére. E' szerint, ámbátor Koráhnak az volt valóságos indítóoka, hogy maga akart Mózes' helyére jutni, elhitette a' néppel, hogy csak a' közjóért buzgólkodik, 's az, felizgattatván gyanusitásai által, kezdett kiáltani: tartsuk meg külön mindenik nemzetségnek szabadságát; mi kiszabaditottuk magunkat az egyiptomiak által ránk mért rabszolgaságból, 's most Mózes által tétessük magunkat rabszolgákká? Ha úrra van szükségünk, jobb volna visszatérnünk Faraóhoz, ki legalább kenyérrel és hagymákkal táplált bennünket, jobb, mint szolgálnunk ezen új zsarnokot, ki működései által mindnyájunkat közelhozott az éhhalálhoz. 'S most kétségbe vonták, hogy Mózes értekeződött volna az Istenséggel, és azon körülményben, hogy találkozásuk nem volt nyilvános, 's hogy a' nép közül senkisem lehetett jelen, midőn egymással értekeztek, sőt még a' tanácskozás' helyéhez sem közeledhetett senki, — nagy okot láttak a' gyanúra. Ők Mózest peculátusról is vádolták, vádolták arról, hogy a' fejdelmek által felajánlott arany kanalaknak és ezüst tálaknak egy részét, a' köznép által bemutatott ereklyéket, 's csaknem az öszves fejadót elcsente; Áron ellen pedig azt hozták fel, hogy jó nagy részét amaz aranynak, mellyből állitólag olvasztott bornyat készített, szépen zsebébe csepegtette. Peculatuson kivül még nagyravágyásról is vádolták Mózest; ezen szenvedelmének kielégítésére — igy szóltak, — megcsalta a' népet, igérvén neki, hogy öt tejjel és mézzel folyó országba fogja vezetni, holott — épen ellenkezőleg — öt illyetén országból kivezette; — de Mózes mind ezen vádakat fel sem veszi, csak válhassék korlátlan úrrá. Hogy új méltóságát és családját fénynyel övedzhesse körül, a' már beszedett 's Áronnak juttatott részletes fejadót általános fogja követni, melly valószinüleg öreghülni fog időről időre, ha azon ürügy alatt, hogy az isteni akarat ismét és ismét nyilvánult előtte, szabadságában álland Mózesnek mindig új törvényeket hoznia, miglen a' nép' öszves birtokát felfalandotta az aristocratia.

Mózes tagadta e' vádakat, 's az ő ellenei nem hozhattak fel bizonyitékokat a' vádak' támogatására, pedig tények, ha valóságosak, ter-

mészetöknél fogva bebizonyíthatók. „Én ezen néptől — így szólott (szent bizodalommal Isten' jelenléte iránt), — én ezen néptől még annyit sem vettem el, mennyi egy szamárral felérne, 's különben sem vétettem neki.“ De az ő ellenei mindemellett vádolták őt, 's a' pór hajlandó volt nekik hitelt adni; mert az, miről a' gazok legörömestebb vádolják az embert, 's minek leghamarébb adnak hitelt, az a' gazság' vádja.

Végre nem kevesebb mint kétszázötven főfő ember, „híresek a' gyülésben, nagynevü emberek,“ felizgatván és vezérelvén a' népet, ezt olly őrültségre hozták, hogy felkiáltana: „kövezzétek meg, kövezzétek meg őt, 's biztosítsuk meg ezáltal szabadságunkat; hadd válaszszunk magunknak más vezéreket, kik minket visszavigyenek Egyiptomba, ha nem győzhetnők le Kánaán' népét.“

Szóval, minden arra mutat, hogy az izraeliták féltették újonan szerzett szabadságukat; 's ezen féltés magában nem volt hiba, de az már hiba volt, hogy felizgattatván magokat álnok emberek által, kik a' közjónak ürügye alatt csak magán érdekeiket vették czélba, — az új alkotmány' megállapitását ellenezték, mi által sok bajt és szerencsétlenséget hoztak magokra. Továbbá azt is látjuk ugyanazon megbecsülhetlen historiából, hogy midőn hosszú idő' lefolyása után az alkotmány elavult 's nagy mértékben elferdítetett, és midőn ennek javitása inditványoztatott, a' pór, azonképen mint vádolta volt Mózest, hogy fejdelemmé akarna válni, kiáltván: kövezzétek meg őt, kövezzétek meg őt, — úgy felizgattatván főpapjai és iródeákjai által, zajt ütött a' Messiás ellen, hogy a' zsidók' királyává akar lenni, és kiáltott: feszítsétek fel őt, feszítsétek fel őt. Mindebből kivonhatjuk magunknak a' tanuságot: hogy azért, mert valamelly közügy a' nép által elleneztetik, azért még nem helytelen, még azon esetre sem, ha az ellenzés jeles férfiaktól indúl ki.

Bérekesztésül arra kérem az olvasót: ne higye, mintha azt akarnám a' mondottakból következtetni, hogy a' mi conventünk Istentől ihletve készítette az új szövetségi alkotmányt, miután látjuk, hogy ész nélkül és indulatosan elleneztetett; — de mégis vallást kell tennem: én annyira hiszem a' világnak isteni gondviselés általi kormányzását, miszerint alig-alig gondolhatok magamnak milliók' jólétére jelenben és jövendőben elható egyezkedést, mellyet némileg nem irányozna, vezérelne, kormányozna azon mindenható, mindenütt jelenlevő és kegyelmes uralkodó, kiben valamennyi alacsonabb szellem él és mozog és lételét találja.“

Az alkotmány csak két évi küzdelem után fogadtatott el. Delaware, New-Jersey és Pennsylvánia még 1787-ben fogad-

ták el, amazok egyhangulag; ez 46 szavazattal 23 ellen. 1788-ban hozzájok állott: Georgia, egyértelemmel; Connecticut 128 szavazattal 40 ellen; Massachusetts 187-el 168 ellen; Maryland 63-al 12 ellen; Dél-Carolina 149-el 73 ellen; New-Hampshire 57-el 46 ellen; Virginia 89-el 79 ellen; New-York 30-al 25 ellen. Éjszak-Carolina csak 1789-nek végén 's Rhode-Island épen csak 1790-ben fogadta el az alkotmányt, de a' convent kimondotta, hogy kilencz státus' helyeslő szavazata elégséges az alkotmány' érvényességéhez, 's így Éjszak-Carolina' és Rhode-Island' hozzájárulása bé sem váratván, 1788. september' 13-án a' constitutio elfogadottnak nyilatkoztatott, 's 1789. februarius' első szerdáján Washington a' szövetség' praesidensének választatott meg.

Franklin időközben, mindinkább érezvén az aggkor' súlyát, a' közéletből tökéletesen visszavonult, de mint a' rabszolgaság' eltörlését elömozdító pennsylvaniai társaság' elnöke még 1789-ben aláírt egy petitiót, melly e' tárgyban a' congressus elébe terjesztetett, 's midőn ennek több tagjai a' rabszolgaság' fenntartása mellett nyilatkoztak, Benjamin még egy ízben megragadta a' tollat, 's 1790. martius' 25-én következő czikkely jelent meg a' nyolczvannégy esztendős férfiútól, melylyel nyilvános életét és hetven éves journalistai pályáját, ifjú lélekkel rekesztette be:

„Olvasván a' hírlapokban Jackson úrnak beszédét, mellyet azok ellen mondott a' congressusban, kik a' rabszolgaügyet tárgyalni akarták, vagy kik azon vannak, hogy a' rabszolgák' állapotán segítsenek, eszembe jött egy hasonló beszéd, melly körülbelől száz évvel ezelőtt mondatott Szidi Mahomed Ibrahim, az algíri divánnak egyik tagja által, 's mellyet olvashatni Martinnak 1687-ben megjelent, és consulságát tárgyazó munkájában. A' beszéd az „Erika" vagy „Puristák" nevü felekezet' petitiója ellen volt intézve, melly a' kalózatnak és rabszolgaságnak, mint igazságtalansággal járó dolgoknak eltöröltetését szorgalmazta. Jackson úr nem hivatkozik reá; talán azért, mert nem ismeri. Ha tehát, mindamellett, ama' beszédnek egynémellyik argumentumát az ő szónoklatában is találjuk,

ez arra mutat, hogy az emberek' érdekei meglepő hasonlatossággal működnek és illetetnek valamennyi országban és valamennyi éghajlat alatt, valahányszor hasonló körülmények között forognak. Az afrikai beszéd, fordításban, így hangzik:

„Allah Bismillah 'sat. Nagy az Isten és Mahomed az ő profétája.

Meggondolták-e ezen erikák, milly következményei lennének petitiójoknak, elfogadtatása' esetében? Ha felhagyunk kalózatainkkal a' keresztyének ellen, hogy' fogjuk magunkat az ő országaik' termékeivel ellátható, mellyekre olly nagy szükségünk vagyon? Ha nem szabad belőlök rabszolgákat szedni magunknak, ki fogja ezen forró égöv alatt földeinket művelni? ki fog városaink' és családaink' aljasabb szolgálatában eljárni? Nem kell-e akkor magunk' rabszolgáivá válnunk magunknak? 's nem kell-e inkább magunkon könyörülnünk, magunkon segítenünk, kik musulmánok vagyunk, mint ama' keresztyén kutyákon? — Most körülbelől ötvenezer rabszolga van Algírban és Algír' szomszédságában. Ezen szám, ha nem pótoltatik újonczok által, csakhamar fogyatkozni fog és fokonkint kiveszni. Ha tehát a' hitetlenek' hajóikat el nem fogjuk és ki nem raboljuk, 's ha tengerészeikből és utazóikból nem csinálunk rabszolgákat, jószágaink, művelés' hijánya miatt, el fogják veszteni öszves értéköket; a' városban felére fog leszállani a' házbér, 's a' kormánynak jövedelmei, mennyiben ama' zsákmányokban részeltetik, tökéletesen tönkre jutnak. — És mi oknál fogva? Azért, hogy egy különcz felekezet' különczködésének eleget tegyünk, melly szerint nem csak tilos volna szaporítanunk rabszolgáinkat, de még azokat is szabadon kellene bocsátanunk, kikkel birunk. De ki fog uraiknak kárpótlást nyújtani a' veszteségért? Talán a' státus? — de elégséges-e erre kincstárunk? Talán az erika? — de lehetséges-e ez neki? Vagy talán, hogy állitólagos igazságot szolgáltathassanak a' rabszolgáknak, jóval nagyobb igazságtalanságot akarnak elkövetni a' tulajdonosokon? 'S ha felszabadítjuk rabszolgáinkat, mit tevők legyünk velök? Közülök kevesen fognak visszatérni hazájokba; tudják, hogy ott még nagyobb terhek nehezednének reájok. Ők nem fognak szent vallásunkra általtérni; ők nem fognak szokásainkhoz simulni, 's a' magunk népe nem fogja magát bémocskolni azáltal, hogy velök házasságra lépjen. Tűrjük-e, hogy koldusok' képében lepjék el utczáinkat, vagy hogy birtokaink zsákmányúl essenek nekik? mert a' rabszolgasághoz szokott emberek nem fognak dolgozni életök' fenntartására, hanem ha kényszerítetnek. — 'S jelen állapotuk valjon mért volna olly sajnálatos? Nem voltak-e ők önnön hazáikban is rabok? Spanyolország, Portugál,

Francziaország és az olasz státusok nemde zsarnokok által kormányoztatnak, kik valamennyi jobbágyaikat, minden kivétel nélkül, rabszolgaságban tartják? Még Anglia is úgy bánik tengerészeivel, mint rabszolgákkal, mert ezek, a' kormány' kénye szerint elfogatnak és hadi hajókba záratnak, hol nem csak arra kárhoztatvák, hogy dolgozzanak, hanem arra is, hogy hadakozzanak, parányi bérért vagy puszta élelemért, melly nem jobb a' mi rabszolgáink' élelménél. Mondhatni-e ennélfogva, hogy állapotuk roszabb, mert kezeinkbe kerültek? Nem; ők csak rabszolgaságot rabszolgaságért cseréltek, 's mondhatnám, a' roszabbat felcserélték a' jobbikért, miután olly országba hozattak, hol teljes fényben sugárzik az Izlám' napja, 's miután itt alkalmuk nyilik, megismerkedniök az igaz hittel, 's halhatatlan lelköket megmenteniök ezáltal. Az otthonn maradottak nem boldogok. Rabszolgáinkat hazaküldeni, annyi volna, mint fényből sötétségbe küldeni őket.

Ismétlem a' kérdést: mit tevők legyünk velök? Hallottam mondatni, hogy a' vadonba szállíttathatnának, hol elég a' föld, miből megélhetnek, 's hol szabad státussá fejlődhetnek. De én attól tartok, hogy nem nagy kedvök leszen a' munkához, ha nem kényszerítetnek, 's hogy tudatlanságuk nagyobb, mintsem hogy jó kormányt alapíthatnának; és a' vad arabok csakhamar alkalmatlankodnának nekik, vagy megrontván, vagy újra rabszolgaságba ejtvén őket, — holott, ha bennünket szolgálnak, minden szükségeikről gondoskodunk, és szelíden bánunk velök. Úgy értettem, hogy a' napszámosok az ő hazáikban roszabbúl laknak, roszabbúl táplálkoznak és öltözködnek, mint ők. Állapotuk tehát nagyobb részt már javúlt, 's további reformra semmi szükség. Életök itt biztosságban van. Itt nem fogják őket katonáknak, hogy egymás keresztyén nyakát szegjék, mint ez napi renden van hazájokban. Ha nehányan azon vakbuzgó őrült bigótok közül, kik nekünk most haszontalan petitióikkal alkalmatlankodnak, rabszolgáikat felszabaditották, ez nem nagylelkűségből történt, nem emberszeretetből, hanem azért, mert érezték vétkeik' súlyát, 's mert azt remélették, hogy illyetén, jócselekedetnek hitt lépés által megmenthetik magokat a' kárhozattól. — Azok csúnyául csalódnak, kik úgy vélekednek, hogy az alkorán roszallja a' rabszolgaságot. Valjon nem bizonyítja-e az itt következő két parancsolat — hogy többet ne említsek — épen az ellenkezőt: „Urak, bánjatok emberségesen rabszolgáitokkal.“ „Rabszolgák, szolgáljátok uraitokat jókedvvel és hűséggel.“ Aztán a' hitetlenek' kifosztása nem tiltathatik ama' szent könyv által, tudva levén belőle, miszerint Isten e' világot 's mindent, a' mi benne van, hű musul-

mánjainak ajándékozta, hogy hóditsák is, élvezzék is. Ezen gyalázatos inditványról, a' keresztyén rabok' felszabadításáról, kár még több szót tennünk; elfogadtatása, földeink' és házaink' értéktelenitése 's annyi jó polgárnak kifosztogatása által közelégedetlenséget fogna maga után vonni, 's lázadásra hiná fel a' birtokosokat, veszélybe hozná a' kormányt, és zavarral tetézné a' zavart. Mindennélfogva nem kétlem, hogy ezen bölcs tanács egy igaz hivekből álló nagy nemzet' kényelmét és boldogságát nem fogja nehány erika' hóbortosságának feláldozni; 's hogy petitiójokat el fogja utasítani."

Az eredmény az volt, mint Martinból értjük, hogy következő végzést hozott a' diván: „Azon tan, miszerint a' keresztyének' kifosztása és rabszolgaságra juttatása igazságtalansággal jár, legalább is kétséges; de hogy ezen státusnak érdeke a' rabszolgaság' folytatását követeli, az világos; — vessük vissza a' petitiót." — 'S ez csakugyan visszavettetett.

És miután hasonló indítóokok, hasonló véleményeket és eltökéléseket szoktak az emberekben előidézni, talán tévedés nélkül jósolhatjuk, hogy az angol parliamentnek bényújtott petitiók a' rabszolgaság' eltörlésére, — más törvényhozásokat nem is említve, — 's az ezen ügy felettei tanácskozások hasonló véget fognak érni."

Nehány nappal e' czikkelynek megjelenése után a' különben is már egy év óta betegágyhoz szegzett aggastyán súlyos nyavalyába esett, és 1790. aprilis' 17-én meghalálozott, életének nyolczvanötödik évében. Elhunyta előtt egy puritánus költőnek verseit az isteni mindenhatóságról idézte. Végszavai ezek voltak: „vessétek fel ágyamat, hogy tisztességesen haljak meg." Epitaphiumul ezt iratá magának: „Franklin Benjamin könyvnyomtatónak teste (mint egy vén könyv' boritéka, mellynek tartalma kiszakítatott, 's mellynek festéke és aranyozása lekopott) fekszik itt, eledelül a' férgeknek; de maga a' munka nem fog elveszni, mert az megjelenendik ismét (ő úgy hivé) új és szebb kiadásban, kijavítva a' szerző által.

CONSTANT.

Constant de Rebecque (Henri-Benjamin) egyike századunk' legjelesebb publicistáinak és bölcselőinek, született Lausanneban (Schweitz) 1767. october' 25-én. Atyja (Sámuel) a' vallási üldözések elől Francziaországnak artoisi grófságából 1605-ben Vaud cantonba menekült hugonotta család' ivadéka, schweitzi ezredes volt Holland' szolgálatában. Anyja, Henriette du Chaudieu, szinte franczia hugonottáktól származott; Benjaminnek születése életébe került neki. Sámuel, ki mint az irodalom' mívelője levelezésben állott Voltairrel, nem volt barátja a' köznevelésnek, 's házi tanitókra bizta gyermekét. Egyikökről ezt olvassuk Constant' emlékirat-töredékeiben: „Hogy általam megtanultassa a' görög nyelvet, feltaláltatta azt velem. Inditványt tett, készítenénk magunknak külön nyelvet, mellyet mások ne érthessenek. Én szenvedelmesen kaptam ez' eszmén. Először is alphabetumot készítettünk, 's ő a' görög betüket fogadtatta el velem; aztán hozzá fogtunk a' szótárszerkesztéshez, 's ezen szótárban mindenik franczia szó helyett a' neki megfelelő görög kifejezés használtatott. Mindez csodálatraméltókép nyomúlt be agyamba, mert feltalálójának véltem magamat. Rövid idő mulva számos görög szavakat tudtam, 's most azon voltam, hogy szabályokat készitsek az általam ekkép teremtett szavak' számára, azaz: megtanultam a' görög grammaticát, a' nélkül hogy sejditettem volna." Benjamin tizenhárom éves volt, midőn atyja az oxfordi collegiumban nézett ki helyet számára; ő itt gyenge kora miatt a' tudományokban nem nagy előmenelt tehetett, de tökéletesen sajátjává tette az angol nyelvet. Az öreg Constant rövid idő mulva Angliából Németországba költözött, 's fiát Erlangenbe vitte tanulmányainak

folytatására, ő maga visszatért Lausanneba, hol 1783-ban Benjamint is újra találjuk. A' vaudi canton ekkortájban erélyesen küzdött a' berni senatus' hatalmaskodásai ellen, 's Constant e' pillanattól fogva esküt ellensége volt minden oligarchiának, halálaiglan. Atyja őt most Edinburghba küldötte iskolai tanulmányainak befejezésére, 's a' lánglelkü ifjú itt Mackintosh, Romilly, Erskine tanulótársaival szoros barátságra lépett.

Még nem volt húsz éves, midön első ízben látta Párist. Atyjának ajánlatára Suard öt szívesen fogadta, 's Constantnak most alkalma volt, az irodalom' több elsőrangú tagjaival (Marmontel, Lacretelle, Laharpe 'sat.) megismerkedni. „Ekkor valószinünek látszott, — így ír Constantnak első fellépéséről Párisban, Pagés de l' Arriége, a' franczia követkamara' egyik jelesebb tagja, — miszerint hibáikat és tévedéseiket sajátjaivá fogja tenni, hogy utóbb, mint amazok, bánkódhassék felettök. De szerencséjére Edinburghban végezvén tanulmányait, a' skót philosophia tetemesen módosította az encyclopaedisták által hirdetett elveket. Ő magával hozta Francziaországba a' függetlenség' szeretetét, melyet whig tanitói Edinburghban beléoltottak. De a' skót iskola a' szabadságban nemcsak természetes vagy philosophiai elvet, hanem törvények által megállapított vagy a' szokás által behozott társadalmi intézkedéseket is látott. Ezen nézet Constantnak összes politicai eljárására eldöntő befolyással volt. A' tisztán franczia iskola a' philosophiában nem annyira az ember' képességeinek és kötelességeinek tudományát látta, mint inkább kimeríthetlen tárházat, hol a' liberum examen fegyert találhat mind az ellen, minek feldöntését czélba vette.“

Constant már ekkor a' „polytheismus történetei“nek irásával foglalkodott, de atyja öt most rögtön magához hitta Brüsselbe, 's béjáratta vele Németországot. A' húsz éves ifjú itt megismerkedett Müllerrel a' híres történetiróval, Kanttal a' philosophiai forradalom' nagy bajnokával, a' Georgia Augustának megannyi hírességeivel 'sat. 's eltanulta tőlök a' békés, a' komoly tanulás' szeretetét, 's a' gondolatok' általánositását.

Az öreg Constant' nevelési rendszere kissé sajátszerü lehetett, de minden esetre ollyas volt, mellyet egyoldalusságról vagy kisszerüségről nem vádolhatni. Most fiával másodízben húzamosabb időt töltetett Párisban, 's miután Benjamin innen Angliába szökött, féligmeddig azon gondolattal, hogy Éjszakamerikába fog költözködni, — épen a' forradalom' kiütésekor udvari hivatalt szerzett neki Braunschweigban, hol a' huszonkét éves ifju férfi házasságra lépvén, 1794-ig tartózkodott.

Nevezetes, hogy Constant a' franczia forradalom' első éveit Braunschweigban tölté, a' Francziaország elleni coalitio' egyik székhelyén, 's tölté mint kamarása azon fejedelemnek, ki 1792-ben vezére volt a' coalitio' seregeinek. Ez' oknál fogva történt, — irja Saint-Beuve egyik jeles czikkelyében, — hogy francziaországi barátjai, kiktől jóformán távol esett, aristocratát akartak benne látni; holott azok, kik ez' években közel állottak hozzá, hajlandók voltak, öt jacobinusnak tartani. Nékünk, kik madame de Charriérehez irott leveleit ismerjük, Constant már ekkor is annak látszik, mi ő azontúl sem szünt meg lenni: természeténél fogva girondista, következetlen, nemeslelkü, ... az embereket megvető, korát felülmuló tapasztalással biró, de ki ezen megvetés' 's ezen tapasztalás' daczára talentumaihoz és szónoklatához méltó szép ügyet keres magának.

1790. december' 10-én ezeket irja barátnéjának:

„Kegyed, úgy látszik, nem szereti a' democratiát. Én is úgy vélekedem, hogy mind ez végre csak álnokság és düh, de én azon álnokságot és dühöt, melly az erősségeket forgatja fel, jobb' szeretem annál, melly a' vadságra oltott barbar ostobaság' nyomorú szülötteit akarja fentartani és megörökíteni. Az emberi nem bárgyunak született, és kópék által vezéreltetik, ez a' szabály; de ha kópék és kópék között kell választanom, inkább a' Mirabeaukkal 's a' Barnavcokkal tartok, mint a' Saintinekkel és Bretcuilekkel. Vajmi jól esnék, ismét Párisban lehetnem, 's csupa bánat vagyok, ha meggondolom, hogy midőn ott voltam, olly fonák hasznát vettem időmnek, pénzemnek és egészségemnek.

..... Braunschweigi életem egészen elbutít. Képzelhetlenül restté váltam, 's csupa restségből üzök füzök hol egy, hol más eszmét. Szeretném Voltaire' tevékenységét sajátommá tenni. Ha választhatnék az ő tevékenysége 's az ő géniusa között, amazt fognám választani. Meglehet, hogy elérem e' czélt, ha nem kell többé mindegyre pörlekednem, ha nem bánt annyi aggodalom. De látom, én a' körülményeket vádolom, hogy mentséget találjak gyarlóságaimnak. Ha az ember tevékeny, akkor tevékeny minden viszonyok között; 's ha az ember lusta és hol ide hol oda kapkodó, mint én, akkor szinte illyetén marad minden viszonyok között. Isten kegyeddel. Irjon nekem, kérem, egy hosszú hosszú levelet. Küldjön nekem nectárt; én port küldök, de mit tegyek, ha nincsen egyebem. Csupa por vagyok. Minthogy végre is azzá leszen az ember, semmi kár, ha mindjárt azzal kezdjük."

Másfél évvel utóbb így ír:

„Kétszáz mérföldnyire innen, azon argumentum, hogy Braunschweigban vagyok, hatalmasan tönkre teheti az én állitólagos jacobinismusomat, — szívesen hiszem. Ha az emberek tudnák, hogy távol tartom magamat az udvartól, hogy lakásomat csak akkor hagyom ide, mikor sétálni, vagy Mabillon asszonyság' látogatására megyek, hogy sehová sem hívnak meg, hogy még csak nem is szolgáltatják magokat általam az udvarnál, szóval, hogy úgy vagyok itt, mint ha itt sem lennék, 's hogy az ildomos democraták nem akarnak velem találkozni, nehogy a' jacobinismus' gyanujába jöjenek, — ezen argumentum talán még nagyobb hatásu fogna lenni."

1792. november' 5-én költ levelében ezt olvassuk:

„Seregeink (a' braunschweigi herczeg' vezérlete alatt állott coalitionalis sereget érti) visszaérkeznek, de nem azonképen mint indúltak volt. Longwy és Verdun — egyebet úgy sem foglaltak el — a' francziák' kezében vannak ismét, és húszezer ember 's huszonnyolcz millio forint kirepült az ablakon, minden haszon nélkül. Midőn azt mondom: minden haszon nélkül, — csalódom; mert békét fognak kötni, 's ez nagy jótétemény. Re-

mélem, hogy a' Rolandféle párt, mellyet én bálványozok, össze fogja taposni a' Maratokat, a' Robespierreket, 's a' többi párisi viperákat." — — —

1793-ban hosszú, kínos küzdelmek után elvált nejétől. 'S ekkor már nem volt többé maradása Braunschweigban. 1794-ben ismét Lausanneban találkozunk vele. Ekkor ismerkedett meg Staëlnével, „ezen magasabb lénynyel, — mint egyik levelében irja — minő egy-egy században talán csak egy születik. A' kik hozzá közeledhetnek, megismerkedhetnek vele, 's barátjaivá válhatnak, azoknak más boldogságra nincs szükségök."

Francziaországot a' directorium kormányzotta; a' terrorismus' vésznapjai után új életre látszott ébredni minden. Constant Párisba sietett a' fellegekből előtörő napfény' üdvezlésére. Mint a' vallási üldözéseknél fogva Francziaországból kiköltözött család' ivadéka teljesjogu francziának ismertetett az új alkotmány által. Daunou, Louvet, 's többen, kik a' republicanismus' elveihez annyi csalódás után is hívek maradtak, örömmel fogadták öt körükbe.

Párisban ekkor a' hôtel de Salmban egy nagyhatásu politicai clubb tartotta volt üléseit. Constant ezen clubb' tagjává lett. Kellemes magaviselete, az, mit Pagès az elme' coquetteriájának mond, 's az élő szó' azon kezelése, mellyet Staëlné az ő „bámulatos társalkodásának" nevezett, rövid idő alatt számos barátokat szerzettek neki. Stylusának elegantiája, sokoldalu ismeretei, fínom dialecticája, philosophiai felfogása, 's ezeknek kiséretében gazdag világismerete öt a' politicai proscenium' legjelesebb egyéniségei közé sorozták, 's az irigység és gyülölködés' daemonai e' pillanattól kezdve nyomában volt halálaiglan.

Ez így szokott lenni mindig és minden viszonyok között, 's az ember végre azt hiszi, hogy ennek így k e l l lenni.

Első munkája féligmeddig a' directorium' apologiája volt. Czíme: „d e l a f o r c e d u g o u v e r n e m e n t e n F r a n c e e t d e l a n é c e s s i t é d e s ' y r a l l i e r" (a' kormány' erejéről Francziaországban, 's a' szükségről ezen kormányhoz csatlakoznunk) világosan mondja ki irányát. Ezen munkáját rövid idő

mulva két újabb követte, az egyik: „des reactions politiques“ (a' politicai visszahatásokról) nehány évvel ezelőtt magyar fordításban is jelenvén meg, ismeretes leszen az olvasó előtt, — a' másik, e' czímmel: „des effets de la terreur“ (a' terrorismus' eredményeiről) amannak előszóul, bevezetésül szolgálhatott volna, 's utóbb, — a' második kiadás' alkalmával — csakugyan nagy részben beléje olvasztatott. Constant ugyanazon tanokat hirdette e' munkákban, mellyeknek tolmácsa volt a' hôtel de Salmban, a' royalismust és restauratiót hirdető Clichyféle clubb ellenében egy részről, 's ellenében a' terrorismus' apostolainak a' másik részről.

A' directorium alatt egészen sajátságos állása volt Franczia-országnak.

Helyesen jegyzé meg napjainkban egy spanyol minister, miszerint már maga a' név: „directoire exécutiv“ arra mutat, hogy a' forradalom hanyatlófélben volt. A' három korábbi időszak „népgyülés“-től kölcsönzötte volt nevét (assemblée constituante, assemblée législative, convent), a' negyedik: „kormány“-nak neveztetik. Francziaországnak alkotmánya a' directorium' idejében monarchiaiabb volt az 1791-dikinél, 's a' directorium nagyobb hatalommal volt felruházva, mint XVI-dik Lajos a' constituante' alkotmányánál fogva, de ezen két körülmény még nem lehetett elégséges arra, hogy Francziaország azon jótéteményekben részesüljön, mellyeket 1789. óta hijába keresett. A' pártdüh rövid idő mulva aláásta a' kormányt, 's ez nem levén a' szükséges hatalommal alkotmányilag felruházva, hatalmat és támaszt az alkotmányon kívül keresett magának. A' royalistapárt, felütvén fejét, a' szabadság' nevében tért követelt magának, mellyen kifejlődhessék; a' kormány 's a' respublica a' szabadság' nevében tagadták meg a' szabad mozgalmat a' royalistáktól. Staëlné, ki ez' időtájban ismét Párisba érkezett, 's itt nem csak nézője volt az eseményeknek, hanem socialis helyzeténél fogva befolyást is gyakorolt reájok, — Considérations sur la révolution française czímü munkájában ekkép nyilatkozik e' tárgyban: „Sa-

játszerü contrastnál fogva a' royalistapárt a' respublicai elvekre hivatkozott, a' sajtószabadságra, a' szólásszabadságra, 's valamennyi egyéb szabadságokra, de mindenek felett arra, hogy megbuktathassa a' directoriumot; a' néppárt ellenben a' körülményeket kivánta számba vétetni, 's védelmezte a' forradalmi intézkedéseket, mellyek pillanatnyi támaszúl szolgáltak a' kormánynak. A' republicanusok kénytelenek voltak önnön elveiket megtagadni, látván, hogy ezeket ellenök fordítják; 's a'royalisták republicánus fegyverekkel küzdöttek a'respublica ellen. A' fegyvereknek ezen feleserélése viadalközben más alkalommal is fordult elő azóta: valamennyi kevesebbség az igazságra hivatkozik; 's az igazság a' szabadság. Csak azon párt' értékét mérhetni az általa bévallott tanokhoz, mellyerősebb a' többinél."

Constant a' pártokon kívül fogott helyet, midőn e' szavakkal fordult a' küzdőkhez:

„Ha a' visszahatás borzasztó és gyászos egy dolog, kerüljétek ki az önkényt, mert ez szükségképen maga után vonja a' visszahatásokat; ha az önkény pusztító csapás, kerüljétek ki a' visszahatásokat, mert ezek ruházzák fel hatalommal az önkényt; végre, ha biztosítani akarjátok magatokat mind a' visszahatások, mind az önkény ellen, gyülekezzetek az elvek körül, mert egyedül ezek menthetnek meg benneteket amazok elől.

Tartós nyugalom csak az elvek' rendszerének lehet eredménye. Csak ez szolgálhat erős védfalúl a' politicai izgalmak ellenében.

Mindenütt, hol a' bébizonyító okoskodás felszólal, elvesztik hatalmukat a' szenvedelmek, 's odahagyják a' bizonyosságot, hogy olly tárgyat erőszakolhassanak, melly még nem hozatott tisztába.

A' rabszolgaság, a' hübériség már nem idéznek elő háborút közöttünk. A' babona — vallási szempontból felfogva — szintén csaknem mindenütt védi magát, nem hogy megtámadólag léphetne fel.

Az öröklött szabaditékok még egymás ellen lázítanak bennünket, mert az elvek, mellyek ezen szabaditékokat kizárják, még nem ruháztattak fel mind azon kiviláglással, mellyre képesek. Az emberek egy század mulva azonképen fognak szólani felőlök, mint mi jelenleg a' rabszolgaságról. Ezen kérdés is meg fogott menekülni a' zajongó szenvedelmek

elől. A' melly mértékben megállapodnak az elvek, azon mértékben nyugszik le a' düh; mihelyest amazok diadalmaskodtak, uralkodásra kap a' béke.

A' dühös, vérengző, vad szenvedelmek szemünk' láttára vonúlnak vissza; az egyénekkel szemközti gyakran diadalmaskodva, de mindig legyőzetve az igazságok által, fogcsikorgatással hátrálnak mindenik új korlát elől, látván hogy ezt azon haladó és szabályos rendszer rakja elejökbe, mellynek fokonkinti bétetőzése a' természet' ellenállhatlan akarata, a' dolgok' erejének kikerülhetlen eredménye, 's a' szabadság' valamennyi barátjainak reménye és vigasztalása.

Ezen rendszer, mellynek fejlődését a' forradalmak siettetik, különbözik magoktól e' forradalmaktól, valamint a' béke különbözik a' háborútól, valamint a' diadal különbözik a' csatától.

Politicai számvetések, mellyek szabatosságuk által a' mathematicai és physicai tudományokat megközelítik, — ingadozhatlan alap az országos institutiók' számára, — az egyéni jogoknak tényleges garantiája, — a' birtok' biztossága, — irány és ösvény a' felé, mire szert tenni szándékunk, — az emberek' teljes függetlensége, — feltétlen engedelmesség a' törvények iránt, — valamennyi tehetség', valamennyi személyes képesség' versenyzése, — eltöröltetése azon igazságtalan hatalmaknak, azon agyrémes megkülönböztetéseknek, mellyek sem a' közakaratban, sem a' közérdekben nem alapulván, a' bitorlás' színében látatják birtokosaikat, — az egésznek harmoniája, — a' részeknek megállapodottsága, — világos theoria, — óvatos gyakorlat, — ezekből állanak az elvek' rendszerének jellemvonásai.

Ez a' közjólétet kapcsolatba hozza a' magánboldogsággal. Ösvényt nyit a' géniusnak, 's védi a' szegénynek tulajdonát. Századokra hat ki, 's a' pillanat' convulsiói hatásnélküliek ellenében. Igaz, még gyászos rengéseket idézhetünk elé, ha néki ellentállunk. De mióta az emberi szellem haladásnak indúlt, 's mióta mozgalmait bélajstromozza a' sajtó, azóta a' vad népek' bérohanása, a' zsarnokok' coalitiója, az előítéletek' felizgatása nem képesek azt hátráltatni. Szükséges, hogy a' világosság kiterjedjen, hogy az emberi faj egyenlővé váljék és emelkedjék, 's hogy az egymást követő, egymás után sírba hulló ivadékok' mindegyike fényes nyomot hagyjon maga után, a' valóság' ösvényének jeléül."

Constant még a' kiábrándulás' napjaiban is magas szempontból fogta fel a' forradalmat, de irótársainak nagyobb része távolról sem osztozkodott nézeteiben. Érdekes látnunk, mint jellemzi

Constant azon publicistákat, kik a' directorium' idejében felvont vitorlákkal eveztek a' „régi jó idö“ felé.

„Midön a' girondisták a' respublicának megalapitását tüzték ki magoknak czélul, — így ir, — akkor egy sereg erényes polgár rájok kiáltott: az anarchia nyomotokban van, az anarchia kezet fog veletek, az anarchia fel fog falni benneteket. De mind hijába; vállalatuk' hevében nem látták a' veszedelmeket, nem látták a' szörnyeket, mellyek borzasztó tartalékseregöket képezték. Ők megalapitották a' respublicát, 's a' vad bércz (— a' montagne, a' convent' emergumenjei —) ezt alapitói fölébe döntötte.

Mai nap' ugyanez történhetnék meg, épen ellenkező értelemben. Azon irók megett, kiknek szándéka tiszta, de kik keserü emlékezetek' vagy túlságos scrupulusok' befolyása alatt állanak, működik messzébb ható czélzatokkal, jobban válogatott eszközökkel, következetesben végrehajtott tervekkel egy párt, melly természeténél fogva montagnard, de montagnard forradalomelleni értelemben.

Azon embereket, kikből e' párt alakúl, távolról sem vádolhatni következetlenségről. Őket nem mondhatni a' szabadság' apostatáinak. Ők sohasem szövetkeztek vele, ők egyetlenegy lépést sem tettek e' nemes és veszedelmes pályán.

Mindenkor szük véleményekvagy még szükebb érdekek által kormányoztatva, állandó hivei a' szolgaelmüségnek; a' monarchia' idejében árulkodói a' philosophusoknak, panegyristái a' türelmetlenségnek, apologistái szent Bertalan' éjének; a' respublica' alapitása óta egynek korlátlan hatalma mellett buzgólkodók, 's kevélykedők azon büntettekkel, mellyek a' forradalmak' legigazságosbikát bémocskolták, — jelenleg nagyfennen gyászos tapasztalást hoznak támaszúl alávaló theoriájoknak. Elönkbe tálalják állitólagos jóslataikat. Vad örömmel számlálják a' hazájokon ejtett sebeket. Franczia ország' csapásaiban nem látnak egyebet, mint aljas rendszereik' megannyi bizonyitékait. Gyülöltetve jövendöléseik miatt, 's még gyülöletesbek örvendezésök miatt, új sophismákat vonnak ki azon szerencsétlenségekből, mellyeket sophismáik által okoztak volt. Mert ellentállást hirdettek szükséges javitásokkal szemközt: ezen javitások helyett szakadásokat idéztek elő; 's mintha az volna örökös végzetök, hogy mindent a' mi jó, elmérgezzenek, és mindent, a' mi rosz, előteremtsenek, — miután ellentállottak a' javitásoknak, most már ellenzik az épitést.

„. . . . . Ha ezen borzasztó rendszer diadalmaskodnék, nem volna hosszavége a' proscriptiónak. . . . . Szégyen, gyalázat! vannak emberek Franciaországban, kik elleneink' büntetteiket megtapsolják, azon büntetteket, mellyek nemcsak a' szerencsétlenség ellen, hanem az aszszonyi önfeláldozás, a' hitvesnek, a' gyermeknek pietása, 's mindaz ellen intézvék, mi a' legvadabb szörnyeket is könyörületre birná. Gyáva hírlapok azzal tetézik gyalázatosságukat, hogy olly czudarságok mellett szólalnak fel, mellyeknek nincsen párjok, mellyek nem tűrnek mentséget, 's mellyek a' milly jogtalanok, olly szemtelenek egyszersmind. Bailly, Condorcet, Vergniaud, ezen tiszteletes árnyékok, ezen halhatatlan nevek rendre gyaláztatnak olly irók által, kik hóhéraik' zsoldjában állottak hajdanta. Vannak emberek, kiknek szive nem ismer könyörületet. Számüzés, börtön, vérpad, a' legyőzött pártok' valamennyi szerencsétlenségei csak vad örömet keletkeztetnek lelkökben. Addig is, míg a' diadal' gögjét ízlelhetnék, a' kegyetlenség' magasztaltságát élvezik. Ők eltépik a' holt testeket, ők lábbal tapossák a' hamvakat, ők szentségtelenítik a' sírokat . . . . . ."

A' directorium' többsége magát jogositottnak vélte a' demagogok' merényei 's a' royalisták' áskálódásai ellen alkotmányellenes eszközökkel is fellépni, 's hogy a' kormány' ellenségeit mindenszerte sújthassa, az ötszázak' tanácsából negyvenegy, az öregek' tanácsából tizenegy tagot rendelt deportáltatni. Harminczkét hirlap' szerzőit (összesen százhúsz fej) hasonló sors érte; negyvennyolcz megyének választásai megsemmisítettek.'sat.

Számos évekkel utóbb Constant' politicai ellenei a' felebb említett munkákban felhivást akartak látni a' legvadabb, a' haladék nélkül békövetkezett önkényre; ma illyesmit senkisem keres, senkisem talál bennök. „Ezen törvénytelen eljárás — így nyilatkozott Constant 1815-ben a' directorium' proscriptióiról — azt eredményeztette, mi valamennyi törvénytelen eljárás' eredménye szokott lenni: kormányzók és kormányzottak között a' bizodalom' végszikrája is eltünt. Amazok érezték, hogy hatalmuk megszünt törvényes lenni, emezek csak gúnyt láttak az alkotmányos formák' azon töredékeiben, mellyeket a' kormány megtartani látszott." Legparányiabb okunk sincsen hinni, hogy 1797-ben más világi-

tásban látta volna e' tárgyat. Semmi kétség, ő polgári haragjának egész élével bélyegezte a' reactio' embereit, mint imént olvastuk, de ő nem hívta fel önkényre ellenök a' kormányt, mellyet tartósnak, erősnek ohajtott, 's mellyről tudta, hogy szükségképen új forradalmat idéz elő, ha a' dictatura', nem a' törvényesség' formáiban nyilatkozik.

Midön Bonaparte 1799-ben a' directoriumot megbuktatta, Constant a' tribunatus' tagjává lett. Ő egyike volt azon híveknek — így szól a' „biographie universelle des contemporains" — kiket az első consul a' már nem létező közszabadságok' védelmére felhívott, és a' fiatal publicista engedett e' meghivásnak, mert nemes bizodalmában úgy vélekedett, hogy a' tribunusi szék több leszen hiú bútornál, hogy azon hasznos szolgálatot tehet hazájának. Ő egyike volt a' tribunatusi kevesebbség' legerélyesebb tagjainak, kik azon voltak, hogy a' forradalom' politicai szerződéseinek legalább néhány rongyait menthessék meg. 1800. januariusban ellenezte a' már is a' császárság' számára működő státustanács' bitorlásait. Ugyanazon év' végével küzdött a' specialis törvényszékek' alapitása ellen, mellyekben a' forradalmi törvényszékek' hasonmását látta, 's panegyrist mondott az angol juryra, a' tribunatus elébe terjesztett törvényszéki institutio' dicsőséges ellentétére. Függetlensége minden alkalommal tünt ki. Őt az első consul' dicsősége a' mint el nem vakíthatta, úgy meg sem rémíthette. Ő nem tartozott azon ezer és ezer apostaták közé, kik a' szabadság' oszlopát félrelökték, hogy talapzatán hely juthasson a' győzelem' symbolumának, 's így természetes, hogy egyike volt azoknak, kiket Bonaparte 1802-nek elején a' megfélemlett senatus által tribunusainak sorából kiküszöböltetett.

A' tribunatus' szónokszékéből számüzött ellenzék Staëlnénak salonjába vonult, de az első consul itt sem türte, 's a' házi asszonynak értésére adatta, hogy az ő politicai és irodalmi ízlésének a' külföld jobban fog megfelelni mint Francziaország, 's különösen Páris. Constant hív maradt barátnéjához, 's Weimarba követte őt, hol Goethével és Schillerrel közelebbről megismer-

kedvén, az utóbbinak Wallensteinját francziára fordította, 's jeles bévezetést irt elébe, melly a' franczia 's a' német dramaturgia közötti különbséget tárgyalja. 1808. körül Göttingenben telepedett le, 's Hardenberg porosz ministernek egyik rokonával házasságra lépett. Több éveken keresztül most csaknem kirekesztöleg a' vallások' természetének és történeteinek nyomozásával foglalkodott, — olly tárgy, melly öt már első ifjuságában magához lánczolta, 's mellyre életének minden szakaiban visszavisszatért. Studiumainak eredményeit két nagyszerü munkában, mellyeknek egyike e' czím alatt: de la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements" (a' vallás' forrásáról, formáiról és fejleményeiről) 1823-25-ben jelent meg, másika, e' czímmel: „du polytheisme romain" (a' római polytheismusról) halála után bocsátatott közre, — hagyta az utókorra. Dicsőbb munkákat nem ismerek e' nemben, de e' helyett czélomhoz híven azon nézetek' közlésére kell szorítkoznom, mellyek e' tárgyban, napjaink' politicájára alkalmazva, „Politique constitutionelle" czímü publicistai kézikönyvébe illesztettek általa. Felbontom a' chronologiai rendet, mert e' munka csak nehány évvel utóbb jelent meg, midőn Constant a' német földről már visszatért Francziaországba; de a' mennyiben több rendbeli dolgozataiban azon vallomását találom, hogy vallásbeli nézetei életének ezen időszakában állapodtak meg végkép, nem tartok tőle, hogy az itt következő czikkely felbontaná a' belrendet.

Vallás' dolgában — így ír — az egyetlenegy józan szabály: a' cultusok' teljes szabadsága.

Találkoztak, kik napjainkban a' szorosan vett vallási türelmetlenség' helyébe, mellyet az eszmék' haladása háttérbe szorított, némi polgári türelmetlenséget szerettek volna léptetni, 's a' türelmetlenség' ezen új nemének támogatására gyakran történt hivatkozás Rousseaura, ki a' szabadság' valamennyi eszméit szerette, és kit ürügyül használt a' zsarnokkény' mindenik neme.

Van egy tisztán polgári hitvallás — így szól Rousseau, — mellynek

czikkelyeit a' felség alapítja meg, nem ugyan mint vallási dogmákat, e' szónak szorosabb értelmében, hanem mint a' sociabilitas' érzelmeit. Ő senkit sem kötelezhet, hogy ezen dogmákat higye; de neki joga van, a' státusból számúzni mind azokat, kik nem hiszik e' dogmákat. Ő számúzheti őket, nem mint istenteleneket, hanem mint insociabilisokat.

Eddig Rousseau a' contrat social' negyedik könyvének nyolczadik fejezetében.

De mit értsek azon státus alatt, melly meghatározza, minemü érzelmeket kellessék táplálnom kebelemben? Mi haszna, ha a' felség nem szabja ugyan elömbe, hogy mit higyek, de büntet azért, mert valamit nem hiszek? Mi haszna, hogy nem fenyit engem mint istentelent, de fenyít mint insociabilist? Mi haszna, hogy a' közhatalom nem avatja be magát theologiai subtilitásokba, ha másrészről olly hypotheticus erkölcstanból indúl ki, melly nem kevésbé subtilis, 's melly szintolly távol esik természetes jogkörétől?

Én a' szolgaságnak semminemü rendszerét sem ismerem, melly gyászosabb tévedéseket törvényesített volna, mint a' contrat social' örökös metaphysicája.

A' polgári türelmetlenség szintolly veszedelmes, még fonákabb, 's kivált még igazságtalanabb, mint a' vallási türelmetlenség; szintolly veszedelmes, mert eredményei, más ürügy alatt, ugyanazok; — fonákabb, mert nem indokoltathatik a' meggyőződés által; — igazságtalanabb, mert a' rosz, mellyet okoz, reá nézve nem kötelesség, hanem puszta calculus.

A' polgári türelmetlenség ezer formában jelenik meg, 's menhelyre menhelyet keres, hogy az okoskodás ne érhesse őt utól. Ha az elvre nézve legyőzted, vitatkozni kezd az alkalmazás felett. Ollyas emberek, kik harmincz század óta üldöztettek, — szemünk' láttára, fülünk' hallattára azt mondották a' kormánynak, melly őket hosszú proscriptiójok alól felmentette: hogy ha mindjárt szükséges, miszerint több positiv vallás létezzék valamelly státusban, — nem kevésbé szükséges akadályoznunk, hogy az elszenvedett felekezetek új felekezetekre ne oszoljanak. *) De mindenik elszenvedett felekezet valjon nem alosztálya-e valamelly régiebb felekezetnek? 'S milly czímmel vonhatná meg a' leendő ivadékoktól azon jogokat, mellyeket maga követelt magának a' mult ivadékok' ellenében?

Az ember valahogy' csak érti a' türelmetlenséget, ha ez ugyanazon hitvallást szabja mindenkire; illyenkor legalább következetes magával.

*) A' zsidók' beszéde a' franczia kormányhoz, Napoleon alatt.

Azt hiheti, hogy ez' úton az igazság' sanctuariumába zárhatja az embereket; de midőn két vélemény engedtetik meg, akkor, miután egyikök szükségképen hibás, felhatalmazni a' kormányt, hogy mindeniknek híveit kényszeríthesse, miszerint illető felekezetök' véleményében azontúl is osztozkodjanak, ... annyi, mint világosan felhatalmazni a' kormányt: hogy a' tévedésnek segédére kelhessen.

A' cultusok' teljes szabadsága szintolly hasznos a' vallásnak, mint a' hogy' összehangzó az igazságszolgáltatással.

Ha a' vallás mindig tökéletesen szabad marad, úgy hiszem, mindig csak tisztelet' és szeretet' tárgya lett volna. Nem képzelhetni olly bizarr fanatismust, melly a' vallást magában véve gyűlölet' vagy roszakarat' tárgyává tehetné. Nekem úgy látszik, hogy ezen folyamodása a' boldogtalannak egy igazságos lényhez, a' gyengének egy jó lényhez, csak érdeket és rokonszenvet gerjeszthet még azokban is, kik chimaerát látnak benne. Azt, ki a' vallás' összes reményeit tévedéseknek tartja, még másoknál is inkább fogja meghatni ezen egyetemi találkozása valamennyi szenvedő kebelnek, a' fájdalom' azon esdekléseinek, mellyek a' föld' minden részeiből a' könyörületlen ég felé emelkednek, hogy válasz nélkül maradjanak. . . . . .

Szenvedéseink' forrásai nagy számmal vannak. A' hatalom megronthat, a' hazugság rágalmazhat bennünket; a' társaság', ezen mesterkélt társaság' kötelékeit fájlaljuk; a' könyörületlen természet szerelmünk' tárgyaiban minnenmagunkat sújtja; felénk közeledik az öregség, ezen komoly és ünnepélyes időszak, midőn a' tárgyak elborúlnak és hátra látszanak vonúlni, midőn némi hidegség 's némi homály terjedez mindenre, a' mi bennünket környékez.

Mind ezen fájdalmak ellen vigasztalásokat keresünk mindenütt, 's tartós vigasztalásaink kivétel nélkül vallásiak. Midőn az emberek minket üldöznek, akkor némi menhelyet keresünk magunknak túl az embereken. Midőn legkedvesebb reményeinket, az igazságot, a' szabadságot, a' hazát látjuk eltűnni, akkor azzal hízelkedünk magunknak, hogy létezik valahol egy lény, melly nekünk be fogja tudni, hogy századunk' daczára hívek maradtunk az igazsághoz, a' szabadsághoz, a' hazához. Midőn egy szeretett tárgy' vesztén bánkódunk, akkor hidat verünk az örvény felett, 's gondolatban átkelünk rajta. Végre, midőn az élet kisiklik kezünkből, szárnyallunk más élet felé. E' szerint a' vallás, lényegénél fogva, hű társa, elmés 's fáradhatlan barátnéja a' szerencsétlenségnek.

De ez még nem minden. A' szerencsétlennek vigasztalásul szolgáló

vallás egyszersmind érzelmeink' legtermészetesbike. Valamennyi physicai érzéseink, valamennyi erkölcsi érzeményeink tudtunkon kívül felelevenítik szivünkben. Minden, a' mi nekünk határtalannak látszik, 's mi a' végtelenség' eszméjét költi fel bennünk, az égnek képe, az éj' nyugalma, a' tenger' messze terjedelme, minden a' mi gyengédséget vagy elragadtatást költ fel lelkünkben, annak tudata, hogy erényes cselekedetet követtünk el, hogy nemeslelküleg feláldoztuk magunkat, hogy bátran szembeszállottunk a' veszedelemmel, hogy másnak fájdalmát elemeltük vagy enyhitettük, minden a' mi lelkünk' fenekén felkölti az emberi természet' öselemeit, a' gonoszság' megvetését, a' zsarnokság' gyülöletét, mind az táplálatul szolgál a' vallási érzelemnek.

Ezen érzelem közel jár valamennyi nemes, gyengéd és mély szenvedelmeinkhez; azonképen mint e' szenvedelmekben, úgy benne is némi mysterium rejlik, mert a' közönséges józanész ezen szenvedelmek' egyikét sem magyarázhatja meg magának kielégitőleg. A' szerelem, ezen kizárólagos cultusa egy lénynek, melly nélkül sokáig lehettünk el, 's mellyhez annyian hasonlítanak; a' hírvágy, ezen szomja a' dicsőségnek, melly halálunkat túlélje; az éldelet, mellyet magunk' feláldozásában találunk, ezen éldelet, melly önnösségünk' szokásos ösztönével ellenkezik; a' melancholia, ezen ok nélküli bú, mellynek fenekén általunk nem analysálható kéj rejlik; ezer egyéb érzelem, mellyeket le nem irhatni, 's mellyek határozatlan bényomásokkal és zavaros izgalmakkal töltik el lelkünket, okoskodás' utján nem magyaráztathatnak meg; a' vallási érzelemmel rokonok mindnyájan. Mind ezen dolgok kedvezőleg hatnak az erkölcsiség' fejlődésére, kiléptetik az embert érdekeinek keskeny köréből, 's visszaadják a' léleknek azon elasticitást, azon gyengédséget, 's azon magasztaltságot, mellyet a' mindennapi élet' szokása és szükségei elfojtanak bennünk. A' szerelem a' szenvedelmek' legvegyesebbike, mert meghatározott éldeletet tűz ki magának czélul, mert ezen czél hozzánk közel fekszik, 's rokon az önnösséggel. A' vallási érzelem, épen az ellenkező okoknál fogva, a' minden szenvedelmek' legtisztábbika. Nem tünik el az ifjusággal, 's néha még erősbül az éltesebb korral, mintha a' végett adományozta volna nékünk az ég, hogy életünk' legpusztább szakában vigasztalásunkra szolgáljon.

Egy lángeszü férfiú azt mondotta, hogy ő a' belvederi Apollonak, vagy egy raphaeli festménynek látására jobbá válik. 'S csakugyan van valami a' szépnek szemléletében, mi bennünket különválaszt minnenmagunktól, éreztetvén velünk, hogy a' tökély többet ér nálunknál, — 's mi

ezen meggyőződés' segédével, ideig óráig érdekeink fölébe emelvén bennünket, felkölti bennünk az áldozás' erejét, ezen forrását valamennyi erénynek. Van valami a' megindulásban, akármi legyen ennek oka, mi vérünket sebesebben kerengteti, mi bizonyos jólétet szerez nékünk, melly erőink' és lételünk' érzelmét kettőzteti; 's melly ezáltal rendes hajlamunkat felülmuló nagylelküségre, bátorságra és rokonszenvre képesít bennünket. Még a' megromlott ember is jobb, midőn megindult, 's addig míg megindult.

Nem akarom mondani, hogy a' vallási érzelem' hijánya az erkölcsiség' hijányára mutat mindenik egyénben. Vannak emberek, kiknek főrészét az elme teszi, 's kiknél ez csak tökéletes kiviláglásnak hódol. Ezen emberek rendesen mély eszmélkedésekkel foglalkodnak, 's a' tanulás' élvezetei vagy a' gondolkozás' szokása megóvják őket az erkölcsrontó kisértetek' jóval nagyobb részétől; ezek, igen is, szigorú erkölcsiségre képesek: de a' közönséges emberek' tömegében a' vallási érzelem' hijánya, — nem származván nálok illyetén okokból, — nézetem szerint igen-igen gyakran kiaszott szívre, híg velőre, parányi és nemtelen érdekekbe merült lélekre 's a' képzelődés' nagy termékellenségére mutat. Kiveszem azon esetet, midőn az üldözés felingerlette ez' embereket. Következménye az üldözésnek, hogy parancsai ellen fellázadunk, 's illyenkor megtörténhetnék, hogy érzékeny de büszke emberek, felháborodván a' reájok tukmált vallás ellen, vizsgálódás nélkül mindent visszavetnek, mi a' vallás' körébe esik; ezen kivétel azonban csak a' körülmények' eredménye levén, semmiben sem módosítja az általános thesist.

Egyes felvilágosodott embert, ha azt hallom felőle, hogy nem ismeri a' vallási érzelmet, nem fogok e' miatt mindjárt rosz embernek tartani; de olly népről, melly ez' érzelemre képtelen volna, azt tartanám, hogy nagybecsü tulajdontól van megfosztva, 's hogy a' természet mostoha volt iránta. Ha engem valaki arról vádolna, hogy nem határozom meg kellő szabatossággal, mit értek a' vallási érzelem alatt, azt fognám tőle kérdezni: mint lehessen szabatos értelemhatározatát adni erkölcsi sensatióink' azon határozatlan és mély részének, melly már természeténél fogva a' nyelv' minden erőködéseit megszégyeníti. Mint fogjuk érteményezni azon hatást, melylyel egy sötét éj, egy ős erdő, a' romok között vagy sírok felett nyöszörgő szél, a' végigláthatlan óczeán van reánk? Mint fogjuk érteményezni azon megindulást, mellyet Osszián' énekei, szent Péter' temploma, a' halál feletti elmélkedés, a' hangok' vagy a' formák' harmoniája költenek fel bennünk? Mint fogjuk érteményezni az ábrándo-

zást, a' lélek' ezen bennső meg-megreszketését, midőn rejtélyes zavarban összegyülnek és egymásbavegyülnek az érzékek' 's a' gondolat' öszves erői? Mind ezen dolgok' alján religio van. Mind a' mi szép, mind a' mi bennső, mind a' mi nemes, rokon a' religióval.

Ez a' középpont, mellyben az idő' hatásának 's a' gonoszság' erejének felette összegyülnek az igazság', a' szerelem', a' szabadság', a' könyörület' valamennyi eszméi, mellyekből az emberi nem' méltósága alakúl ezen egynapi világban; a' religio mind annak a' mi szép, nagy és jó, állandó traditiója a' századok' czudarságán és gazságán keresztül; az örök szózat, melly tulajdon nyelvén felel az erénynek; felebbhivása a' jelennek a' jövendőhöz, a' földnek az éghez; ünnepélyes menedéke valamennyi elnyomottaknak bármilly viszonyok között; végreménye az ártatlanságnak, ha feláldozzák, a' gyengeségnek, ha lábbal tapossák.

Honnan van az tehát, hogy ezen hív szövetséges, ezen szükséges támasz, ezen egyetlenegy szövétnek a' bennünket környező sötétségnek közepette, századról századra, gyakori és dühös megtámadásoknak volt kitéve? Honnan az, hogy ellenei csaknem mindig a' legfelvilágosodottabb, a' legfüggetlenebb, a' legtanultabb osztályhoz tartoztak? Onnan, mert az emberek kivetköztették természetéből a' vallást, mert a' boldogtalant ezen vég menhelyében, lételének e' legbennsőbb sanctuariumában is üldözték: a' vallás a' közhatalom' kezében fenyegető institutióvá alakúlt át. Miután szenvedéseink' jóval nagyobb részét 's épen a' legéleseb-beket teremtette, azt követelte magának a' hatalom, hogy még arra nézve is parancsolhasson az embernek, miképen vigasztalódjék. . . . . .

Midőn a' türelmetlenség az erőszakot a' hit mellé helyezte, akkor a' bátorság a' kétely mellett talált helyet; a' hivők' dühe felmagasztalta a' hitetlenek' hiuságát, 's ez' úton arra jutott az ember, hogy érdemet látott olly rendszer' elvállalásában, mellyet természetes viszonyok között szerencsétlenségnek tekintett volna. Az üldözés felhívja az ellentállást. A' hatalom, midőn valamelly vélemény ellen fenyegetődzik, ezen, bárminemü véleménynek nyilvánitására ingerli mindazokat, kik önnérzettel bírnak. Az emberben némi lázadási elv rejlik minden elmebeli erőszak ellen. Ezen elv egész' a' dühösségig mehet; forrásul szolgálhat számos gonosztetteknek, de rokon minden nemes érzelemmel lelkünk' mélyében.

Engem nem egyszer gyász és bámulat fogott el, midőn az elhirhedt „système de la nature"-t olvastam. Ezen húzamos dühe egy aggastyánnak, minden jövendőt maga elől eltolni, ezen magyarázhatlan szomja a' megsemmisülésnek, ezen vak 's csaknem zordon gyülölség minden szelíd és

vigasztaló eszme ellen, nekem bizarr örjöngésnek látszott: de megértettem mégis, midőn visszahívtam emlékezetembe azon veszedelmeket, mellyeknek a' hatalom' részéről ki volt téve az iró. Az emberek minden korban felzaklatták elmélkedéseikből a' vallástalanokat; ezeknek soha sem volt idejök vagy szabadságuk kényökre vizsgálgatni önnön véleményöket; ez rájok nézve mindig olly tulajdon volt, mellytől megakarták őket fosztani; 's így nem annyira azon voltak, hogy tisztába jöjenek iránta, mint inkább azon, hogy igazolják vagy védelmezzék. De hagyjátok őket békében, 's csakhamar szomorú pillanatot fognak vetni azon világra, mellyből a' legfőbb értelmiséget és jóságot száműzték; talán magok is meghökkennek győzelmökön; a' küzdés' heve, a' szabad vizsgálat' viszszanyerésének szomja, a' lelkesülésnek mind ezen okai nem fogják őket többé támogatni; képzelődésök, melly iként még csak elméleteik' sükerét festette volt elejökbe, munkátlanul 's árván önmagát vizsgálandja; ők az embert magánosan fogják látni a' földön, mellynek meg kell nyílnia, hogy őket elnyelje. A' világegyetem életnélkülinek fog mutatkozni; mulékony, történetes, elszigetelt ivadékok tünnek fel rajta, szenvednek, elhalnak. Semmi kötelék sem kapcsolja együvé ezen ivadékokat, mellyeknek osztályrésze itt a' fájdalom, amott a' megsemmisedés. Minden közlekedés félbenszakadt, múlt, jelen és jövendő között; az elholt fajtól semmi szózat sem hallatszik át az élő fajhoz, 's az élő faj' szózata egy nap' ugyanazon örök hallgatásba fog elmerülni. Mindnyájan érezzük, nemde, hogy azon esetre, ha a' hitetlenség nem találkozott volna a' türelmetlenséggel, rendszerének gyásza annyira hat a' rendszer' barátjaira, hogy ezek legalább is néma apathiára kárhoztatják magokat? !

Ismétlem, — mindaddig míg a' közhatalom tökéletesen függetlenül hagyja a' vallást, senkinek sem fog érdekében állani, hogy megtámadja; még a' gondolat sem fog támadni senkiben; de ha a' közhatalom neki áll, öt védelmezni, 's főleg, ha szövetségest akar magának faragni belőle: akkor az értelmi függetlenség öt nyomban meg fogja támadni.

Bármikép járjon közben valamelly kormány a' vallás' ügyében, bajt csinál mindig.

Bajt csinál, midőn a' vallást a' szabad vizsgálódás ellenére akarja fentartani, mert a' tekintély nem hathat a' meggyőződésre; a' tekintély csak az érdekre hat. Ha egyedül azoknak kedvez, kik az elfogadott vélemények' pártolói, — mit nyer ez által? kik gondolataikat bevallják, 's kik ennélfogva legalább őszinték, azokat sújtja; a' többiek, könnyü hazugság által kijátszák ovatosságát; ez kártékonyan hat a' becsületes em-

berre, de a' romlottakkal vagy romlófélben levőkkel szemköztt nincsen ereje.

'S különben is, mi módon kedvezhet a' kormány valamelly véleménynek? Talán kizárólag ennek híveit fogja a' státus' főtiszteivel megbízni? Ez úton elkeseríti a' kizárt egyéneket. Szóval, vagy irásban fogja védetni az általa pártfogolt véleményt? — mások ellenkező értelemben fognak szólani vagy írni. Talán korlátolni fogja az irás', a' beszéd', a' szónoklat', az okoskodás', sőt még az ironia' vagy a' declamatio' szabadságát is? — akkor új pályára lép; nem foglalkodik többé azzal, hogy kedvezzen vagy bébizonyítson, hanem hogy elfojtson vagy büntessen. Azt hiszi-e, hogy törvényei minden árnyéklatnak felelendvén meg, fokról fokhoz lesznek idomíthatók? Ha torló rendszabályai szelídek: fitymáltatni fognak; rosz vért csinálhatnak, de ijesztő erejök még sem leszen; ha szigorúak fognak lenni, üldözővé vált a' kormány. Mihelyest ezen meredek és csúszós partra érkezett, híjába ügyekszik megállapodni.

'S magoknak az üldözéseknek valjon mi hasznát fogná látni? Gondolom, egy királyt sem környezett olly büvkör, mint XIV-dik Lajost. A' becsület, a' hiuság, a' divat, a' mindenható divat, — mind engedelmeskedett neki. Uralkodása' idejében a' királyi szék és saját példája támaszúl szolgáltak a' vallásnak. . . . . 'S mégis, daczára mindegyre növekedő gondoskodásának, daczára az elvénhedt udvar' austeritásának, daczára ötven dicsőséges év' emlékének, már halála előtt fészket vert az emberekben a' kétely. A' korabeli emlékiratokban szó van elfogott levelekről, mellyek XIV-dik Lajos' legbuzgóbb hízelkedőitől származtak, 's mellyek, mint madame de Maintenontól tudjuk, Istent és királyt egyiránt sértettek. A' király meghalt. A' philosophiai irány feldöntött minden gátot; az okoskodás kárpótlást talált azon nyügért, mellyet olly türelmetlenül szenvedett el, 's korlátlan hitetlenség volt a' hosszú elnyomás' eredménye.

A' közhatalom nem kisebb bajt csinál, 's nem kevésbé tehetetlen, midőn scepticus században ő akarja visszaállítani a' vallást. A' vallásnak önmagától kell visszaállítatnia, még pedig azért, mert az embernek szüksége van reá; már pedig ha külső okokkal alkalmatlankodunk neki, gátoljuk őt, egész erejében érzeni e' szükséget. Mondják, 's én hiszem, a' mit mondanak, hogy a' vallás a' természetben fekszik; — innen az következik, hogy a' természet' szavát nem kell elborítani a' hatalomé által. A' kormány' közbenjárása a' vallás' védelmére, azon különös bajjal jár, ha a' közvélemény által nem támogattatik, hogy a' vallás olly emberek által védelmeztetik, kik nem hisznek benne: a' kormányzók azonképen

mint a' kormányzottak alávetve levén az emberi eszmék' folyamának. Midőn a' kétely valamelly nemzet' felvilágosodott részét áthatotta, rést talál magának a' kormányhoz is bejutni. Már pedig a' vélemények 's a' hiuság minden időben erősebbek voltak az érdekeknél. Hijába mondják a' közhatalom' letéteményesei magok magoknak, hogy érdekökben áll, kedvezni a' vallásnak; ők pártfogásuk alá vehetik, de nem fogják magokat arra kényszeríthetni, hogy tisztelettel viseltessenek iránta. Jól esik nekik, a' közönséget tartalékgondolatukba béavatni; ők nem akarnak hivőknek látszani, hogy hígeszüeknek ne tartassanak; ha első phrásisok hitet parancsol, a' másik már arra van szánva, hogy a' kétkedés' dicsőségét meg' visszaszerezhessék magoknak; 's az, bizony, rosz missionarius szokott lenni, ki magát túl akarja emelni saját hitvallásán. *)

Ekkor keletkezett azon axioma, hogy a' köznépnek szükséges a' vallás; olly axioma, melly hízelkedik azok' hiuságának, kik ismétlik, mert midőn mondogatják, külön válnak azon köznéptől, mellynek szükséges a' vallás.

Ezen axioma hamis tételt foglal magában, mert azt mondja, hogy a' vallás szükségesebb a' társaság' napszámos osztályainak, mint a' henye és gazdag osztályoknak. Ha a' vallás szükséges, akkor egyiránt szükséges valamennyi embereknek 's a' míveltség' mindenik fokozatán. A' szegény, és kevésbé felvilágosodott osztályok által elkövettetni szokott büntettek erőszakosabb 's borzasztóbb jellemmel birnak: de könnyebben fedeztethetnek fel, könnyebben toroltathatnak meg. A' törvény őket nehézség nélkül veszi körül 's ragadja meg, nehézség nélkül sújtja őket, mert ezen büntettek nyilt homlokkal ütköznek beléje. A' felsőbb osztályok' romlottsága vegyesebb árnyéklatu, változékonyabb, ollyas, melly könnyebben búvik ki a' törvények alól, melly formáikat kijátszván rendelkezésöket fitymálja, 's különben is hitelt, befolyást, hatalmat szegez ellenök.

Fonák okoskodás! a' szegény semmit sem tehet; pórázzal körülkeritik; mindennemü béklyókba verik; nincsenek sem védői sem támaszai; ő igen is elkövetheti ez' vagy ama' büntettet, de mindenki fegyvert fog ellene, mihelyest vétkes. Biráiban, kik mindig ellenséges osztály' tagjai, nem talál kiméletet, viszonyaiban, mellyek azonképen nyomorultak mint ő maga, nem talál kilátást a' büntetlenül maradásra; az ő magaviselete nincsen elhatározó befolyással azon társaságra, mellynek részét teszi, —

*) XV-dik és XVI-dik Lajos' idejében a' kormányférfiak', sőt még számos egyházfnagyok' magaviseletén is megismerszik ez' irány.

's csak ő ellene szorúltok a' vallás' rejtélyes biztositékára! A' gazdag fölött ellenben felei, szövetségesei hoznak itéletet, olly emberek, kikre a' büntetések, mellyekben társukat elmarasztották, nagyobb kisebb mértékben mindig visszahanyatlanak. A' társaság őt pazarúl részelteti segédében; ő gazdag, 's így anyagi és erkölcsi tekintetben mindent remélhet; messzére hathat befolyásával, rontó, felforgató erővel bír; 's ti ezen hatalmas, ezen pártfogolt lényt akarjátok felmenteni ama' járom alól, mellyet a' gyenge, a' lefegyverkezett emberre nézve elkerülhetlenül szükségesnek véltek?

Mind ezt azon ismeretes hypothesis' szempontjából mondom, melly szerint a' vallás kivált annyiban nagybecsü, mennyiben a' büntető törvényeket támogatja; de én más véleményben vagyok. Én magasabbra helyezem a' vallást, én nem akarom úgy tekinteni, mint a' vesztőfa' 's a' gyilkos kerék' pótlékát. Van egy hétköznapi erkölcsiség, melly számvetésen, érdeken, biztosságon alapúl, 's melly vallás nélkül is megállhat valahogy', meg a' gazdagnál, mert ez elmélkedik, meg a' szegénynél, mert erre ijesztő erővel bír a' törvény, 's mert különben is foglalkodásai előre levén kitűzve, az állandó munkának megszokottsága mintegy pótolja benne az elmélkedést, — de jaj azon népnek, melly csak e' hétköznapi erkölcsiséggel bír! Nekem a' vallás épen magasabb erkölcsiség' eszközlésére látszik kivánatosnak: esengek utána, nem hogy a' vastag büntetteket elnyomja, hanem hogy valamennyi erényt megnemesítsen.

A' vallás' védői nem ritkán azt hiszik, hogy Isten tudja mi nagy szolgálatot tesznek a' vallásnak, ha kivált hasznosságát bizonyitották be. Valjon mit fognának mondani, ha az ember őket arra figyelmeztetné, hogy igen rosz szolgálatot tesznek a' vallásnak?

Valamint ha a' természet' öszves szépségeiben tényleges czélt, közvetlen haszonvételt, 's vonatkozást az élet' mindennapiságaira keresünk: elenyésztetjük minden bájait e' dicsőséges mindenségnek, — úgy, ha szüntelenül emlegetjük a' vallásnak erre is arra is hasznos voltát, függővé teszszük a' vallást e' hasznosságtól. Ez' esetben már csak alárendelt ranggal bír, már csak eszköznek látszik, 's mint illyes, természetesen, lehanyatlik fennséges állásából.

Ezen axioma, hogy a' népnek nem szükséges a' vallás, a' lehető legalkalmatosabb arra, hogy a' vallást tökéletesen tönkre tegye. A' nép ösztönszerüleg megtudja, hogy mi történik feje felett. Ezen ösztön' oka azonegy a' gyermekek' 's valamennyi függeteg osztályok' penetratiójának okával. Érdekök felvilágosítja őket azoknak titkos szándé-

káról, kiknek kezében vannak. Csalódnak, kik vélik, hogy a' nép eléggé jámbor leszen, azt sokáig hinni, mit urai vonakodnak elhinni. Ármánykodásuk' öszves eredményeül a' nép, hitetleneknek látván őket, el fog szakadni vallásától, a' nélkül hogy tudná, miért. A' szabad vizsgálat' eltiltása által csak azt eszközöljük, hogy a' nép nem válhatik felvilágosodottá, azt nem, hogy ne válhassék istentelenné. A' nép istentelenné lesz utánzás által, botor dolgot és világcsalást lát a' vallásban, mellyet mindenki a' nálanál mélyebben állókra nézve tart szükségesnek, 's melly ennélfogva napról napra mindinkább aljasúl, mindinkább süllyed. A' vallás sokkal kevésbé forog veszedelemben, ha minden oldalról megtámadtatik; illyenkor az érzékeny lelkekbe menekülhet, 's a' hiúság nem hiszi, hogy bárgyuság' jelét adja, ha tisztelettel viseltetik iránta.

Ki hinné! a' közhatalom bajt csinál még akkor is, ha a' tűrelem' elveit meg akarja szabni, mert ezáltal tényleges és meghatározott formák közé szorítja a' türelmet, mi ennek természetével ellenkezik. A' tűrelem nem egyéb, mint a' jelenleg létező 's a' létezendő megannyi cultusok' szabadsága. II-dik József császár meg akarta alapítani a' tűrelmet, és szabadelmü nézetekből indulván ki, művét azzal kezdette, hogy jobbágyainak különböző vallásbeli véleményeiket lajstromba szedette. Nem tudom, hányan lajstromoztattak be, hogy védelmének jótéteményét élvezhessék. 'S mi történt? egy cultus, mellyet kifelejtettek a' lajstromból, rögtön feltünt, 's József a' tűrelmes fejdelem azt mondta neki, hogy későn érkezett. A' cseh deisták üldöztettek dátumuk miatt, 's a' philosoph fejdelem azonegy időben lépett fel a' brabantiak ellen, kik a' catholicismus' kizárólagos uralkodása mellett nyilatkoztak, 's fel a' csehek ellen, kik szabadságot követeltek véleményöknek.

Ezen korlátolt tűrelem sajátságos tévedést foglal magában. A' képzelődés' szükségeinek csak maga a' képzelődés felelhet meg. Ha valamelly birodalomban húsz vallást tűrtünk, még semmit sem tettünk a' huszonegyedik vallás' híveiért. Azon kormányok, mellyek úgy vélekednek, hogy elégséges tág kört engedtek a' kormányzottaknak, midőn szabadságot adtak nekik, meghatározott mennyiségü vallások közül választani, hasonlítanak azon franciához, ki bizonyos német városba érkezvén, mellynek lakosai olaszúl akartak tanúlni, szabad választást engedett nekik a' bask 's az alsóbretagnei idiomák között.

A' felekezetek' ezen tömérdek száma, melly némellyikünket megdöbbenti, a' lehető legüdvösebb dolog a' vallásra nézve; néki köszönhetni, hogy a' vallás nem szünik meg érzemény lenni, nem válik puszta

formává 's csaknem mechanicai szokássá, melly valamennyi hibával egyezkedik, 's ollykor-ollykor valamennyi büntettel. . . . . .

Nem tudom micsoda mongol népségek, mellyeket cultusok gyakori imádságokra kötelez, elhitették magokkal, hogy az istenek azért szeretik az imádságokat, mert az ajkak' mozgalma által megcsapkodott levegő szünet nélkül bizonyságot teszen, hogy az emberek velök foglalkodnak. Ennek következésében e' népségek kis imádságmalmokat találtak fel, mellyek alkatuknál fogva csapkodván a' levegőt, a' kivánt mozgalmat örökké fenntartják; 's azalatt, míg malmaik forognak, mindenikök, meglevén győződve hogy az istenek ki vannak elégítve, aggodalom nélkül engedi magát oda ügyeinek vagy örömeinek. Egynél több europai nemzetnél a' vallás gyakran a' mongol népségek' ezen kis imádságmalmaikat juttatta eszembe.

A' felekezetek' növekedése nagy haszonnal jár az erkölcsiségre nézve. Valamennyi támadó felekezet azon van, hogy magát szigorúabb erkölcsiség által különböztesse meg azoktól, mellyektől különvált; 's néha azon felekezet is, melly új szakadást lát keletkezni kebelében, dicséretes versenyzéssel nem akar az újitók megett maradni e' tekintetben. Igy a' protestantismus' felmerülése reformálta a' catholicus clerus' erkölcseit. . . .

Egyébiránt eddiglen a' felekezetek' keletkezése nem hogy üdvös hatásu lett volna, épen ellenkezőleg csaknem mindig zavarok' és szerencsétlenségek' kiséretében lépett fel. Oka abban rejlett, mert a' közhatalom magát béavatta e' tárgyba. Igy történt, hogy kiméletlen eljárásának következésében a' legparányiabb, 's addiglan ártalmatlan sőt hasznos eltérések, visszavonás' csiráivá lettek.

Fridrik Vilmos, nagy Fridriknek atyja, aggodalommal szemlélvén, hogy jobbágyainak vallási nézeteikben kevesebb fegyelem uralkodik mint kaszárnyáiban, egy nap egyesíteni akarta a' lutheránusokat a' reformátusokkal; 's lenyesvén mindenik felekezet' hitformulájából, a' mi a' másiknak nem volt inyére, meghagyta nekik, éljenek békeségben egymással. Eddiglen külön élt a' két felekezet, de tökéletes egyetértésben. Mihelyest egyesülésre kárhoztattak, azonnal mérges harczhoz láttak, megtámadták egymást, 's ellentállottak a' közhatalomnak. Atyjának halálával, II-dik Fridrik foglalta el a' királyi széket; ő szabad tért engedett mindenik véleménynek: a' két felekezet harczolt egymással, a' nélkül hogy a' státus figyelmét magára vonta volna; . . . . . rövid idő mulva elhallgattak, a' különbség fenmaradt közöttök, 's azzal vége szakadt a' vitának. . . . .

Az embernek gondolatja, legyen tévedés vagy valóság, legesleg-

szentebb tulajdona; legyen tévedés vagy valóság, a' zsarnokok egyiránt vétkesek, ha megtámadják. Az, ki a' philosophiának nevében számüzi az üres babonát, 's az, ki Isten' nevében számüzi a' független észt, egyiránt méltók a' jóravaló emberek' execratiójára.

Hadd hivatkozhassam berekesztésül Clermont-Tonnerre-re. Őt senkisem fogja túlságos elvekről vádolni. Ha mindjárt barátja volt a' szabadságnak, vagy talán épen azon oknál fogva, mert barátja volt a' szabadságnak, az alkotó gyülésben csaknem mindig mindkét párt által visszautasítatott; ő áldozatúl esett mérsékletének; véleménye, remélem, némi súlylyal fog bírni. „A' vallás 's a' státus — így szólott — egymástól tökéletesen különböző, tökéletesen különválasztott két dolog, mellyeknek egyesülése csak árthat mindkettőnek. Az ember viszonyban áll teremtőjéhez; ezen viszonyra nézve külön tant képez magának vagy átvállal másoktól: ezen tant, az eszmék' ezen rendszerét religiónak mondják. Ez tehát mindenikünknek hite azon viszonyról, mellyben Istenhez állunk. . . . . A' kisebbség' véleménye soha sem vettethetvén alá a' többség' véleményének, a' társasági szerződés semmiféle véleményt sem parancsolhat reánk. Nincsen idő, nincsen hely, nincsen kormány vallás nélkül; sanctuariuma az ember' lelkismeretében van, 's a' lelkismeret az egyetlenegy képesség, mellyet az ember soha sem áldozhat fel társasági egyezkedésnek. A' társaságnak semmiféle cultust sem kell parancsolnia, semmiféle cultust sem kell visszaútasítania."

De innen nem következik, hogy a' státus nem tartozik fizetéssel ellátni a' cultusokat. Nem tanácsos az emberben a' vallást ellentétezni a' pénzérdekkel. Kötelezni a' polgárt, hogy ő maga, közvetlenül fizesse azt, ki mintegy tolmácsa az istenség előtt, mellyet imád, annyi, mint kilátást nyitni néki közvetlen nyereségre, ha lemond hitéről; annyi, mint terhelőknek éreztetni vele azon érzelmeket, mellyeket különben is egynémellyekre nézve a' világ' szórakozásai, másokra nézve az élet' gondjai jóformán háttérbe szorítanak. Voltak, kik bölcs dolgot véltek mondani, állitván, hogy többet ér, termékenynyé tenni egy darab földet, mint papot fizetni, vagy egyházat épiteni; de valjon, papot fizetni és egyházat épiteni nem jelent-e annyit, mint megismerni, hogy létezik egy kegyes, igazságos és hatalmas lény, melylyel jól esik közlekedésben lehetnünk? Szeretem, ha a' státus azáltal, hogy . . . . . valamennyi nagyobb hitfelekezetek' papjait fizeti, kinyilatkoztatja: hogy ezen közlekedés nem szakadt félbe, 's hogy a' föld még nem tagadta meg az eget." — — —

Constant-t tudományos foglalkodások között találta az 1813-dik év. Ekkor a' politica kirántotta öt museumából, a' tribunus felébredett benne, 's „esprit de conquête et d' usurpation dans leurs rapports avec la civilisation actuelle“ (a' hóditás 's a' bitorlás szemközt napjaink' polgárisodásával) czímü munkája, mellyet ez' időtájban bocsátott közre, élesen támadta meg Napoleont és a' császárság' politicai, kivált törvénykezési rendszerét. „A' közelebb lefolyt húsz év alatt — így hangzik ezen philippicának egyik helye, — csaknem egész Európában némi katonai igazságszolgáltatást láttunk meghonosúlni, mellynek fö elve a' formák' kurtitásában állott, mintha a' formáknak bármelly kurtitása nem foglalná magában a' legborzasztóbb sophismát. A' birák között szünet nélkül láttunk olly embereket ülni, kiknek már ruházatuk is mutatta, hogy engedelmességre kötelezvék, 's kik ennélfogva nem lehettek független birák. A' mi unokáink, ha az emberi méltóság' bármi parányi érzetével bírandanak, nem fogják hinni, hogy volt olly kor, midön azok, kik fényes hadi tetteket követtek el, de kik a' táborban növekedvén fel, a' polgári életnek semmi ismeretével sem bírtak, vallattak vádlottakat, kiket nem voltak képesek megérteni, marasztottak el felebbvitel nélkül polgárokat, kik felett itéletet hozni nem volt joguk. A' mi unokáink, ha nem lesznek a' legeslegnyomorúabb emberek, nem fogják hinni, hogy törvényhozók, irók, politicai vétségekről vádoltak katonai törvényszékek elébe idéztettek, 's hogy e' szerint némi marczona gúnyból, az ismeretek nélküli bátorság 's az értelmiség nélküli engedelmesség választattak a' vélemény' 's a' gondolat biráivá.“

1814-ben, Napoleon' bukásával, visszatért Franciaországba. A' restauratio — így ír az általunk már idézett Pagès, — becsületes képviseleti rendszert reméltetett vele, ezen vágyát és álmát öszves életének. Ő volt az első, ki a' Bourbonok' alkotmányos monarchiája mellett küzdött, ö volt az utolsó, ki Napoleon' visszaérkezésével odahagyta a' harcz' mezejét. „Reflexions sur les constitutions, la distribution des

pouvoirs et les garanties dans une monarchie constitutionnelle“ (észrevételek az alkotmányokról, a' hatalmak' felosztásáról 's a' biztositékokról az alkotmányos monarchiában) czímü munkája új pályát nyitott a' politicai theoriáknak: dicső szózat, melly 1789-nek bölcs újitásait 's Ó-Angliának százados tapasztalását említette fel; szózat, minőt a' conventnek zsarnoksága, a' directorium' corruptiója, a' császárság' despotismusa nem türt; szózat, melly újnak és merésznek látszott, mert régóta elnyomatott, régóta üldöztetett.

Az 1814-diki ministerium' gyászos iránya, melly tíz hónap alatt annyira vitte a' dolgokat, hogy Napoleon egymaga, sereg nélkül és politicai hívek nélkül felforgathatta a' Francziaország által elfogadott 's az összes europai hatalmasságok által biztosított restauratiót, — ezen irány éreztette vele a' szükséget, korlátok közé szorítani a' ministerium' bitorlásait, 's a' felelősség' azon elveit állítani fel, mellyeket „de la responsabilité des ministres“ czímü munkájában, azon szabatossággal fejtegetett, melly valamennyi publicistai dolgozatait jellemzi. De mindenek felett mégis szivének kedvencze, a' jelenkor' polgárisodásának azon nagy diadala, mellytől nevének dicsőségét, a' népek' boldogságát 's az emberiség' haladását feltételezte, — a' sajtószabadság vette volt fényes tehetségeit igénybe.

„Midőn a' hírlapok nem szabadok — így szól „de la liberté des brochures, des pamphlets et des journaux“ (a' röpiratok', pamphletek és időszaki iratok' szabadságáról) czimü munkájában, — akkor akadályozzák ugyan a' közvélemény' alakulását, de ők magok nem képesek közvéleményt alakítani. Okoskodásaikat lenézéssel, előadásaikat bizalmatlansággal szoktuk olvasni. Amazokban nem argumentumokat látnak az emberek, hanem akaratokat; emezekben nem tényeket, hanem titkos szándékokat. Az olvasó illyenkor nem így szól: Íme ez való vagy hamis, igaz vagy hibás; hanem ezt mondja: lám, így gondolkozik a' kormány, vagy inkább: szeretné, ha így gondolkoznánk.

A' hírlapszabadság új életet öntene Francziaországba, azonosítana alkotmányával, kormányával, közérdekeivel. A' hírlapszabadság bizodal-

mat teremtene, minő még nem létezett közöttünk. . . . . Az ismeretek' terjesztése által akadályozná hogy mulékony izgalom az ország' középpontjában ne válhassék közcsapássá, még a' hazának legtávolabb részeire nézve is. A' hirlapok' függetlensége nemcsak hogy nem veszedelmezteti az igazságos és szabad kormányokat, sőt ezeknek a' státus' öszves területén védőket teremt, hű és hatalmas védőket, mert felvilágosodottak, 's mert saját véleményekkel és érzelmekkel bírnak.

Látom, hogy két ellenvetést gördítenek előmbe; az egyik arra van számítva, hogy a' jövendővel ijeszszen bennünket, a' másik a' multkor' példájára támaszkodik.

Ti végetlen pályát nyittok — így szólnak — a' becstelenitésnek, a' rágalomnak, a' naponkinti üldözésnek, melly a' legbennsőbb viszonyokat is általhatván, vagy a' már rég' elfeledt tényeket is felelevenítvén, azokra nézve, kiket szünet nélkül sujt, valóságos gyilkolássá válik.

Először is Delolme-al válaszolok. „Nem hogy a' sajtószabadság gyászos dolog volna az egyesek' jóhirére-nevére nézve, épen ellenkezőleg a' legbiztosabb védfalul szolgál neki. Midőn az ember nem értekezhetik a' közönséggel, mindenikünk ki van téve a' gonoszkodás' 's az irigység' titkos csapásainak. A' tisztviselő elveszti becsületét, a' kereskedő hitelét, a' magánszemély jó hirét, a' nélkül hogy ellenségeiket 's ezeknek czélzataikat ismernék. Ha ellenben sajtószabadság létezik, az ártatlan ember mindjárt napvilágra hozza az ügyet, 's ezáltal vádolóit is megszégyeníti egy úttal."

Válaszolom továbbá, hogy a' rágalom vétség, mellynek a' törvény' súlya alá kell esnie, 's melly csak törvényes úton büntettethetik; hogy a' polgárokat hallgatásra kárhoztatni, nehogy a' rágalom' vétkébe essenek, annyi, mint őket házaikba zárni, hogy az utczák' vagy az országutak' nyugalmát fel ne dúlják, annyi, mint őket eltiltani a' szólástól, hogy egymást ne sérthessék, annyi, mint bizonyos és kétségbevonhatlan jogon ütni csorbát, hogy bizonytalan és képzelt gonosznak eleje vétethessék.

Gondoljuk meg továbbá azt, hogy valamennyi irók közül a' journalisták fognak leginkább ovakodni a' rágalomtól, ha a' törvények helyesen szerkesztettek, 's ha végrehajtásuk gyors és biztos. A' hirlapok nem nyomtathatnak rejtekben. Tulajdonosaikat és szerkesztőiket ismeri a' kormány, ismeri a' közönség. Ők könnyebben vonathatnak felelet alá, mint bármelly más neme az iróknak, mert épen lehetetlen a' közhatalom' törvényes eljárása alól kibújniok.

Szabatos törvényt a' rágalom ellen szerkeszteni, igen nehéz feladás,

— azt mondják. Én úgy vélekedem, hogy egyetlenegy szóval oldathatik fel e' problema. A' magánemberek' cselekedetei nem a' közönség elébe valók. A' kinek más ember' cselekedetei nem ártottak, annak nincsen joga, ezen cselekedeteket közhirré tenni. Mondjuk ki, hogy hirlapban, pamphletben, könyvben valamelly egyénnek nevét és magáncselekedeteit — legyenek bár közönösek — említeni, büntett, melly annál nagyobb birságot von maga után, mennél nagyobb leszen amaz egyénnek kárvallása. Egy journalista vagy egy iró, ki valamelly bankár' számadási könyvét elcsenné 's tartalmát közhírre juttatná, kétség kivül vétkes fogna lenni, 's úgy hiszem, mindenik biró tartoznék öt elmarasztalni. Valamelly férfiúnak, valamelly asszonynak, valamelly leánynak magánélete ama' férfiú', amaz asszony', ama' leány' magántulajdona, azonképen mint a' hogy' a' bankár' számadásai tulajdonát teszik a' bankárnak. Senkinek sincsen joga hozzájok nyúlni. Kereskedőt csak azon esetre kényszeríthetni, hogy könyveit idegenek által megvizsgáltassa, ha bukott. Valamelly egyén' magánéletét csak azon esetre hozhatni a' közönség elébe, ha az illető egyén olly hibát követett el, melly ezen magánélet' vizsgálatát szükségessé teszi. Mindaddig, míg A. vagy B. nem állítatott törvény elébe, titkaihoz senkinek semmi köze, 's ha törvény elébe állítatott, még akkor is életének mindazon körülményei, mellyek nincsenek kapcsolatban a' törvényes eljárásnak alapul szolgáló ügygyel, öt illetik mint sajátjai, 's közzétételök tilos.

Alkalmazzuk ezen szabályt a' köztisztviselőkre öszves magánéletök' szempontjából. Szükséges, hogy szabad országban a' törvények, 's a' ministerek' eljárása tartalék nélkül vizsgálthathassanak meg, de szükséges az is, hogy a' ministerek mint egyének ugyanazon jogokkal bírjanak, mellyekkel a' többi egyének. Ehhezképest, ha valamelly törvény inditványoztatik, tökéletesen szabadnak kell lenni a' vitának e' törvény felett. Midőn olly cselekedet követtetett el a' ministerium által, melly az önkény' gyanujában áll, tökéletes szabadság szükséges ezen cselekedet' ismertetésére: mert az önkényes cselekedet nem csak annak árt, ki neki áldozatúl esett, hanem árt valamennyi polgárnak, kik ha majd reájok kerül a' sor, szintén áldozataivá válhatnak. De ha a' törvény' vizsgálata vagy a' cselekedet' ismertetéseközben, az iró olly tényeket említ, mellyek a' ministerre vonatkoznak, és semmi viszonyban sem állanak a' minister által támogatott javaslatokkal vagy a' közigazgatással, akkor már ezen puszta említés miatt is büntetendő, annak előleges vizsgálata nélkül, valjon hamisak-e, valjon sértők-e ezen tények.

E' tisztán torló szabály megfelel egy sereg ellenvetésnek, melyeket a' sajtószabadság ellen szokás felhozni. „Micsoda — így szólanak — ha hitvesemet vagy leányomat rágalommal illették, talán kiléptessem őket szerény homályukból, hogy pörbe foghassák a' rágalmazót? Sértett becsületöket panaszoljam be ezen könnyelmü és ledér közönség előtt, mellyet illyetén vádak mindig megnevettetnek, 's melly szünet nélkül ismétli, hogy azok a' legerényesebb asszonyok, kiket nem ismer? 'S ha enmagamat rágalmaztak, csakugyan helyesen cselekedném, ha félévig pörlekedem olly birák előtt, kik engemet nem ismernek, 's ha a' pörvesztés' veszedelmének is teszem ki magamat, a' tömérdek idővesztés 's az ügyvédekre pazarolt busás fizetések után? Vannak számos emberek, kik szívesben türik el a' rágalmat, mint a' költséges törvényes eljárást. Megmentetünk a' birálóktól, hogy birák' kezébe kerüljünk; mindig dolgunk leszen olly emberekkel, kiknek itéletei bizonytalanok, 's kik szenvedelmeikhez képest tönkre tehetik hírünket-nevünket, nyugalmunkat és életünknek boldogságát."

Mind ez nem fog megtörténni. Az eljárás nem leszen hosszadalmas, mert csak a' személyazonság' verificatiójából fog állani; a' törvényszék ezen egyetlenegy kérdés' constatirozása után, nyomban alkalmazza a' törvényt. A' tény' valósága nem leszen vizsgálat' tárgya. Senki sem fog a' családok' belsejébe nyomúlni. A' polgároknak nem kellend tartaniok a' félbizonyitékok', az insinuatiók', az álnok összeállitások' gyászos következményeitől. A' panaszlónak az irományban találtató nevén fog alapúlni az elmarasztalás. Minthogy a' szerző vagy nyomtató tudva lészen, a' törvényszék haladék nélkül fogja alkalmazni a' büntetést, 's ezen nyomban kiszabott és szigorúan végrehajtott büntetések a' támadásoknak e' nemét rövid idő mulva meg fogják szüntetni. Fogadom, ha valamelly journalista ezer franc birságra itéltetik, minden vezetéknévért, mellyet a' végett iktat naplójába, hogy bizonyos egyén' magánéletét hozhassa szinpadra, — nem igen fogja ezen drága mulatságot ismételgetni. A' jövendő vétségeket akadályozni a' multaknak büntetése által: ez az orgyilkos' megfenyitése, melly az orgyilkosság ellen biztosit bennünket.

Azt hozzák fel ellenvetésül, hogy könnyü az egyéneket megjelelni nevök' minden említése nélkül, könnyü ezt a' névnek kezdő betüi által eszközölni. Én ezen két módot megkülönböztetem egymástól.

Bizonyos, hogy egy vagy két betünek lefaragcsálása valamelly névből nevetséges kimélet. A' megjelelés' ezen neme akadályozható, ha a' szerzőre ugyanazon büntetés rovatik, mintha a' nevet egészen kinyomat-

ta volna. A' megjelelés' ezen közvetett módja soha sem járhat becsületes szándékkal: csak a' gonoszság veheti hasznát. A' sajtószabadság semmit sem szenved azon törvénytől, melly ama' módot büntetés alá fogja.

Mi az egyéneknek periphrásisok általi megjelelését illeti, ezt lehetetlen akadályozni; de ez sokkal kevesebb bajt okoz, mint a' nevek' kitétele. Hatása korlátolt és mulékony, mert a' gonoszság illy esetben coteriára szoritkozik. Csak a' vezetéknevek hagynak magok után olly nyomokat, mellyek a' gyülölködés' ínyére szoktak lenni, 's mellyek az olvasók' nagy tömegére vannak hatással.

Mi nem akarunk a' sajtószabadság által pályát nyitni a' gyülölködés' szenvedélyeinek vagy a' diffamationak. Óhajtásunk az, hogy a' gondolat szabad legyen, 's hogy az egyének nyugodalomban maradjanak. A' javaslott mód által czélt fogunk érni. A' magánszemélyek' oltalmáról gondoskodva van. A' közönség 's irói nyerni fognak ezáltal, mert a' hirlapokban anecdoták helyett eszmék, 's haszontalan és elferditett tények helyett bölcs vitatkozások lesznek találtathatók.

'S ebből áll válaszom a' szoros értelemben vett rágalomra és diffamatióra nézve; a' mi a' kevésbé súlyos megtámadásokat illeti, jobb, hozzászoknunk a' levegő' változásaihoz, mint pinczében élnünk. Ha a' hirlapok szabadok mint Angliában, akkor illyesekhez hozzá edződnek az emberek. A' legparányiabb roszallásban, a' legparányiabb sarcasmusban nem látnak mindjárt halálos sebet. Hogy a' becsületben járó vádakat visszautasíthassák, ott vannak a' törvényszékek; hogy önszeretetök ellen biztositthassák magokat, ott van a' közönösség, először is a' közönségé, melly igen nagy, jóval nagyobb, mint hinnétek, — 's aztán a' magok' közönössége, mellyre a' megszokás' segedelmével tesznek szert. Csak ha a' nyilvánosság bilincsek közé van verve, csak akkor mutatkozik mindenki annál érzelékenyebbnek, mennél fedezvébbnek gondolja magát. A' bőr olly finommá válik ezen vasümeg alatt, hogy ennek távollétében az ügyes kéz' első karczolására már vér foly.

Tudom, hogy ezen ingerlékenységet most delicatessenak nevezgetik, 's hogy abból a' mi gyengeség, most erényt akarnak csinálni. Azt hirdetik nekünk, hogy a' sajtószabadság által elveszítjük azon magasabb míveltséget 's azon finom érzést, mellyek bennünket más nemzetektől megkülönböztetnek. Midőn ezen okoskodásokat olvastam, lehetetlen volt nem kérdeznem magamtól: valjon bírt-e csak ugyanazon oltalom, mellyben a' censura mindezen érzelékenységeket részesíti, a' neki tulajdonított hatással? A' sajtó', 's a' hírlapok' szabadsága több ízben

jóformán volt korlátozva. Az ekkép oltalmazott emberek valjon tisztábbak, delicátusabbak, ollyasok voltak-e, kikhez nem fért vád? Nekem úgy látszik, hogy erkölcseik és erényeik nem sokat nyertek ezen általános hallgatás által. Abból, hogy a' szók nem mondattak ki, nem következett az, hogy a' dolog kevésbé létezett, 's nekem úgy tetszik, hogy Caesarnak mind ezen asszonyai csak azért nem akarnak gyanúba vétetni, hogy annál kényelmesebben vétkezhessenek.

Aztán, a' valóságos delicatesse abban áll, hogy azokat meg nem támadjuk, kiktől a' válaszolás' jogát megtagadtuk, és ezen delicatesse legalább nem az, mellyet a' hirlapoknak szolgasága táplál és növel. Én szívesen ismerem meg, hogy jelenleg a' közhatalom' letéteményesei nem engedik ellenségeiket megtámadtatni. Ezen kimélet nekik becsületökre válik, de ez nem állandó biztositék, mert e' kimélet nem egyéb mint puszta akaratuk' eredménye. Máskor a' szolgahirlapok pattantyúsokúl szolgáltak a' legyőzettek ellen, 's öszves delicatessök abban állott, hogy egy szót sem mertek szólani a' hatalom ellen.

Midőn Angliában tartózkodtam, örömmel forgattam a' hirlapokat, mellyek a' bukott ministereket megtámadták, mert tudtam, hogy más hirlapok védelmezhetik őket. A' ministeri tárczától megfosztott Fox elleni torzképek mulatságomra voltak, mert Fox' barátai meg' Pitt, a' miniszterelnök ellen csináltak torzképeket. De a' gyengék elleni vigadalom nekem szomorú vigadalomnak látszik. Lelkem vonakodik a' nevetségesnek észrevételétől, ha a' gúny' tárgyai le vannak fegyverkeztetve, 's én nem vagyok képes meghallgatni a' vádat, ha a' vádlott hallgatni tartozik. Ezen szokás igen alkalmatos egy népnek megrontására; semmivé teszi a' valóságos delicatesset; 's ezen tekintet talán mégis fontosabb annak szűzen tartásánál, mit a' franczia míveltség' és udvariasság' virágának szoktak nevezgetni.

A' második ellenvetés forradalmunk' történeteiből van merítve. A' hirlapok' szabadsága — így szólanak — létezett történeteinknek egy híres korszakában, 's az akkori kormány kénytelen volt az erőszakhoz nyúlni, hogy fel ne forgattathassék. Nehéz, ezen ellenvetést megczáfolnom, a' nélkül hogy ollyas emlékeket költsek fel, mellyeket nem szeretnék háborgatni. Ez' oknál fogva csak ennyit mondok: Igen is, nehány hónapig fennállott a' hirlapok' szabadsága, de ugyanazon időben csaknem mindig veszedelemnek volt kitéve; a' directorium tiltó törvényeket kivánt; a' képviselő testületek mindegyre készek voltak ezen törvényeket meghozni; 's mindezen fenyegetések, ezen tiltási előkészületek felháborították a'

kedélyeket, 's ezek élvezeteikben zavartatván, visszaélésekre könnyen ingereltettek. A' hírlapok támadólag léptek fel magok' védelmére, tudván, hogy megtámadtatásukhoz készületek történnek.

Arról sem kell megfeledkeznünk, hogy akkortájban számos igazságtalan, számos boszontó törvény, 's a' proscriptiók' számos maradványai léteztek, 's hogy a' hirlapok' szabadsága veszedelmes lehetett olly kormányra nézve, melly ezen gyászos örökség' fenntartását szükségesnek gondolta. Általában véve, midőn azt állítom, hogy a' hirlapok' szabadsága hasznos a' kormánynak, azon feltételből indulok ki, hogy a' kormány alapjában igazságos, szándékaiban őszinte, 's olly viszonyok közé helyezett, mellyek nem kényszerítik a' számüzés', a' deportatio' gonosz intézkedéseinek fentartására.

Aztán, maga a' választott példa, ha végig nyomozzuk, nem igen ajánlkozik utánzásul, — úgy látszik. A' hirlapok' szabadsága rémülésbe ejtette a' directoriumot, ez amannak elnyomására erőszakhoz nyúlt, 's czélt ért; de mi eredménye volt diadalának?

Eddig csak a' kormány' érdekének szempotjából tekintettem ez ügyet; mennyit kellene mondanom, ha a' szabadság', az egyéni biztosság' érdekének szempontjából tárgyallanám? A' polgároknak csak egy biztositékuk van az önkény ellen: a' nyilvánosság; 's a' legkönnyebb és legszabályosabb nyilvánosság az, mellyet a' hirlapok eszközölnek. Törvénytelen letartóztatások, törvénytelen számüzések a' legjobb szerkesztésü alkotmány mellett 's a' monarcha' akaratának ellenére is adhatják elő magokat. Ki fogja törvénytelenségöket felfedezni, ha a' sajtó el van nyomva? .... Már pedig, ha megismerjük, hogy hasznos, illyeseket kitudni, miért tolnók el magunktól a' legbiztosabb 's leggyorsabb módot, illyes merényeket köztudomásra juttatni?

Úgy hittem, ezen észrevételek méltók az értelmes polgárok' figyelmére, most midőn a' közvélemény mind erélyes törvényeket, mind elutasíthatlan szabadságot követel e' tárgyban.

Még nem volt olly korszaka a' történeteknek, melly alaposabb reményt nyújtott volna az ész' diadalához, még nem volt nép, melly őszintébb és józanabb vágyat nyilvánitott volna, szabad alkotmányt békében élvezhetni. Ez' oknál fogva úgy vélekedtem, hogy hasznos leszen megmutatnom, miszerint a' szabadság' minden fajai a' kormány' hasznára fognak fordulni, ha ez loyalis leszen és igazságos.

Nem engedtem magamat megzavartatni egy bizarr nehézség által, mellyet szünet nélkül szoktak azok elébe gördíteni, kik okoskodásaikat

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

nyilvánvaló példákkal akarják támogatni. Hivatkoztam Angliára, mert nem ismerek más országot, mellytől illy tanuságos leczkéket vehetnénk. . . . . Hivatkoztam Angliára, mert nem gondolok azon emberekkel, kik azt állitják, hogy hozzánk méltatlan, utánoznunk szomszédainkat, és szabadakká 's boldogokká válnunk az ő képökre.

Nekem ugy látszik, hogy nincsen okunk, kisérleteink' eredetiségében annyira gyönyörködnünk, 's az utánzástól illy nagy mértékben ovakodnunk; vagy jobban mondva: miután tévedéseinkben hol apró viharos democratiákat utánoztunk, a' nélkül hogy a' különböző időkort 's a' különböző viszonyokat tekintetbe vettük volna, — hol meg' a' legvastagabb despotismust, napjaink' polgárisodását számba sem vévén, — szégyenpironság nélkül foghatnánk már ollyatén utánozáshoz, melly szokásainkat jogainkkal, emlékeinket ismereteinkkel, 's mind azt, mi a' multból fentartható, a' jelennek parancsoló és legyőzhetlen szükségeivel egyensúlyba hozná, — parancsolóknak és legyőzhetleneknek mondom e' szükségeket, mert világos mindenki előtt, ki nem akar csalódni vagy másokat megcsalni, hogy a' mit a' nemzet 1789-ben akart, azaz: józan szabadságot, azt akarja mostanság is; 's én ezen állhatatosságból, melly annyi szerencsétlenség' daczára, huszonöt év' lefolyása alatt mindannyiszor fel-felmerült, valahányszor a' közvélemény módot ejtett nyilatkozhatni, — azt következtetem: hogy a' nemzet nem szünhetik meg többé ezen józan szabadságot akarni és felkeresni."

Constant azok közé tartozott, kik a' restauratio' jó szándékába biztak, kik úgy vélekedtek, hogy huszonöt évnek tapasztalásai megnyerték a' Bourbonokat az alkotmányosság' ügyének. 'S ennélfogva történt, hogy midőn Napoleon Elbából Franciaországba termett, Constant haraggal telt el a' császár ellen, 's mártius' 19-én (huszonnégy órával Napoleonnak Párisba érkezése előtt) ezeket irá felőle: „Az az ember, ki bennünket most új csapásokkal fenyeget, magához ragadott mindent. Elvonta a' földmivelők' karjait a' mezei gazdaságtól; uralkodása alatt fü termett kereskedelmi városaink' utczáin; a' nemzet' szinét magával ragadta a' világ' széléig, hogy oda vethesse az éhség' kinjainak 's a' dermesztő fagynak; tizenkétszázezer franczia, segéd, eledel, vigasztalás nélkül veszett el miatta idegen földön; hal-

dokló kezeikkel védték öt, 's hála fejébe elhagyattak általa. Most visszaérkezik szegénységben, most sóvárog bennünket attól is megfosztani, a' mi még fenmaradt vagyonunkból. A' világ' kincsei már nem többé az övéi: most a' miéinket akarja felfalni. Az ő megjelenése reánk nézve megujulása valamennyi szerencsétlenségeinknek, Európára nézve a' békövetkező háborúnak jele. A' népek nyughatatlankodnak, a' hatalmasságok megrezzennek; a' fejdelmek, kik lemondásának következésében barátainkká váltak, fájdalommal érzik a' szükséget, meg' ellenségeinkké válni. Egyetlenegy nemzet sem bizhatik szavába, egyetlenegy sem maradhat velünk békében, ha ő kormányoz bennünket. Az alkotmányos szabadság, a' biztosság, a' béke XVIII-dik Lajos' részén van; Bonaparteén a' szolgaság, az anarchia, a' háború. XVIII-dik Lajos alatt képviseleti kormánynak örvendhetünk, magunk kormányozzuk magunkat. Bonaparte alatt mámelukkormány alá kerülnénk, csak az ő pallosa kormányozna bennünket. Ő Attila, ő Gengis-Khán, sőt veszedelmesebb, szörnyebb ezeknél, mert a' polgárisodás' eszközei rendelkezésére vannak; látjuk, mint folyamodik ezekhez, hogy az öldöklést szabályozza, hogy a' ragadozást rendszeresítse; ő nem palástolja el terveit, ő annyira vet meg bennünket, hogy még csak elcsábításra sem tart méltóknak. 'S van-e nép, melly nálunknál méltóbb volna a' megvetésre, ha karjainkat önkényt nyujtanók oda békóinak? ..... Ha az ember nem akar egyebet, mint a' despotismust szolgálni, akkor közönösen cserél be kormányt kormányért, jól tudván, hogy az új despotismus is hasznavehető eszközt fog látni benne. De ha az ember szereti a' szabadságot, akkor életét áldozza fel a' királyi székért, melly amazt oltalmába vette..... Én nem fogok, nyomorú szökevényként, az egyik hatalmasságtól átmászni a' másikhoz, nem fogom a' becstelenséget sophismákkal takargatni, nem fogok profanált szavakat rebesgetni gyalázatos élet' megváltására."

Igy írt Constant martius' 19-én. Huszonnégy órával később, — mint mondottuk, — Napoleon a' tuilleriákban volt ismét. Con-

stant most tanácsosnak tartá Párisból eltávozni, 's Nantes felé vevé útját, de nehány nap mulva már visszatért a' fővárosba. Napoleon öt magához hivatá, elmondá neki, hogy ezentúl alkotmányosan fogja Francziaországot kormányozni, 's tanácsát kérte ki, hogy ezen szándékot létesíthesse. Nehány nap mulva Constant Benjaminnak státustanácsossá neveztetését hirdette a' Moniteur. Halljuk, mint védé utóbb, „mémoires sur les cent-jours" czimü röpiratában e' lépést a' miatta több oldalról élesen megtámadott publicista: „Mindig ellensége voltam a' személyes megtámadásoknak; ha néha erőt vettem ezen ellenszenvemen, az annálfogva történt, mert úgy kivánta a' szabadság' vagy az ártatlanság' érdeke. . . . . De különben, szünet nélkül megtámadtatva, sohasem éreztem magamban hajlamot kilépni az arenára, 's ha mások' türelmetlensége végre rábirt az igérkezésre, hogy magamat védeni fogom, rendesen csakhamar megbántam igéretemet. . . . . De a' száznapi korszakra nézve kivételt kell tennem, mert módom lesz hasznos igazságokat elmondani. . . . . Én Napoleont gyakran és hosszasan láttam, szabadon és magánosan, életének legfontosabb szakában; láttam, mint gyüjtött együvé, mint élesztett fel bizonytalan reményeket, — éles elméje ezeket nem tünteté fel neki nagyobbaknak a' valóságnál; láttam öt, midőn nem nagy ügyességgel és némi türelmetlenséggel megkisérté, fejet hajtani azon formáknak, mellyekbe füzni kell a' hatalmat, ha a' szabadságot biztosítani akarjuk magunknak. Láttam öt a' waterlooi csata után, midőn a' fáradalom' resignatiója 's a' kétségbesés' mérészsége között ingadozott; láttam öt, végre, lemondása után, midőn végmenedékét azon nemzet' nagylelküségében kereste, melly egymaga nem szünt meg, neki ellentállani. Midőn öt ollyasnak festem, minőnek nekem e' különböző körülmények között látszott, veszedelemben forgok — jól tudom — valamennyi párt' neheztelését magamra vonni. Én nem fogok azoknak eleget tenni, kiket számos jótétemények, a' dicsőség' illusiói, 's általam teljesen méltányolott háladatosságuk kapcsol azon férfiúhoz, kinek

visszatérését fájdalommal láttam, 's kihez csak bizalmatlansággal közeledtem; mert én nem fogom elpalástolni, hogy találkozásunk előtt ellenszenvvel viseltettem iránta, 's hogy hozzá csatlakozásomnak czélja volt: hajdani borzasztó hatalmát korlátolni, 's gátot rakni despotismusa' helyreállításának." Illy czélzattal Constant jogositottnak vélte magát, Napoleonhoz állani, annyival is inkább, mert az alkotmányos royalisták által követelt rendszabályok makacsúl elleneztettek a' szabaditékok', a' szennyes érdekek' emberei által, kiknek már is sikerült magokhoz rántani a' hatalmat. „Martius' 19-dikei czikkelyemben — így szól — világosan érintettem az udvar' alkotmányos igéreteit, 's intéseimet és reményimet egyedül ezen igéreteken alapitottam. Kijelentettem, hogy nyugtalanságaink el fognak oszlatni, 's hogy jelenleg monarchánk' őszinteségébe bízva megkettőztethetjük törekvéseinket; mondottam, hogy XVIII-dik Lajos még szabadelmüebbé fogja tenni az alkotmányt; megróttam a' ministerek' hibáit, mennyiben ezt a' nemeslelküség olly emberek iránt, kiket elbocsátottaknak gondoltam, megengedte, 's magokról ezen hibákról úgy szólottam, mintha már helyrehozattak volna. Abból indultam ki, hogy mindazon rendszabályok elfogadtattak, melyek a' pártokat összeforrasztották 's valamennyi bizalmatlanságot megszüntettek volna azáltal, hogy Francziaország' sorsához szövetkeztetnek azon férfiak, kik huszonöt év óta, különböző időszakokban védelmezték a' franczia hazát, dicsőséget, szabadságot, — 's azáltal, hogy az alkotmányos királyt valóságos támaszai fogják körül, azok, kik 1789-ben a' monarchián akarták virágoztatni a' szabadságot, és 1815-ben a' szabadság által akarták megerősíteni a' monarchiát." 'S most felemlitvén, hogy martius' 20-án még negyvenhárom ezer fegyveres embere volt a' restauratiónak Párisban, 's hogy az udvar mindamellett kényszerítette a' királyt a' távozásra, vádolóihoz e' szavakkal fordúl: „Ti azt állitjátok, hogy én elhagytam ügyeteket, a' monarchiának ügyét; és én arról vádollak benneteket, hogy ti hütelenül elhagytátok a' thronust 's a' hazát, midőn ezeknek védelmére,

magatok' vallomása szerint még negyvenhárom ezer fegyveres emberetek volt."

Az olvasó előtt ismeretes leszen az úgynevezett „acte additionel," melly a' Napoleon által 1815. aprilis' 22-én kénytelen-kelletlen adományozott alkotmányt, ezen „plágiumát az 1814-diki chartának" foglalja magában. Szerinte a' törvényhozó hatalom a' császárt, az örökös pairekből álló felső kamarát, 's a' képviselő testületet illette volna; a' képviselők' száma 629-ben állapítatott meg, kijelelésökre a' kétfoku választás fogadtatott el. A' sajtószabadság 's a' jury — kivált Constant' törekvéseire — egyes szakaszok által biztosíttattak. Nevezetes, hogy midőn ezen alkotmány pontról pontra tanácskozás alá került, Napoleon az örökös pairség ellen nyilatkozott, Constant mellette.

„Valamennyi alkotmányos institutióink közül — így ír az utóbbi — az örökös pairség talán az egyetlenegy, mellyet a' közvélemény eddigelé legyőzhetlen állhatatossággal tol el magától. Valahányszor módot ejt nyilatkozni, valahányszor ezen institutio' módosításának reményével kecsegteti magát, mindannyiszor félreismerhetlen erővel és egyértelmüséggel szólal fel valamennyi örökösségi szabaditékok ellen. Alkalmam volt erről nagybánatosan meggyőződni, midőn amaz „acte additionel" megjelent, mellynek öszves szerkesztését ritka bőkezüséggel nekem tulajdonitották az emberek. Kik azon körülményt, hogy részem volt az előbbeni alkotmányok' ez újjáöntésében, úgy tekintették, mint a' liberális elvek' tiszteletben tartásának némi biztositékát, azok egy örökös osztály' elfogadásában azon nézetek' megtagadását látták, mellyeket addiglan magaméinak vallottam.

Maga Bonaparte, ki a' nélkül, hogy a' szabadság' érzelmével bírna, birt annak ösztönével a' mi népszerü, észrevette ezen általános hajlamot. Ő a' pairségre nézve ekkép nyilatkozott: „Gondolják meg önök, hogy a' pairség ellentétben áll a' közvéleménynyel. A' pairség' felállitása sérteni fogja a' seregnek büszkeségét; az egyenlőség' híveinek várakozását ki fogja játszani, 's ezer egyéni követelést fog ellenem mozgásba hozni: mondják meg nekem önök, hol fogom feltalálhatni az aristocratiának elemeit, mellyek a' pairséghez kivántatnak? A' régi dúsbirtokok ellenünk vannak, az újabbak közül nehány gyalázatosan szereztetett meg. Öt vagy hat dicső név még nem elégséges. Emlékek nélkül, historiai fény

nélkül, nagy fekvő birtokok nélkül, min fog alapulni az én pairségem? Az angol pairség, az egészen más valami. Ez fölötte áll a' népnek, de soha sem fordult ellene. Angliának az angol nemesek adományozták a' szabadságot. A' magna charta tőlök származik. Ők együtt nőttek nagygyá az alkotmánynyal, ők összeforradtak vele. De az én pair-gombáim innentúl még körülbelöl harmincz évig vagy katonákból fognak állani vagy kamarásokból. Pairségemben csak tábort vagy előszobát fognak látni az emberek."

Meg kell vallanom, hogy ezen észrevételek' daczára megmaradtam hitemben, miszerint alkotmányos monarchia' fentartására a' pairség' örökössége elkerülhetlenül szükséges. Elmondom okaimat.

Senki sem küzdött élesebben nálamnál az örökösség ellen; találkoztak, kik olly szándékkal, hogy nekem ártsanak 's hogy zavarba hozzanak, azt újra kinyomatták, mit a' respublica' idejében az örökösség ellen közzétettem; — de ők csalódtak. Én azt mondottam, — épen nem tagadom — hogy az egyenlőség' eszméje ollyas eszme, mellyet nem téphetni ki az ember' szivéből; hogy nem volt vallás, melly kezdetben nem hirdette volna ezen eszmét; hogy az emberi nem mindenféle institutiók' romjain keresztül tört az egyenlőség felé; hogy a' kasztákra osztottságról a' rabszolgaságra, a' rabszolgaságról a' hübériségre, a' hübériségről a' nemességre tért által; hogy a' nemesség, a' hübériség, a' rabszolgaság, a' kasztákra osztottság részei azonegy rendszernek, azonegy alapon nyugszanak; és hogy azon esetre ha ki akarjuk kerülni a' mindig meg-megújuló és mindig rémséges rázkódtatásokat, elvégre meg kell állapítani az egyenlőséget. De ugyanazon munkában, sőt ugyanazon fejezetben, hol ez' elveket fejtegettem, egyszersmind a' respublicai kormány mellett nyilatkoztam. . . . . A' respublica megbukott: én mondhatom magamról, hogy bukását nem siettettem, hogy nem örvendettem neki. . . . . De elég az hozzá, hogy megbukott. Ezen pillanattól fogva kötelességemmé vált, öszves lelki erőmet annak felfedezésére fordítani, mint lehessen a' monarchiát 's a' szabadságot kiengesztelni egymással; meggyőződtem, hogy a' kiengesztelődés nem lehetetlen, 's hogy a' királyi hatalomnak teljes és világosan megismert neutralitása mellett, az alkotmányos monarchia nem ellenkezik azon békés szabadsággal, melly jelenkorunkhoz különösen illik. Mihelyest e' tekintetben meggyőződtem, azonnal el kellett fogadnom mindazon feltételeket, mellyek a' monarchiával járnak. Egy osztálynak örökössége, melly védfalúl szolgáljon egy család' örökösségének, nekem lényeges feltételnek látszott. . . . . .

Egy más rendbeli tekintet szövetkezett a' felebbivel elvem' támogatására. A' képviselői hatalom szükségképen két kamarára oszlik fel. Már pedig két választott vagy ollyas két kamara' esetében, mellyeknek egyike életök' idejére megbízott tagokból állana, megkivántatnék: vagy hogy a' király hatalommal birjon egyikét vagy másikát eloszlatni, vagy hogy közülök egyet kénye szerint növelhessen; mert el nem oszlatható, 's csak szabott, és szükségképen jóformán távol eső időszakokban megújuló kamara független testületté válnék, függetlenné nemcsak valamennyi alkotmányos hatalomtól, de még magától a' nemzettől is. Már pedig ha a' fejdelem kénye szerint öregbithetné az első kamarát, ez csakhamar nagy mértékben függővé válnék tőle, az örökös elem nem találtathatnék fel benne, melly bizonyos családokat fölébe emelvén az udvar' kegyeinek, azokat szükségképen annál szilárdabb, mennél nyugalmasabb és szabályszerüebb ellenzék' középpontjává teszi. Nézzük csak a' Devonshireket, a' Portlandokat, a' Bedfordokat Angliának felsőházában, — ezekben székell az ellentállás' ereje. Az új pairek, a' Liverpoolok, a' Londsdalek, a' Colchesterek, kik csak most gyúrattak a' korona által, ennek szellemével telvék. Más részről, ha a' király mind a' két kamarát eloszlathatná, nem találtathatnék fel többé egyikökben azon stabilitás, melly a' democratiai irányt ellensúlyozza.

Aztán, nem volna-e veszedelmes, tért nyitni olly időszakoknak, midőn semmiféle hatalom sem léteznék a' királyén 's ministereién kívül? Jelenleg, igaz, a' pairek' kamarája tétlen, midőn a' követeké nem ül együtt; de létezik, 's ez valami; ez több, mint hinnők.

Ezen tekinteteknél fogva az örökös kamara mellett nyilatkoztam. Ha nem képesek az olvasót véleményemnek megnyerni, annyit legalább bizonyítani fognak, hogy én nem a' szabadság ellen ohajtom ezen institutiót, sőt épen ellenkezőleg, egy biztositékkal többet látok benne a' szabadság' számára.

Egyébiránt nem titkolom el magam elől azon tömérdek nehézségeket, mellyeket napjainkban le kell küzdenünk, hogy az örökös pairség megalapíthassék. Ezen nehézségeket egy más munkámban fejtegettem, midőn századunknak leghatalmasabb embere azon volt, hogy rokon institutiót teremtsen. „Azoknak fejében, kik egy, már létező örökösség' előnyeiről szólanak, hogy innen az örökösség' teremtésének lehetőségét következtethessék, azoknak fejében — mondám — eszmezavar uralkodik. A' nemesség bizonyos embernek, 's ezen ember' utódainak nemcsak a' jövendő, hanem a' véle egykoru ivadékok' tiszteletét is köti le.

Ezen utóbbi pont a' legnehezebb. Illynemü szerződést türhetni, ha születésünkkor már sanctionáltnak találtuk; de jelen lennünk, midőn illyes szerződés köttetik, 's elfogadására elszánnunk magunkat, az lehetetlen, kivéve, ha mi vagyunk az előnyt nyerő fél. Az örökösség a' hóditás' 's az egyszerüség' századaiban magától keletkezik: de a' polgárisodás közepette nem teremtethetik. Illyenkor fentartathatik, de nem állapíthatik meg. A' szemfényvesztéssel járó institutiók soha sem az akarat' eredményei, mindig a' körülmények' művei. Valamennyi földszín alkalmatos a' felmérésre: de a' pittoreszk fekvéseket és hatásokat csak a' természet hozza elő. Olly örökösség, mellyet az ember fel akarna épiteni, a' nélkül, hogy tiszteletet igénylő és csaknem rejtélyes hagyományon alapúlna, nem lenne hatással a' képzelődésre. A' szenvedelmek nem fegyverkeztetnének le általa: sőt épen ellenkezőleg, még inkább gyúladnának fel egy rögtön, jelenlétökben és rovásukra teremtett egyenetlenség ellen. Új nemeseket teremthetni, ha az öszves testület' fénye reájok is árad. De ha azonegy időben teremtitek mind a' testületet, mind a' tagokat, hol leszen akkor a' fény' forrása?"

Semmi kétség, vannak historiai neveink, 's első pillanatra természetesnek találtathatnék, remélenünk, hogy ezen historiai nevek új társaikra is némi fényt fognak árasztani. De ezen historiai nevek közül ki többet, ki kevesebbet szenvedett — a' körülmények' mostohaságától. Nem szólok arról, mit a' nemesek XIV-dik és XV-dik Lajos alatt önmagok eljen követtek el. Gróf Montlosierre, a' nemesség' legbátrabb védőjére bízom a' szomorú tisztet, leirni, mint váltak a' hübériség' óriásai fokonkint törpékké, 's azon gyermekes czifraságokban gyönyörködőkké, melylyekkel összetepedt termetöket bélelték. Én arra szorítkozom, a' mi közelebb fekszik hozzánk, a' minek szemtanúi voltunk. . . . . "

A' waterlooi csata után, öszveroskadván Napoleonnak száz nap előtt déli bábként felépült urodalma, az idegen sereg a' Bourbonokat ismét a' tuilleriákba kisérte. Constant előrelátta a' békövetkezett reactiót, 's előle Angliába menekült, hol 1816-nak végéig tartózkodott, és Adolph czímü, Rousseaunak legjobb dolgozataival versenyző psychologiai regényét bocsátotta sajtó alá.

1817-ben már ismét a' politicai pálya' sorompói között küzdött Párisban. „De la doctrine politique, qui peut ré-

unir les partis en France“ (a' politicai tanról, melly a' pártokat Francziaországban kibékéltethetné egymással) ezen értekezéssel nyitotta meg politicai pályájának harmadik stádiumát, mint huszonegy évvel azelőtt egy hasonló irányuval az elsőt. „Mi egy nagy hajótörés' veszélyeit szerencsésen kiállottuk, — így rekeszti be értekezését. — A' tenger' szinét romjaink boritják. Halászszuk ki e' romok közül azt, a' mi értékkel bír, a' közszolgálatok', a' nemeslelkü cselekedetek', az együtt kiállott veszélyek', az enyhített fájdalmak' emlékét. A' helyett, hogy azon kevés kötelékeket elszakítanók, mellyek bennünket még egymáshoz kapcsolnak, teremtsünk inkább új közös kötelékeket tisztességes traditióink' segédével.

Az igazság követeli, az ildomosság tanácsolja; a' mit bizonyos emberek inditványoznak, azt senki sem fogja eszközölhetni, a' mult kor' emberei nem adhatnak irányt a' jelenkor' institutióinak.

A' jelen kor' emberei képezik a' nagy nemzeti többséget. Az erkölcsi befolyás, a' részletek' tapasztalása, az ügykezelés' gyakorlata, a' tények' ismerete kirekesztőleg az ő részökön van. A' kormány nem lehet el nélkülök, és ennélfogva történt, hogy Bonapartenak első bukása óta az egymást felváltó valamennyi ministeriumok kénytelenek voltak, némi oscillatiók után, csaknem azonegy ösvényen indulni, 's visszatérni azon rendszerhez, mellyben a' gonoszok összeesküvést szerettek volna látni a' monarchia ellen, 's melly nem egyéb, mint a' nemzeti érdekeknek szükséges és kikerülhetlen hatása a' monarchiára.

Nekem nem szándékom, szükkeblü és fonák türelmetlenségből egy egész osztályt kirekeszteni a' közigazgatásból. Én nagy bizodalommal viseltetem a' szabadság' ereje iránt, 's ha ezt törvényes biztositékai által környeztetve látom, nem aggaszt azon körülmény, hogy némi hatalom ideig-óráig népszerütlen kezekre van bizva. Úgy vélekedem ennélfogva, hogy a' nemességnek a' chartába való felvétele hasznos és kivánatos. Azt hiszem, hogy ollyatén osztály, mellynek formái elegánsok, er-

kölcsei míveltek, 's melly dicsőségben gazdag, szabad kormánynak nagybecsü szerzemény; 's annak bébizonyítására, hogy ezen általam jelenleg kinyilatkoztatott vélemény, melly talán távolról sem egyezik meg a' közvéleménynyel, régi nézetem, idejegyzem a' mit más időben írtam. „A' szabaditékok, — mondám, — mégis módot nyújtanak a' tökéletesbüléshez, az ismeretek' szerzéséhez. Nagy vagyonbeli függetlenség biztositékot nyújt az alávalóságok' 's a' vétségek' több fajai ellen. A' bizonyosság, hogy tiszteltetünk, óvszer azon nyughatatlan és gyanakodó hiuság ellen, melly mindenütt sértést lát, vagy becsmérlést tesz fel, — azon engesztelhetlen szenvedelem ellen, melly a' rosz által, mellyet elkövet, megboszúlja a' fájdalmat, mellyet érez. A' szelíd formák' használata, 's a' fínom magaviselet az elmét gyors hajlékonysággal, a' lelket gyengéd susceptibilitással ruházzák fel. Ezen becses tulajdonoknak hasznát kellett volna venni. A' lovagi szellemet korlátokkal kellett volna körülfogni, mellyeket túl ne léphessen, de öt nem gátolni nemes szárnyallásában azon pályán, mellyet a' természet mindnyájunknak nyitott meg. A' görögök kimélve bántak azon rabjaikkal, kik Euripides' verseit szavalták el. A' legcsekélyebb ismeretet, a' gondolat' legcsekélyebb csiráját, a' legcsekélyebb szelid érzelmet, a' legcsekélyebb elegans formát gondosan kell ápolgatnunk. Ezek meg' annyi elkerülhetlenül szükséges elemei a' társasági boldogságnak, mellyeket meg kell mentenünk a' vésztől, meg mind az igazság', mind a' szabadság' érdekében: mert mind ezen dolgok inkább vagy kevésbé egyenes úton a' szabadsághoz vezetnek bennünket. A' mi vakbuzgó reformereink összezavarták a' korszakokat, hogy gyülölséget támaszszanak, hogy ápolhassák e' gyülölséget: valamint hajdanában a' frankok' 's a' góthok' történeteiből sajtoltattak ki védokok az elnyomó különböztetések' sanctionálására, úgy ők visszamentek a' frankokig 's a' gothokig, hogy ürügyet találjanak elnyomásra épen ellenkező értelemben. A' hiuság tiszteleti czímeket nyomozott a' levéltárakban és krónikákban: a' hiuságnak egy zordonabb és boszuállóbb faja a'

krónikákból és levéltárakból vádleveleket vont ki.“ — E' sorokat akkor nyomattam ki, midőn ezen emberek' feje felett dörgött a' vész, 's midőn a' veszedelemben forgó zsarnokság titkos elleneinek ismervén őket, a' feledékenységbe ment törvények' szigorára 's a' felingerlett nép' dühére hivatkozott fenyegetődzve ellenökben. Én azon tanuságot tehetem magam mellett, hogy az erőt minden alkalommal igazságos eljárásra hívtam fel.

De én nem hiszem, hogy midőn a' nemességet beléptetjük a' chartába, hogy akkor ennek elfoglalását kellessék neki tanácsolnunk. Ez nem sükerülne neki. Elesnék a' szabadság' javadalmától, a' nélkül hogy a' hóditás' előnyeit élvezhetné. A' század' szelleme, 's Francziaországé még inkább, csak az egyenlőség mellett vív.

Igenis, én úgy hiszem, hogy lehetséges, 's talán könnyü is, Francziaországot megmenteni.

A' forradalom' idejében egyszernél többször lehetett látni, hogy bizonyos észrevétlen de mindenható erkölcsi erő az embereket 's a' dolgokat azon irányhoz vezette vissza, mellyeket a' forradalom kitüzött nékik. Első kezdete óta különféle felekezetek azon voltak, hogy ösvényétől félre vezessék: egynek sem sükerült szándéka. Bonaparte hihetetlen diadalok által összenyomta ezen erkölcsi erőt. De ő megbukott, 's a' közvélemény, mellyről azt hitték, hogy megfojtotta, elevennek mutatkozott. Ezen tapasztalás az alkotmányos pálya' első évében figyelmetlenül elmellőztetett. Még a' felsőbb tehetségeknek is időre van szükségök, hogy közelebbről megismerkedhessenek, azon elemekkel, mellyekre 's mellyekkel hatniok kell. Rémséges catastroph volt eredménye. Europa közbenjárt: minden helyreállott; de a' pártgyülölség újra fordult a' huszonöt éves mü ellen, 's a' veszedelem itt volt újra. A' september' 5-dikei rendelet a' nemzetet meg' visszatéritette természetes ösvényére, 's a' veszedelem eltünt.

Mellyik tehát azon természetes ösvény, honnan eltávoznunk, mindenkép gyászszal jár? — Az, mellyet a' nemzet 1789-nek elején nyitni akart magának.

Ezen időtájban az volt czélja, hogy nem csak tényleges, hanem jogilagos szabadságot is alapitván meg, magát az önkény' minden lehetőségétől megmentse. A' kormány' gyakorlati szelidségét már nem találta elégségesnek a' nemzet. Neki szüksége volt biztosságra azonképen, mint élvezetre, 's hogy ezen szükségét kielégithesse, biztositékokat követelt magának. Mindössze ennyiből állott az ügy 1789-ben; részletes ambitiók, személyes hiúságok, a' zavarból keletkezett 's csak zavar által kielégíthetett érdekek borzasztó büntettekkel és gyászos eseményekkel márgázták fel a' forradalmat. De szenvedéseinek, convulsióinak, rabságának közepette, a' nemzet nem szünt meg akarni, a' mit akart volt, 's ezt újra meg' újra kivánta, valahányszor szavát felemelhette. Hogy erről meggyőződhessünk, nézzünk bármilly munkát azok közül, mellyek azon különböző, de, fájdalom, szerfelett kurta időszakokban tétettek közzé, midőn a' nemzet némi szabadságnak örvendhetett. Mindenikökben ugyanazon vágyak' kifejezését találjuk, 's hogy öket a' jelen pillanathoz alkalmazzuk, csak a' neveket és formákat kellene megváltoztatnunk. Ez tehát az ösvény, mellyen a' nemzet haladni akar. 1789-ben maga tűzte ki magának; ehhez tért vissza, valahányszor módjában állott. A' mi öt innen távol ejtette, az ellen hol hallgatása, hol panaszai által nyilatkozott.

Ismerjük meg tehát ez' igazságot. Mitől a' nemzet fél, mit a' nemzet halálba gyülöl, az az önkény. Ez sem a' nemzeti javak' vásárlóinak érdekében, sem a' nemzeti javak' vásárlóinak ellenére, — sem a' forradalom' emberei mellett, sem a' forradalom' emberei ellen nem állapithatik meg. Szabadság, biztositék, felelősség, törvényes sajtószabadság, esküttszék .... e' szavakra felébred a' nemzet. Ez az ő atmosphaerája; ezen eszméket minden lélekzettel magába szívja. Huszonhét évei a' szerencsétlenségeknek, az ármánykodásnak, az erőszaknak, — természetét nem változtathatták meg. Ő az, a' mi volt; ő az fog lenni, a' mi jelenleg; semmi sem fogja öt megváltoztatni.

Ne csalatkozzunk azon jelenség' látására, melly bennünket

meglephetett, de mellynek, úgy hiszem, magyarázatát adtam. Emberek, kik gyanúsak voltak a' nemzet előtt, olly elveket hirdettek rögtön, mellyeket hajdanában a' legnagyobb erőködéssel ügyekeztek számüzni. A' nemzet néma maradt, de bámulatból; nem mert gyülöli az elveket, hanem, mert nem bizik az emberekben. Hallgatása nem jelenti ezt: a' mit ti mondtok, azt mi nem akarjuk; — hanem ennyit jelent: mi attól tartunk, a' mit ti akartok.

A' hatalom' letéteményeseinek gyászos hajlamuk van, mindazokban, kik velök nem tartanak, pártoskodókat látni. Ők néha magát a' nemzetet is ezen cathegoriába helyezik, 's abban találják a' legfőbb ügyességet, ha az általuk „egymással veszekedő bandák"nak czímezett felekezetek között átsurranhatnak, a' nélkül, hogy valamellyikökre támaszkodniok kellene.

De minden párt, minden társulat, minden egyesület, — székelljen bár a' hatalomban vagy a' hatalmon kivül, — ha nem csatlakozik a' nemzeti elvekhez, hatás nélkül fog maradni. Ha a' történet kezébe játsza a' hatalmat, vagy ha ezt álnokúl vagy erőszakosan magához rántja, a' nemzet türni fogja a' kormányt, de a' nélkül, hogy támogatná: mert hosszú tapasztalás' utján megszokta, mindentől visszavonúlni, a' mit nem helyesel, tudván, hogy ez' okból, előbb utóbb feldül, a' mit nem helyesel, minden. E' szerint megkiméli magát az ellentállás' fáradságától, — megmenekszik szerencsésen a' veszedelem elől, 's azokat, kik egymagok akarnak haladni, ott hagyja pályájokon a' két örvény között. Illyenkor azt hinné róla az ember, hogy megholt, annyira mozdulatlan 's annyira nem gondol mindazzal, a' mi történik. De hirdessetek csak egy szót, egy reményt, melly valóban nemzeti, — 's nyomban hatalmas életre ébred, 's a' milly fáradhatlannak mutatkozik buzgalmában, olly megtörhetlen akarattal bír, — nyomban olly erősnek mutatkozik, hogy gyakran még azok is, kik felébresztették, eléggé gyengék, megijedni töle; pedig minden ok nélkül. Ő nem kiván semmit, a' mi igazságtalan volna; ő az erőszakot mindenben gyülöli; de igen finom ta-

pintattal bir arra nézve a' mi való 's a' mi nem való; 's tudok valamit, a' mit nem bocsát meg soha: ha valaki azt hiszi, hogy öt megcsalhatja. Ő egyébiránt itéleteiben igen méltányos; számba veszi a' körülményeket; betudja az embereknek azt is, hogy legalább akadályozták a' roszat; sőt menti őket, a' nemakadályozás' esetében is, ha látja, hogy azért egyeztek meg benne, mert nagyobb roszat akartak a' nemzettel kikerültetni ez' úton. De követeli azt is, hogy azon czélhoz vezettessék, mellyet el akar érni: mihelyt innen tova fordúlunk, hijába szólunk, hijába sürgünk forgunk; ő mind erre nem hajt, 's megállapodik, mert csalhatatlan ösztöne azt mondja neki, hogy a' sok szó csak merő csalfaság, 's hogy a' mit reá akarnak tukmálni, az neki nem való.“ —

Constant ez' időtájban egyike volt a' „Minerva“ szerkesztőinek, és számos politicai, philosophiai 's irodalmi czikkelyeket iktatott e' lapba, melly több éveken keresztül egyike volt az ellenzék' legjelesebb organumainak. A' politicai czikkelyek, utóbb rendszeresítve, „Cours de politique constitutionelle“ czímü munkájában foglaltak helyet; a' philosophiaiak felebb említett kétrendbeli munkáinak a' vallásról, 's még egy harmadiknak, e' czímmel: „Christianisme“ (megjelent az „encyclopédie moderne“ben) szolgáltak volt kiegészitő részekül.

Nézeteit a' vallásról 's a' vallási institutiókról Constant az „Athenaeum“-ban (egyesület nem folyóirás) nagyobb közönség előtt is fejtegette; 's ezen intézet' kebelében mondotta el 1818-ban emlékbeszédét Romilly felett, midőn ez, hitvesének halála által kétségbeejtve, maga vetett véget életének. Ezen beszédét egész terjedelmében kivántam közleni az olvasóval, azért is, hogy Constant' szónoklati modorával közelebbről megismerkedhessék, — de azért is, mert így alkalmam nyílik a' szónokok' és státusférfiak' ezen galleriáját, egy jeles, egy méltán köztiszteletben állott egyéniségnek mesterkéztől származó festményével gazdagítani.

A' beszéd így hangzik:

Uraim,

Az volt óhajtásuk, hogy az Athenaeum' alapitóinak egyike emlékbeszédet mondjon e' teremben egy dicső külföldi felett, ki valamennyi ország' polgára, mert hasznos szolgálatot tett valamennyinek, midőn az emberiség', a' szabadság', az igazság' ügyét védelmezte. Engem méltóztattak e' feladással megbízni, mert miután az 1815—16-diki gyászosan híres időszakban barátsággal fogadtattam ezen férfiú által, ki ma sajnálatunk' és hódolatunk' tárgya, közelebbről szemléltem mind magán erényeit, mind hazafiúi munkásságát, 's közelebbi tanúja voltam azon tekintetnek, mellyben valamennyi párt előtt állott. A' valóságos és nyugalmas szabadság' rendszerének egyik előnye abban áll, hogy mindenik párt kölcsönös igazságszeretettel viseltetvén az ellenfél' kitünő emberei iránt, nemesen pártatlan szavazatával szokta megjutalmazni a' jellem' integritását, a' nézetek' tisztaságát és a' talentum' felsőbbségét. Ezen előny néha azon szabadságot is túléli, melly által előidéztetett; 's én ismerek egy országot, melly vakmerően támadván meg gyakorta más nemzetek' szabadságát,'s monopolisálni akarván azon jogokat, mellyek az emberi nem' öszves családát illetik, saját alkotmányát látja büntetésül megingatva és csaknem megsemmisítve, 's mind a' mellett fentartja még ideig óráig a' nemeslelkü méltányosság' ezen traditióját belsejében és kitünő polgárai irányában.

Romillynek magán életét csak röviden fogom érinteni. Ivadéka egy protestans családnak, melly a' nantesi edictum' visszahivatása ..... után Francziaországból kiköltözött, csekély vagyonnal birt. Érezvén a' társasági állapot' egyik szerencsétlenségét 's egyik szükségét: hogy csak bizonyos mennyiségü gazdagság biztosíthatja a' függetlenséget, erös szándék keletkezett benne, szert tenni ezen elkerülhetlenül szükséges jólétre, a' nélkül hogy jellemén csorbát ütne, és szert tenni nem csak önmaga' hanem családa' számára is. Azon szép és erényes személy iránti szerelme, kinek vesztét húsz évvel utóbb nem tudta túlélni, — még ezen szerelme sem volt képes őt szándékától eltéríteni. Midőn óhajtását, véle házasságra léphetni, elejébe terjeszté, „mindenek előtt szükséges — így szólott hozzá, — hogy családomnak szerezzek vagyont, szerzek majd aztán nekünk is.“ Ők mindketten egyiránt méltók voltak ezen nemeslelkü egyezkedésre.

Munkássága, melly néki egyenlő mértékben gazdagságot és dicsőséget szerzett, Romillyt csakhamar az angol ügyvédség' élére állította. Miután egyikét azon gazdagságoknak, mellyek' szerzésére magát kötelezte volt, létesítette, ezt odaadta családának, 's újra hozzáfogott, most

már önmaga számára. Törekvéseit ez' úttal is süker koronázta. 'S csak ekkor nyújtá jobbját azon asszonynak, ki állhatatossággal várta be boldogságát, 's ki a' nélkül hogy fájlalná, háttérbe látta szorítva ezen boldogságot, olly kötelesség' teljesítése által, mellyet csak az érzelem' határtalan gyengédsége szabott volt Romillyra.

Ezen időszaktól kezdve mindketten példányokul szolgáltak valamenynyi házi erény' gyakorlatára nézve. Lady Romilly csak férjeért élt, ennek bátorsága őt is lelkesitette, de változhatlan szelidséggel párosultan. Társaságát 's egész életét férjének munkássági vagy szórakozási szükségeihez idomitotta. Gyönyörüséget csak azon férfiú' dicsőségében talált, kit szeretett. Szép, vallásos, a' szabadság' barátnéja, érzékeny, önfeláldozásra kész, — szóval méltó, hogy reá alkalmaztassék Miltonnak ezen verse:

„Férje a' hazáért, 's ő a' hazáért és férjeért."

Ennyi érzelem és ennyi erény nem maradt jutalom nélkül. Semmi által sem zavart szövetség' hosszu évei után, ezen dicső asszony tanúja volt Romilly' győzelmének olly ministeriummal szemközt, melly hatalmának gőgjében azt hitte, hogy könnyü szerrel fog díadalmaskodni a' bátorság', tevékenység', becsületesség', tanulás' utján szerzett népszerüség felett. Látta mint haltak el férje' lábainál a' megvesztegetés' cselszövényei, a' rágalom' kiabálásai, a' hatalom' fenyegetődzései. Látta férjét körülfogva, üdvözelve, dicsőítve ezer és ezer polgárok által, kik színeit viselték, 's kik nevével harsogtatták a' levegőt.

A' régiek irigynek és álnoknak mondották a' sorsot. Azon pillanatban, midőn lady Romilly férjének tiszta 's már kétségbe sem vont dicsőségét élvezé, azon dicsőséget, melly őt, a' hitvest is elárasztotta sugáraival, már érezte a' halálos betegség' csapását, melly időnek előtte nyitotta fel számára a' sírt. Azon pillanatban, midőn sir Samuel Romilly független nép' kezéből vette a' legbecsesebb jutalmat, mellyre szert tehet a' polgár, — társainak közbizodalmát, már lebegett felette látatlanúl azon borzasztó csapás, melly őt megfosztandó volt attól, minél drágább kincset nem ismert e' világon, attól, ki ifjuságának reménye volt, munkásságának czélja, vigasztalása nehéz napjainak és dísze a' boldogoknak.

Uraim! hogy magamat a' lelketlen és szívtelen roszakarat' hypocritai magyarázatainak ki ne tegyem, — azon roszakaratot értem, melly öszves erkölcsiségét birálatainak szigoruságába helyezi, — hogy ne látszassam olly tettet igazolni, melly azon férfiúban, kinek vesztét a' szabadság' minden barátjai siratják, csak a' fájdalom által legyőzött észnek volt műve,

— azon itéletet fogom önök elébe terjeszteni, mellyet magok az angolok mondottak ki e' gyászos esemény felett. „Sokáig — így szól legérdemesebb journalistájok — sokáig fogja fájlalni az ország ezen jó és nagy polgár' halálát. Minden köny, melly sírjára hullott, áldozat leszen erényének. Sir Samuel Romilly olly szelid, olly szeretetreméltó volt magánéletében, a' milly függetlennek és szilárdnak ismertük öt a' közéletben. Milly erősek lettek legyen érzelmei, láthatni abból, hogy feldúlatásuk egy pillanatban semmisítette meg azon szilárd és felséges észerőt, melly bámulatunkat és bizodalmunkat kivívta! Ezen erő és ezen gyengeség, ezen szövetsége a' legmélyebb érzésnek a' legerélyesebb eltökélésekkel, ezen combinatiója mindannak a' mi gyengéd, és mindannak a' mi hatalmas, olly szempontból tüntetik fel az emberi természetet, melly tiszteletünket is szeretetünket is igényli. Ha az, kinek kezében nyugszik az emberek' sorsa, könyörületes pillanatot vet a' földre, talán menteni fogja azon cselekedetet, mellynek forrása emberi természetünk' legszebb tulajdonának túlfeszültségében rejlett, a' férj' bennső viszonyában egy szeretett lélekkel 's a' lehetetlenségben, öszves élete' szerelmének első tárgyát túlélnie!"

Halála gyászszal töltötte el egész Angliát. Csak egy ember irt emlékezete ellen egy hirlapban. Az embert nem fogom megnevezni. A' hírlap' czíme: „the Courrier."

Még csak egy szót fogok szólani, uraim, tárgyam' ezen részéről. Romilly mint törvénytudós, 's mint ügyvéd a' kanczelláriai törvényszék 's a' pairkamara előtt, csaknem első fellépésétől kezdve a' törvény' oraculumának tekintetett. Egy férfiu, ki főbb hivatalokat viselt sokáig 's visel ma is, egy ízben azt mondá egyvalakiről, ki még magasabb hivatalból esett ki, hová öt bámulatos, de féktelen tulajdonai emelték, — hogy ezen ember az élő törvény volt. Ezen szó, melly hízelkedésül használva egy zsarnokkal szemközt, fonák és boszantó, sublimissá válik, ha olly polgárra alkalmaztathatik, ki csak az ész' hatalmával van felruházva. Romillyra egész Anglia alkalmazta e' szót. Véghetlen tudománya, mérséklete, melly nem ártott erélyességének, mély bélátása, megvesztegethetlen igazságszeretete, véleményeit, midőn ezeket a' törvényszék elébe terjesztette, a' birói tekintély' erejével és gravitásával ruházták fel. Ha valamelly ügy mellett felszólalt, ezt már eleve igazságosnak bizonyitotta be, 's neve, úgy szólván, eleve hirdette az itéletet, mellyet hozandók voltak a' birák.

Most nyilvános pályájához érkezem. Itt sokkal tágasabb mező nyílik

előttünk. Semmi kétség, a' magánélet' erényei egész tiszteletünket érdemlik, de egy nemzetnek tett szolgálatok még magasabban állanak. Boldog, ki bármi parányi jót tehet egykorúinak! Boldogabb az, ki jót tehet mind egykorúinak, mind a' jövendő ivadékoknak! A' természet ezen ivadékokat nemes viszonyba hozta egymással. A' felvilágosodás, a' gazdagság ivadékról ivadékra száll, a' nélkül hogy látnák, hogy ismernék egymást. A' hasznos igazságok örök alapot képeznek, mellyhez mindenik egyén külön adójával járul, bizonyos levén benne, hogy nincs olly hatalom, melly képes volna ezen elenyészhetlen kincset bármi parányi részétől megfosztani. A' szabadság' 's az igazság' barátja e' szerint lelkének legnemesebb érzelmeit örökségképen hagyja a' jövendő századoknak. Az igazságtalanság 's az elnyomás elől biztosítva, mellyek félreismerik vagy üldözőbe veszik: az ember' legnemesebb része olly sanctuariumban talál menedéket, mellyhez a' mindent bepiszkoló vad szenvedelmek hozzá nem férnek. Az, ki elmélkedés' utján feltalál egy elvet, kinek keze leír egy igazságot, kinek szónoklata diadalmasan állít fel egy üdvességes institutiót, — az aggodalom nélkül vetheti oda életét a' népeknek vagy a' zsarnokoknak, amazok néha épen olly igazságtalanok, mint ezek. Ő nem létezett hijába: gondolata ott marad; rányomva az enyészhetlen egészre, mellynek alakitásához hogy ő is ne járult legyen, eszközölni senkinek, semminek sem áll hatalmában.

Sir Samuel Romillynak főgondolatja és főfoglalkodása, egész életén át, Anglia' büntető törvényének javitása volt. Itt, uraim, figyelmeztetnem kell önöket némi eszmezavarra, melly már mindennapivá vált, 's melly közülünk többeket tévútra hozott. Mi nem különböztetjük meg eléggé Angliának büntető törvényhozását Angliának büntető eljárásától. A' büntető törvényhozás az angoloknál vad és kegyetlen, minő lenni szokott mind azon népeknél, kik a' lefolyt századok' kevésbé felvilágosodott, következőleg kevésbé emberi és igazságos törvényeiket megtartották; de az angol eljárás' formái, a' birákat lelkesitő szellem, a' csaknem korlátlan hatalom, melylyel őket a' törvényhozás' túlságos szigorának enyhitésére felruházta a' gyakorlat, végre mindennél inkább a' jurynek institutiója segítenek e' bajon.

Ha sir Samuel Romillynek rendszerével közelebbről akarnánk megismerkedni, olvasnunk kellene az általa 1810-ben kibocsátott észrevételeket Angliának büntető törvényeiről. Önök innen azt fognák látni, uraim, hogy nincsen ország, mellyben olly számos 's olly különféle cselekedetek életvesztéssel büntettetnének; hogy VIII-dik Henrik alatt het-

venkét ezer embert végezett ki törvényesen a' hóhér' keze; hogy Erzsébet alatt évenkint négy száz személy végeztetett ki. Önök azt látnák belölök, hogy az, ki hat francnál vagy épen csak huszonhat sounál értékesebb tárgyat lop valamelly boltban, vagy csirkéket oroz valamelly zárt udvarból, föbenjáró büntettet követ el. Önök továbbá azt látnák belőle, hogy ezen törvények nem hajtatnak végre, — a' mi mindig megtörténik, ha a' törvények kegyetlenek, — és hogy 1803-tól 1810-ig, ezernyolczszáz hetvenkét személy közül, kik illy cselekvények miatt törvény elébe állíttattak, csak egyetlenegy büntettetett halállal.

Ezen rendszer, az elvileg barbar de a' gyakorlat által enyhített törvényhozás' rendszere hires irók által védelmeztetett. Mind a' mi létezik, 's mind a' mi létezett, azon szabaditékkal bír, hogy akadnak, kik védelmezik. Ezen apologisták helyesnek tartják, ha a' törvény nagy háló' képében tűnik fel, melly a' közrenddel ellenkező valamennyi cselekedetekre, mint büntettekre terjedvén ki, mindenkit félelemmel tölt el, 's ha a' gyakorlat aztán a' tulságos szigor' módosításával hol az esküttéket bizná meg, kik kinyilatkoztathatnák, hogy ez vagy ama' tény nem bizonyíttatott be eléggé, hol a' birákat, kik a' törvény' alkalmazásakor segithetnének az ügyen, hol a' fejdelmet, mint a' kegyelem' fő letétemenyesét.

Romilly tagadhatlanúl bébizonyította, hogy illyes rendszer valósággal nem egyéb, mint az irott törvény' folytonos felfüggesztése, azaz: organisált önkény, a' mi kétségkivül jobb, mint a' vérengző törvények' könyörületlen alkalmazása, de gyászos bizonytalanságot vet az emberi cselekedetek' valamennyi következményeire, 's a' büntető törvényhozást halállotteriává változtatja át, mellyben az egyenletlen sorsok a' szerint vannak felosztva, a' mint ezt a' birák' különböző jellemeik, akkori kedélyállapotuk, 's azon körülmény, mint hatnak épen reájok a' mult' emlékei vagy a' pillanat' felindulása, — magokkal hozzák.

Ő fényes igazságot szolgáltat Anglia' biráinak, 's ambár feltett szándékom ok nélkül meg nem állapodnom a' különben is elég hosszu pályán, mellynek megfutását önök rám szabták, engedek a' szükségnek, idéznem egynehányat érzékeny és való szavai' sorából:

„Egy lélek sem lehetett tanúja büntető törvényszékeink' eljárásának, egy lélek sem kisérhette figyelemmel tagjaik' magaviseletét, a' nélkül hogy mélyen megilletődött volna azon gondoskodás' látására, melylyel biráink nagyfontosságu kötelességeiket a' közönség iránt teljesíteni törekesznek. Tökéletes pártatlanságuk, komoly ügyekezetök kikerülni minden hibát,

's védeni az ártatlanságot ugyanakkor midőn a' büntettet üldözőbe veszik, a' gazdag és szegény, a' hatalmas és elnyomott közötti különbségnek tökéletes hijánya, — olly tények, mellyek köztudomásra jutottak, 's mellyek az öszves nemzet által méltányoltatnak. Ezen lényeges pontokra nézve valamennyi biráinkat ugyanazon szellem lelkesíti, 's bárminök legyenek politicai véleményeik' árnyéklatai, mindnyájan egyiránt a' becsületesség' ösvényén haladnak." Boldog ország, mellyben az ellenzék ekkép tanuságot tehet a' birói hatalom' integritása mellett! Semmi kétség, — az angol alkotmány számos tökéletlenségeket vett át örökségképen, számos aggasztó módosításokat szenvedett. De az igazságszolgáltatás mégis megőrzötte a' szabadság' szokásait, védő formáit, gyengéd aggályait és vallásos tiszteletét a' védelem' joga 's a' szerencsétlenség' szent szabaditékai iránt. Angliában a' birák soha sem szakitják félbe a' vádlottat, vagy azért szakitják félbe, hogy felvilágosíthassák, midőn ártani készül magának, 's hogy öt önmaga ellen oltalmazzák. Ők nem tagadják meg töle a' válaszolás' szabadságát, miután nagynyájasan füleltek a' vádolóra. Ők nem szereznek magoknak érdemet azáltal, hogy fogásos kérdések, meggyalázó apostrophálások, gúnyos commentáriusok által zavarba hozzák a' szerencsétlent, kit kínos helyzete úgy is már elkábitottt. Ők a' vádlottat, ki még csak gyanú', talán hibás gyanú' tárgya, nem büntetik már előlegesen azáltal, hogy öt kényszerítik némán végighallgatni azon gyalázásokat, mellyeket reáhalmozhatnak a' hiuság, a' süker' nyomorú vágya, a' gyermekes ambitio ékesenszólónak mutatkoznunk, midőn csak arra kellene törekednünk, hogy igazságosak legyünk. Más részről az angol biráknak nincsen okuk panaszt emelniök, hogy a' birói rend nem tiszteltetik eléggé. Az embereknek nem áll érdekökben, azt lealacsonítani, a' mi öket oltalmazza, 's a' nemzeti ösztön azt, a' mi tiszteletre méltó, tiszteli mindig.

De midőn sir Samuel Romilly bévallja nagyrabecsülését azon egyének iránt, kikre az igazság' kiosztása bízva van, azon óhajtását is nyilvánitja: hogy a' polgárok' biztossága a' törvényektől függjön, ne az emberektől. Ő tudta, hogy az egyedül személyes erényeken alapuló biztositékok ingatagok és elégtelenek, tudta, miszerint a' társasági rend épen azon oknál fogva létezik, hogy az emberek ne foglalhassák el a' törvények' helyét.

Ő tehát reformálni akarta hazájának büntető törvényhozását. Ez neki több tekintetekben sükerült, 's ha nem hal el időnek előtte, Nagybritannia valószinüleg sokkal több haszontalan kegyetlenséget törölt volna ki codexéből, sokkal több borzasztó tágasságu rendelkezéseket, sokkal több

statutumokat, mellyekben a' törvényhozó, úgy látszik, megfeledkezett arról, hogy büntetések és vétségek között a' méltányos arány elkerülhetlenül szükséges, különben tehetetlenné válik az igazságszolgáltatás, mert maga ellen lázítja az emberiséget.

De Romilly nem csak a' büntető törvényekbe akart fontos javitásokat behozni. Ő az angol institutiók' számos egyéb részeinek tökéletesbitését kivánta. Ő mind azon törvények' eltöröltetését követelte, mellyekben a' türelmetlenség menhelyet keresett (sajátságos dolog!) a' szabadság' örve alatt. Ő a' választási rendszernek egyenlőbb 's kevésbé oligarchiai rendszerét hozta inditványba.

Eszméit a' reformok körül mindemellett nem bélyegzé azon veszedelmes nyughatatlanság, melly nem vevén számba a' közvélemény' 's az ellentállási erők' állapotát, amazt szerfelett gyakran idétlen kisérletekkel fárasztja, 's melly fonák erőszakolás által ellentállásra hí fel. Főelve, a' mint ezt 1806-ban az alsóházban kimondta, abban állott: hogy törekvéseinket oda kell irányoznunk, miszerint a' törvények a' század' 's a' nemzet' szelleméhez idomítassanak; de hogy még az ártalmas dolgokat is csak ildomosan kell megtörnünk, mert lételök öket okvetlenül olly dolgokkal hozta kapcsolatba, mellyek hasznosok.

'S valóban, uraim, számos, szerfelett számos kisérletek bébizonyitották, hogy a' javitások, a' reformok, a' visszaélések' megszüntetése csak azon esetre üdvösek, ha e' lépések a' nemzet' kivánságával találkoznak. Ha ezt megelőzik, gyászosakká válnak. Midőn valamelly hatalom, legyen bár népszerü vagy sem, azt mondja a' közvéleménynek, mit Szeíd mond Mahomednek: „én parancsodat megelőztem," a' közvélemény neki azt válaszolja, mit Mahomed Szeídnek: „bé kellett volna várni parancsomat;" és ha a' hatalom megtagadja az elhalasztást, a' közvélemény megboszúlja magát minden bizonynyal. Az idétlen újitások, 's a' stabilitásnak tulságos eszméi egyiránt veszedelmesek. Ez két olly hiba, mellyek közös forrásból származnak. A' közvéleményt előre vagy hátra felé erőszakolni, annyi mint a' közvélemény' jogait meg nem ismerni. Vannak, kiket a' „regeneratio" szó mindennek felforgatására ösztönöz; vannak, kiket e' szó: „stabilitas" mindennek helyreállitására buzdít. De helyreállítani azt, a' mi megszünt lenni, csak más neme az újitásnak. Ha az idő által lesujtott hibák újra akarnának megjelenni, reánk nézve fonák újságok fognának lenni. Valamennyi erkölcsi erő visszahatván ellenök, helyreállitásuk csak rövid ideig tarthatna. Ezen helyreállitás bajjal járna, a' felforgatás ismét bajjal, 's e' felforgatás elkerülhetlen fogna lenni:

mert újra előidézni, mit a' józanész ellökött magától, annyi, mint azokat jutalmazni, azoknak kezébe ürügyet szolgáltatni, kik semmit sem akarnak kiméleni. Az institutiókat idomítani kell az időkhöz 's a' népekhez, nem a' népeket és időket az institutiókhoz, mondá három századdal ezelőtt egy férfiú, ki még nagyobb tekintélylyel bír előttünk, mint Romilly, mert franczia — L'hôpital kanczellárt értem. —

Engedelmeskedjünk tehát az időnek. Ne tartsuk fel makacsságunkban azt, a' mi összeroskad; ne siessünk szerfelett, azt megalapítani, a' mi jelentkezik. Járjunk el napról napra abban, mit nap nap után követel; 's midőn a' szabadságot, a' minden javakat előkészítő szabadságot megerősítjük, maradjunk hívek az igazsághoz, mellyhez valamennyi korszaknak van joga, 's ne feledkezzünk meg arról, hogy a' kimélet, sőt még a' bocsánat is részét teszik azon igazságnak, melylyel tartozunk azoknak, kiknek gondolkozásmódja eltér a' mienktől.

Ezek voltak sir Samuel Romilly' elvei; tapasztalni fogjuk, hogy magaviseletét mindig hozzájok idomította, 's nevezetes alkalommal, fájdalom, politicai életének végmomentumában, hallani fogjuk, mint hirdeti a' hustingok' magasságából a' felgyúlt népnek, hogy csak a' fokonkinti 's a' békés reformokat fogja pártolni.

'S most egy új pálya nyílik előttünk. Követni fogjuk Romillyt olly körben, mellyet nem mondhatni magasbnak annál, hol öt már működni láttuk, mert semmi sem áll magasabban az emberek' életének védelménél, — de melly mégis alkalmasabb vala amannál, reá vonni a' közfigyelmet, mert ez' új körben befolyással volt hazájának kormányára 's következőleg egész Europa' sorsára.

Midőn a' béke utáni esengés, melly az angol nemzetet által meg általhatotta, 1806-ban az udvart kényszerítette, hogy Fox előtt újra megnyissa a' cabinet' ajtaját, 's hogy olly ministeriumot alakítson, melly számos talentumokat egyesítsen, sir Samuel ezen ministerium által a' korona' főügyvédének neveztetett ki. Ezen hivatal, uraim, különféle eszméket költ fel az emberekben, a' szerint a' mint az idők, az emberek 's az országok különböznek egymástól. Gonosz időkben, VIII-dik Henrik alatt példának okáért, vagy XI-dik Lajos alatt, egy főügyvéd az ártatlanság' borzalma lehetett, a' vádlottak' rémsége, a' gondolkozás' ostora, a' bátor igazságok' ellensége, az inquisitornak versenytársa, ki a' phrasisokat tolmácsolja, a' szavakat torturázza 's a' világosságot kizárja; — jobb időkben pártatlan organuma lehet az igazságnak, kegyes védője a' gyengeségnek, nemeslelkü támasza a' vélemények' függetlenségének. E' tiszt' birtokosa

felvállalja egyszersmind azon szerepet, mellyre hivatást érez, 's maga osztogatja magának a' hirnevet, mellyre érdemes. Önök előre tudják, mint értette legyen Romilly e' hivatalt. Egyetlenegy tény elégséges láttatnunk a' vonalt, mellyen haladni akart. Egy egész év' lefolyása alatt — 's az év' végével lemondott tisztéről, mert barátjai kiléptek a' hivatalból, — egyetlen egy sajtópör sem fordult elő, pedig tudjuk mindnyájan, milly szabadságnak örvendenek, sőt milly szabadosságot vesznek magoknak az angol irók..... 'S valjon veszedelemben forgott-e ennélfogva Anglia? — nem, uraim; annyira igaz, hogy az önkény, mellyre egynémellyek, mint békeeszközre szoktak hivatkozni, valóságos sőt gyakran egyetlenegy forrása a' rendetlenségnek!

A' ministerium, mellyhez sir Samuel Romilly szövetkezett, igen heterogen elemekből állott. Fox, Angliának legcosmopolitább 's ennélfogva legfelvilágosodottabb embere (mert valamennyi nép' boldogsága külön mindenik' jólétének is legbiztosabb alapja), szándékaiban a' legnemesebb, közjó iránti szeretetében a' legindulatosabb, a' brit alkotmánynak, egész tisztaságában, azaz: mindazon javitásokkal, mellyekre képes, leghívebb védője, Fox, mondom, a' legszeretetreméltóbb egyéniség magánviszonyaiban 's a' legbecsületesebb férfiú az országos ügyek' kezelése körül, — lord Henry Petty, utóbb marquis Landsdowne, korát megelőző mérséklettel biró, de nagy reményekre jogositó ifju férfi, — lord Erskine, a' sajtószabadság' 's az elküttszéki eljárás' dicső és állhatatos védője, — lord Holland, jelenleg nagybátyja' öszves jóságának 's tehetségei' nagy részének örököse, — mr. Grey, jelenleg lord Grey, a' kitünő szónok, ki valamint az egész ó-whig párt, szeretné fenntartani a' nép' jogait, az oligarchia' szabaditékainak feláldozása nélkül, — Sheridan, kinek féktelen életmódja és kínos betegségei még nem gyengitették meg fényes tehetségeit és bámulatos elméjét, helyet fogtak lord Grenville mellett, ki szép talentumokkal bír kétségkívül, de ki Rómának Appiusait juttatja eszünkbe, midőn forradalmunkat említi, 's az idősb Catonak dühét Carthago ellen, midőn Francziaországról szól, — helyet fogtak Windham mellett, ki húzamos ideig tanitványa volt Foxnak, 's utóbb ezen híres férfiú' elveinek legindulatosabb ellenévé lett, — helyet fogtak lord Sidmouth mellett, kit földieinknek jó nagy száma ismer, mint az alien-bill' végrehajtóját.

Ezen ministeriumnak, Fox' nagy neve' daczára, nem volt sem ideje sem ereje azon reményeket létesíthetni, mellyeket maga iránt sokakban gerjesztett: a' király soha sem viseltetett bizodalommal iránta. Nem sükerült neki, megkötni a' békét, mit barátai vártak volt töle. Végre az ir-

andi catholicusok' emancipatiójának kérdése, ezen ügy, melly Angliát mindaddig izgatásban fogja tartani, míg az igazság által fel nem oldatott, mert csak az igazság nyugtatja meg a' felháborodott kedélyeket, — lelépésre kényszerítette a' ministereket. A' király fogadást követelt tőlök irásban, hogy ezen emancipatio' ügyét soha sem fogják előtte szóba hozni, 's ők megtagadták tőle e' fogadást, melly ellenkezésben állott letett hitökkel, hogy a' monarchának tanácsot fognak adni minden tárgyra nézve, melly a' közkormányt érdekli.

Ezen ministeriumot az váltotta fel, mellynek része még most is kormányozza Angliát lord Castlereagh által, ki pályájának kezdetén, mint az emberi jogok' legbuzgóbb védője 's mint Irland' legnépszerüebb társulatainak indulatos főnöke szerzett volt hírt nevet magának,—'s Canning által, ki dicsőségét fényes elméjének, classicai tanultságának 's azon szónoklati tehetségének köszönheti, melylyel utazásaiban Francziaország' lakosait is több helytt megörvendeztetni méltóztatott, köszönheti, Portugálbani követségének, midőn a' portugáli udvar Brasiliában volt, köszönheti végre Francziaország feletti conversatióinak azon asszonynyal, ki emlékeinknek és bánatunknak olly méltó tárgya, 's kinek hol igazságos, hol kemény és csipős válaszai nemesen védették sértett országunkat olly diadal' mámora ellen, melly annál kábitóbb volt, mivel újságának ingerét még távolról sem szürte le a' megszokottság.

Sir Samuel' barátjai kilépvén tisztökből, ő is lemondott hivataláról; ez alkotmányos, tisztességes és törvényes eszköz a' szerény nemhelyeslés' nyilvánitására; figyelmeztetés, melly zaj és rendetlenség nélkül intéztetik a' tévedő kormányhoz; példa, mellyet hasonló viszonyok között mindig tanácsos és hasznos követni; mert ne csaljuk meg minnenmagunkat, a' becsületes emberek, bizony, nem az által szolgálják hazájokat, hogy rosz rendszerhez szövetkeznek. Hiszen ezáltal tisztességes nevök' tekintélyével támogatják a' gonoszságot. Olly körbe lépnek, mellynek gyors forgása őket tudtok nélkül magával rántja. Egy concessio maga után vonja a' másikat. A' gyászos szövetség parancsoló kötelezettséggé válik minden korábbi fogadások ellenére, 's ha mindjárt ezen becsületes emberek nehány részletet enyhitenének, első gyengeségök mégis, azáltal hogy hibás egészet sanctionáltak, több bajt vonna maga után, mint a' mennyit tiszta szándékuk képes volna jóban eszközölni.

Hivatalon kivül, a' hatalomtól egészen függetlenül, sir Samuel Romilly az alsóházi tagság' kötelességeinek szentelte minden erejét; felséges kötelességek! legnemesebb hivatása a' polgárnak, 's véleményem szerint

— miért ne vallanám be? — a' legfényesebb, mellyet az ambitio kitűzhet magának!

Uraim! ha csak felületesen akarnék is végigmenni azon különbféle kérdéseken, mellyeket Romilly a' kamarában tárgyalt volt, 's mellyekre mindig alkalmazta — néha diadalmasan — az emberiség', az igazság' 's a' szabadság' elveit, akkor még több órafolyásig tartóztatnám itt önöket, vagy kénytelen volnék egynél több ülésekre megkérni hallgatóimat. Nem örömest mondok le ennyi nemes vállalat', ennyi csüggedetlen törekvés' részletes ismertetéséről. De mégis engedek a' parancsoló szükségnek; 's én nem fogom önök előtt feltüntetni sir Samuel Romillyt, mint védi a' sajtószabadságot, 's az esküttszéki ítélethozás' szentségét olly emberek ellen, kik mindenütt ugyanazok, 's kik mindenütt ugyanazon sophismákra támaszkodnak. De meg kell állapodnom véleményénél a' nemzet' mandatariusainak joga felett; miszerint a' hozott ítéleteket megvizsgálhassák, 's hogy az ő kifejezésével éljek, ellenőrködhessenek a' törvényszékek felett. Igen, uraim, ő úgy vélekedett, hogy a' parliamentnek nemcsak a' törvényeket reformálni van joga, hanem hogy oda is terjed ki hatalma, miszerint tudomást szerezhessen magának, valjon megtartották-e a' törvényeket birák és esküttek? Ezen elvekhez képest 1818. május' 20-án egy jurynak azon ítéletét vádolta be, mellynél fogva bizonyos rabszolgatulajdonos felmentetett, ki boldogtalan áldozatainak egyikét a' törvényesnél szigoruabb büntetéssel fenyítette. Ezen alkalommal Romilly több társai által pártoltatott, kik rendesen nem osztozkodtak nézeteiben. Wilberforce kinyilatkoztatá, hogy a' kamarának, mint a' polgári szabadság' védőjének egyik legbecsesebb szabaditéka abban áll, miszerint, valahányszor szükségesnek látja, bármelly törvényszék' eljárása felett vizsgálat' rendelete által is ellenőrködhessék. Egy kormánytag, — Goulburn úr — habozás nélkül megismerte a' kamarának jogát, bármelly tárgyat vizsgálat alá vonatni, ha mindjárt bíróilag már elintéztetett volna. Szóval, valamennyi párt egyiránt megismerte a' kamarának jogát, ellenőrködnie az igazságszolgáltatás' módja felett.

Szabadjon e' tárgyra nézve nehány mondást idéznem olly munkából, mellynek szerzője mint iró, talentumáért, mint polgár, elveiért, mint követ, bátorságáért, őszinte tiszteletünkre, nagyrabecsülésünkre érdemes. Azon férfiuról szólok, ki a' szónokszéken először, erélyesen nyilatkozott az akkor még félig leplezett iszonyatosságok ellen, 's kinek erényes indignatiója ezeket kirekesztőleg az üdvös nyilvánosság' hatása által elnyomta. Ezen vonások, tudom, Jordan Camill urat juttatták önök' eszébe.

„Az-e a' szándék, — így szólott, — hogy a' tévedésbe hozott törvény' pallosa által ontott ártatlan vér még azon egyetlenegy kárpótlástól is fosztassék meg, mellyet a' gondviselés ide lenn, a' legnagyobb szerencsétlenség' számára látszott fentartani, az t. i., hogy még emléke által is a' törvényes formák' javitását 's a' jövendő ivadékok' jobblétét előmozdítsa? Azért mert egy borzasztó tévedés megtörtént, ezt ismételtetni fogjuk mindörökké egy pár biró iránti kiméletből? Örökre zárkozzanak be ezen gyászos lapok, mellyek a' bánatos törvényhozónak olly üdvös utasitást adnak a' haza' 's az öszves emberiség' érdekében? Lássuk azon országok' állapotát, mellyekben az igazságszolgáltatás feletti ellenőrködés, önök' óhajtásához képest szigorúan el volt tiltva. Akkor Angliában a' vallásosnak keresztelt hallgatás' leplébe burkoltattak a' csillagkamarának végzései, Máriának itélőszéki üldözései, Jeffriesnek és Kirknek törvényes kegyetlenségei. Akkor Franciaországban meg kellett hajolni és hallgatni azon rendkivüli biztosságok előtt, mellyek annyi gyalázatos eljárással szennyezték be büntető igazságszolgáltatásunk' évkönyveit."

Ime, uraim, a' becsületes emberek, a' jó és nagy polgárok, szabadságaink' és jogaink' védői valamennyi országban egyetértenek egymással, felelnek egymásnak. Szerencsés rokonszenv! melly a' rosz emberek' titkos ármánykodásait kijátsza, 's melly a' mihelyest leálarczozott már le is győzött pártoskodások' nyomorú morgásait elöli hatalmas szózatával!

Midőn Romilly Anglia' büntető törvényeinek reformjával foglalkodott, szükségképen valamennyi reform' forrásáig kellett eljutnia. A' képviseleti kormány, — tudjuk, uraim, — semminemü reformot, semminemü módositást nem enged meg az ország' institutióiban, a' három hatalom', 's ennélfogva a' nép' mandatariusainak' közbenjövetele nélkül. Minden változás, mellyet a' közhatalomnak egy ága különmaga akarna behozni, a' nélkül hogy a' másik két ággal tanácskozott volna iránta, a' nélkül hogy ezekkel egyezkedésre lépett volna, világos bitorlás fogna lenni, bitorlás, melly a' társasági rend' valamennyi kötelékeit felbontaná, valamennyi rúgóit összezuzná, megsemmisitené a' kötelességeket, mellyek a' kormányokat a' polgárokhoz 's a' polgárokat a' kormányokhoz kapcsolják, 's törvénytelenné tenne minden parancsolatot, az adónak bekivánását is ideértve. Ezen elvek, uraim, lényegesek az alkotmányos monarchiára nézve, lényegesek a' királyi szék' fentartására, mert biztosítják a' thrónust a' lázitó demagogok' erőszakoskodásai ellen azonképen, valamint a'

nemzetet megóvják a' lázitók' azon másik fajának merényeitől, kik a' thronus' megerősitésének ürügye alatt nem kisebb mértékben ellenei a' monarchiának mint a' szabadságnak.

Nagybritanniában e' szerint a' parliament valamennyi javitási eszközök' letéteményese, 's a' parliamentnek legtevékenyebb, legnemzetiebb része, a' dolgok' erejénél fogva az alsóház. Következik innen: hogy az alsóház a' fökérdés, melly felé ezer különböző ösvényen fordulnak szünet nélkül a' státusférfiak' elmélkedései.

Önök szintúgy tudják, mint magam, milly boszontó aránytalanság létezik az alsóház' elemei között. Hatszázötvenöt követ közül körülbelöl háromszázhetven, azaz: csaknem háromötöd csekély számu kiváltságos testület és kétszáz peer vagy nemesember által választatik. A' hátralevö kétötöd' választásába menekvö nemzeti ohajtás az alsóházban hol az aristocratiával kénytelen küzdeni, mellyet szerteágazásai és gazdagsága csaknem ellenállhatlanná teszen, hol a' ministeriummal, melly húzamos gyakorlat' utján a' vitának e' nemében sokkal nagyobb ügyességre tett szert, mint más ministeriumok, mellyeknek buzgósága nem csekélyebb amazénál, de mellyeknek még küzdeniök kell a' tanulás' nehézségeivel, 's mellyek ennélfogva ollykor-ollykor ügyetleneknek is mutatkoznak. A' brit képviselet e' szerint nehány igazi polgáron kivül a' kormány' díjazottaiból 's az oligarchia' választottaiból áll.

Ezen organisatio mindazáltal, bármi hijányos legyen, nem olly gyászos eredményü a' gyakorlatban, minönek az ember feltenné. Három ok ellensúlyozza ezen alaphibákat, három ok, mellyeknek ketteje, mindenütt hol csak működhetik, hatalmas orvoslási és kárpótlási erőt fejleszt ki egyszersmind.

Ezen okoknak egyike abban áll: hogy a' közhatalom', vagy régi elöjogokat öröklött nehány egyén' kényétől függő annyi kinevezés közepette csak egyfoku választás divatozik, 's hogy ezen közvetlen választás nehány helyen számos és független választók által gyakoroltatik. Már pedig ezen választásmód' befolyása még oda is terjed ki, hol csak külszínleg létezik. Az egyenes választás üdvös rengésbe hozza a' politicai testületet, új életet lehell belé, a' polgárokat nyomatékuk' érzetével tölti el, a' küldök 's a' mandatariusok között szorosabb kapcsolatot eredményeztet, 's ez által a' polgárok 's a' státusok közötti köteléket is szilárdítja. Az alsóház' azon tagjai, kik magok magokat nevezték ki, — a' mi megtörténik néha, — vagy a' kik tagságukat családi, pártfogási viszonyoknak köszönhetik, önkénytelenül elszégyenlik magokat a' nemzet' valóságos

választottainak látására. Maga a' közvélemény is érezteti velök a' helyzetet, melly nekik jutott. Szemem' láttára történt, hogy ezen tagoknak egyike, kit négy választó küldött az alsóházba, de ki a' bévett szokáshoz képest küldöiről tett említést, közkaczajjal fogadtatott azon házban, hol nagy többséggel bír a' ministerium. A' nagybritanniai községekből e' szerint még nem vesztek ki a' népi elemek, 's mindenütt, hová egy népi elem behathat, javítja a' mi közel esik hozzája, 's némi jót hoz be a' leghibásabb rendszerbe is; nem engedi, hogy bizonyos határokon túllépheſſen a' rosz.

A' második ok abban áll: hogy egy része azon hatalmas oligarchiának, melly a' valóságban Angliát kormányozza, szükségképen az ellenzékkel tartván, még a' választási rendszer' visszaéléseit és hibáit is arra használja, hogy független férfiakat hozzon az alsóházba, vagy jobban mondva, ollyas embereket, kik helyzetök által a' hatalom' ellenzésére köteleztetnek. Angliának rothadt városai, hogy a' szokásos kifejezéssel éljek, nem állanak a' kormány' befolyása alatt; ezek magán tulajdonok. Ezen tulajdonok' birtokosai, midön az ellenzékkel tartanak, mi gyakran történik, önn érdekből is minden talentumot, minden mérész egyéniséget soraikba vonnak. A' mult század' kitünö jellemei közül többen a' patronatus' ezen nemének köszönik felléptetésöket a' politicai pályán. E' szerint sajátságos combinatio által, a' rendszer' tökéletlensége néha a' szabadság' hasznára fordúl.

A' harmadik ok, végre, azon tisztelet, melylyel Angliában a' vélemények' szabad nyilvánitása iránt viseltetnek mind a' parliamentben, mind a' parliamenten kivül. Az angol nép' mandatariusai tudják, hogy a' szónokszék' szabadsága érték nélküli dolog a' sajtónak szabadsága nélkül. Nem találkozik köztök senki, ki lehetségesnek vagy épen kivánatosnak tartaná, hogy azon nagybecsü szabadság, melly az öszves emberiséget illeti, egy pár ember' monopoliumává váljék. Az angol kormány sok tekintetben silányabbá vált. Angliának státusférfiai, miután Europa' más udvarainak ministereivel mindennapi érintkezésbe jöttek, eltanulták tölök az elvek feletti scepticismust, 's az emberi fajnak megvetését. De a' szabadság' ösvényéröli kitérengéseknek 's a' continens' utánzásának daczára, mindig, — akár szokásból akár szükségből — illetetlenül hagyták a' sajtószabadságot, 's a' többi szabadságok soh' sem veszhetnek ki végkép azon országból, hol ezen szabadság tiszteletben tartatik.

De ezen palliativumok az elörelátó, a' felvilágosodott polgárokat még sem elégíthetik ki, még pedig annál kevésbé, mennél inkább gyengül

hatásuk olly körülmények' következésében, mellyeket hosszadalmas volna bővebben fejtegetnem. A' nemesség udvari vagy katonai szellemet szí magába, 's a' patronatusét elpárologtatja. A' birtokok' 's a' taksák' aránytalansága borzasztólag öregbül. Ezen aránytalansag' eredményeül növekedik a' hivatalvállalás' szüksége. A' nagy oligarchiai családok' tagjai ezen szükséget szintúgy érezik, mint más egyének. Ennek következésében az angol oligarchia nem ellenzi annyira mint azelőtt, hogy a' választások ne kerülhessenek a' hatalom' kezébe. . . . . .

Sir Samuel Romilly mind ennél fogva azokhoz csatlakozott, kik parliamenti reformot kivántak, 's ő híven megmaradt e' kivánatnál akkor is, midőn barátjai közül többen lemondottak róla. Mert ama' szokásos esküdözések' daczára, mellyek a' népszerü szónokok' szükséges formulái közé tartoznak, nem kell hinnünk, hogy az ellenzék általánosan vagy egyértelmüleg óhajtaná a' reformot. A' régi whigek közül, kik azzal kezdették meg pályájokat, hogy reformot követeltek, már csak igen kevesen szólanak felőle kétértelmüség nélkül; 's ezen kevesek is nagyocska számmal vonulnának vissza, — merem mondani, — ha azt elérhetnék, a' mit óhajtani látszanak.

Nem akarok e' miatt szerfelett szigorú vádat emelni ellenök. Midőn valamelly ország' öszves institutiói olly alapon nyugszanak, mellyet az idő több, alig észrevehető helyen aláásott, hová a' kémvas sem hathat bé, — akkor veszedelmes ezt megilletni, még akkor is, ha a' meg nem illetés igazságtalansággal jár, és rövidre szükségképen lehetetlenné válik.

De sir Samuel Romilly sokkal élesebb bélátással birt, mintsem hogy ne érezte volna, miszerint az ügyek' ezen állása fonák helyzetbe hozza az angol ellenzéket, 's ezt némi ráerőtetett roszhiszem' színében tünteti fel, mi annál boszantóbb, mennél világosabban lát napjainkban a' tömeg. A' nemzetek most már mindent vesznek észre, lelepleznek mindent. Az angol nép igen jól tudja, hogy az ellenzéknek egy része ollyasmit követel, a' mit nem szeretne elérni, 's hogy mások' ellentállására számító törekvései szenvedelmeseknek csak azért látszanak, mert amaz ellentállás legyőzhetlen. A' nép' ezen meggyőződésének az az eredménye, hogy a' parlamentaris ellenzék mellett más, még pedig veszedelmesebb ellenzék keletkezik, mert semmi szabályhoz nincsen kötve, semmi forma által nincsen korlátolva. 'S mert a' parliamentben székellő ellenzék szíve' fenekén lemondott a' képviseleti reformról, épen ennélfogva követel a' kivülről összesereglett ellenzék évenkinti parliamenteket, és általános szavazatjogot, a' birtokrai minden tekintet nélkül. Midőn valamelly nemzet'

követei nem járnak el kötelességökben, mindig attól tarthatni, hogy a' nemzet fogja ezt pótlani akarni; 's miután egy nemzet' öszvessége csak rendetlenül intézhet el mindent, roszúl jár el azon ügyekben, mellyekre nézve nem akarja magát azontúl másokra bízni. Ez még nagyobb mértékben szerencsétlenség mint hiba, vagy ezen hiba azokat illeti, kik nem akartak hivatásukban eljárni.

Romilly a' parliamenti reform' kérdésére nézve két szélsőség közé levén helyezve, ezen nehéz állásához erőt mérsékletétől és lelkismeretétől kölcsönzött. Ő nem utasitotta vissza a' reform' eszméjét, mint mások, annálfogva, mert a' műtét delicatnak mutatkozik; ő nem udvarlott a' tulzók körül, nem igért nekik mindent a' mit hevökben követeltek; 's azon pillanat, midőn a' mult választások' alkalmával a' westminsteri választókhoz intézett beszédében, kinyilatkoztatta, hogy sem a' szerfelett kurta parliamenteket sem az általános szavazatjogot nem fogja pártolni, egyike volt élete' legszebb 's legdicsőbb pillanatainak, mert a' népszerüség' feláldozása fájdalmasabban esik mint az udvarkegyé. Sir Samuel Romilly jutalmát vette bátorságának. A' nép csodálatos ösztönnel bír, és midőn természetes eszétől kér tanácsot, soha sem ismeri félre védőit.

Engedjék meg, uraim, hogy itt megállapodhassam egy pillanatra. Hadd tehessek egy megnyugtató észrevételt, mellyre az angol választási rendszernek 's a' mienknek összehasonlitása által hozattam. Önök a' felebbiekből látták, milly bajokkal jár minden választásmód, mellynél fogva a' túlságos gazdagság 's a' tulságos nyomor hivatvák — emez szavazni, amaz ezen szavazás' igazgatására. Ezen mód, mellyet bizonyos felekezet makacsúl követel közöttünk, midőn a' kétfoku választást ajánlja, nem egyéb ollyas aristocratia' organisatiójánál, melly a' szegénynek jogaira csak a' végett hivatkozik, hogy szükségeit és tudatlanságát önn hasznára kibányászhassa. A' mi választási rendszerünk ellenben a' vagyonos középszerüség' határai közé szoritott, és rendes munkásság' útján szerzett jólétet bizza meg kiválólag mandatariusaink' választásával. Választóink roppant többsége azon középosztályhoz tartozik, melly — mint mondatott — széke a' nemzet' gazdagságának, erejének és felvilágosodottságának. Ők a' nemzeti érdekek' öszvességét híven képviselik. Tartsuk tehát tiszteletben azon választási törvényt, mellynél egyebünk nincs, mi alkotmányos institutióinkat az angol institutiók fölébe emelné. . . . . Ne bízzunk azon szerfelett vak vagy szerfelett éleslátásu tanácsadókba, kik ezen törvényt módosítani akarják, vagy felfüggeszteni, vagy az általa alapított rendet félbeszakítani. Ne hagyjuk magunkat azon demagogiai

buzgóság által elkábítatni, melly rögtön többeket szállott meg ezen gögös patriciusok közül. Isten mentsen bennünket a' Gracchusok' köpönyegébe takaródzó ezen Appiusoktól. Halaszszuk el még a' tökélyesbitéseket is, mennyiben általuk inditványoztattak.

„Non tali auxilio nec defensoribus istis
Tempus eget.“

Volna bár elégséges idöm, uraim, feltüntetnem önök elött, mint küzdött Romilly az egyéni biztosság mellett ugyanazon erélyességgel, mellyet a' nemzeti képviselet' javitásaért fejlesztett ki. Mióta az 1793-diki tévelygések az angol ministeriumnak ürügyül, — fájdalom — plausibilis ürügyül szolgáltak, gyülöletes szinekkel festeni a' szabadságot: ezen ministerium nem szünt meg, mihelyest a' legparányiabb felleg mutatkozott a' láthatáron, felfüggeszteni a' habeas' corpust, azaz: a' polgároknak jogát, miszerint csak nyilvánvaló okoknál fogva tartóztathatnak le, 's csak addiglan, mig a' birói eljárás vagy vétkességöket bizonyitotta be, vagy ártatlanságukat tüntette ki. A' ministerium ez által azt nyerte, hogy Anglia' valamennyi lakosainak sorsát kezében tarthatta. Nyerte továbbá azt, hogy példát adott a' continensnek, mellyet ennek hatalmasságai szépen felhasználtak. A' mi kormányaink, huszonöt év óta, — úgy hiszem — egyetlenegy önkényes rendszabályt sem fogadtak el a' nélkül, hogy a' habeas corpus' felfüggesztésére hivatkoztak volna. Különös, de való, hogy Nagybritannia, mellynek polgárai az egyéni szabadság' fontosságának olly erélyes érzetével bírnak, mégis azon gyászos dicsöségre tett szert, miszerint idöről idöre ráhivatkoztak mindazok, kik a' kezökben nyugvó hatalmat zsarnokilag akarták gyakorlani, 's hogy Angliát föleg illyenkor, söt kirekesztöleg illyenkor nevezték a' szabadság' classicus földjének. Sir Samuel Romilly nyúgott lelkismerettel mondhatta magának, hogy egyetlenegy ízben sem támogatta ezen jogtalan törvényeket, mellyek a' társasági rend' megmentésének ürügye alatt, épen azon elönyöktöl fosztják meg az embereket, mellyeknek elérésére alakúlt a' társaság.

Midön földieinek legszentebb jogai felett örködött, Romilly nem volt közönös a' külföldiekéi iránt, 's az ö nemeslelkü közbenjárása mindannyiszor, valahányszor arról volt szó, hogy ollyas rendszabályoknak vettessenek alá az idegenek, minök a' világnak egy országában sem léteznek, öt minden társai felett egész Europa' hálájára érdemesitette. Azt mondtam, hogy a' világon nincsen tartomány, mellyben olly szigorú rendszabás léteznék az idegenekre nézve, minö az alien-bill. Hozzá kell adnom még azt is, hogy lehetetlen, kegyetlen törvényeket kegyetlenebbül végre-

hajtani. Az emberek minden előleges értesités nélkül letartóztatnak; papirosaik elszedetnek, 's nincsen mód, ezeket meg' visszaryerniök. Az embert szemmel tartják, 's gyakran a' nélkül, hogy visszatérhetne lakására, postakocsiba zárják, ezen ingó börtönből hajóra szállítják, 's végre olly partra vetik, mellyet nem ő választott, 's mellyen, ki tudja, ha fog-e segédre találni. Ez azon eljárás, mellyre huszonöt év óta meg-megújitott törvények mindenki irányában jogosítják a' ministereket, a' ki nem angol; és jegyezzék meg magoknak jól, uraim, hogy ezen törvények — magának Romillynak szavaival élek — nem csak ollyas személyekre alkalmaztatnak, kik csak imént érkeztek Angliába, hanem húsz ezer egyénre, kik ott már letelepedtek, kik közül többen ott évek óta laktak, kik oda családaikkal, iparukkal költözködtek, kik öszves vagyonukat Angliába szállitották, angolnőkkel léptek házasságra, szóval, kik állandó lakföldükké, egyetlenegy hazájokká választották Angliát. Tartozom vele az igazságnak, hogy vallást tegyek, miszerint ezen borzasztó törvények ritkán alkalmaztatnak, — de néha mégis, csaknem minden vizsgálat nélkül, 's mindig ollyformán, hogy a' ministerek nem tartoznak rögtöni alkalmazásuk' okát adni. Ezen törvények ollykor-ollykor az idegen' életének veszedelmeztetésével hajtatnak végre, mert egyszernél többször történt, hogy a' szerencsétlen üldözött a' continensnek valamelly partjára vettetett, midőn ezen partokat — fájdalom — kikerülhetlen szirtekkel hintették be forradalmi viharaink 's azoknak tanulékony engedelmessége, kik most a' magunkét olly keserüen hányják szemünkre.

Sir Samuel Romilly állhatatosan küzdött ezen zordon rendszabályok ellen, és ha szózatos ajkai nem akadályozhatták a' rendszabályok elfogadtatását, törekvései minden esetre gyérebbé tették alkalmazásukat. Képviseleti kormánynyal biró országokban az ellenzék' egyik előnye abban áll, hogy ovatosságra kényszeríti a' hatalmat még akkor is, midőn ez diadalmaskodik; 's ha fel akarjuk venni, mennyi jót eszközöl, számba kell vennünk a' roszat is, mellynek elkövetését akadályozza.

Úgy hiszem, uraim, nem fejeztem ki magamat eszélytelenül, midőn a' külföldi törvényekről szóltam mint ollyasokról, mellyeknek alkalmazása nem gyakori, 's mellyeket a' körülmények kétségkivül rövid idő mulva meg fognak szüntetni. 'S itt kedves és vigasztaló eszmével találkozom. Kevés évekkel ezelőtt az üldözés' dühe áldozatait menhely nélkül szerette látni a' magát müveltnek hazudó világban. Mindenütt csodálatos gőggel vendégszeretetlen tanokat hirdettek az emberek. Mintha csak a' hatalmaak' dicsősége abban állana, hogy a' folyamodók vissza-

útasítatnak, a' szökevények számüzetnek. Ha valamelly kevésbé vadon ország megemlékezni látszott arról, hogy az asylum' joga sérthetlen volt hajdanta, nyomban engesztelhetlen szózatok hallatszottak, mellyek öt arra emlékeztessék, hogy a' nemeslelküség büntett, 's hogy a' parola: számüzés vagy kiadás. Ezen idők elmultak; a' számüzöttek lélekzhetnek ismét. A' haza még a' távolból nézi öket, de érdekkel; 's örömest jósolja, hogy előbb-utóbb meg' kebelébe fogja öket fogadhatni.

Romilly, mint Europa' öszves lakosai' egyéni szabadságának buzgó védője, nem maradhatott érzéketlen amaz, a' milly igazságtalan olly borzasztó szenvedések' látására, mikre kárhoztatva van azon emberfaj, mellyet az europaiak hosszú idő óta barbarságuknak és kapzsiságuknak védelem nélkül odavetett martalék gyanánt tekintettek. A' feketék, — elragadva családuk' köréből, egymásra pakkolva dögleletes hajókon, útközben nyomoruság miatt elhalva, vagy munka és fájdalom miatt odaveszve hóhéraik' ostora alatt, — a' feketék, kiknek rabszolgasága, külön mindenik részletében, kezdve a' csábitásokon 's az erőszakon, mellyek által az áldozatok családaik' kebléből kiszakítatnak, egész a' borzasztó gyilkolásokig, mellyeket élesbíteni és hosszabbítni szokás, hogy annál nagyobb hatással legyenek másokra, — kiknek rabszolgasága, mondom, büntett, mellyet semmi érdek sem igazolhat, mellyet semmi sophisma által jóra nem csavarhatni,— ezen feketék sir Samuel Romillyban az erényes Wilberforce' versenytársára és támaszára találtak, 's mindkettejök' neve szoros kapcsolatban áll azon kalmárkodás' megszüntetésével, melly talán az újabb nemzetek' legnagyobb, legpiszkosabb vétsége.

A' vallási türelem egyik lényeges 's elkerülhetlenül szükséges részét teszi a' politicai szabadságnak. Vannak mindazáltal körülmények, mellyek ezen két nagy elvet különválasztják egymástól. Midőn valamelly szabadság után áhitozó nép, szabadságának ellenségét véli látni bizonyos hitben, hajlandó, ezen hitet üldözőbe venni. Igen helytelenül: mert elég volna akadályozni, hogy ne válhassék uralkodóvá, elég, öt egyenlő lábra helyezni valamennyi egyéb cultusokkal. Elvesztvén suprematiáját, megszünnék veszedelmes lenni, holott a' proscriptio, felköltvén mellette természetünk' minden nemesebb érzelmeit, az elnyomni czélzottat még veszedelmesebbé teszi, mert érdekesebbé tette.

A' nemzetek kivált akkor cselekesznek helytelenül, midőn olly boszontó törvényeket örökítenek meg, mellyeknek ész és igazság előtt még a' politicai crisis' pillanata sem szolgálhat mentségül. Illy hibát követtek el az angolok. Az általuk húzamos ideig Irlandban méltatlanúl üldözött és

kegyetlenül lealázott catholica vallás, fokonkint enyhébb bánásmódnak örvendhetett a' felvilágosodás' fokonkinti növekedésével: de a' még fennálló törvények méltók, hogy megrovassanak mindazok által, kik való barátjai a' türelemnek, kik pártatlanságukban ezt nemcsak magok' számára követelvén, ohajtják, hogy egyenlő jogokkal biró társai egyenlően részesítessenek a' társaság' védelmében.

A' catholicusok' emancipatiójának kérdése újra és újra fordúl elő Angliában, mert a' hol igazságtalanság maradt fenn, ott semmi sincsen végkép elintézve. Sir Samuel Romilly első fellépése óta egy alkalmat sem mulasztott el, az elnyomottak' követeléseit szónoklatának összes erejével támogatni.

De a' cultusok' szabadságának kérdése eszembe juttatja, uraim, hogy mi még közvetlenebb, szeretném mondani, nemzetiebb kötelezettséggel tartozunk azon férfiú iránt, ki fáradhatlan védője volt valamennyi elvnek, mellyeken a' béke, 's az emberi társulatok' boldogsága alapúl. 'S midőn a' franczia háladat' adóját mutatom be az elhunyt' árnyékának, nem szeretnék szomorú emlékeket felkölteni; de ha kell, hogy a' nehéztelések elhallgassanak, legalább a' háladatnak szabadon kell nyilvánulhatnia: 's bizony, mód felett gőgösök volnának azon vétkesek, kik hogy a' nekik alkalmatlan zajtól magokat megóvhassák, amazt elnyomnák.

Önök tudják, uraim, hogy 1815-ben megújultak a' dragonadok' iszonyatosságai déli Francziaország' nehány tartományaiban. A' tűz felemésztette a' protestansok' házait; személyeik gyilkos kezeknek estek áldozatúl; asszonyok, aggastyánok borzasztó kegyetlenséggel, lassú kinzások közlt ölettek meg. Képviselőink' egyike egymaga emelt szót e' rendetlenségek ellen. Nem akarom önöket visszaemlékeztetni, mint fogadtatott legyen a' humanitásnak ezen jajkiáltása, de a' zaj, a' morgás, melylyel elborítatott, nem akadályozhatá, hogy a' tengereken túl viszhangra ne találjon. Az áldozatok' hitsorsosai megértették, 's válaszoltak reá.

Angliában protestans egyesületek alakúltak..... Romilly egyszernél többször támogatá a' parliamentben ezen egyesületek' buzgalmát..... A' jó, mellyet czélba vett, nem eszközöltethetett ugyan azonnal, de mindemellett nem szabad hanyagoknak lennünk háladatunkban. A' helyrepótlások' általa elhintett csirái nem maradtak terméketlenek, 's déli Francziaország jelenleg szabadon lélekzik igazságos törvények alatt, sőt — mert távol legyen tőlem megtagadni a' dicséretet, ha kiérdemeltetett, — pártatlan, legalább vallási tekintetben pártatlan közigazgatásnak is örvendhet.

Még hátra van, uraim, Romilly' jellemének olly vonásáról szót tennem, melly öt önök előtt még érdekesebbé fogja tenni. Ezen vonás, fájdalom, szerfelett ritka azon nemzetnél, mellyet nem kell vakon bálványoznunk, de melly iránt igazságtalanoknak sem kellene lennünk, ha a' világ' üdvét veszszük czélba, — ezen vonás: mély és őszinte vonzódása, melylyel Francziaország iránt viseltetett. Francziaország nem szünhetik meg soha azoknak szeretetét bírni, kik franczia vért éreznek ereikben. A' jogtalanság kiüzheti őket hazájokból; ha sokáig tart, arra is kényszerítheti a' számüzöttet, hogy idegen földön hajtsa le fejét örök nyugalomra; de a' késő ivadékokban is felébred a' franczia érzelem Francziaország' nevének hallattára, és midőn egy számüzött család' utódja újra meglátja a' földet, melly eldődeinek lakul szolgált, örömének közepette csak egy fájdalmas gondolattól nem tud megválni, szenvedéseik' 's kivált számüzetésök' gondolatától.

Sir Samuel Romilly, franczia eredetü levén, szerette nemzeti typusunkat, szellemünket, irodalmunkat, erkölcseinket, társasági szokásainkat. Az 1789-diki forradalom' első hajnalától kezdve életének vég perczéig mindig a' legélénkebb érdekkel kísérte mindazon eseményeket, mellyektől jólétünk' és szabadságunk' előmozditását várhatta. Még kezdetén ama' nevezetes évnek, melly kihirdetni hallá azon elveket, mikhez harmincz év mulva, a' tapasztalás által, szerencsénkre visszavezettettünk, érkezett meg Párisba, hogy láthassa azon férfiakat, kik az önfeláldozás', a' remény', a' bizodalom' e' napjaiban itt megkülönböztették magokat. Mirabeau közelebbről ismerkedett meg vele, 's bölcs, és változatos társalkodásából nagybecsü értesitést merített magának az olly nehezen kiismerhető brit alkotmány' valóságos állapota felett. Romilly rövid vázlatba foglalá az alsóház' tanácskozási és szavazási szabályait Mirabeau' kérelmére, ki ezen munkát kinyomatta, 's az előszóban ekkép nyilatkozik szerzőjéről: „E' munkát, melly csupán csak a' francziák' használatára bocsátatik közzé, egy angolnak köszönöm, ki fiatalsága' daczára már is hirtnevet szerzett magának, 's kire közelebbi ismerősei úgy tekintenek, mint hazájának egyik reményére. Ő egyike azon tiszteletreméltó philosophusoknak, kiknek civismusa nemcsak Nagybritanniára szoritkozik. Ezen philosophusok, ezen világpolgárok őszintén ohajtják, hogy a' francziák szintolly szabadok, 's nem kevésbé nemeslelkűek legyenek, mint ők magok.“ Számuk igen nagy — irja Romilly egyik levelében, mellyet Mirabeau az előszóban idéz — ők örömmel látják, milly dicsőség háramlik hazájokra, miután az angol szabadság csaknem példa-

beszéddé vált; de ők mégis semmitsem ohajtanak inkább, mint hogy ezen megkülönböztetés Európának közszabadságában merülhessen el.“ Miért van az, uraim, hogy harmincz év óta a' státusférfiak nem osztozkodtak ez' ohajtásban? Mennyi jót lehetett volna ez' úton sebesebben kieszközölni, mennyi rosztól lehetett volna megmenteni a' világot!

'S ezzel bérekesztem a' feladást, melylyel önök engem megbíztak. Én valamennyi tárgy felett, mellyekről szólanom kellett, határtalan őszinteséggel nyilatkoztam. Én úgy vélekedtem, hogy ezen gyülekezettel szemközt, nincsen igazság, mellyet ne lehetne kimondani, nincsen itélet, mellynek hozatalától tartózkodnunk kellene. Nem akartam sem hízelkedőleg magasztalni, sem módfelett szigorúan megróni azon nemzetet, mellynek érdemeit nem vonatkozom megismerni, mert minden aggodalom nélkül merek közte és Francziaország között párhuzamot vonni, de mellynek hibáit nem vagyok köteles legyezgetni, 's melylyel szemközt reám nézve tilosnak tartok minden hizelkedést a' mult' emlékeinél 's a' még most is fennálló körülményeknél fogva. De különben is, már-már hosszadalmas gyakorlat' útján arról győződtem meg, hogy az őszinteség csaknem mindig ildomosság is, 's hogy midőn híven kimondjuk, a' mit gondolunk, 's csak azt a' mit gondolunk, akkor szerencsésen kikerüljük a' pártoskodási korszakok' legnagyobb veszedelmét: a' ránkfogott magyarázatokat és elhallgatásokat.

Önök, úgy hiszem, meg lesznek arról győződve, hogy sir Samuel Romillynak halála nemcsak Angliára, hanem az öszves emberiségre nézve kegyetlen csapás. Ő két, igen ritkán szövetkező dolgot egyesített magában: a' gyakorlati tudományt 's a' szemlélődő philosophiát; a' gyakorlati tudományt, melly a' szemlélődést alkalmazhatóvá, a' philosophiát, melly a' gyakorlatot igazságossá és felvilágosodottá teszi. Ő akarta a' szabadságot, 's mindazokkal, kik ezt őszintén akarják, nem akarta a' rendetlenséget. Ő a' fennállóból akart kiindulni, hogy javítson, nem hogy rontson; ő a' hatalmat fel akarta világosítani, törvényes határai közé szorítani, nem feldönteni; ő a' hatalmat mindnyájak' jogaival akarta egyeztetni, 's ezáltal nagyobb tartóssággal felruházni; ő a' kormányokat meg akarta menteni a' zsarnokságtól, melly a' hatalmat megbuktatja, a' népeket meg akarta menteni az anarchiától, melly tönkre teszi a' szabadságot. Pályája gyászosan szakasztatott félbe; de művei, dicsősége, példája fenmaradtak számunkra. Egynél több szerencsétlen, kiket az általa enyhített törvények megkímélettek, — egynél több elnyomott, kiket az általa hirdetett elvek biztosítottak, — egynél több nemzet talán, mellyek

az erőnek visszaélései, az álnokság' cselszövényei, 's egy mulékony győzelem' insolentiája ellen reá fognak hivatkozni; még húzamos ideig fogják nevét szerettetni, tiszteltetni, áldásban tartani.

Egyébiránt, uraim, ha elvonatkozunk halálának fájdalmas okától és gyászos nemétől, talán azt fogjuk találni, hogy nem öt kell sajnálnunk. A' szabadság' védőinek pályája göröngyös és fárasztó. Ők szünet nélkül találkoznak a' végzettel, melly őket kijátsza, és előre nem látott bajokkal, mellyek az általok művelt földet pusztitgatják. Néha büntettek, még gyakrabban tévedések, ollykor-ollykor épen röglöni félelem visszalökik őket a' czéltól, mellyet már is megközelítettek. Nem boldogok-e, ha kinyugodhatnak a' sírban, miután némi jót már kieszközöltek? De az élők ne feledkezzenek meg róla, hogy kötelességök ki van tűzve előttök. Az égtől nehéz osztályrész jutott nekik hivatásul; de ők felelősök érette. Bukjanak meg bár, a' föld' minden erényes embere mellettök fog nyilatkozni. Ők nemes ügyet védenek, az egész világ' szine előtt, 's ennek legmelegebb rokonszenve által pártoltatva. El ne csüggedjenek. Egy század sem sülyedhetett annyira, hogy az öszves emberi nem ollyannak találtassék, minőre szüksége van a' despotismusnak. A' jövendő nem fog árulóvá válni az emberi fajon. Lesznek mindig ollyas férfiak, kikre nézve az igazság szenvedelem, 's a' gyengének védelme szükség. A' természet maga szabta ezen örökségi rendet: ezt még senki sem bontotta fel, senkisem fogja felbontani; és ha számosan kidőlnek, elvesznek ennyi kín miatt, számos mások fognak jőni utánok, megbízásukat átvállalni, 's munkájokban eljárni." —

Ennyi munka, illy szakadatlan törekvés, Franczia országban elvégre a' túlságok' cultusa helyett az alkotmányos monarchia' eszméit meghonosítani, nem maradhatott jutalom nélkül a' higgadt, a' valóban hazafiúi 's valóban értelmes polgárok' részéről. 1818-ban Constant egy párisi választó kerület által követnek jelöltetett ki, de a' ministerium' cselszövényei győztek ez alkalommal. 1819-ben a' département de la Sarthe' választói szerencsésebbek voltak. Constant, hosszú küzdések' díjául széket foghatott a' kamarában. Mindazon kérdéseket, a' közjog' mindazon nehézségeit érintenünk — így szól franczia biographusainak egyike, — mellyeket tárgyalt, 's mellyeket megfejtett, — mindazon vitákat felemlítenünk, mellyekben a' közügyet az inkább vagy kevésbé

vétkes ministerium ellen védelmezte, — mindazon szolgálatokat elősorolnunk, mellyeket a' közvéleménynek tett, olly feladás volna, melly nagyobb terjedelmü munkát kivánna magának. A' magyar életiró is kénytelen ezen megjegyzést tenni, 's így csak röviden érintheti meg Constant' parlamentaris pályáját, mellynél következetesebbet nem mutathat fel az 1815-diki restauratio, 's melly Constant-t a' milly szilárdnak olly mérsékletesnek tüntette fel egyszersmind. Reményei nem igen vérmesek valának, mert hite soha sem volt nagy az emberek iránt, de rendíthetlenül híve maradt elveinek, 's valamint a' reactio' embereivel nem szövetkezett soha, úgy azoktól is mindig távol tartotta magát, kik eléggé botorok voltak a' forradalmat még undokságaiban is, a' császárságot még despotismusában is, szeretni, tisztelni, istenleni. „Én mindig irigyletreméltónak tartottam, — mondá 1820-ban a' szónokszéken, — a' szabadság' barátjainak sorsát, kik a' forradalmi dühösködések' kezdetével elsők estek áldozatúl. Ezen végzetöknek köszönhették, hogy más, még borzasztóbb dühösködéseknek nem voltak tanúi. Azok' sorsa, kik első áldozatai lesznek az ellenforradalomnak, ha ez bekövetkeznék, — nekem szintén irigyletreméltónak látszik; ők nem fogják egész iszonyatosságában látni ezen ellenforradalmat. Két év óta két út van önök előtt nyitva, minister urak; a' nemzet' képviselői akkor is megmaradtak az alkotmányosság' ösvényén, midőn önöket tévutakon szemlélték. Önök talán a' kivételi törvények' terére akarnak állani? ..... A' convent, a' directorium, Bonaparte kivételi törvények által kormányoztak. Hol van a' convent? hol van a' directorium? hol van Bonaparte? ....." De kivételi törvények kellettek azon pártnak, melly a' kormánynak parancsolt. Az egyéni szabadság felfüggesztetett, a' hirlapi censura meg' helyreállítatott. A' parliamenti vita' mezejéről eltüntek a' legfényesebb nevek, a' halál 's a' proscriptio versenyt pusztítottak egymással. Constant Benjamint ugyanazon sors érte volna, melly Manuelt, — a' kamarábóli kirekesztés, — ha a' ministerium' összes óhajtásai teljesedésnek indúlnak; de Constant soha

sem ejtett ki olly szót, mellyből büntettet olvashatna ki a' gonoszság. Constant egy eszélytelen szót sem ejtett ki ajkain; ildomossággal és elörelátással vegyes tüze öt soha sem ragadta azon veszélyes mérészségek közé, hová az improvisatio nem ritkán sodorni szokta a' szónokot. A' ministerium ez' oknál fogva 1824-ben azon volt, hogy miután cselszövényei által Constantnak követté választatását (a' département de la Seine-ben) nem akadályozhatta, öt mint nem francziát a' követségbeni eljárásra képtelennek nyilatkoztassa. A' vita hosszas volt, de a' többség végre kimondotta, hogy Constant mind érdemeinél mind eredeténél és jogainál fogva franczia. Küzdeni naponkint, hogy legyőzettessék; látni, mint állítatik vissza fokonkint, a' mi törvényesen eltöröltetett; bépanaszolni az ellenforradalom' cselszövényeit 's válaszúl kikaczagtatni, — mindössze is ez jutott szerepül az ellenzéknek e' tájban. De Constant nem csüggedett el. Hiszen ö volt az, ki 1820-ban heves vitának közepette felkiáltott: „Mi átmeneti ivadék vagyunk; mi küzdünk, hogy mások diadalmaskodhassanak!"

1827-ben két választó collegiumban, — a' szajnaiban 's a' strassburgiban — nyervén többséget, mint az utóbbinak képviselője fogott helyet a' kamarában, 's most sem szünt meg szokott lelkességével küzdeni azon gonosz hajlamok ellen, mellyek a' restauratiót az örvénybe rántották. Constant Benjamin mind e' mellett 1830-ig csak a' Bourbonok' hibáinak, nem a' Bourbon-dynastiának volt ellensége. Ö szívesen megegyezett volna benne, hogy a' Bourbonok országoljanak Francziaország felett, ha a' Bourbonok meg' abban egyeznek meg: hogy Francziaország' érdekében fognak országolni. Közte és a' National között, mellynek mikénti 's milly czélokrai alakulását az olvasó Thiers' életvázlatából ismeri, lényeges volt a' különbség a' juliusi ordonnanczok' megjelenéseiglen; ekkor lehetetlenné vált a' kiengesztelödés, mert a' bizodalom lehetetlennek mutatkozott. Constant, kinek egészségi állapota évről évre folytonosan hanyatlott, falun volt, 's csak nehány nappal azelött kínos sebészeti mütételnek

vetette magát alája. Ekkor vevé Lafayettenek következő jegykéjét: „Itt rémületes játékot játszanak az emberek, a' mi fejeink szolgálnak bankul, hozza ide ön a' magáét.“ Constant Párisba sietett, 's részt vett a' veszedelemben, részt a' győzedelemben. Ő egyike volt azoknak, kik az ország' helytartóját megkinálták a' koronával; 's az ekkortájban a' státustanács' elnökletével megbizott férfiu, a' kamara' tanácskozásaiban az 1789-diki elvek' létesitését sürgeté hévvel és következetesen mint azelőtt. A' kamara több figyelemmel lehetett volna iránta, — ő érzékenyen vette a' közönösség' nyilatkozásait. Ugyanakkor a' franczia academiának tagul ajánltatott; érdemesebbre nem eshetett volna a' választás, de a' cselszövőknek sükerült öt megbuktatni. Ezen tőszúrások nagy mértékben ingerlették fel a' folyvást betegeskedőt, 's 1830. december' 8-án a' nagy férfiú halva feküdött. Temetése' alkalmával az ifjuság a' pantheonba akarta vinni a' holt testet, de a' higgadtak arra emlékeztették a' hevesbeket, hogy ehhez a' törvény' felhatalmazása szükséges. A' zaj lecsillapult, 's Constant nem a' saintgenevièvi pinczékben, hanem a' halottak' nagy mezején temettetett el. Lafayette e' beszédet mondá sírja felett:

„A' végetlen tömeg, melly e' koporsót kisérte, a' fájdalom és tisztelet, mellyet ezen hazafiúi, még csak imént győzelemittas népesség nyilvánit, gyenge szavaimnál inkább hirdetik a' vesztesség' nagyságát, melly keserüséggel tölti el lelkeinket.

Constant Benjamin, a' kitünőleg franczia férfiú mind érzelmeinél mind tehetségeinek jelleménél fogva, ivadéka egy a' vallási üldözések' alkalmával kiüzetett családnak, idegen földön született. Egyike a' legterjedelmesebb 's legváltozatosabb elméknek, mellyek valaha léteztek, neveltetve Németország' és Skóczia' mély tudományu egyetemeiben, Európának valamennyi nyelveinek 's valamennyi irodalmainak ismeretével felkészítve, Constant a' lehető legnagyobb mértékben birt a' felfogás' sebességével, a' legmakacsabb munkássággal, 's azon képességgel, melly kiválólag sajátja a' franczia iskolának, 's melly abban áll, hogy az

elvont eszméket világosan fejezzük ki; és birt azon ritka tulajdonnal, miszerint a' legerösebb 's ollykor-ollykor a' legirgalmatlanabb igazságokat elmondhatta, a' nélkül hogy valakit megsértene. 'S ö a' természet' mindezen adományait, fáradalmainak mindezen gyümölcseit állhatatosan az emberi jogok' védelmének szentelte.

Már ifjuságában látván a' politicai erőszakolások' gyászos eredményeit, mellyeknek a' szabadság' szent ügye szolgált volt örvül, 's mellyeknek a' szabadság áldozatúl esett: igazságos, sőt kizárólagos előszeretettel viseltetett a' szorosan törvényszerü ellenzés' valamennyi formái iránt; de eleven képzelődése néha kárpótlást keresett azon reményben, hogy napjaink' hatalmasai, az óriások 's a' törpék egyiránt, kik ellen lankadatlanúl küzdött, a' crisis' pillanataiban elsőséget fognak adni önnön érdeköknek elöitéleteik és szenvedelmeik felett. A' szabadság' szeretete, 's a' szükségesség ezt szolgálni, nem szüntek meg mindazáltal irányt adni eljárásának. Ennek megismerésével tartozik neki e' sír felett agg barátja, ki nálanál kevésbé bízott, 's kevésbé volt mérséklett, de ki mind a' mellett legbensőbb szövetségese volt legbennsőbb gondolatainak.

Ügyfelei, barátai, küldöi 's e' főváros' öszves polgárai előtt szükségtelen volna felemlítenem, millyek lettek legyen tusái, fáradalmai, diadalmai a' nemzeti szónokszéken. Tolla már régóta hatalom volt; hatalom volt szónoklata is. Rövid idö mulva, uraim, azon organicus életkérdések' megvítatásakor, mellyet türelmetlenül várunk ('s mennél tágasabbak és népiebbek lesznek ezen törvények, annálinkább fognak megfelelni 1830-diki forradalmunk' parancsoló szükségeinek,) rövid idö mulva szemeink azon hely felé fognak fordúlni, mellyet halála előtt elfoglalt volt a' kamarákban, 's fájdalommal fogunk eltelni, mint azon jeles külföldiek, kik első tudományos társulatunk' üléseiben hijába keresték a' dicsö irót, ki a' franczia nyelvet olly szerencsésen 's olly hazafiúilag kezelte.

Tudva van mindnyájunk előtt, mint sietett nagy napjaink' hirére velünk szövetkezni; de közülünk sokan nem tudják, hogy

orvosai' tanácsának ellenére 's életének veszedelmeztetésével szövetkezett velünk. Érzékeny tanúi voltunk, mint veszett oda fokonkint a' test, midőn lelke még fényes sugárokat lövellett a' szónokszék' magasából; de ő legalább láthatta a' szabadság' napjának hajnalát még egyszer hasadni Europa felett, láthatta a' korány' fényét, melly először is a' mi városházunk' háromszinü ó kúpja felett tünvén fel, most Belgium' rónáin 's a' Schweitznak bérczein keresztül, a' Visztula' partjáig terjedez. Itt megállapodom, barátaim ..... nálamnál ékesenszólóbb férfiaknak engedem át a' beszédet, az én ügyfelemnek, a' követkamara' organumának, ezen főváros' első magistratusának; 's fájdalmas megilletődéssel mondom a' mi Constant Benjaminünknek, mint gyengéd és háladatos barátja, a' vég-istenhozzád-ot!"

Igy nyilatkozott róla Lafayette.

Mások panaszt emeltek nyilvános életének csaknem végcselekménye ellen. Nehány nappal Lajos-Fülepnek királylyá választatása után, Constant a' palais-royal' egyik teremében egyről másról beszélgetett Lafittel, az akkori főministerrel. A' király hozzájok lépett. „Ön — így szólott Constanthoz — erejét felülhaladó áldozatokkal támogatta a' szabadság' ügyét; ezen ügy mindhármunk' közös ügye, 's én örömmel leszek önnek segédére." — Sire! — válaszolt Constant, — én elfogadom az ajánlatot; de a' szabadság előtte áll a' háladatosságnak; én független akarok maradni, 's ha felséged' cabinetje hibákat követ el, én leszek az első, ki buzdítani fogja az ellenzéket." — „Igy értem én is" — viszonzá a' király. 'S más nap százezer francot küldött Constantnak, hogy adósságait kifizethesse. Egy ekkép ajánlott 's ekkép elfogadott ajándék becsületére válik az adományozónak, 's nem alacsonítja le az elfogadót, — kiált fel Constantnak egyik biographusa. Dehogy nem alacsonítja le, válaszolt erre egy másik, sőt azt mutatja, mennyire sülyedhet a' játékos. (C. első ifjuságától kezdve haláláig szenvedelmes kártyázó volt). —

Névtelen franczia biráló következőleg jellemezte Constant-t az írót 's a' szónokot:

„Stylusát, általában véve, nem annyira erő és hibátlanság tüntetik ki, mint inkább finomság, urbanitas, elmés bőség és csaknem voltairei világosság. A' fejtegetés', a' tisztábahozás' ezen ritka talentuma fő érdeme Constantnak mint publicistának. Ő keveset talált fel, de senkisem tudott többet nálanál, senkisem birt jobb választási tapintattal, senkisem hozta közelebb a' tudományt valamennyi értelmiséghez. Kivált öt illeti a' dicsőség, hogy Franczia ország megtanulta, mi legyen a' képviseleti kormány. Még más dicsérettel is tartozunk neki: ő a' politicát soha sem választotta külön az emberiségtől 's az igazságtól. E' tekintetben doctrinája felette áll a' contrat social' tanának is. . . . . A' politicai theoriákban talán szerfelett nagy tért engedett az individualismusnak. Itt Constant Rousseaunak egyik túlságát ellenkező túlsággal hozta helyre; a' közelebb lefolyt évek' eseményei eléggé mutatják, hogy az individualismusnak, a' kellő határokon túlterjeszkedő individualismusnak elve megrontja 's felbontja a' társaságot. De Constant' korában Francziaország a' convent' 's a' császárság' kettős dictaturája alatt görnyedett, 's így természetes, hogy annál élénkebb volt benne az egyéni függetlenség' érzelme, mennél nagyobb mértékben volt ez elnyomva.

Mintha a' természet nem akarta volna szónokká tenni Constant-t, hangja száraz volt, kiejtése szaggatott és kellemetlenülselyp; termete magas, súgár, de kellem nélküli, gestusai szegletesek, 's életének tíz, tizenkét végévében kénytelen volt mankóval élni; szőke és göndör haja, igaz, jól illett arczához, melly szép lehetett valaha, de ezt éjszakázás és szakadatlan munkásság kifárasztották. Talentuma diadalmasan vívott meg a' természet' mostohaságával: ő egyikévé vált a' franczia parliamenti viták' leghatalmasabb athletáinak, nem a' rögtönzés' talentumánál fogva, mellyet csak későn tett sajátjává, de azon képességek' ritka vegyülete által, mellyek a' szónok-irót jellemzik: terjedelmes tanultság, csodálatraméltó termékenység, a' nézetek' finomsága, az okoskodás' ereje, szerencsés eligazodás, elegans és világos előadás, ügyesen mé-

rész, és urbanitással csípös. Ezen adományokhoz bámulatraméltó munkakönnyüség járult; egy éjszaka elégséges volt neki jeles beszéd' készitésére, és compositiójának gyorsasága, melly korán sem ártott a' müvészeti csínnak, félig-meddig pótlékul szolgált a' szónoki rögtönzésnek."

MACKINTOSH.

Mackintosh (James) született 1765. october 24-én Doresban, Skócziának invernessi grófságában. Atyja — kapitány skót ezredben, — a' gyermek' neveltetését rokonaira bizta. James körülbelől húsz éves lehetett, midőn a' tudományok' edinburghi egyetemében a' gyógyászatra adta magát. Ez' időtájban két „vitatkozó egyesület'" tagjává lett, 's mint illyes, ritka szónoki tehetséget tüntetett ki, orvosi és egyéb tárgyak körül egyiránt. 1787-ben az orvosi tudományok' tanárává lett. Azon értekezéséből, mellyet tanárrá koszorúzásakor „de actione musculorum" közrebocsátott, egyik biographusa az itt következő sort „auxiliantibus musculorum fibris omnia omnino vitae munera defungi quotidiano usu commonemur" — annak bébizonyitására idézi, hogy Mackintosh roszúl írt diákul, mert a' „defungor" — deponens igét — úgy szól — passive hajlította. Macaulay nehezteléssel vette a' biographusnak ezen kisszerü észrevételét, de a' hibát valónak találta. Én pedig nyiltan megvallom, hogy az idézett szókötést hibátlannak tartom. 'S most itéljen az olvasó, melyikünk roszabb diák: Mackintosh, vagy a' biographus, 's véle Macaulay, vagy épen az én parányiságom?

1788-ban Londonban találjuk Mackintosht, hol 1789-nek elején egy miss Stuarttal házasságra lépett. Hitvesének rokonai öt nem jó szemmel nézték, mint kinek se' birtoka, se' jövedelmező hivatala, 's kinek képességéről fogalmuk sem volt. Ő ugyan röviddel Londonba érkezése után pamphletet bocsátott közre a' regensség' kérdésében, (ezt az olvasó már Pittnek

jellemvázlatából ismeri), de ezen pamphlet sem a' pártnak, melylyet védett (a' whig pártnak), sem az olvasó közönség' figyelmét nem vonta magára. Saját családa is neheztelt reá házassága miatt, és segédét megvonta töle azontúlra. Illy viszonyok között a' legnagyobb inségre jutott volna, ha neje nem bír parányi örökséggel. Ez őt képessé tette 1789. martiusban Belgiumba költözködni.

A' forradalom ekkor már megrendítette Francziaországot és Európát. Elvei, szenvedelmei, visiói sehol sem zajlottak inkább, mint Brabantban. Mackintosh az év' végéig kivált Brüsselben tartózkodott. De 1790-ben már ismét Londonban találjuk, minden jövedelemforrás nélkül. Hogy illyest nyithasson magának, journalistává lett, 's az „Oracle" czímü hirlapban a' milly ügyességgel olly tüzzel védelmökre kelt az új eszméknek. Ez által ismeretségbe jutott Macarthyval, az elhirhedt ír politicussal, ki Sheridan' és lord Moira' figyelmét az ifju publicistára fordítván, ösztönt nyújtott néki a' továbbhaladásra. Ekkor jelentek meg Burkenek „észrevételei a' franczia forradalomról." Mackintosh czáfolatot irt e' munkára „Vindiciae gallicae" czím alatt. A' kiadó harmincz font sterlingen vásárolta meg az irótól a' tulajdonjogot, de 1791. aprilistől augustusig három kiadást érvén a' munka, százat fizetett érette.

A' „vindiciae gallicae" szerzője rögtön hiressé vált. A' whig párt' főnökei, — Fox, Grey, Lauderdale, Erskine, Whitbread azon voltak, hogy barátságát megnyerhessék magoknak. 'S ha számosan találkoztak, kik körülötte udvaroltak, a' rágalmazók sem maradtak ki. „A' pórias zaj — így szól Mackintosh a' munka' harmadik kiadásának előszavában, — mellyet a' gonoszok a' szabadság' barátjai, mint a' zavargások és lázadások' apostolai ellen emeltek, még homályos nevemet sem kimélte meg. Idegenek előtt csak azzal védhetem magamat, ha rágalmazóimat felhívom, hogy mutassanak hát nekem ezen zajongók egyetlenegy mondatot e' munkában, melly nem venné czélba a' békét 's az állandó kormány' megállapitását, megőrzését. Azok, kik engem ismernek, azok, tudom, nem egykönnyen tulajdonítandanak erőszakos

érzelmeket olly véralkatnak, mellyet még barátaim' pártossága is indolensnek kénytelen nyilatkoztatni, 's mellytől még ellenségeim sem fogják megtagadni a' szelidséget."

Illyes levén Mackintosh' jelleme, természetes, hogy midőn a' franczia forradalom' vezéreszméi polgárvérbe fúladtak, a' „vindiciae gallicae"' irója megszünt a' forradalom' panegyristája lenni. Ellenei apostasiát emlegettek, de volt-e, van-e változás az erkölcsi életben, az eszmék' világában, mellyet a' mozdúlatlan, tehát változhatlan elmeparalysis apostasiának nem czímezne? Halljuk, mit mond e' tárgyban Macaulay:

„Semmi kétség, a' „vindiciae gallicae" megjelenését követő évtizedben, Mackintosh' nézetei részben változtak. De hát csak vele, egymagával történt ezen változás? Nem volt-e közös másokkal is, nem volt-e csaknem általános? Volt-e Európában és Amerikában a' szabadságnak egyetlen-egy becsületes barátja, kinek tüze le nem fojtatott, kinek hite az emberiség' nagyszerü jövendőjébe meg nem ingadoztatott? Találkozott-e egyetlenegy gondolkozó fő, kinek a' franczia forradalom, 's a' forradalmak általában ugyanazon világításban tüntek fel az' nap, midőn a' Bastille lerontatott 's az nap, midőn a' girondisták a' vérpadhoz hurczoltattak, — az' nap, midőn a' directorium Guyanába küldte a' főczinkosokat 's az' nap, midőn a' törvényhozó testület szuronyokkal üzetett ki a' teremből? Nem csak a' könnyen lángra gyúló, könnyen lelkesülő egyéneket értjük, nemcsak Sheridant, nemcsak Alfierit, hanem amaz időszaknak legerényesebb, legértelmesebb gyakorlati státusférfiait, 's legmélyebb, leghiggadtabb publicistáit. Hogy' szólott, hogy' viselte magát e' tekintetben lord Spencer, lord Fitzwilliam, mr. Grattan? Milly hang uralkodik Dumont' emlékirataiban, mellyek a' tizennyolczadik századnak épen végévében irattak? Mutassatok nekem egy toryt, ki nagyobb émelygéssel és megvetéssel irt volna a' franczia forradalomról és ennek szerzőiről? Söt, mi több, ezen iró, a' republicanus, a' legbecsületesebb, legbuzgóbb republicanus még azt is állitotta: hogy Burkenek munkája a' franczia forradalom-

ról megmentette Európát. Dumont' neve természetesen eszünkbe juttatja Benthamét. Ez utóbbi — gondolom — nem vágyakodott hivatal után; 's mégis milly értelemben nyilatkozott akkortájban? Vessünk egy pillanatot rövid értekezésére, mellynek címe: „az anarchiai sophismákról." Ezen értekezésben azt mondja, hogy a' forradalom' undokságai ama' fonák elvek' természetes következményei voltak, mellyeknek alapján kezdetét vette a' forradalom, — hogy midőn a' constituante' főnökei azzal dicsekedtek, hogy az aristocratiát lerontották, észre sem vették, miszerint egy százszorta veszedelmesebb roszat eredményeztettek, az anarchiát, — hogy a' terrorismus' büntettei nagyrészt az emberi jogok' kinyilatkoztatásában foglalt elméletnek tulajdoníthatók, — hogy csak szemtanúnak lehet fogalma azon borzasztó társasági állapotról, mellyben ama' kinyilatkoztatás' commentatorai éhgyomorral 's rongyosan nyúltak fegyverhez. Bentham magasztalja az angol parliamentet, hogy soha sem viseltetett rokonszenvvel az elvont okoskodások 's az általános elvek iránt. Dumont azon előszóban, mellyet Bentham' „törvényhozási elvei" elébe készített, még erélyesebben nyilatkozik Bentham' szeme alatt és nevében. . . . . .

Illy conservativismusra birták a' franczia forradalom' kicsapongásai ama' korszak' legőszintébb reformereit. 'S milly joggal lehet egyvalakit milliók közül kiszakítani, 's az utódok' elébe, mint ki árulást követett el meggyőződésén, állítani egyedül annálfogva, mert az események ő reá is voltak azon hatással, mellyet az öszves ivadékra gyakoroltak. Kik illyesmire vetemednek, talán az égiek' sugallata alatt állanak, vagy tisztán előleges fogalmakkal birnak, mint Kant' tanitványai. De a' mindennapi emberek, a' Mackintoshok, Dumontok és Benthamek csak az ész' 's a' vizsgálódás' nyomán indúlnak utnak, csak ezeknek vezérlete alatt állanak. Lássuk, mint járnak el az emberek physicai tárgyak körül. Egy útazó akad olly gyümölcsre, minőt még nem látott soha. Megízleli, 's édesnek találja és frissítőnek. Elhalmozza dicséreteivel, 's honosítani akarja szülőföldjén. De ne-

hány percz mulva görcsös vonaglásba esik, a' sír' szélén áll, minden gyógyszer erötelennek mutatkozik. Most méregnek nyilatkoztatja a' gyümölcsöt, eszélytelenségről vádolja önmagát, hogy megízlelte, 's barátjait inti, ovakodjanak töle. Hosszú és erőszakos crisis után ismét felgyógyúl, érzi ugyan, hogy hosszas szenvedései erejét kimeritették, de érzi azt is, hogy bizonyos chronicus bajoktól ment, mellyek öt addiglan szünet nélkül kinozták. Most véleményét újra változtatja, 's a' kérdéses gyümölcsöt igen hatalmas gyógyszernek nyilatkoztatja, mellyet, való igaz, csak a' legveszedelmesebb esetekben 's csak a' legnagyobb ovatossággal kell alkalmazni, de mellyet a' patikából nem kell végkép száműzni. 'S nem volna-e a' lehető legnagyobb absurditás, ezen embert lengének és állhatatlannak nyilatkoztatni annálfogva, mert véleményét több ízben változtatta? Ha ezt nem teszi, tarthatnók-e öt okos lénynek? Épen ez volt az eset a' franczia forradalommal. Ezen esemény új phaenomenon volt a' politicában. A' korábbi idök' tapasztalásai senkit sem képesítettek biztos itéletet hozni, milly fordulatot veendenek a' világ' ügyei. Első eredménye az volt, hogy nagy visszaélések elvégre megszüntettek, 's a' becsületes emberek örömmel teltek el. Aztán bekövetkezett a' megrázkódtatás, a' proscriptio, az elkobzás, a' bankbukás, az assignáták, a' maximum, a' polgári háború, a' külháború, a' forradalmi törvényszékek, a' guillotinádok, a' száz és ezer számrai vízbefúlasztások és agyonlövetések. Kis idő mulva katonai despotismus keletkezett ki a' zavarból, 's Europa' mindenik státusának függetlenségét veszélylyel fenyegette. 'S ismét kis idő vártatva, visszatért a' régi dynastia, egy sereg emigrans' kiséretében, kik azon voltak, hogy a' régi visszaéléseket meg' feléleszszék. — Most a' forradalom, úgy látszik, mint egész áll előttünk, 's mi ennélfogva jogosan vádoltathatnánk könnyelmüségről vagy öszinteséghijányról, ha ezen esemény felöli véleményünk folytonosan változnék. Végeredményét üdvösnek tudjuk, minden vétségei' és örültsége' daczára. De az nemcsak természetes, hanem kikerülhetlen is volt, hogy azok,

kik csak az első felvonást látták, nem tudták minő lészen a' catastroph, 's hogy hol magasztos reményekkel teltek el, hol meg' elcsüggedtek, a' szerint a' mint fejlödni látták a' csomót. A' ki azonegy véleménynyel lett volna a' forradalomról, 1789-ben, 1794-ben, 1804-ben, 1814-ben és 1834-ben, — az vagy ihletett látnok lett volna, vagy makacs bolond. Mackintosh nem volt sem ez sem amaz. Ő csak bölcs és jó ember volt, 's a' változás, mellyen lelke keresztül ment, közösnek mutatkozott csaknem valamennyi bölcs és jó emberrel Európában. Söt kortársai közül kevesen változtak illy csekély mértékben. Véralkatának ritka mérséklete és nyugodalma öt a' tulságos reményektől 's a' tulságos csüggetegségtől egyiránt távol tartották. Ő sohasem volt jacobinus. Ő sohasem lett antijacobinussá ..... Ő valamint Európának minden becsületes és felvilágosodott emberei örömmel látta a' franczia nemzetnek nagy ébredését. De ö soha, a' legforróbb enthusiasmus' korszakában sem hirdetett olly tanokat, mellyek a' tulajdon' biztosságával 's a' kormányok' igazságos hatalmával meg nem férnek. Ő meghökkent, elcsüggedett, mint csaknem valamennyi becsületes és felvilágosodott férfiú, azon borzasztó események' látására, mellyek bekövetkeztek. De ö soha, a' legborúsabb időkben sem feledkezett meg a' béke', a' szabadság', a' türelem' ügyéről. Azon nagy convulsióban, melly csaknem valamennyi értelmiséget rázott meg, igaz, annyira megingadoztatott, hogy ollykor az egyik, ollykor a' másik irányban látszott gravitálni; de ö soha sem vesztette el az egyensúlyt. Azon nézetek, mellyekben végre megnyúgodott, 's mellyekhez, erös kisértetek' daczára, szilárd, becsületes és roszúl jutalmazott hüséggel ragaszkodott, épen középet tartanak azok között, mellyeket ifjú tüzzel és több mint férfias bátorsággal védett Burke ellen, — 's azok között, mellyek felé Europa' újabb historiájának legsötétebb 's leggyászosabb éveiben hajlott volt. Nagyon kellene csalódnunk, ha ez gyenge vagy piszkos jellem' vázlata lenne."

Maekintosh felhagyott az orvosi tudomány' gyakorlatával,

's a' publicistai pályára szorítkozott. A' parliamenti reform' keresztülvitelére, 1792-ben megalakult „the friends of the peuple" (a' nép' barátjai) czimü társaság' titoknokának választatván, több röpiratokat bocsátott közre, mellyeket a' koronaügyvéd, sir John Scott — utóbb lord Eldon — olly veszélyeseknek talált, hogy miattuk 1795-ben a' habeas-corpus törvény' további felfüggesztését szorgalmazta a' parliamentben. Ugyancsak 1795-ben ügyvédi oklevelet váltott magának Mackintosh, de csak ritkán járt el gyakorlatilag e' tisztben. Két évvel utóbb nyilvános leczkéket adott a' természet- és népjog' köréből. Száz parliamenti tag, köztök harmincz peer ült hallgatói között. Ezen leczkék közül csak egy, az első, szállott nyomtatásban az utókorra. Végsoraiból megitélheti az olvasó az öszves leczkefolyam' szellemét:

„Nem tudom, tanácsos-e a' philosophnak vallást tennie, hogy vizsgálódásaiban a' valón kivül még egyéb által is vezéreltetik, legyen bár ezen „egyéb" az erény' szeretete. De én, mint a' ki úgy vélekedem, hogy a' való bölcs főleg azért tartja becsben az igazságot, mert általa előmozdítatik az emberi nemzet' boldogsága, én nem pirulok vallást tenni, hogy a' vigasztalódás' élénk érzetével fogom leczkéimet berekeszteni, ha mindjárt csak egyetlenegyet erősítettem meg hallgatóim közül azon hitben, miszerint valamennyi ember' 's valamennyi status' állandó érdeke az igazság. Ha sikerülne feltalálnom egy új szemét azon láncznak, melylyel a' mindenség' alkotója együvé kötötte teremtményeinek boldogságát és kötelességét, 's mindnyájuknak érdekeit feloldhatlanúl összelánczolta, — ez nagyobb örömmel töltené el lelkemet, mint azon összes dicsőség, melylyel a' legeslegelmésebb paradoxon a' legeslegékesebb szólásu sophistát valaha koszorúzta. Előadásomat két nagy szónok' és philosoph' nyelvén fogom berekeszteni, kik néhány szóba füzték az öszves erkölcstan', politica' és jog' mind állatékát mind eredményét. Nihil est quod adhuc de republica putem dictum, et quo possim longius progredi, nisi sit confirmatum, non modo falsum esse illud, sine injuria non posse, sed hoc verissimum, sine summa justitia rempublicam regi non posse. Cicero. Fragm. l. III. de Republ. A' polgári társaság' nagy, remek politicája maga az igazság, és minden lényeges eltérés tőle gyanút gerjeszt maga ellen minden körülmények között, hogy egyátalában még csak nem is politica. Burke."

Ezen leczkék nemcsak hirétnevét öregbitették, hanem alapját is veteték polgári állásának. Mondják, Pitt öt al-státustitkársággal kinálta meg, de Fox iránti barátsága nem engedé, hogy e' tisztet elfogadja. Több éveken keresztül, mint a' Morning-Post egyik fődolgozótársa, küzdött a' politicai szabadság' azon elveiért, mellyek akkor egész Europaszerte ismét elnyomattak — a' dicsőség' zászlaja alatt Francziaországban, más symbolumok alatt másutt. Ekkor — 1803-ban — történt, hogy Peltier franczia emigrans, ki Londonban egy „l' Ambigu" czímü hirlapot szerkesztett, Bonaparte' követelésére büntető kereset alá fogatott egy versezet miatt, melly az első consul ellen iratott. Peltier Mackintosht választá védőjének.

„A' szabad szónak van még egy menhelye, — mondá Mackintosh, miután beszédében Holland', Schweitz', az olasz statusok' egykori szabadságát 's ennek a' francziák általi elnyomatását felemlítette volna; — van még egy pont Europában, hol az ember szabadon járulhat elméjével a' társaság' legfontosabb érdekeinek megoldásához, hol bátran hozhat ítéletet a' leggőgösebb és leghatalmasabb zsarnok' tettei felett. Angliának sajtója még szabad; öseink' szabad alkotmánya megörzé, angol szivek és karok megóvják; 's én merem mondani: ha buknia kell, csak a' brit birodalommal fog megbukni.

Ezen gondolat szent borzalommal tölti el a' lelket, uraim. Az europai szabadság' minden egyéb emlékei elenyésztek. Az ó erősség, mellyet fokonkint emelt volt atyáink bölcsesége és erénye, még fenn áll. Fenn áll, Istennek hála! egészen és épségben, — de áll egymaga, és áll romok között.

'S ennélfogva kénytelen vagyok a' jelen ügyben az első ütközetet látni azok' sorából, mellyek a' világnak legnagyobb hatalmassága 's Europának egyetlenegy szabad sajtója között le fognak folyni; 's én bízom benne: önök ma a' szabadság' őrei' előcsapatának érzendik magokat, mint a' kik tudják, hogy a' szabad szó' első csatáját küzdik ma a' legrémületesebb ellennel . . . . ."

A' beszéd' végsorait Villemain az újabb szónoklat' legszebb momentumaihoz számlálja:

„Ezen terembe Cromwell két ízben küldött volt egy irót, ki zsarnokságát gúnyolni merészlé, hogy elmarasztaltatván, büntetését vegye, és ezen teremben csaknem szemközt a' vérpaddal, mellyen Károlyt megöleté, tíz lépésnyire azon szuronyoktól, mik parliamenteket kergettek szét, két, egymást felváltó esküttszék kiragadá a' bátor irót körmei közül, 's kiutasitá a' bitorlónak ügyvédét azon teremből, mellyet szemtelen volt Cromwell' törvényszékének nevezgetni; még akkorban is, uraim, midőn zsivány katonák törvényt és szabadságot lábbal tapostak, midőn magas helyen magas kezek által követtettek el azok ellen, kik köztisztelet' tárgyai voltak, a ma' czégéres büntettek, mellyek inkább mint bármi egyéb e' világon, ránehezednek az ember' lelkére, megtörik benne az erőt, elölik benne az erkölcsi érzetet, kitörlik elméjéből a' különbséget jog és gazság között, és arra oktatják a' sokaságot, hogy azontúl egy szikra tisztelettel se viseltessék a' bíróság iránt, mellyet a' zsarnok' diadalkocsijába látott befogva, — még akkor is, midőn ezen boldogtalan ország odakünn, való igaz, győzelmeket aratott, de itthonn bilincsekben nyögött, 's más kilátása nem volt, mint egy hosszú sora a' zsarnokoknak, kik mészárlások által akarják megközelíteni a' thronust, — mondom, még akkor is, midőn elveszettnek látszott minden, az angol szabadság' megtörhetlen szelleme megélt az angol esküttek' szivében. Ezen szellem, bízom Istenben, még most sem halt ki; 's ha találkoznék egy újabb zsarnok, ki szemtelenségének mámorában reményt táplálna ráijeszthetni egy angol esküttszékre, — hiszem, tudom, azt venné válaszúl: „elődeink nem féltek Cromwell' szuronyaitól; mi fitymáljuk a' tiéidet". „Contempsi Catilinae gladios; non pertimescam tuos!"

Az esküttszék azonban e' szónoklat' daczára elmarasztotta Peltiert, mert a' bevádlott versezet oda is volt magyarázható, hogy az első consul meggyilkolására czélzott a' szerző; de rövid idő mulva meg' kitörvén Francziaország és Anglia között a' háború, a' büntetés' alkalmazása elmaradt.

Mackintosh helyeslé a' ministerium' eljárását, midőn a' birodalom' összes erejének megfeszítésével készült megújítani a' háborút. Addington őt hálából a' bombayi törvényszék' elnökségével kinálta meg. Milly okok birták legyen Mackintosht e' tiszt' elfogadására, azt igen helyesen fejtegeté a' „History of the revolution in England" kiadója azon életirásban, mellyet e' munka elébe

tüzött, 's melly különben az igazságtalanságig szigorú. „Ezen tiszt, — igy szól az idézett biographus — mind a' mellett hogy fényes fizetéssel járt, 's hogy őt díszes állásba helyezé, mégis ollyasnak tekintethetett általa, melly őt a' nagyravágyás' 's a' hirnév' pályáján tetemesen hátráltatja, mert tova ejtette őt az europai irók' társaságától, mellyben helyet fogott, 's azon czéltól, melly felé Angliában minden népszerü talentum törekedik, a' parliamenti tagságtól. De csekély birtoka 's innen eredő aggodalmai, a' kötelesség' érzete több tagokból álló családáról — M. 1799. táján másod ízben lépett házasságra — gondoskodni, kissé bajos helyzete, kivüle a' két nagy politicai pártnak, mellyek akkoron Angliát és Europát mintegy két táborra osztották, a' birói hivatal' semleges állása, — ezen körülmények arra birták őt, hogy Addington' felhivásának engedjen. Aztán, India annyi különböző vallással, szokással, fajjal és nyelvvel, egykori civilisatiojával 's azon korlátokkal, mellyel az újabb polgárisodás' benyomulását ellenezték, gazdag tért nyitott tudásszomjának, elmélkedési hajlamának és emberszerető philosophiájának. Előtte állott, egész frisseségben, sir William Jones' példája, kinek nevétől zengett Europa, mind a' mellett hogy Ásia volt tanulmányainak színhelye.

1804. juniusban Bombayba érkezett a' most már baroneti czímmel felruházott Mackintosh. Első foglalatosságaul tudományos társulatot alapított, a' calcuttainak példájára, 's tagja és tiszteletbeli elnöke maradt ezen intézetnek akkor is, midőn Indiából visszatért Europába; a' társulat' évkönyvei 1819-ben általa bocsáttattak közre Londonban. — Müködését, mint Bombaynak fő büntető birája, fényes világitásban láttatják az úgynevezett nagy esküttszékekhez intézett beszédei, mellyek az angol törvényszéki szónoklat' legjelesebb példányai közé soroztathatók.

Ide iktatom azon beszédének végét, mellyet 1804. julius' 21-én a' bombayi nagy esküttszékhez intézett:

— — „Haszontalan és esztelen dolog magunkat gyermekes harag által elragadtatnunk, 's gyermekes nehezteles' vádaira fakadnunk, midőn nagy nemzetek' erkölcsi kórságáiról van szó. Józan ember illyenkor e' két

kérdés' megfejtését tűzi ki magának: honnan erednek e' kórságok? és miképen orvosoltathatók?

Ezek olly kérdések, mellyeknek megfejtése véghetlenül nehéz még akkor is, ha beérjük azon valószinü eredményekkel, mik a' puszta szemlélődést kielégitik: és megfejtésök' nehézsége kétségtelenül hatalmasan növekedik, ha azon bizonyosság felé törekszünk, mellyen egymagán építhetni eszélyesen olly tárgyakban, mik vajmi közelről érdeklik annyi ember' boldogságát. De bármi nehéz legyen e' kérdések' megoldása, ez olylyatén nehézség, melylyel, alázatos véleményem szerint, minden törvényhozónak és minden birónak (bár mi alacsony legyen állása, bármi gyengék eszközei, 's bármi homályos működési köre) állandóan és elszántan meg kell vívnia, a' nélkül hogy magát csalódások által elkeserítetni, vagy ellenségeskedések által elrémitetni engedné, sőt neki bátorodva azon tudomásnál fogva, hogy az élet' végczélja, legalább nehányat boldogitani az emberi fajból, mi legsükeresebben érethetik el, ha őket jobbakká teszszük, — 's hogy szükséges, miszerint több eredménytelen kisérlet előzze meg a' kevés sükerülőt, — és hogy azon esetre is, ha képtelenek lennénk mások' boldogságát és erényét öregbíteni, maga a' szándék, a' törekvés boldogitani fog legalább minnenmagunkat, és szilárdítani fogja erényünket.

Ezek lévén érzelmeim, nem mulasztottam el, ha mindjárt csak rövid idő óta tartózkodom ez' országban, elmélkedni erkölcsi kórságainak okairól és orvoslásáról. Szemlélődésem még olly csonka, tapasztalásom olly tökéletlen, hogy fonákság volna gondolatimat valakivel közlenem: ha inkább meg fogtak érni, talán szerencsém lesz, közülök nehányat a' kormány elébe terjeszteni; és azokat, mellyek magán egyének' önkéntes működése által lépnek legbiztosabban életbe, — azokat szerencsém lesz önökkel közleni.

Ma reggel megvizsgáltam a' börtönt, uraim, 's örömmel tapasztaltam, hogy akár úgy tekintsem mint a' vádlottak' 's a' hitelezők' letartóztatási helyét, akár úgy mint büntetési helyet azok' számára, kik büntetteik miatt elmarasztattak, — e' börtön úgy van épitve, hogy a' szabadság' vesztését nem tetézi szükségtelen kegyetlenségekkel. A' sheriffnek mindazáltal némi oka van panaszt emelnie, hogy az épület nem eléggé biztos, 's én annálinkább fájlalom, hogy nem felel meg eléggé a' javitási czélnak, *mert a' legeslegnagyobb ellenszenvvel viseltetem a' halálos büntetés iránt, 's mert nem sokat adok a' transportatióra, akár a' javulás' akár a' példásság' szempontjából tekintsem.*

Ha a' börtönt úgy nézzük, mint a' rendőrség' egyik eszközét, akkor

hidegvérüen kell tanácskoznunk hijányai felett. Ha azt találtam volna, hogy a' börtön hijányos az emberiség' szempontjából, akkor más hangon fognék szólani önökhez. Bizonyos vagyok benne, hogy érzelmeik mindenben megegyeznének az enyéimmel, mert meggyőződésem azt tartja, hogy önök úgy is mint esküttek, úgy is mint magán polgárok, azoknak fogják magokat tekinteni, kik a' földnek e' messze fekvő részében meg vannak bízva azon szeretett haza' becsületével, melly, nem kétlem, kedvesebbé válik önök előtt, a' hogy' kedvesebbé válik magamnak a' távollét' mindenik új pillanatával; — meggyőződésem azt tartja, hogy önök azonképen mint egymás közti úgy a' hindúkkali érintkezéseikben is mocsok nélkül fogják fenntartani a' brit nemzet' régi jellemét, melly minden korban, és semmi korban sem inkább mint a' jelenben, híres volt bátorságáról és emberszeretetéről, híres volt igazságáról és nemeslelküségéről, híres volt mind azon erényekről, mellyek fenntartják, 's mind azon talentumokról és tökélyekről, mellyek ékesítik a' társaságot".

Búcsubeszédében — 1811. julius' 20-án — önérzettel tekintett vissza birói pályájára; nevezetes kivált azon hely, melly a' halálos büntetésről nyilvánított fenebbi nézeténck tovább füzése.

„Megérkezésem óta — így szól — a' halálos büntetés nem alkalmaztatott e' törvényszék által.

Jelenleg a' törvényhatóságunkhoz tartozó népesség legalább is 200,000 személyre megyen.

Ha volt-e valjon némi rosz következménye ezen szokatlan és a' brit birodalomban példa nélküli eljárásnak hét éven keresztül illy tetemes népességnél, ez ollyatén kérdés, mellyet önök jogosítva vannak nekem tenni, 's mellyekre módom van kielégitő válaszszal szolgálnom önöknek.

A' büntetőjogi jegyzőkönyv 1759-ben keletkezett.

1759. májustól 1763. májusig a' halálos itéletek száma száznegyvenegyre ment, a' kivégeztetéseké negyvenhétre. Egyegy évre csaknem hét halálos büntetés esett, 's halálos büntett körülbelől húsz követtetett el egyegy évben.

1804. májustól 1811. májusig százkilencz vádlott marasztatott el halálos büntetésben. E' szerint 15—16 törvényesen bebizonyított főbenjáró bűntett jut mindenik évre. Ezen időközben a' halálos büntetés nem alkalmaztatott.

De miután ezen sziget' népessége a' lefolyt ötven év alatt kétszere-

sen nagyobb számra emelkedett mint a' mennyiből állott volt 1759-ben: a' fenebb említett hét év' mindenikére negyven halálos ítéletnek kellene esni, hogy amaz első hét év' büntettarányával mérközhessenek. Aztán 1759. és 1763. között szokatlanúl csekély volt a' katonaság' száma Bombayban. 1804. és 1811. között 500 europai tiszt, 's talán 4000 europai katona volt e' tartomány felett elszórva, 's ha mindjárt becsület és erkölcsiség hatalmas segédül szolgálnak a' törvénynek amaz első osztálynál, 's a' hadi fegyelem a' másodiknál: mégis azt lehetett várni — a' tapasztalás is erre mutatván — hogy az erőszakosabb büntettek az europai katonaság által fognak elkövettetni, mint mellynek számos tagjai minden neveltetést nélkülözvén 's már megromolva érkezvén ide, itt tunyaságból részegeskedésre adják magokat, 's ennélfogva és mert a' bennszülöttek' érzelmeit és jogait eltaposhatóknak vélik, könnyebben sodortatnak a' czégéres büntettek' ösvényére.

Ha ezen körülmények tekintetbe vétetnek, ugy találjuk, hogy a' közelebb mult hét évben elkövetett főbenjáró büntettek, mind a' mellett hogy egyetlenegy kivégeztetésnek sem adatott hely, aránylag csak kevéssel többet tesznek egy harmadánál azoknak, mellyek amaz első hét évben követtettek el, pedig akkoron negyvenhét egyén végeztetett ki.

A' közbenfekvő időszakok ugyanazon eredményeket mutatják fel. —

A' halálos büntetésnek főleg az a' czélja, hogy az erőszakosb és czégéresb büntetéseknek eleje vétessék általa.

1797. májustól 1804. májusig tizennyolcz gyilkos marasztatott el, kettőt, mint igen sajátságost, itt említetlenül hagyok. Ezen időszakban tizenkettőre ment a' kivégeztetések' száma.

1804. májustól 1811. májusig hat halálos ítélet hozatott gyilkosság miatt; egy eset, mellyben az esküttszék csak emberölést látott súlyosbító körülményekkel, nem jöhetvén itt tekintetbe. E' szerint a' korábbi időszakban csaknem háromszor annyi volt a' gyilkosok' száma mint a' jelenben, midőn a' halálos büntetés' alkalmazása elmaradt. — — —

Világos, hogy ezen kisérlet az emberélet' és a' tulajdon' biztosságának minden csonkulása nélkül történt. Kétszázezer ember kormányoztatott hét éven keresztül, a' nélkül hogy a' halálos büntetést alkalmaztuk, 's a' nélkül hogy a' büntetések megszaporodtak volna. Ha némi tapasztalást szereztünk ez' úton, minden esetre biztos és ártatlan volt a' szerzés módja. — —

Mackintosh nem tartozik azon olvadékony lelkek közé, kik a' jogérzetet örömest belefulasztanák azon ész- és szívlágyság-

ba, mellyet ők philanthropiának kereszteltek, — de épen mert nem ál-ihletés, hanem az adatok' egybevetése, az az : a' törvényszéki statistica, a' socialis tudományok' ezen mathesise léptette őt azok sorába, kik a' halálos büntetés' alkalmazása ellen nyilatkoznak, ha mindjárt a' társaság' ebbeli jogát nem vonják kétségbe, — szavazata épen ennélfogva egyike a' jelentékenyebbeknek e' tárgyban.

Már 1809-ben — változó egészsége miatt — lépést tett, hogy Angliába visszatérhessen, de csak három évvel utóbb engedett kivánságának a' keletindiai társaság, és szolgálatait 1200 font sterlingnyi évidíjjal 's a' jog' és általános politica' professorságával jutalmazta. Ugyancsak 1812-ben mint a' nairni grófság' képviselője helyet fogott az alsóházban. Első beszédét 1813. december' 14-én mondá Castlereagh' azon inditványa ellen, hogy a' parliament' ülései, ama' nagy fontosságu időben, negyedévnél tovább felfüggesztve maradjanak. A' beszéd' hatása nem volt rendkivüli, de Romilly és Abercromby támogatása némi kárpótlásul szolgálhatott neki.

A' politicai és irodalmi termekben nagyobb volt hatása mint a' parliamentben, 's társalkodási talentuma őt Byron és Staëlné mellé helyezte, kik ez időben népszerüségök' tetőpontján állottak, 's az angol salonvilág' ünnepelt hősei voltak. Irodalmi munkássága az Edinburgh-reviewban megjelent nehány czikkelyre szoritkozott.

1815-ben, midőn a' bécsi congressus' emberei és rendszere ellen vívott, már az alsóház' első rendbeli szónokai közé sorozтatott ; az itt következő beszédtöredék 1816-ból való :

„Olly országokban, mellyek a' politicai szabadságot nem ismerik, talán szükségesek a' nagy seregek, hogy a' hadi szellemnek mintegy magtárul szolgáljanak. A' lélek, melly illyetén nyomorú tartományokban nem talál tehetségeihez méltó tárgyat, csaknem szükségképen lethargiába sülyed, ha a' pusztító hadi bősz fel nem riasztja álmából. A' hadjáték béke' idejében szükséges lehet, hogy a' vad nép ne maradjon minden ügyesség nélkül, 's hogy a' szolganép legalább egy magasztosabb érzelmet ismerjen...

De a' szabad országok' leghatalmasbikában, hol egyetlenegy emberi képesség sem satnyúl el, 's hol a' szokásos rend és közremunkálás a' kormány' benső és szünetnélküli hatását biztosítja, ott a tisztességes ambitio' küzdelmei, a' politicai pártok' becsületes tusái, a' leleményes ipar' vállalatai, a' művészet' gyakorlata, az elmének bátor foglalkodása tudománynyal és politicával, vélemények' és tettek' mezején, a' sokaság' versenye gazdagság után, másoknak törekvése a' hatalom vagy dicsőség felé, bőven elégségesek azon tehetség' mívelésére 's azon erély' felébresztésére, melly a' háború' közeledésével magára ölti a' fegyelmet 's a' hadi tudomány' és genius' formáiban nyilatkozik. Szabad nemzet, mint a miénk, melly tevékeny és bátor, de melly a' rendet is szereti, az bír a' hadi sereg' minden elemeivel és szokásaival már szerencsés társadalmi alkatánál fogva. Nekünk nincs szükségünk katonai intézetekre, hogy hadi szellemünk általuk ápoltassék. Épen az által különbözünk más nemzetektől, hogy szükség idejében harczos nemzetnek mutattuk magunkat, de katonanéppé nem váltunk . . . Hol a' béke' foglalkodásai bámulatos tevékenységet fejlesztenek, 's hol a' kormány' természete ébren tartja a' lelkesedést, ott az öszves nép hadi jellemmel bir mindig, és bir mind azon eszközökkel, mellyek hadviselésre szükségesek. A' szabad ember merész, mert csak önmagára támaszkodik. Szabadság a' mi nemzeti becsületünk. A' szabadság' büszkesége nemzeti bátorságunknak forrása. A' független szellem, a' személyes méltóság' magas érzete, 's az innen eredő érzelékenység a' nemzeti becsület' dolgában — ezen való forrásai a' bátorságnak, melly e' nemzetet századok óta híressé tette, — onnan is vették eredetöket 's azért tartattak fenn, mert a' brit nép meg van szokva magában keresni és találni a' védelmet külmegtámadás és belzsarnokság ellen. Ha állandó hadi seregnek köszönné a' biztosságot, azt csakhamar némi félénk tisztelettel tekintené, 's fokról fokra elvesztené az öntisztelet' és önmagától függés' azon érzelmeit — ama' szabadságszeretetet — mik ezen ország' legsajátságosabb 's legszilárdabb védfalai".

1818. februarius' 9-kén, midőn találkoztak, kik a' brit név', a' brit hatalom' sértését látták azon körülményben, hogy a' rabszolgakereskedés' megszüntetésére brit hajók is kutatás alá fogathattak, Mackintosh, a' ház' rokonszenvének élénk jelei között ekkép nyilatkozott:

„Engemet mi illet, én büszkeséget érzek, ha meggondolom, hogy a'

brit lobogó csak ezen egyetlenegy czélból vétethetik idegen hajók által kutatás alá Én a' nagylelküségnek egy nagy, egy hatalmas bizonyitékát látom azon körülményben, hogy nemzeti becsületünk' e' legkényesebb pontja, maga a' brit lobogó, melly ezer év óta diadalmasan megvívott széllel és ellenséggel', — melly soha idegen lobogó előtt meg nem hajlott,— melly az ellenünk összeesküdött nemzetek' szövetségét legyőzte,— mellyet mindig szorgosabban karoltunk körül, midőn a' szélvész dörgött körülöttünk, és melly magasabbra emelte fejét, midőn a' vész dühösebben támadott reánk, — most még magasabb becsületre tett szert, mert meghajlott az igazság' 's az emberiség' ügye előtt. A' mi büszkeségünk, melly soha sem hátrált a' hatalmas ellenség elől, a' mi nemzeti féltékenységünk, a' mi legkedvesebb előitéleteink e' szerint önkéntesen felfüggesztetnek. A' mi a' hatalmassal nem gondolt, az most önmagától meghajlik a' gyenge 's a' védtelen előtt, — azok előtt, kik, nem hogy valaha meghálálhatnák ez' eljárást, soha sem fogják megérteni, hogy mit tettünk érettök, 's kik alkalmasint nevünket sem fogják megtudni".

Romilly' halálával a' büntetőjogi reform' ügye Mackintoshban találta leghatalmasabb képviselőjét a' parliamentben. 1819. martius' 2-kán e' tárgyban tartott beszéde a' ministerium által is pártoltatott, 's bizottság küldetett ki, melly a' főbenjáró büntettekre vonatkozó törvényeket vizsgálat alá vegye.

Midőn 1820-ban Grattan, a' nagy ír szónok halálozott, Makkintosh felette az alsóház' kivánatára emlékbeszédet mondott, mellynek egyik töredékét ide iktatom:

„Magán életének tisztasága felért nyilvános életének fényével. Ő egyike volt azon kevés magán polgároknak, kikről mondhatni, hogy magán erényeiket közdicsőség követte; ő egyike volt azon kevés statusférfiaknak, kikről állíthatni, hogy magán erényeik felemlítettek példányul azoknak, kik nyilvános életének nyomába akarnak lépni. Ő szintolly kitünő volt a' magán élet' minden kötelességeinek teljesitésében, a' milly feláldozással járt el a' nyilvánosaknak betöltése körül. Nekem nem volt szerencsém őt ifjabb éveiben ismerni. Azon genialis férfiaknál, kiket ismertem, a' fényes tehetség mindig némi egyszerüséggel párosult, de közülök egyetlenegyben sem találtam a' lélek' nagysága, 's az ismeretek' gazdagsága mellett annyi józan játékosságot 's annyi gyermekded naivságot, mint Grattanban. Senkit sem ismertem, kiben a' szív' gyöngédsége olly

szerencsésen párosult volna az elme' hatalmával. Ha jellemének rajzát néhány szóban kellene adnom, a' régi történetiróval azt mondanám róla: vita innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus fuit. A' haldoklónak imádsága egy volt életének feladásával, hogy az emberek' valamennyi osztályai a' barátság' és béke' kötelékeiben egyesüljenek. Utolsó szava imádság volt, hogy a' két brit királyság' és Irland' érdekei együvé vegyüljenek a' szeretet' érzetében, hogy mindketten híven ragaszkodjanak ősi és szabad alkotmányukhoz, és — mi e' két kivánat létesitésére talán legbiztosabban vezethetne — hogy a' törvényhozás átlássa elvégre, miszerint bizony helyén van hozni olly törvényt, melly a' vallási türelmetlenség' vég nyomát is kitörölje institutióinkból".

A' jelen század' harmadik tizedének elején némi mozgalmak mutatkoztak Europának két déli félszigeteiben, mellyek a' szabadság' barátjában azon reményt költötték fel, hogy Olasz- és Spanyolországban győzni fog az alkotmányosság' ügye. Castlereagh kéz alatt hív szövetségese volt az éjszaki hatalmaknak e' mozgalmak' elnyomásában, vagy — a' mi szintannyit jelent, — elferditésében. 1821. februarius' 21-én, midőn a' nápolyi ügy tárgyaltatott az alsóházban, Mackintosh ekkép nyilatkozott:

„Elmondom a' tényt:

Herczeg Metternich és a' szövetséges hatalmasságok' többi ministerei, olly rendszerrel kinálták meg a' brit kormányt, melly a' jelen vagy bármelly utána következő ministeriumot képessé tegye, külsereget hívni be ez' országba, teszem százezer oroszt vagy austriait. Valósággal inditvány tétetett, hogy egy egész csorda kozák vagy horvát táborozzon a' hide-parkban, és hogy ezen háznak szabad tanácskozási joga német és orosz sereg által biztosittassék. Engedelmet kérek nehány észrevétel' tételére e' tárgyban. II-dik Károly' országlása óta most első izben történt ollyas ajánlat ő felsége' kormányának küludvarok' részéről, mellynek az volt tárgya, hogy kötelezze le magát ünnepélyesen a' kormány zsoldos seregnek a' continenstöli befogadására, 's melly törvényt szabjon az angol népnek. Polgári veszély' esetében, vagy ollyasban, mellyet egy gonosz minister polgári veszélynek keresztel el, talán szóba jöhetne illyes ajánlat; de ama' küludvarok azt merték ajánlani a' ministeriumnak, hogy bocsásson be az országba, határ és megszoritás nélkül, idegen katonaságot. Midőn azt mondottam, hogy illyes eset nem fordul elő II-dik Károly' uralkodása óta, azt kellett volna hozzáadnom, hogy a' jelen eljárás, legalább egy tekintetben, véghetlenül vakmerőebb; mert azon titkos viszony, melly Károly és Lajos között fenállott, sötétségbe és homályba volt burkolva, a' mi

szokásos dolog efféle ügyekben. De a' jelen esetben ezen botrányos inditvány egész Europának szeme' láttára történt, 's bejelentetett valamennyi ministernek valamennyi udvarnál. Europának szeme' láttára hivatott fel Nagybritannia, fogadjon be idegen hadi sereget, melly házi bajainkat kiegyenlítse, melly a' nemzet' nyugalmát megóvja. Már pedig szégyenleném magamat magam előtt, elpirulnék hazámért és a' parliamentért, ha azt kellene feltennem, hogy találkozhatnék olly angol, kinek vére nem forr fel haragban annak puszta említésére, hogy valamelly külhatalmasság magát belkormányunkba elegyíthetné, vagy hogy idegen szurony magát házi tusáinkba avathatná. A' szabadság' legmagasztosabb enthusiastájától kezdve le a' legalacsonyabb, legnyomorúabb bérszolgáig mindenki boszúsággal vetné vissza ez' ajánlatot.

Figyelmeztetem a' házat a' modorra, mellyben a' nagy katonai hatalmak' ezen inditványa tétetett. Ők nem elégedtek meg egy elvnek elméleti felállításával, mellyről azt mondották, hogy gyakorlatilag mindenik státusban alkalmazható, ők merészkedtek Angliát vele megkínálni. Az egész eljárásból kiviláglott, hogy ők annak elnyomatását kivánták, mit az ország' legnagyobb hatalma alkotott, hogy inditványt tettek azon szentséges törvény' megsemmisitésére, melly századok óta áll fenn ez' országban, és sarokköve azon tisztességes alkotmánynak, mellyet, a' mint század század után mult, a' birodalom' nagyságának és politicájának annyi emlékei és díszjelei fontak körül. 'S ezt követelték azok, kik háborúra keltek a' nemzetek' szabadságai ellen, kik az emberi jogokat eltaposták. De ez még nem elég. Ezen fejedelmek vagy ministereik nekünk azt mondották körleveleikben, hogy ők nem kétlik, miszerint a' brit kormány egyet fog érteni a' benne foglalt elvekkel, azaz: ollyatén rendszerrel, melly Nagybritanniát tartománnyá változtatná át, — a' continens' zsarnokainak nyomorú és gyalázatos martalékává. Ez volt a' körlevél' világos értelme. Annyi „demonstratio" és „declaratio", annyi „abouchement des rois" után, a' szent, és ezen igazságos, erényes és méltányos maximákat érlelésre hozó szövetségnek értelmében tett annyi nyilatkozat után, igen következetesen azt adták értésünkre ezen udvarok, hogy Nagybritanniának belé kell egyeznie az elvbe, melly százezer horvátnak és kozáknak megérkezését Doverben igazolná. Ezen udvarok, semmi kétség, most igen neheztelni, igen haragunni fognak a' nemes lord' rögtöni megszökése miatt, ők most úgy fognak vele bánni, — már hozzá is fogtak, — mint szokás ellenségünkkel bánnunk. Régi tapasztalás, hogy midőn bizonyos mesterséget üző úri emberek fejeiket nagyon összedugják, 's olly vállalatra adják magokat, minővel az illyetén mesterséget üző személyek foglalkodni szoktak, elvégre is összevesznek 's egymás fejére olvassák aztán a' titkokat. Illyesminek kellemetlen következményei szoktak lenni, és a' szökevények, valamint azok is, kik előtt a' felekezeteknek meg kell jelenniök, egyaránt tárgyai azok' gyülöletének és izetlenkedésének, kik még mindig bajtársilag osztozkodnak a' korábbi kalandokban; és ez eszembe juttatja Wild Jonathan uram' biographusának egyik igen helyes észrevételét. Ezen iró azt mondja, hogy I. Károly' idejében voltak bizonyos katonák és jó bajtársak, kik a' hadviselést kissé tovább folytatták mint véreik, és kik ezen határtalan vitézsé-

gök és tevékenységök miatt nem érezvén magokat lebilincselve azon fegyvernyugvási szerződések és békekötések által, mellyek társaikat szépen haza küldötték, végre is kézre kerültek és gyalázatosan halálra itéltettek tizenkét ellenpárti egyén' önkényes itéleténél fogva. Már pedig a' fenforgó esetben azonkivül hogy a' nemes lord herczeg Metternich és báró Hardenberg ellen fordúl, ezen két valóban főminister ellenkeresettel lép fel a' nemes lord' rovására. Ebből áll egyik észrevételem; és miután szükséges, hogy ollyankor, midőn távollevő személyekről szólunk, rendkivüli pártatlansággal járjunk el, illő, most herczeg Metternich és báró Hardenberg mellett valamit felhoznom. Én nem csak ezen két tanúmat idézhetem a' ház elébe, nekem a' nemes lord ellen egy harmadik tanúm is van, — egy orosz minister. Gróf Capo d'Istria azt mondja, hogy a' nemes lord mindnyájukkal remélteté, miszerint a' brit kormány belé egyezend inditványukba. 'S remélették ezt vagy annálfogva, mert a' nemes lord hallgatott 's ezáltal megegyezni látszott, vagy mert ollyatén nyelven szólott, mellyet vajmi jól értenek a' diplomaták. Ők azt állitják, hogy a' közelebb lefolyt januarius' 19-dikéig a' nemes lord tetteté magát előttök, nem sejdíteté velök, hogy végre is így fog nyilatkozni, 's nem csak azt látszott nekik értésökre adni, hogy Europa' jogait 's az emberiség' szabadságait kezökbe fogja adni, hanem még azt is, hogy egy egész sereg kozákot és horvátot fog a' middlesexi grófságba beszállásoltatni. Már pedig a' nemes lord, kinek egyik jellemvonása, hogy nyúgodtan és megindulás nélkül hallgatja végig a' tanácskozást, bár mi közelről illesse ez személyét és politicáját, nem fogja velem elhitetni, hogy most nem érzi magát érdekeltetve, sőt épen ellenkezőleg azt hiszem, hogy a' nemes lord néma, mert meg van indúlva, 's ezen megindulása talán azt gondoltatja vele, hogy engem hall szólani. Pedig ez nincsen így, most az ő társai szólottak, — nem akarom őket czinkosainak mondani, — herczeg Metternich és báró Hardenberg szólanak általam. Itt van egy oklevél, melly a' világnak azt hirdeti, hogy a' nemes lord nyilatkozásai támaszt látszottak igérni az éjszaki cabinetek' politicájának; és valóban, ha ez áll, akkor bizony joguk van az ő szempontjokból panaszt emelniök. De minőnek találjuk a' nemes lord' ügyét önnön vallomásai' nyomán? Habemus confitentem reum; és mi ennél is több, azt láttuk, hogy egy másik nemes lord, midőn a' kormány' eljárását magyarázgatná, igen őszintén 's gyönyörű ékesenszólással elősorolta mindezen tényeket, épen nem palástolgatván a' szövetséges hatalmasságok' gyülötetes czélzatait. De a' nemes lord amott a' másik oldalon nem a' kozákok' és horvátok' behozatalát, hanem herczeg Metternich' vádiratát tárgyalja a' maga körlevelében. A' nemes lord azt mondja, hogy a' herczeg' inditványai ellentétben állanak ez ország' alaptörvényeivel. 'S névszerint mellyekkel, uram? — Elmondom. Ellentétben állanak a' „bill of rights"-szel, azon törvénynyel, mellyet a' gondviselés hozatott eleinkkel, és melly, Istennek hála, képes volt e' napig féken tartani a' ministeri hatalmat".

Már érintettem, hogy a' büntető jog' reformja Romilly' halála óta mintegy Mackintosh' specialitásának tekintetett mind általa mind az alsóház' többi tagjai által. 'S ő híven ügyekezett

megfelelni e' tisztnek, meg a' benne vetett bizalomnak. Azon küldöttség, melly az ő sürgetésére bízatott meg a' büntető törvények' revisiójával, jelentését 1820-ban az alsóház elébe terjesztette, 's Mackintosh mind ez alkalommal, mind az 1821. 1822. és 1823-diki ülésekben lelkének egész melegével küzdött az angol büntetőtörvény' zordon fonákságai ellen, küzdött mindaddig, míg Peel — akkorban belügyi minister — felkarolván az ügyet, a' reform, ha mindjárt nem a' Romilly és Mackintosh által kitüzött nagyszerü határok között, létesült elvégre.

1825—1827. juniusig ritkán jelent meg a' parliamentben; de midőn a' ministerelnökké vált Canning páratlan dühhel támadtatott meg a' tory felekezet által, Mackintosh egyik főtámasza volt a' ministeriumnak mind a parliamentben, mind a' parliamenten kívül. Canning' jellemvázlatából tudja az olvasó, milly nagy becsben tartotta legyen az 1827-iki liberalismus' bálványát Mackintosh.

Canning' utóda, lord Goderich, szintén pártoltatott a' whigek' többsége által, de Wellington' ministeriuma ismét az ellenzék' padjain találta az öszves pártot, 's vele Mackintosht. Az olvasó emlékeztetésem nélkül is tudni fogja, hogy Wellington' ministeriuma, külügyi politicájának mértéket adandó, szövetségesei közé irta dom Miguelt, a' bitor zsarnokot „kinek homlokán látni a' bocsánat' bélyegét, mellyet királyi atyjától nyert a' parricida lázadó, 's kinek cselekedetei Commodusra és Caracallára emlékeztetik az embert, nem a' hétköznapi gyilkosokra"; — Mackintosh ifjú lélekkel fordult e' ministerium ellen.

1830. novemberben Wellington és társai megbuktak, 's a' whigek léptek a' cabinetbe. Mackintosh a' keletindiai ügyek' biztosának neveztetett ki, 's midőn 1831. julius' 4-kén másod ízben olvastatott a' reformbill az alsóházban, szónoki pályáját azon beszéddel rekeszté be, mellyre az idősbek közülünk még elevenen fognak emlékezni, 's melly mind müvészeti mind philosophiai tekintetben az általunk töredékben közlöttekkel bátran mérkőzhetik.

Az 1831—32-diki tél a' már húzamosabb idő óta gyengélkedőnek egészségét végkép aláásta, 's a' köztiszteletben állott férfiú 1832. május 30-kán Londonban meghalálozott.

Röviden soroltam elő nyilvános pályájának főmomentumait, rövidebben mint szándékom vala, midőn e' vázlathoz fogtam, mert azóta két év folyt le, két év, melly egyéb személyiségek között Mackintoshét is az előtérről kissé oldalvást szoritotta, — de e'

rövid vázlatból is látni fogja az olvasó, hogy Mackintosh élete jól és becsületesen felhasznált élet volt.

„History of the revolution in 1688“ czímü munkája, mellyhez életének több évein keresztül bel- és küllevéltárakban gyüjtött volt anyagot, csak halála után, 's akkor is be nem végzett alakban látott világot. Macaulaynak, midön e' sorokat irom, a' harmadik kötetig elöhaladt munkája: „the history of England from the accession of James the second“ a' Mackintosh által mindenünnen összegyüjtött 's nagy részben nyomtatlanúl maradt anyag' használata nélkül nem fogott volna azzá válni, minek szemléljük; 's ha mindjárt tagadhatlan, hogy Macaulay stylusának gazdag színezete 's emlékirati könnyüsége és elevensége által messze maga mögött hagyta elödét az olvasó közönség kegyében: más részről nem szenved kétséget, hogy lesznek, kiknek nézete' szerint Mackintosh munkája, szigorú komolyságánál 's philosophiai nézetegységénél fogva inkább közelíti meg a' historia', a' puszta emlékirástól részben eltérö müvészet' eszményét. Az Edinburghban megjelent „Encyclopaedia Britannica'“, valamint a' „cabinet cyclopaedia'“ dolgozótársaik' gazdag koszorújában Mackintosht is szemléljük; amabban „az erkölcsi philosophiának vázlata (a general view of ethical philosophy) jelent meg töle, emebben „More Tamás' életirása“ (Life of sir Thomas More) 's „Angliának történetei a' rómaiak' hóditásától fogva Erzsébet' országlásának tizenhatodik évéig“ (the history of England, from the roman conquest of Britain to the sixteenth year of the reign of Elisabeth) töle valók. Lesznek, kik érdekkel fogják olvasni Bentham' jellemzését, mellyet „az erkölcsi philosophia' vázlatából“ iktatok ide, 's melly e' gyüjteményben nem fog helyén kivül találtatni, miután Bentham és iskolája lényeges befolyással voltak a' politicai tudományok' irányára 's egyes publicisták' képzésére mind Angliában, mind Anglián kivül.

„Bentham' tanitványai — így ir Mackintosh — inkább hasonlítnak egy athenei philosophus' hallgatóihoz, mint egy újabb professor' nevendékeihez, vagy egy újabb iró' langymeleg proselytáihoz. Ök általában véve már meglett koru és felsöbb értelmiséggel biró férfiak, kik lánglélekkel ragadták meg a' hasznos és nemes tudományok' studiumát, kik véleményeiket nem annyira Bentham' munkáinak hideg forgatásaiból merítik, mint barátságos társalkodásból a' nézeteit egyszerü eredetiséggel, élénk és haszonkeresés nélkül hirdetö mesterrel. Ezen nézeteket, nem hogy ártalmukra volnának, hanem még inkább megkedveltetik Bentham' szeretetreméltó

gyengéi, az öregkor' 's a' dicsőség' tekintélye hatásukat öregbíti, 's az apostolnak kétséget nem ismerő hite épen rendkivüli erővel ruházza fel őket. Róla is, tanitványairól is meg kell vallanunk, hogy az előitéleteket messze magok mögött hagyják, de mondanunk kell azt is, hogy más közelfekvő hibákba esnek, kitünést keresvén különczködés által; bizonyos véleményekhez épen annálfogva ragaszkodván, mert mások' szemében kárhozatosak; összevissza gázolván az emberi nem' legtiszteletreméltóbb érzelmeit, újszabásu methodologiában, 's a' dolgok' új elnevezésében megannyi ismeretkincset vélvén lappangani; 's azoknak tekintvén magokat, kik mint a' tudomány' választottai, beavatvák a' philosophia' legtitkosabb mysteriumaiba, 's jogositvák könyörülettel vagy épen megvetéssel nézni le magasságukból a' csürhe sokasságra. A' közönség ellenszenvvel viseltetik iránt uk, 's ennek következménye, hogy még inkább tartanak össze, még inkább esküdnek mesterök' szavára, 's hogy ingerültségükben olly hangon szólanak, melly még növeli ellenök az idegenséget. Bentham remeteéletet él a' városok' legnagyobbikában, kirekesztőleg csak tanitványaival társalkodik, nehezteléssel látja, hogy azon kormányrendszer 's azon törvények, mellyeket ő tökéleteseknek tart, a' tömeg 's a' hatalmasak által egyaránt fitymáltatnak, — meg annyi ok kissé alaptalanúl hinnie, hogy az ország' valamennyi hatóságai összeesküdtek találmányainak tönkretételére. A' skepsis őt nem igen bántja, 's ennélfogva nem ért hozzá, másoknak becsületes kétkedését magának megmagyarázni, 's boszuságában nem hajlandó szokásaik és előitéleteik iránt engedékenységet tanusítani. Ő a' gyakorlati politicának legtulságosabb pártjához csatlakozott, 's a' népszerü elvek' mérsékelt híveit, úgy látszik, még inkább gyülöli, még inkább megveti, mint ezen elvek' legmakacsabb elleneit. Philosophiai és politicai tanainak népszerütlenségéhez járul még az is, hogy általános panasz van ellene azon illetlen mód miatt, mellyel bánni szokott tanokkal és elvekkel, mik, ha nem volna más ok tiszteletben tartásukra, ezt már annálfogva igénylik, mert a' legjobbak vallásos tisztelettel ragaszkodnak hozzájok". — — —

Ezen itélet kissé szigorú, de nem igazságtalan; a' benthami radicalismus — mint politicai rendszer — nem fogná partra juttatni a' népek' ügyét; elveinek és okoskodásainak egynémellyikére eddigelé is szeretett hivatkozni a' despotismus, hogy olly dolgokat védelmezhessen, mellyektől undorral fordult el a' tisztességes aggastyán, de mellyek irásainak több helyei 's a' legszélsőbb következtetésekben gyönyörködő dialecticája által támogattathatók. —

Az ötödik füzet, melly e' munka' ujabb folyamát berekeszti, Jefferson' nagyszerü életét fogja tárgyalni.

JEFFERSON.

Jefferson (Tamás) született Virginiának albemarlei kerületében 1743. aprilis' 2-án, atyjának Shadwell nevü jószágán;— aprilis' 2-dika alatt e' helytt aprilis' 13-ikát kell értenünk, mert Angliában 's a' brit gyarmatokban csak 1752-ben hozatott be a' Gergely pápa' nevét viselő ujabb naptár. Jefferson, mig élt, titokban ügyekezett tartani e' napot, hogy nyilvánosan ne ünnepeltethessék; ő illyesmiben aristocratiai czifraságot látott, s kötelességének tartá a' gyülölt elvnek legparányiabb nyilatkozásait is lefojtani.

Család Angliának walesi grófságából származott, 's innen költözött át, csaknem egy századdal Tamás' születése előtt, Virginiába. A' gyermek gondos neveltetésben részesült atyja' halálaiglan, (1757.) ezentúl, úgy látszik, magára volt hagyatva, nálanál még kisebb testvéreivel egyetemben. „Ha meggondolom — így irt öreg napjaiban egyik rokonának — hogy tizennégy éves koromban tanács' és vezérlet' dolgában magamra szorúltam, nem lévén rokonom vagy barátom, kihez e' végett folyamodhatnám, 's ha eszembe jutnak mindenféle rosz pajtásaim, kikkel időről időre szövetkeztem: akkor csudálom, hogy nem váltam olly semmirekellővé, mint ők. De szerencsém volt már kora ifjuságomban nehány magas jellemü férfiú' müködését közelebbről szemlélhetni, 's ennek látására azonnal felébredt bennem a' vágy, majdan hozzájok hasonlíthatni. Mindennemü kisértetek és bajok között ezen kérdést szoktam magamhoz intézni: mit fogna illyetén helyzetben tenni dr. Small, mr. Wythe, vagy

Peyton Randolph? mimódon tehetek szert helyeslésökre ez' ügyben? Bizonyos vagyok benne, hogy ezen módszer sokkal jótékonyabb hatással volt magaviseletemre, mint a' minővel legszigorúabb okoskodásom lett volna."

Miután az úgynevezett Vilmos- és Máriacollegiumban két évet kihúzott, Williamsburghban a' híres Wythe György alatt a' jog' tanulására adta magát, 1762-től 1767-ig. Ez' időben ismerkedett meg Patrick Henryvel, kiről utóbb azt mondá: hogy úgy szólott, mint Homer irt volt, 's hogy nálanál nagyobb szónokot nem képzelhet magának. Midőn 1766-ban a' virginiai közgyülés az úgynevezett bélyegtörvényt tárgyalta, Henryt elkapá szenvedelme: „Caesart — kiáltott fel — megbünteté Brutus, első Károlyt megbünteté Cromwell, és III-dik Györgyöt — (Árulás! hangzott az elnök' székéről. Árulás! zengett a' ház' valamennyi padjairól a' viszhang', de Henry útba igazodott a' vihar közepett, 's fennkölt homlokkal és lángszemét az elnökre szegezvén, mondását a' legnagyobb emphasissal kiegészíté) — oktatni fogja példájok! Ha ezen mondásban árulás rejlik, ám, fogjon pörbe a' ház." — Jefferson szereté említeni, milly hatással volt legyen reá a' szónok' merészsége, az elnöki közbenszólás által elöidézett félbenszakasztása a beszédnek, s azon bámulatos ügyesség, mellyel a' társait tüzben maga megett hagyó virginiai képviselő az árulás' vádját elutasítá magától. Megjegyzésre méltó, hogy Virginia' kebeléből keltek ki az éjszakamerikai szövetségnek mind legdicsőbb elnökei mind legfényesebb szónokai.

Jefferson 1767-ben ügyvéddé lett, 's e' pályán megmaradt a' forradalom' kitöréseiglen, — 1769-ben a' virginiai törvényhozás' tagjának választatott. 1772-ben házasságra lépett egy jóbirtoku özvegygyel, Skelton Marthával. 1774-ben, midőn a' brit parliament Boston ellen fordult, Jefferson magához rántá a' virginiai gyülés' kebelében a' vezérletet, 's végzést hozatott a' házzal: „miszerint június' 1-én, mint az angol parliament által kijelelt boszúnapon, egész Virginia böjtölni fog és imádkozni,

hogy az ég fordítsa el tőlünk kegyelmében a' polgári háború' iszonyait, készítsen fel bennünket szilárdsággal jogaink' védelmére, 's hajlitsa a' király' szivét 's a' parliamentet a' mérséklet 's az igazság felé." Ezen intézkedés rendkívüli hatással volt a' népre.

Egy évvel azelőtt szintén Jefferson' indítványára végzéssé lön a' „levelezési választmány" kiküldetése, mellynek kötelességévé tétetett a' közös szabadság' védelmét czélbavevő lépések' tételére hívni fel a' testvérgyarmatokat, 's velök folytonos érintkezésben maradni; ez' úton mindig érezhetőbbé vált az eljárási egység', a' rendszeres közremunkálás', tehát némi központositás' szüksége, 's ezen organismus' alapítására hivatott együvé 's nyilt meg 1774. september 5-kén Philadelphiában a' tizenkét státus' gyülése. Jefferson tagja volt azon testületnek, melly augustus' 1-én Williamsburghban követeket volt választandó, kik Virginiát a' congressusban képviseljék, de súlyos betegség által otthonn marasztaltatván, tagtársai nélküle ugyan, de mégis az általa kidolgozott utasitásokkal érkeztek Williamsburghba. A' választó gyülés kinyomatá az utasítási füzetet illy czím alatt: „Summary view of therights of british America" (Brit-amerika' jogainak rövid vázlata.) Jefferson már ekkor, midőn az éjszakamerikai státusférfiak a' brit parliamentnek törvényhozási jogát a' gyarmatokkal szemközt még korántsem vonták kétségbe, csak adóztatási joga ellen nyilatkozván, — Jefferson már ekkor tovább ment valamennyi társainál, azt állitván, hogy Anglia és a' gyarmatok között józanon csak a' közös fejdelemben állhat az összes unio, hogy ennek szoritkoznia kell azon pontokra, mellyek a' Nagybritannia és Hannover közötti viszonyt szabályozzák. Ezen röpirat Burke' észrevételeivel megtoldva új kiadást ért Angliában, és a' szerzőnek hirtnevet szerzett, 's egyúttal azon veszedelmes megkülönböztetést, hogy a' felsőház által felségsértésről vádoltatott. A' ministerium ismeretes engesztelődési indítványával válaszolt, de Jefferson kimutatta az engedmények' elégtelensé-

gét, ki azt, hogy a' tervnek elvei az alkotmányosság' alapján kívül sarkallanak.

1775. aprilis' 19-kén a' lexingtoni csata megnyitá vala a' polgári háborút; egy hónappal később másod ízben gyült össze a' most már tizenhárom tartomány' követeiből állott congressus, mellyben Jefferson június' 21-én fogott helyet. A' lexingtoni ütközet 's az ezt követő események az anyaországgali kibékülés' gondolatát is elölék lelkében. Politicai ösvényem, mondá, fényesen kiterítve fekszik előttem; hajóra szállottam, felvontam a' remény' lobogóját, 's a' félelemét tova vetettem magamtól. — „Ab eo libertas, a quo spiritus", és „resistance to tyrants, is obedience to God" (ellentállani a' zsarnokoknak, annyi mint Istennek engedelmeskedni) e' két mondást véseté czimer helyett pecsétgyürüibe.

A' congressus egyhangulag végzést hozott, hogy a' gyarmatok védelmi állapotba helyezendők, és szintén egyhangulag bízá meg a' sereg' vezérletével Washingtont. A' brit parliament nagy dolgot vélt cselekedni, midőn kinyilatkoztatá, hogy a' fellázadt gyarmatok „a' király' békéjén 's a' korona' védelmén kivül helyezvék", 's a' szövetséges státusok most — 1776. junius' 7-kén — a' virginiai követek' indítványára felemlítették a' végszót, a' függetlenséget. A' congressus öt tagból — John Adams, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Robert Livingston és Rogers Sherman — álló küldöttséget választott, melly a' függetlenségi nyilatkozatot készítse, 's a' küldöttség Jeffersont bizá meg a' szerkesztéssel. Háromnapi vita után, a' nyilatkozat parányi változtatásokkal elfogadtatott a' congressus által julius' 4-én; 's John Dickinson' kivételével valamennyi tag aláirta az oklevelet.

A' körülmény, hogy Jefferson bízatott meg a' szabadság' ezen oklevelének szerkesztésével, öt földieinek szemében mintegy azonosította Amerika alkotmányával. Midőn a' congressus elfogadása felett tanácskozott, Adams volt a' vezérszónok, 's „e' tisztében — irja Jefferson — olly hatalmasan járt el, hogy

elragadtatásunkban felszöktünk székeinkről.“ Fennmaradt egy levél, mellyet Adams nyomban a' függetlenségi nyilatkozat' elfogadása után, de huszonnégy órával kihirdetése előtt, irt hitvesének, 's mellyből nehány sort ide kell iktatnom :

„Tegnap a' legnagyobb kérdés döntetett el, melly valaha emberek között, emberek által feloldatott. Végzés hozatott, hogy az egyesült státusok szabadok és függetlenek, hogy joguk van, szabadoknak és függetleneknek lenniök. E' nap nevezetes időszakot képezend Amerika' történeteiben. Hiszem, hogy fiaink és unokáink ünnepelni fogják e' napot, hogy hálás szívvel a' Mindenható iránt kell mindenha ülnünk a' megszabadulás' e' napját, — pompával és játékok által, harangszóval és örömtüzekkel, e' föld' egyik végétől a' másikig, örökön örökké! Azt fogod hinni, hogy a' lelkesedés elkapott magával. De ez nincsen így. Sok munkába, sok kincsbe, sok vérbe fog kerülni — e' nyilatkozat' fentartása, a' státusok' védelme, — mind ezt jól tudom; de e' borún keresztül látom a' fény' és dicsőség' egy sugarát, látom hogy a' czél többet ér valamennyi eszközeinél, és hogy utódaink diadalmaskodni fognak, ha mindjárt te és én szenvednénk is miatta, — de egy sem fog történni.“

Jefferson mindig önnérzettel emlékezett vissza azon körülményre, hogy hazája őt választá tolmácsának, midőn függetlenségét volt kimondandó. 'S a' munka, a' nyilatkozat méltó a' néphez, mellynek jogait hirdeté. Az emberiség' majestása ekkor szólalt fel első ízben a' törvényhozás mezején. A' gondolatok' nagyságának megfelel a' hang' méltóságos egyszerüsége. Mindnyájan olvastuk ez' örök oklevelet, 's időről időre szent ahítattal újra éj újra olvassuk.

„Mi hiszszük — így szól, — és ezen igazság magában hordja bizonyítékát, hogy valamennyi ember egyenlőnek születik; hogy a' teremtő által bizonyos elidegeníthetlen jogokkal ruháztattak fel mindnyájan; hogy ezen jogok közé tartozik az élet, a' szabadság, és a jólét utáni törekvés; hogy e' jogok' biztosítására keletkeztek az emberek között a' kormányok, mellyeknek törvényes hatalma a' kormányzottak' megegyezésén alapúl; hogy valahányszor bizonyos kormányforma ellen-

kezésbe jö a' czélokkal, a' népnek joga van azt módosítani vagy eltörölni, és új kormányt hozni be, melly ollyas elveken alapúljon, 's azon formákba legyen öntve, mikről hiszi, hogy biztosságot és jóllétet eredményeztetnek. Az eszélyesség — való igaz — int bennünket, hogy könnyelmüen és múlékony okok miatt ne változtassuk a' régóta fennálló kormányokat. 'S csakugyan tudjuk tapasztalásból, hogy az emberek hajlandóbbak türni, midön bajaik elviselhetök, mint azon jogukkal élni, melly nekik hatalmat ád a' megszokott viszonyok' eltörlésére. De midön a' változatlanúl azonegy czél felé irányzott visszaéléseknek és bitorlásoknak egy hosszú sora érezteti velök, hogy szándék van, korlátlanúl uralkodni felettök, akkor joguk van, akkor kötelességök kibontakozni illy kormány' járma alól, 's újdon örök' felállitása által jövendö biztosságukról gondoskodni. Illyetén volt eddigelé e' gyarmatok' türelme, és illyetén jelenleg a' szükség, melly öket eddigi kormányformájok' változtatására kényszeríti."

'S miután elősorolta a' sérveket, és egytől egyig felemlítette a' kiegyenlítési kisérleteket, mellyek hajótörést szenvedtek, mert Britannia nem akart hallgatni az igazság' tanácsaira, nem a' vérség' engesztelő szózatára, folytatja ekképen:

„Mi tehát, mint az amerikai szövetséges státusoknak közgyülésben egyesült képviselöi, a' Mindenhatót hiván fel becsületes szándékunk' tanujául, e' gyarmatok' népességének nevében és hatalmánál fogva, ünnepélyesen hirdetjük és kinyilatkoztatjuk, hogy ezen egyesült gyarmatoknak joguk van, sőt kell szabad és független státusokká válniok;... hogy, mint szabad és független státusoknak teljes joguk van háborút viselni, békét kötni, szövetkezni, kereskedési szerződésekre lépni, és mindazon cselekvényeket véghezvinni, mellyek a' független állodalmakat illetik. Ezen nyilatkozat' támogatására, reményünket és hitünket az isteni gondviselésbe helyezvén, kölcsönösen lekötelezzük magunknak, életünket vagyonunkat és becsületünket." —

1779. június' elsején Jefferson Virginia' kormányzójának választatott. A' vagyonszerzés' és szállitás' minden korlátainak, úgy az elsőszülöttség jogainak megszüntetése, a' vallásszabadság' megalapitása, intézkedések a' népképviselés' elömozditására, 's több illyetén rendszabályok' életbeléptetése jellemzék kétévi

kormányát. Két évvel azelőtt megbizatott — 's vele Wythe és Pendleton — az öszves törvényhozás' revisiójával, 1778-ban elfogadtatott az általuk kidolgozott javaslat, 's 1779-ben, mint mondám, kormányzónak választatott, hogy a' mit tervezett, azt foganatba is vegye.

Kormányzása' második évében az angolok Cornwallis alatt betörtek Virginiába. Jefferson rendkivüli erőt fejlesztett ki, hogy a' veszedelemmel mérközhessék, hogy csüggedés ne szállja meg a' népet, — 's a' képviselők' háza két ízben köszönetet szavazott neki. A' második év' végével azonban kinyilatkoztatá, hogy a' kormányzói tisztet nem viselheti továbbá, „úgy vélekedvén — mint authobiographiai jegyzeteiben irva hagyta — hogy ama' háborús időben a' közönség katonafőnök iránt nagyobb bizodalommal fog viseltetni, 's hogy ezen főnök mind polgári mind katonai hatalommal levén felruházva, ezen kettős minőségében nagyobb erélyességgel 's nagyobb sükerrel fogja eszközlésbe vehetni a' státus' védelmét.“ Nelson generális volt utóda.

Az angol sereg' főparancsnoka Jefferson jószágainak pusztítása által vélé megboszúlhatni a' koronán ejtett sérelmet. „Lord Cornwallis — írja a' lelépett kormányzó egyik barátjának, — tíz napra hadi főszállásaul elkhilli házamat választá. Időm volt egyetmást kitakarítani belőle, mielőtt seregével ott termett. Gabonámat és dohányomat künn a' szántóföldeken elpusztította, benn a' csürben és magtárban elégette, kifogván előbb a' szüleségből annyi gabonát, mennyire épen szüksége volt. Természetes hogy marhámmal, juhaimmal, sértéseimmel katonáit jól tartotta, 's hogy szolgálatra alkalmas lovaimat magával vitte; a' csikókat leöldöste, 's felgyújtván valamennyi kerítést, korlátlan pusztaságot hagyott maga megett. Körülbelül harmincz rabszolgát is hurczolt el; ha ezt a' végett teszi, hogy őket felszabadítsa, helyesen cselekszik, de odavetette szegényeket a' halálnak, mert himlő és rothasztó láz pusztítottak táborában. Közülök huszonhétnek ez volt sorsa, mint utóbb értésemre esett; mi lett a' hátramaradt háromból, azt mostanság sem tudom, de gondo-

lom ők is osztozkodtak a' közös sorsban. Ha mondom, hogy mindezt cselekedte lord Cornwallis, akkor nem kívánom szavaimat úgy értetni, mintha saját kezével hordozta volna körül a' kanóczot, hogy mindez szeme' láttára történt, a' ház, mellyben lakott, magas helyen fekszik, lehetetlen volt nem látnia körülötte a' sok tüzet... Szomszédaimmal is körülbelül hasonló stylusban járt el, de még sem azon féktelen tönkretétel' szellemében, mellyet a' boszú vele birtokaimra árasztatott. A' hol járt-kelt, ott kifosztogatták egytől egyig a' lakházakat. Lord Cornwallis' jelleme nem engedi, hogy öt Angliában annak tartsák, ki a' martalékban osztozkodott, de hogy ebédlö-asztalán orzott, rablott edények állottak, azt több száz szemtanú bizonyítja."

Ennyi baj között sem feledkezett meg Jefferson a' tudományokról, mellyekhez utóbb is a' nagyság' és dicsöség' öléből esengve kívánkozott vissza időről időre. 1781-ben szerkeszté nyomtatásban nehány évvel utóbb megjelent „Notes on Virginia." (Jegyzetek Virginiáról) czímü munkáját, — némi statisticája azon státusnak, mellyet nálánál inkább senki sem ismert, 's mellynek politicai és természettani, föld- és történetírási nevezetességeit mind elösorolja, egynek — a' legnagyobbnak — kivételével: hogy Washingtonnak és Jeffersonnak szülöfölde volt. Érdekes, látnunk, mint bélyegzi e' munkájában a' rabszolgaságot, mellynek eltöröltetését már 1769-ben a virginiai képviselöházban, 's nyolcz évvel utóbb a' congressusban, midön a' függetlenségi nyilatkozatot szerkesztette, mindig lánglelkének hevével, és mégis mindig süker nélkül szorgalmazta.

„A' rabszolgaság — így szól — kétségkívül szerencsétlen befolyással van népünk' erkölcseire. Az urak 's a' rabszolgák közötti öszves viszony féktelen szenvedelmeket költ fel, 's egy részről feltétlen önkényt, a' másikról lealázó hódolatot nemz. Gyermekeink ezt látják, 's követik az adott példát; a' bölcsötöl a' sírig gyakorolják azt, mit mások által láttak gyakoroltatni. Csoda lenne, ha az erkölcsök 's a' gondolkozásmód nem romlanának el illyetén viszonyok' következésében, 's az erkölcsökkel a' tevékenység 's a' munkakedv is odavész. A' nép' szabadságai nem bizto-

sak többé, ha a' meggyőződés elpárolgott, hogy azok Isten' adományai, 's hogy megsértésök bármilly teremtményben, felkölti Annak haragját. Én reszketek hazámért, ha meggondolom, hogy Isten igazságos, hogy igazsága nem alhatik örökké, hogy szám, természet 's többféle eszközök a' szerencse' kerekét forgathatják, 's hogy magasabb hatásnál fogva illyes változás épen valószinüvé leszen. Mert Isten nem bír ollyas tulajdonnal, mellynél fogva e' tusában minket pártfogolhatna."

„Milly bámulatos, milly megfoghatlan lény az ember! — így szólott más alkalommal; — önnön szabadságának megőrzésére elviselhet munkát, éhséget, kínt, tömlöczöt és halált; 's egy pillanattal később süket mindazon okok ellenében, mellyeknek hatalma őt ama' tusákban fenntartá, 's olly rabságba löki embertársait, mellynek egyetlen egy órája több nyomorral jár, mint a' mennyit néki egy élet' hosszában kellett volna szenvednie azon függőségtől, melly ellen fellázadt. De várjuk be nyugodalmasan a' gondviselés' hatását, 's reméljük, hogy testvéreink' szabadulását eszközlésbe veszi. Ha könyüik' pohara meg fogott telni, ha sóhajtásaik' göze be fogta vonni az eget, akkor kétségkivül felébred az igazság Istene, 's világgal és szabadelmüséggel töltí el zsarnokaik' lelkét, — vagy pedig büntető villámai által fogja nyilvánítani, hogy e' világ' ügyeit kormányozza, 's hogy ezeket nem keveri vakon együvé a' sors, a' véletlen."

Két évvel halála előtt ugyanezen nézetekből indult ki, midőn az éjszakamerikai feketéknek afrikábani letelepitését tárgyalván, felkiáltott: „másfél millió rabszolga felett még nem lehetetlen részünkről az ellenörködés, de hat millió — 's midőn számuk ennyire menendett, ifjaink még élni fognak — és köztök egy millió fegyverforgatásra alkalmas egyén, azt fogja mondani: mi nem mozdulunk innen!

1781. június' 15-én másokkal egyetemben biztosnak nevezteteti ki azon béke' kötésére, mellynek eszközlését akkorban Oroszország' közbenjárásától remélette a' congressus; de Jefferson nem fogadá el a' tisztet, mert úgy vélekedett: „hogy magában Amerikában kell vágni a' fát." 1783. június' 6-kán a' virginiai törvényhozás által követnek küldetett az annapolisi congressusba. Eddigelé mind törvényhozó mind végrehajtó testület volt a' con-

gressus; ezen folytonos összevegyítése a' különböző státushatalmaknak mindinkább éreztetvén visszás következményeit, Jefferson' inditványára „végrehajló választmány" alakíttatott, mellyhez mindenik státus' részéről adatott egyegy tag, 's melly a' szorosabb értelemben vett kormányügyek' elintézésével bízatott meg.

Megkötttetvén Amerika és Anglia között a' béke, Jefferson röviddel utóbb — 1784. május' 7-én — Franklin és Adams kormánybiztosoknak társul adatott kereskedelmi szerződések' kötésére kivált Angliával és Francziaországgal. Julius' 5-én hajóra ült Bostonban, 's augustus' 6-án legidősbik leányának társaságában, ki anyját nem rég (1782-ben) vesztette el, — Párisba érkezett.

A' járom, mellybe a' franczia népet fogva látá, a' lelki testi nyomorúság, mellybe a' tömegek sülyesztve voltak, bal jóslatokkal töltötték el lelkét. Versailles és Paris őt elcsüggesztették, 's a' merész férfiú lemondott a' reményről, hogy az európai népek üllhessék valaha megváltásuk' napját. „Ha Európa' valamennyi fejdelmei — így írt 1786-ban — szövetkeznének, hogy alattvalóikat a' tudatlanság' 's az előítéletek' kötelékeiből kifejtsék, ha ebben olly buzgalommal járnának el, millyennel most épen az ellenkezőt teszik, még akkor is egy évezrednél több kivántatnék, hogy azon magasságra felvergődhessenek, mellyen most helyet fog a' mienk. Az angol nép, ugy hiszem, kevésbé van elnyomva, mint a' franczia, de fél szemmel is látja az ember, ha közte mulatozik, hogy hajlamaiban lerakvák a' despotismus' csirái." Bús rege! — de épen mert csak a' halál' merevenségét, 's míg életök tart, csak folytonos erkölcsi 's physicai sülyedését várá az erópai népeknek, — épen ez oknál fogva határtalan örömmel szemlélte a' franczia népnek példátlan felébredését. Mint Éjszakamerikának követe a' versaillesi udvarnál, 's Franklin' távozása óta legünnepeltebb képviselője azon köztársaságnak, mellyet akkor Francziaországban gyülés és sajtó vagy elérhető vagy legalább megközelíthető eszményképen tűztek ki magoknak, — tanácsosa volt a' forradalom' egyik igen

tisztes felekezetének, 's a' mit mondott „annak tekintélye — hogy saját szeszélyes szavaival éljek — hasonlított a' bibliáéhoz, mellynek leczkéit ki így, ki amúgy magyarázza, de helyességöket senki sem vonja kétségbe.“ Midőn Versailles' és Páris' utczáin gyilkos tömegek kezdtek barangolni, aggodalmát nyilvánitá, hogy azon nemzedék, mellytől a' merész kisérlet kiindult, nem eléggé erényes 's nem eléggé józan a' czélérésre; de a' forradalom' végdiadaláról sem 1789-ben összel, mikor ismét Amerikába költözött, sem utóbb, a' nagyszerü dráma' valamennyi peripetiáin keresztül, mellyeket életének végnapjáig forró részvét' figyelmével kisért, — soha még egy pillanatig sem kétségeskedett. 1821. táján szekesztett emlékirat-töredékeiben ekkép nyilatkozik a' világ' politicai átalakításáról: „Eddigelé csak első fejezetét ismerjük a' forradalom' történetének. Az emberi jogok' ünnepélyes megismerése az egyesült státusokból először is Francziaországba vándorolt át, és szelleme innen elárasztotta Európának összes délszaki részét. Az éjszaki despoták szövetkeztek ellene, de a' szellem nem szenvedi a' nyügöt. Az ő ellentállásuk sokszorozni fogja az emberáldozatok' millióit, de az új elvek még a' despotismus' béreseire is ragadnak el, 's az emberi nem' sorsa végre is tetemesen fog javúlni mindenütt, hová a' polgárositás' eszméi elhatottak. Ez bámulatos példa annak bizonyitására, hogy parányi okokból nagy események származhatnak. Olly megfejthetlen az okok' és okozatok' lánczolata e' földön, hogy a' világ' egyik zugában igazságtalanúl a' népre rovott két penny az összes emberiség' sorsát átalakítja.“

Jefferson' diplomatiai képességét ellenei sem vonták kétségbe. Az elmeél' 's a' kitürés' azon vegyülete, melly Franklint olly kitünőleg jellemzé, 's melly a' negociatiók' sükerét feltételezi, mintegy örökségképen szállottak reá. Az események' fontosságának mértékét azon arányban kereste, mellyben az egyesült státusokhoz állottak. Hogy Francziaország' viszonyai azonfölül ollyasok voltak, mellyek mintegy kezére dolgoztak az

éjszakamerikai követnek, 's mintegy kivételes állást szereztek neki, már felebb említettük. Angliában, hol III-dik György még inkább mint ministeriuma folyvást konok ellenszenvvel viseltetett a' „pártütő gyarmatok" ellen, jóval nehezebb volt állása azon nehány hónap alatt, mellyeket 1786-ban kereskedelmi szerződés' eszközlésére Londonban töltött, — olly körülmény, melly igen természetesen hajlamát az anyaország, a' „metropolis" iránt épen nem növelé.

Jefferson, mint mondám, 1789. ősszel (oct. 22-én) átment Amerikába, olly szándékkal azonban, hogy tavasszal meg' visszatérend Párisba; de alig szállott partra, midőn Washington által a' külügyi tárczával megbízatott. E' tisztében négy évig járt el; meghasonlása Hamiltonnal, a' pénzügyi ministerrel, 's a' tapasztalás, hogy a' kormány' többi tagjai is egyes nagyfontosságu kérdésekre nézve nézeteikben eltértek az övéitől, 1793. december' 31-kén letették vele a' tárczát. „1791. aprilisben egy cabinet-ebéd' alkalmával — így ír Jefferson — Adams ekkép nyilatkozván a' brit alkotmányról: válasszátok el ezen alkotmány' egészséges részeitől a' rothadtakat, 's alakítsátok az alsóházat egyenlő népképviselés' útján, és lesz belőle a' legtökéletesebb alkotmány, mellyet emberi elme kigondolhat; — Hamilton rövid hallgatás után válaszolt: Válasszátok el rothadt részeit, 's alakítsátok az alsóházat egyenlő népképviselet' útján, és lesz belőle tehetetlen kormány: de úgy a' hogy' jelenleg áll, a' maga állitólagos hijányaival, a' legtökéletesebb alkotmány, melly valaha létezett. — 'S csakugyan — folytatja Jefferson — ez volt a' vonal, melly e' két úrnak politicai credóját egymástól elkülöníté. Adams két örökös hatalmat akart, 's egyet, melly becsületes választás' útján alakúljon; Hamilton örökös királyt, felső és alsóházzal, melly a' fejdelem' akaratához símúljon, 's közéje és a' nép közé tolakodjék."

Jefferson e' helyett méltánytalan mind Adams mind Hamilton iránt, de az nem szenved kétséget, hogy a' kormány' 's a' törvényhozás' több tagjai babonás tisztelettel tekintettek az angol

institutiókra, 's hogy a' tiszta democratia, mellynek diadaláért a' közigazgatás' minden rétegeiben Jefferson és barátjai ernyedetlenül vívtak, 's melly, mint a' tapasztalás mutatja, elvégre is az egyesült Amerika' valamennyi státusában uralkodásra jutott, — a' cabinet' többsége által csak a' rend', a' közjólét' rovására gondoltatott létesíthetőnek.

Washington fájdalommal látta a' kormány' tagjai között a' szakadást, 's mindenkép azon volt hogy orvosolhassa. 1792. augustus' 23-kán az itt következő levelet intézte Jeffersonhoz: — — „Milly szerencsétlenség 's milly sajnálatos dolog, hogy akkor, midőn nyilt ellenségekkel és lesben álló barátokkal látjuk magunkat mindenünnen környezve, belviszálkodások is tépnek, rontanak bennünket. Az utóbbi bajat komolyabbnak, veszélyesebbnek és gyászosbnak tartom az elsőnél; 's ha nem viseltetünk nagyobb engedékenységgel egymás iránt politicai vélemények' és cselekedetek' tárgyában, vagy ha nem találunk fel ollyatén csalhatlan criteriont, mellynek segédével valamelly nézet' helyes volta iránt bizonyságot szerezhetünk magunknak, mielőtt az a' tapasztalás' próbakövén keresztülment, akkor, úgy hiszem, nehéz vagy épen lehetetlen dolognak fog mutatkozni a' kormányzás 's a' kormányrészek' egyesítése; mert ha a' helyett hogy vállainkkal támogatnók a' közigazgatási erőművet, az egyik jobbra a' másik balra ránt, mielőtt valamelly rendszabály' hasznos volta becsületesen megkísértetett: akkor tönkre jutunk elkerülhetlenül; 's én attól tartok, hogy a' boldogság' és jólét' legdicsőebb hona, melly valaha nyitva állott az emberi nemnek, bézáródik elölünk örökre.

Szívem' mélyéből óhajtom ennél fogva és remélem, hogy sebző gyanusítások és ingerlő vádak helyett engedékeny elnézés, viszonyos kímélés és békeséges türelem lesznek napi renden minden oldalról. Ha ezt elérjük, sima lesz előttünk az ösvény, 's czélt is érünk. Nélküle, minden tárgy akadállyá válik, a' kormány' kerekei megakadnak, elleneink diadalmaskodni fognak, és súlyukkal növelvén az elégedetlenek' seregét, dugába dönthetik

a' dicső épületet, melly kezeink alatt emelkedett. Nem szándékom ezen figyelmeztetéssel vagy ezen észrevételekkel valamelly külön egyénre vagy jellemre czélozni. Én ezeket ugyanazon általános szavakkal a' kormány' más tisztviselőihez is intéztem, — 's intéztem annálfogva, mert az ízetlenségek, mik a' véleménykülönbségből származtak, 's az ostromok, mellyek csaknem valamennyi kormányrendelet 's igen számos köztisztviselő ellen intéztettek, engem már régóta kínos érzelmekkel töltöttek el, 's végre is boldogtalan következményeket fognak magok után vonni mind itthonn mind a' külügyekben." — Két hónappal később (october' 18-kán) ismét visszatért a' kibékülés' szükséges voltára. Jefferson okiratokat küldött néki állításainak támogatására, mire ő ekképen válaszolt: „A' küldött oklevelek nélkül is tudtam, hogy ön híven ragaszkodik az egyesült státusok' alkotmányához, 's hogy híven törekszik a' haza' boldogságát elömozdítani; de én sajnálom, nagyon sajnálom a' véleménykülönbséget, melly önt a' kormánynak egy másik főtisztviselőjétől tova ejtette, és óhajtom szívemből, állna bár helyre önök között a' béke kölcsönös kimélés' útján. Illyetén eljárás üdvös eredményeket keletkeztetne. Az ellenkező minden bizonnyal zavart idézend elő és nehéz bajokat; 's mi oknál fogva? Azért, mert az emberi faj nem gondolkozhatik egyformán, hanem különbféle eszközökkel törekszik azonegy czél felé. Én őszintén és ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy mindkettőjök' nézeteit tisztáknak és jószándékuaknak tartom, 's hogy csak a' tapasztalás fogja eldönteni, kinek volt igaza. 'S ha az egyesült státusok' legjobb polgárai, ha a' legnagyobb bélátással bíró férfiak, ha a' leghívebb 's legedzettebb hazafiak, kiknek czélzatik tiszták, gondolkodás- 's cselekvésmódjok egyaránt nemes, kétfelé ágaznak a' zavart okozott kérdések körül, — ugyan mi oknál fogva kellene annyira ragaszkodniok véleményeikhez, hogy belőlök egyetmást el ne nézhetnének, fel ne áldozhatnának egymásnak? Még többet mondhatnék. szándékom is volt még többet mondani e' tárgyról, de felhagyok vele, legalább ez' úttal, 's csak azon óhajtásomat fejezem

ki : hogy a' poharat, mellyel bennünket megkínált a' végezet, ne kapja el ajakaink elől az egyenetlen magaviselet, melly nézeteink egyenlőségével ellentétben áll. Én nagy, én őszinte tisztelettel és nagyrabecsüléssel viseltetem mindkettejök iránt, és forróan óhajtom olly vonal' kijelelését, mellyen mindketten indulhatnának a' czél felé."

Halljuk most Jeffersont.

1792. september' 9-kén kelt válaszában egyebek között ekkép nyilatkozott :

— — —„'S most szabadságot veszek magamnak általtérni a' levél' azon részére, mellyben ön szót teszen a' kormánytagok közötti viszályokról 's ezeknek bal következményeiről. Hogy illyes viszályok előfordultak, még pedig azok között is, kik önhöz legközelebb állanak a' közigazgatásban, az nem szenved kétséget. Senki sem fájlalja ezt inkább, mint én, senki sem restellheti inkább, hogy magamnak is van bennök részem. Ha mindjárt csak a' magam illetőségét fogom ki az ön' levelében előforduló általános jegyzetekből, mégis óhajtom, hogy tudomására jusson önnek az egész valóság; 's hogy annak adjon hitelt, a' mi való. — — —

Midőn a' kormánytagok között helyet foglam, szándékom volt, egyáltalában nem avatkoznom a' törvényhozásba, 's a' lehetőségig kerülném a' többi tárczákbai elegyedést. Ezen eltökélésen' első részétől csak egy ízben tértem el, mikor a' pénzügyi minister által ollyatén rendszabályainak támogatására birattam, mellyeknek értelmét nem foglam fel elégségesen; és politicai életem' minden hibái közül ezt fájlalom, ezt bánom leginkább. Mindig szándékomban volt, ezt önnek bővebben fejtegetni, ha kik most a' politicai színen működünk, nyúgalmas nézőkké válandottunk. Eltökélésemnek második részét vallásosan tartottam meg a' hadi osztállyal szemközt; 's mi a' pénzügyit illeti, csak annyiban tértem el tőle, mennyiben társalkodásközben nézeteimet előadtam, kivált azok között, kik ugyanazon érzelmeket tolmácsolván rábirtak, hogy a' magaméit is nyilvánítsam.

Ha valaki azt állította, hogy a' pénzügyi minister' terveinek kijátszására a' törvényhozás' tagjai között ármányokat forraltam, akkor olly dolgot állított, miben egy csepp valóság sincs. Valamint soha sem vágyakodtam befolyással lenni a' törvényhozás' tagjaira, úgy nem is birtam egyéb eszközökkel e' befolyás' létesítésére, mint azon barátsági viszony-

nyal, melly köztem 's a törvényhozás' több tagjai között fennáll, 's melylyet mindig sokkal többre becsültem, mintsem hogy véleményfüggetlenségök' és kötelességérzetök' megingadoztatásával veszélyeztettem volna. Hogy magántársalgásközben a' pénzügyi minister' rendszerét helytelennek nyilatkoztattam, azt megvallom; és ez nem csak pusztán elméleti különbség volt közte és közöttem. Az ő rendszere olly elvekből indult ki, mik ellenkeznek a' szabadsággal, 's arra volt szánva, hogy a' köztársaságot aláássa és tönkrejuttassa azon befolyás által, mellyet osztálya a' törvényhozás' tagjaira gyakorlandó volt. Én ezen befolyást már is alakulóban láttam, 's első gyümölcsül terve' vázlatának elfogadását ugyanazok által, kik horgára kerülvén, sováran néztek tervei' létesítésének elébe, — és láttam, hogy azon esetre, ha e' személyek tartózkodnak a' szavazástól, mint kötelességök vala, mert érdekelve voltak a' tárgyban, akkor a' pártatlan többség' szavazata épen ellenkezőleg ütött volna ki. A' begyült szavazatok nyilatkozásai voltak nem a' népképviselőknek, hanem a' népjogok' és népérdekek' árulóinak; 's lehetetlen volt végzéseikben, mellyek csak felpénzelésökre czéloztak, a' becsületes többségnek mindig tiszteletet igénylő rendszabályait látnom. — — —

Illyetén nézetek engem többre jogosítottak volna, mint egyedül eltérő véleményem' nyilvánítására, pedig én soha sem mentem ezen túl. Tartózkodott-e ő is, magát azon ügyekbe elegyíteni, mellyek reám vannak bízva? Hogy egyéb tárgyakat ne említsek, mellyekről szintén mindnyájunknak van tudomásunk, csak azon két nemzet iránti politicánkról akarok szólani, mellyekhez legbensőbb viszonyban állunk, Franciaországról és Angliáról. Rendszerem az volt: némileg megkülönböztetnünk az elsőt, — a' mi nekünk nem sok költségbe került volna, — viszonzásul azon tetemes haszonért, mellyet neki köszönhetünk; más részről meg' az angolokat egybenmásban meg akartam szorítani, hogy őket kereskedésünk ellen intézett szigorú rendszabályaik módosítására bírjam. Én mindig úgy vélekedtem, hogy e' részben ön' nézeteivel találkoztam; de a' pénzügyi ministernek a' törvényhozás' több tagjaival szött ármánykodásai 's czifra szónoklatai által a' cabinetre ráerőtette az ő rendszerét, melly épen ellentéte volt az enyémnek. — — —

Ezen, a' kormánytanács által elfogadott rendszert aztán nekem kellett végrehajtani; és én bizvást hivatkozhatom önre, ki valamennyi leveleimet látta és összes eljárásomat ismeri, valljon nem hajtottam-e ezen degen nézeteket szintolly lelkiismeretesen végre, mint ha a' magaméi lettek volna, mind a' mellett, hogy az ország' becsületével és érdekével

meg nem féröknek tartottam. Hogy nem fértek meg érdekünkkel, azt nagyon is gyászosan bebizonyította a' döfés, mellyet Francziaország hajózásunkon ejtett. 'S így, ha e' kerdést tesszük magunknak: Kinek hibájából történt, hogy Hamilton ezredes jobbra tartott, én meg balra? akkor a' válasz két más kérdés' megfejtésétől fog függeni: Kinek kormányelvei érdemlik leginkább, tisztaságuknál fogva, hogy lelkismeretesen ragaszkodjunk hozzájok? És mégis mellyikünk avatkozott be mérték nélkül a' másiknak osztályába? — — —

Hadd említsem itt még a' legújabb vádakat, mellyeket Hamilton ezredes a' „Fenno's Gazette"-ben ellenem emelt. — — — Ő engem először arról vádol, hogy a' jelen alkotmány' tárgyaltatásakor barátaimat Európából irott levelek által ellene uszítottam; vádol másodszor arról, hogy az ország' adósságait nem akarom fizetni; 's harmadszor arról, hogy hírlapot alapítottam, mellyben a' kormányt kényem kedvem szerint össze-vissza gázolhassam.

Az első vád hamis. Nem hiszem, hogy lett volna ember az egyesült státusokban, ki az alkotmány' mindenik pontját helybenhagyta volna; senkisem helyeselt belőle többet, úgy gondolom, mint én; 's annyi bizonyos, hogy az én vádlómnak több pont ellen volt kifogása mint nekem, még pedig épen a' leglényegesebb 's legrepublicánusabb pontok ellen. Ezt bizonyítani fogja azon néhány levél, mellyeket e' tárgyról irtam (nem hinném, hogy féltuczatra mennének), 's magam igazolására kérni fogom önt, midőn a' városba visszatérendek, hol leveleim vannak, olvassa e öket, bár mint restellje. Ön akkor látni fogja, miszerint kifogásom az alkotmány ellen abban áll, hogy nincsen joglajstroma, nincsen „bill of rights"-e, melly vallási szabadságot, a' sajtószabadságot, az állandó sereg elleni tiltakozást, az esküttszéki eljárást, 's a' habeas corpus-törvényt minden félbenszakasztás nélkül, biztosítsa. Hamilton ezredesnek kifogása abban állott, hogy az alkotmányban nem találja a' királyt, nem a' lordok' házát. Amerikának józan esze helyeselte az én kifogásomat, 's megtoldotta az alkotmányt a' bill of rights-sel, nem a' királlyal, nem a' lordokkal. Azt is véltem, hogy hosszabb szolgálatidő, de melly aztán ne újíttathassék meg, függetlenebbé tette volna az elnököt. Hazám másképen vélekedett, 's én megnyugodtam benne. Ő azt óhajtotta, hogy az egyesület' kormánya hatalommal bírjon olly törvények' hozatalára, mellyek az egyes státusokban kivétel nélkül valamennyi esetben bírjanak kötelező erővel. Az ország másképen vélekedett. Megnyugodott-e Hamilton ezredes ez' ítéletben? — Mind a' mellett, hogy a' bill of rights' szükségét lát-

tam, leveleim erősen sürgették az alkotmány' elfogadását legalább kilencz státus által, hogy a' benne foglalt javak' birtokába juthassunk. Kezdetben úgy vélekedtem, hogy a' bill of rights' biztosításának az volna legjobb módja, ha négy státus mindaddig vonakodnék elfogadni az alkotmányt, miglen illyes billt birandottunk De mihelyest Hancock úr' inditványa tudomásomra jutott : t i. hogy fogadjuk el az alkotmányt a' mint van, 's lássuk el mindenik státus' képviselőit állandó utasitással, a' bill of rights' hozatalát szünet nélkül szorgalmazni, megismertem, hogy az ő terve jelesebb az enyémnél, 's az általános elfogadás mellett nyilatkoztam.

A' második vád nem kevésbé valótlan. Összes levelezésem Franczia országbani tartózkodásom' idejéből, 's mindenik szavam és cselekedetem ez' ügyben, mióta visszaérkeztem, bizonyítja, hogy senkisem óhajtja inkább nálamnál a' státusadósság' gyors és pontos törlesztését. Az épen a' különbség Hamilton ezredes' nézetei 's az enyéim között, hogy én már holnap szeretném leróni az adósságot, ő pedig óhajtja, hogy soha sem fizettessék le, mint olly valami, mivel a' törvényhozást ezentúl is megvesztegethessük és kalauzolhassuk.

Harmadszor, én soha sem nyomozgattam, hány senator', hány képviselő', hány nyomtató', 's hány egyébnemü hasznavehető úriember' gyermekeit, atyjafiait vagy barátjait sorozta be Hamilton ezredes osztályának száz és száz irnokai, vámtisztei, adószedői 's a' t. közé, kik általa vagy az ő kivánságához képest neveztetnek ki az egyesület' egyik végétől a' másikig; eszembe sem jöhetett volna, hogy azon ember, kinek hatalmában áll milliókat és milliókat papirosból pénzzé és pénzből papirossá változtatni, Európából Amerikába és Amerikából Európába küldeni, ki a' pénztár' titkait minden időben 's a' mint neki tetszik, barátjaival közölheti, — hogy, mondom, ezen ember váddal fogna ellenem felléphetni, miért? mert Freneaut forditónak neveztem ki osztályomban kétszáz ötven tallérnyi évdíjjal! — — —

Hamilton ezredes nem ismer egyéb indító okot, hogy valakinek hivatalt osztogassunk, mint pártunknak ez' útoni öregbitését. De ön, uram, kinek én Rittenhouset, Barlowot, Painet ajánlottam, hinni fogja, hogy képesség és tudomány szememben elégséges motívumok hivatalnyerésre; és hogy Freneaut, mint értelmes embert, méltán tiszteim közé sorozhattam, 's mint hirlapkiadót előfizetők' szerzésével támogathattam. . . . Nézetem szerint az épen egyik elsőbbsége a' választási alapon nyugvó kormánynak az örökös felett, hogy általa a' természettől elégséges számban nyújtott képességek bizaltatnak meg ügyeink' kormányzatá-

val, 's hogy ez nem jut osztályrészül néhány czimbora' és bohocz' ágyékainak, kik az ebédlő mámorát a' nyoszolya' gyönyöreivel váltják fel.

. . . . Én tanúul hívhatom az eget, hogy soha sem törekedtem magam személyében vagy mások által, közvetlenül vagy közvetve befolyással lenni e' hírlap' irányára. Érdemei és hibái egyaránt nem illetnek engem. Freneau és Fenno versenytársak a' közönség' kegyéért; az egyik ezt hízelkedés által ügyekszik kivívni, a' másik megrovás által, 's azt, úgy hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy a' milly szolgai az egyik, olly szigorú a' másik. — — —

Ennyit a' multról, most egy szót a' jövendőről.

Midőn hivatalba léptem, feltett szándékom volt, meg' visszavonulnom, mihelyest az illem' megsértése nélkül tehetem. Csakhamar átláttam, hogy erre azon időszakok' elseje lészen a' legjobb alkalom, mellyektől a' köztisztviselők' változását vagy megujulását látszik várni az alkotmány. Ezen nézetemben megerősített önnek szándéka, akkoron szintén visszavonulni, melly szándékát azonban — hiszem és óhajtom, megváltoztatta azóta. Én sováran nézek ez' időszak elébe, a' fáradt hajósként, ki földet lát elvégre, és számlálom a' napokat és órákat, mellyek még köztem feküsznek és a' czél között. Addiglan mindössze is azon leszek, hogy a' tisztemmel járó foglalatosságokon általlessem, a' lehetőségig tartózkodván minden új vállalattól. A' törvényhozásba valamint eddiglen nem avatkoztam úgy most sem fogom magamat elegyíteni. Sokkal több kedvem van már is a' nyúgolom' élvezéséhez készülnöm, mint ezt hírlapi csetepaték által ezentúlra is megtagadnom magamtól.

Ha azonban ez teljes mértékben nem volna létesíthető, tekintetbe fogom venni önnek nyugalmát, 's el fogom halasztani a' tusát, míglen magánpolgárrá válandottam, a' mikor aztán nyilatkozásaim' és cselekedeteim' helyes vagy helytelen volta csak magamnak kárára vagy hasznára fog lenni. Ez' úton egyszersmind ki fogom kerülhetni a' vádat, hogy időmet egyébre is, nem, — mint kötelességem tartja, — kirekesztőleg a' státus' szolgálatára fordítom. Ha ön-igazolásom vagy a' köztársaság' érdekei kívánnák, fentartom magamnak a' jogot, hazám' itélete elébe hívni az ügyet, nevem' aláírásával 's őszintén és szabadon sorolván elő mindazon tényeket és neveket, mellyeknek felemlítése szükséges, hogy annak rende szerint kerüljön ez' itélőszék elébe az ügy. Én a' hivatal' fényével és előnyeivel nem gondolok, de polgártársaim' becsülése nagy értékü előttem, 's annak érzetében, hogy tántoríthatlan jellemem és magasztos áldozatkészségem az ország' jogaiért és szabadságáért e' juta-

lomra érdemesített, nem fogom türni, hogy visszavonultságomban olly ember által rágalmaztassam, kinek élete, azon pillanattól kezdve, midőn történeteinkben szerepelni kezdett, nem egyéb mint ármányszövet azon ország' szabadsága ellen, melly öt nem csak ölébe fogadta és kenyérrel látta el, hanem tiszteletekkel is tetézte. — — —

1793. december' 31-kén hivatalát, mint mondtuk, letette, és monticellói jószágára vonult. Ezen „remetéskedés" neki már huzamos idö óta forrón dajkált vágya volt. Mint követ Párisban, környezve millióktól, kik töle irányt kértek és vettek, kik a' tisztelet áhítatával tekintettek reá, magányba kivánkozott. Jobb szeretnék — így írt — alacsony kunyhóban lakni, könyveimmel, családommal 's egykét régi barátommal, egyszerü sódarral táplálkozni, 's a' világ' forgásával nem gondolni, mint a' legfényesebb polczon díszelegni, mellyre emberi erö feljuthat." Midön hivatalából kilépett, vágyának teljesülését látta elvégre. „Engemet mi illet — így írt Madisonnak, — én jól megfontoltam e' lépést; ez annyit jelent, hogy ezentúlra lemondok minden hivatalról, nagyról, kicsinyről egyaránt. A' közelebb lefolyt nyolcz hónap egészségemet aláásta, olly időkort értem el, midön vagyonom' rendbeszedéséről kell gondoskodnom; 's családom' társaságát és gazdasági foglalkodásimat elébe teszem mindennek. Azon kevés nagyravágyási szesz, melly ifjabb napjaimban bántott, már rég' elpárolgott, 's az utókor' bámulatára még kevesebbet adok, mint a' jelenkoréra."

Az olvasó, tudom, érdekkel fogja öt kísérni monticelloi magányába, 's ennélfogva ide iktatom herczeg Larochefoucauld-Liancourtnak 1795—97-ben tett éjszakamerikai utazásából azon helyet, melly Monticellóról és Jeffersonnak, a' mezei gazdának, életmódjáról szól.

Monticello — így ír — négy mérföldnyire fekszik Milfordtól, azon hegyek között, mellyek James-rivertöl Kappahanokkig terjednek huszonnyolcz mérföldnyi távolságban a' kék hegyektöl, 's velök épen párhuzamos irányban. Ezen csekély terjedésü, de minden félbenszakasztás nélkül elnyúló hegyláncz

három főbérczétől három nevet visel : West, South and Green mountains (nyugoti, délszaki és zöld hegység.)

Monticello a' délszaki hegység' nevét viselő részben fekszik. A ház hegyormon áll. Európának müvészeti ízlése ismerszik meg a' terven. Jefferson még az amerikai forradalom előtt fogott volt építéséhez, de folyvást a' közügyeknek szentelt élete nem engedé meg neki, hogy az eredeti tervet minden részeiben végrehajthassa. A' mi belőle elkészült, az szenvedett a' munkának félbenszakasztása alatt, és Jefferson — két év óta meg' visszaadva a' magánéletnek — most ezen hézagok' pótlásával foglalkodik, 's az eredeti tervet annyiban kiigazítja, mennyiben az épületek most inkább terjedelmesek lesznek mint magosak. A' termek nagyok és kényelmesek, a' diszítések belülről és kivülről egyszerüek, de szabályosak és jóizlésüek. Monticello, — az eredeti terv' monticellója — kényelem és ízlés dolgában véghetlenül fölülmulta Amerikának valamennyi lakházait, de Jefferson akkor a' müvészetet csak könyvekből ismerte. Európábani tartózkodása színről színre láttatta vele a' példányokat; ezeket ő magáévá tette, és az új terve szerint a' jövő év (1797.) végével elkészülendő épület Franciaországnak és Angliának e' nemü legkellemesebb házaival fog versenyezni.

A' kilátás Jefferson' házából igenigen terjedelmes. Nyugotról — az épület nyúgotra néz — a' szem nem talál akadályt' mert a' hely, mellyen ház áll, magasabb a' körülötte elszórt bérczeknél egész' a' Chesapeakig. A' néző a' világtengerig láthatna, ha a' távolság nem volna olly roppant nagy, csak e' távolságon törik meg a' szem. Jobbról és balról széles völgy nyúl el, melly a' zöld, délszaki és nyugoti hegyeket a' kék hegységtől elkülöníti, 's mellynek határai azon magas bérczek, miknek lánczolatát, — ha gőz nélküli a' levegő — az élesebb szem száz mérföldnyi hosszaságban a' Jamesriveren is túl, balról egész' Maryiandig látja elnyúlni; a' kék hegyek' változatos csúcsai közt nyíló néhány hézag felfedezi a' Peackedridge-t, egy új hegylánczot, melly a' kék hegyek, 's a' még távolabb fekvő

éjszaki hegység között emelkedik. De az épületnek hátsó oldaláról nincsen kilátás, egy szomszéd orom magasabb annál, mellyen a' ház épült. Ezen gát jóleső nyugpont a' nézőnek, mert a' végtelenség, mellyben a' többi oldalról elmerül a' szem, hova tovább fárasztóbbá válik. Szántóföldek, házak és csürök változatos elevenségben tartják a' tájt, mellynek az egymástól különböző hegytermetek még nagyobb szépséget kölcsönöznek. De szükséges, hogy a' képzelődést vegyük társul, ha teljesen akarjuk élvezni e' nagyszerü vidéket, szükséges, hogy a' képzelődés e' hegyeket, e' térségeket ollyasoknak láttassa velünk, minőkké az irtások 's a' népesség' növekedése által, több vagy kevesebb év mulva fogtak válni. A' mívelt részek most még módfelett csekély arányban állanak azokhoz, mellyeket rengeteg őserdők fedeznek, 's meglehet hogy még akkor is, midőn ezen arány módosúlni fogott, nagyobb folyamot, nagyobb víztömeget szeretne itt látni a' szem, mert bármi nagy, bármi terjedelmes legyen valamelly kilátás, mégis, ha nincsen vize, mindig nélkülözni fog valamit, hogy tökéletesen szépnek mondathassék.

Ezen hegyen, 's az ezt körülfogó völgyekben, a' Rivannán innen és túl, öt ezer acre földet bír Jefferson. Közülök csak tizenegyszázhúsz mondathatik mívelésben levőnek. A' gazdák' gondjaira bízott földek megsínlették a' tulajdonos' távollétét, azonképen mint az épületek. Szünetnélküli, 's úgy tartván ezt az eddigi szokás Virginiában, minden változtatást kizáró termesztés által kimerítettek. Hajlott téreni helyzetök több gondot követel, mint ha rónaföldek volnának, a' közönséges mívelési módszer' kártékonyságát inkább érezteti, — szóval több meggondolást, 's kissé szigorúabb rendszert igényel. Ez most „Jefferson' foglalkodása. Ő még némileg újoncz a' mezei gazdaságban, 's vezérelveit nagyobbára másokkali társalkodásból és könyvekből meríti. Az ekkép szerzett ismeretek gyakran csalékonyok, 's mindig elégtelenek olly országban, hol a' mezei gazdaság magas fokon áll; de elsőséget érdemelnek a' divatos

eljárás felett ott, hol a' gyakorlat rosz, a' divatozó szokás ferde és veszedelmes. Az illy kisérletek sükert reméltetnek kivált azon esetben, midőn élesen vizsgálódó egyéniség — 's Jeffersonét ilyennek ismerjük — kalaúzul választván az elméletet, maga örködik alkalmazása felett, 's a' szokást az ország', az éghajlat', a' földnem' körülményeinek gondos tekintetbevételével idomítja. . . . . .

Az olvasó úgy fogja találni, hogy nagy tisztelettel viseltetem a' mezei gazdaság iránt, miután előbb Jeffersonról, a' gazdáról, szólok, 's csak aztán Jeffersonról a' státusférfiuról.

Tudjuk mindnyájan, hogy Jefferson az amerikai forradalom' mindenik időszakában egyike volt azoknak, kik a' veszedelmek', a' szabadságügy' élén állottak, hogy a' forradalmat vezérlő congressusban olly bátorsággal 's olly jellemerővel lépett fel, melly őt azonképen, mint fényesen tanusított ismeretei, örökíteni fogják az utókor előtt. Ő volt az, ki e' congressusban, melly félelmet és gyengeséget nem ismert, mellynek hatalma az ügy', nagyságában és szentségében állott, — ő volt az, mondom, ki e' congressusban követtársával, Lee úrral, inditványba hozta a' függetlenség' kinyilatkoztatását. Ő volt az, ki főleg John Adamssal, ez' indítvány' tárgyaltatását sürgeté, ki ezt elfogadtatá azok által is, kik félénkebbek valának nálánál, 's ki az ész', a' nemes érzelem' 's a' büszke öntudat' ezen remek művét szerkesztette. Ő volt az, ki utóbb mint Virginiának kormányzója, Arnold' és Cornwallis' berohanásakor új czímet szerzett magának polgártársai' hálájára. Ő volt az, ki mint az éjszakamerikai státusok' első követe Franciaországban a' békekötés után mindkét nemzet' megelégedésére járt el fényes tisztében. Ő volt az, végre, ki mint külügyi minister 1792-ben, — midőn Genêt, a' franczia képviselő' nevetséges és anarchiai czélzatai, 's az angol ministernek göge — mindenik a' maga irányában — vissza akartak élni az éjszakamerikai státusok' politicai gyengeségével, nemesen és őszintén szólalt fel a' kormány' nevében, olly hangon, melly a' világ' legrémületesebb hatalmasságának is becsü-

letére vált volna. Ezen hosszadalmas levelezése a' két roszszándéku ügyviselővel, már egymaga is elégséges volna őt mélysége és ügyessége által a' státusferfiú' nevére érdemesíteni.

Jefferson társalkodásközben, szelíd, igénytelen, szolgálatra kész, de kissé hideg. Beszélgetése kellem' és tartalmasság' dolgában párját keresi bárhol e' világon. Európában kitünő helyet foglalna el a' tudósok között, 's csakugyan nagytudományu férfiúnak tekintetett ott-tartózkodása' idejében. — Jelenleg csaknem kizárólag gazdaságával foglalkodik, ezt kormányozza, ennek minden részletei felett örködik személyesen reggeltől estig. Aratói között találtam őt, nem gondolva a' virginiai napnak verőfényével. Feketéinek ruházata, élelme és szállása ollyatén, minővel fehér munkások is örömest beelégednének. A' szomszéd városkák nem igen bővölködvén mesteremberekkel, maga gyárt mindent, feketéi asztalosok, ácsok, kőművesek, kerékgyártók, lakatosok 's a' t. A' gyermekek szeggyárban dolgoznak, melly neki már is tetemes hasznot hajtott. A' feketenők — apraja 's örege — pamutszövéssel foglalkodnak. Jefferson jutalmakkal 's egyéb kitüntetésekkel ösztönzi őket szorgalomra, — szóval, magasabb értelmésige a' házi dolgok' elintézésében annyi ügyességgel, rendszeretettel és tevékenységgel jár el, mennyit az országos ügyek körül tanusított. Leányai, mistress Randolph és miss Mária, kezére vannak a' háztartásban, az egyik is a' másik is csinos, takaros, szerény és szeretetreméltó. Neveltetésöket Francziaországban nyerték. Randolph úr tulajdonosa egy nagyobb ültetvénynek, melly Jeffersonéval határos, a' nyarat mindig ipával tölti, 's olly hűséges ragaszkodással viseltetik iránta, hogy inkább fiának mint vejének gondolnád. Miss Mária mindig atyja körül van, de tizenhétéves, kitünőleg szép, 's kétség kivül rövid idő mulva azt fogja találni, hogy vannak még más kötelességek is, mellyek édesek, talán édesebbek mint a' gyermekekéi szülőik iránt. Philosophiája, tudományszeretete, szép könyvtára és barátjai vígasztalni fogják az atyát, midőn ez időpont bekövetkezendik, de az elválás, remélem, nem leszen

különválás, Jefferson' második veje azonképen mint Randolph úr azt fogja találni, ha érdemes leszen miss Máriára, hogy nem találhat jobb társaságot ipáénál. —

Eddig Larochefoucauld-Liancourt „Voyage dans les Etats-Unis d'Amérique, fait en 1795, 1796, 1797" czímü munkájában.

1797. martius' 4-kén kitelvén Washington' elnökletének második szaka, John Adams választatott elnöknek, 's Jefferson, mint kire Adams után legtöbb szavazat esett, alelnökké lett. Ezen hivatal, aránylag csekély foglalkodással járván, öt ritkán szólítá elő monticelloi magányából, 's különben is Jefferson, ki mint fenebb láttuk, Adams' politicai hitében nem osztozkodott, a' lehetőségig távol tartá magát a' kormánytól.

„Adams — így nyilatkozott felőle Jefferson 1818-ban — eredetileg republicánus volt. Midőn Angliában tartózkodott, a' királyság 's az aristocratia' csillámának látására azon gondolatra jutott, hogy a' mit látott, az szükséges alkatrésze a' kormánynak; és Shaynak lázadásában, mellyet odaát nehéz volt helyes szempontból felfogni, annak bizonyságát látta, hogy a' despotismus' megszünése magában még nem elégséges biztositéka a' rendnek Az amerikai alkotmányokat tárgyazó munkájából kivilágolván politicai hajlama, a' monarchiai federalisták vezéröknek kiáltották ki a' távollevőt, 's midőn az egyesült státusokba visszatért, elhitették vele, hogy az amerikai nép hajlandó a' monarchiára. Itt aztán korábbi munkájának toldalékául „Davila"-t irta, 's elnökké választatása megerősítette öt tévedésében. Számtalan, mesterségesen együvé seprett üdvözletirások ébren tartották bene a' hitet, hogy a' népszerüségnek tetőpontján áll, pedig az örvény már tátongott lábainál, melly öt és hazug tánácsosait elnyelendő volt. Mert Washington' visszavonulásával ezen „energumen"-jei a' királyságnak, kiket addiglan a' vezér' becsületessége, szilárdsága és hazaszeretete 's nevének tekintélye szándékaik' palástolására intett, most felkaptak a' státus' szekerére, 's gyeplő nélkül, mint Phaëton, neki mentek a' mindenségnek, nem nézvén sem jobbra sem balra, csak bősz czélukra meresztvén szemeiket, miglen azt közelebbről 's lepel nélkül szemlélvén a' nemzet, a' szekereseket egytől végig a' közdolgok' ösvényéről hazaugrasztotta."

Midőn az elnökség' megújításának ideje közelgetett a' federalisták mindenkép azon voltak, hogy Adams másod ízben is választassék elnöknek; de a' republicánusok, a' democraták érezték az elutasíthatlan szükséget, magokhoz ragadni a' hatalmat, 's az alkotmány' restauratiója által megmenteni az unió', a' szabadság' jövendőjét. Állásuk nehéz volt, mert a' franczia forradalom' iszonyatosságai valamint Washingtont némi idegenséggel töltötték el azok iránt, kik az unio' kormányát szíves viszonyban akarták látni a' respublicai Francziaországgal, úgy most egy sereg jámbor és gyenge egyéniséget a' federalisták közé taszítottak. Az egy Jefferson' neve és tekintélye szerezhetett többséget a' republicánusoknak; 's a' nagy férfiú, tudván, hogy a' bekövetkezendő választási vita nem leszen személyességek körüli hiú tusa, hanem a' szabadság' harcza a' mindig szemtelenebbül előtolakodó despotismus ellen, kinyilatkoztatá, hogy kész az ügyek' élére állani.

A' republicánusok ehhezképest 1800-ban Jeffersont elnöknek, 's Burr ezredest alelnöknek, a' federalisták az első tisztre ismét Adamst, a' másodikra Pinckneyt ajánlották választatni.

Jelenleg külön szavazás' útján választatik mind elnök mind alelnök, de 1800-ban választásuk egyszerre történt, ollyformán, hogy a' ki legtöbb szavazatot nyert, az elnökké vált, alelnökké az, ki hozzá legközelebb állott szavazatszám' dolgában. Történt pedig, hogy Jefferson is, Burr is egyaránt hetvenhárom szavazatot nyertek, Adamsra hatvanöt esvén és Pinckneyre hatvannégy. Illy körülmények közt a' képviselők' házát illeté a' jog, meghatározni, ki legyen az elnök, Jefferson-e vagy Burr? 's ezen határozat, nem a' képviselők', hanem a' képviselt státusok' többsége által volt hozatandó. A' federalisták, Jefferson iránti ellenszenvből, 's hogy a' kormány inkább gyenge és tudatlan, mint hatalmas ellen' kezébe kerüljön, Burr-ra szándékoztak szavazni. Az egyesület akkorban tizenhat státusból állott, e' szerint kilencz státus' szavazatából állott a' többség. Ezen státusok közül kettőnek szavazatai semlegesítették egymást, nyolcz Jef-

ferson mellett nyilatkozott, hat Burr mellett. Egyikök sem nyerte a' kilencz státusból álló többséget. 'S olly nagy volt a' federalisták' makacssága, hogy harmincznégy ízben mindig ugyanazon eredménye volt a' szavazásnak; végre, a' harminczhatodik szavazás' alkalmával tíz státus nyilatkozván Jefferson mellett, az elnökség' kérdése el volt döntve.

Halljuk Jeffersont magát szólani azon ármányokról, mellyekkel a' federalisták elnökké választatását gátolni akarták.

„A' nemzet — így írt egyik barátjának — végre kárhozatát kimondotta a' federalisták' politicai elvei felett, vonakodván Adams urat továbbá is az elnöki széken marasztani. Az' nap, midőn Philadelphiában értésünkre esett New-York' városának szavazata, mellyről tudtuk, hogy maga után fogja vonni a' státus' szavazatát, ez meg' az egyesületét, felkerestem Adams urat némi hivatalos ügy' elintézése végett. Ő érzékenyen volt megilletődve, 's e' szavakkal jött elémbe: „Ön győzni fog e' vitában, mint hallom, 's én csak annyit mondhatok magamról, hogy nem leszen hívebb alattvalója nálamnál." — „Adams úr, — mondám, — ez nem személyes tusa ön között 's közöttem. Két különböző kormányrendszer kétfelé ágaztatja polgártársainkat. Az egyik felekezetet ön képviseli, a' másikat én. Miután húzamosabb idő óta mozgunk a' nyilvánosság színén, mint az élők' jóval nagyobb száma, természetes, hogy nevünk ismeretesebb másokénál. Ha ma találnánk meghalni mindketten, holnap két új név foglalná el a' mieinknek helyét, a' nélkül hogy az erőmünek mozgalma változást szenvedne. Ezen mozgalom az elvtől indúl ki, nem öntől vagy tőlem." — „Önnek igaza lehet, — válaszolá, — mi talán csak szenvedőleges eszközök vagyunk, 's ennélfogva nem kellene neheztelnünk egymásra." — De ő csak rövid ideig indult ki e' helyes nézpontból. Én mindig úgy vélekedtem, hogy azon ezer és ezer rágalmat, mellyeket a' federalisták elkeseredettségökben 's bukásuk miatti dühből naponkint rovásomra koholtak, — hogy ezeket, mondom, az ármányforralók megvitték neki, 's mint a' következés mutatta, nem süker nélkül. Midőn Burr között és közöttem a' választás függőben tartatott a' federalisták által, 's midőn ezek ármánykodásukban egyikünket sem, hanem a' senátus' elnökét szándékoztak a' kormány' élére állítani, felhívtam Adams urat, venné elejét e' boldogtalan lépésnek befolyása által. Ő felpattant, 's indulatossággal, minőt még nem tapasztaltam részéről, mondá: Uram, a' választás ered-

ménye önnek kezében van. Csak nyilatkoztassa ki ön, hogy igazságot fog szolgáltatni a' státus' adósainak, hogy a' tengeri erőt fenn fogja tartani, hogy nem szándéka kimozdítani helyeikből a' köztisztviselőket, és azonnal jobbjában leszen a' kormány. Mi tudjuk, hogy ez a' népnek óhajtása. — Adams úr, — válaszolám, — nyilvános vagy magán életemnek melyik cselekvénye jogosíthatja fel ellenemet, hogy készségemet, eleget tenni a' státus' kötelezéseinek, kétségbe vonhassák? De én kinyilatkoztatom, hogy capitulatió' útján nem akarok a' kormányba jutni. Nekem nem kell a' kormány, ha nem áll szabadságomban lelkiismeretem' sugallatát követni. — Ez' esetben — viszonzá — hadd fejlődjék az ügy, a' mint neki teszik. — Én más tárgyra téritettem a' beszélgetést, 's haza mentem. Ez volt az első alkalom, hogy elégedetlenséggel váltunk el egymástól. 'S most következtek az éjféli kinevezések' azon jelenetei, mellyeket az egész világ kárhoztatott. Kormányának végnapján, végóráiban, sőt még éjfél után is, midőn hatalma már véget ért, teli rakta a' hivatalokat, főleg az állandókat, a' legdühösebb federalistákkal, engem arra kényszerítendő, hogy vagy elleneimmel vitessem a' kormányt, kik valamennyi intézkedéseimet ki fogják játszani, el fogják bénítani, vagy addig folytassam a' hivatalbóli kimozdítást, miglen e' gyülöletes rendszabály' áldozatává lettem. . . ."

Nyomban a' választás után Jefferson ekkép jellemzé magasztos hivatását:

„A' szélvész, mellyen keresztülmentünk, rémséges volt. A' hajó diadalmasan vivott meg a' hullámokkal, mellybe lökték, hogy ott veszszen. Most vígan hasítja az árt a' respublica' lobogójával, 's mozdulatainak szépsége érezteti fogja a' nézővel az építők' ügyességét. A' szemfényvesztők tévútra hozták polgártársainkat, de most önnön szemeikkel néznek, 's kiadtak a' czimborákon. Remélem, rövid idő mulva hatalmasan megszilárdulunk, 's ennek elérésére mindent követelhet tőlem a' nép, csak azt nem, hogy forradalmunk' elveiről lemondjak. Igazságos és szilárd respublicai kormány Amerikában például és bátoritásul fog szolgálni más országok' népeinek, kik — hiszem és óhajtom — látni fogják, hogy szabad kormány valamennyi között a' legerélyesebb. Az elmélkedés, mellyre az emberiség' tömege forradalmunk által ébresztetett, 's a' forradalom' eredményei javítani fogják az emberiség' sorsát világszerte. Mi vigasztaló önnérzettel nézhetünk végig törekvéseink' jótékony eredményén, ha ezt összehasonlítjuk az ellenfél' vezéreinek erőködésével, kik

a' tudomány' haladását gátolják, mert veszedelmes újítást láttak benne; kik e' szavakból: ‚philosophia' és ‚republicanismus' gúnyczímeket faragtak; kik velünk örömest elhitették volna, hogy csak erőszak' útján kormányoztathatók az emberek. Én boldog leszek, az ellenkező hitben élni, halni."

Ha valaha ember hív maradott a' hatalom' tetőpontján, a' kormány' élén azon elvekhez, mellyeket mint magánpolgár az ellenzék' soraiban hirdetett: úgy Jeffersont illeti e' dicsőség. Felebb láttuk, hogy a' pénzügy' kezelésének módját kárhoztatta: midőn elnökségre jutott, józan gazdálkodás' útján már 1802-ben lehetségessé vált valamennyi beladónemnek megszüntetése. Az idegenek ellen hozatott törvény érvénytelennek nyilatkoztatott, 's ötven év' tapasztalása mutatta, hogy a' jó rend Amerikában ‚alienbill' nélkül is tartathatik fenn. — Az úgynevezett lázadási törvény eltöröltetett. Mihelyest elnökké lettem — mondá 1804-ben — mindazokat szabadon bocsátottam, kik a' lázadási bill' erejénél fogva a' törvény' súlya alatt állottak, mert a' felhivott bill mindig érvénytelen volt, valamint érvénytelen lenne ollyatén törvény, melly ránk parancsolna, hogy boruljunk le és imádjuk az arany bornyút; 's épen úgy kötelességemben állott ezen törvény' alkalmazását gátolni, valamint kötelességemben állott volna azokat kirántani az izzó kemenczéből, kik oda bedobáltattak, mert nem akartak térdet hajtani a' bálvány előtt. A' congressus helyeslette ez' eljárást, 's a' törvény megsemmisíttetett. — A' státusadósságnak egy tetemes része, harmincz millio tallérnál több, lefizettetett. — Az évenkinti kiadás másfél millióval kevesebbben állapíttatott meg, 's a' költségek, ezen megszorítás' daczára tökéletesen fedeztettek, 's azonfölül még tizennégy millio tallér maradt a' kincstárban. — Louisiána, a' roppant Louisiana, melly egymaga olly nagy volt, mint a' többi tizenhat státus együttvéve, melly nélkül az unio önmagába fojtathatott volna, 's melly 1800-ban Spanyolországtól Franczia-országra szállott, hatvan millió frankért az egyesület' kiegészitő részévé lett. — 'S végre a' béke fentartatott a' legnehezebb

viszonyok között azon években, midőn háboru dúlt a' világ' egyik végétől a' másikig.

A' federalismus az egyesület' valamennyi tartományaiban — Connecticut és Delaware' kivételével — bomlásnak indult, 's Jefferson 1804-ben elnöknek választatott másod ízben, még pedig százhatvankét szavazattal tizennégy ellen. Ez' időben szerkesztett egyik üzenetéből a' congressushoz az itt következő hely különösen kiemelésre méltó :

„A' jelen kormány' megnyitása óta, olly czélzattal, hogy a' közigazgatás lehetetlenné tétessék, a' sajtó' löszerei ellenünk voltak irányozva, megtöltve a' féktelenség' minden garázdaságaival. Ezen visszaélések olly mezőn, melly a' tudomány' és szabadság' szempontjából vajmi fontos, annál sajnálatosbak, mert általuk a' sajtó' haszna leolvad és biztossága megingattatik. Mérsékelt büntetések, mellyeket a' különböző státusok' törvényei hazug vádakra és rágalmazásokra szabnak, talán javíthatták volna a' sajtót, de a' köztisztviselők idejöket sürgetősb kötelességek' teljesítésére fordították, bizton remélve, hogy a' vétkesek a' közroszalásban 's a' nép' indignatiójában fogják büntetésöket találni. 'S gondolom, érdekében van az összes polgárosított világnak, hogy őszinte és alapos kisérlet tétessék : valljon eszközölhető-e az igazság' terjesztése és oltalma a' legkorlátlanabb sajtószabadság mellett is, — 's valljon agyonírathatik-e hazugságok és rágalmak által azon kormány, melly híven és buzgóan jár el az alkotmány értelmében, 's melly semmit sem cselekszik, mit palástolnia kellene a' világ előtt. A' kisérlet megtörtént, 's önök látták az eredményt, és bizonyságot tettek mellette. Polgártársaink nyúgalma és meggondolása csakhamar nyomára akadt a' rejtett forrásnak, honnan e' piszkolódások serkedeztek ; ők szemügyre vették a' köztisztviselők' eljárását, 's midőn az alkotmány által felhívattak, szavazataik' útján intézkedni e' tárgyban, végzésök igazolta azokat, kik a' közügyet szolgálták, 's vigasztalást hozott azoknak, kik hiszik, hogy az emberek gondnokok nélkül is járhatnak el ügyeikben. Ezáltal nem akarom mondani, hogy azon törvényeket, mellyek a' hazugságok' és rágalmak' sajtó általi terjesztése ellen hozattak, nem kell végrehajtani. A' ki rá ér, szolgálatot tesz a' közerkölcsiségnek 's a' közrendnek, ha ezen visszaéléseket a' törvények' közbenjárásával ügyekszik kiirtani. A' felhivott kisérlet azonban bizonyságul szolgál, hogy a' sajtó csak parányi törvényes féket igényel,

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

mert az igazság 's a' józanész nem forgattathatnak ki tévtanok és áltények által. A' nép' itélete, valamennyi felekezet' tökéletes kihallgatása után, a' hibás véleményeket és hibás következtetéseket kiigazítandja, — a' sajtónak megbecsülhetlen szabadsága nem biztosíttathatik a' féktelenség ellen irányzott számtalan parányi fogások által."

Jefferson, közpályájának első napjától az utolsóig áhítatos tisztelője maradott a' sajtószabadságnak, pedig gúny és rágalom soha sem halmoztattak olly mértékben emberfőre, emberjellemre, mint az övére a' federalista lapok által. Ifjú volt, midőn hirdeté: „hogy jobb volna hírlapokkal birnunk kormány nélkül, mint kormánnyal hirlapok nélkül", 's 1823-ban a' nyolczvanéves aggastyán rendíthetlen hittel mondá: „A' becsületes, a' nemzsarnok kormánynak csak egy védfala van: a' szabad sajtó."

'S valamint institutiók' útján ügyekezett egyengetni az ösvényt a' democratia' uralkodásának, — élete' ezen nagy, ezen egyedüli feladásának, — úgy az erkölcsök', a' szokások' útján is következetesen és ernyedetlenül tört e' czél felé. Nyilvános életének öszves működését a' legnagyobb egyszerüség jellemzé. Washington' elnökletének első éveiben a' félrepublicanusok és féldemocraták némi „udvar„-ral szerették volna környékezni az elnököt. Jefferson' napló-töredékeiben a' következő jegyzetet találjuk:

„Brown, azon hóbortosság' jellemzésére, melly az embereket elkapta, midőn az új kormány életbelépett, ezen történetecskét közlé velem. Az első nyilvános tánczmulatság, melly New-Yorkban az elnök' megérkezése után adatott, Humphreys ezredes, Smith ezredes és mistress Knox (a' hadi minister' hitvese) által rendeztetett. A' terem felső részén, magasabb lépcsőzeten állott egy pamlag az elnök' és mistress Washington' számára. Mindenik tánczosnak kötelességül tétetett, mielőtt tánczolna, társával a' pamlag elébe állani, 's mélyen meghajlani az elnök és hitvese előtt; a' tánczt után ismét tartoztak megjelenni páronkint a' pamlag előtt 's újra meghajlani. Mistress Knox az elnököt és hitvesét, midőn a' terembe léptek, felkisérte a' lépcsőzeten, olly szándékkal, hogy ülést csikarjon ki tőlök oldaluknál; de szerencsétlenségére a' gonosz pamlag olly kurta

volt, hogy, midőn az elnök és mistress Washington helyet fogtak, nem maradt hely egy harmadik személy' számára, és szegény Knoxné kénytelen volt nagy ünnepélyesen meg' leszállni a' magasból, 's helyet ott fogni, a' hol talált. A' szertartásnak többi pontjai szigorúan hajtattak végre, 's az elnök kénytelen volt olly estét tölteni, mellyről józan esze és tapintata azt mondta neki, hogy nyomorú este volt."

A' szertartások' nagymesterei most a' saint-jamesi udvar' példájára „lever"-t tartattak az elnökkel, 's ámbár Washington a' lever' eloszlása után e' szavakkal fordult Humphreyshez: ez' egyszer rászedtetek, de fogadom, hogy másod ízben ez nem történik, — a' mirígy mégis olly sebesen harapódzott át a' közigazgatás' több ágaiba, hogy Morris, éjszakamerikai követ Párisban — fellengző monarchiai úri ember, mint öt Jefferson czímezé, — diplomatiai közlekedéseiben nem kormányáról, hanem „udvar"-áról szólott, mind Francziaországnak, mind az uniónak nagy botránykozására.

Illy nyomoruságos dolgok' üzése-füzése nem foglalkodtatja többé az embereket odaát, mióta Jefferson az éjszakamerikai democratia' státorává lett; ő a lever-knek végnyomait is eltörlötte, 's hogy az elnök a' nemzettel szemközt tisztét ne csillogtathassa, a' congressushoz intézni szokott beszédek helyébe — mellyek mindannyiszor dísz-ülésekben mondattak el, — irott üzeneteket léptetett, és e' szokást valamennyi utódai megtartották e' napig.

1808-ban újra fogott volna választatni elnöknek, de ő a' szabadság' veszedelmeztetését látta a' folytonos elnökmarasztásban, 's olly kormány után, melly öt az emberiség' legdicsőbb jótevőinek sorába helyezé, — mert az új democratiának ő volt teremtője, 's ennek utólnemért példánya ő még ma is, — visszavonult monticelloi magányába, hogy innen többé ki ne szólíttassa magát a' világ' ügyei által! „Kevés napok mulva — irá 1809. martius' 2-kán Dupont de Nemoursnak — visszavonúlok családom' kebelébe könyveimhez, mezei foglalatosságimhoz, 's miután a' kikötőbe érkezendettem, barátaimra, kik még küzdenek

a' vésszel, aggodalommal fogok tekinteni igen, de irigységgel nem. A' fogoly, ha szabadulásakor leszedik róla a' lánczokat, nem érezheti magát olly boldogan mint én, midőn magamról le fogtam rázni a' hatalom' bilincseit. A' természet engem a' tudományok' mívelésére szánt, azért oltotta belém azoknak lángzó szeretetét. De napjaink' borzasztóságai a' közpályára kényszerítettek, hogy nekik ellentálljak; a' kor, mellyben éltem, kilökött a' politicai szenvedelmek' zaj'ó tengerére. Én hálát adok Istennek, hogy alkalmat adott visszavonulnom megrovás nelkül, 's magammal vinnem a' közhelyeslés' vigasztaló zálogait."

's Jefferson azontúl csakugyan kirekesztőleg a' tudományoknak, gazdaságának és emlékeinek élt. A' charlottevillei egyetemnek — mellyet nehány órányi távolságban Monticellotól alapított — egyik igazgatója volt halálaiglan. Már 1779-ben, mint virginiai kormányzó, teljesen átidomította a' williamsburgi collegiumot, az úgynevezett grammaticai iskola', 's a' theologia' és a' keleti nyelvek' helyébe, három új tanfolyamot, (törvény és policzia, bonczgyógy- és vegytan, újabb nyelvek) léptetvén, 's miután az oktatók' száma hatban állapíttatott meg, az erkölcsi philosophia' professorát még a' természetjoggal, 's a' mathesisét még a' természettörténettel bízván meg. A' charlottevillei egyetem' alapításával magasabb terv' létesitését vette czélba. A' tanszékek' száma kilencz: mathesis, természettan, erkölcsi philosophia, vegytan és materia medica, boncztan és sebészet, gyógytan, jogtudomány, újabb nyelvek, régi nyelvek. A' historiának — mi igen jellemző — nincsen tanszéke. Jefferson' eredeti terve szerint az egyház, a' clerus legparányiabb befolyással sem bírt az egyetemre, de az újabb időben, évről évre, felváltva, hol az egyik, hol a' másik felekezet' papjai közül választatik egy-egy hittanítónak. Az elménczek azt mondják, hogy valamint a' föld felett hol az egyik planeta hol a' másik uralkodik, úgy a' charlottvillei egyetem felett hol az egyik dogma sugárzik hol a' másik. Jefferson, a' hitetlennek szidalmazott Jefferson, homerusi kaczagásra fakadna e' rotatio' látására.

'S mert épen hitetlenségéről szólunk, hadd álljon itt leveleiből egy hely, melly viszonyát az egyházhoz, a' clerushoz tárgyalja. „Én önnek levelet igértem — irja már mint elnök dr. Rushnak — a' keresztyénségről 's igéretemről nem feledkeztem meg. Sőt ellenkezőleg, épen mert gondolkoztam e' tárgyról, úgy találom, hogy ehhez több idő kivántatik, mint a' mennyi most rendelkezésemre áll. Nézetem e' tárgyról ollyatén, mellyről hiszem, hogy sem a' józan keresztyénnek, sem a' józan deistának nem fog visszatetszeni, 's melly talán többeket engesztelhetne ki olly dologgal, mellyet hebehurgyában kárhoztattak. De a' genus irritabile vatum nem igen elégednék meg nézetemmel, ők meg annyian ellenem fordítanák fegyvereiket. Ezeknek haragja sokkal kézzelfoghatóbb alapon fenéklik, hogysem enyhülését várhatnám. Az alkotmány' bizonyos félreértett helyei azon kedvenczreményt költötték fel a' papságban, hogy némi szabaditékos egyház fog az egyesült státusokba becsempésztetni. 'S miután mindenik felekezet az ő formáját tartja az egyedül valónak, mindenik magának remélte a' diadalt, kivált az episcopalisok 's a' congregationalisták. De a' népben mindinkább megerősödő józanész valamennyit reményeik' meghiusulásával fenyegeti. Ők azt hiszik, hogy a' reám bizott hatalmat terveik' kijátszására fogom fordítani. 'S igen helyesen hiszik, én Isten' oltárán örök gyülöletet esküdtem minden zsarnokságnak, melly békóba akarja verni az emberi észt.“ —

1829-ben megjelent levelei — 's itt említenem kell, hogy a' monticelloi remete egyetlenegy évben ezer kétszáz hatvan levelet vett, 's a' ki választ érdemelt, az számot tarthatott reá, — levelei, mondom, hív képmását adják a' milly szeretetre méltó, olly tanult, olly bölcs, olly rendíthetlen férfiúnak. Minden léptennyomon egy-egy eredeti vonás lepi meg az olvasót. Kivált Adamssal váltott levelein saját báj ömlik el, 's ki végig megy e' levelezésen, szinte örvend, hogy öregkorukban meg' szíves barátokká váltak az antagonisták, 's hogy Adams, úgy látszik, visszavonúlt végkép a' párttól, me'ly tovább, sőt talán

másfelé is akart menni, mint vezére. „Önnek sorai — így hangzik Jefferson' egyik levele (1812. január. 21.) Adamshoz, — kedves emlékeket hivtak lelkem elébe. Olly időbe vittek vissza, midőn körülfogva bajoktól és veszélyektől munkatársak voltunk ugyanazon ügyben, midőn küzdöttünk azért, a' mi páratlan becscsel bír az ember' szemében, — a' jogért minnenmagunkat kormányozni. Kezünkben azonegy evező, fejünk felett mindig egy hullám, melly elnyeléssel fenyegetett és mégis megtört csónakunk alatt, — így történt, hogy derült homlokkal szeltük a' vészt, magunk sem tudva mikép, és partot értünk szerencsésen. De azért nem jött eszünkbe hinni, hogy már lekenyereztük a' bajt, és volt is benne részünk. . . . . 'S így mentünk előre, és így fogunk előre menni, példátlan nehézségek között, és példátlan sükerrel. És én azt hiszem, hogy mindaddig fogunk tovább fejlődni, növekedni és boldogulni, míglen társulatot fogtunk teremteni, hatalmasabbat, bölcsebbet és boldogabbat mind azoknál, mellyeket valaha látott a' világ. A' mi Francziaországot és Angliát illeti, bár mi magasan álljanak a' tudomány' mezején, az egyik zsiványbarlang, a' másik kalózfészek. És ha a' tudomány nem termeszt jobb gyümölcsöket, mint zsarnokságot, gyilkosságot, rablást és a' néperkölcsiség' sülyedését, akkor hazánkat inkább tudatlannak, becsületesnek és tiszteletreméltónak óhajtom, minőnek a' szomszéd vörös fajt ismerem. De hová ragad engem az öregkor' csevegése? A' politicába, mellytől már végbucsut vettem, mellyről ritkán gondolkozom, 's még ritkábban szólok. A' hirlapolvasást felcseréltem Tacitussal, Thucydidessel, Newtonnal és Euclidessel, 's jóval boldogabbnak érzem magamat. Ollykor-ollykor, igaz, vetek még egy pillanatot korábbi eseményekre, mert régi barátainkra és munkatársainkra emlékezem vissza, kik előttünk hullottak el. A' függetlenségi nyilatkozat' aláirói közül már csak féltuczatot látok életben a' Potomacon túl, 's csak egymagamat a' Potomacon innen. . . . . ."

1813-ban october' 28-kán Adamsnak, ki némi aristocratiai

senatust szeretett volna a' kormány' gépezetébe beilleszteni, ezeket irá :

„Én egyetértek önnel, hogy az emberek között van természetes aristocratia. Ennek alapjai : erény és értelmiség. Hajdanában a' testi erő adott helyet az aristók között. De mióta a' lőpor' feltalálása a' gyengét szintúgy látja el a' halált hozó ólommal mint az erőst : a' testi erő azonképen mint a' szépség, a' jókedv, a' simaság' 's a' többi kültökélyek csak mellékes tényezője a' kitűnésnek. Van mesterkélt aristocratia is, melly birtokon és születésen alapúl, erény és értelmiség nélkül ; mert ha amazok emezekkel járnak, a' felebbi osztályba sorozandók. Én a' természetes aristocratiát, azt, melly erényen és értelmiségen alapúl, a' természet' legbecsesebb adományának tartom a' társaság' oktatására, biztosítására, kormányzására. És csakugyan, következetlenség lett volna a' teremtő' részéről, a' társaság' ösztönét oltani az ember' kebelébe, 's arról nem gondoskodni, hogy elégséges erénynyel és bölcseséggel birjon a' társadalmi ügyek' vitelére. Sőt bizvást állíthatni, úgy gondolom, miszerint az épen a' legjobb kormányforma, melly leghatályosabban eszközli, hogy a' kormányhivatalok ezen természetes aristók' kezébe kerülnek. A' mesterkélt aristocratia ártalmas alkatrésze a' kormánynak, 's külön intézkedés szükséges, hogy túlnyomóságának eleje vétessék. Minemü legyen ez' intézkedés? e' kérdésre nézve, úgy látom, eltérünk egymástól, de eltérünk, mint értelmes, jószándéku emberek, kik eszöket szabadon gyakorolják, 's kik ennek tévedéseit kölcsönösen megbocsátják egymásnak. Ön legtanácsosabbnak tartja, a' pseudo-aristókat külön törvényhozási kamarába rakni, hol garázdálkodásaikat a' velök szembenálló kormányágak gátolhatják, 's hol egyszersmind alkalmuk nyílik védeni a' birtokot az agráriai törekvések, a' néptöbbség' fosztási merényletei ellen. Nézetem szerint, öket hatalommal felruházni a' végett, hogy ne garázdálkodjanak, annyi mint öket épen e' czélra felfegyverezni, annyi mint öregbíteni, nem orvosolni a' bajt. Mert valamint a' többi kormányágak akadályozhatják az ő működésöket, ugy meg' ők akadályozhatják a' többiek' működését. Ők kártékonyak lehetnek mind igenlegesen mind semlegesen. Ennek elégséges bizonyítékát adta egy ármányos párt az egyesült státusok' senátusának kebelében. Azt sem hiszem, hogy amollyan aristokamara szükséges lenne a' birtok' oltalmára ; mert közülök minden időben annyian fognak bejutni a' törvényhozás' mindenik ágába, hogy módjuk leszen magokat oltalmazni. A' közelebb mult harmincz év alatt körülbelül

húsz törvényhozás eléggé bizonyította, hogy nincsen okuk tartaniok a' birtokegyenlítéstől. A' legjobb gyógyszer, úgy hiszem, épen az, melylyekről mindenik alkotmányunk gondoskodott: megbízni a' polgárokat a' szabad választással, megbízni őket, hogy válaszszák külön az aristókat a' pseudo-aristóktól, a' tiszta buzát a' konkolytól. Általában véve a' valóban jókat 's a' valóban bölcseket fogják választani. Egyszer-másszor a' gazdagság talán megvesztegetheti, a' születés talán megvakíthatja őket, de nem olly tetemes mértékben, hogy ez veszélybe ejtené a' társaságot.

Meglehet, hogy véleménykülönbségünk némileg onnan származik, mert azok, kik között élünk, különböző jellemmel bírnak. A' mit Massachusettsben és Connecticutban láttam, 's kivált az, mit másoktól, nevezetesen öntől hallottam, azt sejdíttetí velem, hogy ezen két státusban hagyományszerü tisztelettel viseltetnek az emberek bizonyos családok iránt, melly a' kormányhivatalokat csaknem kirekesztöleg ezen családok' kebelében marasztja. Innen azt következtetem, hogy e' státusok' első kezdete óta, az érintett családok' tagjai erénynyel és értelmiséggel birván, emberségesen fáradoztak a' nép' javáért, és szolgálataik által nevöket megszerettették vele. Midőn Massachusetts mellett Connecticutot is említem, egyedül politicai értelemben veszen e' rokonságot, nem erkölcsiben is, mert a' connecticutiak a' bibliát fogadván el köztörvényül, erkölcsiségöket, úgy látszik, a' Jákob- és Lábánféle történetecske' nyomán idomították. De jóllehet a' hivataloknak ezen öröklése önöknél némelly részben valóságos családi érdemen alapúlhat, mégis jóval nagyobb részben azon szoros kapcsolatból ered, úgy látszik, melly önöknél státus és egyház között létezik. Ezen családokat canonizálta a' nép' szemében az elv, melly azt tartja: te engem csiklandasz, én meg' téged csiklandlak." Nálunk Virginiában mindez másképen van. Clerusunk, a' forradalom előtt szabott évdíjak által lévén biztosítva a' verseny ellen, nem igen erőködött magának befolyást szerezni a' népre. A' birtok, igaz, egyes családokban szépen felhalmozódott, a' mint ivadékról ivadékra szállott, az angol öröködési törvény által legyezgetve. De a' gazdagoknak ambitiója mindössze is abban állott, hogy ülésre tehessenek szert a' király' tanácsában. Nem csoda, hogy népszerüséggel nem birtak, 's e' népszerütlenség nevökhez tapadt e' napig. Törvényhozásunk' első ülésében, a' függetlenségi nyilatkozat' hozatala után, eltörlöttük az angol öröködési rendszert. A' vagyonszállítást szabályozó, általam szerkesztett új törvények gyökerében támadták meg a' pseudo-aristocratiát. 'S ha egy más törvény, mellyet inditványoztam, elfogadtatik törvényhozásunk által, most béte-

tőzve állana a' mű. Az elfogadott törvény, bill volt a' tanulás' általánosabb terjesztésére. Szerinte mindenik grófság 5—6 négyszög mérföldnyi kerületekre osztatik, 's mindenik kerületben szabad iskola alapíttatik olvasás, irás' és számvetés' tanulására; a' legjobb tanulók évről évre kiszedetnek ezen iskolákból, hogy a' megyei iskolában közköltségen kiképeztessenek; és ezen megyei iskolákból választatik bizonyos száma a' legjelesebb tanitványoknak, hogy tudományos neveltetésöket az egyetemben befejezhessék. E' szerint az érdem és értelmiség kiválogattatván az élet' mindenik rétegéből, nevelés által képessé vált volna, versenyezni a' birtokkal és a' születéssel a' közhivatalok' pályáján. Inditványom továbbá oda czélzott, hogy e' kerületek megbizathatnának az önkormányzás' azon részeivel, mellyekben sükerrel járhatnának el, minök, például, a' gondoskodás szegényeikről, felvigyázás utaikra, rendőrség, választások, esküttjelelések, igazságszolgáltatás kisebb ügyekben, elemi hadgyakorlat 's a' t.; szóval, parányi köztársaságokká alakultak volna, egy-egy felügyelővel mindenik, 's azon ügyekre szorított eljárással, mellyeket ők jobban kezeltek volna, mint akár a' grófság, akár a' státus. Ha az öszves státusban mindenik kerület, felügyelőinek elnöklete alatt, gyülést tart azonegy nap', akkor nyilvánulna, milly véleménynyel van a' nép bármelly fenforgó ügyről, 's a' státus képessé válnék tömegestül lépni fel. Miután a' vallási szabadságot biztosító törvény, mint e' rendszer' egyik része, megdöntötte a' clerus' aristocratiáját, 's a' polgárnak visszaadta a' szellem' szabadságát, — miután továbbá a' birtokszállitást szabályozó törvények alapját vetették az egyenlőségnek: az érintett nevelési törvény az erkölcsiség' azon bázisára helyezte volna a' népet, mellyen, hogy álljon, szükséges mind önnön biztossága', mind a' jótékony kormány' szempontjából; és tökéletesen képessé tette volna a' valóságos aristóknak kiválasztására, 's a' pseudo-aristók' kizárására, valahányszor közhivatal' betöltéséről van szó. Ezen törvény, való igaz, eddigelé csak parányi részben fogadtatott el, de vissza sem útasíttatott; 's alapos reményem van, hogy adandó alkalommal lesz, a' ki hazafiúi lélekkel fel fogja karolni 's kormányunk' boltozatának alapkövéül rakja le.

Arról sem kell megfeledkeznünk, hogy az amerikai státusok' alakulása előtt csak az óvilág' embereit ismerte a' historia, szük vagy a' túlságig népesített határok közé szorítva, 's mindazon bünökbe sülyesztve, mellyeket efféle helyzet nemz. Illyetén emberek' számára más kormány való, a' mieink' számára ismét más. Itt minden emberre esik egy darab föld, mellyet mivelhet ha kedve van hozzá; vagy ha más iparágnak adja

az elsőséget, módja van annyit szereznie, mennyivel nem csak kényelmesen elélhet, hanem öreg napjaira is szükségesekkel elláthatja magát. Tulajdona, vagy a' bér, mellyet húz, mindenkivel érezteti a' törvény' 's a' jórend' fenntartásának szükségét. 'S illy emberek, a' társaság veszedelmeztetése nélkül sőt hasznával járhatnak el a' közügyek' józan ellenőrzésében 's bírhatnak a' szabadság' olly fokával, melly az europai városok' söpredékének kezében azonnal minden köz- és magánügy' lerontására és megdöntésére fordíttatnék. Francziaország' közelebb mult huszonöt évének történetei, 's Amerika' historiájának szemünk' láttára lefolyt negyven éve, sőt többet mondok, historiájának utolsó két százada eléggé bizonyítják ezen észrevétel' mindkét ágának igazságát.

De még Europában is érezhetőleg módosult a' nemzetek' jelleme. A' tudomány szabad irányt adott az olvasók' és gondolkozók' eszméinek, 's Amerika' példája felgyújtotta a' jog' érzetét a' népben. A' tudomány a' talentumok 's a' bátorság feltámadtak a' rang, a' születés ellen, 's rang és születés megvetés' tárgyaivá lettek. Az első forradalom dugába dült, mert a' városok' söpredéke, melly eszközül használtatott a' czél' elérésére, tudatlanság', szegénység' és bűnök' martaléka lévén, nem tartathatott józan határok között. De a' világ ki fog bontakozni az első catastrophának borzalmaiból. A' tudomány mindig előbbre halad, a' talentumok 's a' vállalkozási szellem ébren vannak. A' mezei népre kell támaszkodni, mint elveinél és rendszereteténél fogva kormányozhatóbb elemre; 's rang és születés és pengő aristocratia végre puffadt semminek fognak tekintetni még ott is. De ez nem a' mi dolgunk. Mi beérünk vele, ha polgáraink' physicai és erkölcsi állapota képessé teszi őket azoknak választására, kik — mert jók és ügyesek — megbizathatnak a' kormánnyal, — olly kormánnyal, melly rövid időközökben új választás alá esik, hogy mód legyen kiadnunk a' hűtelen szolgán, mielőtt az általa czélbavett gonoszság' prédájává lettünk." —

Az europai publicisták véghetlenül sokat tanulhatnának e' levelezésből, aránylag annyit, mennyit általában véve az ó világ az ujtól.

Washingtonnak itt következő jellemvázlatát egy, 1814. január' 2-kán dr. Joneshez intézett levélből vontam ki.

„Én Washingtont, — ugy gondolom, — igen közelről és minden oldalról ismertem, 's ha jellemét kellene vázlanom, ezt körülbelül ekkép tenném:

Elméje nagy volt és hatalmas, ha mindjárt nem első rendbeli; belátása erős, ha mindjárt nem olly éles, mint Newtoné, Bacoé vagy Lockeé; 's a' meddig látott, itélete mindig épnek, egészségesnek mutatkozott. Működése lassú volt, mert a' teremtő 's képzelődő erőnek csak kis mértékével birt, de annál biztosabban haladott következtetésről következtetésre. Innen van az, mit tisztei általánosan észrevettek, hogy a' hadi tanácsoknak nagy hasznát vette, hol végig hallgatván az inditványokat, mindig a' legjobbikat tette volt magáévá; 's annyi bizonyos, hogy soha hadvezér nem tervezé ildomosabban csatáit. De ha a' terv ütközetközben kiforgattatott, ha annak valamellyik tagja rögtöni körülmények által helyből mozdittatott, lassú volt az orvoslásban; minek következménye az vala, hogy a' csatamezőn gyakran szenvedett rövidséget, de állomásozó ellenséggel szemközt igen ritkán; példa reá Boston és York. Félelmet nem ismert, személyes veszedelmeknek hideg nyugalommal ment elébe. Jellemének legerősebb vonása talán eszélyességében állott, a' cselekvés' terére csak mindenik körülmény', mindenik tekintet' érett megfontolása után lépett, nem mozdúlva, ha kétség keletkezett lelkében, de egyszer eltökélve, szándékát keresztülvitte, bármilly akadályokkal találkozott. Kezei a' legtisztábbak voltak, igazságszeretete a' leghajlíthatlanabb, mellyekkel életemben találkoztam; az érdek', a' rokonság', a' barátság', vagy gyülölet' motívumait nem ismerte. Ő valóban a' szó' összes értelmében, bölcs, jó és nagy ember volt. Eredetileg ingerlékeny és heves lelkületét meggondolás és szilárd akarat állandóan féken tarták, ha azonban az egysze-egyszer áttört korlátain, haragja rémséges volt. Pénz' dolgában nem volt fukar, de szigorú; bőkezü mindannyiszor, valahányszor hasznot vélt hajthatni a' közjónak, más részről minden ábrándos vállalatot, minden hivatkozást könyörületére érdemetlenekkel szemközt, daczosan magától eltoló. Szive nem volt olvadozó mások iránt, de pontosan felvetette minden ember' értékét, 's ahhozképest becsülte is. Arcza csinos, termete ollyan, minővel birni kivánatos, tartása könnyü, egyenes, nemes; korának legjobb lovaglója, 's a' legkellemesebb alak, mellyet lóháton szemlélhetni. Barátjai' körében, hol biztosan nyilatkozhatott tartózkodás nélkül, elégséges részt vett a' beszélgetésben, de szóbeli társalkodása nem emelkedett a' középszerüségen túl, nem bírván sem az eszmék' bőségével, sem a' szavak' folyékonyságával. Nagyobb közönség előtt, midőn rögtön véleményeznie kellett, készületlen volt, szerfelett rövid és akadozó. Az irásban mindazáltal készséggel birt, talán kissé áradozó, de könnyü és szabatos stylusban. Erre az élet' mezején

tett szert, mert öszves neveltetése csak olvasásból, irásból és számvetésből állott, mikhez utóbb még a' földmérés is járult. Idejét főleg a' cselekvésnek szentelte, keveset olvasott 's e' keveset is csak a' mezei gazdaság', 's az angol történetirás' köréből. Levelezése szükségképen terjedelmessé vált, 's ez és gazdasági foglalatosságinak naplózása szolgáltak neki időtöltésül otthonn. Mindent összefogva, jelleme, mint egész tökéletes volt, semmiben sem rosz, kevés pontokban közönös és joggal mondhatni: „a' természet és szerencse soha sem szövetkeztek illy mértékben, hogy valakit nagygyá tegyenek, hogy őt a' legérdemesbek' sorába helyezzék, azok közé, kik méltók örök emlékben tartatni az emberek által. Mert neki sorsa és érdeme volt hazájának seregeit szerencsésen átvezetni egy nehéz hadviselés' veszélyein, 's alapját vetni a' függetlenségnek, — sorsa és érdeme volt az ország' tanácsát a' mind formájára mind elveire nézve uj kormány' születésétől kezdve ennek nyugodt és szabályszerü megállapodásáig vezetni, 's polgári és katonai pályáján olly lelkiismeretességgel engedelmeskedni a' törvényeknek, mellynek párját hijába keressük a' világ' történeteiben.

A' republicánusoknak jóval nagyobb része, ugy hiszem, egy véleményen lesz velem. Igaz, mi nehezteltünk reá az angol szerződés' elfogadása miatt. De e' nehezteles csakhamar elpárolgott. Becsületessége ismeretes volt előttünk, azonképen mint a' cselek, mellyekkel őt körülfogták; tudtuk azt is, hogy szilárdsága engedni kezd az öregkor' gyengeségének és fogadom, emléke inkább van biztosítva a' republicánusok' szeretetében és hálájában, mint a' federal-monarchisták' farizéus hódolatában. Mert szíve, esze nem hajlott a' monarchia felé. Józan itélőtehetsége helyes világitásban láttatá vele az emberi jogokat és szigorú igazságszereteténél fogva kész volt áldozatokra érettök. Ő több izben nyilatkoztatta ki előttem, hogy uj alkotmányunkban kisérletet lát annak megtudására, ha bír-e valljon életrevalósággal a' respublicai kormány, 's a' szabadság' milly adagával láthatni el az embert a' nélkül hogy kárát vallja? több izben közlé velem eltökélését, bevárni a' kisérlet' eredményét 's utolsó csepp vérét is feláldozni érette, ha kell. 'S annál többször és annál határozottabban nyilatkozott ekkép előttem, mert tudta, hogy én Hamilton ezredes' elveit gyanúba vettem, 's mert alkalmasint ő is hallotta őt, kinyilatkoztatni: hogy a' brit alkotmány, egyenletlen képviseletével, vesztegetési rendszerével 's egyéb visszaéléseivel a' legtökéletesebb kormány, melly valaha e' földön létezett, 's hogy a' visszaélések' reformja által hasznavehetlenné válnék. Hiszem egyébiránt, hogy Wa-

shington nem viseltetett erős bizodalommal kormányunk' tartóssága iránt. Ő természeténél fogva bizalmatlan volt az emberek iránt, 's gyászos aggodalmakra hajlandó és én mindig úgy vélekedtem, hogy hite, miszerint végre is az angol alkotmányhoz hasonló valamit kellend alaptörvényül elfogadnunk, némi befolyással volt azon lever- és születésnapi 's egyéb illyféle szertartások' elfogadására, mellyek arra voltak számítva, hogy bennünket az általa lehetségesnek hitt változáshoz előkészítsenek, 's hogy ez a' közönségnek lehető legcsekélyebb botrányával foghasson helyet.

Ez nézetem Washingtonról, mellyet Isten' itélőszéke előtt is nyilvánitanék, mert harminczévi ismeretségnek eredménye. 1769-től a' forradalmi háború' kitöréseiglen együtt szolgáltam vele a' virginiai törvényhozásban és ujra rövid ideig a' congressusban, míglen a' sereg' vezérletével megbízatott. A' háborúközben 's a háború után az események időről időre levelezésbe hoztak egymással és külügyi tisztemnek négy éve alatt naponkint találkoztunk, 's találkozásunk bizodalmas volt és szives. Hivatalbóli kilépésem után mindenkép azon fáradoztak a' mi agyarkodó federal-monarchistáink, 's nem minden süker nélkül, hogy bennem ábrándozót lásson, ki a' franczia kormányelvekhez ragaszkodik, mellyek okvetetlenül fék'elenséghez vezetnek és anarchiához. 'S ő annál hajlandóbb volt, hitelt adni az agyarkodóknak, mert tudta, hogy ellene voltam az angol szerződésnek. Én nem találkoztam többé vele, különben mindezen gonosz ráfogások szétoszlottak volna az ő józan itélőtehetsége előtt, mint köd a' nap előtt. Halálakor én is éreztem honfitársaimmal, hogy az' nap' egy valóban nagy férfiú hullott el Izraelben." — —

Az egyesületi jog, úgy hiszem, egyike a' belpolitica' legkényesebb kérdéseinek. Az europai szárazföldön félszázad óta várja megfejtését. Halljuk Jeffersont e' tárgyban.

„Vettem februárius' 16-kán költ levelét — írja 1822. mártius' 6-án a' hetvenkilenczéves aggastyán Morsenak, — 's most nézetemet kell nyilvánítanom azon tisztes állás felől, mellyet az indiai népségek' civilisatióját czélbavevő társulat' alapszabályai mind nekem mind hajdani ügyfeleimnek szánt. A' társaság által kitüzött czélt mindig szivemen viseltem és egy alkalmat sem mulasztottam el — míg olly helyzetben voltam, hol azt sükerrel tehettem, — ez' ügy' előmozdítására törekedni és jelenleg is, az öregkor' 's a' magány' csendes ölében, nincsen tárgy melly iránt

élénkebb részvéttel viseltetném mint ollyatén helyeslést érdemlő terv iránt, mellynek czélja kiemelni e' tisztességes és szerencsétlen népet a' physicai és erkölcsi sülyedés' azon mélységéből, hová külső és tőle független körülmények által taszíttatott. Hogy a' jelenleg inditványozott terv méltán osztatlan helyeslésre tarthat számot, azt érett megfontolás után nem merném állítani.

Én nem fogom megkísérteni az elválasztó vonal' kitüzését, melly jószándéku és nem módfelett számos tagokból álló magán-társulatok 's azok között létezik, mellyek nagyságuknál fogva versenyezhetnek a' rendszeresített kormány' működésével, 's ezt veszélyeztethetik is. Illyetén elválasztó vonal mindazonáltal létezik. Én értem olly napokat — a' forradalmat megelőző napokról szólok, — midőn még ezen veszedelmes végeszköz is szükségessé vált; de ezek olly napok voltak, mellyeket becsületes ember nem akarhat látni másod ízben. Akkor a' kormány' rendes hatóságai szövetkeztek a' nép' jogai ellen, 's a' polgárok nem nyúlhattak más segédeszközhöz, mint teremteni olly párhuzamos hatalmat, melly általuk támogattatva, őket megmentse és jogaikat sértés ellen biztosítsa. De jelen kormányunkhoz más viszonyban állunk. Nekünk nincsen szükségünk párhuzamos hatalomra, melly ha eredeti czélzataival felhagyna, 's más — ki tudja, erényes-e vagy gonosz — irányt tüzne ki magának, könnyen ollykép szerkesztethetnék 's olly erőt fejleszthetne ki, melly alapjában rendítené meg a' státust, 's nyugalmát és vezérelveit veszedelembe ejtené. Nem bír-e óriás termettel az inditványozott erőmű? Tagjai lesznek az egyesült státusok' volt elnökei, az alelnök, a' végrehajtó hatalom' valamennyi osztályfőnökei, a' főtörvényszék' közbirái, az egyes státusok' és tartományok' kormányzói, a' congressus' mindkét házának valamennyi tagjai a' sereg' valamennyi vezérei, a' tengeri erő' biztosai, a' collegiumok' és seminárіumok' valamennyi elnökei és oktatói, az egyesült státusok' összes clerusa, az indiaiakkal viszonyban álló valamennyi társulat' elnökei és titkárai, valamennyi hadi parancsnok indiai földön, vagy indiai föld' szomszédságában, valamennyi indiai felügyelő és gondnok, — mindezek ex officio, 's azonfölül még annyi magánegyén, mennyi a' tagság' szabott díjának lefizetésére ajánlkozik. Továbbá tekintetbe kell vennünk, hogy e' társulat' tizenkilencz-huszada papokból fogna állani, 's a' többség' törvényénél fogva parancsolhatna azon egyhuszadrésznek, melly az egyesült státusoknak mind polgári mind hadi főtiszteiből állana, 's mellyet azon tizenkilencz rész felelősség' terhe nélkül leszavazhatna és magával ránthatna. Vethetni-e aggodalom nélkül egy pillanatot ezen rém-

séges serege? Ön azt fogja mondani, hogy ezen egyesületben bennlesznek a' kormány' legmeghittebb tisztei, kiket a' nép' választása emelt hivatalaikba! A' földön nincsen ember, ki nálamnál bennsőbb bizodalommal viseltethetnék ezen választott közszolgák' becsületessége és belátása iránt. De kérdem: becsületesség és belátás-e alkotmányunk' alapelve, vagy pedig szoros határvonal? Ezen társulat való, magában foglalandja a' kormány' valamennyi tisztviselőit, de nem alkotmányos tiszteikben, mint a' nemzet' őrei és működve nem állomásaik', hanem egy önkéntes társulat' szabályai szerint, czéljaik' határaul csak azon akaratot ismerve, melly a' társulatot létrehozta. Egy oldalról gyülekezni fognak a' nép' hatóságai 's valamennyi befolyásos jellemei; a' másikról maga a' nép elhagyatva vezéreitől. A' tusa borzasztó leszen.

Ezen aggodalmak a' képzeletben feneklenek, azt fogja ön mondani. Jelenleg — tudom — csak abban. Tudom, hogy lehetetlen, miszerint választásunk' és határtalan bizodalmunk' ügynökei cselt szőjenek alkotmányunk' imádott elvei ellen, valamint lehetetlen a' súlynak, hogy irányát változtassa. Ezen aggodalmak valóban a' képzelődés' aggodalmai, de a' példa való. Ezen példának, mint precedensnek pajzsa alatt, jövendőben társulatok fognak keletkezni olly czélok' elérésére, mellyektől most borzadunk. Egy más országban a' jacobinustársulat olly elveken 's olly nézetekkel alapíttatott, mellyeknél erényesebbek soha sem lobogtak hazafi kebelben. Czéljaiknak tiszta hazafisága terjesztette ki velök a' társulatot az öszves nemzet fölébe, 's korlátlanná fejlesztette hatalmukat és épen e' hatalom okozá vala, hogy eljárásuk, hogy elveik olly borzasztóságokat vontak magok után, minőket addiglan a' képzelet sem ismert. Pedig ők emberek voltak, 's mi és utódaink szintén csak emberek leszünk. Ha valaha, úgy a' jelen esetben kell magunkat óvnunk minnenmagunk ellen, nem minnenmagunk ellen a' mint vagyunk, hanem a' minőkké válhatnánk; mert ki képzelheti magának, minőkké válhatunk olly körülmények között, mellyek jelenleg még nem képzelhetők? Aztán e' társulat' czélja egyáltalában nem ollyan, melly e' veszedelmes példaadást szükségessé tenné. A' kormány épen most azon van, hogy polgárositsa az indiaiakat, olly terv szerint, melly alkalmasint igér annyit, mennyit az általunk kigondoltathatók, 's bővségesebb eszközökkel, mint a' mennyit mi önkéntes adóztatás' útján begyüjthetnénk e' czélra. — — — Nem kell-e attól tartanunk, hogy egy új hatóság, melly párhuzamos vonalban a' kormánynyal, 's vele ugyanazon czélra, de függetlenül tőle halad előre, bonyolódásokat okozand, keresztül-kasúl járván a' közigaz-

gatás' működésén, sőt talán a' tárgyat egészen kicsikarván kezéből? Nem választhatnánk-e szintannyi joggal külön mindenik kormányosztály számára egy biztosságot, melly főnökének tanácsot adjon, melly őt vezérelje? 'S a' mit az indiai ügyekért teszünk, nem tehetnők-e azt a' külső a' pénz-, a' hadügyekért egyszersmind? 'S hány társulat' keletkezését fogjuk látni, kik a' jelennek példájára közremunkálásukat fogják ajánlani a' kormánynak egyik vagy másik működéséhez? Szóval, miért ne vehetnők ki a' kormányt az alkotmányos kezekből, elvegyülvén velök, hogy némi látszatja maradjon, mintha ama' cselekmények a' kormány' cselekményei volnának, de gondoskodván róla, hogy azok a' mieink legyenek, 's e' végre csak a' kisebb szavazatot engedvén át a' kormánynak? — —"

Lelki ereje ép és ifjú maradott még akkor is, midőn a' test roskadni kezdett nyolczvan év' súlya alatt. 1823. június' 11-kén az egyesült státusok' akkori elnökének (Monroe) felhivására nézetét a' napi renden levő reactionarius mozgalmakról ekkép fejtegeté:

— — — „Bedfordban nem találkoztunk egymással; 's ez reám nézve veszteség. Midőn — ha csak rövid ideig is — együtt vagyok önnel, politicai iránytümet igazítani szoktam, tanulom öntől, hogy hol vagyunk, 's ahhozképest folytatom utamat. 'S ezért cserébe csak hírlapi eszméket adhatok önnek, 's még illyest is keveset, mert csak egy hirlapot olvasok, 's azt futtában. Én úgy találom, hogy Horatius és Tacitus jobb irók mint a' hírlapok' hősei, 's azokat nem teszem le szívesen, hogy ezeket felvegyem. — Önnek azon kérdésére, ha — bármelly formában — léphetünk-e fel merészebben e' szabadság mellett, mint eddiglen, csak hétköznapi dolgokat mondhatok. Gondolataim az özvegy' morzsái, 's feltálalom őket, mert ön kivánja. A' tárgy, melly most Európát össze-vissza-zavarja, az elbizakodás, független nemzetre ráerőtetni bizonyos kormányformát, olly arczátlan 's olly gyalázatos egy dolog, hogy erkölcsi érzelmünk áldást könyörögtet velünk e' nemzetre, átkot elleneire. 'S talán nem csalódom, ha azt hiszem, hogy a' nemzetek tartoznak egymásnak, bátran és nyíltan bevallani rokonszenveiket az egyik fél, 's utálatukat a' másik iránt. De ennél tovább nem tartozunk menni; és valóban, ha a' világ' javát akarjuk, nem is tanácsos, ezen rémületes szövetség' féltékenységét öregbíteni, vagy hatalmát magunkra uszítani. Én mindig lényeges pontnak tartottam, hogy az egyesült státusok sohase elegyedjenek be cselekvőleg Európának vitáiba. Az ő érdekeik gyökeresen különböz-

nek a' mieinktől. Kölcsönös féltékenységeik, hatalommérlegezésök, öszszevisszaszövött frigyeik, kormányelveik és kormányformáik, — mind meg' annyi idegen dolog reánk nézve. Ők háborúsdi nemzetek mind örökké. Öszves erélyességöket népeik' életének, tulajdonának és munkájának elölésére fordítják. Más részről, soha sem jutott még népnek olly kedvező sors, mint nekünk, megkísérteni az ellenkező rendszert, a' béke' és testvériség' rendszerét az öszves emberiséggel, 's valamennyi eszközeinknek és képességeinknek a' javítás' nem a' megrontás' czéljai felé irányzását. Európával kevés alkalmunk van öszvekocczanni, 's ezen kevés ollyatén, mellyet némi eszélyességgel és ovatossággal nagyjából kikerülhetni. Testvéreinknek a' magunk hemisphaeriumában még most nincsen módjok, — 's ezentúl is még húzamos ideig sem képességök nem leszen sem hajlamuk velünk harczba elegyedni. 'S a' lábtó, mellyel az europai nemzetek Amerikának egyik vagy másik felében birtak eddiglen, már is kicsúszik lábuk alól, úgy hogy szomszédságuktól rövid idő mulva meg fogtunk menekülni. Jelenleg csak Cuba fenyeget bennünket a' háborúnak egy szikrájával. Az nagy baj lenne — semmi kétség, — ha Nagybritannia' birtokába kerülne. Ha ezt rábirhatnók, hogy velünk együtt biztosítaná Cuba' függetlenségét az egész világ ellenében, Spanyolország' kivételével, akkor körülbelől annyi hasznát látnók, mintha a' magunké volna. De ha elfoglalná, e' miatt nem kelnék azonnal háborúra vele : mert az első háború más okokból kezünkbe fogja játszani, vagy a' sziget maga hozzánk fog állani, ha szerét teheti. Miután ennélfogva semmi kötelességünk részt venni a' jelen europai háborúban, 's miután aranykalászok hullanak jutalmúl ölünkbe, ha semmit sem teszünk; kötelességünk és érdekünk, úgy látszik, béke és semlegesség. Semlegességünk egyébiránt Spanyolország irányában a' lehetőségig kedvező alakot ölthet magára, csak arra vigyázzunk, hogy ellenének okot ne szolgáltassunk háborúra; lehetne sőt kellene megragadnunk ez' örvendetes alkalmat a' kiengesztelődésre azáltal, hogy őt barátságos szolgálatinkról, mennyiben a' semlegesség nem tiltja, biztosítjuk, — név szerint aziránt, hogy a' közte és gyarmatai között fenforgó vitába nem fogjuk magunkat elegyíteni. 'S én a' mint nap nap után múlik, mindig biztosabban várom a' hírt, hogy Franczіaországban olly tüz támadt, melly őt otthon foglalkodtatja, 's melly Spanyolországot minden további veszedelem alól felmenti. — — —"

1824. június' 5-kén Cartwright angol örnagynak egyebek között ezeket írja : — — — „Hume', a' torysmus' nagy apos-

tolának munkájában e' jegyzetet találom : Az alsóház olly elvet állított fel, melly magábanvéve nemes, sőt alaposnak látszó, de mellyet meghazudtol a' tapasztalás 's az öszves historia : hogy minden igazságos hatalomnak forrása a' nép. 'S valljon hol fogja keresni ezen elfajult növendéke a' tudománynak, ezen árulója embertársainak, az igaz hatalmak' forrását, ha nem keresi a' társaság' többségében ? Talán a' kevesebbségben? vagy ezen kevesebbségnek egy tagjában ?

A' mi forradalmunk kedvezőbb telepen emelkedett. Fehér lapot terjesztett elénkbe, mellyre ráírhattuk, a' mit jónak láttunk. Semmi szükségünk, penészes emlékiratok között kutatgatni, királyi okiratokat vadászgatni, vagy a' félvad ösök' törvényeit és institutióit nyomozgatni. Mi a' természet' törvényeire hivatkoztunk, 's úgy találtuk, hogy azok be vannak vésve szíveinkbe. — — — A' többi törvények — — változhatlanok-e? Megköthet-e valamelly nemzedék egy mást, megkötheti-e mind azokat, mellyek utána következnek ? Én azt gondolom, hogy nem. A' teremtő az élök', nem a' holtak' számára alkotta a' földet. Jogok és hatalmak csak személyeket illethetnek, nem dolgokat, nem a' puszta anyagot, nem azt, minek nincsen akarata. — — Valamelly nemzedék addigra kötheti meg magát, míg többsége életben maradand ; ha ez eltünt, más többség foglalta el helyét, kezében tartva eldödeinek valamennyi jogait és hatalmait és jogosítva azoknak módosítására. Semmi sem változtathatlan, csak a' bennünk székelő elidegeníthetlen emberjogok.— — — —"

1825-ben a' nyolczvankét éves öreg, hogy halála előtt rendbe hozhassa adósságok által kissé megzavart házi ügyeit, engedelmet kért a' virginiai törvényhozástól jószágainak, mellyeket különben értékökön alul kellett volna hitelezőinek odavetnie, — sorshúzás' útjáni eladására. A' törvényhozás kívánságához képest intézkedett, miben csak ő a' nagy férfiú láthatott kedvezést !

'S most közelgetett az éjszakamerikai szabadságnak ötve-

nedik évfordulati napja a' függetlenségi nyilatkozatnak félszázados ünnepe. Washington városának polgárai felkérték öt, dicsőitené meg jelenlétével — mint ki szerkesztője és egyik aláírója volt azon oklevélnek, melly Amerika', melly a' világ jövendőjére olly eldöntő befolyást gyakorlott, — az ünnepélyt; de mindinkább növekedő gyengülése 1826-ban június' 24-kén e' választ iratá vele :

— — — „Ha egészségem engedi, meleg örömmel találkoztam volna azon érdemes sereg' maradványaival, melly ama' nap', midőn választania kellett kard és szolgaság között, bátran választá az elsőt, — 's osztozkodtam volna örömükben, hogy polgártársaink, félszázada után a' tapasztalásnak és jóllétnek, helyeslik a' választást, mellyet az' nap' tettünk volt. Óhajtom, szolgáljon a' világnak intésül, 's hiszem, hogy arra fog szolgálni, — kibontakoznia ama' lánczokból, mellyekbe a' tudatlanság' és babona' tanácsára burkolódott, 's magára öltenie az önkormányzás' áldásait és biztosságát."

Július megnyilt, de Jefferson' családa attól tartott, hogy a' nyelczvanhárom éves aggastyán nem fogja végóhajtásának teljesülését látni, nem fogja julius' negyedikét megélni. Betegsége olly fordulatot vön, melly orvosaival óráról órára váratá halálát. A' végzet azonban — mintha szövetkezett volna a' haldokló' vágyával — úgy akará, hogy a' függetlenségi nyilatkozat' szerzője a' félszázados ünnep' örömzajához keblének csendes hálaszózatát is vegyíthesse, hogy diadalának tetőpontján muljék ki a' világból. 1826. július' 6-kán déltájban szúnyadott el, ugyanaz nap, mellyen ötven évvel azelőtt nevét a' függetlenségi nyilatkozat alá irta. Szintén az' nap' húnyt el Adams is, hol barátja, hol versenytársa, 's utána és vele — mint felebb láttuk — hatalmas eszköz a' végzet' kezében, hogy Amerika kimondja függetlenségét, hogy új korszakot nyisson az emberiségnek. —

Jeffersont a' szónokot, következő észrevétele jellemzi :

„Testületünk — igy szól emlékirataiban az annapolisi congressusról, — nem állott számos tagokból, de igen veszekedőkből. A' legcse-

kélyebb kérdések felett egész napokig vitatkozott. Egy tagtársunk, egyike azoknak, kiket a' vitázás' kórsága bánt, tüzlelkü, eleven képzelödésü és bőbeszédü úr, ki türelmetlenül hallgatá más ember' logicáját, mellettem ülvén egy aprólékos, de sok szavakkal jobbról balra hányt ügy' tárgyalásakor kérdé tőlem: hogy' ülhetek némán, végighallgatva annyi álokoskodást, mellyeket egyetlenegy szóval lehetne megczáfolni. Válaszom ez volt: Megczáfolni, igaz, könnyü, de hallgatásra birni lehetetlen; ha magam inditványozok valamit, kezembe fogom az evezőt, mint kötelességem tartja, de általában véve, szívesen hallgatok; ha az egészséges védokok vagy ellenvetések a' vitázók' egyike vagy másika által előadattak, azt elégségesnek tartom, vagy ha nem, legalább elégséges a' netaláni hézag' felemlítése a' nélkül, hogy a' mások által már mondottakat ismételnünk kellene, mi a' ház' idejének pazarlásával jár, 's türelméveli visszaélés. — És én azt hiszem, ha a' tanácskozó testületek' tagjai általában véve ehhez tartanák magokat, egy nap' végeznék el azt, mire egy hetet fordítanak; és csakugyan kérdés, nagyobb kérdés, mint első tekintetre hinnők, valljon Bonapartének néma törvényhozása, melly semmit sem szólott és sokat tett, nem érdemel-e elsőséget ollyatén felett, melly sokat szól és semmit sem csinál. Én Washingtonnal szolgáltam a' virginiai törvényhozásban a' forradalom előtt és Franklinnal a' forradalom alatt, a' congressusban. Egyiköket sem hallottam tíz percznél tovább szólani egyhuzomban, 's mindannyiszor csak a' kérdés' lényegéhez szólottak. Ők a' nagy pontokat támogatták vállaikkal, tudván, hogy az aprók magoktól indulnak utánok." —

Jeffersont a' státusférfiút csak fővonásaiban jellemzik e' lapok; czéluk: életének és működésének közelebbi vizsgálatára és tanulására ösztönözni az olvasót.

TOLDALÉK.

Berekesztésül két beszédet irok még ide, mellyeknek elsejét Lamartine, az ideiglenes kormány külügyi eljárásáról számot adandó, 1848 majus 7-én a' franczia nemzeti gyülésben mondá, — másodikával két évvel utóbb Escher Alfred nyitá meg a' schweiczi szövetség nemzeti tanácsát. Óhajtom, vonjon párhuzamot az olvasó nem annyira a' két beszéd, mint a' bennök tükrödző két respublica között, 's vesse fel, mit hitt, mit remélt a' franczia szónok 1848-ban, 's mint lön, hogy 1850-ben épen ellenlapja került felül a' koczkának. Lamartinet ismeri a' magyar közönség, róla felesleges volna itt biographiai adatokat közlenem, mit a' hely' szüke különben is tilt, olly mértékben tennem, mint ezt „a' politicában sokat utazott" férfiu' jellemzése megkivánná; Escher Alfredről csak azt jegyzem ide, hogy a' most harminczéves férfiu 1846 óta, mint Zürich' polgármestere, a' canton kormányának élén áll, 's hogy a' minapában lefolyt nemzeti tanácsban ritka ügyismerettel és tapintattal vitte az elnökletet. A' haladás barátjai meleg részvéttel kisérik e' férfiut pályáján, ök benne fényes képviselöjét látják az 1848-iki alkotmány által megedzett Schweicznak, Europa' azon országának, melly a' publicista' figyelmét napról napra mindinkább igényli. Zürich, majus 20. 1850.

Sz. L.

LAMARTINE.

Polgárok! A' történetirás kétféle forradalmakat ismer : a' birodalmi 's az eszmei forradalmakat; nemzetek' és országok' hóditásában 's felforgatásában állanak azok, institutiók' alapitásából állanak ezek. Amazoknak szükséges a' háboru, emezek kedvelik 's becsben tartják a' társadalmi institutiók', a' munka', a' szabadság anyját, a' békét. Néha azonban az institutiók változtatása, mellyet valamelly nép saját határai között viszen véghez, más népeket, más kormányokat nyugtalansággal tölt el, 's alkalmul szolgál ama' nép megtámadtatására, vagy pedig megrázza, felláziltja a' szomszéd nemzeteket. A' természet' törvénye ugy akarja, hogy az igazságok ragályosak legyenek, 's hogy az eszmék, azonképen mint a' viz, egyenlitésre törekedjenek. Az utóbbi esetben a' forradalmak az imént jellemzett mozgalmak' mindkét természetét viselik magukon; békések mint az eszmei forradalmak, de fegyverfogásra is kényszerittethetnek, mint a' birodalmiak; a' külföld irányában kell, hogy állásuk' helyzetök' e' kettős szükségének megfeleljen; nem támadnak meg, de talpon vannak; politicájokat e' két szó jellemezheti : fegyveres diplomatia.

Ezen tekintetek, polgárok, a' köztársaság' első órája óta elhatározó befolyással voltak az ideiglenes kormány' cselekedeteire és nyilatkozásaira a külügyek minden részleteiben; a' kormány három dolgot akart, 's kinyilatkoztatta hogy e' három dolgot akarja : Francziaországban a' köztársaságot; a' szabadelmü és democratai elv' természetes fejlődését, 's ennélfogva egy elvnek bevallását, megismerését, lételének és jogainak annak idejébeni oltalmát; 's végre a' békét, ha a' béke lehetséges, tisztességes és biztos e' feltételek alatt.

Önök most látni fogják, minők lettek legyen a' respublica' alapitásától fogva e' napig gyakorlati eredményei ezen önzéstelen hajlamnak a'

democratiai elv iránt Europában, kapcsolatban az országok', nemzetiségek' és kormányok' anyagi sérthetlensége iránti tisztelettel. Ez az első példa a' történetben, hogy egy fegyvertelen, és tisztán szellemi elv szembeszáll az organisált, felfegyverkezett, és más elv' nevében szövetkezett Európával, 's hogy a' politicai világ ingadozik és általváltozik önmagától nem egy nemzet' hanem eszme hatalma elöl. Hogy ezen eszme hatalmát egész nagyságában foghassuk fel, tekintsünk vissza 1815-re.

1815 olly évszám, mellyre Francziaországot emlékeztetni nehezemre esik. A' coalitiónak a' respublica elleni hadviselése után, a' conventio' csodái 's a' forradalom elleni szövetség' visszautasitására fegyverhez kapott Francziaországnak lelkesedése után, a' császárság' hóditásaiért, mellyeknek csak dicsőségét követeljük magunknak vissza, ránk mért büntetés' kiszenvedése után: a' sértett nemzetiségek''s a' megalázott királyok' coalitiója alakult ellenünk; Francziaország' neve nem ismert többé határokat, de a' geographiai Francziaország' területi határai annyira megszorittattak az 1814- és 1815-diki szerződések által, hogy nem látszhattak arányban lenni azon nemzet' nevével, biztosságával és erkölcsi hatalmával, melly befolyás', hirnév' és szabadság' dolgában olly rendkivül öregbült. A' franczia nép' básisa annál keskenyebbnek látszott, mennél nagyobbá vált maga a' nemzet. . . . . .

. . . . . Erősségeinknek megalázó elfoglalása,'s a' reánk szabott, csaknem egy milliárdra terjedő harács, diadalainknak ezen bündija, tizedelték még azonfelül a' nemzet külhatalmát és helyrepótló erejét. A' restauratio ezen feltételek alatt foglalta el a' királyi széket. Hibája ebben állott, 's vesztének ez volt oka: a' béke, sőt maga a' charta is, ezen első köve a' szabadságnak, nem szolgáltak elégséges kárpótlásul; a' dynastia nem erősbülhetett büntetlenül az országnak gyengülése által. A' szent szövetség azonban, ha a' nemzetnek egyedül belérdekeit vesszük tekintetbe, népszerütlen rendszer volt ugyan, de nem volt lényegesen francziaelleni rendszer.

A' Bourbonok' idősb ágának dynastiája e' rendszerhez kötvén magát mint dynastia, benne támaszpontot találhatott volna törvényszerü befolyás' gyakorlatára, vagy a' birodalom' öregbitésére. Ha Olaszország, melly felett Austria egy maga akart uralkodni, nem engedé, hogy a' franczia cabinet szilárd és rokonérzelmü szövetségre lépjen Austriával, más részről orosz szövetség kinálkozott Francziaországnak. Ezen szövetség, kedvezvén Oroszország keleti növekedésének, mint természetes hajlamának, az europai szárazföld' egyensulyát, mellynek Németország fogott volna tengelyül szolgálni, két főpont között fogta volna egyenlően

felosztani, Pétervár és Páris között. A' restauratio időről időre érzette, ha mindjárt csak homályosan is, e' feladását, bátor volt barátjait és elleneit bevallani, 's Nagybrittanniának féltékeny cselszövényei ellen támaszt talált a' continentalis szellemben. Ezen titkos támasz segédével Olaszországban állandóan küzdött Austriának suprematiája ellen, népszerütlen de nem francziaelleni háborut viselt Spanyolországban, Algirt meghóditotta. Diplomatiája kevésbbé volt nemzetelleni, mint politicája.

A' juliusi forradalom, ezen időnek előtte megszületett forradalom, respublicai királyságot, forradalmi monarchiát alapitott. Francziaország nem birt eszméinek teljes bátorságával; ezen forradalom tökéletlen 's önmagával ellenkező jelleme a' három napból kikölt kormányt felruházá vala a' dynastiai királyság' nehézségeivel, de egyetlenegy előnyével sem a' törvényszerü királyságnak. A' szövetség' műve fennmaradt benne, csak a' dogma nem, a' király nem; választási és respublicai elvvel bemocskolt monarchia a' királyok' szemében, monarchiával 's a' democratiai elv' kijátszásával hamisított respublika a' népek' szemében.

Ezen vegyes kormánynak kül- és belpoliticája szükségképen itthonn és odakünn örökös vitája volt a két ellenkező elvnek, mellyeket képviselt. Dynastiai érdeke ráparancsolta, hogy térjen vissza minden áron a' rendszeresitett dynastiák' családába; a' thrónusok' ezen türékenységét szünetlen kedvkereséssel kellett megvásárolni, a jogot gyengének lenni odakünn, ki kellett vivni otthon. Innen a' juliusi kormány' rendszere: második rangu hatalmassággá alacsonyitott Francziaország Europával szemközt, 's odahaza csábitások által megvásárlott oligarchia. Az egyik maga után vonja a' másikat, 's mi több, a' család szelleme, ezen házi erény, politikai vétséggé válhatik a' nemzet vezérében; a' nepotismus meggyilkolja a' hazafiságot.

A' juliusi monarchia mindazon thrónusok' és atyafiságok sulyával nehezedett külpolitikánkra, mellyeket a' királyfiak' számára keresgélt; egyetlenegy helyes gondolata volt, mert az emberiség egy nagy szükségének felelt meg: a' béke! Ezen helyes eszméje tartotta fen benne az életet tizenhét éven keresztül; de a' béke, melly Francziaországnak szükséges, nem amaz alázatos béke, mellyre szert tehetni napról napra, évről évre, ha törpévé tesszük magunkat, ha befolyásainkat felfüggesztjük, ha elveinket palástoljuk, ha Francziaország' nevét összébb húzzuk, karját megkurtitjuk; illyetén béke megalázza a' nemzetet, mert gyengíti.

Hogy a' béke méltó legyen a' respublicához, szükséges, hogy a' respublica gyarapodjék a' béke által. Már pedig, hogy Európában gyara-

podhassék, egy eszme' zászlaját nélkülözte a' juliusi monarchia. Monarchiai zászlaja? a' bitorlás szennye volt rajta; democratiai zászlaja? azt mindinkább rejtegette és megvetette.

Külpoliticája szükségképen sáppadt volt mint elve; tagadási politica. Kikerülte a' veszedelmeket, nem kivánhatott nagynak mutatkozni.

Illyen volt e' kormány külről: a' németalföldi királyság kettétört önmagától a' juliusi napok' következésében; egyik fele ama' semleges és közvetett hatalmasságot képezé, mellyből Francziaország' előnyére a' belga királyság alakult. Európának földterületi felosztásában semmi más módosulás nem történt Francziaország' hasznára e' tizennyolcz év alatt.

Oroszország állandó és személyes ellenszenvvel viseltetett iránta, melly nem maga Francziaország ellen volt irányozva, de melly a' dynasnastiáról a' nemzetre háramlott. Hijába vonzották őt Oroszország' legsürgetősb érdekei franczia szövetség felé, a' királyok ellenszenve gátul szolgált a népek rokonszenvének. Ezen udvar a' juliusi monarchia' tizennyolcz évén keresztül azon volt, hogy Lengyelországot erőszakosan magába olvaszsza, 's hogy nagyszorgalmasan utat keressen a' Caucasustól Keletindia felé.

Austria hol simogatta őt, hol sértésekkel illette. Francziaország, Metternich' ügyes de elöregedett keze által ekkép simogatva és visszautasítva, feláldozá öszves Olaszországot, 's Németország' szövetséges státusai' függetlenségét a' bécsi udvar' mosolyainak. 1831-ben az Olaszországban közösen elnyomott lázadás, 1846-ban Krakónak kitöröltetése a' földabroszból mértékül szolgálhatnak, mint süllyedett mindinkább a' tuilleriák' cabinetje Austriával szemközt.

Poroszország, mellynek biztossága és nagysága Francziaország szövetségében rejlenék, kétségbeesett és természetelleni frigyre lépett Oroszországgal; ez által az orosz sereg előcsapatává lett Németország ellen, mellynek ő előretolt őrszeme; ezáltal elvesztette azon germán népszerüséget, melly nagy Fridriktől örökségül szállott reá.

A' rajnai szövetség státusai ekkép Poroszország által elhanyagolva, Austriától ijesztve, 's Oroszország' befolyásának kitéve, a' körülményekhez 's az időjáráshoz képest, hol Poroszországhoz hol Austriához közeledtek, visszatolva Francziaországtól 1813-nak emlékei 's a' tuilleriák cabinetjének czinkossága által, melly őket odavetette az austriai mindenhatóságnak. De a' német szövetség' másodrendü státusainak ezen ide 's odatévedése közben egy harmadik rend, a' democratiának e' csirája, megalakult Németországban; hogy felfakadhasson, csak alkalomra várt, arra,

hogy a' másodrendű státusok magokat emancipálják 's a' franczia birodalom meg' barátságra és szövetségre lépjen a rajnai német státusokkal.

Holland fájlalva Belgiumnak elszakadását, neheztelt e' miatt Franczia-országra; a' szárazföldön Oroszországgal, az óczeánon Angliával tartott. 'S e' kettős oknál fogva Francziaország ki volt zárva szövetségi rendszeréből.

Minők voltak viszonyaink Angliához? Politicája, melly a' franczia forradalom előtt kirekesztőleg tengeri vala, az 1808-diki spanyol háboru 's az 1813-iki általános hadviselés óta tengerivé 's continentalissá vált egyszersmind. Ellenszenv nélkül a' juliusi dynastia iránt, Anglia hasznos szolgálatot tett e' királyságnak az 1830. és 1831-diki conferentiák alkalmával Londonban. Némi continentalis közbenjárás által, mellyet Franczia-Német- és Oroszország között gyakorlott, Anglia fentartotta az europai egyensulyt; ezen egyensuly volt a' béke. Talleyrand e' békéből a' szabadelmü alkotmányos elv' némi szövetségét faragta ki: ez volt a' négyes szövetség Francziaország, Anglia, Spanyolország és Portugal között. Ha ez nem fojtatik el csirájában, ha erélyes fejlödésnek indul, kiterjeszkedvén Olaszországra, a' Schweiczra, a' rajnai német hatalmasságokra, akkor a' déli 's keleti népek szabadelmű haladásának rendszerévé válhatott volna, alakítván némi democratiai kormány- és nemzetcsaládot, melly a' korlátlan hatalmasságokkal szembeszállhasson; de ennek eszközlésére megkivántatott volna, hogy Francziaország olly kormánynyal birjon, melly elvét be merje vallani. A' tuileriák' udvara csak azon volt, hogy a' magáét, szétmossa vagy elfeledtesse, 's tisztán dynastiai nagyravágyását Spanyolország irányában gyakran kitüntetvén a' kormány, csakhamar vége szakadt Francziaország' 's a' szabad népek' rövidségére, az angol szövetségnek, töménytelen önösségnek esvén áldozatul a' mi töméntelen kedvkeresés által szereztetett.

A' keleti kérdés ezen tengelye a' világ' összes politicájának 1838tól 1841ig, szolgált első alkalmul meghülésre és diplomatiai vitára a' két kormány között; önöknek tudomásuk van ez' értekezödésről, melly megrázá a' békét, melly Europát felfegyverezte, 's melly Francziaországnak gyalázatával és elszigeteltségével végződött.

A' törökbirodalom feloszlásnak indult; az egyiptomi basa hasznára forditván a' birodalom gyengeségét, elfoglalta az egyik felet, arab zsarnokságot léptetvén a' török zsarnokság helyébe. A' keleten e' szerint Törökország' eltünése által ásott ürt be fogta volna tölteni, vagy az islamismus más név — Ibrahimé — alatt, vagy az orosz, vagy az angol min-

denhatóság. Francziaország három szempontból tekinthette 's oldhatta fel a' keleti kérdést : vagy őszintén támogatni a' török kormányt a' lázadó basa, 's az egész világ ellen; vagy Oroszországgal egyesülni, ezt természetes lejtősége Konstantinápoly felé eresztvén, 's ez' áron orosz szövetséget és földterületi kárpótlást szerezvén magának a' Rajna partjain; vagy Angliával szövetkezni, elsőbbséget engedvén neki Egyiptomban, mint a' Keletindiába vezető ösvényen, és szorosabbra vonni ez' áron az angol szövetséget, continentalis előnyöket nyervén cserében, és nagy franczia véduraságot Syriában.

A' tuileriák' cabinetje őszinteségre nem volt képes, 's nagyravágyó nem mert lenni. Törökországot odaengedte megtámadójának, hogy utóbb magát ezen megtámadót odaengedje Oroszországnak, Angliának, Austriának; egy csapással eltolta magától az egész világot, Oroszországot, Angliát, Poroszországot, Austriát. Őrült eljárása által erkölcsi coalitióra birta a' világot önmaga ellen; 's mind ennek az volt vége, hogy a' franczia cabinet Európának anathemája alatt felbomlott, 's hogy az october 8-dikai jegyzék bocsáttatott közre, bevallása a' gyengeségnek elbizakodási cselekmények után, elvállalása az elszigeteltségnek az ellenünk közneheztelésben szövetkezett Európának közepette.

Az 1841-ki julius 30-án kelt engesztelődési szerződés hijába palástolá e' helyzetet; a' franczia dynastia' egyik herczegének házassága a' spanyol korona' egyik lehetséges örökösével, már akkor egyetlenegy gondolata volt azon dynastiai politicának, melly Francziaország felett uralkodott. Ezen óhajtás teljesülése csakhamar eltépte a' Francziaország és Anglia közötti barátság' végkötelékét. A' tuileriák' cabinetje nemzeti szempontból nagyon is nem volt nagyravágyó, és mégis két királyi széket követelt családának; a' Bourbonház' elidősült politicája a' szabadság' 's a' béke' politikájának helyét foglalá el vakmerően. Francziaország nem köszönhetett egyebet e' házasságnak, mint a' brit cabinet' tartós gyülöletét, az udvarok' féltékenységét, Spanyolország' gyanakodását, 's a' bizonyosságot, hogy egy második örökségi háboru fog bekövetkezni. A' királyságnak ez' első szédüléséből más közel szédülések voltak következtethetők, 's bukása előre volt látható.

Csakhamar uj jelenségek mutatkoztak e' tekintetben; a' franczia cabinet dynastiai politicája, mellyet Spanyolország gyanakodó szemmel kísért 's Oroszország gyülölt, melly Törökországban megvetés tárgya volt, Poroszországban közönösséggel tekintetett 's Angliában aggodalmat gerjesztett, a' természet ellenére Austria felé fordult. Ezen visszásság neki

nem csak nagyságába és biztosságába került, hanem becsületébe is. Hogy Austria megkegyelmezzen a' Bourbonháznak Spanyolországban, a' forradalom zászlaját mindenütt le kell vala szoritani Austria előtt, 's neki feláldozni Olaszországot, a' Schweiczot, a' Rajnát, a' népek' jogát és függetlenségét; szövetségre kellett lépnie Austriával az absolutismus' érdekében, 's ennek hasznára és a' mi gyalázatunkra elfojtani a' függetlenség', a' szabadelmüség' 's a' nemzeti erő' csiráit, mellyek Siciliának szorosától az alpesek' szivéig mutatkoztak. A' franczia cabinet bátor volt gyakorlatba venni e' szolgai politicát 's védelmére kelni egy franczia kamarában. Franczia ország' forradalmi lelke haraggal dobogott fel kebelében; a' dynastiai ministerium megvásárolta a' többség' szavazatát, hogy a' nemzeti 's a' democratiai elvet a' Schweicz és Olaszország iránti értekezödésekben büntetlenül elárulhassa; nehány nappal később a' mélységbe ejtette a' királyságot, melly öt már előbb személyességébe rántotta.

E' szerint tizennyolcz évi kormány és diplomatia után, mellyet mert hasznaleső volt, ügyesnek tartott a' világ, a' dynastia Franczia országot átadta a' respublicának, nagyobb mértékben elrekesztett szerződésekkel és határokkal lenyügzött, mozdulásra alkalmatlan, külbefolyást nélkülöző, 's mindennemü lesekkel és lehetetlenségekkel körülkerített állapotban, mint valaha volt a' monarchiának bármelly idejében; bebörtönözve az ellenei által annyi ízben megsértett 1815-diki szerződésekbe, kizárva az öszves keletből, Austriának büntársa Olaszországban és a' Schweiczban, Angliának apródja Lissabonban, haszon nélkül bajba keveredve Madridban, szótfogadó Bécsben, félénk Berlinben, gyülölt Pétervárott, kétes magaviselete miatt hitel nélkül Londonban, a' népek rokonszenve nélkül, mert a' democratiai elvet odaáldozta, szemben egy ellene mindenünnen szövetkezett erkölcsi coalitióval, melly csak két választást engedett neki : vagy a' kétségbeesés háboruját mindenki ellen, vagy egy másodrendü, Európának ellenörködése alatt tartott másodrendü hatalom szerepének elvállalását, arra átkozva, hogy egy századon keresztül bágyadozzék és alázatoskodjék egy dynastia 's egy forradalmi elv' sulya alatt, mellyek közül az utóbbit ki kellett játszani, az elsöt a' fejdelmek' kegyelmébe ajánlani.

A' respublica ekkép elszigetelve és megalázva találván Franciaországot, két eljárás között választhatott :

megtámadni az europai szárazföld valamennyi thrónusait 's valamennyi országait, összetépni Európának földabroszát, hadat üzenni mindenüvé, 's mindenüvé hajitani a' felfegyverkezett democratiai elvet, a'

nélkül, hogy tudnók, előkészitett földre fog-e esni és ott kikelni, vagy pedig egészen alkalmatlanba, hol vérben kell megfulnia;

vagy pedig respublicai békét 's franczia testvériséget hirdetni valamennyi népeknek, a' kormányok', törvények', jellemek', szokások', kivánatok', országok', nemzetek' tiszteletét írni magunkra; magasra, minél magasabbra, de barátságos kézzel, emelni a' világ fölébe a' függetlenség' és democratia' elvét, 's mondani a' népeknek, a' nélkül, hogy az eseményeket erőszakolnók vagy siettetnők :

Mi az uj eszmét nem fegyverezzük fel tűzzel, vassal, mint a' barbárok, mi csak saját fényével fegyvereztük fel; mi senkire sem akarunk időnek előtti, vagy talán a természettel megférhetlen formákat és utánozásokat rátukmálni; de ha Europának e' vagy' ama' részének szabadsága talán lángra gyul a' mienktől, ha szolgaságra jutott nemzetiségek, ha eltaposott jogok, ha törvényes és elnyomott függetlenségek felállanak, megalakitják magokat, helyet fognak a' népek democratiai családában, 's felhivnak bennünket jogaik', rokon institutióik' védelmére, Francziaország itt van. A' respublicai Francziaország nemcsak hazája, hanem katonája is a' democratiai elvnek a' jövendőben.

'S ez' azon politica, polgárok, mellyet az ideiglenes kormány jónak látott egyhangulag elfogadni, bevárván, hogy az önök által képviselt nemzet maga intézkedjék sorsa felett.

Mik voltak hetvenkét nap közben eredményei a' fegyveres diplomatia' e' politicájának, tudva van önök előtt, 's Europa nem annyira a félelem' mint a' csodálkozás' bámulatával tekint reájok. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

E' szerint kirekesztőleg egy kettős elv', a' democratiai 's a' sympathiai elv' erejénél fogva, Francziaország egy kézzel a' népek' jogaira, a' másikkal négy örködő sereg' hatalmas, de senkit meg nem támadó fegyverkoszorújára támaszkodva, nézi, mint rázkódtatik meg a' continens, nézi nagyravágyás, de gyengeség nélkül is, készen az értekeződésre, vagy a' harczra, készen a' magamérséklésre vagy a' nagyobbulásra, jogához, becsületéhez, határszéleinek biztosságához képest.

Határszéleket emlitettem, de ez olly szó, melly jelentésének egyik részét elvesztette a' respublica alatt. Franczìaországnak valóságos határszéle most az elv; nem földterülete öregbült, hanem befolyása, fényének és vonzó erejének köre, természetes szövetségeseinek száma, értelmi és önzetlen védhatóságának sulya a' népek felett; szóval ez a' franczia

rendszernek három hónap' 's három nap lefolyása alatt a' szent szövetség' helyébe léptetése.

A' respublica mindjárt első pillanatban felfogta, milly politicát várnak kezünkből a' népek a' philosophia', az emberiség', a' század szellemének nevében A' democratia, semmi kétség, isteni sugallat' műve volt, 's Európában szintolly gyorsan és szintolly dicsőségesen fog diadalmaskodni, mint a' hogy' diadalmaskodott Párisban. Francziaországot uj dicsőség ölelte körül, ebből áll az egész.

Ha találkoztak, kik nem fogván fel a valóságos erőt 's a valóságos dicsőséget, vagy kik nyughatlanságukban siettetni szeretvén Francziaország' szerencséjét, váddal illették a' respublicát, hogy nem erőszakolta a' népeket, hogy nem tolta reájok szuronyainak hegyével a' szabadságot, melly hóditáshoz fogott volna hasonlitani, azoknak válaszul adjuk : nézzétek mivé tette a' tizennyolcz évig tartott királyság Francziaországot, nézzétek mit tett a' respublica három hónapnál kisebb időközben! hasonlitsátok össze a' julius' 23-dikai Francziaországot a' majus' 6-dikaival! és várjátok be türelemmel a' dicsőséget, és hagyjatok időt az elvnek, melly működik, melly küzd, melly a' világot átalakitja számotokra!

Francziaország kivülről olly határszélekbe volt börtönözve, mellyeket csak közháboru által zúzhatott szét. Europa — népek és kormányok — nagy egésszé olvadoztak ellenünk; öt nagy hatalmasság, közös forradalomelleni érdektől vezéreltetve, szoros szövetségre lépett Francziaország ellen. Spanyolország, mintegy hadi játékdij gyanánt volt e' hatalmasságok közé 's közénk helyezve. A' Schweitz hitszegőket látott bennünk, Olaszország el volt adva. Németország fenyegetve érezvén magát, ellenséges indulattal viseltetett irántunk. Francziaország kénytelen volt népszerü természetét palástolni, 's magát törpévé tenni, hogy ez' vagy ama' népet fel ne izgassa, ez' vagy ama' királyt ne nyugtalanitsa; összerogyott a' dynastiai békének terhe alatt, 's eltünt az elsőrendü nemzeti egyéniségek sorából, azon sorból, mellyben hogy megálljon, a' geographia, a' természet, 's kivált geniusa parancsolták neki.

Ezen suly most leemeltetett róla, 's mi más alakban tünik fel a' respublicai béke! A' nagyhatalmasságok kezdetben nyughatlansággal, 's csakhamar bizodalommal kisérik mindenik lépésünket; egyikök sem mond ellen az 1815-iki szerződések netaláni törvényszerü revisiójának, mellyet egyetlenegy szó tőlünk azonkép' tett semmivé, mint akár százezer harczos' fellépése. Angliának már nincsen oka bennünket Spanyolország miatt a' nagyravágyás cselszövényeinek gyanujába venni. Oroszországnak ideje

van meggondolnia, hogy csak egy önzetlen követelés tart bennünket 's e' nagy birodalmat távol egymástól : egy független Lengyelország' alkotmányszerű újjáalkotása. Éjszakon összekoczczanás esetében, csak mint a' szláv és germán népek' jogának és jólétének hív védőtársai léphetünk fel. Az austriai birodalom már csak arról alkudozik, mennyit fizessen Olaszország váltságdíjául. Poroszország nem akar máskép gyarapodni mint a' szabadság által. Németország, egész Németország kimenekszik e' hatalmasságok' pórázaiból, és természetes szövetségre lép velünk. Ez a' népek' közel coalitiója, melly szükségképen Francziaországra támaszkodik, a' helyett hogy ellenünk fordulna, mint az udvarok' politicájának idejében. A' Schweitz erősbül a' központosítás által. Egész Olaszország talpon áll és majdnem szabad; egy aggodalmas szózatra Francziaország ott terem, nem hogy hóditson, hanem hogy védelmezzen; csak egy van, a' mire szert akarunk tenni a' Rajnán 's az alpeseken túl, — a' felszabadult népségek barátságára.

Szóval, mi harminczhat milliónyi nép voltunk elszigetelve a' continensen; semmi europai eszmére jogositva, semmi közös cselekvényre képesítve; rendszerünk az összezsugorodás volt, látkörünk keskeny, politicánk mozgalom és méltóság nélküli. Mai rendszerünk egy democratiai igazság' rendszere, melly közös társadalmi hitté fog fejlődni. Látkörünk a' polgárisodott népek' jövendője, éltető erőnk a' szabadság szellete valamennyi szabad kebelben e' világon. Még nem folyt le három hónap, és ha kell hogy a' democratiának azonképen mint a' protestantismusnak meglegyen a' maga harminczévi háboruja, Francziaország a' helyett hogy harminczhat millio ember' élén állana, szövetségi rendszerében látván a' Schweitzot, Olaszországot 's Németország' felszabadult népeit, nyolczvannyolcz millió szövetségesnek és testvérnek leszen vezére. Milly győzelem fogott volna a' respublicának illyes szövetséget szerezni, szövetséget, melly egy emberéletbe sem került, 's mellyet a' hit önzetlenségünkbe forrasztott együvé! Francziaország felegyenesedett sülyedéséből a' királyság' bukásával, azonképen mint a' nehéz suly alatt el-elmerülő hajó a' nehézség' leemelésével meg' haladásnak indul.

Polgárok! ez jelen külhelyzetünk' hiv vázlata. Ezen helyzet' boldogságát vagy dicsőségét kirekesztőleg a' respublicának köszönjük. Mienk csak a' felelősség érette, 's mi szerencsénknek fogjuk mindenha tartani, hogy viszszaadván az országnak a' békét, 's biztositván neki nagyságát, szövetségekkel teli és emberi vértől tiszta kezekkel jelentünk meg képviselői előtt.

ESCHER.

Uraim! Önök az 1849-diki nemzeti tanács' nagynyomatékú rendes ülésének negyedik szakára gyültek együvé. Csak kevéssel több mult el egy évnegyednél, mióta szétváltunk. De ha mindjárt parányinak mondathatik ezen időköz, mégis több tünemények mutatkoztak azalatt, mellyek nagyjelentékenységüek a' schweiczi szövetséges állodalomra nézve. Ugy hiszem, nem felelnék meg feladásomnak, ha tanácskozásaink' megnyitása előtt elmulasztanám, önök figyelmét ama' tüneményekre fordítani. 'S én ezt annyival is inkább tisztemnek tartom, mert azoknak rövid birálata talán a' megnyíló fontos értekeződésekre sem fog befolyás nélkül maradni.

Mi a' Schweicznak viszonyait a' külföldhez illeti, röviddel ezelőtt ugy látszott, mintha kivált két nagyhatalmasság' részéről ellenséges állás' elfoglalása szándékoltatnék a' Schweicznak irányában. Nem tagadhatni ugyan, hogy a' külföld' fenyegetődző követeléseiről, mint bekövetkezendőkről vagy már is történtekről, annyi szó sehol sem történt, mint a schweiczi sajtóban, melly, ha mindjárt tisztességes kivételekkel, mégis' általában véve nem igen örvendetes munkásságot fejlesztett ki e' tekintetben. Kétséget nem szenved mindazáltal, hogy az europai reactio forralt valamit a' Schweicz ellen, 's hogy a' mit ez' úttal jónak látott elhalasztani, azzal még nem hagyott fel végkép. A' reactio, bizony, botrányt lát mindenek felett a z o n országban, melly nem áskálódó propaganda, hanem egyedül a' példának vonzó hatalma által egyik inditója volt az europai népek' minapi nevezetes felkelésének, 's melly azonfölül a' leglényegesebb 's legtartósabb nyereményeket hozta biztos révbe a' viharokból, mik e' felkelés' következésében világrészünket megingadoztatták volt: a' Schweicz mint megerősödött democratiai köztársaság szálka az europai reactiónak szemében. A' vád, mellyel ez a' Schweiczot illeti, abban áll, hogy a'

Schweicz az, a' mi részben már hajdanában volt, 's mivé imént kivívott alkotmányánál fogva még nagyobb mértékben kell válnia. Természetes, hogy ezt nem mondják ki nyiltan, midőn arról van szó, hogy neki kell menni a' Schweicznak. Semmi szükség okra, mikor ürügygyel is beérik. A' valóságos vádpont e' szerint hátul rejlik a' gondolatok' tárházában, 's a' papiroson illyen vagy amollyan panaszok emeltetnek, mellyek, ha valaki erőnek erejével rájok akar bukni, mindig feltaláltathatnak. De illyes levén az europai reactiónak hajlama a' Scweicz iránt, hogymint viselje magát hazánk a' külfölddel szemközt? A' közelebb mult nyáron, midőn az első ülésszak' berekesztésével búcsút vettünk egymástól, e' helyen önök előtt kimondottam a' schweiczi nép akaratát „hogy a' Schweicz sürgetős szükség nélkül mások bajaiba ne elegyedjék, de hogy azon esetre, ha a' külföld bármilly méltatlansággal akarna bennünket illetni, azt határozottan, és a' Schweicznak rendelkezésére álló valamennyi erők' alkalmazásával vissza kell utasítani." 'S mit akkor mondottam, azt most is csak ismételhetem. Népünk akarata azonegy maradott. Hazánk sajátságos viszonyainak helyes méltatásán sarkallik. Nem szabad szem elől eresztenünk, hogy a' Schweicz kis ország. Ezen körülményt nem lehet latra vetnünk, midőn a' Schweicz függetlenségének fentartásáról van szó. Nincsen ország, melly parányiabb volna, mintsem hogy függetlenségének védelmére kelhessen. Ellenben szabad, sőt kell számba vennünk négyszögmérföldeinket 's népességünket, midőn Schweicznak hatása más országok' politicai viszonyainak fejlesztésére forog kérdésben. 'S ezzel a' népek' solidaritásához érkeztem, mellyet ha kell-e, nem-e, a' Schweicz politicai hitvallásába iktatnunk, már folytonos vitatkozás tárgyává lett.

Én sohasem voltam képes megfogni vagy épen helyesleni némelly szabadelmüek' eljárását, kik a' népek' solidaritásának eszméjét gúnyokkal illették. Ha bizonyosnak látszik, hogy van Európában egy tán valamennyi országokban elágozott párt, mellynek czimborái a' democratiát lefojtani 's a' népeket elnyomni törekesznek, — nem szövődött-e valljon már ezáltal önmagától és szükségképen egy közös érdek' természetes köteléke a' népek körül, ellene hatniok ez' üzelemnek, 's érvényességre juttatniok elidegeníthetlen jogaikat? 'S ha ama' párt, az europai reactio, mindenütt rendszeresitve 's azonegy czél felé utasitva készen áll a' csatára, a' népek pedig közös érdekeik' óvására nem igen, vagy épen nem egyesültek eddiglen, valljon ez' oknál fogva henye fejek' agyrémének tekintendő a' népek solidaritásának eszméje? vagy nem kell-e inkább ezen tüneményben annak bizonyitékát látnunk, hogy a' népek' solidáritásának beljogossága

és szükségessége még nem ismertetett meg általánosan, hogy szilárd foganatba vételére még szerfelett kevés történt eddiglen? — Én a' népek' solidáritásában egyikét látom azon fényes eszméknek, mellyeket a' jelen kor' politicai bölcseinek köszönhetünk. Sőt tovább megyek, és azt mondom, hogy kiknek szivök dobog a' népek szabadsági törekvéseiért, 's kiknek szivök vérzett azon süker' láttára, mellyet az europai reactio' szakadatlan győzelmeinek közepette aratott, — hogy azok épen a' népek' solidaritásának eszméjében találtak a' democratia vérmezején is némi vigasztalást legszebb reményeik' keserű meghiúsultáért. Midőn azonban ehhezképest a' népek' solidaritásának eszméjét örömmel üdvezeljük, nyilatkoznunk kell egyszersmind arról is, mi módon fogja azt a' Schweicz alkalmazni a' külföld irányában. Akadnak időről időre, kik ollyas tant hirdetnek, mellynélfogva a' Schweicz köteles volna a' népek' solidaritásának nevében, valahányszor más országban harcz támad a' népszabadságért, mindannyiszor fegyverhez nyulni 's azoknak segélyére kelni, kik a' jó ügy mellett küzdenek e' harczban. Vagy vannak, kik legalább azt állitják, hogy a' népek' solidaritásának erejénél fogva szükséges, miszerint a' Schweicz — képben szólva — vár legyen, mellyből harczra kész szabadsági sereg szünet nélkül berohanjon más állodalmakba, hogy ott kedvező esetben szabadságaért harczra gyulaszsza 's diadalra vezesse a' népet, ellenkező esetben pedig ismét a' vár' biztos menedékébe vonulhasson. A' lelkesedés dicsőséges politicai eszmények' létesitéseért kivánatosnak láttathatja, hogy a' Schweicz a' népek' solidaritásának érdekében elfoglalhassa e' helyet. De a' lelkesedés egymaga még nem segít a' népszabadság' nagy ügyén. ovatos ildomosságra is van szükség. Az ildomosság pedig parancsolja, nem tévesztenünk szem elől a' különbséget, melly e' tekintetben valamelly nagy és valamelly kicsiny állodalom közt létezik. Nagyobb democratiai állodalom az imént érintett értelemben veheti a' népek' solidaritásából reáháramló kötelességeket. Kisebb állodalomra alkalmazva, minő a' miénk, e' kötelességek szükségképen módosulnak. A' veszedelmek, mik illyetén politica miatt érni fognák a' Schweiczot, nem állanak arányban a' haszonnal, melly belőle származhatnék. Az önfentartás elve tiltja neki e' politicának elvállalását. De hazánkon kivül is tiltja a' democratia' híveinek, épen ez' elv, ama' politicát tanácsolniok a' Schweicznak. Érdekeik hatalmasan követelik, hogy Europa' szivében democratiai köztársaság álljon fenn. És most észrevétlenül azon nagy feladáshoz érkeztünk, mellyet hazánknak az europai democratia' érdekében fel kell oldani, érkeztünk a' való és helyes módhoz, mint kellessék a' Schweicznak a' népsolidaritást foganatba

vennie. A' Schweicz arra van hívatva, hogy a' példának ereje által mozdítsa elő a' népszabadság' szent ügyét. Igen uraim, országunk, a' havasok' országa szolgáljon nagy oltárul a' szabadságnak Europában! Ezen nagy oltárt tisztán és mocsok nélkül megőrzeni, megőrzeni egész méltóságában és teljes fenségében, ez a' szép feladás, mellynek megoldására szemelte ki népünket a' democratia' harczosainak sorában a' gondviselés. Ha a' schweiczi nép lelkiismeretesen jár el ezen feladásában, akkor hasznát fogja látni önmaga,'s hasznát fogják látni azok, kik hazánkon kivül a' népszabadságért gyuladoznak. Hasznát fogják látni az utóbbiak: mert ha a' Schweicz folyvást élénken tünteti fel Europa' szemei előtt a' szabad nép' erejét és boldogságát, akkor ezen fényessugárzatu szabadságoltár körül europai szabadságegyház is fog hovahamarabb emelkedni: a' szenvedés keserü óráiban pedig, mikben részök le sz ezentúl is a' népszabadság harczosainak, egy pillanat ama' nagy oltárra vetve, mellyen a' szabadság' szövétnekei, ha Isten is úgy akarja, soha sem fognak kialudni, új tusára bátorítandja és lelkesítendi a' hív küzdőket, valamint az áhítatos lélek, midőn az élet vitáiban mármár elcsüggedni készül, az Isten' házában enyhítő vigasztalást és orvosló malasztot talál ismét. De ezen szép, a' schweiczi népnek a' democratia' harczosai közt kitüzött állása hasznára leszen önmagának is. Magasztos feladása: megvédni, megőrzeni az europai szabadság' nagy oltárát, összes eljárását emelni, nemesbiteni és dicsőitni fogja, 's ha a' reactio valaha ezen nagyoltárhoz, a' mi szabad havashonunkhoz istentelen kézzel nyúlni találna, akkor mindazokat, kik a' népszabadság' szent ügyét bárhol szolgálják, csak egy érzelem fogja megszállani, az érzelem, hogy most a' népek' szabadságának legbensőbb szentségét tapossák, az érzelem, hogy nemcsak a' Schweiczot, hanem általában a' democratiát akarják megdönteni, az érzelem, hogy tehát nem csak a' Schweicz, hanem mindazok, kik a' népszabadságot nem akarják e' világrészből számüzve látni, az odavetett kesztyüt felvenni kötelesek. Ezen érzelem rémséges hatalmat fogna hazánknak természetes szövetségesül szerezni, 's ezen szövetségest a' népek' solidaritásának köszönné a' Schweicz. — Igy értem én, uraim, a' népsolidaritást, mennyiben a' schweiczi szövetség által 's a' schweiczi szövetségért tettlegesen tanusitandó. Igy értelmezve, teljes egy hangzásban van azon politicával is, mellyet mint helyest, ma ujolag szeretnék a' Schweicznak ajánlani: idegen csetepatékba szükség nélkül nem elegyedni, a' hazának függetlenségét azonban vagyonunkkal és vérünkkel megvédeni.

Szövetségi életünkre nézve fontos esemény, melly elválásunk óta

történt, az uj schweiczi vámtörvény' alkalmazása. Ha mindjárt mióta ezen törvény életbe lépett, egyes végvidékeken panaszok hallatszottak ellene, ez mégis aránylag csak kevés helyeken történt, 's ezen nem számos panaszok nagyobbára ollyasoktól származnak, kik semmiféle vámtörvénynyel sem képesek megbarátkozni, legyen az bár minő. E' szerint a' schweiczi vámtörvény' behozatalánál főfő tüneménynek tekintendő azon szintolly örvendetes mint meglepő tény, hogy az uj vám szedése legtöbb helyütt csaknem észrevétlenül 's a' nélkül, hogy nehézségekre okot szolgáltatott volna, vétethetett munkába. Ha majdan a' vám a' Schweicznak valamennyi határszélein azon biztossággal és öszhangzással fog szedetni, mellyet nem lehetett mindjárt kezdetben a' szövetség' vámtiszteitől várni, de melly ezentul tőlök mindig nagyobb mértékben követeltethetik, akkor ama' számos aggodalmak' daczára, mellyek a' vámtörvény feletti tanácskozásközben nyilatkoztak, ezen fontos jövedelemforrás' tökéletesen kielégitő idomulását bizton várhatni.

A' pénzkérdés, mint előre volt látható, a' minapi ülés 's a' jelen közötti időszakban mindinkább foglalkodtatta a' közvéleményt. Az e' tárgyról megjelent röpiratok maholnap egész könyvtárt fognak képezni. A' pénzkérdésben számos, és nagymenynyiségü aláirásokkal ellátott kérelmények fognak önök elébe terjesztetni. A' részvét, mellyel népünk ez ügy iránt viseltetik, ollyas, minőt a' tárgy fontossága érdemel. Önök uraim, bizonyosan nem várják tőlem, hogy ez' alkalmat meg fogom ragadni azon rendszer' ajánlására, mellyhez véleményemmel járulok. Más részről kötelességemnek tartom, önöket már most is felkérnem : hogy ez' ügy' elintézésénél, melly mint nem inkább semmi más tárgy, a' fenforgó valamennyi viszonyok' világos, nyugodt és ovatos méltatását igényli, magoktól tova üzzenek minden szenvedelmet, melly a' pártatlan vizsgálatnak útban állana, 's hogy a' pénzügy' elintézése után, döljön el az jobbra vagy balra, el ne feledjék, részünkről, mihez tart jogot a' közhaza.

Elválásunk óta a' cantonalis életben is merültek fel események, mellyek a' szövetségi hatóságok' teljes figyelmére méltók.

A' thurgaui cantonban, miután a' vizsgálat alá került alkotmány a' nép által elfogadtatott, valamennyi hatóságok megújittattak. A' mód, mellyel ez történt, teljes biztosságot nyujt, hogy Thurgau azon tisztes állást, mellyet hosszu évsoron keresztül a' szövetségben elfoglalt, ezentúl is megtartandja, 's hogy ezentúl is mint eddiglen, közhazánk szabadelmü institutióinak legszilárdabb támaszai közé fog számittatni.

A' mi a' „Sonderbundhoz tartozott cantonokban történt, azt különös

figyelemmel fogják kísérni az éber szövetségi hatóságok. Ezen cantonok' egyikében, minapi gyülésünk óta az uj választások' következésében változás történt a' kormányban. Ollyas hatóságok mozdíttattak el, mellyek a' szövetség' jelen alaptörvényéhezi hü ragaszkodástól, 's az újjászületett közhazábai olvadástól várták mindenekfelett azon mély sebek' orvoslását, mellyet szövetségellenes politica ejtett különben boldog cantonukon, — ollyas hatóságok, mellyek azonfölül tiszti eljárás közben annyi mértékletességet és szelídséget tanusítottak, hogy kíméletlen marczonaságról semmi felekezettől sem vádoltathattak, sőt épen ellenkezőleg elvtársaik' egyik része ingadozást és gyengeséget látott ollykor-ollykor eljárásukban. Helyökbe most uj hatóságok léptettek, mellyek ollyas férfiak' vezérlete alatt állanak, kik legalább részben a' Sonderbund' lázadásakor kitünő szerepben működtek a' szövetség ellen. A' zugi canton' népe midőn e' férfiakat választá, csak jogával élt, melly öt tagadhatlanul illeti. De épen olly tagadhatlanul a' schweiczi nép' képviselőinek joga, adandó alkalommal a' zugi cantonnal szemközt figyelembe venni Zug' azon érzelmét, mellyet e' választások által a' szövetség irányában tanusított. 'S kik azon hitben élnek, hogy a' Sonderbund' felosztása által a' sonderbundi szellem is kiirtatott a' szövetségből, azoknak a' zugi januárválasztások uj bizonyitékot fogtak nyujtani, ha illyesre még szükség lehetett, hogy hivságos csalódás volt e' hitök. Azok pedig, kik nem handabandából, hanem kötelességök érzetében ujra és ujra ismétlik, hogy a' szövetség' jelen alkotmánya, mellyet hazánk' dicsőséges ujjászületésének köszönünk, nemcsak külellenségtől, hanem belföldi cselszövőktől is tarthat, azok fájdalom, most egy ténynyel többet hozhatnak fel intéseik' támogatására.

Egy kérdés, melly minapi ülésszakunkban oldatlanul maradott, 's melly talán most a' jelenben fog eldöntetni, időközben hosszas és igen élénk vitatkozások tárgyává' lön a' vaudi canton' nagytanácsában. Én itt annál inkább tartózkodhatom közelebbről beereszkedni e' vitatkozások' jellemzésébe 's az eredmény fejtegetésébe, mivel e' kérdés már körünkben is tárgyaltatott, 's tárgyaltatni fog általunk ezentúl is. Mindazáltal nem felelnék meg, ugy hiszem kitüzött czélomnak, ha nem fejezném ki legalább az egyik benyomást, mellyet az érintett vitatkozások reám és bizonyosan önök közül is többekre tettek vala. Ugy láttam, 's ugy vélekedem még most is, hogy ollyas tárgyak, mellyek a' szövetségi hatóságok' illetékéhez tartoznak, 's mellyekre nézve sem kéremény nem nyujtatik be az utóbbiaknak, sem kezdeményezés nem történik a' cantonoknál, hogy, mondom, illyes tárgyakat nem kellene a' cantonbeli nagytanácsok' vitatási

körébe vonni. Ugyanis nem tagadhatni, hogy azon esetre, ha valamelly canton nagytanácsa illyetén tárgyra vonatkozó végzést hozott, a' szövetségi hatóságoknak ezen cantonhoz tartozó tagjai nem nyilatkozhatnak többé tanácskozás közben tökéletes függetlenséggel, 's inkább vagy kevésbé megkötve érzik magokat, szóval, hogy ollyas állásba hozatnak, melly hasonlít a' cantonbeli nagytanácsok által utasított követekéhez, kik az eltörlött szövetségi szerződés idejében a' dietát, a' „Tagsatzung"ot képezték; már pedig jelen szövetségi alkotmányunk világosan parancsolja hogy mindkét tanács' tagjai utasitások nélkül szavazzanak! Nem tagadhatni ennélfogva, hogy a' fenebbi eljárás által a' szövetségi hatóságok' tagjai mintegy kimozdíttatnak azon állásból, mellyet a' szövetségi alkotmány számukra kijelelt vala. 'S ez az egyik veszedelem. De még egy másik veszedelem sem vonathatik kétségbe. Ki kezeskedik érette, hogy a' cantonok' nagytanácsai illyes esetben mindig olly végzést fognak hozni, melly egyhangzásban áll a szövetségi hatóságok' végzésével? Mert ha ez nem történnék, akkor a' netalán keletkezhető illetékességi vita a' szövetségi hatóságok' végzése által könnyen kiegyenlíttethetnék ugyan, de ha valljon ezen végzés elejét veendi-e mindazon bajoknak és nehézségeknek, mellyek azonegy tárgynak két hatóság általi egymással ellenkező értelemben történt eldöntéséből származhatnak, az még nagy kérdés. Különös megnyugtatásomra van itt felemlithetnem, hogy minapában a' glarusi nagytanács hasonló, de más kérdésre vonatkozó esetben, a' fenebb említett okoknál fogva, kötelességének tartotta ama' kérdés' tárgyalásába nem ereszkedni, 's azt az illetékes szövetségi hatóságok elébe utasítani.

Több cantonokban az alkotmány vizsgálat alá vonatik. E' körben különösen kiemelendőnek vélem, hogy ezen vizsgálat napi renden van azon cantonban, melly már gyakran és nem épen helytelenül a' Schweicz' sorscantonjának mondatott, 's hogy szintén napi renden van azon cantonban is, melly a' szövetség minapi crisisében lakosainak hitvallása mellett is, híven ragaszkodott a' közhazához, 's ezáltal maradandó érdemeket szerzett magának. Érdekében van az összes szövetségnek, hogy az alkotmányok, mellyek e' cantonokban hozatni fognak, ugyanazon szellemet tanusítsák, mellyek uj szövetségi alkotmányunkat áthatották,'s Aargau és Solothurn kétségtelenül ez' alkalommal is igazolni fogják a' bizodalmat, mellyet a' szövetség szándékukba és erejökbe helyezni szokott.

A' nagytanácsoknak a' jelen év folyamában 's részint már a' legközelebbi időben, még pedig a' két legnépesebb cantonban is történendő megujítása jelenleg talán mindenekfelett foglalkodtatja a' közvéleményt. 'S

ezek a' szövetségi hatóságok' teljes figyelmét is nagy mértékben igénylik. Mert nem ismételhetjük eléggé, hogy a' jelen szövetségi alkotmány mellett is a' cantonokon mint támaszokon nyugszig az öszves szövetségi mű. De a' közfigyelem nem kiséri azon egy mértékben mindazon cantonokat, mellyekben a' legfőbb tartományi hatóságok rövid idő mulva megujitandók. Azon canton' választásait illetőleg, mellyhez szerencsém van tartoznom, ez idő szerint még hallgatás uralkodik, 's ez tökéletes egyhangzásban van az e' napig benne megőrzött nyugalommal. Hadd szóljon ezen hallgatás helyettem, 's hadd szorítkozzam itt azon biztos remény' nyilvánitására, hogy a' zürichi canton a' bekövetkező május után is szilárd támasza leszen az uj szövetségnek. A' genfi canton' nagytanácsának rövid idő mulva történendő megujitása szintén nem igen szolgált eleddig tárgyul a' nyilvános vitatkozásnak. 'S ez talán főleg abból magyarázható, hogy az élénk választási vita, melly épen a' nemzeti tanács minapi ülésszakának idejében folyt le e' fontos cantonban, a' bekövetkező választásokra nézve is irányadónak tekintetik. A' közfigyelem ellenben csaknem osztatlanul a' berncantoni nagytanácsnak jövő májusban történendő megujitása felé fordult, 's én nem kétlem uraim, hogy önök pillanatai is szintazon mértékben oda vannak irányozva. Meglepő szinjáték fejlik itt a' vizsga szem előtt. Látjuk a' berni cantont olly izgatottságban, melly túlzás nélkül tetemesnek mondathatik. Két felekezetet látunk egymás ellenében, felekezeteket, mellyek szenvedelmesen vívnak egymással. 'S ha kérdezzük, milly zászló alatt küzd külön mindenik, akkor olly programmákat adnak elönkbe, mellyek, ha nem csak a' szavakat vizsgáljuk hanem a' dolog lényegébe ereszkedünk, olly hasonlók egymáshoz, mint egy csepp viz a' másikhoz. Az egyik fél által felmutatott programmán nincs mit csodálkoznunk. Tartalmát mindenha magáénak vallotta e' fél, küzdött érette, sőt kivivta. A' másik párt által elönkbe adott programma ellenben a' legnagyobb bámulattal tölt el bennünket: mert benne nagy részint annak épen ellenkezőjét olvassuk, mit e' párt eddiglen politicai hitvallása gyanánt hirdetett. A' következtetés, mellyet e' programmából szükségkép ki kell vonnunk, igen egyszerű. 'S áll pedig abból, hogy azon elvek, mellyek jelenleg mindkét programmában helyt találtak, szebb diadalt nem ülhettek volna annál, melly most közös hódolatnál fogva jutott nekik. 'S ha e' szerint az elvek többé nem vonatnak kétségbe, 's csak a' személyekről van szó, kiktől amaz elvek' oltalmát és fejlesztését várhatni, akkor felbukik a' kérdés: valljon azok vannak-e inkább erre hivatva, kik amaz elveket mindenkor hirdették, kik küzdöttek érettök, 's kik diadalt is szereztek nekik, vagy pedig azok, kik ezelőtt

mindig ez' elvek ellen nyilatkoztak, kik, ha nem voltak azon, hogy győzelmöket gátolják, mégis előmozditásukra sem törekedtek, kik amaz elveket még röviddel ezelőtt fegyverül használták politicai elleneik' leküzdésére, 's most rögtön szükségesnek látták azokat pártprogrammájokba iktatni? Ezen kérdésre ollyannyira csak egyetlenegy választ látok lehetségesnek, hogy nem vonakodnám a' kérdést még azokhoz is intézni, kik csak önmagok ellen válaszolhatnának reája.

Uraim! Én azon tüneményekre irányoztam önök' figyelmét, mellyek elválásunk óta napi rendre érkeztek, és szövetségi szempontból fontossággal birnak. Bizton mondhatom, hogy legjobb tudomásom szerint, 's lelkiismeretesen jártam el benne, 's hogy csak azon komoly kötelességekre voltam tekintettel, mellyeknek teljesítése nekünk, kik őrei vagyunk az uj szövetségnek, hivatásunk. Ha pedig még egy ízben végig nézem e' tüneményeket,'s ha kérdem magamtól, mire intenek azok bennünket, akkor azon szózat merül fel bennem ujra, mellyel a' nemzeti tanács' minapi ülésszakát megnyitám vala, a' szózat: „hivei a' haladásnak! egyesüljünk!" 'S ezen megújított szózattal, melly, úgy látszik még nem méltattatott eléggé, de mellyet szünet nélkül fogok ismételni, míglen viszhangra találandott mindazok szivében, kikhez intézve van, az 1849-ki nemzeti tanácsnak 1850. aprilis 4-kére halasztott rendes ülését megnyitottnak nyilvánitom.

Tartalom.

Előszó.

Canning . . . . . 1 lap

Dupin . . . . . 81 „

Brougham . . . . . 127 „

Franklin . . . . . 203 „

Constant . . . . . 267 „

Mackintosh . . . . . 345 „

Jefferson . . . . . 269 „

Lammartine . . . . . 425 „

Escher . . . . . 435 „

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 5957/1952. sz.